

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

**МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ
МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ**

Миколаїв – 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗМІШАНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	7
1.1. Об'єктивні основи функціонування теорій змішаної економіки	7
1.2. Сучасні концепції змішаної економіки	17
1.3. Концепції змішаної економіки	27
1.4. Інституціональні перетворення і тенденції змішаної економіки	44
1.5. Особливості формування і функціонування економіки змішаного типу в Україні	67
Література до розділу 1	84
2. МЕТОДОЛОГІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	95
2.1. Особливості технологічної структури національної економіки	95
2.2. Ознаки нерівномірності технологічного розвитку світової економіки	119
2.3. Причини погіршення технологічної структури економіки України	127
2.4. Принципи концепції модернізації національної економіки України	164
Література до розділу 2	189
3. СЕКТОРАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	221
3.1. Еволюція підходів до секторальної структури економіки та пріоритетів її розвитку	221

3.2. Методологічні підходи секторального структурування національної економіки	241
3.3. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації	262
3.4. Інституційне середовище визначення та реалізації секторальних пріоритетів України	299
Література до розділу 3	320
4. РЕГІОНАЛЬНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	339
4.1. Закономірності та парадигми регіонального розвитку	339
4.2. Структурні зрушення в господарських комплексах регіонів	362
4.3. Ефективні механізми розвитку регіонів	374
4.4. Інституціональне забезпечення трансформаційних зрушень	412
Література до розділу 4	431
5. СТРАТЕГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	476
5.1. Особливості сучасного макроекономічного стану України	476
5.2. Соціальна складова стратегії розвитку економіки України	496
5.3. Формування механізму економічного зростання України	514
5.4. Розвиток дієвої стратегії соціально-економічного розвитку України	528
Література до розділу 5	546
6. МАКРОРЕГУЛЯТОРНІ МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	576
6.1. Розвиток бізнесу України в умовах глобальної конкуренції	576
6.2. Визначення критеріїв зовнішньоекономічної політики для суб'єктів міжнародного бізнесу в Україні	591

6.3. Механізми інституціональної взаємодії національної економіки зі світовим господарством в умовах глобальної конкуренції	611
6.4. Розробка механізму інституціональної взаємодії національної економіки зі світовим господарством в умовах глобальної конкуренції	
Література до розділу 6	621
7. КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	638
7.1. Формування оптимістичного сценарію забезпечення конкурентоспроможності національної економіки	638
7.2. Концептуальні положення оптимізації конкурентоспроможності на державному рівні	655
7.3. Стратегічні завдання політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в контексті антикризового управління	668
7.4. Інформаційно-знаннєва складова забезпечення конкурентоспроможності	693
Література до розділу 7	708
ВИСНОВКИ	739

ПЕРЕДМОВА

Співвідношення різних економічних відносин на різних етапах розвитку суспільства є неоднаковим. В історичному минулому неоднорідна економіка була притаманна епохам переходу від однієї соціально-економічної системи до іншої. Але з кінця XIX - початку XX століть ця особливість виявляється все слабкіше і переходить в іншу: змішану економіку у якості невід'ємної підвалини сучасної соціально-економічної організації суспільства. За сучасних умов відчувається актуальна потреба у дослідженнях відносно визначення передумов формування змішаної економіки і причин її поширення. Об'єктивною необхідністю подальшого розвитку економіки будь-якої країни є заходи, спрямовані на довготривале використання переваг міжнародного розподілу праці, створення умов широкого обміну досягненнями світової науки і техніки й повсюдне їх впровадження у виробництво.

Країни – світові лідери внаслідок вдалої багаторічної експансії на міжнародних ринках реалізували глобальні конкурентні переваги, а решта країн опинились практично на узбіччі сучасного економічного розвитку, оскільки не змогли вчасно адекватно відреагувати на виклики глобалізації, насамперед, фінансові, науково-технологічні та інформаційні. Визначальною проблемою розвитку світової економічної системи є об'єктивна необхідність розробки цілісної, теоретично та методично обґрунтованої стратегії формування глобальної конкурентоспроможності.

Оскільки на теперішній час визнається дія тенденції до соціального спрямування майже всіх реальних моделей змішаної економіки, слід відзначити суттєві розходження у цьому напрямі у країнах колишньої соціалістичної системи, в тому числі України. Показовими можуть бути дані про темпи зростання ВВП. Наприклад, Польща знаходиться за показником ВВП на рівні 130% від рівня 1990 року, тоді як в Україні цей показник складає близько 70%,

що може свідчити про невикористані певні резерви української моделі змішаної економіки.

Слід констатувати певну недостатність наукових досліджень у напрямі визначення особливостей розвитку господарського комплексу, що дозволяють вести мову про трансформації економічних відносин на підставі змін технологічного способу виробництва і соціально-економічних перетворень, які відбуваються на підґрунті історико-цивілізаційних передумов, що потребує наукового розгляду з позиції більш широкого підходу до концепції комплексного аналізу макроекономічних тенденцій розвитку України в умовах міжнародної економічної взаємодії. Отже, недостатність досліджень в області моделей розвитку національної економіки визначила актуальність даного дослідження.

1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗМІШАНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1.1. Об'єктивні основи функціонування теорій змішаної економіки

Проблеми змішаної економіки досліджують сьогодні вчені всіх напрямів економічної теорії, оскільки саме змішана економіка є характерною реальністю у більшості країн світу.

Аналіз сучасних соціально-економічних систем доводить, що змішана система найбільш відповідає як техніко-технологічному способу виробництва (продуктивні сили), так і економічним (виробничим) відносинам, що склалися. Це дозволяє доповнити переваги ринку гнучкою системою державного регулювання та господарського механізму. Змішана економіка, як форма функціонування сучасної ринкової системи, являє собою поєднання форм підприємницької діяльності і економічної ролі держави.

Однак навіть за сучасних умов відчувається актуальна потреба у дослідженнях відносно визначення передумов формування змішаної економіки і її поширення.

Приймаючи до уваги наукові публікації з приводу аналізу умов функціонування змішаної економіки, до яких варто віднести дослідження Д.Валового [10], А.Лівшица, И.Нікуліної [12], М.Сажина, Г.Чибрікова [73], А.Бузгаліна, А.Колганова [9], В.Видяпина, А.Добриніна, Г.Журавлевої, Л.Тарасевича [103], Б. Шаванс, Е. Маньян [97], Д.Миропольського [53], в сучасній економічній літературі існує певна плутанина у її дефініціях і дискусійність щодо передумов виникнення та поширення. Таким чином за мету підрозділу ставиться аналіз і визначення об'єктивних умов виникнення і поширення змішаної економіки. Досягнення цієї мети обумовлює вирішення таких задач як: дослідження соціально-економічних і історичних передумов і

посилок формування економіки змішаного типу і аналіз її моделей, що існують і функціонують у сучасних країнах.

Наголосимо на тому, що змішана система сформувалася в багатьох промислово розвинених країнах, де ефективний ринковий механізм доповнюється державним регулюванням. Роль держави зводиться, перш за все, до створення сприятливих умов підприємницької діяльності, вдосконалення ринкової інфраструктури, забезпечення певних соціальних гарантій населенню, вирішення загальнонаціональних проблем і завдань. Проте, змішаний тип побудови економіки нерідко плутають з іншими. Тому спробуємо виділити відмітні особливості змішаної економіки.

Термін «змішана економіка» іноді використовується не за призначенням. Наприклад, деякі автори ототожнюють змішану економіку з перехідною економікою, а на тепер і з транзитивною. В інших випадках змішана економіка трактується як "різноманітність і взаємодія форм власності". Цей перелік можна продовжувати. Але доцільним є виявлення теоретичних і методологічних основ пізнання досліджуваного явища, де перш за все потрібно виявити його змістовні основи.

Іноді дослідники формування змішаної економіки виводять її з наступного положення. "У розвинених країнах складається змішана, відмінна від класичного капіталізму, цивілізація" [10, с. 127]. Можна було б погодитися з наведеним висловлюванням подальшими положеннями, але поняття «змішана економіка» не є породженням тільки сьогодення. Про змішану економіку почали писати біля 100 років тому А. Шеффле і А.Вагнер. Для них основою теорії формування змішаної економіки послужила практика державного втручання в приватнопідприємницьку діяльність, що вже існувала за тих часів. Для сьогоденних авторів теорії змішаної економіки такою основою служить "... багатокладність системи економічних інтересів і наявність альтернативних варіантів їх реалізації на базі високої технологічності, гнучкості, плюралізму і постійної диверсифікації виробництва

і індивідуалізації виробництва" [12, с. 149]. Автори цього визначення, як і А. Шеффле, А.Вагнер виводять поняття не з внутрішніх закономірностей функціонування суспільного виробництва, а із зовнішньої видимості, тобто не із сутності, а із явища. В.Зомбарт створив більш-менш цілісну теорію змішаної економіки. Проте, в його уявленні такою могла бути лише капіталістична економіка, з чого він вивів теорію «організованого капіталізму». Рекомендації з формування змішаної економіки у цих авторів носять різноплановий характер, якому бракує логічної послідовності, що генетично виникає з дій органів влади. Майже всі автори різних концепцій бачать в змішаній економіці зовнішню форму, що виражається в "дозволі суспільних і приватних інтересів", в "поєднанні державного і приватного начал", в "державній і приватній власності". Але що рухає і посуває до цього? На жаль, відповідей на це питання ще не сформульовано. Більш того, деякі автори вважають, що "зміст формування ринкової економіки змішаного типу націлений... на ефективнішу соціально-економічну систему і пов'язаний з трансформацією планової економіки в ринкову" [73, с. 173]. Тут виникає потреба спочатку визначитися зі змістом термінів, а потім переходити до змістовної частини цитати.

По-перше, змішана економіка не є звичайним суб'єктом, а є об'єктивною економічною реальністю. Отже, змішана економіка закономірно функціонує, не націлюючись на будь що.

По-друге, вона не пов'язана з трансформацією планової економіки в ринкову, бо як об'єктивне економічне явище вона мала місце не тільки в пострадянський, але і дорадянський період, і не слід пов'язувати її з розвалом СРСР і переходом від планово-командної до ринкової економіки. Тут закони змішаної економіки об'єктивно примушують економічних агентів слідувати закономірностям еволюції суспільного виробництва.

По-третє, перехідна економіка є поняттям, властивим економічним відносинам, що виявляються при переході від однієї соціально-економічної системи до іншої в рамках тієї ж самої форми суспільного виробництва.

Наприклад, від рабовласницьких до феодальних, в основі яких знаходилося натуральне виробництво.

По-четверте, змішана економіка є не поверхневим явищем, і цю сторону відзначають майже всі дослідники, і указують на її зв'язок з власністю. Відповідно, змішана економіка не є перехідною економікою або перехідним періодом і, тим більше, не є транзитною економікою, бо рівні та різноманіття економічних відносин, що пов'язані з власністю, вказують на більш глибокі відносини. Форми власності обумовлюють типи господарювання. Отже, змішана економіка характеризує перехідні відносини не між способами виробництва, не між формаціями, навіть не між цивілізаціями. Вона характеризує перехідні відносини між типами суспільного виробництва.

По-п'яте, про змішану економіку почали вести мову наприкінці XIX століття. То був час, коли одні писали про монополії, а інші (А. Шеффле і А. Вагнер) про змішану економіку, і це не випадково. Названий період характеризувався переходом до використання нових видів енергії, нового типу передавальних механізмів, новітніх знарядь впливу на предмети праці, що надало поштовх до появи теорії змішаної економіки, виходячи з перевороту в продуктивних силах (засобах виробництва). Тому вона є породженням перехідних відносин між формами суспільного виробництва.

Марксистський напрямок економічної думки надав нам концепцію неоднорідної економіки та економіки перехідного періоду.

У розвинених країнах Європи, в США, Японії і деяких країнах Азії у світі корпорацій протягом XX сторіччя створювалося сучасне індустріальне суспільство. Воно поєднує величезну концентрацію грошового капіталу, новітні техніку і технологію і складну організаційну структуру. З іншого боку, тут функціонують тисячі дрібних підприємців, що заповнюють ті ніші в економіці, які не являють особливого інтересу з-за недостатньої ефективності для гігантів індустрії. Весь цей конгломерат працює, доповнюючи, використовуючи або пригнічуючи і переслідуючи певні інтереси своїх

власників. В результаті, в економіці відбувається зміщення державних, колективних і приватних форм власності та типів суспільного виробництва. В економіці функціонує не тільки приватний власник, не тільки окремий приватний підприємець, але з'явився й закріплює і поширює свої позиції асоційований, колективний і державний власник та різні їх об'єднання. Глибинна причина появи в економічному житті різних форм власності, пов'язана з наявністю суспільного і зокрема мануфактурного розподілу праці. В результаті, суспільне виробництво, що базується на машинах, поєднує в собі дві протилежні тенденції – відособлення і взаємозалежність господарюючих суб'єктів і галузей виробництва.

Наявність колективних відносин в рамках товарного виробництва або товарних відносин в колективному виробництві показує різний перехідний стан суспільного виробництва від однієї форми до іншої. Цей перехідний стан суспільного виробництва відображається на новому рівні розвитку товарних відносин – змішаній економіці. Товарне виробництво, в якому формується колективне виробництво і де закономірності першого перетворюються і трансформуються в друге, прийнято називати змішаною економікою.

У сучасних умовах в промислово розвинених країнах змішана економіка все більш активно витісняє так звану чисто ринкову. Головна перевага змішаної економіки в тому, що вона не має крайнощів, властивих традиційній, ринковій чи командній моделям. Основними виробниками продукції і покупцями умов виробництва в країнах з розвинутою промисловістю є великі корпорації, тому економічна влада тут не розосереджена, але при цьому вона не носить тоталітарного характеру, не здійснюється адміністративно-бюрократичними методами. За таких умов розподільні відносини не пригнічують відносини обміну, а доповнюють їх. Власність на матеріальні ресурси може бути (і реально існує) загальнонародною, державною, приватною. Поведінка кожного суб'єкта мотивується його особистим інтересом, але при цьому в суспільстві визначені і пріоритетні цілі. Держава виконує в економіці активну функцію, існує і

ефективно застосовується система прогнозування, планування і координації діяльності державного і приватного секторів економіки.

Засобом еволюційного переходу до змішаної системи є реформування, в ході якого економіка опиняється в перехідному стані (перехідна економіка). Слід зазначити, що перехід від однієї суспільної системи до іншої не завжди означає необхідність зміни форми власності. Наприклад, на початку ХХ сторіччя економічна модель, що заснована на ринкових механізмах і регульована вільним ринком, поступово зжила себе. На зміну вільному ринковому механізму прийшов регульований: система державного регулювання економіки виникла ще за часів першої світової війни, її демонтаж після війни слугував однією з причин глибокої економічної кризи 1929–1933 рр. Дж.М.Кейнс і його послідовники, як відомо, усвідомили це і обґрунтували необхідність реформування економіки, посилення ролі держави в економіці. Курс Т.Рузвельта в США підтвердив їх висновки на практиці.

Таким чином, форма власності не перешкоджає і жорсткішим змінам економічного курсу. Перехід від однієї економічної моделі до іншої значно полегшується наявністю у всіх сучасних економічних систем загальної основи – товарного виробництва, хоча самі системи розрізняються рівнем його розвитку, а також типом економічної влади і формами її здійснення і тим, яке місце в системі цінностей даного суспільства посідає економічна діяльність.

Змішана економіка органічно поєднує переваги ринкової, адміністративно-планової і навіть традиційної економіки і тим самим певною мірою усуває недоліки кожної з них або пом'якшує їх негативні наслідки.

Змішана економіка є такою формою сучасної соціально-економічної системи, що складається в розвинених країнах Заходу і деяких країнах, що розвиваються, на стадії переходу і до постіндустріального суспільства. Змішана економіка носить багатоукладний характер; її основу складає приватна власність, що взаємодіє з державною. На базі різноманітних форм власності функціонують різні типи господарства і підприємництва: велике (у тому числі

корпоративне), середнє, дрібне і індивідуальне підприємництво; державні і муніципальні підприємства (організації, установи).

Змішана економіка за визначенням є ринковою системою з властивою їй за певних умов соціальною орієнтацією економіки і суспільства в цілому. За сучасних умов інтереси особи з її різноманітними потребами об'єктивно висуваються в центр соціально-економічного розвитку країни.

Змішана економіка має особливості в різних країнах і на різних етапах розвитку. Так, змішана економіка в США характеризується тим, що державне регулювання тут представлене в значно меншому обсязі, ніж в інших країнах, оскільки розмір державної власності відносно невеликий. Ключову позицію в економіці США посідає великий приватний капітал, розвиток якого стимулюється і регулюється державними структурами, правовими нормами, податковою системою. Тому тут меншою мірою, ніж в Європі, поширені змішані підприємства. Проте в США склалася певна форма державно-приватного підприємництва через систему урядових замовлень.

Загальна лінія на розвиток змішаної системи не означає одноманітності і стандартизації. Реально в різних країнах і регіонах складаються різні моделі змішаної економіки. Вони відрізняються один від одного своїми "національними коефіцієнтами змішення" різних форм власності, ринку і державного регулювання. Ця особливість залежить від багатьох чинників: рівня і характеру матеріально-технічної бази, історичних і геополітичних умов формування суспільного устрою, національних і соціально-культурних особливостей країни, впливу тих чи інших соціально-політичних сил і тому подібне. Більш того, в змішаній економіці, як правило, може домінувати та або інша сторона складових певної економічної системи. Типи змішаної економіки можна представити наступними моделями ринкових систем.

Американська модель побудована на системі всебічного заохочення підприємницької активності, збагачення найбільш активної частини населення. Малозабезпеченим групам створюється прийнятний рівень життя за рахунок

часткових пільг і допомоги. Завдання соціальної рівності тут взагалі не ставиться. Модель заснована на високому рівні продуктивності праці і масової орієнтації на досягнення особистого успіху [9, с. 55.].

Німецька модель є моделлю соціального ринкового господарства (СРГ), яка розширення конкурентних правил пов'язує із створенням особливої соціальної інфраструктури, що пом'якшує недоліки ринку і капіталу, з формуванням різноманітної інституційної структури суб'єктів соціальної політики за прошарками населення. У німецькій економічній моделі держава не встановлює економічних цілей, це лежить в площині індивідуальних ринкових рішень, а створює надійні правові і соціальні рамкові умови реалізації економічної ініціативи. Такі рамкові умови втілюються в цивільному суспільстві і соціальній рівності індивідів відносно стартових можливостей і правового захисту. Вони фактично складаються з двох основних частин: цивільного і господарського права, з одного боку, і системи заходів з підтримки конкурентного середовища, з іншого. Найважливіше завдання держави реалізується у забезпеченні балансу між ринковою ефективністю і соціальною справедливістю. Тракткування держави як джерела і захисника правових норм, регулюючих господарську діяльність, і конкурентні умови не виходить за межі західної економічної традиції. Але розуміння держави в німецькій моделі і в цілому в концепції соціальної ринкової економіки відрізняється від розуміння держави в інших ринкових моделях уявленням про більш активне втручання держави в економіку [9, с.56.].

Німецьку модель можна охарактеризувати наступними рисами:

- індивідуальна свобода як умова функціонування ринкових механізмів і децентралізованого ухвалення рішень, яка забезпечується активною державною політикою підтримки конкуренції;

- соціальна рівність, тобто ринковий розподіл доходів обумовлений об'ємом вкладеного капіталу або кількістю індивідуальних зусиль, тоді як досягнення відносної рівності вимагає енергійної соціальної політики.

Соціальна політика спирається на пошук компромісів між групами населення, що мають протилежні інтереси, а також на пряму участь держави в наданні соціальних благ, наприклад, в житловому будівництві;

стимулювання технологічних і організаційних інновацій;

проведення структурної політики;

захист і заохочення конкуренції.

Перераховані особливості німецької моделі є похідними від основоположних принципів соціальної ринкової економіки, першою з яких є органічна єдність ринку і держави.

Японська модель являє собою унікальну модель фіфті-фіфті, тобто таку, що представлена наполовину монополізованою великим приватним капіталом економікою і вільним приватним підприємництвом «під дахом» великого капіталу за відсутності жорсткого державного контролю над майновою і соціальною диференціацією населення. У той же час її можна вважати моделлю регульованого корпоративного капіталізму, в якій сприятливі можливості накопичення капіталу поєднуються з роллю державного регулювання в сферах програмування економічного розвитку, структурної, інвестиційної і зовнішньоекономічної політики і з особливим соціальним значенням корпоративного сектору [9, с. 56.].

Шведська модель є соціал-демократичною моделлю так званого функціонального соціалізму, економічною основою якого є ринкове господарство і в якій відводиться державі місце верховної соціально-економічної сили. Суттєвою ознакою цієї моделі є контроль держави над прибутками приватного сектора економіки через від'ємність права на розпорядження доходами. Ринкові важелі регулювання економіки поєднуються із державним регулюванням. Від німецької моделі СРГ шведська модель відрізняється головним чином тим, що саме держава бере на себе турботу щодо задоволення соціальних потреб населення: тут створюється загальнонаціональний соціальний фонд, за рахунок якого здійснюється

відносно стирання різкої диференціації у доходах різних соціальних груп населення, що одночасно означає попередження прошарку бідних. Демократично вибраній державній владі делегуються повноваження з регулювання соціально-економічного життя. Проте не можна не визнати, що концептуальні відмінності між соціальною ринковою економікою і "скандинавським соціалізмом" на практиці стираються.

Певного інтересу являє китайський варіант змішаної економіки, унікальність якого полягає у тому, що ринкові реформи здійснюються тут під керівництвом комуністичної партії. Не вдаючись в аналіз попередніх етапів цих реформ, слід відзначити, що процес формування змішаної економіки почався з 1978 р. До цього періоду китайська економіка являла собою розбалансовану систему, в якій існували болісні диспропорції між важкою промисловістю і сільським господарством, накопиченням і споживанням, між зростанням інвестицій і падінням ефективності виробництва, між приростом працездатного населення і кількістю робочих місць. Проведення комплексу заходів по реалізації ринкових реформ (за рішенням Пленуму ЦК КПК 1979 р.) раптово надав їм високу динаміку, що привело вже у 1984-1988 рр. до стабілізації економіки через небачено високі темпи щорічного зростання – 11-15 % приросту ВВП, які мали й негативні наслідки, оскільки привели до нових диспропорцій і так званому перегріву економіки. Подоланням цього явища ознаменувалися 90-ті роки минулого століття, коли в економіку було допущено іноземний капітал, задіяли 14 вільних економічних зон (ВЕЗ), проводилася жорстка кредитна політика та внесків населення за рахунок проценту, що плаває, введення спец податків на деякі товари, введено товаризацію житла, державні позики, закриття чи перепрофілювання нерентабельних підприємств на тлі державного регулювання цін. З цього періоду китайська економіка розвивається стабільно, навіть за умов світової кризи 2008-2009 рр. На наш погляд, сучасну економіку КНР можна вважати варіантом змішаної моделі,

оскільки в ній присутні як ринкові, так і державні важелі її регулювання, що базується на різних формах власності при пануючій суспільній.

Можна вести мову й про турецький або мексиканський варіанти СРГ, певним чином і про південнокорейський варіант СРГ, але моделі як такої тут ще не склалося.

Таким чином, чимало сучасних країн узяли курс на побудову соціально-регульованої ринкової економіки, в основі яких лежить змішана система господарства [97, с. 45].

1.2. Сучасні концепції змішаної економіки

Як вже відзначалося, сучасна ринкова система являє собою досить широку різноманітність змішаних форм. Народження нової теоретичної економічної доктрини відбувається на базі ринкових принципів розвитку, які довели свою ефективність в розвинених країнах впродовж століть. Саме ринковий світогляд зумовлює ідеологічну спрямованість і самої теорії. Проте, зазначимо, що ринок і ринкова ідеологія ХХІ століття є соціально-збалансованою ідеологією як і соціально-збалансоване сучасне демократичне суспільство, що має своєю підвалиною змішану економіку. Така ідеологія і побудоване за нею суспільство мають чимало суперечностей, які можуть бути предметом дослідження.

Сучасні соціально-економічні перетворення і трансформації викликали потребу теоретичного їх осмислення, що привело до появи нових наукових концепцій, у тому числі і відносно змішаної економіки. Так, питанням розвитку змішаної економіки присвячено праці В.Геєця [14], Г.Тарасенко і О.Головінова [86], С.Єрохіна [28], І.Сороки [79], Н.Фролової [94], Б.Шаванса [97] і ін. Однак, навіть приймаючи до уваги розмаїття методологічних підходів до наукового дослідження змішаної економіки, уявляється доцільним визначення спільних рис існуючих концепцій змішаної економіки на підставі їх системного огляду і

аналізу, що і поставлено за мету підрозділу, яка потребує вирішення наступних задач:

системний (критеріальний) огляд сучасних концепцій змішаної економіки;

визначення загальних рис існуючих концепцій відносно дослідження змішаної економіки.

Зародження теоретичної ідеї змішаної економіки можна віднести до кінця XIX ст., а в другій половині XX ст. вона стала переважною концепцією розвитку у всіх розвинених країнах світу. Протиборство наддержав, запекле економічне суперництво лідерів світового господарства і розгортання НТР надавали постійних імпульсів, які стимулювали державне і корпоративне (внутрішньофірмове) регулювання ринкового господарства. На сьогодні формою організації господарських систем практично всіх розвинених країн світу є різні модифікації саме змішаної економіки. В той же час, не дивлячись на загальні риси, господарства розвинених країн є різноманітним національним моделям змішаної економіки, що пояснюється в першу чергу відмінністю національних (регіональних) економіко-культурних традицій.

Як відомо, розквіт так званого чистого капіталізму припадає на XIX ст. Його відносною «протилежністю» виступає економіка командного типу (військова економіка, економіка країн командного соціалізму). Для економіки командного типу характерне прагнення держави майже повністю ліквідувати ринкову саморегуляцію, замінивши її урядовим всеосяжним регулюванням. Командна економіка в умовах НТР за визначенням є неефективною так само, до речі, як і чисто ринкова економіка. Кожній з цих систем властиві певні особливості за відносинами власності, об'єктами і суб'єктами господарського механізму (табл.1.1).

Таблиця 1.1.

Основні характеристики економічних систем сучасності

<i>Основні характеристики</i>	<i>Ринкова економіка</i>	<i>Командна економіка</i>	<i>Змішана економіка</i>
<i>Відносини власності</i>	Приватна власність	Державна власність	Плюралізм відносин власності при домінуванні квазіприватних форм
<i>Суб'єкти економіки</i>	Безліч дрібних виробників	Держава – єдиний виробник	Значна кількість виробників різного масштабу при домінуванні олігополістичних структур
<i>Господарський механізм</i>	Ринкове саморегулювання	Централізоване планування	Державне і олігополістичне регулювання, доповнює ринкову саморегуляцію

Синтезом ринкової чи планової організації систем стає змішана економіка, як система, заснована на поєднанні ринкової саморегуляції і централізованого державно-корпоративного регулювання, яка покликана укріпити ефективні властивості механізму «невидимої руки» і згладити його негативні наслідки. У випадку з формуванням теорії змішаної економіки ситуація, на нашу думку, склалася не тільки відповідно до зумовленості суб'єктивного об'єктивним, але й навіть, як уявляється, з деяким запізненням. В усякому разі, важко заперечувати, що реальні процеси становлення окремих фрагментів змішаної економіки здійснювалися набагато раніше, ніж економічна теорія прийшла до усвідомлення і постановки проблеми змішаної економіки як феномена сучасної економічної науки.

Сучасні зміни, що відбуваються у соціально-економічній структурі суспільства, досліджуються науковцями з позиції структурних трансформацій [28]. Інші наголошують на тому, що вона формується під впливом поєднання різних моделей інституціональної економіки [98]. Існує також генетично-

технократичний підхід до її аналізу [97]. Однак автори відносно одностайні щодо визначення сучасної економічної системи як змішаної економіки.

На думку деяких авторів, термін «змішана економіка» відображає лише ту обставину, що в чистому вигляді не спостерігається ні спонтанного порядку, ні ієрархії; ні правового режиму приватної власності, виключно загальної власності, державної або комунальної власності. «Змішана економіка означає співіснування механізму ринкової координації і державного регулювання економіки [100].

Мова не йде про якийсь «третій шлях», за яким нібито йдуть такі країни, як Великобританія, Австрія, Швеція, Японія, США і тому подібне» [96, с. 75]. В підтвердження наведемо вислів Л. Мізеса: «Виробництво може прямувати або ринковими цінами, або урядовим порадам з управління виробництвом. Третього рішення не існує. Неможлива третя соціальна система, яка була б ані соціалістичною, ані капіталістичною» [52, с.113].

Однак, співіснування різних, часом протилежних господарських укладів в рамках однієї економіки та ще й протягом значного періоду розвитку слід вважати майже нормою для більш-менш сталого розвитку суспільних систем. Дещо з іншої позиції і за іншими аргументами до ідеї змішаної економіки підійшов, на наш погляд, видатний американський економіст Дж.К.Гелбрейт ще наприкінці 60-х рр. минулого століття при обґрунтуванні теорії конвергенції. За логікою його аргументів економікою змішаного типу можна вважати конверговане суспільство, що вбирає все краще з обох економічних структур – капіталістичної і соціалістичної на той час. Відомо, що цей вчений підійшов до аргументації своєї теорії з різних аспектів і вважав за доцільне не просте поєднання головних ознак одного і іншого суспільства, а й спромігся обґрунтувати ті підвалини, на яких повинна триматися така конвергована економіка:

- науково-технічний прогрес (технократична концепція);
- економічна політика держави (управлінська концепція);

ідея планетарного господарства (екологічна і демографічна концепції);
всесвітній мир (пацифістська концепція);
демонтаж соціалізму (концепція поглинання).

Тобто тут має місце поєднання двох підходів – формаційного і цивілізаційного до аналізу соціально-економічних систем [21].

Тем не менш, поглиблюючи аналіз змішаної економіки, Е.Хансен розглядає її як гармонійне поєднання «держави добробуту» і національного планування [76, с.454].

Сам термін змішана економіка не має однозначного тлумачення. Його первинне і найбільш поширене трактування фокусується на поєднанні різних секторів економіки, на різноманітності форм власності. Друга позиція, що одержала імпульс від кейнсіанства, висуває на перший план проблему поєднання ринку, ринкового механізму і державного регулювання. Третій підхід, ініційований різними соціал-реформістськими течіями і ґрунтується на поєднанні капіталу приватного підприємництва і соціальності, суспільних соціальних гарантій. Нарешті, ще одна позиція витікає з цивілізованого підходу на проблему співвідношення економічних і неекономічних відносин в структурі сучасного суспільства [56, с. 47].

Вказані трактування змішаної економіки не суперечать один одному в сучасних умовах, а лише відображають декілька ліній формоутворення сучасного типу розвиненої економіки і їх єдність. Змішана економіка є одночасним поєднанням вказаних параметрів: приватного і державного секторів економіки, ринку і держрегулювання, капіталістичних тенденцій і соціалізації життя, економічних і неекономічних відносин.

У теорії змішаної економіки обґрунтовується необхідність оптимального поєднання приватної і державної власності. У цьому полягає одна з її відмінностей від теорії соціального ринкового господарства, що ґрунтується на визнанні пріоритету приватної власності. Друга істотна відмінність даних теорій в тому, що якщо, на думку Л.Ерхарда [104, с. 118], прибічника теорії

соціально-ринкового господарства, для досягнення соціальної спрямованості економіки потрібно піднімати виробництво, а не удосконалювати розподіл, то, за твердженням представника даної теорії Е.Хансена, головною функцією "держави добробуту" виступає саме перерозподіл створеного доходу. Іншою важливою функцією такої держави є здійснення тих або інших форм національного планування.

Теорія змішаної економіки (ТЗЕ) є концепцією буржуазно-реформістською, згідно якої економіка розвинених капіталістичних країн в результаті зростання масштабів господарчої діяльності держави перетворилася з системи приватного підприємництва в систему так званої змішаної економіки, що складається з приватного і державного. секторів, котрі взаємно доповнюють один одного. Окремі положення теорії змішаної економіки були висунуті ще в кінці 19 ст. А.Шеффле і А.Вагнером (Німеччина), а як цілісна теорія – розроблені в 20-х рр. 20 в. В. Зомбартом (Німеччина). Активними прихильниками ТЗЕ виступили в період Другої світової війни 1939-45 і після неї економісти С.Чейз, А.Хансен, Дж. М. Кларк і П. Самуельсон (США), які стверджують, що контроль над сучасною економікою здійснюється як суспільством, так і приватними інститутами з метою підвищення "соціального добробуту" народів, що завдяки "революції" у функціях буржуазної держави його економічна і соціальна діяльність можуть нівелювати суперечності капіталізму, забезпечити безкризовий розвиток економіки, високі і стійкі темпи її зростання.

У розгорненій формі варіант ТЗЕ, що спирається на буржуазні теорії, був розроблений правими лейбористськими ідеологами Е.Крослендом, Дж.Стрейчі (Великобританія), на думку яких після Другої світової війни відбувається трансформація капіталізму в абсолютно іншу систему, характерними рисами якої в економічній області є перехід керівної ролі від капіталістів до менеджерів, збільшена економічна роль буржуазної держави, повна зайнятість і безперервне зростання виробництва.

Ці погляди знайшли віддзеркалення в заяві керівництва Лейбористської партії Великобританії (1957). Елементи соціалізму, на думку теоретиків лейборизму, представлені націоналізованим сектором, а також пов'язані із здійсненням державою економічних і соціальних функцій і більш рівномірним розподілом "багатства і доходу". В цілому, з їхньої точки зору, "змішана економіка", не будучи вже капіталістичною, не є ще соціалістичною .

Об'єктивною основою виникнення ТЗЕ з'явився розвиток державно-монополістичного капіталізму, що привело до посилення втручання держави в господарське життя на користь монополістичного капіталу і зростанню державного сектора в капіталістичній економіці. Проте методологічна недосконалість ТЗЕ полягає в емпіричному і формально-правовому підході до нових економічних явищ. Хоча в капіталістичних країнах держава впливає на економіку і остання включає державний сектор (у багатьох країнах досить значний), це не надає підстав розглядати сучасну капіталістичну економіку як "змішану". З соціально-економічної точки зору і приватний, і державний сектори в рамках капіталістичної формації є одним типом господарства - капіталістичним, оскільки виробничі відносини людей, зайнятих на підприємствах, належних буржуазній державі, залишаються відносинами капіталістичними, відносинами експлуатації. При цьому не має значення той факт, що як експлуататор найманих робочих і службовців, зайнятих на держпідприємствах, виступають не окремі підприємці, а держава, оскільки останнє представляє інтереси всього класу капіталістів [11].

Разом з цим ТЗЕ розглядає економічну роль буржуазної держави, приписуючи їй направляючу силу в розвитку капіталістичної економіки. Хоча економічні функції держави в умовах сучасного капіталізму зросли, проте вирішальну роль в розвитку капіталістичної економіки держава не відіграє, оскільки в умовах державно-монополістичного капіталізму гігантські монополії визначають розвиток економіки, а держава знаходиться на службі у цих монополій. В ТЗЕ перебільшується також роль державних соціальних заходів і

ігнорується той факт, що вони проводяться під тиском класової боротьби трудящих, що буржуазна держава лобіює так зване «антиробоче законодавство» на користь монополій.

Поєднання «держави добробуту» і національного планування, за думкою О.Головінова [17], може трактуватися як поєднання ринку («суспільство масового споживання») і державного регулювання. З іншої точки зору, сучасна змішана економіка розвинутих країн функціонує на підставі синтезу різних форми власності, а отже, різних економічних відносин і організаційних типів суб'єктів ринку [94]. Аналогічну думку висловлював І.Сорока, який довів (з посилкою на думку Я.Корнаї), що економіка перехідного періоду від регламентованої до ринкової протягом довгострокового періоду мусить бути економікою змішаного типу (дифузією моделей), оскільки в ній взаємодіють державний і приватний сектори [79, с.48]. Очевидно, що тут проглядаються зачатки того підходу, що й перехідну економіку слід вважати змішаною, оскільки саме в ній за визначенням переплетено різні економічні і економіко-організаційні відносини і форми.

Якщо економіку сучасних розвинених країн кваліфікують як змішану економіку, то при характеристиці економіки багатьох країн, що розвиваються, і особливо постсоціалістичних країн, частіше за все йдеться про перехідну економіку. Економіка перехідного типу формально має багато в чому ті ж самі риси, що і змішана економіка (поєднання ринку з централізованим регулюванням, різноманіття форм власності і типів господарства), але між ними є принципова відмінність. Якщо змішана економіка є відносно сталою і збалансованою системою, де різні елементи взаємно доповнюють один одного, то перехідна економіка є несталою і такою, в якій постійно змінюється стан господарського життя, викликаний переходом від однієї економічної системи до іншої. Хоча це є болісним процесом, минути його на етапі господарської трансформації практично неможливо [38, с.27-29]. Такий підхід є додатковим аргументом на користь тієї позиції, що змішана економіка як така не є сталою

моделлю організації господарського життя, а функціонує в кожній країні (чи у групі країн) за власною моделлю, зберігаючи її головні принципи.

Звісно, економічні системи не знаходяться у статичному стані, а постійно розвиваються і змінюються. Кожна соціально-економічна система має наступні етапи життєвого циклу: зародження, формування, розвиток, стабілізація, переродження і зникнення. Іноді ці етапи можна звести до трьох основних: зародження, розвиток, загибель. Але очевидно, що коли вичерпує себе попередній етап, відбувається формування нового етапу, а решта етапів готують усі необхідні умови для виникнення нової соціально-економічної системи. Етап розпаду старої системи координує з формуванням нової системи, а зникнення старої системи вже передбачає перехід і розвиток нової, яка її змінює. Елементи, відносини старого і нового постійно присутні і співіснують у економіці. Саме з-за такої особливості суспільного розвитку будь-яке суспільство завжди включало і включає сьогодні елементи різних техніко-технологічних, організаційних, економічних, соціальних і навіть політичних та ідеологічних систем. У цьому сенсі змішана економіка історично існувала завжди. Досить згадати функціонування простого товарного господарства поряд з натуральним протягом майже всього періоду рабоволодіння та феодалізму, що слід вважати *генетичним кодом* подальшого розвитку економічних структур.

Проте, співвідношення різних систем на різних етапах розвитку суспільства було неоднаковим: в історичному минулому змішана економіка притаманна епохам переходу від однієї системи до іншої. Але з кінця XIX - початку XX ст. ця особливість виявляє себе все слабкіше і переходить в іншу - змішану економіку як норму існування соціально-економічної системи. Теорія змішаної економіки не є результатом якоїсь ідеологічної концепції, яка передуює економічній практиці, концепцією, під яку доводилося насильницьким шляхом підганяти реальні економічні процеси. У складній діалектичній взаємодії економічної теорії і економічної практики відносна самостійність першої часто

приводить до того парадоксу, який К. Маркс називав "зведенням другого поверху раніше першого", тобто ситуацією, коли побудову теорії попереджує реальність становлення відповідної практики.

За сучасних умов у наукових працях набувають поширення дослідження, які присвячені економіці знань (інформаційній чи новій економіці). У цьому напрямі існує розмаїття підходів до трактовки поняття змішаної економіки. Так, В.Геєць [14, с.4] визначає сучасні особливості економічного життя як «соціальну реальність», під якою він, погоджуючись із В.Федотовою [92, с.15] розуміє сукупність об'єктів і дій соціально-культурного світу як досвіду звичайної свідомості людей, що мешкають власним життям серед собі подібних і пов'язаних з ними різноманітними відносинами інтеракції. Тобто, основною базою проектування суспільства і економіки знань уявляється відтворення замість звикання до певної типізації поведінки і відповідних відносин серед носіїв знань відтворювальних процесів.

У такому ракурсі на перший план виходить необхідність створення сприятливих передумов або «мотиваційних факторів» відтворення і реалізації знань, як застави і запоруки успішного і ефективного функціонування змішаної економіки. До них віднесено [14, с.5-6]:

масову свідомість, яка б формувала у більшості населення безальтернативність відносно можливості досягнення успіху без високого рівня загальних і спеціалізованих знань;

доступність отримання знань і спроможність реалізувати свої можливості, в тому числі і самореалізуватися;

толерантну поведінку широких мас населення, що усуне масовий прояв бандитизму, алкоголізму, наркоманії і т.п.

І знову вирішальну роль у створенні цих передумов, на наш погляд, має відігравати держава, як провідний і головний інститут суспільних перетворень. На неї лягає задача реалізації відповідальної функції створення певної суспільної ідеології, яка була б потужним двигуном суспільної свідомості у

напрямі формування змішаної економіки як держави добробуту, що забезпечуватиме гідні умови життя людини і високий індекс людського розвитку, який є інтегральним показником соціально-економічної сталості країни і її темпів зростання.

Таке міркування набуває актуальності з урахуванням наступних фактів. Труднощі адаптації громадян до нових трансформаційних умов привели до того, що більш ніж $\frac{1}{4}$ населення України опинилася за межею бідності. Така ситуація ініціювала інтенсифікацію еміграції з України з економічних мотивів. Згідно опитуванням, наміри поїхати на тимчасові заробітки мали у віковій (найбільш працездатній) групі 30-54 роки 58,9%, а в групі до 30 років – 38,7% [49, с.425]. Ці дані підтверджують той факт, що більша частина населення, яка має брати активну участь у відтворенні національного багатства країни, шукає шляхи самореалізації за її кордонами.

Навіть цей коротенький огляд сучасної літератури з проблем змішаної економіки дозволяє здійснити висновок про неоднозначність їх бачення і трактовки.

1.3. Концепції змішаної економіки

Дослідження змішаної економіки в даній роботі виходить з того, що на сьогодні існують за великим рахунком два головних підходи.

Перший виходить з того, що за змішану економіку слід вважати лише сучасну економіку ринкового типу, в якій функціонують ринкові відносини і форми поряд (разом) із державними методами регулювання економічних відносин і форм (Е.Хансен, економічна школа МДУ, А.Гальчинський та інші), який умовно можна назвати *вузьким* підходом.

Другий підхід трактує змішану економіку з тієї позиції, що вона не виникла майже зразу за сучасних умов розвитку капіталізму чи державного

соціалізму, а має історично-генетичні коріння, тобто *широкий* підхід (А.Вагнер, І.Сорока та інші). Такий підхід є не тільки дещо новим, а й незвичною уявою про сучасну економіку. Зачатками такого підходу можна вважати теорію індустріального суспільства і зокрема теорію конвергенції, що обґрунтував ДжГелбрейт і про що вже йшлося. В українській науковій літературі такий підхід було висловлено ще у 1994 р. [79] і дещо розвинуто у 2002 р. [65, с.323-336]. Потім його було обґрунтовано в інших публікаціях [86]. На наш погляд, дана позиція має рацію, тому саме її було взято за методологічну основу в даній роботі.

Г.Тарасенко і О.Головінов обґрунтовують свою позицію відносно змішаної економіки з урахуванням трьох аспектів аналізу, а саме

історико-гносеологічний аспект, який потребує визначення історичних передумов виникнення і розвитку як самої змішаної економіки так і її наукової категорії;

з позиції *технологічного способу виробництва* (ТСВ) пропонується аналіз технологічних можливостей суспільства;

суто *соціально-економічний* аспект, що відображає сутність процесів трансформації виробничих відносин з розмежуванням вихідних її основ: ринкова економіка класичного капіталізму і перехідна економіка як така (рис.1.1).

Отже, у даному випадку автори цієї схеми дещо не традиційно досліджують змішану економіку, пропонуючи новий підхід до її аналізу. А саме: змішана економіка як така не виникла сьогодні на пустому місці, а має родинно-генетичні ознаки, які слід шукати в минулому щодо організації господарського життя країн і народів, причому поєднуючи у такому аналізі нерозривність у будь якій суспільній організації як її історичних умов розвитку, стану і розвитку продуктивних сил (матеріально-технічна база системи), так і виробничих відносин (переважно відносин власності). Зауважимо, що значна частка прибічників трактування змішаної економіки як такого утворення, що

існує лише за умов сучасності в розвинених країнах у якості поєднання пануючих ринкових відносин з державним регулюванням, поки що не сприймають такого підходу.

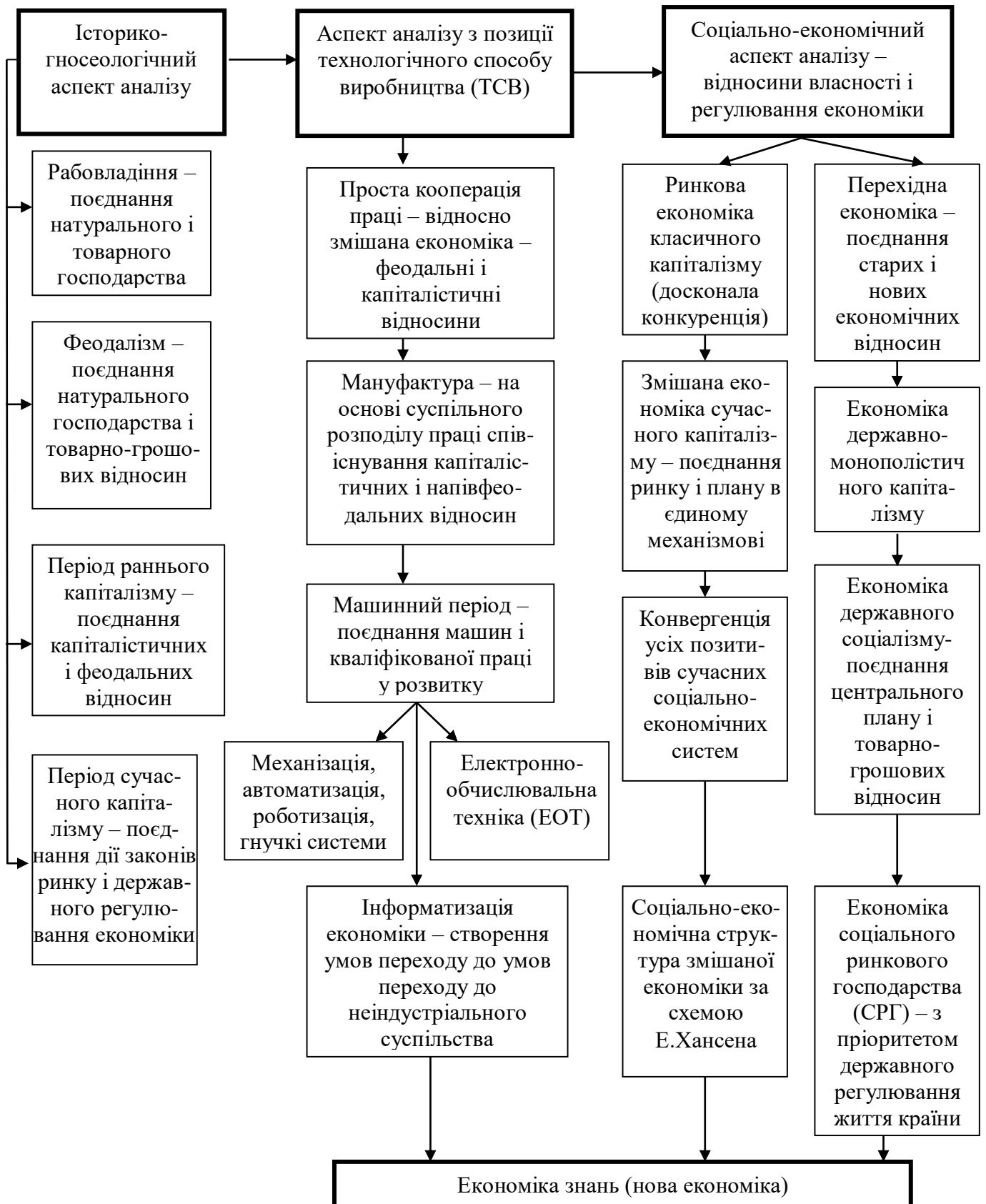

Рис.1.1. – Співвідношення різних аспектів аналізу змішаної економіки [86, с.120]

Розвиваючи трактовку змішаної економіки у широкому сенсі як методологію її наукового аналізу, слід додати наступні міркування.

Перше. За одним з положень марксистської теорії, яку й досі не спростовано, в основі розвитку економічних (виробничих) відносин лежить розвиток продуктивних сил суспільства (його матеріально-технічна база). І саме вони пройшли такий складний історичний шлях, який К.Маркс розбив на три періоди: проста кооперація, мануфактура, машинний період.

Бурхливий розвиток цього останнього періоду привів до науково-технічної революції і подальшого прогресу техніки і технології аж до сучасного їх стану переходу до інформаційного суспільства. В аналізі змішаної економіки цей факт не може бути проігнорованим, оскільки саме прискорений прогрес розвитку продуктивних сил приводить до об'єктивності суттєвих змін у виробничих відносинах, їх соціалізації.

Друге. Так само як еволюція капіталістичної за суттю економіки привела наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. до її переходу у монополістичний капіталізм, а потім у державно-монополістичний, що означало початок втручання держави в економічне життя суспільства, так і разом з тим сама економіка як ринкова за суттю еволюціонувала з чисто ринкової (конкурентної) до неконкурентної ринкової економіки, що позначилося насамперед у більш активній ролі держави в економічному житті суспільства. Це натомість означало, що економіка стала змішаною, як і трактують її прибічники вузького підходу до її аналізу. Зазначена паралель є очевидною.

Третє. Теоретично є доказовим і досвід розвитку суспільства доводить, що будь-які відносини, у тому числі економічні, та їх діючі форми ніколи не виникають на пустому місці, з нічого, а формуються поступово. Так було з відносинами натурального господарства, які саме поступово переросли у

товарні, економічні, тобто ринкові. Але ж певного і досить тривалого періоду історії людства вони співіснували поряд, переплітаючись і впливаючи один на одного. Такою була економіка останнього часу рабоволодіння, майже весь період феодалізму та період переходу до капіталізму. Тобто, економіка майже всього історичного періоду розвитку людства не була однорідною, а певним чином змішаною.

Четверте. За великим рахунком, в історії розвитку суспільства можна визначити не так багато періодів сталої і однорідної економіки: умовно сталі відносини первісного суспільства, епоха рабоволодіння до періоду її розпаду, епоха так званого класичного (домонополістичного) капіталізму, невеличкі відрізки часу державного соціалізму, періоди між економічними кризами сучасного капіталізму. Тим більше не можна вважати сталою ринкову економіку як таку.

П'яте. За певних припущень, не можна повністю відкидати ту думку, що перехідна економіка є різновидом змішаної економіки. У всякому разі вона не є і не може бути однорідною. Прослідкуємо еволюційні зміни економіки переходу від командно-планової економіки до економіки, заснованої на ринкових принципах господарювання за такою схемою (табл. 1.2).

Шосте. Становлення змішаної економіки в традиційних капіталістичних країнах проходило за так званим класичним сценарієм, що трактує теорія змішаної економіки Хансена. Проте, поява змішаної економіки дещо іншого типу відбувалося (і ще відбувається) в країнах, де державне регулювання було пріоритетним, тобто в постсоціалістичних країнах.

Можна вважати, що тут цей процес відбувається через демократизацію відносин власності. А саме. По-перше, в державному секторі економіки відбувається перехід від жорсткої системи державного регулювання до поєднання планових і ринкових принципів регулювання. По-друге, в колективному секторі економіки відбувається перехід від прямого державного управління до індикативного планування та обмеження функцій державного

контролю (переважно через податкову систему). По-третє, в приватному секторі відбулася втрата державного управління і контролю його діяльності і набув силу опосередкований контроль через податкову систему і ринкові важелі. По-четверте, відбувається формування нової суспільної власності, яка може бути включеною до державної системи прогнозування, індикативного планування і контролю [18 , с.147].

Таблиця 1.2.

Еволюційні зміни переходу від планово-командної до ринкової економіки

№ з/п	Сектори економіки	Економічні системи		
		Планово - командна система	Перехідна соціальна система	Ринкова економіка
1	Держава	Партійно-державне регулювання економіки	Часткове руйнування партійно-державного регулювання	Виникнення непрямого державного регулювання
2	Економічні зв'язки (горизонтальні)	Стабільні прямі і непрямі економічні зв'язки	Відтворення секторальних і регіональних економічних зв'язків	Відтворення деяких «старих» зв'язків і трансформація власності
3	Підприємство	Управління державою на мікрорівні	Введення деяких форм самоуправління	Розвиток багатьох форм мікроієрархій
4	Ринок споживчий	Вибір споживача визначається дефіцитом. Домінування ринку продавця. Ціни фіксовані	Поява множини ринків продавця і покупця. Активні гроші. Ціни як фіксовані, так і вільні	Домінування ринку покупця. Активні гроші. Вільні ціни на товари і послуги
5	Ринок засобів виробництва	Вертикальне посередництво у горизонтальних відносинах. Ціни фіксовані державними	Часткове вивільнення від посередників у горизонтальних відносинах. Поява оптової торгівлі з	Зниження ролі посередництва у горизонтальних відносинах між

		органами	домінуванням продавця	підприємствами
6	Ринок праці	Відсутність формального ринку праці. Відсутність безробіття	Відносно вільна мобільність праці. Поява безробіття	Перехід від дефіциту праці до масового безробіття

Трактування поняття «змішана економіка» у широкому значенні має, на наш погляд, ту перевагу, що, з одного боку надає уявлення про певну послідовність зміни однієї моделі організаційно-економічного устрою суспільства іншою і одночасно, з іншого боку, свідчить про їх взаємозв'язок. Відносна новизна такого підходу міститься в тому, що він надає можливостей уявити повну картину формування, функціонування і відмирання тієї чи іншої моделі змішаної економіки. І у такому підході, з нашої точки зору, є сенс, оскільки він дозволяє використати обидва методи аналізу: формаційний і цивілізаційний і одночасно виявити оптимальну модель змішаної економіки для умов тієї чи іншої країни. Натомість, він є реальною платформою подальших досліджень змішаної економіки, тим більше, що на практиці вона весь час модифікується як за національними моделями, так і загалом як така.

На підставі викладених посилок і обґрунтувань, які лежать в основі бачення автором цієї роботи змішаної економіки, можна розробити схему концепції комплексного аналізу змішаної економіки, яка графічно відображена на рис.1.2. [101, с.149].

Таким чином, виходячи з зазначених міркувань, *змішаною економікою слід вважати таку, в якій органічно переплетено економічні відносини і організаційні форми різного походження щодо їх історичних, техніко-технологічних, соціально-економічних і інституційних підвалин.* Саме такі теоретико-методологічні засновки покладено в основу подальшого аналізу змішаної економіки в даній роботі.

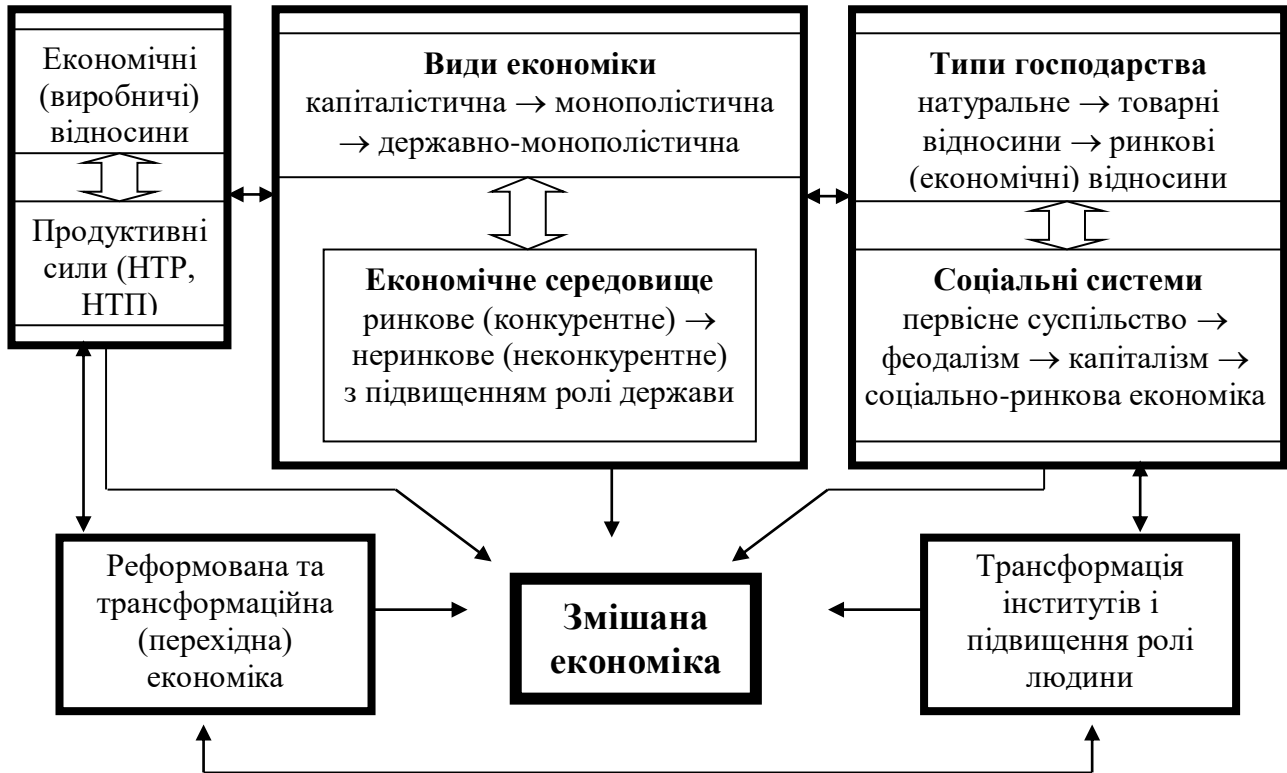

Рис. 1.2. Схема концепції комплексного аналізу змішаної економіки

В змішаній економіці регулююча і управлінська функції держави реалізуються на підставі обов'язкової правової основи життя будь-якої країни, її конституції, що містить низку норм, відносно соціально-економічного порядку. Цей закон має визначати наступні основні рамки формування економіки, а саме:

гарантує право на вільний розвиток особистості і забезпечує свободу споживання, свободу підприємництва, свободу виробництва і торгівлі, свободу конкуренції;

захищає від дискримінації за статевими, расовими, релігійними і іншими ознаками;

гарантує свободу створення профспілок і об'єднань працевдавців;

гарантує свободу переміщення особи, і не тільки на території своєї країни, але і гарантує право на вільну еміграцію;

гарантує свободу вибору професії і робочого місця, так само як і особисту свободу пересування;

гарантує приватну власність, у тому числі і на засоби виробництва, але одночасно зобов'язує власника використання цієї власності і в цілях забезпечення соціальних потреб;

уможливорює (гарантує державі) за певних умов передачу земельної власності, природних ресурсів і засобів виробництва у суспільну власність;

розподіляє фінансово-політичні повноваження між регіонами, землями і общинами;

є основою глобального управління, що передбачається законом про сприяння стабільності і зростанню в економіці.

Таким чином, основний закон містить велику кількість фундаментальних прав і правових норм, які гарантують основні економічні права. Він визначає поєднання гарантій свободи на користування індивідуальними правами з обмеженням свобод в рамках компенсуючої системи, регульованої соціальною державою. Тим самим основний закон виключає як некероване з соціальної точки зору ринкове господарство, так і будь-який різновид економіки, керованої тільки державою.

Конституція визначає основні права і свободи, проте, існує чимала кількість інших законодавчих актів, які є правовою основою економічного і соціального порядку країни. Основними з них мають бути закони, що забороняють обмеження конкуренції, закони, що стосуються діяльності Національного банку, закони про функціонування кредитної системи, закони про тарифні договори, закони, що регламентують про зовнішньоекономічні відносини, закони про соціальне страхування, закони, що регулюють підприємницьку діяльність у сільському господарстві, закони, що стосуються так званого ринкового порядку.

Одним з основоположних принципів змішаної (ринкової) економіки є можливість володіти приватною власністю. Власністю є право вільно, тобто

відповідно до самостійних рішень, розпоряджатися економічними благами і користуватися економічними правами. Власність лежить в основі всієї економічної системи і визначає мету виробництва, характер розподілу, обміну і розмір споживання. У ринковій економіці до об'єктів приватної власності, як правило, відносяться не тільки предмети домашнього господарства і житло, а й земля, гроші у всіх законних формах, засоби виробництва.

Приватна власність разом з тим повинна виконувати функції підвищення добробуту, матеріальної забезпеченості, свободи і незалежності, підвищувати економічну захищеність, надавати можливість розпоряджатися майном, збільшувати свободу дій власника. Головною метою її функціонування за визначенням є стимулювання підвищення продуктивності праці і виробництва (чи будь-якої корисної діяльності), оскільки зацікавленість власників в тому, щоб зберегти і примножити власність, спонукає їх до дбайливого ставлення до неї, раціонального її використання. Таким чином, сприяючи збереженню і примноженню економічних цінностей, певною місією приватної власності є як забезпечення умов підвищення добробуту самого власника, так і добробут всього народу країни та суспільний прогрес.

Проблема вдосконалення державного управління економікою і регулювання ринків належить до основоположних в економічній науці. На сучасному етапі вона є особливо актуальною у зв'язку із загальносистемною кризою і появою «прогалін» саме в управлінні економікою. На разі відбувається давно назрілий відхід від постулатів монетаризму, що догматично розуміють і використовують в Україні, і гостро відчувається необхідність нової стратегії державного управління, заснованої на концепції активної участі не тільки держави у якості регулятора, а й держави як важливого (і невід'ємного) співвласника ринкових процесів.

В основу передбачуваного підходу покладені пріоритети національної і економічної безпеки на основі внутрішніх джерел зростання і державне стимулювання розвитку промисловості, подолання розриву між фінансовим і

реальним секторами економіки і соціальна спрямованість стратегії державного управління економічними перетвореннями в країні.

У перехідні періоди і під час становлення економічної системи посилення ролі держави в економіці необхідне за наступними причинами:

доки не створені неформальні ринкові інститути і неефективно працює законодавча система держава повинна активно підтримувати виробництво, регулюючи основні ринки через державні холдинги і державні агентства;

місце, яке втрачає держава в управлінні економікою, у ту ж мить посідають кримінальні структури, створюючи «мафіозно-олігархічний» капіталізм замість капіталізму державного;

збитки за відсутності державної підтримки підприємств і галузей мають такий масштабний і незворотній характер, що можуть привести натомість до втрати новітніх технологій, унікальних виробництв, наукових шкіл і незамінних фахівців.

Основні напрями стратегії державного управління в змішаній економіці повинні включати:

формування і посилення державного сектора економіки;

державне стимулювання зростання промисловості за пріоритетними напрямками і підтримку інноваційного процесу;

державне регулювання товарних, фінансових і інформаційних ринків, зовнішньоекономічних процесів;

державне управління на регіональному рівні.

У важкі кризові та після кризові періоди вкрай необхідним є вдосконалення і координація системи управління економікою, її розбудова на основі державного права власності, яке є не менш значущим, ніж приватне право. Для цього повинно бути передбаченим на основі наявних державних підприємств, державних унітарних комерційних підприємств а також компаній з переважаючою державною власністю організаційне оформлення державного сектору економіки, що складається переважно з великих вертикально

інтегрованих державних науково-виробничих компаній, а саме державних холдингів, сформованих в основному за галузевим принципом. Державні холдинги організують управління державною власністю, використовуючи засоби і методи корпоративного управління. Вони є економічно незалежними підприємствами, що діють на ринку на користь держави–власника. Цілями державних холдингів є забезпечення національної економічної безпеки країни і розвиток економіки. Ці цілі як і конкретні завдання визначаються державою за допомогою індикативних планів.

Ефективність регулювання економіки державою в період науково-технічної революції багато в чому визначається її впливом на інноваційний процес. Основною перевагою централізованої системи управління є можливість концентрації ресурсів і наукових кадрів на стратегічних інноваційних напрямках. Розвинуті країни достатньо близько підійшли до оптимальної конвергентної системи інновацій. В умовах сучасної України інноваційний бізнес є надзвичайно ризиковим, і залучення засобів вітчизняних і зарубіжних інвесторів можливе лише за умов компенсуючої ризику прибутковості або твердих державних гарантій в рамках структур, чітко і прозоро контрольованих самими інвесторами. Більшість розвинутих країн досягли високих рівнів розвитку внаслідок випереджаючого зростання науки і інновацій відносно промисловості. При цьому такі країни як Японія навіть у важкі періоди історії нарощували асигнування на НДДКР, враховуючи їх значення для майбутнього підйому виробництва. Україні, не дивлячись на кризовий стан економіки, доцільно слідувати аналогічній стратегічній лінії, забезпечуючи фінансування, передбачене в законі про науку, додаючи захищеності відповідним статтям бюджетного фінансування.

Державне регулювання товарних, фінансових і інформаційних ринків складає найбільш розвинену частину державного управління економікою. Ринок існував завжди з періоду розпаду первісного суспільства, і у всіх країнах в тій чи іншій формі регулювався державою майже з моменту його виникнення.

Історією накопичено значний арсенал інструментів державного регулювання. Специфікою сучасного етапу є різке посилення ролі і збільшення обсягів фінансових і інформаційних ринків, формування нових інформаційно-фінансових інститутів, що регламентують і регулюють ринки. Країна, що дещо відстає від розвинених країн в цьому напрямі, може використовувати накопичений досвід. Так само як галузі і галузеві комплекси та відповідні їм ринки класифікуються за ступенем їх важливості для національної і економічної безпеки країни, використання наявного потенціалу національних компаній для відвоювання даного ринку у іноземних конкурентів і подальшого закріплення на відповідному ринку. Залежно від місця, що посідає країна на світовій класифікаційній шкалі, вибирається модель державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності: від поширеного протекціонізму до повної лібералізації, і тут так само необхідним є ступінь прямого державного управління.

Державі потрібно сприяти створенню на кожному привабливому для країни ринку науково-виробничих корпорацій і фінансово-промислових груп (ФПГ), контролюючих до 60-70% внутрішнього ринку. Для стратегічно життєво важливих ринків одна з цих ФПГ повинна мати форму державного холдингу. Доцільно одночасне залучення на деякі ринки іноземних ТНК, що підтримують в заданих межах конкуренцію і сприяють підвищенню якості продукції до світового рівня.

Регулюючий такий ринок державний орган (міністерство, держкомітет і т. п.) ліцензують його учасників і контролюють виконання встановлених правил поведінки на ринку і дотримання його нормативів. На стратегічно важливих або життєзабезпечуючих ринках (ресурсний, продовольчий) холдинг проводить державну політику, спрямовану на підтримку цільових цін шляхом закупівлі продукції і товарних інтервенцій. Для експортоорієнтованих високотехнологічних галузей держава в рамках державного холдингу створює

спеціалізовані компанії, що займаються маркетингом, просуванням товарів на зовнішні ринки.

Регулювання товарних ринків багато в чому визначається регулюванням фінансового ринку. При цьому необхідною умовою підйому економіки є стабільність національної валюти не стільки відносно долара і інших вільно конвертованих валют, скільки в контрольованій державою передбаченості її змін.

Фінансові ринки розвинутих країн відіграють величезну роль в підтримці високого об'єму їх внутрішніх ринків, складаючи приблизно 50% ВВП. Обсяги українського фондового ринку і особливо ринку акцій не відповідають сучасному рівню вітчизняної промисловості, а тим більше її потенціалу. У більшості компаній не вистачає засобів і досвіду для просування власних акцій на ринку, тому на даному етапі держава повинна допомогти розширенню активів компаній, первинному розміщенню їх акцій.

Держава може реалізувати свої цілі забезпечення керованості економіки, здійснюючи наступні заходи щодо встановлення контролю над інформаційними ринками:

інформаційно облаштовувати основні товарні ринки, забезпечувати ліцензування учасників ринку, сертифікацію використаної інформації, навчання фахівців з кожного сегменту ринку, створювати бази даних всіх учасників ринку, їх активів, фінансового стану, заборгованостей і так далі

Прагнення до відкритості економіки в період загальної глобалізації є цілком закономірним. Узявши на себе турботу з організації реклами, маркетингу і т.п. держава спроможна допомогти своїм компаніям скоротити трансакційні витрати і підвищити їх конкурентоспроможність, що особливо важливе для невеликих фірм.

Проблема державного управління і регулювання тісно пов'язана з регіональною політикою. На початковому етапі реформ був узятий курс на надання регіонам максимальної самостійності. Проте, наприклад в Росії,

надання регіонам права майже безконтрольно розпоряджатися трансфертами і регіональними бюджетами привело до неефективного використання коштів і ресурсів в окремих регіонах. Спроба обмеження в регіонах дій влади натрапляли на опір суб'єктів федерації, частина з яких зуміла добитися особливих умов в розмежуванні повноважень з Центром, що створило небезпеку сепаратизму і перетворенню федерації в конфедерацію. Запобігання їй стало одним із завдань державного управління економікою. Однак, державний Центр повинен забезпечувати рівноправний розвиток регіонів і усунення регіональних диспропорцій. Для зміцнення єдиного економічного простору належить боротися зі всіма проявами обмежень міжрегіональної торгівлі. При цьому слід мати на увазі той факт, що регіони таких країн, як Росія чи Україна за визначенням не можуть бути однаковими, перш за все, за ресурсними, потенційними техніко-технологічними, науково-кадровими, природно-кліматичними та іншими важливими ознаками. Наприклад, центр Росії і такі її регіони, як Якутія, Крайній Схід чи Крайня Північ, а в Україні - та інфраструктура Західних і Східних регіонів, що складалася не десятиріччями, а століттями. Тут повинен діяти не принцип зрівняння, а принцип доцільного і найбільш ефективного використання можливостей кожного регіону на користь самого регіону і всієї національної економіки. Саме такий підхід спроможний забезпечити регіональну справедливість.

Проведення нової політики державного управління економікою потребує інституційного забезпечення стратегії державного правління економікою і вдосконалення формальних і неформальних інститутів. Передусім належить розробити законодавчу базу, надійну систему стимулів і гарантій для вирішення першочергових завдань розвитку інформаційних технологій, глобальних комп'ютерних систем і ефективних комунікацій, що забезпечують розвиток в області організації управління на всіх рівнях економіки.

Конкурентну перевагу на даному етапі матиме країна, яка зможе утворити механізми швидкого і економічно ефективного освоєння створюваних

і запозичених крупних інституційних моделей, застосування їх в практиці економічного життя за допомогою сучасних інформаційних технологій, новітніх засобів масової інформації включаючи Internet. Слід створити в системі політичної влади спеціальний державний орган, що ідеологічно підтримуватиме новий етап реформ стратегічного управління економікою.

Сучасна ринкова економіка змішаного типу на сьогоднішній день постає найбільш досконалою системою зі всіх, що будь-коли існували. Її основною особливістю є те, що в ній вдало поєднуються риси абсолютно різних економічних систем: чистого капіталізму і командно-планової економіки, хоча риси чистого капіталізму і переважають. Вона є найбільш пристосованою до внутрішніх і зовнішніх умов, що змінюються, тобто гнучкою. Такий тип господарювання властивий сучасним економічно розвиненим країнам (Японія, Швеція, ФРН).

Перевагою змішаної економіки є ефективність використання ресурсів і економічна свобода виробників. Змішана економіка диктує найбільш ефективне використання ресурсів, сприяє впровадженню сучасних технологій. Важливим неекономічним аргументом на користь змішаної економіки виступає її ставка на особисту свободу. Підприємці і наймані працівники перемішаються з галузі в галузь за власним рішенням, а не за урядовими директивами. Відомо, що не існує однозначного загальноприйнятого вирішення економічних проблем. Суспільство з різною історичною і культурною спадщиною, різними звичаями і традиціями використовують неоднакові підходи і методи підвищення ефективності використання власних ресурсів.

Держава в змішаній економіці відіграє роль економічного суб'єкта, який опосередковано впливає на ринковий механізм в цілому, оскільки не може за законами ринку впливати безпосередньо на характер економічних процесів, що відбуваються.

У змішаній економіці, що представляє сукупність структур економічного виробництва, за якою приватна система управляється ринковим механізмом, а

суспільні інститути і уряди, спираючись на ринковий механізм, впливають на економіку за допомогою директив і податкової політики, саме держава відіграє роль організатора проведення заходів, що корегують і стабілізують поточні процеси в економіці.

У разі, коли ринок не здатний впоратися з будь-якою проблемою або вирішення цієї проблеми свідомо буде неефективним, йому на допомогу приходить держава. Метою державного регулювання економіки є підтримка економічної і соціальної стабільності.

Сучасну ринкову економіку вже неможливо представити без державного втручання, оскільки державному регулюванню відводяться такі важливі функції, як підтримка конкуренції, стабілізація економіки, забезпечення соціального захисту і ін. Проте держава не повинна втручатися в ті області ринку, де його механізми регулювання є достатньо ефективним. Інакше це може викликати розвал ринкової системи і перетворення її в адміністративну.

На даний момент Україна насправді ще не завершила перехід від командної економіки до сталої ринкової (і з позиції світової тенденції до змішаної економіки і не повинна цього робити), тому перед нею постає проблема майбутньої моделі розвитку ринкової, тобто змішаної, економіки. Проте, не варто копіювати будь-яку чужу модель, належить розробляти власну модель з використанням досвіду розвинених країн і національних особливостей. Перехід до ринку є складним і тривалим процесом. Щоб створити ефективну національну структуру економіки, адекватну ринковим вимогам, країні потрібно пройти болісний шлях визначення власних пріоритетів у всіх напрямках і на всіх рівнях суспільства і господарства. Адже вона повинна не просто включитися в сучасну світову економіку, а спрогнозувати свою роль і місце в світовому розподілі праці.

1.4. Інституціональні перетворення і тенденції змішаної економіки

Широкомасштабні реформи, що відбувалися у східно-європейських країнах у 90-х роках, виявили, наскільки велика потреба в розвиненій теорії інституційних економічних змін, і в той же час продемонстрували, наскільки незадовільним є її нинішній стан. Перетворення в Україні по всіх їх основних напрямках привели до наслідків, не передбачених експертами. Лібералізація цін породила істотно швидше і триваліше їх зростання, ніж прогнозувалося численними дослідниками. Прагнення стабілізувати ціни за будь-яку ціну зумовило формування механізму неплатежів і перехід до бартерних обмінів, тобто фактично до формування не грошової економіки на новій основі. Спроба реформувати податкову систему та систему нових стимулів привела лише до поширення сфери тіньової економіки. Ослаблення державного контролю над потоками ресурсів, створення конкурентного середовища, що мало на меті, породило небачене раніше розповсюдження корупції. В результаті шокової приватизації замість ефективних приватних власників виникла неефективна форма організації - відкриті акціонерні суспільства, що знаходяться у власності працівників. Всі ці метаморфози супроводжувалися незвичайно глибоким і непередбаченим спадом виробництва [43].

Тим часом практично всі перераховані феномени вже спостерігалися в тій або іншій формі при післявоєнному реформуванні західноєвропейських економік і, особливо, в процесі модернізації латиноамериканських і південноазіатських економічних систем. Цей досвід практично не був взятий до уваги українськими вченими, владою і практиками, оскільки до найостаннішого часу був зафіксований в літературі лише як перелік "спеціальних випадків". Не існувало ні загальних термінів, ні методології, що дозволяють використовувати його при розробці і аналізі економічних перетворень.

В останнє десятиліття ситуація починає змінюватися. І хоча завдання це далеке від свого вирішення, вже можна вважати, що виникає новий розділ теоретичної економіки, створюється загальна теорія реформ.

Метою даної роботи є намагання розвинути понятійний апарат для пояснення того, чому в процесі реформ (спрямованих на підвищення ефективності економічної системи) з'являються стійкі неефективні інститути, або норми поведінки. І оскільки йдеться про формування і функціонування змішаної економіки, є сенс зупинитися на тих правилах поведінки, які диктуються інституційним середовищем

Люди накладають на себе обмеження, що дозволяють їм будувати свої відносини з іншими людьми у всіх суспільствах, навіть в первісних. Інституційна структура розвиненого суспільства включає як формальні, так і неформальні правила, і ці групи правил певним чином взаємодіють один з одним.

У сучасному суспільстві неформальні правила відіграють вельми значну роль. Люди стикаються з неформальними правилами повсюди: у сім'ї, у взаєминах з іншими людьми, в діловому і політичному житті. Прості люди зазвичай слабо обізнані про матеріальне право, регулююче їх відносини з іншими людьми. Основні правила, які організують відносини людей в повсякденному житті, не закріплені в законах. І навіть на ринку, де ціна встановлюється в результаті коливань попиту і пропозиції, діють неформальні правила, що спричиняють вплив на ціну. Саме неформальні правила впливають на очікування покупців і їх оцінку того, чи є справедливим підвищення ціни. Проте точний опис неформальних правил, їх систематизація і однозначне визначення ролі цих правил в регулюванні повсякденного життя людей являє собою надзвичайно складне завдання [47, с.104].

Неформальні правила, подібно до правил формальних, обмежують поведінку людей. Чим, проте, правила неформальні відрізняються від формальних правил? Як провести відмінність між ними?

Можна розглядати як формальні ті правила, порушення яких спричиняє достатньо суворі санкції, наприклад, покарання у вигляді тюремного вироку або остракізму [50]. Подібний підхід до визначення неформальних правил припускає, що держава не є необхідною передумовою для їх існування. Неформальні правила, згідно цього підходу, не накладають жорстких обмежень на дії людей, вони лише полегшують життя в суспільстві, роблять його приємнішим. За порушення неформальних правил накладається не строге покарання, а, у гіршому разі, несхвалення суспільства. Неформальні правила є, відповідно до цього підходу, обов'язковими тільки в моральному сенсі або з погляду пристойності і доброго смаку. Подібний підхід до проведення межі між формальними і неформальними правилами характерний для учених, що відносяться до напрямку, відомого як «старий інституціоналізм». Відповідно до іншого підходу, відмінність між формальними і неформальними правилами визначається не строгістю покарання, а тим, хто встановлює правила і здійснює примушення до їх виконання. У основі цього підходу лежить проведене Ф. Хайєком зіставлення «порядку, заснованого на законі» (legal order) і «мимовільного порядку» (spontaneous order). «Порядок, заснований на законі» виникає, коли держава встановлює закони і карає тих, хто їх порушує. «Мимовільний порядок» встановлюється, коли люди залучаються до стійких моделей поведінки, оскільки ніхто з них не може виграти, відхиляючись від цих моделей поведінки, навіть якщо немає ефективних правових механізмів заборони.

Подібного підходу дотримуються вчені — представники «нового інституціоналізму». Вони визначають формальні правила як правила, що записані в офіційному джерелі, за виконанням яких стежить спеціально виділена група людей (судова система, поліція, репресивний апарат) [102, с.27; 109]. Наявність примушення з боку держави є характерною межею формальних правил. На відміну від них неформальні правила не закріплюються ні в одному офіційному джерелі, і їх виконання гарантується не загрозою законодавчих

санкцій, як у випадку з правилами формальними, і за їх виконанням стежать не фахівці, а всі члени суспільства. Тому в первісних суспільствах, що не знали держави, поведінка людей регулювалася правилами неформальними. Формальні правила виникають з появою держави. При цьому підході строгість покарання не має визначального значення. Покарання може бути строгим як за порушення формальних, так і за порушення неформальних правил, що діють в суспільстві. Наприклад, в первісних суспільствах діяло неформальне правило: багаті одноплемінники повинні були роздавати своє багатство біднішим членам суспільства. Ця норма виконувала певну економічну функцію як функцію страхування від голоду, який в рівній мірі загрожував всім членам первісного суспільства, оскільки технологія зберігання продуктів була нерозвиненою і створення запасів було неможливим. Поділившись з одноплемінниками, яким не повезло цього року, багата людина могла розраховувати на взаємність, коли він у свою чергу виявиться менш удачливим. Подібна альтруїстична поведінка заохочувалася суспільством: людина, що роздала своє багатство, користувалася особливою пошаною одноплемінників [115]. Але в деяких суспільствах дотримання цієї норми підтримувалося вельми суворими санкціями. Наприклад, ескімоси іноді вбивали жадібних багатих одноплемінників.

Люди дотримуються законів тому, що за їх порушення слідує покарання з боку держави. А що примушує людей дотримуватися неформальних правил? Які ті стимули, які примушують людей виконувати норми поведінки, що діють в суспільстві? Якщо норма поведінки, прийнята в суспільстві, не виконується, то за цим слідує певна санкція, тобто людина, що порушила норму, повинна нести певні втрати [30; 117].

Покарання, яке може бути застосоване по відношенню до порушників неформальних правил, приймає різноманітні форми, від простого несхвалення і косого погляду до повної відмови підтримувати будь-які відносини з порушником. Виділимо основні групи санкцій за порушення соціальних норм [59, с. 21; 63, с. 30].

Автоматична санкція. Класичний приклад автоматичної санкції за порушення норми — це покарання за недотримання правил дорожнього руху. Той водій, який порушує правило правостороннього руху в країні, де воно є нормою, просто зіткнеться із зустрічним автомобілем. Порушник в даному випадку карається автоматично, без будь-якого навмисного втручання. Норма, яка підтримується автоматичною санкцією, є нормою, що сама виконується (self-enforcing norm) [119].

Провина. Відчуття провини, яке випробовує людина, що порушила норму поведінки, є внутрішньою санкцією. Порушник випробовує розкаяння совісті, якщо він порушив соціальну норму, що стала його внутрішнім переконанням в результаті відповідної освіти і виховання, незалежно від зовнішніх наслідків. Чимало людей відчували б себе погано, якби крали, навіть якщо б вони були упевнені, що їх не впіймають. Провина декілька нагадує автоматичну санкцію, тому що порушник розглядає санкцію, яка наступає без стороннього втручання, як витрачання для себе. Але вона відрізняється від простої автоматичної санкції: адже щоб санкція почала діяти, необхідні певні інвестиції у виховання людини. Цим вихованням займається сім'я і школа.

Сором. Порушник відчуває, що його дії принизили його в очах інших людей. Сором є зовнішньою санкцією за порушення норми поведінки. Сором, також як і провина, є результатом виховання, як формального, так і неформального. Проте сором відрізняється від провини тим, що він вимагає розповсюдження інформації про порушення. Щоб санкція стала дієвою, необхідно, щоб інші члени суспільства знали про порушення правил.

Інформаційна санкція. Дії порушника норми можуть розкрити деяку інформацію про нього, яку він вважав за краще б приховати. Молода людина, яка хоче отримати роботу, але приходить на інтерв'ю з працедавцем недбало одягненим, ненавмисно подає сигнал про те, що він не дуже серйозно відноситься до цієї зустрічі і що його не дуже турбує, чи отримає він цю роботу чи ні. В даному випадку передбачається, що порушення норми поведінки

якимсь чином безпосередньо пов'язується з володінням небажаними якостями, і тому люди карають порушника, відмовляючись мати з ним справу.

Інформаційні санкції можуть здатися потенційно дуже строгими. Витрати порушника, покарання, що стали результатом, набагато перевищать соціальні витрати, порушення норми, що з'явилися слідством. Проте інформаційну санкцію можна розглядати як спосіб коректування асиметрії інформації. В даному випадку функція соціальної норми полягає не в забороні певної поведінки, а в подачі сигналу. Дріб'язкове порушення норми може сигналізувати про можливу ненадійність порушника як друга або ділового партнера.

Двосторонні санкції, що вимагають витрат від караючої сторони. В цьому випадку порушник норми карається діями особи, що постраждала від цього порушення. Даний вид санкції не вимагає розповсюдження інформації про порушення. Людина, що здійснює покарання, є єдиною особою, якій необхідно знати про порушення норми. Але в цьому випадку, проте, можуть виникнути проблеми із здійсненням покарання за порушення норми, тому що воно тут, на відміну від випадків, розглянутих вище, не є безкоштовним, а пов'язано з певними витратами, які цілком покладаються на обличчя, що здійснює покарання. Крім того, індивід, який карає когось, може піддаватися ризику протистояння або відплати, а також прямих фінансових витрат.

В цьому випадку навіть може виникнути необхідність в додатковій системі санкцій, вживаній по відношенню до того, хто ухиляється від свого обов'язку покарати порушника норми.

Багатобічні санкції, що вимагають витрат. Багатобічна санкція вимагає значно більше інформації, ніж санкція двостороння. Інформація про порушення повинна бути поширеною серед членів суспільства. Витрати, що кожного карає, будуть меншими, ніж у разі двосторонньої санкції. Спектр можливих покарань тут дуже широкий: на одному боці знаходиться остракізм (вигнання із

суспільства), а на іншому — косий погляд, як вираз несхвалення без будь-якого відчутного покарання.

Отже, недотримання норми, як ми бачимо, пов'язане з певними витратами. Раціонально мислячий індивід зіставить вигоди від недотримання норми з витратами, які він при цьому понесе, і на підставі цього зіставлення зробить раціональний вибір.

Ефективність неформальних інститутів в регулюванні життя певного співтовариства залежить від низки умов, в числі яких можна вказати на наступні:

1. Розмір соціальної групи, в якій діють ці норми. Чим менше група, тим частіше в ній повторюються операції, тим легше визначити порушника норм і тим нижче за втрати тих, хто карає порушника.

2. Величина витрат, які несе порушник, що карається. Витрати, що викликані остракізмом, є зворотно пропорційними рівню доходу. У багатому суспільстві з розвиненою системою соціального страхування і наявністю альтернативних можливостей отримання доходів індивіди менше залежать від розташування певного співтовариства. Обидві ці умови являють собою невеликий розмір групи і високі витрати, які несе порушник, що піддається остракізму, виконувалися в первісних ізольованих співтовариствах. Тому там система правосуддя, заснована на неформальних правилах, була достатньо ефективною.

3. Третьою умовою є статичний характер суспільства, в якому діють неформальні правила. Якщо суспільство змінюється швидко, то управління, засноване на нормах, не задовольняє потреби суспільства. Соціальні норми змінюються поволі, і тоді при створенні норми проблема «безбілетника» гостро не стоїть. Коли витрати зміни норми є малими, той факт, що особа, яка змінює норму, не може отримати велику частину вигод, не є перешкодою для створення норми. Якщо ж розвиток суспільства стає динамічним, а

централізованої влади, яка створювала б або змінювала норми, немає, то серйозні зміни норм здійснити стає складнішим з-за високих витрат.

Американський філософ Харт мав рацію, коли виділив правила, які контролюють поведінку людей (первинні правила) і правила, контролюючі правила (вторинні правила). Перші правила направляють поведінку громадян в їх повсякденному житті. Правила другого типу керують поведінкою офіційних осіб, коли вони створюють, переглядають, відмінюють або застосовують первинні правила. Відповідно до теорії Харта, сукупність первинних і вторинних правил утворює *право*. На відміну від права, серед неформальних правил немає правил вторинних, немає спеціально передбаченої процедури створення, перегляду або відміни неформального правила. У неформальних правилах немає конституції або судді. Людина, яка хоче змінити звичай, повинна використовувати засоби, що є під рукою, щоб переконати інших членів суспільства слідувати іншій нормі.

У міру становлення складніших суспільств відбувається рух у напрямі від неписаних традицій і норм поведінки до писаних законів, здійснюється поступова формалізація правил. Часто при цьому формальні інститути виникають на основі неформальних правил. Перші писані кодекси комерційної поведінки стали можливими завдяки існуванню безлічі неформальних правил, які регулювали життя суспільства на попередніх стадіях розвитку. Але і пізніше в традиції загального права діяв принцип: “Judges must find common law” — «судді повинні знайти звичайне право». Судді в загальному праві, відповідно до старовинного принципу юриспруденції, не можуть приймати закон, поки не виявлять соціальну норму, яка заслуговує того, щоб за її дотриманням стежила держава. Формальні правила включають політичні й економічні правила та контракти.

Сукупність цих правил організована у такому вигляді. На самому верху ієрархії знаходиться Конституція, яка є правилом встановлення інших правил. Потім йдуть законодавчі акти Парламенту і зведення законів (цивільний кодекс,

кримінальний кодекс і так далі), за ними слідує ухвали адміністративних органів, яким держава делегує подібну правомочність, потім законодавчі ухвали і розпорядження місцевих органів влади, а в нижній підвалині ієрархії знаходяться індивідуальні контракти. Чим вище рівень цієї ієрархії, тим з більшими витратами пов'язана зміна формального правила. Перегляд індивідуальних контрактів обходиться дешевшим, ніж зміна розпорядження місцевого органу влади. Складнішою і найдорожчою є зміна Конституції. Подібна організація формальних правил забезпечує стабільність інституційної структури суспільства, яка дуже важлива для того, щоб інститути могли виконувати свої функції: знижувати невизначеність, робити поведінку людей більш передбаченою.

Політичні правила визначають в найзагальнішому вигляді ієрархічну структуру суспільства, процедури ухвалення політичних рішень і встановлюють способи здійснення контролю за політичними процедурами. Економічні правила визначають права власності, обмежують доступ інших осіб до ресурсів, що знаходяться у винятковій власності і визначають способи використання власності та отримання доходів від неї. Контракти містять конкретні домовленості про обмін.

Головна роль, яку, інститути відіграють в суспільстві, полягає в зменшенні невизначеності шляхом встановлення стійкої (хоча і необов'язково ефективної) структури взаємодії між людьми.

Координація в економіці здійснюється на основі поточних цін. У довгостроковому періоді розподіл ресурсів і, отже, економічна координація залежатимуть від інститутів. Таким чином, роль інститутів і правил в довгостроковому періоді і в еволюційному аспекті тотожна ролі цін. У плановій економіці фактично не було цінової координації, проте існувала координація інституційна, яку зазвичай не враховують.

З цим положенням узгоджується фундаментальна ідея Й.Шумпетера про те, що суть економічного розвитку полягає не стільки в накопиченні капіталу і

прирості додаткової робочої сили, скільки в перерозподілі наявного капіталу і наявної робочої сили з менш ефективних сфер економічної діяльності в більш ефективні. І такий перерозподіл в рівній мірі залежить від відносних цін і інститутів.

Механізм інституційних змін залежно від того, в рамках якого економічного порядку здійснюється, теж може розрізнятися.

Еволюційна теорія обґрунтовує висновок про те, що з часом неефективні інститути відмирають, а ефективні виживають, і тому відбувається поступовий розвиток більш ефективних форм економічної, соціальної і політичної організації.

Джерелом змін слугують змінні відносні ціни або переваги.

Складність вивчення інституційних змін визначається ще і тим фактом, що такі зміни в більшості випадків мають перманентний і безперервний характер (на відміну від дискретних, революційних змін). Тому оцінити граничні інституційні зміни досить складно, оскільки вони «можуть бути наслідком змін в правилах, неформальних обмеженнях, в способах і ефективності примушення до використання правив і обмежень».

На відміну від еволюції біологічної, в соціальній еволюції навички, уміння, знання і досвід не передаються за спадком, а засвоюються, утримуються, успадковуються в ході навчання в соціальних організаціях і групах. Якщо в біологічній еволюції відбувається спадкоємство ознак батьків, то в соціальній – через досвід традицій соціальних колективів і суспільства в цілому.

Якщо ціни на ринку утворюються завдяки конкуренції, то довгострокові орієнтири, що визначають сам порядок економічної організації, теж конкурують з альтернативними варіантами поведінки. Якщо інституційна структура знаходиться у стадії формування або зміни, то інститути, що конституують її, виникатимуть і закріплюватимуться залежно від порівняльної ефективності альтернативних способів координації господарської діяльності.

Неефективність одних і ефективність інших механізмів координації виявляється в результаті інституційної метаконкуренції. Зазвичай в економічній літературі під метаконкуренцією розуміється конкуренція інститутів: "якщо будь-яка форма економічної організації існує, то це означає, що вона ефективна, тому що в процесі конкурентної боротьби виживають сильні, тобто найбільш ефективні інститути".

Всі типи інституційних змін, які описані в економічній літературі, можна згрупувати наступним чином [87]:

1. Інкрементні інституційні зміни за рахунок закріплення неформальних правил, норм, інститутів щодо малих груп з сімейно-спорідненими зв'язками. Вони ефективно знижують трансакційні витрати для членів групи.

2. Еволюція інститутів. Виникаючі неформальні практики поступово закріплюються як загальноновизнані у формальних інститутах.

3. Революційні інституційні зміни. Зазвичай виявляються при екзогенному запозиченні інститутів, або їх «імпорті».

Пояснення способу інституційного відбору залежно від граничної вигоди (кількість блага/ витрачання) від застосування того або іншого інституту:

1. У розширеному порядку закріплюються інститути, які при значному збільшенні кількості індивідів, наступних в рамках їх правил і обмежень, дають зростаючу граничну віддачу для всієї групи, в рамках якої застосовується даний інститут. Причому група, вочевидь, повинна бути великою, слідуючи традиційній теорії груп. Дії в рамках таких інститутів будуть привабливими для більшості індивідів в групі, тому для виконання правил і обмежень, що призначають інститутом, немає необхідності для насильства або того чи іншого примушення. Тут вибір індивіди роблять самі. Прикладом може служити зростаюча гранична віддача від інституту індивідуалізованої власності, або системи вільної контракції, або ринкового обміну (рис. 3.2).

2. Також може спостерігатися переважно убуюча віддача від проходження правилам і обмеженням того або іншого інституту. Хоча для

вузького кола осіб гранична віддача може спостерігатися позитивною, при збільшенні кола, входять в сферу дії цього інституту осіб, гранична віддача неодмінно знижується. Прикладом тут можуть служити інститути розподілу економічних благ і пільг в командній економіці. Проходження таким інститутам неможливе без примушення (принаймні, в досить тривалому періоді) (рис.3.3).

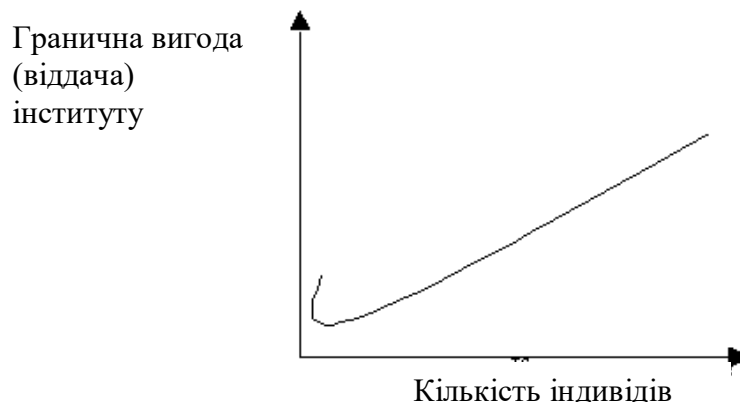

Рис. 3.2 . - Зростаюча гранична віддача від інституту індивідуалізованої власності

Прикладом такого інституту є соціальне страхування, зокрема, виплати на лікування і відпочинок. У 1997 році в Росії 80% таких виплат було надано 20% домогосподарств, що мають найвищі доходи.

У реальності ринковими системами є *змішані* економіки, в яких разом з ринковим механізмом існує деяке регулююче втручання з боку держави. Але країни із змішаними економіками є такими різними, що їх економічні системи дуже важко порівнювати. Дійсно, змішану економіку Швеції не можна порівнювати із змішаною економікою, наприклад, Перу. Тому в економічній літературі здійснюються спроби виділити проміжний тип господарської системи, що відрізняється за своїми основними характеристиками, а головне, за економічною ефективністю від господарства і каталектики.

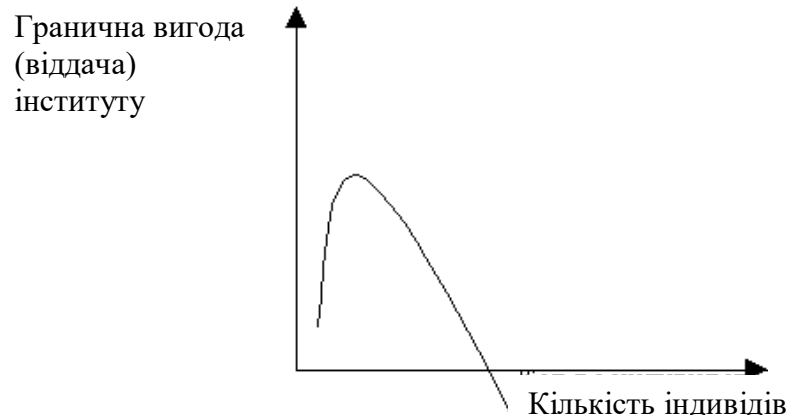

Рис. 3.3 . – Убуваюча віддача від проходження правилам і обмеженням того або іншого інституту

Такий проміжний господарський тип економічної системи отримав назву меркантилізму (або економіки владних угруповань). Цей господарський тип не можна повністю ототожнювати з меркантилізмом XV-XII століть. Сучасний «меркантилізм є... віра в те, що економічне процвітання держави може бути гарантованим лише урядовим регулюванням націоналістичного типу».

Меркантилізм як проміжний тип господарської системи є економікою, в якій існує ринковий обмін, але інституційна структура не дозволяє використовувати переваги розширеного ринкового порядку. Інституційна структура такого економічного порядку характеризується сильним регламентуючим впливом держави, яка істотно залежить від елітарних груп, що мають привілеї різного роду.

Отже, при меркантилізмі нового формату:

1. Панує думка, що добробут народу може бути досягнутим тільки завдяки державному регулюванню, причому дії держави часто замінюють або деформують ринковий механізм.

2. Проводиться зовнішня політика, яка сприяє ізоляції країни, що прикривається гаслом «опори на власні сили».

3. У політичній сфері демократичні інститути підпорядковані впливу постійно змінних владних груп.

Економічна система, що заснована на принципах меркантилізму, має істотні відмінності, як від планової, так і від ринкової економіки. У зв'язку з цим Ернандо де Соте пише: «Будучи системою, в якій управління вкрай регламентовано державою залежало від елітарних груп, які, у свою чергу, годувалися за рахунок державних привілеїв, меркантилізм різко відкидався як основоположником комунізму Карлом Марксом, так і Адамом Смітом - основоположником економічного лібералізму». [27, с. 127].

Економіка меркантилізму зазвичай включала всі механізми – законодавчі, адміністративні, регулюючі, за допомогою яких переважно аграрні суспільства розраховували перетворити себе в торгових і промислових. Тому меркантилістична держава за допомогою регламентів, субсидій, податків і ліцензій надавала привілеї вибраним виробникам і споживачам. Така економічна система, володіючи ознаками ринкової і планової економік, ні тією, ні іншою не є. Але найголовніше полягає в тому, що за інших рівних умов, меркантилістична економіка виявляється неефективною в порівнянні з економічними системами, заснованими на плановому і ринковому способі координації господарської діяльності.

Ідея про існування економічного порядку, подібного до меркантилізму (у сучасному розумінні), міститься в пізніх роботах В.Ойкена. На відміну від ідеальних двох типів економічних порядків, в реальній економіці він виділяє вже три їх типи: повної конкуренції (це поняття не можна змішувати з абстракцією досконалої конкуренції), централізованого регулювання і владних угруповань.

Кожному з виділених порядків відповідає свій специфічний спосіб регулювання економічних процесів. Із цього приводу Ойкен пише: «Отже, можна, грубо кажучи, виділити три методи регулювання: регулювання, здійснюване центральними державними органами; регулювання, здійснюване групами; регулювання через конкуренцію». Більш того, Ойкен наводить слова Дж.Кейнса про можливість існування економічної системи, в якій визначальну

роль в економіці відіграють об'єднання або владні угруповання, тісно пов'язані з державою. Але Ойкен спростовує оптимізм Кейнса з приводу доцільності і ефективності такого роду порядків. Дійсно, такі форми економічної організації відомі ще з часів середньовіччя і про них «науці давно відомо, що в їх рамках економічний прогрес досягає стану лише нестійкої рівноваги і має тенденцію до нерівноваги». І хоча Ойкен прямо не називає подібний економічний порядок меркантилізмом, він блискуче помітив економічну суть явища, як такого, що перешкоджає економічній ефективності і прогресу.

Відмінність меркантилізму від ринкової економіки можна проілюструвати в ході аналізу відносин власності в двох цих системах. Формально переважаючими видами власності в ринковій (міновій економіці або каталектиці) і меркантилістичній системах є приватна власність, а в централізованому плановому господарстві - державна або загальнонародна власність. Але в реальності між інститутами приватної власності в ринковій економіці і меркантилістичною, існують принципові відмінності.

Природу цих відмінностей можна визначити, використовуючи концепцію індивідуалізованої власності. Основою спонтанної ринкової економіки є, по суті, індивідуалізована власність. Розподіл ресурсів в каталектиці здійснюється на основі цінкових орієнтирів, які утворюються в результаті конкурентної взаємодії суб'єктів системи.

У меркантилістичній економіці приватна власність в більшості випадків є абсентеїстською (фіктивною) власністю. Ефективність використання такої власності залежить від регламентації або преференцій з боку держави. Отже, виникає неможливість формування реальних цін на об'єкти власності. Агенти держави, що користуються її заступництвом, фактично володіють власністю, формально приватною, що на ділі є суспільною. Оскільки в меркантилізмі завжди існує небезпека втратити преференції держави, експлуатація і функціонування об'єктів власності вестиметься хижацькими методами і, отже, завжди за визначенням є неефективною в довгостроковому періоді.

Вільне підприємництво в умовах меркантилізму, в більшості випадків представляє утрировану діяльність монополій. Тому те, що помилково береться за лібералізм деяких «панів лібералів» є лише політика, що спрямована на забезпечення свободи монополій оббирати народ.

Найбільший урок з минулого десятиліття реформ полягає в наступному: економічну систему, що була в СРСР, не можна було реформувати і перетворити. Її просто потрібно було поетапно замінювати іншою системою, створюючи всі умови для її становлення і подальшого розвитку [69, с.137].

Перехід до ринкового способу координації економічної діяльності зазвичай пов'язаний з розвитком не тільки самих ринків, але й трансакційного сектора економіки. На початку реформ українська економіка не володіла ні тим, ні іншим. Наявність реальних цін і ринків дозволить сконцентрувати власність у індивідів, що мають можливість і уміння (підприємницькі здібності) її ефективного використання для отримання (максимізації) прибутку. Інакше, вибраний шлях роздачі державній власності в процесі приватизації своїм друзям і приятелям, є поганою альтернативою, що програє у результаті алокативної ефективності ринкового механізму, що підтверджує практика функціонування економіки, що реформується.

В ході економічних реформ держава замість того, щоб створювати нові механізми економічної координації – ринки і їх інститути, замінювало їх владним розподілом ресурсів залежно від переваг політичних еліт. Більше всього ця тенденція виявилася в ході приватизації. Історики можуть з повною підставою зацікавитися тим, як програми, здійснені «архітекторами» української приватизації, змогли привести до нинішньої системи економічної олігархії і дезорганізації. Теорія «грабуючої руки розглядає державу як безнадійно корумповане, в той же час на приватний сектор воно дивиться крізь «рожеві окуляри». Проте здійснювана програма передачі активів в приватний сектор без регулюючих гарантій досягла успіху лише в тому, що наділа на «грабуючу руку» «м'яку рукавичку» приватизації. «Грабуюча рука» продовжує

грабувати, і надій на обмеження суспільством такого грабежу стає все менше [90].

Розмиванню прав власності також сприяла правова невизначеність способів розпорядження деякими видами власності, наприклад, власності на землю. Таке положення не тільки знижує вартість ресурсу (в даному випадку землі) але і надає додаткові можливості щодо контролю за можливостями його використання чиновникам.

Для ефективного функціонування ринкової економіки свобода вибору контрактів має вирішальне значення. Відхід від принципу свободи вибору агента для укладення контракту до принципу «*cest a prendre ou a laisser*» (хочеш - бери, не хочеш - тобі ж гірше фр.), є причиною ускладнення процедури контрактації, що знижує ефективність обміну. В Україні, на жаль, став звичайною господарською практикою саме другий принцип. Цьому є безліч підтверджень, наприклад, численні заборони регіональних властей на вивіз і реалізацію сільськогосподарської або іншої продукції за рамками свого регіону.

Замість організації ринків держава в особі реформаторів досягла успіху в створенні інституційних бар'єрів. Важко знайти вид господарської діяльності, який не вимагав би ліцензування, або дозвільного способу узгодження умов діяльності з владними структурами. Негативний координаційний ефект різного роду обмежень посилюється тим фактом, що такі обмеження діють вибірково залежно від пільг і інших преференції, розподіл яких залежить від того ж державного апарату.

Пільги порушують роботу основного інформаційного і розподільчого механізму ринкової економіки - системи ціноутворення. Під впливом пільг ресурси в економіці розподіляються на основі спотворених цінових орієнтирів, що створює різного роду перекося в організації економічної системи, і це приводить до перевиробництва одних благ і недовироблення інших. Пільги порушують (змінюють) мотивацію економічної діяльності індивідів. Пільги

формують правила і механізми (інститути) квазіринкової поведінки. Пільги породжують зловживання в осіб (чиновників), що відають їх розподілом, тобто корупцію. Такий стан справ приводить до утворення своєрідного ринку пільг. Цей квазіринок обумовлює створення ситуації, в якій пільги будуть доступними не верствам населення, що дійсно потребують їх, а навпаки, особам з досить високим доходом, що володіє доступом до інформації і влади. В більшості випадків надання пільг не сприяє вирішенню проблеми, що викликала подібний крок, а навпаки, посилює її. Наприклад, різні дотації і податкові пільги не дозволили акціонерному суспільству АВТОВАЗ випускати конкурентоздатні автомобілі. Ці преференції принесли користь лише деяким чиновникам і невеликій групі бізнесменів, тісно з ними пов'язаних. Подібних прикладів можна знайти множину на сторінках друку і серед реалій господарського життя України.

Економіка нашої країни, на жаль, в результаті багатьох років реформ є досить слабкою і знесиленою. В такій економіці вичерпано резерви для утримання того бюрократичного апарату, який існує в даний момент. Було б ілюзією чекати, що бюрократичний апарат сам себе скоротить і реформує. Де ж вихід? Вихід може виникнути тільки в результаті радикальної зміни «правил гри». Для цього необхідні демократичні процедури і влада народу. Свого часу Хайєк писав, що для розвитку ліберальних ідей в суспільстві необхідна не широка «рекламна компанія», а організований рух інтелектуалів, здатний виробити доктрину, яка приверне на свою сторону людей, що формують за родом своїх занять і положенням в суспільстві громадську думку.

Система базових інститутів, що діють у сфері економіки, політики і ідеології утворює так звану *інституційну матрицю* як ключове поняття описуваної теорії. Матриця в перекладі з латинського означає «матку», основу, первинну початкову модель, форму, що породжує подальші відтворення чого. Інституційна матриця для суспільства аналогічна архетипу в суспільній свідомості. Якою б не була різноманітність соціально-економічних зв'язків в

різних країнах, специфіка яких обумовлюється культурним і історичним контекстом, ця різноманітність породжується (або може бути зведеною) до певної матричної структури, інституційної матриці суспільства.

Чи має кожне суспільство свою інституційну матрицю, або вона є загальною для всіх країн, або їх декілька типів? Вся історія науки являє собою «постійні спроби звести зовнішню складність природних явищ до деяких простих фундаментальних ідей і відносин». У теорії інституційних матриць була висунута гіпотеза, що різноманіття конкретних соціальних зв'язків різних держав в різні історичні епохи можна агрегувати в двох типах інституційних матриць, умовно названих X і Y-матрицями.

Основою гіпотези послужили ряд теоретичних положень в попередній літературі, перш за все, уявлення про два типи економічних систем (К.Маркс, К.Полан'ї, В. Ойкен, О. Бессонова і ін.). Також були використані і розвинені уявлення відомої культурологічної опозиції Захід—Схід. Перевірка гіпотези і уточнення структури базових інститутів кожною з матриць здійснювалися як у ході історичних досліджень, так і на підставі компаративістських досліджень.

Дамо коротку характеристику інституційного пристрою того і іншого типу (табл. 3.6).

Почнемо з опису X-матриці, більш для нас цікавою, оскільки її інститути, на наш погляд, вже починають переважати в суспільному розвитку України. У економічній сфері країн з X-матрицею діють інститути редистрибутивної X-економіки. Редистрибутивна економіка є взаємозв'язаним господарством, що складається в умовах комунального матеріально-технологічного середовища, коли умовою виживання кожного є виживання всієї господарської системи в цілому. Особливістю таких економік є опосередкування центром руху цінностей і послуг, а також набуває рації їх виробництва і використання.

Таблиця 3.6

Базові інститути X- і Y матриць

Основні підсистеми суспільства	X-матриця	Y-матриця
Економічна	Редистрибутивна економіка	Ринкова економіка
Політична	Унітарний політичний устрій	Федеративний політичний устрій
Ідеологічна	Комунітарна ідеологія. Пріоритет «Ми» над «Я»	Субсидіарна ідеологія. Пріоритет «Я» над «Ми»

Через центр відбувається акумуляція основних створюваних продуктів, поєднання умов їх виробництва і споживання, а також розподіл ресурсів і продукції між учасниками господарського процесу. Ці фази (акумуляція — поєднання — розподіл) складають зміст інституту редистрибуції. Основу економіки складає централізовано-керована умовна верховна власність, незалежно від конкретної своєї форми — чи княжою, казенною, колгоспно-радгоспною, федеральною і так далі. Специфіка такої форми власності в тому, що умови і обмеження доступу і використання об'єктів власності визначаються верховним рівнем управління. У взаємопов'язаному господарстві, що функціонує на загальній інфраструктурній основі, метою економічної діяльності є не стільки прибуток окремих господарюючих суб'єктів, як в ринковій економіці, скільки досягнення збалансованості виробництва і зниження витрат в окремих сегментах, з тим, щоб забезпечити виживання і розвиток всіх його складових. Досягнення економічного зростання досягається перш за все за рахунок зниження витрат, що забезпечується використанням неринкових ресурсів, внутрішньою і зовнішньою мотиваційною діяльністю, і наприкінці 70-х років отримало назву X-ефективності. X-ефективність виступає в ролі сигналів зворотного зв'язку, що дозволяє судити про те, наскільки «вірно» настроєний інституційний комплекс редистрибутивної економіки. Для неї також велика роль кооперації господарюючих суб'єктів між собою і з

центром, який опосередковує їх взаємодії. Трудові відносини регулюються інститутом службової праці. Західні вчені такого роду трудові відносини, які вони спостерігають, наприклад, в Японії, називають «системою довічного найму».

У політичній сфері суспільств з Х-матрицями домінують інститути унітарного (унітарно-централізованого) політичного устрою. Унітарна політична структура характеризується принципами адміністративної побудови держави, при якій його територіальні одиниці не є суверенними і самостійними в політичному відношенні. Тут переважає інститут ієрархічної вертикалі влади на чолі з центром, тому поле компетенції місцевих (регіональних) органів влади є завжди меншим, ніж поле сумісної компетенції Центру і регіонів або Центру як такого. В управлінських структурах унітарного типу домінують принципи призначення, а не виборності. Крім того, при ухваленні найважливіших державних рішень важливий принцип не більшості, а одноголосності. Реалізовується він у вигляді соборів, з'їздів, різноманітні погоджувальних процедур, правил єдиноначальності і т. д., характерних для українського, японського і інших суспільств такого типу. Чим цивілізована держава, тим є меншими насильницькі процедури досягнення такої одноголосності. Головним засобом зворотного зв'язку в такій політичній системі є звернення по інстанціях в різноманітних формах: скаргах, петиціях, заявках і ін. На основі звернень коректуються правила політичного життя, ухвалюються ті або інші управлінські рішення.

Ідеологічна сфера суспільств з Х-матрицею відрізняється переважанням комунітарної ідеології. Її відмітною особливістю є домінування колективних, загальних цінностей над індивідуальними, пріоритет «Ми» над «Я». Комунітарну ідеологію відрізняють колективізм, егалітаризм, як нормативне уявлення про соціальну структуру, і ідеал порядку, як принцип пристрою суспільного життя.

Економічні, політичні і ідеологічні інститути в Х-матриці обумовлюють і підтримують один одного. Умовна верховна власність редистрибутивних економік не може успішно функціонувати без механізму централізованого політичного управління. І ця економічна і політична система є сталою, коли підтримується пануванням колективістських цінностей, що розділяються населенням цих країн. Інакше: у всіх своїх сферах суспільство з домінуванням інститутів Х-матриці регулюється переважно «зверху», тобто структурами, відносинами і цінностями вищого порядку.

На відміну від України і її «побратимів» з інституційної Х-матриці, більшість країн Європи, а також США характеризуються переважанням інститутів Y-матриці. Розуміння цих інститутів є важливим, оскільки в українському суспільстві вони також присутні, хоча і не посідають домінуючого місця. Що це за інститути? У економічній сфері це інститути ринкової економіки, тобто обміну, або купівлі-продажу. Основою таких економік є приватна власність, яка переважала і в Римській імперії в епоху її розквіту, і складає остов господарської системи сучасних Сполучених Штатів Америки і європейських країн. Головним стимулом виробництва для ізольованих приватних власників є прибуток, що забезпечує не тільки відтворення, але і накопичення, «страховий запас», інакше, що існують незалежно, вони не зможуть здійснити наступний крок в своїй господарській діяльності. Між учасниками ринку існує конкуренція, в ході якої здійснюється доступ сильних гравців до тих або інших ресурсів або продуктів. Залучення до праці здійснюється за допомогою інституту найму.

Політична сфера країн з Y-матрицею характеризується переважанням інститутів федерального устрою. Це означає наступне: незалежно від того, чи є в назві країни слово «федерація» чи ні, принцип федеральної, «сполучної» побудови держави «від низу до верху», з окремих самостійних графств, штатів, земель завжди панує. Таким чином, всі західні країни в політичному відношенні побудовані на федеральних засадах. Управлінська структура також

будується «від низу до верху», на основі самоврядування і виборів. При ухваленні рішень діє принцип багатопартійності і демократичної більшості, а головним політичним механізмом є партії, в яких консолідуються інтереси різних груп населення і економічних сил. Відсутність домінуючої вертикалі влади, яка бере на себе вирішення конфліктів на всіх «поверхах» державного устрою, компенсується наявністю незалежної судової системи і правом судового позову, яким користуються громадяни і організації для захисту своїх інтересів.

В ідеологічній сфері країн з Y-матрицею переважають інститути субсидіарної ідеології, в яких закріплюється верховенство індивідуальних цінностей над суспільними. Субсидіарність означає безумовний пріоритет особи по відношенню до всіх організацій, асоціацій і інших громадських структур, до яких вона належить або членом яких є. Звичайно, явище субсидіарности має набагато поважніший вік, ніж введений для його позначення термін. Субсидіарну ідеологію характеризує індивідуалізм (ідеальними мисляться такі соціальні відносини, в яких стійко домінує прагнення до індивідуальної вигоди, в яких закріплюється пріоритет індивідуального вибору по відношенню до обов'язків, що витікають із взаємозалежності членів співтовариства). До цього комплексу слід віднести також стратифікаційний принцип побудови соціальної структури і свободу як основоположну цінність суспільного життя. У державах, що відносяться до Y-матрицям, нормальною є стратифікація, що консервує соціальну нерівність. Засновники функціоналістської теорії соціальної стратифікації Дж.Девіс і С.Мур розглядають соціальну нерівність «як не усвідомлено розвинений механізм, за допомогою якого суспільства гарантують, що найбільш важливі місця за справедливістю посідають найкваліфікованіші люди».

Таким чином, можна вважати, що економічні, політичні і ідеологічні інститути з різних сторін відображають системні характеристики суспільства, в якому вони домінують. Так, приватній власності і конкуренції в економіці

відповідають конкуренція за виборців на виборах в політиці, і саме такою є система базових політичних інститутів. Ідеологічною основою економічного і політичного порядку є цінності індивідуальної особистої свободи, закріплені в основних субсидіарних ідеологічних інститутах.

Сучасна Україна для економістів є гігантською науковою лабораторією, де в реальному часі здійснюються соціально-економічні експерименти. Результати цих експериментів спростовують одні теорії і підтверджують інші. Звичайно, використання спостережуваної дійсності як експериментальна база для оцінки теорій припускає, що умови експерименту коректно описані, а спостережувані результати систематизовані в термінах запропонованих теоретичних понять.

1.5. Особливості формування і функціонування економіки змішаного типу в Україні

На підставі викладеного, можна вважати, що в українській економіці є приклади успішних економічних трансформацій. Питання в тому, що забезпечило цей успіх, які його складові елементи. Для аналізу будь-якого трансформаційного процесу варто використовувати достатньо просту схему, яка складається з наступних елементів: по-перше, це стартові умови, які були успадковані реформаторами. Другим елементом, який існував під час економічних перетворень не залежно від них, це умови проведення реформ, низка зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливали на їх швидкість і хід. Третім елементом є конкретна економічна політика, тобто, як держава діяла з метою вирішення проблем, якою є її економічна стратегія полягання. Всі три елементи аналізу дозволяють пояснити економічну реальність в категоріях динаміки ВВП, безробіття, інфляція, нерівності доходів і так далі. Важливо зрозуміти, що успадковані умови, або стартові, для проведення реформ є даним. На них неможливо вплинути, а необхідно хоча б на перших кроках руху до них

приспосовуватися. Для проведення реформ необхідна достатня політична стабільність. Якщо клани домінують в політичній системі, то навряд чи вдасться реалізувати раціональну економічну стратегію. З іншого боку, якщо немає економічної стабільності, важко добитися збалансованого політичного поля. Таким чином відбувається взаємодія політичного і економічного чинників в перехідному і змішаному суспільстві.

Феномен «інституційних пасток» став однією з серйозних проблем, з якою зіткнувся український уряд при проведенні ринкових реформ. В термінах неоінституціональної теорії «інституційна пастка» є неефективно стійкою нормою (неефективний інститут), що має характер, який самопідтримується». Її стійкість означає, що при невеликій тимчасовій зовнішній дії на систему остання залишається в «інституційній пастці», лише трохи міняючи параметри свого стану, а після зняття обурення повертається в колишній стан. Після того, як «інституційна пастка» сформувалася, повернення до початкових (дореформених) умов не приводить до її руйнування: має місце так званий інституційний аналог відомого з макроекономічної теорії ефекту гістерезису — вплив минулих подій на природні значення економічних змінних. В світлі інституційної теорії гістерезис є типовим явищем для процесів формування норм і, зокрема, «інституційних пасток»; не що інше, як одна з форм залежності соціально-економічної системи від її попереднього шляху розвитку (ефект «path dependence»).

Аналіз формування інституційних пасток підтверджує, що створення «ринкового правового поля» не гарантує виникнення ефективних ринкових інститутів. В період широкомасштабних реформ макроекономічна політика може істотно вплинути на інституційний розвиток. Проте в даному випадку існує небезпека виникнення ще однієї «інституційної пастки»: коли мета макроекономічної стабілізації, необхідної для успіху реформ, вступає в конфлікт з інституційними цілями, роблячи завдання реформування таким, що важко вирішується. На думку В. Полтеровіча, якщо в системі превалювала

неефективна норма, то після сильного обурення система може потрапити в «інституційну пастку», і тоді вже залишиться в ній навіть при знятті зовнішньої дії. Одного разу потрапивши в «інституційну пастку», система може вибрати неефективний шлях розвитку, причому з часом перехід на ефективну траєкторію може з'явитися як нераціональний. Один з найбільш серйозних наслідків «інституційних пасток» полягає в тому, що хоча вони і пом'якшують негативні короткострокові наслідки непередбачених, дуже швидких перетворень, в той же час вони перешкоджають довгостроковому економічному зростанню.

Основні заходи щодо інституційної стабілізації в країнах з перехідною економікою включають розробку наступних дій:

1) розробка і втілення в життя програми виходу з чотирьох взаємозв'язаних «інституційних пасток»: бартеру, неплатежів, ухилення від сплати податків і корупції;

2) впровадження заходів з подолання інституційних конфліктів, що привів до неефективних форм організації підприємства і фінансової системи. Реформа підприємства повинна сприяти встановленню раціонального балансу прав власників, менеджерів, робочих і зовнішніх інвесторів і ефективної системи взаємоконтролю;

3) проведення реформи фінансової системи, зниження інвестиційних ризиків, стимулювання участі банків в управлінні підприємствами;

4) встановлення меж з вилучення перехідної ренти державою, щоб запобігти невиправданій диференціації доходів і, як наслідок, зростанню тіньової економіки і корупції;

5) встановлення меж соціальної політики, що передбачають компенсацію втрат тих груп населення, добробут яких знижується в результаті перетворень. Оскільки насильницькі реформи рідко бувають успішними у зв'язку з високими трансформаційними витратами, то найважливішим завданням держави є пошук компромісного варіанту реформ.

Кожен етап реформи повинен бути ретельно підготовлений, включаючи оцінку трансформаційних і трансакційних витрат вигод реформування, передбачати справедливий розподіл реформених тягот, компенсацію втрат тим, хто програв.

За умов реформування і формування змішаної економіки розвивається і функціонує феномен інституційних пасток, який відповідно існує і в українській економіці.

Першою інституційною пасткою слід вважати бартер, який нерідко супроводжує швидку інфляцію. Суть цього явища можна пояснити, спираючись на поняття трансакційних витрат (ТВ). У сучасній економіці ТВ бартеру зазвичай перевищують витрати грошових трансакцій, тому бартерний обмін є порівняно рідкісним. Із збільшенням темпу інфляції зберігання грошей приводить все до великих втрат, щоб зменшити їх, економічні агенти прагнуть збільшити швидкість обороту, а це приводить до зростання власних витрат трансакцій (витрат на здійснення операції). З деякого моменту ТВ грошового обміну можуть зростати дуже швидко, якщо фінансова система не справляється з об'ємом трансакційної активності, що збільшується.

В економіках з розвиненою банківською системою частка бартеру є невеликою навіть при високих темпах інфляції. Проте в Україні на початку 1992 р. склалися незвично сприятливі умови для розповсюдження бартеру. Банківська система була в зачатковому стані (запізнювання при безготівкових розрахунках в Києві складало близько двох тижнів, міжрегіональні трансакції нерідко вимагали місяця і більше). Часом вигідно було доставляти готівку на літаку в мішках, ніж перекладати з рахунку на рахунок. Незабаром ряд підприємств виявили, що ТВ бартеру нижче ТВ грошового обміну. З іншого боку, і трансформаційні витрати переходу на бартер виявилися порівняно низькими, оскільки ще зберігалися старі "прямі зв'язки" між постачальниками і споживачами, які всіляко заохочувалися в плановій системі. Чим більша кількість підприємств віддавало перевагу бартеру, тим меншими виявлялися ТВ

бартеру, оскільки при цьому легко знаходити партнерів, щоб будувати бартерні ланцюжки (ефект координації). Через це у міру зростання бартерної економіки полегшувалося приєднання до неї нових підприємств.

Таким чином, передумови для бартеру були створені завдяки зміні фундаментальних чинників - темпу інфляції і ризику неплатежу, що призвів різку зміну співвідношення між ТВ грошового обміну і бартеру. Ефект координації прискорив формування цієї норми. З часом ТВ бартеру продовжували зменшуватися в результаті ефекту навчання і досвіду: підприємства навчилися вибудовувати довгі ланцюжки обмінів. Виникла норма породила новий інститут бартерних посередників і виявилася зручним інструментом відходу від податків (ефект сполучення).

З 1997 р інфляція в Україні радикально зменшилася, а технологія грошового обміну істотно удосконалилася. Це, проте, не привело до ліквідації бартеру. Бартерна поведінка підтримується ефектом координації, вона закріпилося в результаті навчання, сполучення і культурної інерції. Кожен агент, що вирішив вийти з системи бартеру, повинен був би нести трансформаційні витрати: порвати сталі зв'язки, шукати нових партнерів і бути готовим до того, щоб опинитися під контролем податкових органів. Тому законодавчі санкції відносно бартеру могли б привести до тимчасового поглиблення спаду виробництва та високих суспільних трансформаційних витрат. Для бартерних посередників ліквідація бартеру означала б втрату їх доходів, вони поза сумнівом є потенційними членами групи тиску по підтримці норми.

Лібералізація цін з інфляційним шоком, що наступили за цим, спричинили "кумулятивну" дію на систему - породили інституційні зміни, так що при подальшому зниженні інфляції і трансакційних витрат грошового обміну система не повернулася до початкового режиму. Таким чином спостерігається ефект гістерезисну, тобто типового явища для процесів формування норм і, зокрема, інституційних пасток.

З приведенного аналізу виходить важливий висновок, який міг би бути включений до управління реформаторів: лібералізація цін доцільна лише при достатньому розвитку грошових інститутів, що забезпечують низькі ТВ навіть при високій інфляції. Інакше система неминуче потрапить в бартерну пастку.

Другою інституційною пасткою є неплатежі. Якщо одне з підприємств не платить своїм постачальникам, це позначається на їх платоспроможності і може послужити джерелом "лавини неплатежів". У розвинених економіках виникнення такої "лавини" запобігає завдяки ефективним інститутам кредитування і механізмам примушення до платежу - процедур банкрутства і санації підприємств. В Україні у 1992 р. інфляційний шок в результаті лібералізації позбавив підприємства коштів на рахунках. Запізнювання при трансакціях, як вже наголошувалося, були дуже великими, система кредитування працювала украй хаотично (хоча і з негативним реальним відсотком), а закон про банкрутство і механізми санації були відсутніми зовсім. В результаті дії цих (фундаментальних і організаційних) чинників значна частина підприємств виявила, що їм не слід чекати від своїх споживачів повної оплати своєї продукції, та зате і вони можуть лише частково оплачувати ресурси, що поставляються їм. Припинення постачання неоплачуваних ресурсів в цих умовах не мало сенсу: фірма могла б позбутися зовсім своїх споживачів, крім того, при порушенні неписаної норми ("не можеш - не плати, але і не вимагай від інших") "співтовариство неплатників" могло б застосувати до неї ті ж санкції. Ефект координації, що сформувався таким чином, додав стійкість механізму неплатежів, що посилилася в результаті сполучення з бартером і ухиленням від податків. В результаті застосування закону про банкрутство було повністю блоковане масовістю неплатежів.

Третя інституційна пастка міститься в ухиленні від податків. Для економічного агента вибір стратегії сплати (або несплати) податків визначається фундаментальними і організаційними чинниками. До перших відносяться податкова політика і політика державних витрат.

Для того, щоб громадяни не ухилялися від податків, вони повинні вірити, що податки будуть витраченими на збільшення їх добробуту (у широкому сенсі цього слова) і при тому ефективним чином. Відсутність цієї віри істотно загострює проблему «безбілетника». При нераціональній політиці держави несплата податків може виявитися ефективнішою поведінкою не тільки з погляду кожного окремого фрирайдера, але і для суспільства в цілому. Ухилення від податків отримує моральне виправдання. Кредит довіри особливо підривається, якщо держава одночасно збільшує податки і зменшує витрати на соціальне забезпечення, як це відбувалося в Україні, коли люди не відчують позитивного ефекту від податкового навантаження, що збільшується.

Можливо, при виборі стратегії сплати податків більш значущим є організаційний чинник - система примушення, що формує очікування збитку від несплати. На початку радикальних реформ в Україні податкова служба ще не сформувалася, можливості контролю були вкрай обмеженими, а податкова поліція з'явилася пізніше. Якщо податки є занадто високими, а система примушення до їх сплати є неефективною, то відхід від податків виявляється вигідним для багатьох економічних агентів. Але тоді і вірогідність виявлення кожного конкретного неплатника є малою. Чим більше масштаб ухилення від податків, тим менше очікуваний збиток від несплати для кожного неплатника, що, у свою чергу, збільшує масштаб ухилення. Підтримуюча екстерналія породжує ефект координації.

Масове ухилення від податків приводить до виникнення відповідної системи обслуговування: з'являються розробники і консультанти, створюючи і впроваджувальні нові схеми ухилення від податків. Ефект навчання, як завжди, доповнюється ефектом сполучення: з'являються специфічні форми організації виробництва, спотворюється звітність, відхід від податків сполучається з бартером, неплатежами і корупцією. Для агента вихід з тіньового сектора пов'язаний з високими трансформаційними витратами, тим паче, що одного разу сплативши податки, він "засвічується". Тому помірне збільшення витрат

на зміцнення системи збору податків викликає лише зростання витрат в системі уникнення податків, виснажуючи економіку. Не дає результату і невелике зниження податкового навантаження: ті, хто не платив податки, платити не почнуть, а ті, хто платив, зменшать платежі. Таким чином, ефект гістерезису виявляється тут повною мірою.

Як завжди, вихід з інституційної пастки вимагає великих витрат, як у разі вживання "рішучих заходів" (різкого посилення контролю, посилення покарань, істотного зменшення податкових ставок), так і при поступовому вдосконаленні податкової системи.

Інституційна пастка полягає у корупції. Неадекватність законодавства, нераціональність державної політики і висока диференціація доходів є фундаментальними чинниками, сприяючими корупції, так що корумпована система може опинитися економічно ефективнішою, ніж безкорупційна. Ці чинники доповнюються розмитістю моральних норм, слабкістю механізмів державного і громадського контролю. Чим масовою є корупція, тим важче виявити і засудити хабарника. Ця екстремальна залежність лежить в основі ефекту координації, що додає стійкість системі корупції. Удосконалюючись, вона набуває ієрархічної структури, сполучаючись з іншими механізмами тіньової економіки.

П'ятою інституційною пасткою є песимістичні очікування, що самореалізуються. Відомо чимало прикладів того, як ефект координації очікувань і процедури їх адаптації породжують неефективні стійкі рівноваги в процесах руху цін і перерозподілу трудових ресурсів і інвестицій. До їх числа можна віднести, зокрема кейнсіанську теорію безробіття, високоінфляційні рівноваги, "міхури" (bubbles) на фінансових ринках. У ряді випадків виникнення подібних пасток не приводить до зміни інституційної структури. Достатньо переламати очікування, і за відповідних макроекономічних дій система переходить в ефективну рівновагу. Проте нерідко ситуація, що виникла під впливом песимістичних очікувань, вбудовується в систему економічних

інститутів, і таким чином відповідні стереотипи поведінки стають нормою. Відомим прикладом такого сполучення є використання механізмів індексації для пом'якшення наслідків інфляції. Завдяки індексації інфляція виявляється інституційною проблемою.

Шоста інституційна пастка міститься у стагнації виробництва в результаті незбалансованої зовнішньоторговельної політики, крайнощі якої приводять до інституційної пастки. В економічній літературі особливо поширена критика протекціоністської, імпортозаміщуючої стратегії економічного розвитку. Захист внутрішнього виробництва від зовнішньої конкуренції деформує структуру галузей, що захищаються, позбавляє їх стимулів до вдосконалення. На відміну від наведених прикладів тут ефект координації не відіграє ролі. Кумулятивна дія макроекономічної політики пов'язана з ефектами вдосконалення (приспосовання структури) і об'єднання (захисні заходи відносно однієї з галузей через ціни впливають на структуру виробництва і стереотипи споживання у всій економіці). Спроби зміни протекціоністської політики натрапляють на протидію лобіюючих груп, що веде до поглиблення інституційної пастки.

Проте і передчасна, непідготовлена лібералізація зовнішньої торгівлі чревата попаданням в інституційну пастку. Уявимо собі технологічно відсталу країну, багату сировинними ресурсами, які переробляються в споживчі блага такої низької якості, що їх продаж на світовому ринку є неможливим. Для неї короткострокова оптимальна стратегія полягає в інтенсифікації експорту сировини, згортанні внутрішнього виробництва і витрачанні експортного прибутку переважно на споживання. Це, проте, приведе до закриття підприємств оброблювальної промисловості і до масового безробіття. Якщо безробіття охопить значну частину населення, воно напевно супроводжуватиметься руйнівним кумулятивним ефектом: зниженням якості робочої сили, зростанням диференціації доходів і соціальної напруженості, криміналізацією і суспільною апатією. Така політика неминуче повинна

привести до краху економіки після вичерпання природних ресурсів або навіть раніше - при погіршенні світової кон'юнктури.

З урахуванням кумулятивного ефекту оптимальна довгострокова стратегія повинна полягати в субсидуванні місцевого виробництва з поступовим заміщенням його сучасними технологіями, придбаними на доходи від експорту.

В умовах нестабільної політичної системи, відсутність механізмів спадкоємності влади вірогідніша реалізація короткострокової стратегії. Чим довше реалізується політика "проїдання ресурсів", тим вище трансформаційні витрати переходу до раціональнішої норми поведінки. Система опиняється в інституційній пастці.

Кумулятивний ефект масового безробіття і "шокового" зіткнення з розвиненішими економічними системами сильніше відбилося на західних областях нашої країни. Їх швидкий (протягом декількох десятиліть) занепад, не дивлячись на обширні дотації після спроб їх негайного залучення до європейської цивілізації, є серйозним застереженням прихильникам "шокової терапії". Іншим фактом є негативна кореляція між багатством природними ресурсами і зростанням економіки в країнах, що розвиваються, мабуть, свідчить про те, що спокуси короткострокової стратегії важко уникнути.

Ефекти координації, навчання і об'єднання зменшують трансакційні витрати і збільшують витрати її трансформації економіки. Завдяки цьому вихід з інституційної пастки пов'язаний з високими витратами. Потрібна масштабна зміна фундаментальних або організаційних чинників, наприклад, радикальне посилення засобів покарання за відхилення від суспільно ефективної норми. Така стратегія пов'язана з високими витратами і у свою чергу може породжувати несприятливі кумулятивні ефекти. Історія боротьби з неплатежами і несплатою податків в Україні показує, наскільки важкий цей варіант виходу з інституційної пастки.

Існують підстави припускати, що з часом в економічній системі спонтанно формуються механізми, сприяючі виходу з інституційної пастки. Якщо ринкова інфраструктура є недосконалою і відповідно витрати ринкових трансакцій великі, то неминучий спонтанний процес укрупнення фірм. Такий процес спостерігався практично у всіх перехідних економіках, включаючи післявоєнну Японію, Південну Корею, Францію. Відбувається він і в Україні. Укрупнення корпорацій частково знімає проблему бартеру і неплатежів, полегшує збір податків, перешкоджає криміналізації, правда за рахунок посилення монопольної влади.

По-перше, поведінка агента формує його репутацію і тим самим надає кумулятивний ефект на його можливості в майбутньому. По-друге, в поведінці агентів важливе значення має імітаційна складова - використання стратегій, з успіхом застосованих іншими агентами. Хоча корупційна рівновага може бути економічно вигідною в короткостроковій перспективі, при достатній різноманітності агентів деякі з них дотримуватимуться альтернативної норми, простіше кажучи, не братимуть хабарів. З часом вони отримають перевагу перед іншими завдяки високій репутації. Це повинно спонукати інших чиновників імітувати їх поведінку. Підкреслимо, що фундаментальні і організаційні чинники можуть сприяти або перешкоджати спонтанному виходу системи з інституційної пастки.

Нездатність урядів знайти м'який, керований вихід з інституційних пасток є, мабуть, однією з основних причин системних криз, спостережуваних зараз у ряді економік, що розвиваються і перехідних, тобто змішаних. Моделювання виходу з інституційних пасток за умов змішаної економіки може відбуватися за схемою, наведеною на рис. 1.5.

Наведена на рис. 1.5 схема потребує детального аналізу. Так, змішана економіка України ґрунтується на успадкованих від попереднього часу умовах, на ендогенних і екзогенних чинниках. Уважніше подивимося на спадок, який дістався реформаторам: достатньо економічно неефективна, але відносно

соціально-спрямована економіка, сформована вкрай нераціональна виробнича структура і інфраструктура, перманентні макроекономічні дисбаланси, повзуча і прихована інфляція та ін.

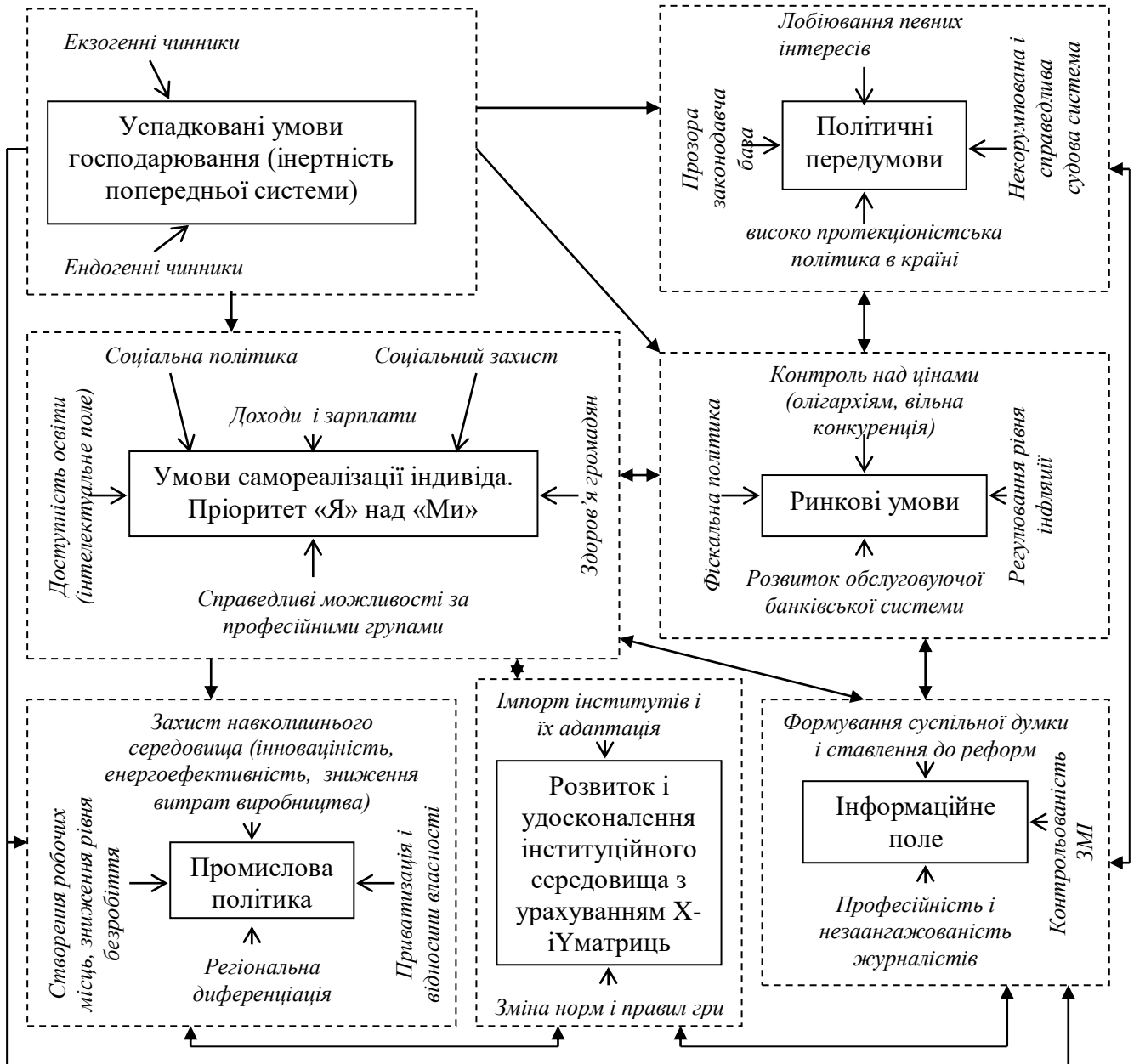

Рис. 1.5. Схема взаємозв'язку методологічних основ виходу з інституційних пасток за умов змішаної економіки

За таких умов основними завданнями економічної стратегії повинно бути значне скорочення зовнішнього боргу, але на підставі раціональної,

комплексної програми системних реформ, в яку повірять кредитори, з розбудовою сильних профспілок, які постійно відстежуватимуть і захищатимуть відповідний рівень заробітної плати, і з створенням умов активного розвитку приватного сільського господарства. На сучасному етапі сільське господарство є роздробленим і соціалізованим. Під час трансформацій воно складатиме основу консервативної частини суспільства. Село має стати важливим позитивним чинником ще і тому, що його відсоток у ВВП має зростати.

Одночасно існує проблема презентації програми реформування економіки за умов контрольованості засобів масової інформації окремими політичними силами. Як тільки ЗМІ стануть відносно вільними, і це дуже позитивний розвиток ситуації, вони розпочнуть акцентувати на негативну сторону нової економічної реальності. Тобто ми маємо радикальну зміну способу презентації реальному життю.

Такий стан речей несе свої небезпеки, тому що може скластися враження, що весь негатив відбувається з вини «корумпованого» уряду. Великим викликом сьогодення є пошук таких способів презентації адекватної (науково обгрунтованої), економічної політики, щоб в результаті отримати позитивну картину реформ, припускаючи, що мас-медіа підкреслюють негативи. Важливим елементом інформаційного забезпечення реформ є підвищення професійного рівня журналістів. Чим більше вони знатимуть про економіку, тим об'єктивніше буде їх опис ходу реформ.

Важливим є створення політичних передумов проведення системних реформ. Потрібно будувати таку модель, яка б забезпечувала стабільне економічне зростання і створення робочих місць. Очевидною мірою в цьому напрямі є приватизація. Необхідним є втручання держави в економіку, яке повинно бути об'єктивно виправданим і доцільним з позиції її ефективності і соціальності!) є створення прозорої законодавчої системи: ніяких преференцій, рівні умови господарювання – однакові, прості правила гри для всіх суб'єктів

господарювання. Під час ухвалення законів, проведення різних заходів слід постійно мати на увазі бачення майбутнього. Одним з основних елементів перехідної (змішаної) схеми є сама економічна політика. Тут існує низка фундаментальних питань: Як швидко проводити реформи? Наскільки комплексними вони повинні бути? Розумна стратегія полягає в швидкому просуванні одночасно декількома напрямками, долаючи інерцію старої системи. Її суть міститься в наданні економічної свободи людині, яка і є основою ринку. Прикладом у деякій мірі вдалих реформ може послужити Польща, де з 1989 року розпочалися реформи і змогли забезпечити зростання 5% ВВП на рік без макроекономічної кризи. Інші країни випробували подібні кризи, наприклад, Угорщина в 1994-95 рр.

Наступний виклик для реформаторів є інфляція. Унаслідок структурних складнощів зростання цін відбувається високими темпами. Зміни в законодавстві привели до значного зниження прихованого безробіття, що існувало в СРСР, і зростання кількості тих, що офіційно не працюють. Структурні дисбаланси в економіці належало б скасовувати, тому і безробіття як і раніше залишається високим.

Черговою проблемою є регіональна диференціація, зв'язок між центром і регіонами, радикальна зміна прибуткової частини місцевих і центрального бюджетів. Звичайно, необхідне ухвалення цілого комплексу обмежень для забезпечення макроекономічної стабільності, проведення переговорів з МВФ, Світовим банком і іншими партнерами. Фіскальний дефіцит, дорогі гроші, політика доходів. Найважливішим напрямом економічної політики є лібералізація економіки. Це може бути зняття торгових, адміністративних бар'єрів, відміна обмежень з формування ціни тощо. Наступним напрямом реформ слід вважати проведення глибоких структурних перетворень. Повинні бути змінені інститути і механізми регулювання економічної діяльності з боку держави. Банки повинні функціонувати в рамках своїх повноважень, ціни потребують адекватного регулювання. Ці зміни мають бути здійсненими

протягом найближчих років трансформацій. Такий комплексний підхід до проведення реформ в результаті призведе до того, що ВВП зростатиме, а зовнішній борг скорочуватиметься. Навіть за умови зміни урядів стратегічний напрям реформування має залишатися незмінним.

На сьогоднішньому етапі потрібно закінчити структурні реформи, приватизацію, доцільно підсилити основні структурні складові держави: міліцію, судову владу. Скорочення дефіциту платіжного балансу (16%) є черговою задачею. Підкреслимо, що податки в Україні є дуже високими, тому треба працювати і над фіскальною системою, скорочувати державні витрати.

Суттєвим викликом є реформа ринку праці і трудових відносин. Існують також суб'єктивні оцінки власного стану людини. Які б критерії не використовувати, в принципі, неможливо отримати ситуацію, в якій не було б якоїсь кількості незадоволених. Навіть в успішніших країнах є суб'єктивно незадоволені, тому що зміна системи припускає зміну ієрархії престижних професій і цінностей. За часів соціалізму престижними і високооплачуваними були одні професійні групи населення: офіцери армії і КДБ, вищі партфункціонери і т.п.. У ринку поверх соціальних сходів посідають: юристи, психологи. Така динаміка є об'єктивною ознакою успішних реформ. У суб'єктивній оцінці соціальний статус таких людей знижується, навіть якщо їх дохід залишається високим. Додамо, що в довгостроковій перспективі затримка реформ генерує тільки незадоволених як за об'єктивними, так і за суб'єктивними причинами. Швидкі радикальні реформи приводять до появи деяких незадоволених за суб'єктивними причинами, тому що об'єктивно, наприклад, польські шахтарі сьогодні живуть набагато краще, ніж українські.

Стартові умови реформ і економічний спадок є основою вироблення економічної стратегії із баченням майбутньої системи. Монетарні заходи працюють навіть в перехідній економіці. При цьому немає заміни фіскальній дисципліні. Не можна нічим замінити структурні реформи. Приватизація крім суто економічного має також і політичний аспект. В економічному плані

отримуємо зростання ефективності, а у політичному – падіння попиту на державне заступництво. Тобто одночасно відбуваються реформи за двома напрямками. Легко визначити, що робити у сфері економічної політики. Набагато складніше визначити, як це здійснити, яку систему політичної організації використовувати, щоб уникнути ситуації, коли держава розподіляє привілеї, «теплі» місця в органах влади і кошти.

Однією з основних проблем економіки, що трансформується, є збалансованість доходів і витрат держави. У Білорусі, наприклад, уряд намагається вирішувати ці проблеми шляхом фіксації цін на товари і послуги при вельми м'якій бюджетній політиці. Жорстка фіскальна політика не має сенсу при встановлюваних державою цінах. Річ у тому, що контрольовані ціни є спотвореною інформацією з ринку. У деяких країнах цінове регулювання нібито вирішує соціальні питання. На ділі, навпаки – страждають найбільш вразливі. Даний дисбаланс краще всього вирішити шляхом лібералізації цін, а не ослабленням фінансової дисципліни.

Для багатьох країн, у тому числі і України характерним є визначення економічних пріоритетів, тобто своєрідних точок зростання. Дана модель промислової політики скопійована з країн заможного Заходу. Однак, практика виділення так званих національних чемпіонів є невдалою не тільки в перехідній економіці, але також і на Заході. Наслідки такої політики мають негативні відбитки. Навіть японський досвід такого роду промислової політики виявився невдалим. На жаль, не існує жодного позитивного прикладу виділення національного чемпіона, особливо якщо це державне підприємство.

Інший аспект проблематики реформ полягає у динаміці інтелектуального поля в країні, а саме академічні, університетські еліти, які здатні допомагати при проведенні реформ. Молоде покоління економістів набагато упевненіше відчуває себе в ринковому середовищі. Зміна поколінь є закономірною.

Підкреслимо також, що успішність реформ залежить і від ставлення до них суспільства. Так, термін «шокова терапія» вважається одним з

найневдаліших в ідеології і просуванні системних економічних реформ. Напевно, системні, очевидно соціально орієнтовані реформи в PR-івському плані програють від невдалого словесного оформлення. «Шокова терапія», «олігархічний капіталізм» є такими термінами, які викликають негативні емоції. Але мову потрібно вести про швидкість і системність реформ. І саме в цьому ракурсі повинна відбуватися дискусія. Розмова ж поза цим про те, що краще, шокова терапія або градуалізм є непотрібною. 80% людей, яких опитано, виступають проти шокової терапії, тому що це словосполучення їм не подобається, воно їх лякає. 90% людей виступає за «соціальну ринкову економіку», тому що їм подобається цей термін [77]. Так, слова, які використовуються, мають важливе значення. У політиці їх можна використовувати як інструмент маніпуляції емоціями. У науковій же дискусії, визначенні параметрів економічної політики і термінологія мають бути точнішою. Якщо ж використовуються емоційно забарвлені слова, якщо не домовлятися про значення термінів, то обмаль шансів визначити оптимальну стратегію розвитку. Тільки швидкість і правильно вибраний напрям руху є ключами до успіху.

Супротивники реформ підкреслюють значні соціальні витрати економічних трансформацій. Але порівнювати варто соціальні витрати реформування економіки з соціальними витратами відсутності реформ. Тоді висновок буде належним. Порівнюючи ситуацію в Україні, Польщі, Чехії, Угорщині, роблячи поправки на стартові умови, очевидно, що не реформування набагато небезпечніше і дорожче обходиться людині. Соціальні витрати відсутності реформ, їх блокування мають величезні, наслідки часто драматичні. І ті уряди, які гальмують реформи, насправді завдають збитку своїм громадянам. Сьогодні ВВП Польщі знаходиться на рівні 130% від рівня 1990 року [13]. Порівняємо з рівнем України де сьогодні стан економіка дорівнює лише 67 відсотків (2009 р.) рівня 1990 р. Дані цифри свідчать якраз про соціальні витрати.

Одночасно економічні реформи приводять до нерівності доходів. Чимало людей виступають проти дорогих автомобілів, заміських вілл і невинуватого соціального розшарування, вважаючи егалітаризм радянських часів важливим соціальним досягненням. Тут потрібно ясно визначитися з поняттям «рівність»: рівність умов, ситуації або рівність можливостей. Тобто потрібно вести мову про рівність можливостей. У суспільстві багато різних професійних груп. Тому складно ввести «рівну» норму доходу, а варто наполягати на нормі рівності умов роботи на ринку. За умов олігархічного капіталізму існує система, в якій окремі підприємці мають ексклюзивні права. Для зміни ситуації треба промовляти свободу входу на ринок. Якщо її забезпечено, то існує і свобода конкуренції, і олігархам тут місця немає. Якщо в економічній системі високий рівень державних витрат, то це означає високий рівень податків. Податки, у свою чергу, обмежують конкурентоспроможність фірм, що приводить до скорочення податкових надходжень і до збільшення безробіття. Отже, менше грошей є на соціальні програми, збільшується державний борг. Таким чином, соціальна відповідальність полягає в тому, щоб мати ефективну економічну систему. Соціальна відповідальність полягає у рівності можливостей, доступі до системи освіти, стимулюючому середовищі для створення робочих місць. Сильна держава припускає, з одного боку, ясне, прозоре законодавство і незалежну судову систему, з іншого, - рівність всіх людей перед законом.

Література до розділу 1

1. Абуков С.Н. Загальна характеристика приватного землеволодіння в Катеринославській губернії в пореформений період (1861-1905 рр.) / /Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – с.104-112.
2. Александров В. Освітня послуга // Економіка України. – 2006. - №8. – С. 15-19.

3. Алфьоров М.А. Демографічний та економічний розвиток Донбасу в 1950-і роки // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – с.251-260.
4. Ануфриев Е.А. Социальный статус и активность личности: личность как объект и субъект социальных отношений. – М.: Наука, 1984. – 287 с.
5. Артамонов М.И. Сокровища скифских курганов в собрании Государственного Эрмитажа. – Л.: Советский художник, 1966. – 327с.
6. Безп'ятчук Ж. Україна – в сірій зоні людського розвитку // Тижневик «Слово просвіти». - №. 47 (372). - 23-29 листопада 2006 р.
7. Беспалов М.Є., Бут О.М., Добров П.В., Шабельніков В.І. Історія України: погляд із сьогодення. – Донецьк: Видавництво ДонНУ, 2004. – с. 158-179.
8. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. – Донецьк: «Янтра». – 2001. – 351 с.
9. Бузгалин А. Экономика: «периодическая система элементов» к вопросу о структуризации и глобализации экономических систем /А. Бузгалин, А. Колганов //Вопросы экономики. - 2001. - № 12 - С.46-62.
10. Валовой Д.В. Рыночная экономика. Возникновение, эволюция и сущность. / Д.В. Валовой// - М.: ИНФРА - М, 2005.
11. Ван дер Вее. История мировой экономики 1945 – 1990. / Г. Ван дер Вее./ Пер. с франц. Изд-во «Наука». М., 1994. - 413 с.
12. Введение в рыночную экономику / Под ред. А.Я.Лившица, И.Н.Никулиной. – М.: Высшая школа, 2003.
13. Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. Український соціум / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.
14. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань / В.Геєць // Економіка України. – 2004. - № 5. - С. 4-13.
15. Геєць В.М. Перехідна економіка / В.М.Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М.Лібанова та ін.; За ред. В.М. Гейця. . - Київ: Вища школа, 2003. - 591 с.

16. Геродот. Історії: В 9-ти кн.. – Київ: «Либідь», 1993. – 383с.
17. Головінов О. Чинники, що впливають на масштаби державного сектора економіки. /О.Головінов// Вісник ДонДУЕТ ім. М.Туган-Барановського. - Донецьк. -2006. - №3(31). – Серія: Економічні науки. – С.18-26.
18. Головінов О.М. Держава у ринковому середовищі: питання теорії. / О.М. Головінов: Монографія. – Донецьк: 2007. – 279 с.
19. Граков Б.И. Каменское городище на Днепре. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1954. – 136с.
20. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. – К.: Каравела, 1996. – 287 с.
21. Гулиев В. Е., Империалистическое государство. Очерк критики буржуазных теорий, М.: Прогресс, 1963. – 197 с.
22. Гэлбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества. /Дж.К.Гэлбрейт / М.: Прогресс. -1976. – 406 с.
23. Даниленко В.Н. Энеолит Украины. – К.: Наук. Думка, 1974. – 218с.
24. Девид Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь. – М: Энциклопедия, 2001. – 957 с.
25. Доповідь Президента «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році» . – К., 2005. – 159 с.
26. Дятлов С.А. Принципы информационного общества/ С.А.Дятлов // Информационное общество. – 2000. - №2. – С. 77-85.
27. Ернандо де Сото. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше / Пер. з англ. Микола Климчук. — Київ: Ніка-Центр, 2009. – 226 с.
28. Єрохін С.А. Теоретико-методологічні основи дослідження структурних трансформацій / С.А. Єрохін// Актуальні проблеми економіки. – 2004. - №3(33). – С.3-12.

29. Загальне положення про селян, що вийшли з кріпосної залежності (19 лютого 1861 р.) //Хрестоматія з історії держави і права України. – Том I: 3 найдавніших часів до початку ХХ ст.: у 2 т. В.Д.Гончаренко, А.Й.Рогожин, О.Д.Святоцький. – К.: Ін Юре, 1997. – С.233-266.

30. Задорожний Г.В. Собственность и экономическая власть. – Харьков: Основа, 1996. – 139 с.

31. Захарченко Є., Захарченко К., Підлобна Е. Вплив соціально-економічних умов життя на сім'ю як соціальний інститут // Економіка України. – 2006. - №9. – С.7-15.

32. История политических и правовых учений: Учебник / Под ред. О.Э. Лейста. – М.: Юридическая литература, 1997. – 576 с.

33. История рабочих Донбасса: В 2 т./Кондуфор Ю.Ю., Кульчицкий С.В., Лихолат А.В. – К.: Наукова думка, 1981. – 432 с.

34. История технического развития угольной промышленности Донбасса, том I. – К.: Наук. Думка, 1969. – 275 с.

35. Інвентар с. Бабичі, Володимирського повіту, з переліком повинностей селян (1640 р.) //Хрестоматія з історії держави і права України. – Том I: 3 найдавніших часів до початку ХХ ст.: у 2 т. В.Д.Гончаренко, А.Й.Рогожин, О.Д.Святоцький. – К.: Ін Юре, 1997. – С.134-135.

36. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т./ Гол. ред. кол. Тронько П.Т. – К.: Українська радянська енциклопедія, 1970. – Донецька область. – 992 с.

37. Кадомцева С.В. Экономические основы системы социальной защиты. – М.: Эконов, 2001. – 423 с.

38. Кастальди К. Тиски истории и возможности для новизны: некоторые результаты и открытые вопросы, связанные с зависимостью от предшествующей траектории развития в экономических процессах / К. Кастальди, Дж. Доси // Экономический вестник Ростовского государственного университета. - 2005. - Т. 3, № 2. - С. 18 - 49.

39. Качараба С.П. Еміграція галицьких селян у Російську імперію в кінці XIX ст.//УІЖ. – 1990. – №9. – с.30-36.
40. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М., 1978.
41. Книш М. Країни, що розвиваються: напрями суспільно-географічних досліджень // Вісник Львівського ун-ту. – Серія: Географічна. - 2004. - Вип. 30. - С. 135-139.
42. Констэбл Дж. Неандертальцы. – М.: «Мир», 1978. – 159с.
43. Королев А. И. Тенденции оппортунистического поведения в условиях экономики неравновесности : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 "Экономическая теория" / А.И. Королев. — Саратов, 2007. - 43 с.
44. Лазанська Т.І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) – К.: Інститут історії НАН України, 1999. – 282 с.
45. Лисенко С.М. Індекс людського розвитку: політекономічний аспект: Автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.01.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 18 с.
46. Литвиненко Р.О. До відносної хронології культур середньо-пізньої бронзи басейну Сіверського Дінця.//Нові сторінки історії Донбасу: Зб.статей. Кн.13-14. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С.322-356.
47. Лунеев В. Теневая экономика: криминологический аспект.//Общество и экономика. – 2004. - №2. – С.100-106.
48. Макарчук С.А. Етнічна історія України. – К.: Знання, 2008. – 471с.
49. Макознак Є. Еміграційні наміри громадян України. / Є.Макознак / В кн. Україна – 2002. Моніторинг соціальних змін. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 516 с.
50. Маликов Р. Институциональная коррупция в России: методология анализа.//Общество и экономика. – 2005. - №1. – С.193-207.

51. Мандибура В. Рівень життя населення та механізм його регулювання: Автореф. дис. ... д-ра. екон.наук: 08.09.01 / Інститут економіки. – Київ, 1999. – 42 с.
52. Мизес Л. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность. /Л.Мизес/ М.: «Наука», 1993.
53. Миропольский Д. Будущее мировой экономики: соотношение рыночных и плановых основ/ Д.Миропольский// Экономист. – 2004. - № 8.-С. 59-66.
54. Михеева Ю. Социальная защита //Экономист. – 2003. -№8. – С.69-74.
55. Мишин Ю.В. Основы равновесного развития смешанной экономики. М.: Маркетинг, 2003. - 268 с.
56. Мишин Ю.В. Теоретико-методологические основы равновесного развития смешанной экономики : Автореферат дис. д-ра экон. наук : 08.00.01. Москва. – 2003. – 68 с.
57. Мочерний С. В. Проблеми людини в економічній теорії. // Економіка України. – 1999. - №1. – С. 72-80.
58. Мочерний С., Тарасенко Г. Рівень життя //Економічна енциклопедія.- Т.3.-Київ: 2002.- С.262-264.
59. Николаева Е. В. Особенности трансакционных издержек российских корпораций в трансформируемой экономике : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 "Экономическая теория" / Е. В. Николаева. — Челябинск, 2008. - 30 с.
60. Осипян А.Л. Экономика государства благосостояния: основы и формирование в условиях рыночной трансформации. – Донецк, 2001. – 302 с.
61. Папієв М. Світовий досвід застосування соціальних стандартів // Економіка України. – 2004. - №1.- С.47-53.
62. Півість минулих літ//Хрестоматія з історії держави і права України. – Том I: З найдавніших часів до початку ХХ ст.: у 2 т. В.Д.Гончаренко, А.Й.Рогожин, О.Д.Святоцький. – К.: Ін Юре, 1997. – С.21-23.

63. Подольный Н., Подольная Н. Теневая экономика и организованная преступность: проблемы определения размеров и динамики развития // Уголовное право. – 2006. - № 1. – С. 27-32.
64. Покритан А. Ринкова трансформація і проблема пріоритетів в економіці України. // Економіка України. – 1997. - №12. – С. 18-27.
65. Політична економія. – Навчальний посібник. /За ред. Г.Д.Тарасенко – Донецьк: ДонДТУ. – 2002. – 294 с.
66. Придо Т. Кроманьонский человек. – М.: «Мир», 1979. – 158с.
67. Программа КПСС. Принята XXII съездом КПСС, М., 1971, ч. 1, разд. 7.
68. Пятницькова І.В. Становлення кооперативного руху на Півдні України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.. // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – с.93-104.
69. Реформирование социальной сферы в условиях перехода к рыночной экономике/ Под ред. Н.С Слепцова. – М.: РАГС, 2004. – 243 с.
70. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. Академика РАН Г.В. Осипова, М: Энциклопедия, 1998. – 837 с.
71. Руська Правда (Коротка редакція) //Хрестоматія з історії держави і права України. – Том І: З найдавніших часів до початку ХХ ст.: у 2 т. В.Д.Гончаренко, А.Й.Рогожин, О.Д.Святоцький. – К.: Ін Юре, 1997. – С.27-29.
72. Руська Правда (Просторова редакція) //Хрестоматія з історії держави і права України. – Том І: З найдавніших часів до початку ХХ ст.: у 2 т. В.Д.Гончаренко, А.Й.Рогожин, О.Д.Святоцький. – К.: Ін Юре, 1997. – С.29-39.
73. Сажина М. А., Чибриков Г. Г. Экономическая теория. / М.А.Сажина, Г.Г. Чибриков // – М.: Издательство НОРМА, 2003.
74. Саржан А.О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст.: Дис...докт. іст. Наук: 07.00.01. – Донецьк, 2004. – 608 с.

75. Світлична В.В. Історія України: Навч. Посібн./За ред.. Ю.М.Алексєєва. – К.: Каравела, 2004. – С.35-36.

76. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли. /Б.Селигмен/ М.: Прогресс. - 1968. – 600 с.

77. Смешанная экономика антисоциальна: Интервью с вице-премьером, министром финансов Польши, одним из лучших специалистов в мире по проблемам переходной экономики Лешком Бальцеровичем. Научно-исследовательский центр Мизеса. // <http://liberty-belarus.info/>.– Дата доступу: 08.06.2010.

78. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Соцэкгиз. – 1962.

79. Сорока И. Социальное рыночное хозяйство и смешанная экономика как приоритет модели украинского рынка /И.Сорока //Экономика Украины. – 1994. - №5. – С.47-54.

80. Соціально-економічний розвиток України за січень-лютий 2010 року /[Електронний ресурс]: Офіційний сайт Державного комітету статистики України. - <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Дата доступу: 03.04.2010.- 29 с.

81. Статут князя Ярослава про церковні суди (Просторова редакція) //Хрестоматія з історії держави і права України. – Том I: З найдавніших часів до початку ХХ ст.: у 2 т. В.Д.Гончаренко, А.Й.Рогожин, О.Д.Святоцький. – К.: Ін Юре, 1997. – С.41-45.

82. Степкин В.П. «Справочник горнопромышленных компаний Донбасса, выпускавших процентные ценные бумаги в конце XIX начале XX веков». – Донецк: Апекс, 1999. – 126 с.

83. Степкин В.П., Гергель В.І. Полная история Донецка. – Донецк: Апекс, 2008. – 560 с.

84. Столипінський указ від 9 листопада 1906 р. про доповнення деяких постанов діючого закону в питаннях селянського землеволодіння і землекористування. //Хрестоматія з історії держави і права України. – Том I: З

найдавніших часів до початку ХХ ст.: у 2 т. В.Д.Гончаренко, А.Й.Рогожин, О.Д.Святоцький. – К.: Ін Юре, 1997. – С.312-319.

85. Тарасенко Г.Д. Дещо про базові причини бідності//Наукові праці ДонНТУ. -Серія: Економічна. – Випуск 32(126).- Донецьк: 2007. –С.5-11.

86. Тарасенко Г.Д., Головінов О.М. Змішана економіка: дещо новий підхід до визначення поняття / Г.Д.Тарасенко, О.М.Головінов / Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. Випуск 97. – Донецьк, ДонНТУ, 2005. – С. 115-124.

87. Тарасенко Г.Д. Інституційні пастки і виходи з них за умов змішаної економіки під час реформ / Г.Д.Тарасенко, К.І Шибасєва / Київ .

88. Толочко П.П. Київська Русь. – К.: Абрис, 1996. – 360с.

89. Толочко П.П.Кочевые народы степей и Киевская Русь. – К.: Абрис, 1999. – 200с.

90. Тюренков С.В. Государственное регулирование и смешанная экономика. — Новосибирск: РАН. СО. Ин-т экономики и орг. пром. пр-ва., 1999. — 64 с.

91. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006: Монографія / За ред. О.С. Власюка. – К. : НІСД , 2006. – 576 с.

92. Федотова В.Г. Социальное конструирование, примененное для жизни общества / В.Г.Федотова / Вопросы философии. – 2003. - №11. – С.7-16.

93. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. - 4-е изд.-М.: Политиздат, 1981. - 445 с.

94. Фролова Н.Д. «Новая экономика» и сходимость научных парадигм в экономической теории нововведений / Н.Д.Фролова//Вестник МГУ.- Серия 6. Экономика. – 2004. -№3.-С.93-106.

95. Хомра О.У., Русанова Т.Є. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії // «Стратегічна панорама». - №1. – 2004.

96. Чепурин М.Н. Курс экономической теории / М.Н. Чепурин / Киров: «Наука», 2004. – 239 с.

97. Шаванс Б. Постсоциалистические траектории и западный капитализм / Б. Шаванс, Э. Маньян // *Мировая экономика и международные отношения*. – 1999. - № 12 – С.42-46.
98. Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории /А.Шаститко // *Вопросы экономики*. – 2003. - №1. – С.24-41.
99. Шепко Л.Г. Лечебная магия сарматов.//*Медицина в художніх образах: Статті*. – Донецьк: Норд-прес, 2008. – С.20-28.
100. Шибасева К.І. Об'єктивні основи появи і поширення теорій змішаної економіки / К.І. Шибасева/ *ДонНУЕТ*
101. Шибасева К.І. Розгорнута концепція змішаної економіки. / К.І. Шибасева/ *Економіка Крима*. – 2010. - № 3 (22). – С.146-151.
102. Щепетова С. Е. Моделирование и синтез гибких экономических систем: концепция, теория и методология : автореф. дис. на соискание науч. степени доктора экон. наук : спец. 08.00.13. "Математические и инструментальные методы экономики" / С. Е. Щепетова. - М., 2009. - 43 с.
103. Экономическая теория. / Под общ. Ред. акад. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина, Г. П. Журавлевой, Л. С. Тарасевича. - Изд. Испр. И доп. - М.: ИНФРА-М, 2005. - 672 с.
104. Эрхард Л. Благосостояние для всех. – М.: Начала Пресс, 1991. – 261 с.
105. Arrow K., Samuelson P.A. *Foundations of Economic Analysis*. Cambr., 1947. P. 220.
106. Bergson A. *Reformulation of Certain Aspects of Welfare Economics*. *Quarterly Journal of Economics*, Febr. 1938. P. 310.
107. Boadway R., Bruce N. *Welfare Economics*. N.Y., 1984. - 315 p.
108. Buchanan J. *The Political Economy of the Welfare State*. Stockholm. 1988. P. 9.

109. Eicher T. S. Institutions, development, and economic growth / Theo S. Eicher, Cecilia García-Peñalosa. - Cambridge, Mass. ; London : MIT press, 2006. - 293 c.
110. Graham H. Health of Welfare. L., 1985. – 316 p.
111. Hobson J. A. Work and Wealth. L., 1914. P. 9, 19.
112. Hobson J.A. Free Thought in the Social Science. L., 1926
113. Hotelling H. The General Welfare in Relation to Problems of Taxation and of Railway and Utility Rates // *Econometrica*. 1938. N 6. P. 242-269.
114. Hunt E. K. History of Economic Thought. Wadsworth, 1979. – 419 p.
115. Innovation and social learning: institutional adaptation in an era of technological change / [ed. by Meric S. Gertler, David A. Wolfe]. - Basingstoke (Hants.); New York : Palgrave Macmillan, 2002. - XIV, 258 c.
116. *Journal of Economics*. 1978. No 4. P. 565-566.
117. Konno T. Network Structure of Japanese Firms. Scale-Free, Hierarchy, and Degree Correlation: Analysis from 800,000 Firms / Tomohiko Konno // *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*. - 2009. - № 3. - P.1 - 13.
118. Law, rights and welfare state. L., 1986..
119. Luban Ph.D. Measuring efficiency of a hierarchical organisation with fuzzy DEA method / Ph.D.Luban // *Economia*. - 2009. - Vol.12, № 1. - P. 87 - 97.
120. May K. Technological Change and Aggregation. *Econometrica*. 1947. No 51. P. 51-63.
121. Pareto V. On the Economic Phenomenon. *International Economic Papers*. N 3. L., 1953. P. 184.
122. Price C. *Welfare Economics in Theory and Practice*. L., 1977. P. 4.
123. Radut C. Ph. D. Virtual corporations, enterprise and organisation / Radut C. Ph.D. // *Economia*. - 2009. - Vol.12, № 1. - P. 121 - 135.
124. Samuelson P. *Foundations of Economic Analysis*. Cambr., 1947. P. 220.

2. МЕТОДОЛОГІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Особливості технологічної структури національної економіки

Технологічна система є складним і багатофункціональним утворенням, для якого характерні як різноманітні внутрішні зв'язки між її елементами, так і зв'язки із зовнішнім середовищем. Як зазначає І. Прангішвілі, для ефективного функціонування подібні складні системи повинні підкорятися принципам сумісності та зосередження функцій. Принцип сумісності функцій означає, що «всі елементи повинні володіти спільністю головних функцій, яка забезпечує можливість взаємодії елементів в системі. Вести мову про цілісність системи можна лише тоді, коли функції її елементів відповідають умовам збереження та розвитку системи». Принцип зосередження функцій полягає у тому, що «...функції елементів більш низького рівня підкоряються функціям елементів більш високого рівня» [205, с.129]. Використовуючи ці принципи, можна з достатнім ступенем наочності представити функціональну модель технологічної системи суспільства (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Функціональна модель технологічної системи

У цій моделі представлено структурні елементи (підсистеми) технологічної системи та виділено ті функції, які вони виконують. Характеристика даних функцій подана на основі створеної нами матриці взаємозв'язку внутрішньо системних функцій структурних елементів суспільства. Як показано на даному рисунку, всі ці функції, з однієї сторони, підпорядковуються цільовому призначенню технологічної системи – здійсненню впливу на оточуюче середовище з метою пристосування або його

перетворення для досягнення наміченого соціального ефекту, а, з іншого – вони відповідають умовам збереження та розвитку системи.

Найбільш очевидно у повсякденному житті структурна інтегрованість технологічної системи проявляється у її взаємодії із системою економічною. Тому необхідний спеціальний аналіз даної інтеграції через виділення технологічної системи національної економіки.

Для визначення об'єкту дослідження – технологічної системи національної економіки, необхідно попередньо визначитися у сутності основних категорій, що будуть складати теоретичну основу нашого аналізу. До них необхідно віднести ті, які виступають в якості своєрідної «первісної теоретичної бази» дослідження і від характеру визначення яких залежить як вибір методології аналізу, так і розуміння змісту об'єкту, що аналізується. До таких ключових категорій належать, на наш погляд, насамперед, категорії «економічна система» та «національна економіка».

Розуміння сутності економічної (або соціально-економічної) системи багато в чому залежить від того методологічного прийому, який застосовується для аналізу цього складного об'єкту і використання якого визначає кінцеві результати дослідження. Як справедливо, на наш погляд, зазначає російський дослідник Ніжегородцев Р.М. [155], ту різноманітність методологічних підходів, що застосовуються для аналізу економічних систем, умовно можна звести до трьох основних концепцій.

Перша – структурна концепція, передбачає аналіз економічних систем в якості взаємозалежних та підпорядкованих ієрархічних структур (елементів системи), де відносини між елементами системи та самою системою визначають її існування та закономірності розвитку. Пізнання внутрішньої структури системи, сутності взаємозв'язків між її елементами, а також елементами та системою в цілому є необхідними моментами процесу дослідження економічної системи відповідно даної теоретичної концепції.

Друга – функціональна концепція, розглядає економічну систему як окремий, відносно закритий об'єкт («чорний ящик»), відкритий для впливу зовнішнього середовища. Під зовнішнім впливом змінюється набір іманентних системі властивостей та параметрів, сукупність яких, власне, і характеризує саму систему та її стан, а отже і функціональну роль системи у даному середовищі. Одночасно, вивчається і зворотний вплив властивостей та параметрів системи на зовнішнє середовище.

Третя концепція – каузальна, аналізує економічні системи як складні динамічні об'єкти, діалектичний розвиток яких відтворюється на основі суперечностей, закладених в самій системі. В центрі уваги даної концепції – причинно-наслідкові закономірності, що визначають суперечливу єдність кількісних та якісних змін елементів економічної системи, економічні закони, що зумовлюють її діалектичний саморозвиток. Звичайно, що в теоретичному аналізі ці три концепції можуть і повинні поєднуватися і історія досліджень економічних систем дає нам досить багато прикладів вдалих (і не зовсім) спроб підтвердження діалектичної єдності вказаних концепцій.

Так, наприклад, певним розвитком каузальної концепції є еволюційний підхід, який передбачає вивчення економічних об'єктів у динаміці, широке використання принципів діалектики, в тому числі врахування внутрішніх суперечностей та історичного характеру розвитку економічних систем. Особливістю еволюційного підходу, його принциповою відмінністю від власне каузальної концепції, є вивчення соціально-економічних систем не як механізмів, а як організмів, що послідовно проходять у своєму життєвому циклі етапи становлення, розвитку, занепаду та загибелі і розвиваються по законам еволюції, по законам самоорганізації складних систем.

На наш погляд, саме еволюційний підхід, застосування принципів синергетики претендує на відносне зближення різних економічних шкіл у методології вивчення соціально-економічних процесів. Він акумулює в собі позитивні елементи попередніх стилів наукового мислення. Дійсно, з одного

боку, еволюційний підхід розглядає детермінованість, динамізм як фундаментальну ознаку розвитку системи як цілого, що пов'язана з розвитком відкритих систем між точками біфуркації, тобто шляхів вибору еволюції. З іншого боку, даний підхід представляє статичність, стохастичність як системну ознаку також фундаментального характеру, однак таку, що відноситься до рівня елементарної будови системи.

Синергетика останнім часом стала широко використовуватись у дослідженнях досить різних наук, в тому числі і економічних. Як вважається, використання даного методологічного прийому відкриває значно більші можливості у отриманні знань про функціонування не рівноважних відкритих систем, до яких належить економіка. Разом з тим, слід мати на увазі, що економічна система не є аналогічною іншим фізичним, біологічним, хімічним та іншим системам, що в ній є своя специфіка, яка, по суті, і обмежує дослідницькі можливості застосування еволюційного підходу взагалі, і синергетики зокрема.

Проте, як свідчить практика, на сьогоднішній день у науковому співтоваристві все ще не здійснено жодного завершеного наукового дослідження і вирішених проблем трансформаційного розвитку виключно за рахунок застосування еволюційного підходу. Є спроби, є певні досягнення, однак цілісної картини економічного розвитку не сформовано. В економічній системі діють виключно люди, діють свідомо, ставлячи перед собою певні цілі і прагнучи їх досягнення. Це, відповідно, накладає і певну специфіку на процеси, які протікають в даній системі. Саме тому слід враховувати особливості суспільних систем, досліджувати те, як загальні закономірності, властиві для інших систем, видозмінюють свій характер в системі живих людей і їхніх взаємозв'язків, до яких трансформацій приводять. Тільки рух пізнання у визначеному напрямку, ретельне дослідження специфіки економічної системи і перевірка аналітичних можливостей кожного метода аналізу, розробка і

апробація нових інструментів дасть в руки дослідника засіб пізнання складної реальної практики.

На сьогодні, незважаючи на відносне зближення різних економічних шкіл у методології вивчення соціально-економічних процесів, відмінності зберігаються і відтворюються. Найбільш наглядно багатоваріантність у результатах дослідження економічних закономірностей ми можемо спостерігати через аналіз визначень категорії «економічна система». Серед найбільш розповсюджених, можна виділити наступні дефініції економічної системи:

- сукупність відносин між людьми, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ [277];
- сукупність людей, об'єднаних спільними економічними інтересами [55];
- історично визначений спосіб виробництва [59];
- особливим чином упорядкована система зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних благ [108];
- сукупність всіх економічних процесів, що функціонують у суспільстві на основі притаманних йому відносин власності та організаційно-правових норм [36];
- сукупність взаємопов'язаних економічних елементів, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства; єдність відносин, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ на різних етапах розвитку людського суспільства [146, с.23] тощо.

Не претендуючи на методологічну завершеність зауважимо, що головним суб'єктом економічної діяльності є людина, яка використовує природні (сировина, енергія вітру, припливів та відпливів тощо) та штучні (засоби праці, інформацію) фактори виробництва для задоволення своїх матеріальних та нематеріальних потреб. Логіка історичного процесу полягає у необхідності

ведення людьми спільної економічної діяльності, тобто передбачає певну сукупність відносин на основі суспільного поділу праці, в процесі якої спеціалізовані економічні суб'єкти обмінюються результатами своєї діяльності. Таким чином, у найбільш загальному визначенні економічна система представляє собою сукупність економічних суб'єктів і зв'язків між ними на основі суспільного поділу праці.

Використовуючи запропонований нами в рамках дослідження технологічної системи суспільства підхід щодо моделювання складних соціально-економічних процесів, представимо модель економічної системи, яка структурно включає в себе наступні елементи: економічну культуру, інституціональне середовище економічної діяльності, еколого-ресурсну, техніко-технологічну і споживчо-трудова підсистеми, економічне ядро та управлінську підсистему. Такі структурні компоненти у відповідності із принципом інтегрованості суспільних процесів є результатом взаємопроникнення одна в одну всіх систем суспільства через виконання ним внутрішньо-системних функцій.

Окрім того, структурні елементи економічної системи можна подати і у формі піраміди (рис. 2.2), що зумовлюється наступними аргументами. По-перше, для відображення різного ступеня мінливості її структурних елементів як еволюційно, так і під впливом спеціальних адміністративних рішень. Тому ближче до основи піраміди розташовані підсистеми (економічна культура, інституціональне середовище економічної діяльності, еколого-ресурсна підсистема), які складають так звану «фундаментальну групу», особливістю якої є відносно повільні внутрішні зміни, а у верхній частині – ті підсистеми (техніко-технологічна, споживчо-трудова підсистеми, економічне ядро та управлінська підсистема), які з історичної точки зору більш рухливі і швидше змінюються під впливом певних управлінських рішень («функціональна група»).

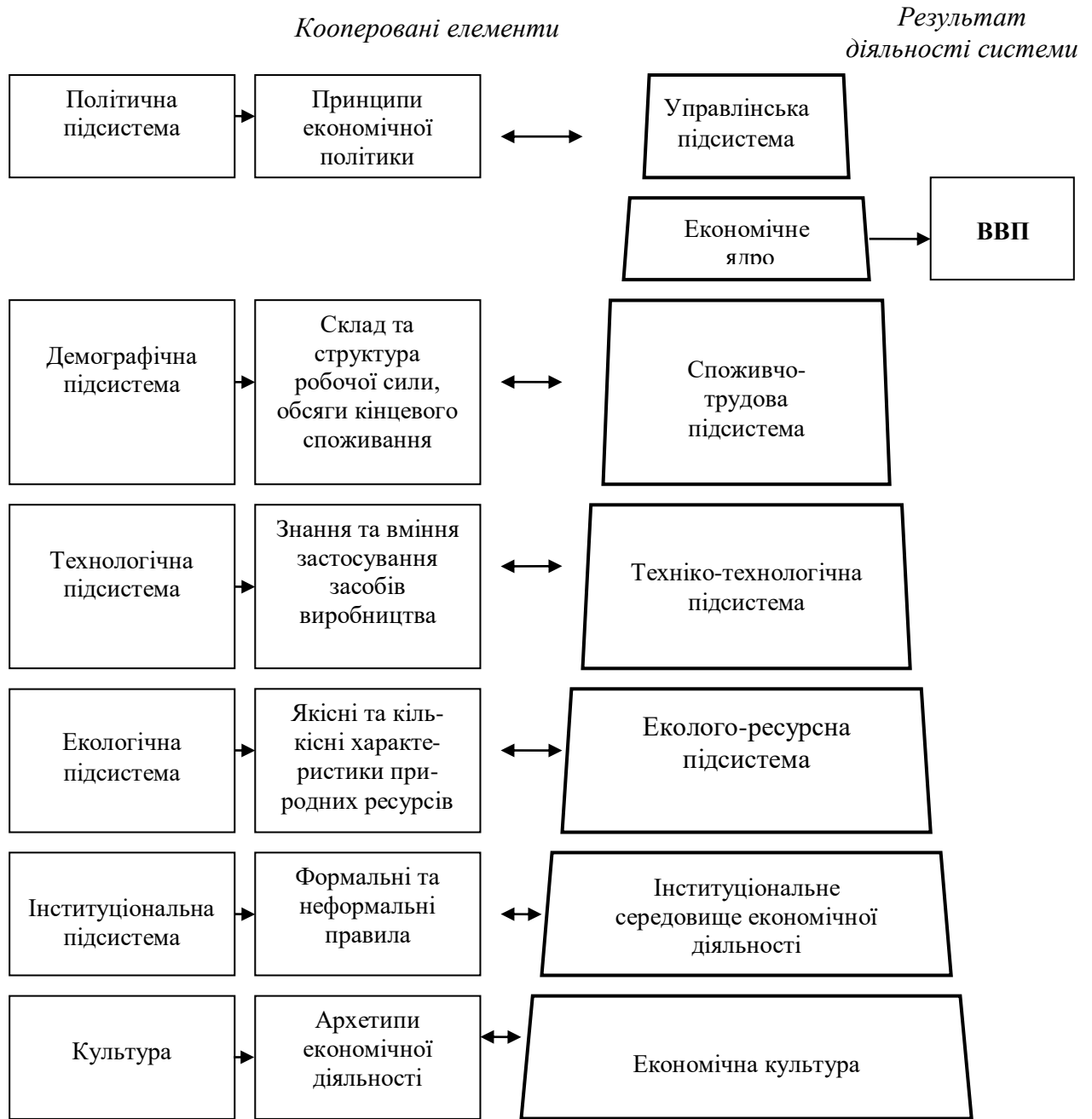

Рис. 2.2. Структура економічної системи, детермінована іншими підсистемами суспільства

По-друге, модель у формі піраміди більш наглядно ілюструє взаємозв'язок та тісну взаємозалежність її структурних складових. Подібна побудова дозволяє відобразити як функціональний взаємовплив елементів системи (наприклад, існуючий рівень технологій багато у чому визначає склад і

структуру трудових ресурсів, а також характер виробничої діяльності та її результат), так і залежність суміжних підсистем одна від одної, коли суттєві зміни в одній з них можуть відбутися лише за умови погодження даних змін із трансформацією в інших підсистемах (наприклад, розвиток техніко-технологічної підсистеми неможливий без відповідних трансформацій інституціонального середовища та змін кваліфікаційно-трудоових характеристик населення).

Запропонований склад економічної системи є, на наш погляд, надзвичайно важливим для розуміння того, що зводиться економічну діяльність суто до процесів виробництва, обміну, розподілу та споживання ВВП (які визначають зміст ядра економічної системи) є занадто спрощеним поглядом на економічні реалії. Сучасна економічна система є настільки взаємопов'язаною і взаємозалежною від інших елементів суспільства, що без урахування їхнього впливу на характер економічного розвитку вести мову про науково обґрунтовану політику в економічній сфері неможливо.

Так, наприклад, культура через архетипи, «колективне несвідоме» визначає особливості економічного менталітету, або економічної культури нації, що, безумовно, втілюється в особливостях взаємодії економічних суб'єктів і, отже, економічних результатах. Інституціональна система, формальні та особливо неформальні правила також багато у чому визначають особливості функціонування економічних процесів і є невід'ємними специфічними елементами конкретної економічної поведінки суб'єктів господарювання.

Нарешті, технологічна система безпосередньо визначає особливості використання знань та вмінь в процесі економічної діяльності. Характер технологічних процесів детермінує склад і структуру економічних ресурсів у виробничих процесах, рівень кваліфікації працівників, обсяги і структуру ВВП.

Поняття «національна економіка» було введено у науковий обіг у ХІХ столітті представниками історичної школи. На думку засновника даної школи

Г. Шмоллера, існують соціально-історичні, національно-психологічні, етнічні, навіть антропологічні відмінності між країнами, які формують «неповторність» кожної національної економіки. Проте, незважаючи на більш ніж 100-річний термін появи даної категорії єдності серед економістів щодо визначення її сутності також не існує.

Одне із найбільш розгорнутих визначень «нації» як економічної категорії було дане Р. Барром [цит. по 32, с.41-42], який підкреслював, що, по-перше, нації – це центри економічної діяльності, які розрізняються по своїй природі (сільське господарство, промисловість і т.п.), по своєму походженню (індивідуальні, державні та інші підприємства), за своїм характером (капіталістичні, не капіталістичні), за умовами діяльності (конкуренція, монополія); по-друге, нації – це центр привілейованої згуртованості по економічним, політичним, духовним причинам тощо.

Приведемо ще декілька визначень національної економіки, які існують у сучасній вітчизняній та зарубіжній економічній літературі. Так, під даною категорією розуміється «...економічно й організаційно єдина система взаємопов'язаних галузей і сфер діяльності людей, яким властива відповідна пропорційність, взаємообумовлене розміщення на території, обмеженій державними кордонами» [61, с.13], «...структурована в галузевому та регіональному просторах економічна діяльність в масштабах країни, що регулюється інституціональною системою, яка відповідає економічному, політичному (державному) та ідеологічному (суспільному) порядкам, які склалися в даній країні» [38, с.40], «...економіка суверенної держави, яка розвивається в рамках стабільних інститутів» [146, с.40].

При всій несхожості приведених дефініцій національної економіки їх об'єднує ряд ознак, які співпадають з нашим уявленням сутнісних характеристик даної категорії. По-перше, представлення національної економіки через системні ознаки, підкреслення цілісності економічної організації суспільства та взаємозалежності її суб'єктів. По-друге, наявність

певних географічних меж, окреслених державним кордоном певної країни. І, по-третє, відображення специфіки національної економіки конкретної країни особливостями її політичної, культурної або інституціональної структури.

Тому, на наш погляд, поняття «національна економіка» конкретизує категорію «економічна система», відображаючи специфічні риси окремої держави, зумовлені географічними, культурними, історичними та іншими факторами. Зважаючи на це, національна економіка може бути визначеною як сукупність економічних суб'єктів країни і зв'язків між ними на основі суспільного поділу праці, що характеризується господарською цілісністю та спільністю у певних часових та просторових межах.

Відтак, відштовхуючись від даного визначення та базуючись на змістовних ознаках технологічної системи, зроблених нами раніше, представимо технологічну систему національної економіки як сукупність взаємопов'язаних і функціонально впорядкованих знань та вмінь, носіями яких є економічні суб'єкти національної економіки, щодо способів перетворення економічних ресурсів у життєві блага.

Національна економіка є складною економічною системою, яка може бути структурованою за певними ознаками. В широкому розумінні поняття економічної структури означає побудову, сукупність відносин, частин і елементів, з яких складається певне економічне ціле (економічна система). В свою чергу елементи економічної системи також складаються із відповідних частин, які на певному рівні аналізу характеризуються всіма системними ознаками. Можна, таким чином, вести мову як про структуру економіки в цілому, так і про структуру її складових частин. Як і кожній системі національній економіці властиві такі загальні ознаки, як цілісність і складність, можливість поділу на складові частини (підсистеми, елементи), входження в систему більш високого рівня, що передбачає аналіз взаємозв'язків із зовнішнім середовищем функціонування національної економіки.

Властивість цілісності національної економіки характеризує внутрішню єдність її елементів, їх взаємозв'язок та взаємозалежність на основі суспільного поділу праці. Без стійких зв'язків, взаємодії економічних суб'єктів національна економіка як складна система перестала б існувати як дане конкретне ціле. Саме структура системи, будучи її найбільш стійкою характеристикою, дозволяє як би протистояти постійним змінам елементів, утримує ці зміни в межах певної якості [див. напр. 244].

Кількісні співвідношення між внутрішніми елементами кожної із структур економічних систем називаються пропорціями. Тому невідповідність між структурними елементами може бути виявлена як диспропорційність. Елементи (підсистеми) національної економіки можна структурувати за спільними для них підходами, що дозволяє виділити різні види структури національної економіки. Найчастіше в економічній літературі такими різновидностями називають відтворювальну, галузеву, організаційну, соціальну та політичну.

На рівні національної економіки відтворювальна структура відображає пропорції між складовими частинами сукупного продукту. Найчастіше визначають наступні головні відтворювальні пропорції:

- пропорції, що характеризують натурально-речовий склад валового суспільного продукту, тобто пропорції між обсягами виробництва засобів виробництва і обсягами виробництва предметів споживання;

- пропорції, що відповідають розподілу національного доходу на функціональні доходи, перш за все, на доходи праці і капіталу;

- пропорції, що відображають структуру розподілу валового нагромадження, тобто пропорції між фондами відшкодування і нагромадження;

- пропорції між фондами нагромадження і споживання, що відповідають структурі розподілу використаного національного доходу на частину, що задовольняє поточні потреби і частину, спрямовану на задоволення майбутніх потреб.

При цьому, співвідношення між даними пропорціями повинно бути таким, щоб кожна частина сукупного продукту в натуральній формі в процесі відтворення була заміщена іншою відповідною частиною у вартісній формі, бо результатом невідповідності структурних елементів сукупного продукту буде диспропорція між натуральним і вартісними формами, подолати яку можна буде лише через кризу.

Галузева структура національної економіки характеризує систему розподілу виробничих ресурсів між головними видами виробничої діяльності, а також питому вагу окремих галузей у загальному обсязі національного виробництва. Таким чином, галузева структура визначається тим, що, з одного боку, кожна галузь (сектор, сфера) економіки виступає як споживач продукції, а з іншого – як виробник товарів та послуг для власного споживання і задоволення потреб інших галузей та секторів економіки. Кількісний зв'язок між обсягами попиту на продукцію і обсягами її виробництва може бути виражений через систему технологічних коефіцієнтів, що показують рівень середніх витрат продукції даної галузі, необхідних для випуску одиниці продукції в кожному із інших визначених структурних елементів економіки.

Організаційна структура національної економіки визначається організаційними формами виробництва, співвідношенням малих, середніх і великих підприємств, державного та недержавного секторів економіки, структурою державних закладів, їх функціями та характером діяльності, наявністю та активністю громадських, суспільних та професійних організацій тощо. Соціальна структура економіки, в основі формування якої лежать різні форми власності на виробничі ресурси, характеризується існуванням у суспільстві різних класів, соціальних угруповань, що відрізняються між собою формою та розмірами функціональних та вертикальних доходів, можливостями в реалізації функцій по управлінню суспільним виробництвом, рівнем загальної освіти, професійної підготовки тощо. Політична структура національної економіки, що відображає, перш за все, співвідношення сил різних елементів

соціальної структури, формує напрями соціально-економічного розвитку, визначає пріоритети цілей державної економічної політики та методи їх реалізації.

Необхідно зауважити, що досить довгий час при структуризації національної економіки її технологічну структуру спеціально не виділяли. Вплив технологічного фактору на розвиток національної економіки як цілого та її окремих підсистем найчастіше розглядався в рамках галузевого та відтворювального аналізу через врахування кількісних та якісних змін застосовуваних факторів виробництва, показників їх ефективності тощо. В рамках радянської економічної думки технологічну структуру подавали як сукупність галузей та підгалузей, що розпадаються на укрупнені виробництва та технологічні процеси. Подібний продуктово-галузевий підхід при аналізі технологічної структури багато в чому був відбиттям галузевого принципу управління централізовано-планової економіки. В цьому ж контексті деякі автори під технологічною або техніко-економічною структурою розуміли сукупність відтворювальної та галузевої структур в їх взаємообумовленості та взаємодії.

Певний відхід від традиційного для радянської економічної думки продуктово-галузевого аналізу технологічної складової національної економіки демонструє російський учений С. Ю. Глазьев. Він відзначає, що технологічні процеси в рамках окремої галузі носять відносно автономний характер, включаються в різні виробничо-технічні системи, а, значить, галузь не представляє собою відтворювальної цілісності, що ускладнює аналіз технологічного рівня національної економіки у динаміці. «Поняття галузі, відбиваючи сформований поділ праці по випуску певних видів продуктів і будучи зручним при аналізі статичних станів і стаціонарних процесів, виявляється неадекватним при описі технологічних змін. НТП носить міжгалузевий характер, сучасна галузь є неоднорідною по технічному рівню складових її виробництв; у процесі технологічних зрушень вона втрачає свою

цілісність, що утрудняє її використання як основний елемент технологічної структури економіки в дослідженнях економічної динаміки» [35, с.43].

Для дослідження технологічної структури С. Ю. Глазьев пропонує розглядати так звані технологічні сукупності (ТС) - технологічно сполучені виробництва, що складаються зі спеціалізованих технологічних процесів. Критерієм віднесення конкретного виробничого процесу до тієї або іншої технологічної сукупності вчений вважає ступінь його спеціалізації: якщо його продукція споживається усередині ТС, то він є її складовою частиною, а у випадку, коли в нього є кілька різнорідних споживачів, то даний виробничий процес належить одночасно різним технологічним сукупностям. Об'єктивний процес закріплення господарських зв'язків між економічними суб'єктами зумовлює сталість технологічних зв'язків між різними технологічними сукупностями. «У народному господарстві складаються стійкі технологічні ланцюги, які поєднують сполучені один з одним технологічні сукупності різних типів, які здійснюють послідовні переділи деякого набору ресурсів від видобутку корисних копалин до виробництва предметів кінцевого споживання» [35, с.54].

Кожна технологічна сукупність пов'язана з багатьма суміжними ТС, з'єднуючи, таким чином, кілька однотипних технологічних ланцюгів. С.Ю.Глазьев відзначає, що «...однотипність означає подібність і взаємодоповнюваність продуктів, що виготовляються, замкнутість на один тип споживання, орієнтацію на ресурси приблизно однакової якості, загальну культуру виробництва і технічний рівень виробничих процесів, приналежність лежачих у їхній основі технологій одній технологічній парадигмі, використання в якості основних тих самих конструкційних матеріалів і енергоносіїв, засобів транспорту і зв'язку». [35, с.64]. Отже, робить висновок вчений, у технологічній структурі народного господарства можна виділити більші групи ТС, пов'язаних один з одним однотипними технологічними ланцюгами, що утворює своєрідні технологічні уклади (ТУ). Вони представляють собою цілісні і локально стійкі

утворення, сукупність технологічно пов'язаних виробництв, в рамках яких здійснюється замкнений цикл, що включає видобуток, отримання первинних ресурсів і випуск кінцевих продуктів, що відповідає певному типу суспільного споживання.

На думку С.Ю. Глазьева, «технологічний уклад, що розглядається в динаміці функціонування, представляє собою відтворювальний контур. В статичній технологічній уклад може бути охарактеризований «як деяка сукупність підрозділів, близьких по якісним характеристикам ресурсів і продукції, що випускається», тобто як господарський рівень» [35, с.65]. Кожний технологічний уклад характеризується однаковим технологічним рівнем включених в нього виробництв, взаємопов'язаних один з одним вертикальними і горизонтальними зв'язками, використанням потоків якісно однорідних ресурсів, загальними ресурсами кваліфікованих кадрів, загальним науково-технічним потенціалом і т.п. Цілісність технологічного укладу забезпечує, на переконання С.Ю. Глазьева, якісно інший рівень теоретичного аналізу технологічної структури економіки як у статичній, так і в динамічній.

Аналіз конкретно-історичних особливостей розвитку найбільш економічно розвинутих країн світу дозволив С.Ю. Глазьеву, а також його послідовникам виділити п'ять технологічних укладів, які, починаючи з періоду промислової революції у Англії, послідовно домінували і визначали особливості технологічної бази економічного розвитку на відповідному історичному етапі (рис. 2.3).

Якщо з позиції макроекономічного підходу (тобто в розрізі, насамперед, машинобудівної галузі) прослідкувати еволюцію ядра саморозвитку економіки, то можна відзначити наступні етапи розвитку технологічних укладів.

Перший із них представляє відтворювальний контур, провідним елементом якого є машини для трансформації речовин, для другого – комплекс машин для трансформації речовини та енергії, а для третього – комплекс машин для обробки речовини, енергії та інформації. Спільною ознакою для всіх

виділених укладів є безпосередня участь людини у виробничому процесі, оскільки без такої участі машини не виконують своїх прямих функцій.

№ Т У	Період домінування	Базові технологічні процеси	Базові виробництва
1	1790-1830	Текстильні машини, водяний двигун	Текстильна промисловість, текстильне машинобудування, виплавка чавуну та обробка заліза, будівництво магістральних каналів
2	1840-1880	Паровий двигун, станки	Залізничне будівництво і транспорт, машинобудування, вугільна промисловість, паровозобудування, верстатно-інструментальна промисловість, чорна металургія
3	1890-1940	Електродвигун, застосування сталі	Електричне, електротехнічне та важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, лінії електропередач, важке озброєння, кораблебудування, неорганічна хімія
4	1950-1980	Двигун внутрішньо-го згорання, енергоємні технології на використанні нафтопродуктів	Автомобілебудування, тракторобудування, кольорова металургія, виробництво товарів тривалого використання, синтетичні матеріали, органічна хімія, виробництво і переробка нафти
5	1980-2030	Мікроелектронні компоненти	Електронна промисловість, програмне забезпечення, числова техніка, авіаційна та космічна промисловість, телекомунікації, оптичні волокна, роботобудування, інформаційні послуги

Рис. 2.3. Характеристики технологічних укладів

У четвертому укладі представлений комплекс автоматизованих машин, призначених для трансформації речовини, енергії та інформації, який вимагає участі людини в процесі перенастроювання системи машин для випуску нової продукції. В п'ятому укладі – комплекс автоматів для обробки речовини,

енергії та інформації, за допомогою яких (під контролем системи комп'ютерів) без участі людини можливо виробництво відповідної продукції.

Важливою характеристикою закономірності еволюції технологічних укладів є врахування аспекту «багаторівневої економіки» за визначенням Ю.В.Яременко [287]. Він стверджував, що обмеженість якісних ресурсів призводить до їх концентрації у вузьких сегментах економіки, склад яких залежить від інституційного механізму розподілу ресурсів. Тому, в нормально функціонуючій економіці існує технологічна багатокладність, за якої технологічні уклади нижчого рівня приймають на себе компенсаційне навантаження, зумовлене дефіцитом якісних ресурсів, і підтримують економіку у технологічній рівновазі. Технологічні уклади верхніх рівнів реалізують функцію заміщення масових ресурсів якіснішими, забезпечуючи тим самим перехід відстаючих секторів на більш високий рівень та, відповідно, до нового технологічного укладу. «Таким чином, – відзначає Ю.В. Яременко, – в економіці виникають певні заміщуючі потоки, які сприяють зрушенню всієї системи вверх по ієрархії рівнів технологічного розвитку. Образно кажучи, економіка сама себе тягне за волоси. До того ж цей «двигун» слугує підтримці технологічної рівноваги» [288, с. 102-103].

Повністю погоджуючись Ю. Яременка, підкреслимо, що його висновки логічно опираються на основні закономірності еволюції складних соціально-економічних систем, зокрема, їх структурного розвитку. У розвитку структур велике значення грає спадкоємність, формування нових структур у надрах старих і на їхній основі. У будь-якій структурі завжди присутні елементи старих і зачатки майбутніх взаємозв'язків, крім того, різні структури часом співіснують одна з одною. На першому етапі елементи нових структур, що зароджуються, не можуть існувати інакше, як пристосовуючись до старих компонентів, вбудовуючись у систему їхніх зв'язків. Однак поступово зв'язки трансформуються, виникає нова цілісність, і все повторюється спочатку.

Незважаючи на те, що історія теорії технологічних укладів нараховує лише півтора десятиліття, вже існує досить багато дещо відмінних від «оригіналу» прикладів як періодизації еволюції, так і аналізу сутнісних складових технологічних укладів. Наприклад, російський дослідник Красильников О.Ю., визначаючи технологічний уклад як «цілісну сукупність взаємопов'язаних засобів та предметів праці, які складають ядро певного етапу в розвитку науково-технічної, технологічної та виробничої бази суспільства» виділяє їх в історії людства вже у кількості шести: перший технологічний уклад – патріархальне землеробство, кустарне дерево - та металообробка; другий – гірничорудна промисловість, чорна металургія, залізні дороги, текстильна промисловість; третій – електроенергетика, нафтопереробка, важке машинобудування, кольорова металургія; четвертий – сфера послуг, механізація, точне машинобудування, хімія та нафтохімія; п'ятий – електроніка, обчислювальна техніка, зв'язок, телекомунікації, ресурсозберігаючі та безвідходні технології, автоматизація; шостий – наноелектроніка, інформатика, глобальні мережі, біотехнології, генна інженерія, нетрадиційна енергетика, космічні технології [107, с. 279].

Як вбачається, при визначенні категорії «технологічний уклад» як у Глазьєва, так і його послідовників превалює дещо технократичне бачення даного явища. Як вже відзначалося, при дослідженні технологічних укладів поза увагою їх дослідників залишилася сукупність тих суспільних відносин та інститутів, які, безумовно, визначають закономірності розвитку як технологічних процесів взагалі, так і умови формування та функціонування технологічних укладів.

Наше визначення категорії «технологічний уклад» зумовлюється наступними обставинами. По-перше, представленням технологічної системи як невід'ємної частини суспільства, результату інтеграції його культурних, інституціональних, демографічних, економічних, екологічних, політичних та власне технологічних відносин. По-друге, як сукупності знань та вмінь

суб'єктів національної економіки країни, що функціонують в межах єдиного технологічного та відтворювального циклів. По-третє, як сукупності виробничих процесів, які використовують однакові наукові принципи вирішення технологічних проблем, тобто ведуть свою діяльність в межах спільної технологічної парадигми.

Таким чином, технологічний уклад – це виокремлена за ознакою спільної технологічної парадигми сукупність виробничих процесів національної економіки, яка відтворюється на основі однорідності технологічної культури і управління технологічними операціями та застосовуваних економічних ресурсів.

Незважаючи на широку популярність теорії технологічних укладів у російській та вітчизняній економічній науці, все ж існує ряд принципових моментів, які повною мірою в ній не розкриті. По-перше, не зовсім зрозуміло, яким чином співвідноситься реальні економічні процеси з системою одночасно існуючих технологічних укладів? Чи можна, наприклад, виразити в продуктовому вимірі технологічний уклад, показати питому вагу продукту, що створюється домінуючим та іншими укладами за певний період часу у ВВП? По-друге, не до кінця залишається з'ясованим питання щодо життєвого циклу технологічного укладу. По-третє, дискусійним є з'ясування спільного та відмінного між траєкторіями технологічних укладів та «довгими хвилями» М. Д. Конратьєва. І, по-четверте, як можна кількісно визначити належність конкретного підприємства до того чи іншого укладу, коли на ньому, як правило, співіснують технологічні процеси, що відносяться до кількох укладів?

Зважаючи на складнощі прямого кількісного аналізу питомої ваги технологічних укладів в технологічній системі країни, вбачається доцільним використання для дослідження характеристик технологічної багатокладності системи непрямих показників, які опосередковано відображають результати функціонування застосовуваних технологій. Серед подібних показників, на

нашу думку – кваліфікаційна і професійна структура зайнятих, коефіцієнти заміни і вибуття основних фондів, динаміка продуктивності праці.

Необхідно зауважити, що технологічні закономірності національної економіки не обмежуються лише макроекономічними процесами, тому визначати її технологічну структуру тільки через сукупність існуючих технологічних укладів буде, на наш погляд, не зовсім вірним. Тому потрібне більш комплексне дослідження даної категорії через врахування особливостей технологічних процесів на всіх рівнях національної економіки.

Подібний багаторівневий підхід буде, на наш погляд, методологічно доцільним, зважаючи на наступні положення. По-перше, сам об'єкт нашого дослідження – національна економіка являє собою «... комплекс взаємодіючих економічних агентів різного рівня, що виникають та розвиваються у результаті різних форм суспільного поділу праці» [32, с.44]. Тому саме діяльність таких різнорівневих економічних суб'єктів (включаючи державу, яка виконує двоєдину роль в національній економіці – і як безпосереднього суб'єкта господарювання (через державні підприємства), і як суб'єкта регулювання економічних процесів на національному рівні), які взаємодіють один з одним (у тому числі через технологічні взаємозв'язки) і формує власне національну економічну систему.

І, по-друге, тільки комплексне дослідження технологічної структури національної економіки буде відповідати принципам системного аналізу, зважаючи на головні змістовні ознаки, що характеризують будь-яку систему – цілісність, ієрархічність, взаємозалежність та взаємодія її елементів. Відтак, виділення структурного елементу як «... найменшої частини, поведінка якої підкорюється структурним закономірностям системи» [205, с.41] та пошук «... сукупності стійких взаємозв'язків між елементами системи» [205, с.42] є необхідними умовами наукового обґрунтування категорії «технологічна структура національної економіки».

З точки зору структуризації національної економіки, то найчастіше її внутрішню побудову розглядають через «... субординований взаємозв'язок господарських процесів країни та особливості їх протікання на макро-, мезо- та мікрорівнях» [145, с.22]. Тобто, з позиції суб'єктного підходу, найменшим структурним елементом національної економіки є підприємство (організація). У свою чергу взаємозв'язок підприємств, які «... випускають продукцію схожого економічного призначення, які використовують схожу технологію та ресурси» [38, с.45-46] дозволяють аналізувати особливості розвитку національної економіки через сукупність її галузей, а макроекономічні закономірності взаємодії суб'єктів господарювання є найвищим ієрархічним рівнем в структурі національної економіки.

Останнім часом в економічній літературі поширюється і більш розгорнута характеристика структури національної економіки, зокрема за рахунок введення нанорівня економічного аналізу (див. напр. [96; 147]). Даний термін вперше запропонував К. Ерроу у 1987 році з метою вирішення проблем, які виникали у рамках мікроекономічного підходу при з'ясуванні поведінки окремих економічних агентів. На його думку, ці проблеми полягають «... у визнанні глибоких логічних складнощів, пов'язаних з ідеєю встановлення меж раціональної поведінки... У людському способі вирішення проблем є деякий нерозкладний елемент творчості. Якою ж повинна бути теорія, яка описує творчість і економіста-дослідника, і економіста-агента?» [294]

Російський дослідник Г. Клейнер вважає, що в основі наноекономіки повинна бути «... теорія індивіда, аналогічна за значенням теорії фірми і яка описує поведінку індивідуального агента. При цьому у загальному випадку цього індивіда слід вважати в тій чи іншій мірі ірраціональним, наділеним творчим даром і схильним не тільки до «алгебри» розрахунків найкращого результату, але й до нелогічного, інколи натхненного, а інколи й апатичного пошуку характерної саме для нього економічної істини» [96, с.100]. На переконання вченого, наноекономіка « ... описує мотивацію і фактори

поведінки окремого соціального індивіда (агента)» [96, с.102] і «... дозволяє виділити вплив окремих фізичних осіб на поведінку виробничих мікроекономічних об'єктів» [96, с.104].

На наш погляд, подібне виокремлення нанорівня економічного аналізу є цілком логічним, оскільки для «... пояснення поведінки індивідуального і колективного економічного агента повинні залучатися ... різні теорії» » [96, с.100]. Відтак, логічним є і представлення національної економіки як складної системи «...макро-, мезо-, мікро- і наноекономічного рівнів з відповідними взаємозв'язками» [147, с. 15].

Використовуючи викладені вище принципи структуризації національної економіки, представимо її технологічну структуру як багатовимірну категорію, яка в залежності від рівня аналізу технологічних процесів розглядається як сукупність взаємопов'язаних знань та вмінь окремих соціалізованих індивідів країни (нанорівень), сукупність технологічних систем підприємств (організацій) (мікрорівень), сукупність технологічних систем галузей країни (мезорівень), сукупність технологічних укладів національної економіки (макрорівень).

Звернемо увагу на те, що багатовимірний принцип представлення технологічної структури національної економіки відображає синергетичний ефект, який породжується за рахунок кооперативної дії елементів технологічних систем різних рівнів економічної системи. Інтегративна взаємодія цих елементів приводить до перевищення сукупних результатів технологічних систем відповідних рівнів порівняно із сумою індивідуальних дій.

Так, кооперація спеціалізованих знань та вмінь окремих індивідів (нанорівень) в рамках підприємства зумовлює зростання ефективності технологічної системи на мікрорівні, що проявляється у можливості виробляти продукцію (надавати послуги) за рахунок послідовно інтегрованих технологічних операцій (завершеного технологічного циклу). Кооперація

технологічно спеціалізованих підприємств в рамках окремих галузей дозволяє виробляти кінцеву продукцію на мезорівні, а міжгалузевий технологічний та економічний обмін визначає технологічний потенціал національної економіки для виробництва ВВП.

Також методологічно важливим для розуміння сутності та механізмів розвитку технологічної системи, з'ясування характеристик її структури є врахування зовнішнього середовища національної економіки. Взаємозв'язок та взаємовплив національних економічних систем та глобальної економіки у сучасних умовах відзначається досить суперечливими тенденціями, у тому числі і в сфері технологічного обміну. Окрім того не слід забувати, що досить розповсюдженим є явище безпосереднього включення національних економічних суб'єктів (і, відповідно, їх технологічних систем даних підприємств) у економічне та технологічне середовище інших країн. Відтак, даний аспект технологічного розвитку національної економіки у дисертаційній роботі буде окремо проаналізований у наступних розділах.

Таким чином, можна стверджувати, що аналіз технологічної структури національної економіки у багатовимірному аспекті може забезпечити більш точне уявлення про історично та просторово визначені особливості технологічного розвитку конкретної країни. Співвідношення кількісних та якісних характеристик технологічних процесів на нано-, мікро-, мезо- та макрорівнях економічної системи, їх динаміка та, головне, вплив на результати соціально-економічного розвитку країни буде визначати як рівень «сучасності» технологічної структури конкретної національної економіки, так і її місце у світовій економіці та рівень життя населення.

Очевидно, що радикальні зміни у цьому відношенні в Україні можливі лише на основі рішучого технологічного оновлення суспільного виробництва, зменшення ресурсоемності економічної діяльності, пріоритетного розвитку тих сфер економіки, що визначають сучасний етап НТП. Іншими словами, спираючись на знання закономірностей технологічного розвитку, необхідно

створювати умови для якісної зміни технологічної структури національної економіки, розвитку в ній елементів постіндустріальної технологічної системи.

2.2. Ознаки нерівномірності технологічного розвитку світової економіки

В останні десятиліття кількісні та якісні зрушення у світовій економіці сформували кардинально нові контури глобального простору, нові умови конкуренції на світових ринках, обумовили нові принципи взаємодії національних економік. Одним із проявів нової картини світу у XXI столітті стало суттєве загострення нерівномірності та протиріч економічного розвитку окремих країн та регіонів.

Очевидно, що сучасна форма нерівномірності розвитку вже не може бути представленою за допомогою звичних схем минулого століття – «Північ-Південь» або «Захід-Схід», оскільки змінилися об'єктивні ознаки подібного протиставлення. По-перше, на «Півдні» динамічно розвиваються «нові індустріальні країни», які за досить короткий історичний проміжок часу продемонстрували можливості до масштабного збільшення обсягів виробництва окремих видів промислової продукції, пришвидшення темпів зростання власних економік та підвищення рівня життя свого населення.

По-друге, «Схід» у його традиційному вигляді на початку 90-х років минулого століття розпався разом із крахом централізовано-планових економік. Результатом цього став не тільки відхід від поділу світу за політичними, економічними та ідеологічними мотивами на два ворогуючі полюси, але й якісна зміна загального середовища світової господарської практики. Можна стверджувати, що на рубежі XX-го та XXI століть сформувалися всі ознаки формування монокультурності в загальних принципах економічної діяльності переважаючої більшості країн світу.

Іншими словами, найбільш суттєвою відмінною ознакою сучасного етапу розвитку світової економіки стала її «істинна» глобальність, оскільки значно розширилися кордони ринкових механізмів економічної взаємодії господарюючих суб'єктів. Традиційні (неринкові) уклади в країнах що розвиваються знаходяться під суттєвим впливом товарно-грошових відносин, а централізовано-планові економіки колишніх соціалістичних країн трансформувалися (з різним ступенем реформування) в економіки ринкового типу. Світова економіка стала єдиною ринковою системою, що, безумовно, кардинально змінює характер сучасної економічної діяльності. При цьому, як справедливо наголошує Думная Н.Н. «... на світову економіку з відповідною їй системою міжнародних економічних відносин все більш розповсюджуються всі властивості ринкової економіки як системи, яка само організується, із слабким регулюванням процесів, а, отже, і нестабільністю, і кризами тощо. Отже, в умовах глобалізації зростає головний системний фактор ризику – нестійкість самої ринкової системи» [52, с.15].

Тому, виникає об'єктивна необхідність осмислення нових реалій світової економіки у її теперішньому вигляді та з'ясування ознак нерівномірності економічного розвитку у XXI столітті. Подібна необхідність аналізу даної проблематики світових господарських відносин зумовлюється у тому числі й потребою осмислення нових завдань для національних держав в умовах іншої якості їх зовнішнього середовища.

Звичайно, нерівномірність економічного розвитку у сучасному світі має досить широкий спектр прояву у різноманітних сферах соціального буття: різні обсяги ВВП країни та на душу населення, різні показники продуктивності суспільної праці, відмінності у рівнях життя населення, різні позиції у структурі міжнародного поділу праці тощо. Зрозуміло, що кожна з перелічених рис диференціації рівнів економічного розвитку суттєво характеризує роль та місце національних економік у міжнародній економічній системі, є окремими об'єктами дослідження і потребують власного спеціального аналізу.

Разом з тим, одним із найбільш системних факторів, що визначають об'єктивну закономірність нерівномірності світового економічного розвитку, та, на наш погляд, основою подібної нерівномірності є технологічний фактор. Саме здатність національних економік задіяти у повній мірі сучасні технології багато у чому сьогодні визначає місце конкретної країни у світовій економічній спільноті, життєвий рівень її населення. Розвиненість або відсталість технологічної системи, її здатність або нездатність оновлюватися на інноваційній основі у XXI столітті є одним із найбільш суттєвих чинників лідерства або відставання країни у ринковому глобальному змаганні.

Тому сьогодні місце країни у світовому економічному просторі визначається якістю технологій, ступенем використання науки і техніки у виробництві. На думку американського ученого Дж. Сакса, на зміну ідеологічним розмежуванням між країнами прийшло більш глибоке розмежування, що ґрунтується на технологіях. Менша частина планети, на якій проживає близько 15% населення, забезпечує весь світ технологічними інноваціями. Друга частина (приблизно половина населення Землі) здатна засвоювати ці інновації в процесі власного виробництва і споживання. Приблизно третина населення технологічно відірвана – не породжує і не використовує інновації. Саме високі технології виконують роль своєрідного каталізатора, за допомогою якого прискорюється економічний розвиток [13, с.6].

Важливе місце в системі оцінювання рівня технологічності національних економік займають відносні показники, які відображають результативність економічної та наукової діяльності країни (табл. 2.1)

Таблиця 2.1

Міжнародні співставлення в рівні технологічного розвитку

	Питома вага витрат	Чисельність вчених та інженерів,	Кількість патентованих	Питома вага країн у загальній	Питома вага високих	Продуктивність праці, (тис. дол. ВВП на
--	--------------------	----------------------------------	------------------------	-------------------------------	---------------------	---

	на НДДКР (% від ВВП)	зайнятих в НДДКР (на 10000 населення)	винаходів, (одиниць)	публікації в журналах, індексованих у WEB of SCIENCE, (%)	технологій у світовому експорті, (%)	одного зайнятого)
США	2,69	41,0	425966	30,64	23,0	73,1
Китай	1,00	5,5	210501	8,63	0,4	7,2
Японія	2,98	51,0	408674	7,79	12,7	56,0
Індія	1,23	1,6	24505	2,82	0,1	4,9
Німеччина	2,48	31,6	60585	7,84	8,3	56,0
Франція	2,15	27,2	17249	5,6	5,9	56,5
Великобри- танія	1,87	26,7	25745	8,16	7,3	54,5
Італія	1,04	11,3	...	4,29	3,6	56,5
Росія	1,07	34,8	37691	2,42	0,3	14,3
Канада	1,84	29,9	42038	4,64	...	60,0
Україна	0,96	34,5	5890	0,39	0,05	6,8
Південна Корея	3,23	49,2	166189	2,89	5,4	38,3
ЮАР	0,92	6,07	...	0,53	0,001	19,9
Аргентина	0,49	12,7	...	0,32	0,2	11,2

Джерела: [236; 238-242].

Якщо проаналізувати дані таблиці, то можна стверджувати, що існує пряма залежність між показниками витрат на НДДКР та питомою вагою високих технологій у світовому експорті. Провідні місця у світовій торгівлі новими технологіями займають саме ті країни, де найбільші відносні показники витрат на наукові та науково-дослідні роботи. З огляду на це, 0,05 % від світового експорту високих технологій для нашої країни виглядають, на жаль, закономірним результатом на фоні 3-4-кратного відставання від розвинутих держав у витратах на НДДКР у структурі ВВП України.

Необхідно зауважити, що визначальна роль технологічного фактору у формуванні економічної нерівномірності світового розвитку не є характеристикою специфіки діяльності господарюючих суб'єктів тільки у ХХІ столітті. Фактично подібну роль технологія відігравала завжди, проте більш очевидно вирішальний вплив технологічних чинників на кількісні та якісні

параметри соціально-економічної еволюції людства пов'язаний з епохою індустріалізації та крупного машинного виробництва.

З кінця XIX століття економічний прогрес, соціальні умови людей в суспільстві стали виступати як результат техніко-технологічного розвитку, техніко-технологічної озброєності праці. Подібний характер суспільної діяльності з самого початку сформував ієрархічну структуру світової економіки, обумовив наявність в ній центрів світового індустріального розвитку та її «периферії». Одні країни та регіони мали певні переваги в гонці індустріалізації, за рахунок цього забезпечили високі темпи економічного зростання та підвищення ролі в світовому поділі праці. Інші, на маючи подібних переваг, зайняли підлегле становище у світовій торгівлі, ставши фактично постачальниками мінеральної та аграрної сировини на світовий ринок. Тобто нерівномірність економічного розвитку в даний історичний період є результатом неоднакових рівнів індустріального розвитку і, фактично, результатом технологічної нерівномірності країн світової економіки.

У сучасних умовах віднесення національних економік до розвинутих чи відсталих в соціально-економічному відношенні за критерієм їх технологічного рівня зберігається, хоча набуває нових якостей. У найбільш загальному плані ці нові якості технологічного та соціально-економічного розвитку людства пов'язані з новим постіндустріальним етапом його еволюції.

Власне саме технологію і технологічні зміни родоначальники теорії постіндустріального суспільства вважали основним визначальним фактором соціально-економічного прогресу. Якщо звернутися до витоків даної теорії, то в її основі лежить концепція трьох хвиль (розробники – Е. Тоффлер, Д. Белл, В. Росту) – поділ всього суспільного розвитку на три етапи: до індустріальний (вид енергії – сила м'язів людини та тварин; головний засіб виробництва – земля; основна галузь – сільське господарство; хронологічні межі – близько 10 тисяч років тому); індустріальний (механічна – енергія пару, потім двигунів внутрішнього згорання та різноманітних генераторів;

промисловий капітал: будівлі, машини та обладнання; промисловість на основі корпорацій; XVI- перша половина XIX ст. до другої половини XX ст.); постіндустріальний (інформаційний) – (нетрадиційний вид енергії – ядерна, сонячна, геотермальна тощо; наукові знання, інформація; сфера послуг та інформації з вищими навчальними закладами як головним місцем її виробництва та зосередження; з другої половини XX ст.).

Д. Белл розумів під «постіндустріальним суспільством» соціум, де індустріальний сектор втратить свою провідну роль під впливом наростаючої технологізації, де основною продуктивною силою стане наука, потенціал суспільства буде вимірюватися масштабами інформації та знань. Він вважає, що в основі формування постіндустріального суспільства лежить третя всесвітня технологічна революція (перша – промислова революція, пов'язана з винаходом парової машини, друга – наприкінці XIX століття у зв'язку з досягненнями в областях електрики й хімії). Основу сучасної технологічної революції, на його думку, складають наступні компоненти: заміна механічних, електричних і електромеханічних систем на електронні; мініатюризація техніки в результаті поширення кремнієвих чипів – електронних машин, що складаються з десятків тисяч транзисторів і з'єднуючих їхніх провідників; перетворення інформації в цифрову форму; програмне забезпечення – основа індивідуального використання комп'ютерів; фотоніка – ключова технологія транспортування у надчистому склі або оптичному волокні більших обсягів цифрової інформації за допомогою лазера [11].

Для характеристики еволюції економічного розвитку Д. Белл вводить поняття «технологічні сходи», по якій піднімаються різні країни на шляху до постіндустріального суспільства. Ці сходи включають наступні шаблі:

- ресурсна база (сільське господарство і гірничодобувна промисловість);
- легка промисловість (текстильна, взуттєва й ін.);
- важка промисловість (металургія, автомобілебудування, машинобудування, суднобудування);

- високі технології (вимірювальні прилади, оптика, мікроелектроніка, комп'ютери, телекомунікації);

- галузі, що базуються на наукових досягненнях майбутнього – на біотехнології, матеріалознавстві, космічних дослідженнях тощо [11].

Підсумовуючи викладки фундаторів теорії постіндустріального суспільства відзначимо, що вони вбачали відмінності в етапах суспільного розвитку людства за трьома основними ознаками – фактором виробництва (для аграрного суспільства ним є земля, для індустріального – капітал, для постіндустріального – знання та інформація), типом виробничої діяльності (відповідно добування, виготовлення та послідовна обробка) та характером базисних технологій (трудомісткі, капіталомісткі та наукомісткі).

У цьому відношенні методологічно доцільним, на наш погляд, буде використання реалізованого нами раніше принципу взаємозв'язку та інтегрованості суспільних процесів при аналізі функціональних взаємозв'язків структурних елементів соціальної системи та моделювання технологічної системи суспільства.

Відповідно до такого бачення технологічної системи ми пропонуємо перелік взаємопов'язаних ознак, які комплексно характеризують ситуацію технологічної нерівномірності світової економіки (табл. 2.2)

Таблиця 2.2

Система ознак, що визначають технологічну нерівномірність світової економіки

Структурні елементи технологічної системи	Змістовні ознаки	Форми прояву
Управлінська підсистема	Різна якість технологічної політики	- стимулювання технологічних змін; - консервування традиційної технологічної структури.
	Різна	- різноякісний мотиваційний механізм вкладання інвестиційних ресурсів: <ul style="list-style-type: none"> • різна питома вага інноваційних

Виробничо-майнова підсистема	ефективність ринкових механізмів використання технологічного потенціалу	підприємств; • різне співвідношення між підприємцями новаторами та консерваторами; - відмінності в рівнях та швидкості засвоєння інновацій суспільством; - відповідність чи невідповідність ринкової інфраструктури інноваційному розвитку.
Кваліфікаційно-трудова підсистема	Диференціація в рівнях кваліфікації робочої сили	- різний рівень освіти; - відмінності в психофізіологічних особливостях працівника; - різноякісний виробничий досвід персоналу.
Технологічне ядро	Відмінності в характері застосування існуючих та ініціюванні нових знань	- різний рівень розвитку прикладної та фундаментальної науки; - різний соціальний статус вченого; - різний ступінь інтегрованості науки та виробничих структур та їх ринкової взаємодії; - відмінності у масштабах творчої праці.
Еколого-відтворювальна підсистема	Відмінності у використанні природних ресурсів та рівнях забруднення навколишнього середовища	- різний рівень використання ресурсозберігаючих та екологічних технологій; - відмінності у принципах екологічної політики; - відмінності у кількісних та якісних показниках стану екологічної системи
Інституціональне середовище технологічної діяльності	Різний ступінь ефективності інститутів	- відмінності в якості правових та владних інститутів; - різні режими функціонування ринкових механізмів; - відповідність або суперечливість формальних і неформальних інститутів.
Технологічна культура	Відмінності у стереотипах застосування знань	- специфіка у рутинах та звичках при використанні технологій.

Аналіз за подібними ознаками стану розвитку національних економік може, на наше переконання, дати більш системне уявлення про їх місце у

світовому технологічному просторі та більш чітко визначити «проблемні зони» технологічної структури суспільства. Знання про останні, у свою чергу, дозволить розробляти більш ефективні заходи державного регулювання, спрямовані на реформування та удосконалення технологічної основи соціально-економічного прогресу конкретної країни.

2.3. Причини погіршення технологічної структури економіки України

Для сучасної економіки України є характерним довготривалий стан технологічної багатоукладності, де провідні ролі відіграють, на жаль, не нові, так звані «інформаційні уклади», а традиційні, які спираються (в кращому випадку) на технології індустріального (а не постіндустріального) суспільства. Причому технологічна багатоукладність як сфера міжукладних взаємодій не приводить в наших умовах до руйнування старого технологічного укладу, а відтворює його у більш широких масштабах. Багато в чому, це пояснюється прорахунками в стратегії та тактиці економічних реформ і, особливо, недосконалістю загального ринкового середовища нашої країни і, зокрема, певною «антиринковістю» її мотиваційних механізмів щодо інноваційної діяльності.

Разом з тим, виходячи із нашого розуміння технологічної системи національної економіки, яка була викладена у попередніх розділах даної роботи, ми не схильні зводити причини погіршення технологічної структури економіки України лише до власне технологічних чи економічних. На наше переконання, ці причини носять більш глибокий та комплексний характер і відображають всі складові структури технологічної системи – технологічну культуру, інституціональне середовище технологічної діяльності, технологічне

ядро, еколого-природну кваліфікаційно-трудова, ресурсно-майнову та управлінську підсистему.

Зважаючи на це, основні причини, які зумовлюють погіршення технологічної структури національної економіки та збільшують у кінцевому рахунку її технологічне відставання від провідних (і не тільки) країн світу можна звести у три взаємопов'язані групи (рис. 2.4).

Перша група причин носить технолого-економічний характер і пов'язана з негативними тенденціями в економічній системі суспільства, які не тільки не сприяють, а навіть заважають технологічному прогресу України.

Друга група – причини інституціонального характеру, що охоплюють особливості технологічної культури трудових ресурсів вітчизняної економіки, їх готовності до особистісної зміни відповідно до вимог НТП, а також специфіки ведення бізнесу суб'єктами ринкової економіки України, взаємовідносин бізнесу та влади.

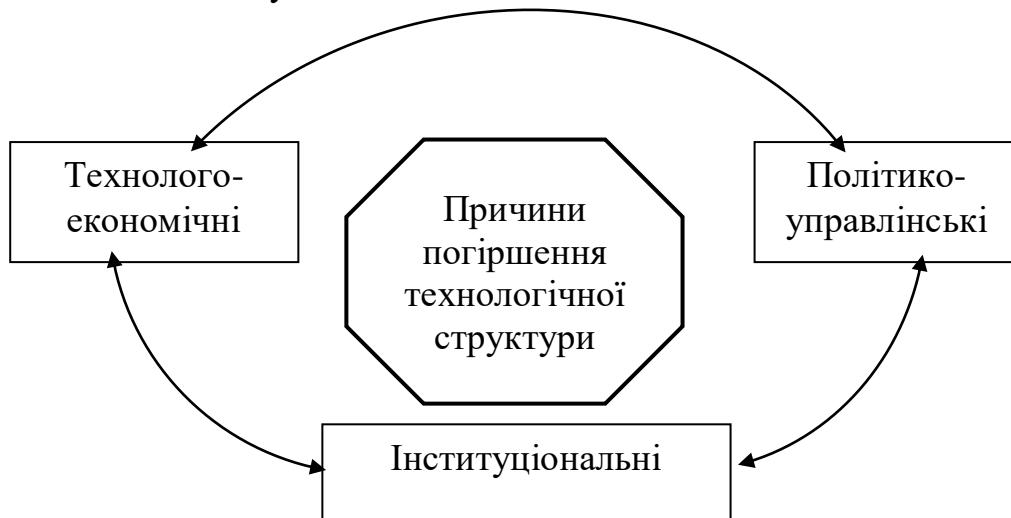

Рис. 2.4. Система причин погіршення технологічної структури національної економіки України

Нарешті, до третьої групи можна віднести причини політико-управлінського характеру, які відображають рівень готовності інститутів влади

ініціювати позитивні зміни у технологічній системі країни та послідовно їх впроваджувати у суспільну практику.

Якщо звернутися до технолого-економічних причин, які зумовили погіршення технологічної структури національної економіки України, то необхідно відмітити їх багаторівневий характер – починаючи із особливостей технологічної та економічної діяльності окремих осіб та підприємств і завершуючи впливом на технолого-економічний розвиток національної економіки світо господарських тенденцій. У загальному вираженні ці причини можна, на наш погляд, звести до чотирьох основних груп. По-перше, це не інноваційна поведінка соціальних індивідів на нанорівні, по-друге, відсутність реального механізму підвищення інноваційної активності суб'єктів на мікроекономічному рівні, по-третє, несприятливий для прогресивних технологічних зрушень макроекономічний клімат вітчизняної економіки, та, по-четверте, прорахунки нашої країни у міжнародній стратегії технологічного розвитку (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Технологічно-економічні причини погіршення технологічної структури економіки України

Особливо важливим для розуміння нинішньої ситуації, яка склалася у технологічній сфері України, є аналіз чинників переважно не інноваційної поведінки соціальних індивідів на нанорівні економіки. Як свідчить історія ринкової економіки, саме ефективне суперництво індивідуальних інтересів (насамперед, власників підприємств), відіграло ключову роль у процесах поліпшення економічної та технологічної організації суспільства. Проте, реалії вітчизняної ринкової економіки вказують на дещо специфічний характер інвестиційних пріоритетів її агентів, як правило не мають інноваційної спрямованості.

Звичайно, у найбільш загальному аспекті подібні реалії є наслідком своєрідного «культурного шоку», який переживало наше суспільство у результаті трансформації принципів своєї життєдіяльності на початку 90-х років минулого століття. Труднощі ринкової адаптації, які були характерні для переважної більшості населення, проявилися у тому числі і через зміну мотивації економічної поведінки, зрушенні пріоритетів в структурі потреб, зміні психології індивідуальної та суспільної діяльності тощо. На тлі подібних процесів цілком закономірним були такі негативні тенденції, як суттєве зменшення стимулів працівників підприємств до винахідництва та раціоналізації, а також масштабна внутрішня та зовнішня «втеча умів» в умовах суттєвого зниження соціального статусу вчених.

Г. Клейнер, характеризуючи особливості економічної діяльності Росії наприкінці минулого століття, вжив термін «економіка фізичних осіб», підкреслюючи тим самим визначальний вплив окремих осіб на результати економічного розвитку країни. «Економіка фізичних осіб» – це економіка, в якій «... поведінка підприємств та організацій визначається головним чином особистими інтересами, звичками, очікуваннями фізичних осіб – їх керівників, а зв'язки між робітниками, керівниками і самими підприємствами гранично послаблені» [Клейнер, с.116].

Г.Клейнер підкреслює, що характерні ознаки такої економіки (з певною модифікацією) зберігаються в Росії і до сьогодні. Саме це зумовлює її у цілому не інноваційний характер, оскільки «... металеві, поведінкові, комунікативні і ... конкордаційні, тобто такі, що відносяться до процесу досягнення компромісу і домовленості, особливості індивідуальних агентів, ... спроектовані на керівників, працівників і власників конкретного підприємства, навряд чи сумісні із стійким та еволюційним розвитком підприємства, послідовним нарощуванням його соціально-економічного ринкового потенціалу» [Клейнер, с.120].

На нашу думку, основні ознаки «економіки фізичних осіб» характерні і для умов України. Відтак не інноваційна поведінка керівників підприємств (окремих власників та їх угруповань), реалізація особистих інтересів яких можлива через інші варіанти розпорядження власним майном, є іманентними вітчизняній економічній практиці.

Необхідно констатувати, що як і на початку реформування, так і на сьогодні антиінноваційні мотиви в поведінці основної маси господарюючих суб'єктів національної економіки є домінуючими. Наша економічна система в силу певних причин не націлена на інновації – в ній сьогодні явно переважають фактори, що стримують цей процес, перешкоджають вивільненню саморегулюючих чинників підвищення інноваційної активності на всіх рівнях національної економіки.

Загальною причиною низької мотивації економічних суб'єктів вкладати кошти у інноваційні проекти є у цілому анти інноваційне середовище господарської діяльності, зумовлене нерозвиненістю ефективних ринкових механізмів саморегулювання в Україні. Хоча наша країна зовсім недавно позбавилася статусу держави з перехідною економікою і у світовій статистиці фігурує у якості ринкової економіки, проте все ж таки необхідно констатувати, що в повній мірі елементи «розвинутого ринку» в нашій державі ще не діють.

Багато у чому це пояснюється дією двох виділених нами причин погіршення технологічної структури національної економіки – інституціональних та політично-управлінських. Існуюча інституціональна та політична система країни багато у чому зумовлює неринковий варіант вкладення інвестицій і ведення господарської діяльності. Реальність України полягає у тому, що можливість отримувати великі прибутки досягається не за рахунок новаторства в економічній діяльності, а, у багатьох випадках, через систему політичного лобізму, зрощування влади і бізнесу, корупції тощо. Звичайно, що наявність подібних неринкових варіантів «успішного» ведення господарської діяльності відволікає значні кошти на їх реалізацію та значно

звужує сферу інноваційного вкладання фінансових та інших ресурсів.

В. Вишневський та В. Дементьєв, розмірковуючи навколо риторичного запитання «Чому Україна не інноваційна держава?», наголошують на визначальній місії не уряду, або якогось іншого інституту у справі формування інноваційного варіанту розвитку нашої держави, а саме підприємця. Відповідно до канонів економічної теорії, вони виділяють два можливі варіанти створення підприємцем конкурентних переваг перед іншими з метою отримання економічного прибутку та аналізують їх реалізацію у вітчизняних умовах.

Перший варіант – інноваційний, коли джерелом економічного прибутку є впровадження технологічної інновації та зменшення витрат на виробництво. За даного варіанту, як справедливо наголошують вчені, умовою інноваційного розвитку є «... відсутність сваволі, тобто наявність стійких загально визнаних норм поведінки, які гарантують, що в довгостроковій перспективі економічний прибуток, отриманий у результаті інвестицій в знання і надалі – в нову техніку і технологію, не буде вилучений, вкрадений, відсуджений тощо, а бізнес, заснований на інноваціях, не буде відібраний». Другий варіант – рентна максимізація економічного прибутку, коли підприємець привласнює «...дохід, який перевищує внесок власника факторів виробництва, які йому належать, у створення суспільного продукту» за рахунок «...володіння перевагами у доступі до ресурсів економічної влади, що змушує господарських агентів погоджуватися на ті умови, які диктує їм власник активів» [29].

Відповідаючи на поставлене запитання «Чому Україна не інноваційна держава?», В. Вишневський та В. Дементьєв констатують, що «відсутність мотивації або попиту на інновації значить, що при існуючій структурі витрат і вигод ведення бізнесу, інвестиції в альтернативні напрями отримання доходу дають більшу віддачу, ніж інноваційні», а тому реаліями сьогодення України є не конкуренція між інноваторами, а конкуренція за джерела влади, за можливість отримання особистої економічної влади. Об'єктивною ознакою такої моделі ведення бізнесу є й відповідна рентна модель поведінки більшості

кадрового персоналу вітчизняної економіки (не здатність до творчого мислення та інноваційної діяльності, а вміння владарювати над людьми та вміння підкорюватися владі) «...на всіх рівнях управління: від топ-менеджера – до рядового співробітника» [29].

Повністю погоджуючись з авторами цього аналізу інституціональних причин антиінноваційної спрямованості ведення бізнесу в Україні, звернемо увагу ще на деякі важливі з нашої точки зору аспекти даної проблеми. Так, з однієї сторони, витoki подібного мотиваційного механізму отримання прибутку криються ще в надрах колишньої централізовано-планової моделі економічної діяльності. Проте, за всі роки становлення ринкової економіки України даний механізм не тільки не був зруйнований (як це з теоретичної точки зору повинно було статися, відповідно до принципово інших «правил гри» ринкового механізму господарювання), але й отримав нові відтінки в умовах формування в нашій державі інституту приватної власності.

Стрижневим елементом подібної ситуації є зрощування влади та бізнесу, самодостатність такого співіснування, яка дозволяє реалізовувати потреби учасників подібного «симбіозу» та самовідтворення встановлених принципів «квазіринкового» середовища протягом всього часу існування незалежної України. Тому, саме розірвання даного «порочного кола» може сформувати умови для сучасних ринкових форм розвитку економіки країни, а основним механізмом реалізації даного завдання є становлення дійсних принципів громадянського суспільства.

Але, на жаль, динаміка формування громадянського суспільства в нашій країні далека від ідеальної. Яскравим свідченням цього є відношення суспільства до такого негативного явища як корупція.

Як вже підкреслювалося в попередньому розділі даної роботи, наукою доведено досить тісний зв'язок між політичними факторами (зокрема рівнем законності) та темпами економічного розвитку конкретної країни. Тому у світі існує досить багато дослідницьких проектів, мета яких полягає у визначенні

рівня корумпованості у певній країні та порівняння показників зловживання владою у регіональному і глобальному аспектах. Більшість із даних проектів базується на методиці опитування певних верств населення, оскільки прояви корупції не охоплюються повністю офіційними (об’єктивними) статистичними даними, де відбиваються насамперед показники роботи правоохоронних органів.

Найвагоміші дослідження, що виявляли суб’єктивні показники корупції, за цільовою вибіркою умовно можна віднести до таких груп: опитування порівняно невеликої кількості експертів (їх, наприклад, здійснює «Дім свободи» [Freedom House]); опитування населення (Міжрегіональний інститут ООН з вивчення злочинності та правосуддя [Interregional Crime and Justice Research Institute], проекти “Євробарометр” Європейського Союзу і “Барометр нової Європи” Центру вивчення громадської політики [Centre for the Study of Public Policy]); оцінка ділового клімату серед значної вибірки підприємців (близько 70–150 респондентів у кожній країні), наприклад, обстеження Світовим банком (World Bank) бізнес-середовища у світі; узагальнення, за допомогою математики, показників корупції, отриманих з різних джерел (ТІ, Світовий банк) тощо.

За даними Європейської дослідницької асоціації у співпраці з Київським міжнародним інститутом соціології за підтримки проекту UNITER, PACT Inc. 80,7% громадян України вважають, що в 2011 році порівняно з 2009 роком рівень корупції в країні або не змінився, або зріс (рис. 2.5).

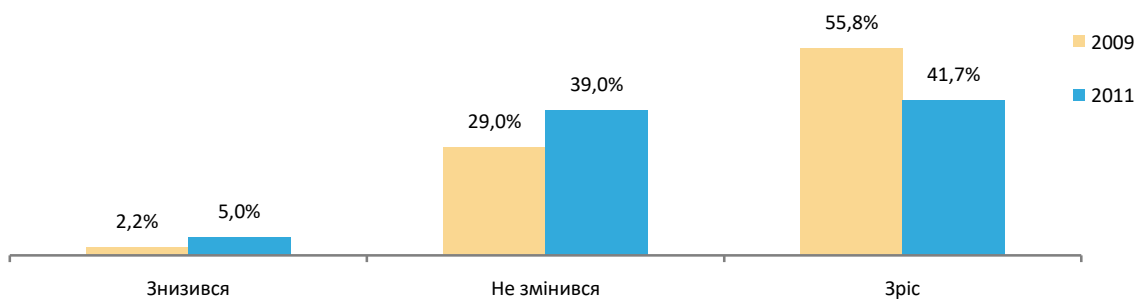

Рис. 2.5. Динаміка зміни рівня корупції в Україні за 2009-2011 рр. (за даними опитування громадян України)

Сприйняття рівня корупції в країні проходить різні фази: майже 40% опитаних у 2011 році переконані в тому, що ситуація не змінюється, хоча на зростання рівня корупції вказали 41,7% опитаних. Зауважимо, що в 2009 році на зростання корупції за два попередні роки вказали 55,8% респондентів. Ще 5% опитаних відчували зниження рівня корупції порівняно з 2009 роком.

Однією із найбільш відомих структур, яка здійснює дослідження у даному напрямі, є міжнародна організація по боротьбі з корупцією Transparency International. Негативна оцінка рівня корумпованості нашої країни постає ще більш наглядною при визначенні місця України у світі за показником індексу сприйняття корупції (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Місце України у світі за показником індексу сприйняття корупції

	1998	2004	2006	2008	2009	2010
Значення індексу сприйняття корупції	2,8	2,2	2,8	2,7	2,5	2,4
Місце України у світі /кількість країн, охоплених дослідженням	70/ 85	128/ 146	99-104/ 163	134/ 180	146- 153/ 180	134- 168/ 180

Зведено за: [16; 75]

Наведені дані свідчать про особливо загрозливі тенденції у сфері корупції нашого суспільства за останні три роки, оскільки значення ІСК зменшилося з 2,8 у 2006 році до 2,4 у 2010 році. Якщо у 2006 році гірша ситуація, ніж в Україні спостерігалася у 59 країнах, то вже у 2008 році – у 46, а у 2009 – тільки 27 країнах. Але найнебезпечнішим є те, традиційно високий рівень адміністративної та політичної корупції в нашій країні тримається на фоні фактичного схвалення корупції населенням держави. Сучасні українці сприймають корупцію як частину своєї культури, складову національного менталітету.

За оцінками незалежних експертів та спеціалістів Transparency International зниження оцінки Індексу сприйняття корупції лише на один пункт (за 10-бальною шкалою) призводить до відтоку з країни капіталу, рівного 0,5 відсотка валового внутрішнього продукту держави, а також до загального зниження доходів громадян щонайменше на 4 відсотки. Для України ці цифри означають втрату щороку щонайменше 20 мільярдів гривень [75]. Відтак, не тільки з соціальної, політичної, етичної та культурної, але й з економічної точки зору боротьба з корупцією повинна виходити на перший план в системі реформування нашого суспільства.

Ще одним непрямим підтвердженням негативного впливу інституціональних та політико-управлінських факторів на інноваційну активність суб'єктів господарювання вітчизняної свободи є характеристика України у світі за індексом економічної свободи. Протягом останніх років перед економічною свободою в Україні постали серйозні перешкоди, що проілюстровано низкими показниками країни у декількох міжнародних рейтингах (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Рейтинги свободи в Україні

Публікація (організація)	Рейтинг у світі			
	2008	2009	2010	2011
Індекс економічної свободи (Фундація Херітедж/Уолл Стріт Джорнал)	133	152	162	164
Ведення бізнесу (Світовий банк)	146	145	142	145
Індекс сприйняття корупції (Міжнародна прозорість)	134	146	134	н/д
Звіт конкурентоспроможності в світі (Міжнародний економічний форум)	73	82	89	н/д

Джерела: Terry Miller and Kim R. Holmes, 2011 Index of Economic Freedom (Washington, D.C.:The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, Inc., 2011), at www.heritage.org/index;The World Bank, Doing Business, Economy Rankings, at <http://www.doingbusiness.org/rankings> (13 вересня 2011);World Economic Forum, Global Competitiveness, at <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness> (13 вересня 2011);Transparency International, 2010 Corruption Perceptions Index, at http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010 (13 вересня 2011).

Таблиця 1. WM 3363 heritage.org

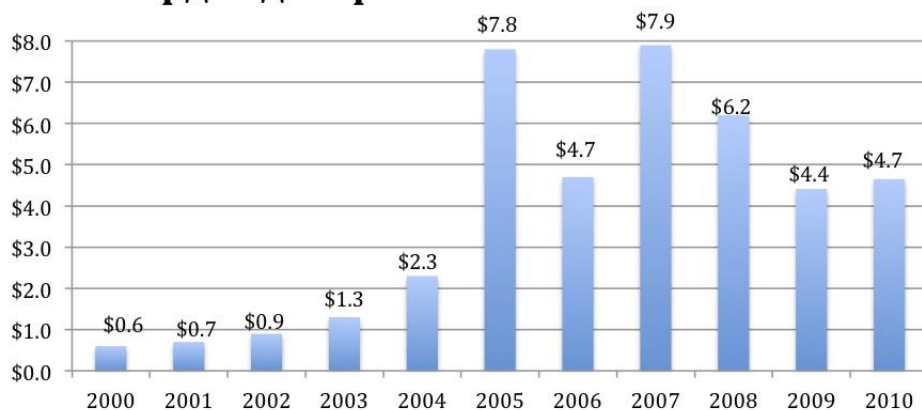
Групи з політичними зв'язками отримали контроль над державними підприємствами завдяки непрозорим закритим приватизаційним операціям. Незважаючи на тривалу риторику обіцянок ринкових реформ, країна продовжує страждати від неспинної корупції, великого тіньового сектору економіки (за оцінками експертів, він сягає 49 відсотків ВВП) та погіршення демографічної кризи, спричиненою високою смертністю в країні та інтенсивною еміграцією робочої сили, у тому числі, “витоком мізків” кваліфікованих працівників.

У результаті Україна, як і декілька інших пострадянських країн, поступово деградує до олігархічної системи державного капіталізму, за якої переплітаються політика, бізнес та непрозора економічна діяльність. Брак стійкої політичної прихильності до вільного ринку та хронічно погані економічні рішення можуть змарнувати шанси України успішно інтегруватися в європейську та глобальну економіки.

У той час, як економічне зростання протягом 2000-2007 років у середньому складало 7,5 відсотків, Україна продемонструвала найгірше падіння серед усіх європейських країн у 2009-му, зі зменшенням ВВП більш як на 15 відсотків. [4] Брак значних структурних реформ робить українську економіку особливо чутливою до зовнішніх потрясінь.

Україна є позаду таких центральноєвропейських країн як Польща, Угорщина, Чехія, Словачія та Балтійських країн (рис. 2.6 та рис. 2.7), які спромоглися привабити прямі іноземні інвестиції (ПІІ) та трансформувати свої економіки, що зробило можливою їх успішну інтеграцію до Європейського Союзу.

Прямі іноземні інвестиції в Україну В мільярдах доларів США

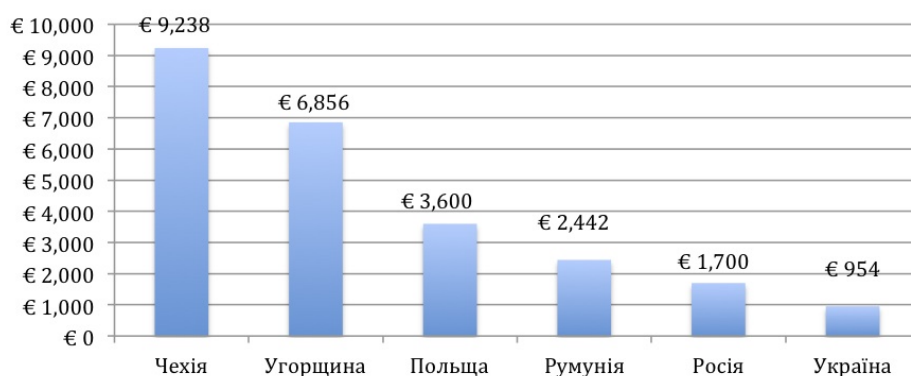

Джерело: Державний комітет статистики України, <http://www.ukrstat.gov.ua> (13 вересня 2011)

Графік 1. WM 3363 heritage.org

Рис. 2.6.

Прямі іноземні інвестиції на душу населення в Центральній та Східній Європі Дані за 2010 рік, в євро

Джерело: Vienna Institute for International Economic Studies, database on foreign direct investment incorporating national bank statistics <http://www.wiiv.ac.at/?action=publ&id=series&value=11> (13 вересня, 2011).

Графік 2. WM 3363 heritage.org

Рис. 2.7.

Поряд із нагальною необхідністю ефективних змін інституціональної та політико-управлінської складових суспільного розвитку, на шляху інноваційно-

технологічного оновлення вітчизняної економіки є її бар'єри технологічного та економічного характеру, які також потребують свого усунення та негайного реформування. Одним із очевидних уроків, який засвоїла Україна в умовах сучасної світової фінансової кризи, є усвідомлення відсутності у національній економічній системі ефективних ринкових механізмів інноваційного оновлення технологічної бази виробництва. Незважаючи на відому статистику загального зростання інвестиційних вкладень у вітчизняну економіку, що було характерним для останніх років, питома вага інновацій складала тільки 14-16% від загального обсягу інвестицій [241-242]. І це відбувалося в той час, коли у розвинутих країнах світу інноваційне інвестування стійко трималося на рівні 50-60%.

Тому, загальна констатація наявності антиінноваційного середовища господарської діяльності в Україні потребує своєї конкретизації. На наш погляд, в сукупності технолого-економічних причин, що зумовлюють подібну ситуацію у вітчизняній економіці, є як ті, що характерні й для розвинутих ринкових економік, так і дещо специфічні, притаманні економікам, що ще в повній мірі не сформувалися у якості ринкових.

До першої групи факторів необхідно віднести високий ступінь ризиків інноваційної діяльності та зрозумілу інерцію господарюючих суб'єктів щодо порушення усталеного режиму ведення свого бізнесу. При вкладенні коштів у виробництво нових товарів та послуг, у розробку нової техніки, технології, підприємець завжди знаходиться під загрозою того, що здійснені нововведення не знайдуть очікуваного попиту на ринку і, відповідно, не принесуть очікуваного ефекту. З іншого боку, великий термін окупності капіталовкладень у нововведення привносить додаткові загрози втрати авансованого капіталу через майже повну невідомість майбутнього.

Більш докладного аналізу потребують фактори, що відносяться до другої групи і зумовлені недостатньою зрілістю ринкових механізмів регулювання економічних процесів. На нашу думку, саме вони визначають основні негативні

тенденції до погіршення технологічної структури економіки України на мікрорівні господарювання.

По-перше, в наших умовах зберігається відносно низький попит на кінцевий продукт вітчизняного виробника. Як відомо, платоспроможність основної частини економічних суб'єктів України залишається на досить низькому рівні, що обумовлено невисокими доходами більшості домашніх господарств та підприємств-споживачів. Одночасно, мотивація до інвестиційного поживлення з боку виробників багато в чому залежить від потенційного попиту на їх продукт. Більш того, інновації призводять до підвищення ефективності виробництва, що перш за все реалізується через підвищення продуктивності виробничого процесу і збільшення кількості кінцевого продукту. Іншими словами, мотивація до інноваційної діяльності великою мірою зумовлюється ємністю ринку, наявністю споживачів, фінансово готових до підвищення пропозиції відповідного продукту. В протилежному випадку зростання пропозиції певного товару за рахунок інновацій може супроводжуватися значним ризиком неповної реалізації цього товару і, відповідно, фінансовими проблемами для підприємства.

По-друге, наявність альтернативних (не інноваційних) варіантів підтримки прибутковості бізнесу. Справа в тому, що інтерес підприємства до інноваційного ресурсу залежить від того, як співвідносяться його ціна і доступність з іншими видами ресурсів, які НТП покликаний замінити у виробництві. Тому такі реалії вітчизняної економіки, як низька (порівняно із світовою практикою) вартість трудових та земельних ресурсів знижують інтерес до нововведень, тому що використання дешевих ресурсів дозволяє нести відносно невисокі виробничі витрати, отримувати прибуток, не прибігаючи до інноваційних витрат.

По-третє, занадто значна орієнтація підприємців в інвестиційній діяльності на фактор швидкості обігу капіталу. Об'єктивно, одним із головних критеріїв формування пріоритетів інвестиційної політики є норма прибутку на капітал. Норма прибутку знаходиться в прямо пропорційній залежності від таких специфічних для кожного виду діяльності показників, як структура капіталу та

швидкість його обігу і в оберненій залежності від тривалості обігу капіталу. Обіг основного капіталу значно триваліший, ніж обігового, тобто, чим складніше виробництво і триваліший його виробничий цикл, тим за інших рівних умов тут нижча ефективність вкладення капіталу. Подібна об'єктивна закономірність, відсутність достатньо дієвих стимулів для протидії подібним тенденціям зумовили дещо однобоку спрямованість інвестиційних вкладень саме в ті сфери (насамперед невиробничі), де необхідність в інноваційних проектах незначна, і де можна було відносно швидко досягти прибутковості діяльності;

По-четверте, загальний низький конкурентний клімат вітчизняної економіки. Аксіомою є те, що мотивація до інноваційної діяльності є відбиттям конкурентної боротьби, що змушує підприємства шукати нові шляхи підвищення ефективності своєї діяльності в прагненні якщо не зміцнити, то хоча б не втратити свої позиції на ринку відповідного товару. Іншими словами, для того щоб підприємства постійно відчували необхідність впровадження досягнень НТП у виробничий процес, потрібно мати відповідне конкурентне середовище. В економіці нашої країни, як показує практика, подібного ефективного конкурентного середовища не існує – має місце досить високий рівень монополізації серед вітчизняних підприємств і відсутня ефективна конкуренція з боку зарубіжних виробників. Високий рівень концентрації виробництва вітчизняної економіки є, по-перше, спадком від попередньої централізовано-планової системи і, по-друге, результатом не досить ефективної антимонопольної політики сьогодні.

По-п'яте, наявність істотного розриву між галузями, орієнтованими переважно на експорт, і галузями, орієнтованими на внутрішній ринок. Україна відноситься до країн з високим рівнем експортної спрямованості, тому що частка експорту в структурі ВВП сягає майже 60%, а на внутрішнє споживання, відповідно, припадає 40% (середньоєвропейські показники – 20-25 і 75-80 відсотків відповідно) [218, с.58]. Зважаючи на відверто сировинний характер структури експорту, то орієнтація багатьох підприємств різних галузей України

на зовнішнього споживача призводить до, по-перше, закріплення подібної нерациональної структури нашої економіки і, по-друге, значного зменшення потенціалу економічного зростання за рахунок власних джерел галузей, орієнтованих на внутрішній ринок.

По-шосте, негативно позначився на можливостях технологічної модернізації також і низький рівень розвитку елементів інфраструктури, особливо на фінансовому ринку України. Невисокі можливості банківської системи України фінансово забезпечити технологічне оновлення підприємств, слабкість фондового ринку, практична відсутність дієвої системи лізингу, досить суттєво позначаються на темпах і обсягах модернізації та капітального виробництва. Окрім того, зважаючи на те, що саме інфраструктура ринку є головним чинником зв'язків між виробниками і споживачами, то її низький рівень розвитку спотворює «вихідні» та «вхідні» сигнали економічної системи, що негативно відбивається на якості дії саморегулюючих механізмів.

Щодо групи факторів, які на рівні макроекономіки зумовлюють консервування неефективної технологічної структури національної економіки, то вони пов'язані як із «спадщиною» попередньої економічної системи та об'єктивним труднощами її ринкової трансформації, так і з суб'єктивним прорахунками в економічній політиці нашої держави у новітній період. Держава фактично відсторонилася від підтримки високотехнологічного комплексу України, переоцінивши при цьому можливості саморегулюючих механізмів вирішувати подібні завдання. Взаємодія цих чинників зумовили значне погіршення «стартових позицій» на шляху швидкого і системного технологічного оновлення структури вітчизняної економіки та відчутне зменшення результативності спроб вирішення даної проблеми.

Знаходження України у складі єдиного народногосподарського комплексу СРСР, багато в чому визначає нинішні структурні проблеми нашої країни. Справа в тому, що система централізованого управління економікою була націлена на відтворення всіх існуючих виробничо-технологічних систем.

У ній був відсутній механізм своєчасного перерозподілу ресурсів із застарілих виробництв у нові, ресурси розподілялися по надзвичайно стійких контурах господарських відносин, що обслуговували відомчі інтереси, внаслідок чого нові технології поширювалися досить повільно при одночасному розширенні масштабів надлишкової (даремної з погляду задоволення суспільних потреб) господарської діяльності. У результаті склалася специфічна ситуація технологічної багатокладності централізовано-планової економіки, що супроводжувалася надвиробництвом застарілих продуктів при гострому дефіциті нових, надлишковою господарською діяльністю, ресурсномісткою економікою, низькою ефективністю суспільного виробництва в цілому.

Таким чином Україна успадкувала від старої системи досить структурно деформовану економіку, в якій домінували затратні, ресурсномісткі та екологічно шкідливі підприємства із морально та фізично застарілою технологічною базою. Звичайно, що варіант «шокового» включення вітчизняних підприємств у високо конкурентний світовий ринок без належної підтримки з боку держави не міг закінчитися нічим іншим, як масовим банкрутством тих галузей економіки, де технологічний фактор є одним із чинників конкурентоздатності.

Отже, в нашій економіці історично склалась досить міцна структура господарських відносин, що забезпечує стабільні умови екстенсивного відтворення існуючих технологічних процесів. В основному вона сформувалась в довоєнні роки, забезпечивши швидке розповсюдження виробництв індустріальної епохи. Сьогодні вона продовжує забезпечувати незмінність потоків ресурсів і продукції.

Нові технологічні системи створюються поряд із старими в тій же структурі шляхом формування нових галузей і підгалузей. Внаслідок їх технологічної несумісності з традиційним виробництвом економічні суб'єкти, що обслуговують розвиток нових технологічних систем, націлюються на створення власної технологічної бази. Тому разом із становленням нових

технологічних ланцюгів і формуванням нового технологічного укладу технологічні зв'язки між новими і традиційними виробництвами розриваються.

Новий технологічний уклад продовжує свій розвиток автономно, не здійснюючи впливу на характер традиційних технологічних процесів, розвивається паралельно з розширеним відтворенням старих технологій. І якщо в економічній системі відсутні стимули для перерозподілу економічних ресурсів із старих виробництв в нові, пов'язані з науково-технічним «проривом», новий технологічний уклад розвивається досить повільно при одночасному перетворенні нормальної багатокладності економіки у відтворувальну. Так, для нинішнього етапу економічного розвитку нашої країни є характерним наявність ізольованого розвитку прогресивних технологій у сфері ВПК і аерокосмічної промисловості, атомної енергетики при домінуючих капіталовкладеннях у традиційні базові виробництва, що пов'язані з видобутком паливно-енергетичних ресурсів і первинними процесами металургійного циклу.

Також можна виділити цілий ряд факторів макроекономічного характеру, пов'язаних із труднощами трансформаційного періоду реформування економічної системи України та помилками в стратегії і тактиці цих реформ, які також зменшили реальні можливості для технологічного оновлення національної економіки. Найбільш важливими серед них, на наш погляд, є наступні:

- різке зниження обсягів централізованих капіталовкладень через державний та місцеві бюджети як наслідок системної кризи перехідного періоду ;

- різке скорочення державного фінансування НДДКР;

- безсистемна практика надання пільг на інвестиційно-інноваційні цілі без створення прозорого і дієвого механізму державного та суспільного контролю за використанням пільгових бюджетних ресурсів та державних кредитів;

- відсутність науково-обґрунтованої довгострокової структурної та науково-технічної політики і механізмів їх реалізації (як вказує Л. Федулова, сьогодні «...державна підтримка надається переважно галузям нижчих технологічних укладів. До них спрямовується близько 70% бюджетних коштів (у тому числі на паливну промисловість і чорну металургію - понад 50%), які, як правило, користуються податковими пільгами та преференціями» [263, с.63]);

- зменшення реального інвестиційного попиту у результаті несприятливої для вирішення завдань технологічної модернізації фінансової політики (висока ставка рефінансування, інфляція, висока прибутковість спекулятивних операцій);

- не сприятливість інвестиційній та інноваційній діяльності податкової політики і процесу приватизації державних підприємств;

- зруйнованість попередньої і відсутність ефективно функціонуючої нової інфраструктури інноваційної діяльності;

- відсутність системи державного управління НТП на всіх рівнях господарювання тощо.

Перелічені причини є, безумовно, досить вагомими і визначальними у процесі прийняття рішення щодо здійснення інвестицій для мети технологічного оновлення економіки, однак, не досить повними.

Таким чином, в Україні сформувалося у цілому несприятливе для технологічних інновацій макроекономічне середовище, яке не стимулює збільшення інвестування на дані цілі. Наявність відносно високої інфляції, відтік фінансових ресурсів із сектора інвестицій в реальні активи в сферу спекуляцій на фінансових ринках, агресивна конкуренція з боку дешевої імпортової продукції – все це формує інші, анти інноваційні варіанти використання інвестиційних ресурсів.

Не виправдалися сподівання на значне покращення технологічної структури за рахунок включення національної економіки у світове господарство. Так, наприклад, з огляду на технологічну складову іноземних

інвестицій в економіку України можна стверджувати, що відбувалося переважне інвестування третього технологічного укладу, яке становило близько 49%. Частка іноземних інвестицій у сектор середніх технологій складала 27%, а у високотехнологічній комплекс іноземними інвесторами спрямовувалося лише 11% від загальних інвестицій [263, с.65].

Що ж стосується конкуренції з боку зарубіжних економічних суб'єктів як фактора стимулювання вітчизняного бізнесу до інноваційного розвитку, то її ефективність ніколи не була значною, тому що привабливість українського ринку для вкладання інвестицій (порівняно з іншими альтернативними варіантами) була і залишається не досить високою. Більш того, досить часто така конкуренція, як не парадоксально, стимулювала гальмування інноваційних процесів у нашій економіці. Подібні тенденції пояснюються тим, що, як правило, зарубіжні фірми виходили на наш ринок з морально застарілими технологіями та продукцією і, одночасно, прагненням не створювати собі в майбутньому потенційно сильного конкурента.

Нарешті, розрив усталених науково-технічних зв'язків між підприємствами бувшого СРСР, неготовність вітчизняних суб'єктів на нових принципах розвивати науково-технічне співробітництво із світовою спільнотою, також негативно вплинули на технологічну сферу. Як засвідчують розрахунки спеціалістів, після розпаду СРСР тодішня економіка України була здатна виробляти лише 15% кінцевого продукту, в той час як, наприклад, казахська – 27%, а російська – близько 75% [76, с.20]. Зрозуміло, за умов низької конкурентоздатності наших товарів на світовому ринку та несвоєчасності відновлення коопераційних зв'язків в рамках внутрішнього ринку країн СНД привело до того, що цілі технологічні комплекси нашої країни були зруйновані та невідновлені на новій основі.

У цілому, взаємодія виділених нами трьох груп факторів зумовили значне погіршення «стартових позицій» на шляху швидкого і системного

технологічного оновлення структури вітчизняної економіки та відчутне зменшення результативності спроб вирішення даної проблеми.

2.3. Суперечності структурної адаптації економіки України до глобальних тенденцій

Сьогодні на загальний характер економічного розвитку (у тому числі і технологічного) національних економік могутній вплив здійснює система екзогенних факторів, пов'язаних із функціонуванням глобальної економіки, розширенням економічного простору діяльності національних господарюючих суб'єктів, збільшенням інформаційного потенціалу НТП, посиленням ролі наднаціональних інститутів у системі регулювання світогосподарських зв'язків. Сучасний етап глобалізації являє собою процес формування єдиного світового економічного, фінансового, інформаційного і гуманітарного простору, який обумовлює зниження ролі державних бар'єрів на шляху руху інформації, капіталів, товарів та послуг, а також зростання ролі наднаціональних інститутів регулювання економіки. Закономірною формою прояву процесів глобалізації є посилення конкуренції на світовому ринку, тому рівень конкурентоздатності окремих господарюючих суб'єктів та національних економік у цілому є визначальним фактором якості їх поточного і перспективного економічного розвитку та необхідною умовою реалізації намічених цілей.

Глобальний економічний розвиток визначається сполученням двох суперечливих тенденцій: підлеглистю світової економіки інтересам транснаціонального капіталу, з однієї сторони, і конкуренцією національних економічних систем – з іншої. Ці тенденції переплітаються, створюючи у кожній країні особливий тип поєднання зовнішніх та внутрішніх факторів, що визначають специфіку розвитку конкретних національних економік.

Одні із них формують «ядро» світової економічної системи, де концентрується сукупний інтелектуальний, науково-технічний і фінансовий

потенціал світового господарства. Інші країни, які не входять в ядро світової економічної системи, утворюють її своєрідну периферію, яка вимушена сплачувати інтелектуальну ренту, яка міститься в імпортованих високотехнологічних товарах та послугах, і задовольнятися відносно незначною природною рентою, яка формується за рахунок експорту сировинних і низько технологічних товарів.

Прогресивний вплив глобальних зрушень проявляється у можливості випереджувального розвитку тих країн, що пізнають їх природу і стають лідерами світового розвитку завдяки генеруванню та використанню інновацій, унікальних технологій, вільних режимів функціонування ринків товарів, послуг, капіталів, робочої сили. Негативний вплив глобальних трансформацій полягає в неможливості більшості країн світу досягнути відповідного рівня технологічного розвитку, що призводить до поглиблення технологічної поляризації світу, посилення асинхронності економічного розвитку, нерівномірності використання переваг від глобалізації, зростання кількості країн-аутсайдерів.

Така дуалістична природа глобальних зрушень обумовлює формування специфічної стратифікації країн у межах нової глобальної моделі. Нова диспозиція структури світової економіки передбачає досить чітко оформлену відокремленість, по-перше, групи країн, що будують постіндустріальне суспільство та є технологічними новаторами, по-друге, країн з переважно індустріальним типом розвитку, які є технологічними послідовниками першої підсистеми і, по-третє, країн доіндустріального рівня розвитку, що не спроможні сьогодні опанувати технологічні досягнення лідерів.

Наростання інтеграційних тенденцій і глобалізація у світовому масштабі відбувається на основі поглиблення міжнародного поділу праці. Функціональна диверсифікація, посилення ролі зовнішньоекономічних факторів у розвитку національних економік стає одним із головним чинником відтворення та однією із основних передумов підвищення їх ефективності.

Дійсно, економічний, технологічний і експортний потенціал країни – взаємозалежні сторони суспільного виробництва. З одного боку, динамічність та ефективність національної економіки визначається рівнем її технологічної структури. З іншого, високоефективна економічна система з досконалою технологічною структурою є запорукою високого рівня експортного потенціалу. В свою чергу, високі обсяги експорту створюють можливості для збільшення імпорту, зокрема високих технологій і устаткування, що сприяє розвитку економіки в цілому. Від рівня експортного потенціалу країни значною мірою залежить її місце в системі світового господарства, вплив на загальносвітові процеси, що визначає не лише економічну, а й політичну вагомість країни, авторитет і місце держави в міжнародних відносинах.

Здатність зовнішньоекономічного чинника впливати на економічне зростання впливає також з того, що усі фактори зростання прямо чи опосередковано знаходяться під впливом зовнішньоекономічних операцій. Зв'язки, що тут утворюються, можуть, по-перше, покривати недолік національної економіки у будь-яких факторах виробництва; по-друге, дозволяють знаходити ринки збуту для національних виробників. Для національної економіки надзвичайно важливим є те, що міжнародний поділ праці може висувати вимоги до розширення масштабів виробництва, що дає можливість окремим підприємствам досягати вищого ефекту виробничої діяльності. Як правило, перехід до масового великомасштабного виробництва зумовлює зниження середніх витрат і підвищує продуктивність. Однак він є доцільним тільки за умови збільшення збуту окремим підприємством. Рамки національних ринків можуть виявитися вузькими для виконання цієї умови, і вихід на світовий ринок дозволяє нарощувати виробничі потужності, що завжди можуть бути ефективно використані.

Через зовнішній сектор економіки здійснюється і вплив науково-технічного прогресу, оскільки у геополітичній конкуренції одним із найважливіших чинників збереження конкурентоздатності є здатність до

впровадження нових технологій та нових продуктів. Об'єктивність конкуренції на світових ринках підсилює внутрішню конкуренцію серед національних виробників. Подібна багаторівнева конкуренція змушує господарюючих суб'єктів до проведення заходів щодо раціоналізації і модернізації виробництва, до підвищення його технічного рівня. Така зовнішньоекономічна структурна політика природним чином продовжується у вимозі дотримання умови спеціалізації кожного підприємства на постачанні товарів і послуг, що задовольняють безпосередньо закордонні потреби. З цього виникають передумови для впровадження високопродуктивної технології масового виробництва, технічний прогрес підживлює тенденцію до розширення виробництва на новій технологічній основі.

У цих випадках світовий ринок виступає суб'єктом національної структурної політики, формуючи її зовнішній сектор економіки, який пов'язує національні ринки зі світовими та сприяє вирішенню внутрішніх проблем. Проте не слід забувати, що країни, які не створять умови дійсної конкурентоздатності вітчизняних підприємств на світовому ринку, які не спроможні забезпечити необхідний рівень освіти населення, розвитку науки і високої якості інформаційного середовища, будуть приречені на поглиблення залежності від зовнішніх фінансових та інформаційних ринків і збережуть за собою, головним чином, функцію постачальника природної сировини та дешевої робочої сили для більш розвинутих країн глобальної економіки.

Очевидно, що ці тенденції не можуть не враховуватися при розробці механізмів подальшого реформування економіки нашої країни, визначенні пріоритетів та напрямів більш сучасних форм інтеграції України до світових ринків. Українська економіка має послідовно та більш рішуче інтегруватися у систему міжнародного поділу праці, опираючись на власний і світовий науково-технічний потенціал, а також інноваційні тенденції глобального розвитку.

В умовах продовження структурної перебудови національної економіки інноваційно-спрямована зовнішньоекономічна діяльність може стати фактором підтримки багатьох галузей і виробництв, джерелом надходження валюти для посилення інноваційної активності вітчизняних підприємств, джерелом задоволення зростаючих соціальних потреб та чинником економічної безпеки країни. Можливість як внутрішньо-орієнтованого, так і експортно-орієнтованого розвитку наукомістких виробництв сучасної продукції відповідно до вимог світового ринку на сьогодні є визначальною умовою прогресивних структурних зрушень в економіці, технологічної модернізації галузей, підвищення конкурентоспроможності українських товарів і послуг.

Тому питання, пов'язані із структурною адаптацією економіки України до глобальних технологічних тенденцій, проблематикою використання експортного потенціалу і, особливо, впливу зовнішньоекономічних факторів на характер і якість економічного зростання, на процеси структурних змін національної економіки сьогодні мають особливо важливе теоретичне та практичне значення. Нагальність вирішення цих проблем пояснюється і досить нераціональною загальною структурою сучасної економіки України, відсталістю її технологічної структури, необхідністю проведення комплексної науково-обґрунтованої структурної політики для мети її поліпшення.

Світовий досвід показує, що конкурентоспроможність країни на світових ринках, її пріоритети в міжнародному поділі праці забезпечуються в наш час за наявності двох головних умов. По-перше, країні необхідно мати досить розвинуті економічний, науково-технічний та інтелектуальний потенціали. По-друге, органічний контакт зі світовим ринковим господарством може забезпечити тільки сучасна ринкова внутрішня інфраструктура.

Історично склалося так, що економіка України, як частина народногосподарського комплексу колишнього СРСР, спеціалізувалася на фондо -, енерго -, капітало -, матеріало - і трудомістких галузях промисловості, оскільки територіальна структура народногосподарського комплексу нашої

країни була підпорядкована максимальному залученню у виробництво місцевих сировинних ресурсів і включенню їх у загальносоюзний поділ праці. Завдяки близькості до джерел природної сировини в економіці України склався могутній металургійний комплекс, одержали розвиток галузі паливно-енергетичного й агропромислового виробництва. Одночасно, велику питому вагу в економіці займали галузі військової індустрії. У результаті, після виходу зі складу СРСР і здобуття незалежності, Україна мала структуру економіки, невиправдано переобтяжену галузями, зв'язаними з видобутком сировини, а також з непромірно високою часткою військового виробництва.

Спроби ринкових перетворень в Україні не внесли якісних змін у сформовану ситуацію. Як вже відзначалося, негативною тенденцією є нарощування питомої ваги базових галузей у загальній структурі промислового виробництва, та зменшення вкладу у виробництво ВВП України тих галузей, які випускають високотехнологічну продукцію та продукцію кінцевого споживання. Останнє свідчать, по-перше, про зменшення споживчого попиту в нашій країні і, по-друге, про заміщення вітчизняних споживчих товарів аналогічною продукцією імпортного виробництва, що є додатковим чинником наростання диспропорцій в економічній структурі України.

Подальша консервація вкрай неефективної структури вітчизняної економіки посилюється тією нішею, яку зайняла Україна на світовому ринку. Його досить тверді «правила гри», високий рівень конкуренції, уже розподілені ринки збуту обумовлюють досить слабкі позиції новачків, що намагаються затвердитися в світогосподарських зв'язках, особливо на ринках високотехнологічної продукції, яка користується масовим попитом.

Як результат, біля двох третин нашого експорту на сьогодні складає продукція традиційних, так званих базових галузей економіки, і, насамперед, металургійного комплексу нашої країни. Можливість одержання валютних доходів також визначає інвестиційні устремління приватного капіталу на користь цих галузей, сприяючи, тим самим, збереженню сформованої

структури економіки України і заважаючи структурним перетворенням на ринковій основі.

Окрім того, ключовою проблемою української економіки, що так і не була вирішена за роки реформ, є наявність істотного розриву між галузями, орієнтованими переважно на експорт, і галузями, орієнтованими на внутрішній ринок. У перших утвориться свого роду «надлишок» фінансових ресурсів, другі ж, більш численні, навпаки, відчують їхній дефіцит. Галузева й секторальна структура розподілу інвестицій демонструє, що значна частина капіталовкладень приходить на паливно-енергетичний комплекс, транспорт, торгівлю і харчову промисловість. Подібна ситуація в умовах значного зносу основного капіталу створює загрозу падіння виробничого потенціалу як з обсягу і асортименту продукції, що випускається, так і зі складності використаних технологій. Тобто відбувається закріплення гіпертрофованої сировинно-експортної структури української економіки.

На момент проголошення незалежності Україну можна було класифікувати, як індустріально-аграрну країну, що мала високий рівень науково-технологічного потенціалу й висококваліфіковані людські ресурси. Звідти й наявність відносно високого експортного потенціалу. Зокрема, за оцінками експертів, у 1992 році Україна очолювала рейтинг країн СНД за зовнішньоекономічним потенціалом із сукупною оцінкою 83 з максимально можливих 120 балів; тоді як країни Балтії мали 77 балів, Росія – 72 [78, с.134].

Про недосконалість сучасного експортного потенціалу свідчить і структура зовнішньої торгівлі України і, в першу чергу, її експорту. Більшу частину експорту України становить продукція з низьким ступенем переробки, зокрема чорні метали та вироби з них (понад 42%), мінеральні продукти (понад 10%). У той же час частка продукції більш високого ступеня переробки, насамперед машин та устаткування, незначна [242, с.138].

У товарній структурі світової торгівлі нині переважають готові вироби (передусім, машини та устаткування), хімічні товари, при відносно незначній

частці палива, сировини та продовольства в загальному обсязі. У розвинених країнах питома вага продовольства у експорті становить 7-8 відсотків, сільськогосподарської сировини – близько 1 відсотка, руд та металів – близько 3 відсотків, палива – 4 відсотки, готових виробів – понад 80 відсотків. У країнах, що розвиваються, питома вага зазначених груп товарів становить відповідно, близько 8, 2,5, 3,7, 15 та 70 відсотків [81, с.134]. Таким чином, структура експорту України не відповідає навіть структурі країн, що розвиваються.

Аналогічна картина спостерігається і щодо експорту послуг. Так, найбільшу їх частину становлять транспортні послуги близько 85 відсотків. Цей показник практично не змінюється в останні роки, хоча у світових масштабах відповідний сектор вже не перевищує 25%. Експорт туристських послуг України сягає близько 0,1% загального обсягу, в той час як у світі – понад 32%. [242, с.138]. І це при тому, що Україна має один із найбільших у світі туристичних і рекреаційних потенціалів.

Отже очевидно, що зовнішньоекономічна політика України за її новітній період характеризувалася (у більшості своїх проявів) чітко окресленим сировинним та низько технологічним спрямуванням, що зумовило і відповідне місце нашої країни у системі міжнародного поділу праці. Для подолання цих негативних тенденцій необхідна зміна пріоритетів зовнішньоекономічного розвитку нашої країни, здійснення комплексу заходів із довгостроковою метою нарощування експортно-інноваційного потенціалу у відповідності з вимогами НТР, міжнародного поділу праці, потенційними ресурсами і відносними конкурентними перевагами України.

У цьому контексті потрібно зауважити, що кожна країна, яка включається в міжнародний поділ праці, у тій чи іншій мірі втягується в структурно-технологічні зрушення, які відбуваються у світі. Це зумовлюється тим, що техніко-економічний розвиток як процес зміни технологічних укладів власне і є можливим завдяки світовому ринку, на якому відбувається переміщення між

країнами товарів та економічних ресурсів. Проте визнання закономірностей світового циклічного техніко-економічного розвитку зовсім не означає, що економічний потенціал кожної конкретної країни автоматично підкоряється тому ритмові, який задається світовою економікою.

Глобальні економічні процеси задають певну еталонну траєкторію техніко-економічного розвитку, тобто виступають у вигляді своєрідних «дороговказних ліній», вздовж яких можна очікувати еволюціонування (зі своїми національними особливостями) конкретних країн. Тому при виборі моделі майбутнього розвитку не можна забувати про те, що в кожному конкретному випадку будуть існувати певні межі свободи цього вибору, які зумовлені, по-перше, загальносвітовими закономірностями технологічних циклів та, по-друге, специфічними рисами соціально-економічного розвитку певної держави. Іншими словами, визначення моделі майбутнього розвитку країни, з одного боку, детермінується відносно жорсткими техніко-економічними закономірностями технологічної еволюції людства та, з іншого – допускає певні відхилення від середньосвітових тенденцій з урахуванням особливостей економічного, ресурсного, культурного та іншого потенціалів національних економік.

З теоретичної точки зору у сучасному глобальному просторі можна умовно виділити дві основні моделі, які характеризують особливості технологічної еволюції країн, що відрізняються за своїм потенціалом. Так, країни-лідери світового технологічного та економічного прогресу притримуються моделі «піонерного розвитку». В рамках цієї моделі вони створюють найбільш досконалі за рівнем технології виробництва та найбільш ефективні (з точки зору зростання національного багатства) економічні механізми свого розвитку.

Інша модель – модель для країн «що рухаються навздогін». Вона характерна для країн, які знаходяться на більш низьких щаблях світового рейтингу розвинутих країн, або навіть на «периферії» світового техніко-економічного прогресу. Головна особливість цієї моделі полягає в тому, що тут розвиток національних економік базується на засвоєнні технологій та

економічних механізмів, вже створених в країнах-лідерах. Вважається, що країни, які вирішують завдання скорочення та подолання відставання від лідерів в своєму соціально-економічному розвитку, повинні дотримуватися стратегії яка наздоганяє. У відповідність із даною стратегією країни, які встали на шлях прогресивних структурно-технологічних перетворень, проходять у своєму технологічному розвитку ряд послідовних етапів, які багато у чому копіюють ті кроки, що вже пройшли в своєму минулому країни-лідери – від етапу видобування та переробки сировини до етапу досліджень та розробки.

Зважаючи на свою практичну цінність для умов трансформаційних економік, теорія країн «що рухаються навздогін» викликала підвищену цікавість та неоднозначні оцінки у науковців постсоціалістичного простору, у тому числі й України. У цьому зв'язку виникає необхідність з'ясування того, в якій мірі дана теорія може бути застосованою для умов України і чи є для неї якась альтернатива?

Так, на думку одного із найбільш яскравих дослідників теорії «розвитку, що рухається навздогін» В. Іноземцева, подібний розвиток «... приносив успіх тільки за наявності двох обов'язкових умов. По-перше, країна «що рухається навздогін» могла досягти значних результатів тільки тоді, коли «країна, яка наздоганяється» знаходилася на більш високих ступенях того ж технологічного укладу, що й вона сама. По-друге, практика «руху навздогін» здатна стати ефективною тільки у тому випадку, коли її адекватним інструментом стають мобілізаційні методи, які включають прямий примус, якщо людина розглядається, по суті, лише як знаряддя виробництва. Отже межі розвитку «що рухається навздогін» не безмежні» [81, с.10].

Інший дослідник даної теорії В. Мау, також досить критично оцінює можливість її застосування для умов Росії. Свою позицію він аргументує наявністю істотної різниці в ресурсах еволюції індустріального та постіндустріального суспільства. Якщо основними факторами індустріального розвитку є традиційні види – земля, праця та капітал, то постіндустріальне

суспільство базується на використанні якісно іншого ресурсу – творчого потенціалу особистості. Тому характерними рисами постіндустріального господарства є «... з однієї сторони, не відтворюваність основного фактору виробництва, а з іншої – непорівнюваність витрат та результатів у виробничому процесі. В першому випадку ми маємо на увазі, що пропозиція творчої діяльності обмежена, формування її суб'єкта займає десятиліття, а її використання фактично не може бути регламентованою по канонам індустріальної епохи. У другому випадку ми акцентуємо увагу на тому, що ні економічні, ні позаекономічні фактори не можуть стати основними в процесі мобілізації творчої активності, а застосування некваліфікованої робочої сили або величезних матеріальних ресурсів не здатне привести до тих же результатів, до яких приводить використання творчих здібностей людини. Тому розвиток постіндустріального суспільства є природним процесом, який неможливо прискорити якою б то не була мобілізацією» [130, с.15] .

Ми повністю погоджуємося з аргументами, які висувають В. Іноземцев та В. Мау, щодо обмеженості даної теорії та неможливості її застосування в умовах сучасного простору бувших республік СРСР. Дійсно, за рахунок само відтворюваності, відносно легкого управління, наявності відповідних ресурсів тощо можливість прискореного розвитку суспільства індустріального типу була досить реалістичною. Навпаки, мобілізаційний характер еволюції постіндустріального типу є неможливим внаслідок самої специфіки креативної, творчої діяльності. Відтак, фактично, модель «розвитку, що рухається навздогін» спрямована на закріплення технологічного та економічного відставання одних країн від інших, на консервацію існуючих рис нерівномірності світового розвитку.

Водночас, ми не можемо погодитися із висновком, який був зроблений В.Іноземцевим на основі аналізу проблем даної теорії. На його думку, «... в XXI столітті Росія повинна взяти курс на еволюційний поступовий розвиток, щоб стати зрілою індустріальною системою... Росія повинна здійснити

могутній індустріальний прорив, і інструментом такого прориву повинні стати господарська відкритість, активне залучення інвестицій в створення нових виробничих потужностей в обробній промисловості і високих технологій, що надають людям нові робочі місця, податки державі та безцінний трудовий досвід підростаючому поколінню» [83, с. 276].

Тобто, фактично, на нашу думку, в подібному ствердженні формуються своєрідні етапи розвитку російської держави на декілька наступних десятиліть. Першим етапом ставиться за мету формування в Росії всіх рис зрілої індустріальної системи, а другим – становлення постіндустріальних секторів в економіці даної країни.

Ми більш схильні погодитися дещо з іншим констатуючим висновком по результатам аналізу моделі «розвитку, що рухається навздогін», який був зроблений В.П. Семиноженко. На його думку, «найголовнішим стратегічним завданням України є визначення власного місця в глобальній структурі світу, що динамічно змінюється. ... повторення шляху, вже пройденого розвинутими індустріальними країнами, так званого «розвитку, що рухається навздогін» ... є неефективним. Доганяти таким чином можна нескінченно, догнати – ніколи. ... На сьогодні і в перспективі єдиною можливістю рівноправного входження нашої держави в глобальну економіку є побудова дієвої інноваційної архітектури, яка повинна спиратися на українські «конкурентні прориви», що вже є в гуманітарній, геополітичній, економічній сферах» [228].

У цьому відношенні, вже з практичної сторони досліджуваної проблеми, розглянемо два можливих варіанти зовнішньоекономічної політики країни – стратегію «науково-технічного лідерства» та стратегію «динамічного надолуження» (табл. 2.5). Перший варіант цієї стратегії реалізовували США у післявоєнний період, другий – Бразилія для створення власної авіаційної промисловості. В обох випадках реалізація даних стратегій принесла у свій час США і Бразилії позитивні результати. Якої ж з цих стратегій притримуватися нашій країні?

Таблиця 2.5

Види міжнародних конкурентних стратегій на динамічних ринках

	Науково-технічне лідерство	Динамічне надолуження
Участь країни у НДДКР	Активна, самостійна	Активна адаптація до впровадження зарубіжних
Мета національних підприємств	Монополія на нових ринках	Монополія на ринках, які залишають країни-лідери
Завдання держави	Фінансування фундаментальної науки	Координація зусиль національних фірм в прикладних НДДКР та експансії на зовнішні ринки
Відношення до іноземних підприємств	Конкуренти	Конкуренти, джерела нових технологій

Джерело: [218, с. 59].

Питання багато у чому є риторичним, а відповідь на нього, на наш погляд, (тим більше з точки зору аналізу теорії «розвитку, що рухається навздогін») очевидним. Зважаючи на відносно високий (у крайньому випадку, порівняно з багатьма іншими країнами) рівень розвитку вітчизняної фундаментальної науки, наявність непоганих стартових позицій по деяким високотехнологічним напрямам (наприклад, комічна галузь, електрозварювання тощо) та, одночасно, суттєве відставання у рівні технологічності традиційних галузей, то міжнародна конкурентна стратегія України має бути змішаною.

За останні два десятиліття в умовах швидкого розвитку науково-технічної революції, еволюція поглядів на рушійні сили та чинники розвитку міжнародної спеціалізації фактично призвели до створення нової теорії міжнародної торгівлі. Американський економіст М.Портер запропонував замість статичних порівняльних переваг розглядати в якості структуроутворюючого базису міжнародної торгівлі конкурентні переваги. Принципова новизна цього підходу визначається, зокрема, тим, що

відповідно до нього країни можуть здобувати переваги навіть за відсутності визначених факторних переваг (що було головним в попередніх концепціях).

Портер вважає, що конкурентоздатність країни слід розглядати через призму міжнародної конкурентоздатності не окремих її підприємств, а кластерів – об'єднань фірм різних галузей, причому принципове значення має здатність цих кластерів ефективно використовувати внутрішні ресурси. Вченим була розроблена система детермінант конкурентних переваг країн, що отримала назву «конкурентний ромб» (або алмаз) за чисельністю основних груп таких переваг. До них відносяться:

- факторні умови: трудові і природні ресурси, науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, у тому числі фактори якості життя;
- умови внутрішнього попиту: якість попиту, відповідність тенденціям розвитку попиту на світовому ринку, розвиток обсягів попиту;
- суміжні та обслуговуючі галузі (кластери галузей): сфери надходження сировини і полу фабрикатів, сфери надходження обладнання, сфери використання сировини, обладнання, технологій;
- стратегія і структури фірм, внутрішньогалузева конкуренція: цілі, стратегії, способи організації, менеджмент фірм, внутрішньогалузева конкуренція [201, с.124-125].

Після появи даної теорії кластерного розвитку багато країн світу включили їх як цілі в свої програми розвитку. Подібний підхід, на нашу думку, потрібно використати і в умовах нашої країни. Використовуючи свої конкурентні переваги (за рахунок інтелектуального, природно-ресурсного, географічного тощо факторів) на світовому ринку, спираючись на взаємопов'язані науково-виробничо-ресурсні комплекси можна досягти суттєвого зрушення місця та ролі України в глобальному світі.

З огляду на можливі конкурентні переваги нашої країни необхідно зазначити наявність чотирьох домінуючих сьогодні в глобальному просторі «пучків технологій»: по-перше, інформаційно-комунікаційний, по-друге,

біотехнологічний, по-третє, нанотехнологічний і по, четверте – технології створення і переробки нових матеріалів.

В період до середини XXI ст. у світовій економіці відбудуться значні технологічні зрушення, основними напрямками яких є [див. 111]:

- нанотехнології та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ-технології). Нанотехнології – один із базисних напрямів шостого технологічного укладу, на основі яких розвиватимуться фотоніка та оптико-інформатика, нові покоління високопродуктивних і мініатюрних комп'ютерів, великих інтегральних схем та інше. За прогнозами продаж нанотехнологічної продукції збільшиться з 200 млн. у 2002 р. до 25 млрд. дол. у 2012 р.;

- ІКТ-технології отримають подальший розвиток у таких напрямках: використання багатомовного Інтернету з автоматизованими перекладачами, національні і глобальні інформаційні системи у сфері екології, медицини, освіти;

- біотехнології та охорона здоров'я – освоєння досягнень генної інженерії дозволить здійснити технологічний переворот у виробництві високоефективних лікарських препаратів, біологічних засобів боротьби із шкідниками рослин і тварин, подолання і усунення забруднення навколишнього середовища;

- енергетична революція, перехід до відтворювальних джерел енергії;

- нові покоління матеріалів – продовження тенденції заміни металів та інших конструкційних матеріалів композиційними матеріалами, керамікою, пластмасами. Отримають розповсюдження наукомісткі інтелектуальні композити;

- екологічно чистий транспорт та аерокосмічні технології – мова йде про електромобілі та автомобілі з водневим двигуном, системи тросового транспорту, екраноплани, нові покоління екологічно чистих двигунів, навігаційні системи регулювання транспортного руху, що скоротить небезпеку аварій;

- екологізація технологічного прогресу;

- військово-технічна революція - створення нових поколінь високоточної зброї і засобів її доставки, технічні засоби боротьби проти тероризму і підтримки правопорядку, технології подвійного призначення.

Зважаючи на це, основою розвитку зовнішньоекономічного сектора України має стати, передусім, високотехнологічні, наукомісткі галузі машинобудування (авіакосмічна галузь, літакобудування, електротехнічні підприємства, верстатобудування, виробництво зброї). Міжнародне визнання здобули вітчизняні електрозварювальні технології й порошкова металургія, виробництво штучних алмазів. Техніка і технологія в цих та в деяких інших галузях за багатьма показниками сягають світового рівня, що значно полегшує проблему пошуку й освоєння власної «ніші» на світових товарних ринках.

Другу групу пріоритетних галузей може скласти агропромисловий комплекс, спрямований насамперед на країни СНД та партнерів із числа країн, що розвиваються. Серйозні соціально-економічні й структурні перетворення на селі спроможні вивести сільське господарство і виробництво продовольства в розряд високоефективних галузей, що визначатимуть, поряд з іншими, експортний профіль країни в системі міжнародного поділу праці. Але за однієї умови — прискореного формування реального власника землі та створення нових ефективних форм господарювання.

Патентно-ліцензійна торгівля, ноу-хау, інжиніринг, різноманітні послуги, особливо туризм, можуть стати третім пріоритетним напрямом формування експортного сектора України. Україна може здобути гідні позиції у цій найбільш динамічній і вигідній сфері світової торгівлі за умов створення належної виробничої, соціальної й зовнішньоекономічної інфраструктури, вдосконалення відносин інтелектуальної власності, ефективних форм її реалізації на основі ринкового інструментарію та цивілізованого її захисту.

Добувна і металургійна галузі промисловості формують четвертий пріоритетний блок експортного сектора. Кольорові метали, уран, вугілля, марганець, сталь і прокат мають сталий попит на світових ринках. За

кардинальної реконструкції металургійних заводів, рудників і шахт цей блок може суттєво посилити експортний потенціал України.

Зокрема, великий експортний потенціал має чорна металургія. Сьогодні країна не лише входить до першої п'ятірки держав – продуцентів сталі, а й виробляє її найбільше на душу населення. Потужна металургійна база, очевидно, ще довго залишатиметься однією з головних складових експортного сектора України, даючи можливість реалізувати на світовому ринку наявні переваги кваліфікованої, відносно дешевої робочої сили, власних природних ресурсів, розміщення виробництва та ефекту масштабу. Експортний потенціал цієї галузі реалізуватиметься за рахунок торгівлі з тими країнами «третього світу», що перебувають на етапі індустріалізації.

Нарешті, п'ятий пріоритетний напрям пов'язаний з надзвичайно вигідним географічним розташуванням нашої держави. Транзитні перевезення вантажів, нафти, газу тощо з євразійської частини на захід та з півночі на південь Європи і далі на Близький Схід аж до Африканського континенту можуть стати важливим каналом валютних надходжень, що теж вимагає серйозних структурних перетворень на транспорті, переходу до нових технологій, дотримування світових стандартів.

2.4. Принципи концепції модернізації національної економіки України

Сучасний тип економічного зростання набуває особливої якості, перетворюючись все більше на інноваційний і соціальний. Реалії свідчать, що тільки та країна, яка зуміла поєднати у єдиному процесі новітні техніко-технологічні досягнення, високу підприємницьку активність, творчий характер участі персоналу в діяльності своїх підприємств, а також ефективну урядову політику досягає високої конкурентоспроможності. Україна, як показав попередній аналіз, сьогодні не може вважатися країною, яка відповідає вимогам постіндустріального розвитку, оскільки ще не сформувала у національній

економічній системі дієвих механізмів ініціювання інноваційного розвитку. Нині вітчизняний підприємець має досить слабку мотивацію до здійснення інновацій, творча праця не є домінантною для трудових колективів, а держава як регулюючий інститут не сприяє більш менш суттєвій активізації інноваційної діяльності. У кінцевому рахунку ми маємо консервацію економічної, технологічної та соціальної відсталості, переважно екстенсивний характер економічного розвитку і значну втрату Україною конкурентних позицій на світових ринках.

Подібні негативні тенденції є об'єктивним відбиттям самого характеру економічного розвитку України за останні роки. Навіть у період економічного зростання в національній економіці спостерігалася невідповідність його якості сучасним світовим тенденціям, інституціональним умовам суспільного розвитку XXI століття. З цього приводу нобелівський лауреат з економіки С. Кузнець, даючи визначення категорії економічного зростання, відзначає: «Економічне зростання країни може бути визначене як довгострокове збільшення можливостей задовольняти все більш різноманітні потреби населення в продуктах економічної діяльності. Це зростаюча здатність заснована на розвитку техніки і технології та на необхідних змінах в інституціональній структурі і ідеології. Важливі всі три основні частини визначення» [112, с.104].

Іншими словами, стійке економічне зростання і періодичне оновлення структури економіки базується на відповідності одна одній її двох взаємопов'язаних підсистем – технологічної та інституціональної, а також сприянні цілям розвитку існуючої у суспільстві економічної ідеології. Як свідчать реалії вітчизняного економічного розвитку, стан взаємозв'язку технологічної та інституціональної структур національної економіки не сприяє якісним зрушенням економіки України у бік свого інноваційного оновлення. На відміну від практики розвинутих ринкових економік, в умовах економічної системи України не спостерігається інноваційного принципу вкладання

інвестицій, а, отже, сучасні механізми саморегулювання вітчизняного ринкового середовища неспроможні самостійно забезпечити прогресивні структурні зрушення, у тому числі і в технологічній сфері.

З іншої сторони, процеси технологічної деградації національної економіки України є результатом і відповідної державної економічної політики. Звичайно, існувало та й існує цілий комплекс причин об'єктивного характеру, які значно зменшують можливості держави по регулюванню структурних зрушень національної економіки, проте спостерігалися і явні прорахунки в тактиці та стратегії економічних реформ. Одна із головних помилок, на наш погляд, має концептуальний характер – переоцінка можливостей механізмів саморегулювання вирішувати завдання структурного економічного розвитку, надмірне усунення держави від регулювання галузевих та відтворювальних пропорцій (особливо щодо співвідношення між фондами відшкодування, нагромадження і споживання сукупного національного продукту) та напрямів інвестиційних потоків національної економічної системи, а також фактичне припинення державної підтримки фундаментальних та прикладних досліджень.

Дійсно, основну відповідальність за напрями наукових досліджень і розробок у розвинутих країнах світу несуть приватні господарюючі суб'єкти, проте не слід забувати про інший рівень розвитку ринкового середовища даних країн, зокрема про потенціал їхньої інфраструктури інвестувати інноваційну діяльність. Більш того, в країнах ядра світової економіки спостерігаються процеси реформування державних механізмів по забезпеченню впровадження передових досягнень науково-технічного прогресу, у тому числі за рахунок ускладнення структури управління даними процесами.

У сучасних умовах трансформація економічної системи на засадах технологічного оновлення відбувається як під впливом еволюції ринкових механізмів (посилення конкуренції на рівні національної і світової економіки, розширення фінансових форм підтримки венчурних підприємств, збільшення різноманітності організаційних форм малого інноваційного бізнесу тощо), так і

в результаті активного державного втручання. Зважаючи на те, що вітчизняне ринкове середовище не стимулює суб'єктів господарювання до інноваційних форм зростання, то, на нашу думку, визначальну роль у сприянні інноваційно-технологічним зрушенням національної економіки має належати державній технологічній політиці.

В змісті подібної технологічної політики слід виділяти два основні аспекти: стратегічний і тактичний. Стратегія розробляється на основі довгострокових концепцій соціально-економічного і технологічного розвитку країни. Вибір стратегії – це визначення генеральної лінії і головної мети, а також способів розвитку та використання технологічного потенціалу. Що стосується тактики, то під нею мається на увазі визначення поточних цілей з розробкою конкретних заходів щодо їх досягнення. Для реалізації як стратегії, так і тактики технологічної політики необхідне створення відповідних економічних і організаційних умов.

У цьому відношенні не слід забувати про те, що у сучасних умовах якісно змінюється сам характер технологічної політики, а, відповідно, і її цілі та механізми реалізації. Якщо традиційна для наших умов науково-технічна (технологічна) політика орієнтується на створення нових знань (і у цьому відношенні в Україні є певні досягнення з огляду, хоча б, на ту кількість вітчизняних розробок, які активно використовуються в інших країнах світу), то технологічна політика інноваційного типу передбачає не тільки створення, але й практичне використання нових знань.

У 1987 р. для пояснення національних відмінностей в рівні технологічного розвитку К. Фрімен запропонував поняття «національної інноваційної системи» (НІС) [311]. Сьогодні НІС найчастіше визначається як «така сукупність різних інститутів, які спільно і кожен окремо вносять свій внесок у створення і розповсюдження нових технологій, утворюючи основу, яка слугує урядам для формування і реалізації політики, що впливає на інноваційний процес. Як така – це система взаємопов'язаних інститутів,

призначених для того, щоб створювати, зберігати і передавати знання, навички, артефакти, які визначають нові технології» [323]. Тобто, багато у чому сама можливість і результативність інноваційно-технологічного розвитку визначається не стільки наявністю інноваторів у суспільстві та активністю наукових організацій в розробці новацій, скільки ефективністю взаємодії різних агентів інноваційного процесу в колективній системі створення і використання інноваційних розробок, а також відповідністю даної системи існуючому у суспільстві інституціональному та політико-управлінському оточенню.

Структурно національна інноваційна система включає в себе сукупність відповідних суб'єктів інноваційної діяльності (інноваційно-активних підприємств, посередників, державних органів управління), які взаємодіють між собою у відповідному політичному, культурологічному, фінансовому та науковому середовищі. Ядром НІС виступає конкурентоздатний підприємницький сектор (за особливої ролі крупних компаній), кооперація якого в процесі НДДКР та практичного впровадження результатів розробок забезпечується сприятливим для інноваційно-технологічної діяльності макроекономічним середовищем, який повинна забезпечити держава (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Стандартна модель національної інноваційної системи [316].

Проте, досвід функціонування національних інноваційних систем дозволяє дослідникам у даній галузі (див. напр. [147; 53]) сформулювати три основні проблеми, з якими стикаються відповідні органи управління, які розробляють інноваційну стратегію розвитку держави. По-перше, не існує загальної «успішної» моделі стимулювання, створення і розвитку інноваційної системи. По-друге, складність функціонального зразка може бути дуже високою: множина різноманітних механізмів впливає на інноваційний процес, кожний механізм може впливати на декілька функцій, а функції, у свою чергу, можуть бути взаємопов'язаними. По-третє, важко передбачити результати

будь-якого втручання (політичного чи технологічного), оскільки будь-яка політика або стратегія може мати вторинний ефект у вигляді зворотних зв'язків, досягнення яких може зайняти більше часу, ніж це було передбачено раніше.

У цілому, більшість підходів до формування національних інноваційних систем характеризуються наступними рисами:

- відбувається відмова від традиційної лінійної моделі, яка орієнтується на пропозицію в системі «дослідження-трансфер технологій-використання» та перехід до нелінійної моделі інноваційного процесу, яка передбачає тісний взаємозв'язок всіх елементів та орієнтацію на інноваційний попит;

- визнається, що інноваційні процеси знаходяться під значним впливом національних особливостей конкретної країни, її специфіки економічного та історичного розвитку. Тому не може існувати оптимальної моделі національної інноваційної системи, а існуючі моделі повинні постійно розвиватися та адаптуватися відповідно до загальних змін соціально-економічного середовища конкретної країни та глобального світу;

- особливу роль в забезпеченні успішності функціонування НІС відводиться існуючим нормам та правилам її, а також діяльності наявних організаційних структур в інноваційній сфері – тобто інститутам;

- концепція національної інноваційної системи розглядається у якості аналітичного інструменту, а не готового зразка для організації інноваційного процесу в конкретній країні [147, с.29].

Певні спроби пожвавлення національної інноваційної системи робилися і в Україні, насамперед через створення відповідного правового забезпечення інноваційних процесів. В нашій країні розроблено і діють досить багато державних програм, метою яких є стимулювання науково-технічного прогресу, інноваційного оновлення економіки, розвитку науки і наукових досліджень тощо. Серед найбільш важливих таких державно-правових норм доцільно назвати Закони України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в

Україні» від 16 січня 2003 р., «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р., «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р., Постанову Верховної Ради України від 26 грудня 2002 р. «Про діяльність Кабінету Міністрів України щодо розробки державної стратегії відродження і підтримки вітчизняного виробництва та розвитку високих наукоємних конкурентоспроможних технологій: електронної галузі, виробництва транспортних засобів (літако-, автомобілебудування тощо), машино- і приладобудування, засобів систем інформації і керування зв'язку (комп'ютерні технології, телекомунікації), автономних систем та радіосистем навігації (наземних і космічних), енергозберігаючих технологій на основі функціональної та силової електроніки тощо як найважливішої умови зростання добробуту населення та досягнення Україною статусу розвинутої країни», «Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України» від 13 липня 1999 р. тощо.

На наш погляд, при всій важливості та науковій обґрунтованості подібних документів, у них є один загальний недолік – вони занадто «спеціалізовані», торкаються лише окремого сегменту суспільства і не враховують взаємозв'язок та взаємовплив інших сфер на науковий, науково-технічний, технологічний, інноваційний і т.п. напрям його розвитку. Тому, виходячи із запропонованих раніше характеристик структурних елементів технологічної системи, ми вбачаємо необхідність розробки та реалізації загальної концепції модернізації національної економіки України, яка включала б у себе цілі та напрями удосконалення технологічної культури, інституціонального середовища технологічної діяльності, технологічного ядра, кваліфікаційно-трудової, ресурсно-майнової та управлінської підсистем (рис. 2.9).

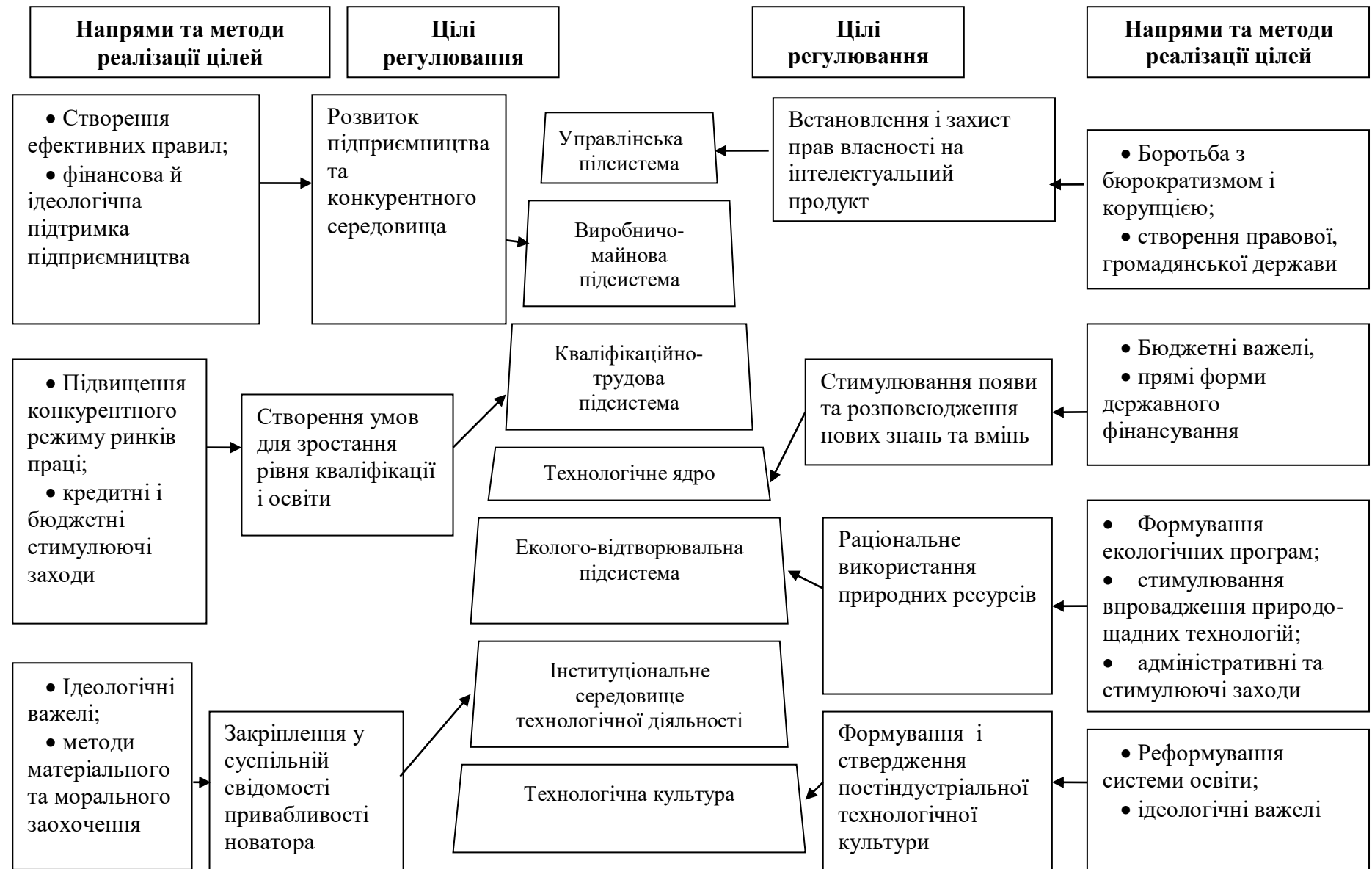

Рис. 2.9. Цілі, напрями та методи реалізації концепції модернізації економіки України

Звичайно, що реформування «базових» елементів технологічної системи, до яких відносяться технологічна культура, інституціональна, еколого-відтворювальна підсистеми і технологічний менталітет населення, неможливий за рахунок лише правових методів, а потребує послідовної та виваженої ідеологічної політики, наявності дієвих механізмів громадського контролю за суспільними процесами і досить значного історичного періоду реалізації намічених цілей. Разом з тим, по окремим блокам запропонованої концепції реформування технологічної структури економіки України можливі позитивні зміни вже у коротко - та середньостроковій перспективі.

Так, наприклад, подібні зміни можливі щодо відносно швидкого зрушення кількісних параметрів технологічної структури національної економіки. Для цього необхідно формування такої стратегії державного економічного розвитку, реалізація якої б стимулювала перерозподіл ресурсів із технологічно відсталих секторів національної економіки у виробничі системи п'ятого і шостого технологічних укладів.

Серед науковців країни все більшою мірою розповсюджується ідея, що, концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках, здійснення селективного інвестування окремих пріоритетних галузей, дозволить в досить короткі строки здійснити науково-технічний «прорив». Зауважимо, що ця ідея не нова. Вона базується на відомій концепції Й. Шумпетера про «кластер», що генерується підприємцем-новатором, а також розробках А.Хіршмана, Р.Расмуссена, Х.Ченнері, Т. Ватанабе, М.Голдмана, які у 50-60-х роках запропонували моделі «незбалансованого зростання планової економіки».

В цілому погоджуючись із принципом концентрації ресурсів на декількох «проривних» технологічних напрямках, все ж таки необхідно зробити ряд принципівих, на наш погляд, зауважень. По-перше, подібний принцип економічної політики можливий лише в умовах відносної технологічної однорідності економіки. Тому, паралельно із механізмами стимулювання розвитку нових високотехнологічних секторів, необхідно створювати умови і для технологічного оновлення традиційних сфер, у тому

числі і з точки зору їх можливого та органічного сприйняття технологічних новацій та продуктів, які будуть продукуватися технологічними галузями-лідерами. В іншому разі будуть посилюватися диспропорції між виробництвами, які відносяться до різних технологічних укладів, а також зростати деформації всередині самих нових технологій (яскравим прикладом подібних процесів є невдала практика залучення новітніх технологій у різко диференційовану за технологічним рівнем економіку СРСР).

По-друге, не слід забувати про об'єктивну закономірність відносної рідкості економічних ресурсів порівняно з потребами в них. Тому, основним суб'єктом, який може реалізувати стратегію пришвидшеного розвитку нових технологій (принаймні на початкових її етапах) повинна бути держава. І, на наш погляд, по мірі зростання подібних нових виробництв вони (за рахунок приватизаційних процесів) будуть поступово переходити у приватний сектор. Таке якісне технологічне «підсилення» за рахунок приватизації приватного сектору може покращити загальний конкурентний клімат в національній економіці та стимулювати інноваційну активність в традиційних її галузях.

Окрім того, принцип рідкості економічних ресурсів диктує необхідність суттєвого пришвидшення темпів впровадження ресурсозберігаючих технологій у вітчизняну економіку. Лише відносне та абсолютне скорочення потоків матеріальних, трудових та фінансових ресурсів у традиційні галузі може створити критичну масу економічних ресурсів, які будуть спрямовуватися на формування та поширення нового технологічного укладу у нашій економіці.

Зважаючи на це, ключовим елементом якісних змін в технологічній сфері України повинен стати певний синтез науково-обґрунтованої державної структурної політики з формуванням критичної маси необхідних передумов для вивільнення саморегулюючих чинників інноваційної активності економічних суб'єктів. Ми вважаємо, що одним з визначальних факторів, що впливають на встановлення того чи іншого сполучення механізмів саморегулювання і державного регулювання у кожній конкретній

економіці є економічні умови розвитку країни в конкретний історичний період. Тут повинні бути враховані: рівень продуктивних сил, структура економіки, ступінь розвиненості ринкових відносин (адаптованість відносин власності ринковій формі зв'язку, інфраструктура, існуючий тип конкуренції тощо). Економічні фактори визначають і пріоритетне використання тих або інших форм економічної політики.

На наш погляд, необхідно через концентрацію ресурсів у точках економічного зростання, тобто у декількох базисних інноваціях, функціонування яких визначатиме технологічне лідерство України у системі глобального розподілу праці, сформувати умови для широкої дифузії інновацій в суміжні галузі національної економіки і, тим самим, підвищити загальний рівень технологічної та економічної конкурентоздатності вітчизняної економіки на світовому ринку (рис. 2.10).

Рис. 2.10. Механізми реалізації стратегії стимулювання «точок економічного зростання» національної економіки України

Необхідно підкреслити, що у контексті зазначеної стратегії визначальним моментом її успішної реалізації є підвищення інноваційної мотивації господарюючих суб'єктів за рахунок формування відповідного інвестиційно-інноваційного середовища. Як вже відзначалося, саме механізми саморегулювання здатні стати стрижнем процесів технологічного

оновлення національної економіки. Водночас, активну і послідовну позицію у даній стратегії реформування технологічної структури повинна зайняти держава. Фактично, мова повинна йти про особливу форму стимулюючої технологічної політики, яка опирається на закономірності еволюції технологічної складової економічного розвитку.

На наше переконання, основою для виходу із нинішньої кризи та підґрунтям для подальшого інноваційного розвитку вітчизняної економіки є застосування такої форми структурної політики, за якою уряд безпосередньо бере на себе роль коригування структури промисловості, стимулювання фундаментальних та прикладних досліджень, фінансової та організаційної підтримки технічного прогресу і сферу освіти. В розрізі формування засад подібної структурної політики, необхідно звернути увагу на наступні принципові положення.

По-перше, технологічні зрушення об'єктивно не можуть відбуватися рівномірно у всіх галузях економіки. Тому необхідно визначити національні пріоритети науково-технічного розвитку («ключові технології»), застосування яких забезпечить поширення нового технологічного укладу в масштабах всієї економічної системи і за рахунок механізму позитивних зворотних зв'язків стимулювати зміни структури економіки у цілому. Можна виділити три основні групи галузей, що визначають темпи і напрямки економічного зростання у життєвому циклі окремого технологічного укладу:

1. Базові галузі, що пов'язані з виробництвом «ключового» фактору і безпосередньо пов'язаних з ним елементів. Ці галузі створюють необхідні матеріальні передумови для поширення відповідних технологічних інновацій і, в той же час, їх власний ринок залежить від темпів розповсюдження цих інновацій в інших галузях економіки.

2. Лідуючі галузі, які найкращим чином пристосовані до ефективного використання ключового фактора. Саме вони здебільшого формують різноманітні інвестиційні можливості (в тому числі і в розвиток

відповідної інфраструктури) і таким чином задають вектори розвитку нового технологічного укладу.

3. Підтримуючі галузі, які розвиваються слідом за лідируючими і одночасно доповнюють загальне економічне зростання. Ці галузі починають лавиноподібно зростати за рахунок мультиплікатора зворотних зв'язків після того як інституціональна структура економіки буде приведена у відповідність із змінами в технологічній структурі.

По-друге, очевидно, що здійснення масштабної модернізації галузей вітчизняної промисловості на основі п'ятого і шостого технологічних укладів у короткостроковій і навіть середньостроковій перспективі неможливе. Тому для більшості галузей необхідна програма поетапної модернізації основних фондів на основі техніки і технології п'ятого укладу в межах середньострокових національних програм з поступовим нарощуванням питомої ваги шостого укладу у галузевій структурі національної економіки.

У рамках такої модернізації важливу роль буде відігравати характер загальної стабілізаційної політики держави, оскільки зміна технологічних укладів фактично є відображенням певного етапу закономірного циклу розвитку технологічної системи суспільства. У процесі технологічного оновлення та становлення в надрах старої технологічної структури національної економіки нового технологічного укладу, об'єктивно загострюється проблема рідкості (дефіциту) економічних ресурсів. Відтак виникає протиріччя перерозподілу ресурсів між новим укладом, для повноцінного формування якого необхідний досить великий обсяг ресурсів, та старим, домінуючим на той час укладом, відтворення якого також потребує значного ресурсного потенціалу. Проблема загострюється тим більше, що у даний перехідний період саме за рахунок розвитку традиційного укладу задовольняються більшість потреб суспільства і визначаються поточні кількісні параметри економічного зростання національної економіки.

Саме тому у такий період повинна зростати активність державної економічної політики, спрямованої на подолання об'єктивних кризових явищ перехідного періоду. При розробці системи заходів стабілізуючої політики державні органи регулювання повинні враховувати конкретно-історичний стан національної економіки у розрізі її «перебування» на тій чи іншій фазі життєвого циклу технологічного укладу. Пов'язані з інноваційним процесом на макрорівні, технологічні уклади мають стадії життєвого циклу активного інноваційного зростання – від зародження, формування та розвитку базових галузей до їх подальшої стагнації. На кожній із цих фаз еволюція технологічного укладу супроводжується різними формами інновацій і різними механізмами їхнього впровадження. Нарешті, період розвитку життєвого циклу технологічного укладу більш тривалий, ніж звичайний середньостроковий економічний цикл і займає декілька десятиліть. Відтак, відповідно до специфіки технологічного оновлення на кожній з цих фаз, державна стабілізаційна політика повинна, на наш погляд, мати і відповідні важелі регулювання.

Тому в перехідний період жодний набір заходів «класичних» видів стабілізаційного регулювання не буде сприяти структурній перебудові економіки і її виходу з кризового становища у новій якості. Оскільки тільки інновація стимулює зростання продуктивності капіталу, то тільки економічна політика, спрямована на підвищення мотивації економічних суб'єктів до інноваційного оновлення технологічної бази своєї діяльності, відповідатиме вирішенню завдання формування нової технологічної структури національної економіки. Потоки інвестиційних ресурсів, які спрямовуються (у тому числі «завдяки» помилковій державній політиці) у старі технологічні уклади без попереднього розкриття інноваційних «точок» економічного зростання, тільки відтермінують розвиток глибокої кризи національної економічної системи.

У цьому випадку розгортається «порочне коло» інфляції витрат, що тільки посилює негативні тенденції в соціально-економічній сфері.

Стимулювання розвитку традиційних укладів підвищує попит на ресурси, необхідні для їх відтворення, а, отже, і зумовлює зростання цін на дані ресурси. А разом з уже згадуваною нами об'єктивною проблемою загострення дефіциту ресурсів (у перше чергу, фінансових) на етапі змін технологічних укладів, то потенційні ресурсні можливості для швидких темпів розвитку нових технологій зводяться до мінімуму.

Це «порочне коло» можливо розв'язати тільки через політику стимулювання нових «ключових точок» економічного зростання, інноваційний характер вкладання економічних ресурсів. Логіка у цьому випадку наступна – новий технологічний уклад стимулює попит на нові економічні ресурси (у тому числі – і це найважливіше, на інтелектуальні), відповідно не таким ажіотажним буде попит на ресурси «старого» типу і, як результат, інфляція витрат не буде мати свого об'єктивного підґрунтя.

Стимулююча політика, спрямована на активізацію «точок» економічного зростання, може у значній мірі посприяти появі інноваційної ніші та базисної інновації. Остання закладає підґрунтя для розвитку нового сектору економіки і через механізм кластеру нововведень розконсервовує інноваційний потенціал національної економічної системи в цілому, оскільки в ринковій економіці прискорене розповсюдження нововведень викликає ще більш помітний підйом або спад в комплексі інвестиційних галузей. Збільшення інвестицій призводить до скорочення безробіття і підвищенню доходів в інвестиційній сфері. Відповідно підвищується споживчий попит, зростають рівні діючого виробництва і інвестиційної діяльності в суміжних галузях. Це зумовлює нове підвищення інвестиційної активності. Вплив підйому наростає лавиноподібно, у вигляді ланцюгової реакції охоплює все нові і нові сфери та галузі виробництва. Аналогічним чином мультиплікуються і розповсюджуються на всю економіку протилежні явища, що викликають її спад.

Разом із зміною технологічного укладу відбувається і зміна провідних секторів економіки, базисних галузей, що, в свою чергу, змінює напрями

потоків ресурсів і капіталів. Нарешті, загальне підвищення ефективності вкладення капіталу, як відображення нової технологічної основи економічного розвитку, формує умови для довгострокового економічного зростання в масштабах всієї економіки. Як показує світова практика на даному етапі розвитку національної економічної системи особливо потрібна корекція траєкторії росту за рахунок відповідних заходів державного регулювання задля спрямування його на шлях, який відповідає передовим досягненням НТП.

В Україні, на жаль, простежується стійка тенденція ігнорування необхідності «нетрадиційної» стабілізаційної політики в період технологічних змін. Яскравим підтвердженням цього висновку є ситуація з технологічними парками, вільними економічними зонами та територіями пріоритетного розвитку в нашій країні. За своїм потенціальним змістом подібні структури є достатньо прогресивними утвореннями, оскільки, як показує практика розвинутих країн, вони (за умов збереження реальної конкуренції в технологічній сфері) можуть стимулювати інноваційний технологічний розвиток національних економік. Проте, у вітчизняній економічній системі у переважній більшості такі структури створювалися на базі традиційних технологічних укладів, відволікаючи тим самим значні ресурси (у тому числі бюджетні) від можливості їх вкладання у новий технологічний сектор. Зважаючи на це, ми цілком погоджуємося із пропозицією Л. Федулової, що надалі «у бюджетному процесі повинні розглядатися лише ті види економічної діяльності, що потребують державної підтримки, які належать до IV, V та VI рівнів технологічного укладу. При цьому форма та механізм підтримки повинні визначатися окремо залежно від специфіки розробок та очікуваних результатів інновацій» [261, с.23]

У цьому відношенні не тільки чисто теоретичним є питання щодо характеру тих методів впливу, за рахунок яких держава може стимулювати технологічні зміни. Іншими словами, які – загальні чи селективні (вибіркові)

методи повинні стати стрижнем активної технологічної політики держави, спрямованої, з одного боку, на ініціювання та суттєву підтримку окремих напрямів реформування технологічної структури суспільства та, з іншого – на стимулювання ринкових механізмів сприяння інноваційній активності господарюючих суб'єктів?

Відповідь на дане питання, на перший погляд, очевидна, оскільки особливістю та перевагою саме селективних методів є можливість вибіркової підтримки пріоритетних напрямів технологічного оновлення національної економіки. Саме селективні методи спрямовані на пряму підтримку окремих підприємств та галузей вітчизняної економіки, які будуть реалізовувати дані напрями і через механізми, наприклад, цільових державних замовлень або бюджетного фінансування отримувати порівняно більші можливості для інноваційного інвестування та створення принципово нової продукції (послуг, технологій).

Проте, не слід забувати і про явні недоліки застосування селективних методів у системі державного регулювання економіки. По-перше, у своїй переважній більшості дані методи мають адміністративний і дещо директивний (часто відверто антиринковий) характер. Відтак широке їх застосування може деформувати механізми саморегулювання економічних процесів і, отже, спотворити ті сигнали, які надаються економічним суб'єктам (насамперед, через ціни) щодо кон'юнктури на відповідних ринках товарів та економічних ресурсів. Зважаючи на те, що негнучкість цін та обтяжливе адміністрування господарської практики насамперед відбиваються на обсягах та напрямках інвестування з боку економічних суб'єктів, то тоді в умовах надмірного застосування селективних методів адміністративного характеру мета стимулювання інноваційної активності не буде досягнута.

По-друге (і, на наш погляд – це головний недолік), застосування селективних методів значно розширює можливість більш широкого використання механізму присвоєння ренти та перерозподілу ВВП в інтересах

певних політичних груп. У цьому випадку перевагами селективних механізмів (наприклад, пільгового оподаткування або державного субсидування) користуються ті підприємства, які підтримуються лобістськими групами, що мають певний вплив на органи державної влади. Окрім того, за можливість подібного отримання ренти і перерозподілу ВВП на свою користь постійно ведеться політична боротьба (із всіма суспільними та економічними втратами внаслідок цього) між тими, хто сьогодні перебуває при владі та тими, які до неї прагнуть.

Третім недоліком селективних методів державного регулювання економіки є потенційно високий ступінь ризику їх впровадження в господарську практику. Подібний висновок базується насамперед на зробленому раніше акценті щодо адміністративного характеру даних методів та можливості спотворення внаслідок цього дії механізмів саморегулювання. З огляду на це, успішність реалізації селективних методів багато у чому залежить від повноти інформації про поточну економічну ситуацію, точності і наукової виваженості прогнозу її майбутнього, а також правильності оцінки можливої поведінки господарюючих суб'єктів у відповідь на застосування регулюючих заходів. Зрозуміло, зважаючи на специфіку економічних законів, досягти цього дуже важко, тому потенційно існує небезпека отримання зовсім не тих результатів від впровадження даних методів, ніж на які сподівалися їх розробники.

Загальні методи державного регулювання економіки також мають як свої переваги, так і недоліки. Головним недоліком даних методів є, на наш погляд, наявність лагового ефекту від їх впровадження, тобто існування деякого часового інтервалу між періодом застосування певного інструменту та періодом, коли внаслідок цього будуть досягнуті поставлені цілі економічної політики держави. Тобто, зважаючи на предмет даного дослідження, не слід сподіватися, що застосування загальних методів регулювання економічних процесів приведе до дуже швидких змін технологічної структури національної економіки та масового підвищення

інноваційної активності її господарюючих суб'єктів. Також, зрозуміло, що як і всі економічні інструменти дані методи є ризиковими, проте, за інших рівних умов, ступінь їх ризику менший, ніж у селективних.

Разом з тим, на відміну від селективних методів, загальні регулюючі заходи не носять вибіркового характеру, що, безумовно, є їх беззаперечною перевагою. На наше переконання, загальність, рівність та прозорість регулюючих заходів для умов України є особливо важливими моментами успішності економічної політики держави, у тому числі і в технологічній сфері. Як уже неодноразово підкреслювалося, сьогодні існуючі умови ведення бізнесу стимулюють підприємців не до інноваційної, а до ренто орієнтованої діяльності, до пошуку шляхів отримання привілеїв та лобіювання своїх інтересів в органах державної влади, участі у корупційних схемах тощо. Відтак, зруйнування подібних механізмів отримання прибутку та перерозподілу ВВП країни є найважливішою поточною метою економічної політики України і, отже, визначає необхідність пріоритетного застосування саме загальних методів в системі державного регулювання технологічної структури національної економіки.

Окрім того, опора на, насамперед, загальні методи регулювання економічних процесів в рамках державної політики стимулювання технологічних зрушень пояснюється і необхідністю якісного реформування ринкового середовища України у цілому. Створення рівних умов для конкуренції і доступу до економічних ресурсів, цивілізованість та прозорість загальних «правил гри» в інноваційно-інвестиційній сфері, передбачуваність економічної політики держави тощо – необхідні та достатні умови перетворення макроекономічного середовища національної економіки України на таке, яке не тільки сприяє інноваційній діяльності господарюючих суб'єктів, але й «змушує» їх постійно нею займатися.

З іншого боку, повністю без селективних методів обійтися неможливо, оскільки саме їх застосування здатне більш швидко реалізувати ті напрями науково-технічного розвитку, які найбільше відповідають інтересам

суспільства та можуть забезпечити технологічне лідерство країни у міжнародній економіці. Окрім цього, селективні методи державного регулювання традиційно сприяють розвитку тих секторів науки та економіки, які не мають можливості забезпечити швидку фінансову віддачу від вкладених у них коштів (наприклад, фундаментальної науки або сфери охорони здоров'я), але існування яких необхідне для нормальної життєдіяльності людини і суспільства та підтримки технологічного розвитку країни у майбутньому.

Зважаючи на це, стимулювання технологічного оновлення національної економіки повинно спиратися на синтез загальних та селективних методів із пріоритетом на застосування загальних механізмів державного регулювання економічних процесів. Тому, наприклад, у випадку прийняття рішення про необхідність введення пільг (на наш погляд, у вигляді пільгового оподаткування доходів) для стимулювання інноваційного вкладання підприємствами власних та запозичених ресурсів, то дана норма повинна носити загальний характер.

Щодо питомої ваги селективних заходів (у вигляді, насамперед, цільового бюджетного фінансування та державних інвестицій), то їх масштаби будуть залежати від кількості тих пріоритетних напрямів технологічного розвитку (точок економічного зростання), які підтримуються суспільством.

Подібний висновок про кількісне співвідношення загальних та селективних методів державного регулювання підтверджується висновками представників так званої «еволюційної теорії економічної політики» (див. напр. [200; 249]). Зміст даної теорії зводиться до висновку про необхідність застосування на різних етапах розвитку національної економіки різних механізмів економічної політики. Еволюційна теорія економічної політики виділяє наступні етапи розвитку та модернізації економіки:

1) стадія імпортозаміщення (початкова стадія модернізації), на якій основним завданням держави є перебудова внутрішнього виробництва.

Реалізація даного завдання передбачає пряму підтримку базових галузей та застосування високих зовнішньоторговельних тарифів. Для підтримки конкурентоздатності вітчизняного бізнесу на світовому ринку держава стимулює запозичення відповідних технологій. На цій стадії питома вага селективних методів є досить значною;

2) стадія ініціації експортно-орієнтованого зростання, де держава створює умови для виходу вітчизняних товаровиробників на зовнішні ринки. Для цього активно використовуються загальні та селективні методи в рамках економічної політики, спрямованої на обмеження імпорту та стимулювання експорту;

3) стадія стимулювання прискореного розвитку, для якої є характерним обмеження прямого втручання держави в економічні процеси, посилення ролі загальних методів регулювання економіки і створення умов для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій;

4) стадія розвинутого ринку. На ній роль селективних інструментів зводиться до мінімуму, а активність державного втручання в ринкові механізми визначається відповідними етапами економічного циклу.

На нашу думку, незважаючи на наявність в рамках даної теорії деякої дещо надмірної лінійної залежності між умовами внутрішнього розвитку національної економіки та зовнішнім світом, все ж таки з основними її висновками необхідно погодитися. Досвід країн, які успішно здійснили модернізацію своїх економік у минулому та теперішньому столітті (Китай, «східно-азіатські тигри» тощо), свідчить про існування тісного взаємозв'язку між, з однієї сторони, стадій розвитку національної економіки та, з іншої, характером застосовуваних на них інструментів державного регулювання економіки. Тому, зважаючи на всі передумови знаходження України на початку третьої стадії своєї модернізації – стадії стимулювання прискореного розвитку, є всі підстави стверджувати про необхідність застосування у якості пріоритетних саме загальних методів впливу держави на соціально-економічні процеси.

На цій стадії серед багатьох тактичних та стратегічних завдань інноваційно-спрямованої структурної політики держави звернемо увагу на ті, які, на нашу думку, повинні бути у якості найважливіших. По-перше, з точки зору економічної та екологічної безпеки України потрібно досить швидко формувати умови відносної технологічної однорідності нашої економіки. Виходячи з того, що базою для розповсюдження певного технологічного укладу є машинобудування, то саме стимулювання ресурсозберігаючих технологій в цю сферу, а через неї впровадження і в інші галузі національної економіки є пріоритетним на найближчу перспективу.

По-друге, для формування адекватного сучасним вимогам відносно однорідного технологічного простору необхідний внутрішній ресурсний потенціал реструктурування та модернізації економіки. В найбільш широкому контексті реалізація цього завдання передбачає створення та підтримку основних умов саморегулювання економічних процесів, насамперед конкуренції та свободи підприємницької діяльності.

По-третє, для стимулювання позитивних зрушень в технологічній сфері держава повинна значно збільшити свої витрати на покращення структури трудових ресурсів країни, зосередивши їх, насамперед, на вирішенні проблем підвищення якості підготовки та перепідготовки майбутніх спеціалістів.

Досвід США, використаний у різних формах і з різним ступенем інтенсивності країнами Західної Європи і Японією, переконливо доводить, що найбільш глибокі зміни у структурі економіки, виникнення нових галузей економіки пов'язані з програмно-цільовими методами фінансування НДДКР та держаними замовленнями на інноваційну продукцію. Завдяки цим методам можливості впливу держави на науково-технічний прогрес є більш відчутним, ніж при використанні адміністративних методів регулювання, податкових, кредитних та інших фінансових важелів.

Тому даний досвід повинен бути використаний і у вітчизняній економічній практиці. Такий варіант економічної політики найбільш відповідає вимогам сучасного етапу розвитку національної економіки і

впливає із необхідності управління інституціональними та технологічними змінами шляхом керованого впливу на економічні структури.

Одночасно, виникає питання щодо можливих джерел подібного фінансування. Необхідно зауважити, що на сьогодні безперечним фактом є досить обмежений потенціал держави як основного інвестора, тому що загальна макроекономічна ситуація в Україні зумовлює досить незначні бюджетні можливості держави брати участь у широкомасштабних інвестиційних проектах. Тому, одним з найбільш важливих завдань державної інвестиційної політики є стимулювання приватних інвесторів вкладати свої кошти в розвиток вітчизняної економіки.

Як показує практика найбільш привабливою формою залучення фінансових ресурсів для національної економіки є прямі інвестиції, бо, на відміну від запозичення, вони не лягають додатковим тягарем на внутрішній чи зовнішній борг держави. Проте в Україні на сьогодні ще не створені сприятливі умови для прямого інвестування у вітчизняну економіку. Більш того, і в найближчій перспективі не слід очікувати значного збільшення пропонування інвестиційних ресурсів з боку вітчизняних підприємств і, особливо, домашніх господарств. Це зумовлене тим, що в Україні немає реальних підстав для суттєвого збільшення в найближчій перспективі доходів населення та більшості підприємств – основних суб'єктів заощаджень та інвестицій.

Найбільш привабливими та ймовірними джерелами необхідних фінансових потоків за цих умов можуть бути іноземні прямі інвестиції. Така форма інвестування має ряд суттєвих переваг порівняно з іншими. По-перше, прямі іноземні інвестиції можуть забезпечувати трансферт технологій, ноу-хау, передових методів управління та маркетингу. По-друге, вони можуть сприяти найбільш ефективній інтеграції національної економіки у світову завдяки зростаючим зовнішнім контактам різноманітному виробничому та науково-технічному співробітництву. Тому держава повинна забезпечувати привабливі умови для залучення іноземних інвестицій. У

цьому контексті можна виділити ряд факторів, які або будуть зумовлювати реальні надходження іноземних прямих інвестицій або перешкоджатимуть їм. Серед них:

- загальні умови нагромадження та оподаткування, регулювання експорту та імпорту, характер банківської системи, механізм валютного регулювання;

- характер національного законодавства в цілому та спеціального законодавства, що визначає діяльність іноземних інвесторів;

- загальна економічна та політична стабільність, розвинута культура підприємництва, державного управління тощо.

Як показує практика усіх країн, у тому числі з трансформаційною економікою, як правило, особливу увагу іноземні інвестори звертають на останній факт. Це пояснюється тим, що навіть при пільгових умовах вкладення капіталу потенційна прибутковість від подібних вкладень перекривається політичним та комерційним ризиком, пов'язаним із загальною внутрішньополітичною та економічною нестабільністю, відсутністю нормального доступу до інформації, високим ступенем бюрократизму та корумпованості.

Тому, поліпшення інвестиційного клімату в Україні багато в чому буде визначатися змістом та характером дій державних органів влади, спрямованих на реальну боротьбу з корупцією, подальшим реформуванням адміністративної системи задля зменшення бюрократичного впливу на економічні процеси, успішністю проведення загальноекономічних реформ, формуванням на всіх рівнях вітчизняної економічної системи умов довготермінової стійкої соціально-економічної стабільності.

Література до розділу 2

1. Австрийская школа политической экономики: К. Менгер, Е. Бем-Баверк, Ф. Визер : Пер. с нем. / Предисл. В. С. Автономова. – М.: Экономика, 1992. – 494 с.
2. Акимов Н. И. Политическая экономия современного способа производства / Н. И. Акимов. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2004. – 293 с.
3. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: монографія [О. І. Амоша, В. П. Антонюк, А. І. Землякін та ін.] НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2007. – 328 с.
4. Андреев В. В. Вопросы перехода России на инновационный путь развития в условиях глобализации / В. В. Андреев // В сб. научных трудов ИПР РАН. Вып.3. – М.: Центр "Транспорт", 2008. – 234 с.
5. Антюшина Н. М. Инновационное развитие – стратегия Евросоюза в XXI в. / Н. М. Антюшина // Европа: вчера, сегодня, завтра / Институт Европы РАН: Н. П. Шмелев и др.; отв. ред. Н. П. Шмелев. – М.: ЗАО Издательство Экономика, 2002. – 823 с.
6. Афанасьев В.П. Системность и общество / В.П. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
7. Балабанов И. Т. Инновационный менеджмент / И. Т. Балабанов. – СПб.: Питер, 2000. – 208 с.
8. Бажал Ю. Судьба теории: 100 – ление классической работы М. И. Туган-Барановского и современность / Юрий Бажал // Экономика Украины. – 1994. – №12 – С.58-63.
9. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін: Навчальний посібник / Ю.М. Бажал. – К.: Заповіт, 1996. – 240 с.

10. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход / Гарри Бекер // Избранные труды по экономической теории: Пер. с англ. / Сост. научн. ред. Р. И. Капелюшников. – М.: ГУВШЭ, 2003. – 672 с.
11. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Дэниел Белл. – М.: Academia, 1999. – 324с.
12. Бем-Баверк О. Критика теории Маркса / Ойген фон Бем-Баверк // Сост. А.В. Куреев. – М., Челябинск: Социум, 2002. – 238 с.
13. Безчасний Л., Онишко С. Тенденції на світовому ринку капіталів та їх вплив на інвестиційну діяльність в Україні / Л. Безчасний, С. Онишко // Економіка України, 2001. – №3. – С.4-10.
14. Бетехтина Е., Пейсик М. Мировая практика формирования научно-технической политики / Е. Бетехтина, М. Пейсик. – Кишинев: Знание, 1990. – 294 с.
15. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / Марк Блауг // Пер. з англ. І. Дзюби. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 670 с.
16. Бова А. Transparency International: індекс сприйняття корупції [Електронний ресурс] / А. Бова. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-12023-1.html>
17. Богомолов В. А., Богомолова А. В. Антикризисное регулирование экономики: теория и практика / В.А. Богомолов, А.В. Богомолова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 271 с.
18. Боровиков В. П., Боровиков И. П. Statistica. Статистический анализ и обработка данных в среде Windows / В.П. Боровиков, И.П. Боровиков. – М.: Инф. издат. дом «Филинь». – 1997. – 508 с.
19. Брайан Т. Управление научно-техническими нововведениями / Трейси Брайан. – М.: Экономика, 1989. – 275 с.
20. Буткова И.Е. Инновационные процессы в странах развитого капитализма / И.Е. Буткова. – М. Изд. МГУ, 1990. – 143 с.

21. Бьюкенен Дж. Избранные труды. Серия: Нобелевские лауреаты по экономике / Джеймс Бьюкенен. – М.: Таурис-Альфа, 1997. – 593 с.
22. Бьюкенен Дж. Границы свободы. Между анархией и Левиафаном / Джеймс Бьюкенен // Сочинения. - Сер.: «Нобелевские лауреаты по экономике». – Т.1 / Гл. ред. кол.: Нуреев Р.М. и др. – М.: «Таурис Альфа», 1997. – 560 с.
23. Валовий внутрішній продукт України у 2009 році [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
24. Введение в институциональную экономику: Учеб. Пособие / Под ред. Д. С. Львова. – М.: Изд-во “Экономика”, 2005. – 639 с.
25. Вербицька Ю. М. Інвестиційно-інноваційна діяльність як чинник соціально-економічного розвитку регіону / Ю.М. Вербицька // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №8. – С.151-156.
26. Вільямсом О. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / Олівер Вільямсом. – К.: Видавництво «Артек», 2001. – 472 с.
27. Винарчик И. Спасение идей: И. Шумпетер и ключевые проблемы противоборствующих экономических теорий / И. Винарчик // Вопросы экономики, 2003. – №11. – С.15-26.
28. Вітлінський В. В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику / В.В. Вітлінський. – К.: Деміур, 1996. – 209 с.
29. Вишневский В., Дементьев В. Деньги нас не спасут [Електронний ресурс] / В. Вишневский, В. Дементьев. – Режим доступу: <http://news2000.org.ua/>
30. Гаман Н. Государственная поддержка финансирования инноваций / Н. Гаман // Экономика Украины. – 2004. – № 8. – С.44-49.
31. Гаман Л. В. Державне управління інноваціями: Україна та зарубіжний досвід: Монографія / Л.В. Гаман. – К.: Вікторія, 2004. – 312 с.

32. Гамидов Г. С. Введение в системологию инноватики / Г.С. Гамидов. – Махачкала: Дагпресс, 2000. – 332с.
33. Глазьев. С. Ю. Экономическая теория технического развития / С.Ю. Глазьев: Монография. – М.: Наука, 1990. – 232 с.
34. Глазьев С. К эффективной модели управления научно-техническим прогрессом / Сергей Глазьев // Экономические науки, №11. – 1990. – С.22-28.
35. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С.Ю. Глазьев: Монография. – М.: ВладДар, 1993. – 310 с.
36. Голенков В.А., Степанов Ю.С., Садков В.Г., Машегов П.Н. / В.А. Голенков, Ю.С. Степанов, В.Г. Садков, П.Н. Машегов // Стратегия инновационного развития регионов России и роль университетских комплексов в модернизации образования. – М.: Машиностроение 1, 2003. – 286 с.
37. Гохберг Л. М. Статистика науки и инноваций: Краткий терминологический словарь / Л.М. Гохберг. – М.: ЦИСН, 1998. – 674 с.
38. Градов А.П. Национальная экономика: Учеб. Пособ / А.П. Градов. – 2-е изд. – Спб.: Питер, 2005. – 240 с.
39. Дагаев А. Новые модели экономического роста с эндогенным экономическим прогрессом / А. Дагаев // Мировая экономика и международные отношения, 2001. – №6 – С.40-57.
40. Дэвид П.А., Форэ Д. Экономические основы общества знания / П.А. Дэвид, Д. Форэ // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Том 1, № 1. – С.29-55.
41. Денисенко М. П. Вплив інновацій на прискорення розвитку економіки / М.П. Денисенко // Проблеми науки. – 2002. – № 2. – С.14–21.
42. Денискина, Е. В. Эволюция факторов производства в экономической системе / Е. В. Денискина, И. Н. Сычева // Глобальные и региональные аспекты экономики : сб. докл. на междунар. науч. конф. / под ред. А. А. Стриженко. – Барнаул : Изд-во АлтГТУ, 2001. – 246 с.

43. Денисон Э. Исследование различий в темпах экономического роста / Эдвард Денисон. – М.: Прогресс, 1971. – 246 с.
44. Дергачев В. Особенности мирохозяйственной интеграции Украины на основе свободных экономических зон / Владимир Дергачев // Экономика Украины. – 2007. – № 7. – с. 43-51.
45. Довбенко М. В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія) : Навчальний посібник / М.В. Довбенко. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – 336 с.
46. Доклад о мировом развитии 1997: Государство в меняющемся мире. Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь мир», 1997. – 842с.
47. Доклад о росте. Стратегии устойчивого роста и инклюзивного развития. Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь мир», 2009. – 177 с.
48. Доклад о мировом развитии 2008: Глобальные экономические перспективы. Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь мир», 2009. – 254 с.
49. Дроздов В. В. Франсуа Кенэ / В.В. Дроздов. – М.: Экономика, 1988. – 126 с.
50. Друкер. П. Ф. Бизнес и инновации: Пер. с англ. / П.Ф. Друкер. – М.: ООО „И. Д. Вильямс”, 2007. – 432 с.
51. Друкер, П. Посткапиталистическое общество / Питер Друкер // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология [под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – 326 с.
52. Думная Н.Н. Риски финансовой глобализации / Н.Н. Думная // Бизнес академия. №7(17), 2002. – С.14-25.
53. Егорова А.А. Особенности формирования инновационной экономики [Электронный ресурс] / Александра Егорова. – Режим доступа: www.lib.csu.ru/vch/097/21.pdf
54. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., 2003. – 1008 с.

55. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.2 / редкол. С. В. Мочерний та ін. – К.: Академія, 2001. – 752 с.
56. Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку / За ред. д-ра екон. наук Ю.М.Бажала. – К.: Ін-т економ. прогнозув., 2002. – 320 с.
57. Економічна політика України: актуальні питання. – К.: Верховна рада України, 2004. – С.35.
58. Елекоев С., Кузин Д. Освоение нововведений в промышленности США / С. Елекоев, Д. Кузин // Мировая экономика и международные отношения. – 1998 - № 4. – С.59 – 64.
59. Емельянов С. В. США: Международная конкурентоспособность национальной промышленности / С.В. Емельянов. – М.: Международные отношения – 2001. – 629 с.
60. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) : Наукова монографія / С.А. Єрохін. – К.: Видавництво «Світ Знань», 2002. – 528 с.
61. Заболоцький Б.Ф., Кокотко М.Ф., Смовженко Т.С. Економіка України: Підр. / Б.Ф. Заболоцький, М.Ф. Кокотко, Т.С. Смовженко. – Львів: Льв. Банк. Коледж НБУ, 1997. – 580 с.
62. Завлин П. Н. Обеспечение стимулирования инновационной деятельности / П. Н. Завлин // Проблемы науки, 1999. – 110 – С. 14-21.
63. Заварухин В. Управление научно-техническим развитием в США / В. Заварухин // Проблемы теории и практики управления, 2000. – №5. – С.78-82.
64. Залогіна К. Проблема венчурного інвестування в українські підприємства / К. Залогіна // Економіст. – 2000. – № 10. – С.18–20.
65. Злупко С. Украинская научная школа экономической конъюнктуры и ее влияние на экономическую мысль / Степан Злупко // Экономика Украины. – 1997. – №3 – С.75-78.

66. Злупко С. Інституційно-інвестиційна теорія Михайла Туган-Барановського та її вплив на світову інвестологію / Степан Злупко // Фінанси України. – 2004, №4 – С.3-16.
67. Злупко С. М. Історія економічної теорії: Підручник. / С.М. Злупко [2-ге вид., випр. і доп.]. – К.: Знання, 2005. – 719 с.
68. Иванова Н. Инновационная сфера: контуры будущего / Наталья Иванова // Мировая экономика и международные отношения, 2000. – №8. – С.45-56.
69. Иванова Н. И. Национальные инновационные системы / Н.И. Иванова. – М.: Наука, 2002. – 402 с.
70. Иванов М. М., Колупаева С. Р., Кочетков Г. В. США: управление наукой и нововведениями / М.М. Иванов, С.Р. Колупаева, Г.В. Кочетков. – М.: Наука, 1990. – 386 с.
71. Інвестування української економіки: Монографія / За ред. А. І. Сухорукова. – К.: Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2005. – 440 с.
72. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 1995-2006 роках. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2007. – 105 с.
73. Інвестування української економіки: Монографія / За ред. А. І. Сухорукова. – К.: Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2005. – 440 с.
74. Инглхарт Р. Культура и демократия / Рональд Инглхарт // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. – М.: МШПИ, 2000. – С.106-128.
75. Індекс сприйняття корупції 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gurt.org.ua/articles/4780/>
76. Інноваційне забезпечення структурної перебудови національної економіки / Зб. наук. пр. (НАН України. Ін-т економіки); [Редкол.: Л.К. Безчасний (відп. ред.) та інші]. – К.: вид-во ін-ту економіки, 1999. – 152 с

77. Інноваційний розвиток промисловості України / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан та ін.; [Під. ред. проф. О. І. Волкова, проф. М. П. Денисенка]. – К.: КНТ, 2006. – 648 с.
78. Інноваційна стратегія Українських реформ [Гальчинський А. С., Геєць В. М. Кінах А. К., Семиноженко В. П.]. – К.: Знання України, 2002. – 336 с.
79. Инновационный путь развития для новой России / Отв. ред. В.П. Горегляд; Центр социально-экономических проблем федерализма Института экономики РАН . – М.: Наука, 2005. – 146 с.
80. Иноземцев В. Л. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия / В.Л. Иноземцев. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 776 с.
81. Иноземцев В. Л. Пределы «догоняющего» развития / В.Л. Иноземцев. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2000. – 295 с.
82. Иноземцев В.Л. Парадоксы постиндустриальной экономики / В.Л. Иноземцев // МЭ и МО. – 2000. №3. – С. 3 -11.
83. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В.Л. Иноземцев. – М.: “Логос”. – 2000. – 193 с.
84. Иноземцев В. Современное постиндустриальное общество: Учеб. Пособие / В.Л. Иноземцев. – М.: Экономика, 2004. – 468 с.
85. Історія економічних учень: Підручник: у 2ч. – Ч. 1 / За ред. В.Д. Базилевича [3-те вид., виправ. і доп.]. – К.: Знання, 2006. – 582 с.
86. Исследование ООН: индекс развития информационно-коммуникационных технологий в 154 странах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/state/2009/03/03/1946>
87. История мировой экономики. Хозяйственные реформы 1920-1990 гг. – М.: Экономика, 1995. – 405 с.

88. Лещинський О. Л. Економетрія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Л. Лещинський, В. В. Рязанцева, О.О. Юнькова. — К.: МАУП, 2003. — 208 с.
89. Камбуров С.В., Нистартов Р.В. Инновационные процессы в промышленности США и Японии: сравнение стратегических установок / С.В. Камбуров, Р.В. Нистартов // Сб. трудов ВНИИ Системных исследований. — 1990. - №3. - С. 17-19.
90. Канторович Л. В. Экономика и оптимизация /Л.В. Кантарович [Отв. ред. В.Л. Макаров]. — М.: Наука, 1990. — 248 с.
91. Картер А. Структурные изменения в экономике США / Пер. с англ. Науч. ред. В.М. Кудрова.— М.: Статистика, 1974. — 268 с.
92. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура / Мануэль Кастельс. — М.: ГУВШЭ, 2000. — 607 с.
93. Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки: Монографія / В.І. Кириленко. — К.: КНЕУ, 2005. — 232 с.
94. Кириченко Е. Основы инновационного лидерства США / Е. Кириченко // Мировая экономика и международные отношения, 2005. — №7. — С.45-47.
95. Клавдиенко В. Стимулирование инновационной активности / В. Клавдиенко // Общество и экономика. — 2006, №7. — С.24-34.
96. Клейнер Г.Б. Наноэкономика и теория фирмы / Г. Б. Клейнер // Весник ВГУ, Серия Экономика и управление, 2004, № 2. — С. С.99-123
97. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости процента и денег / Дж. М. Кейнс. — М.: Гелиос АРВ, 2002. — 352 с.
98. Классики кейнсианства. Э. Хансен. Экономические циклы и национальный доход: т. 2. — М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 1997. — 416 с.
99. Комиссия Европейского сообщества. Инвестируя в исследования: План действий для Европы. — Брюссель: СЕС, апрель, 2003.

100. Комлик М.О. Макроекономічні інвестиційно-інноваційні процеси в економіці України: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / М.О. Комлик. – К.: Поліграфічний Центр НДІ прикладної електроніки, 2004. – 20 с.

101. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Николай Дмитриевич Кондратьев. – М.: Экономика, 2002. – 767с.

102. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Николай Дмитриевич Кондратьев. – М.: Экономика, 1989. –526 с.

103. Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України від 13 липня 1999 р. // Відомості Верховної Ради. – 1999. – №37. – С. 336.

104. Концепція розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності: затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 червня 2002 р. № 321-р // Офіційний Вісник України, №24 від 27.06.2002р.

105. Концепція державної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки (Проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.in.gov.ua/index.php?get=564&id=2493>

106. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити більш добра для вашої компанії та суспільства / Пер. з англ. С. Яринич. – К.: Стандарт, 2005. – 302 с.

107. Красильников О.Ю. Сдвиги в отраслевой и технологической структуре экономики России за годы реформ / О.Ю. Красильников // Социально-гуманитарные знания. – 2001, № 5. – С. 277 – 286.

108. Кричигина Н. Промышленная политика западных стран / Н. Кричигина // Год планеты. Вып. 1995. – М.: Экономика, 1995. – 629 с.

109. Кричигина Н. Структурное регулирование в Западной Европе / Н. Кричигина // Мировая экономика и международные отношения, 1986. – № 9. – С.124 -131
110. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М.І. Крупка. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І.Франка, 2001. – 608 с.
111. Кузик Б. Н., Яковец Ю. В. Россия 2050 – стратегия инновационного прорыва / Б. Н Кузик, Ю. В. Яковец [2-е изд., доп.]. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2005. – 624 с.
112. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений. Нобелевская лекция / Саймон Кузнец // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России. Под. ред. Ю. В. Яковца – Спб.: Гуманистика, 2003. – 585 с.
113. Курс социально-экономической статистики: Учебник для вузов / Под ред. проф. М.Г. Назарова. – М.: Финстатинформ, 2002. – 624 с.
114. Лапин В. Н. Социальные аспекты управления нововведениями / В.Н. Лапин. – Таллинн, 1986. – 264 с.
115. Лещинський О. Л. Економетрія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Л. Лещинський, В. В. Рязанцева, О.О. Юнькова. – К.: МАУП, 2003. – 208 с.
116. Лортикян Э. Л. История экономических реформ: Мировой опыт второй половины XIX-XX вв. / Э.Л. Лортикян. – Харьков: Консул, 1999. – 288 с.
117. Любимцева С. Законы структурной эволюции экономических систем / С. Любимцева // Экономист, 2003. - №10. – С.26-34.
118. Ляшенко В. І. Регулювання розвитку економічних систем: теорія, режими, інститути / В.І. Ляшенко. – Донецьк: Дон НГУ, 2006. – 668 с.
119. Львов Д.С., Глазьев С.Ю. Общие закономерности мирового технико-экономического развития / Д.С. Львов, С.Ю. Глазьев //

Соревнование двух систем. Социализм и капитализм: общее и особенное. – М.: Наука, 1990. – С.96-112.

120. Маевский В.И. Макроэкономические аспекты теории эволюционной экономики / В.И. Маевский // Эволюционный подход и проблемы переходной экономики. – М.: Наука, 1995. – С. 122-148.

121. Макаренко І.П. Проблеми інноваційної політики України в умовах реформування економіки / І.П.Макаренко // «Економіст», №4. – 2005. – с. 40-42.

122. Мальтус Т. / Томас Мальтус // Принципы политической экономии, рассмотренные в в плане их практического применения, 1820 // 25 ключевых книг по экономике. – Челябинск: „УРАЛ LTD”, 1999. – С. 138-154.

123. Мамутов В. Про поєднання держрегулювання і ринкової саморегуляції / В. Мамутов // Економіка України. - №1. - 2006. – С.59-65.

124. Маркс К. Капитал. Процесс обращения капитала / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. Соч. 2-е изд., т. 24. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. – 648 с.

125. Маркс К. Капитал. Вторая книга. Процесс обращения капитала / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. Соч. 2-е изд., т. 49. – М.: Издательство политической литературы, 1974. – 556 с.

126. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т.1. Кн.1. Процесс производства капитала / Карл Маркс. – М.: Политиздат, 1983. – 905 с.

127. Маркс К. Экономические рукописи 1861-1863 годов / Маркс К., Энгельс Ф., Соч., 2- изд., т. 49. – М.: Политиздат, 1967. – 635 с.

128. Марцин В. С. Удосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності в економіці України / В.С. Марцин // Актуальні проблеми економіки, 2007. – №5. – С.47-59.

129. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т.1. Пер. с англ. / Альфред Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – 416 с.

130. Мау В. Догоняющая модернизация в современной России / Владимир Мау // Проблемы теории и практики управления. – 2004, № 4. – С. 13–16.
131. Меньшиков С. М., Клименко Л. А. Длинные волны в экономике / С.М. Меньшиков, Л.А. Клименко. – М.: “Международные отношения”, 1989. – 272 с.
132. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Пер. с англ. – К.: Экономика. – 1996. – 222с.
133. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Пер. с англ. А. В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
134. Миллер О. Теория предложения и налоговая политика в США / О. Миллер // Мировая экономика и международные отношения, 1989, – №7 – С. 18-30.
135. Милль Дж. Основы политической экономии. Т. 1. / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1980. – 453 с.
136. Мінекономіки: Падіння ВВП України в 2009 р. складі 15% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc.ua/ukr/top/show/minekonomiki_padenie_vvp_ukrainy_v_2009_g_sostavit_15_16022010
137. Мовсесян А. Современные тенденции становления информационного общества в мировой экономике и России / А. Г. Мовсесян // Общество и экономика. – 2001, №6. – С.32-46.
138. Мокир Дж. Общество знания: теоретические и исторические основы / Дж. Мокир // Экономический вестник Ростовского государственного университета. –Т. 3. – №2.-2004. – С.34-43
139. Молчанов И. Н. Инновационный процесс / И.Н. Молчанов. – Спб.: ПИТЕР, 1995. – 497 с.
140. Мусіна Л. А. Розвиток ринку технологій в Україні // Рынок технологий: проблемы и пути решения. – К.: Укр. ИНТЭИ, 2004. – 186с.
141. Мурзов К., Глебанова А. Инновационная политика / К. Мурзов, А. Глебанова // Российский экономический журнал, 1992. – №7. – С.93-99.

142. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / Пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 360 с.
143. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник / Держкомстат. – 2004. – 312 с.
144. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Стат. збірник / Держкомстат. – 2005. – 287 с.
145. Национальная экономика : учебник / под ред. П. В. Савченко. – М. : Экономистъ, 2005. — 813 с. Национальная экономика: Учебник / Под общ. Ред. Р.М. Нуреева. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 655с.
146. Национальная экономика: Учебник / Под общ. ред. Р.М. Нуреева. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 655с.
147. Національна економіка: навч. посів, для студ. вищ. навч. закл. [Білоцерківець В. В., Завгородня О. О., Лебедева В. К. та ін.]; За ред. В. М. Тарасевича. - К.: Центр учбової літератури, 2009. - 280 с
148. Национальные инновационные системы в России и ЕС. – М.: ЦИПРАН РАН, 2006. – 280 с.
149. Нельсон Р., Уинтер С. Эволюционная теория экономических изменений / Пер. с англ. – М.: Дело, 2002. – 535 с.
150. Новицький В. Імперативи інноваційного розвитку / В. Новицький // Економіка України, 2007. – №2. – С.45-52.
151. Носова О.В. Проблемы формирования институтов рыночной системы / О.В. Носова // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008, Том 6, №2. – С. 74-81.
152. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение / Пер. с англ. // THESIS, 1993. – Т.1, вып. 2. – 234 с.
153. Нуреев Р. Россия: особенности институционального развития / Руستم Нуреев. – М.: Норма, 2009. – 448 с.
154. Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html

155. Олейник А.Н. Институциональная экономика / Антон Николаевич Олейник / М.: ИНФРА-М, 2000. – 416 с.
156. Орлов П. А. Визначення ефективності реальних інвестицій / П.А. Орлов // Фінанси України. – 2006. – №1. – С.51-58.
157. Обучение рынка / Под ред. С. Ю. Глазьева. Монография. – М.: „Издательство „Экономика”, 2004. – 639 с.
158. Осадчая И. Государство и рынок: экономические и социальные цели / И. Осадчая // Социально-экономические модели в современном мире и путь России [Под ред. К. И. Микульского]. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2005. – 911 с.
159. Осецький В. Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики: монографія / В.Л. Осецький. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 412 с.
160. Панорама экономической мысли конца XX столетия / Под ред. Гринэуэля Д., Блини М., Стюарта И. в 2-х т.-Т. 1. – СПб.: Питер, 2002. – 493 с.
161. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. [Под ред. М.С. Ковалевой]. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
162. Пістунов І.М. Межа застосування кореляційного аналізу при побудові регресійних залежностей фінансових параметрів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Інноваційний розвиток економіки регіону”, 22-24 травня 2008 р. м. Дніпропетровськ. – Т.ІІІ. – Д.: НГУ, 2008. – С. 78-80.
163. Пістунов І.М., Пилипенко Ю.І. Технологічний розвиток та його відображення в оптимізаційному моделюванні / І.М. Пістунов, Ю.І. Пилипенко // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 276: В 5 т. - Т. 3. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2010. – 1280 с. – С.872-877.
164. Пістунов І.М., Пилипенко Ю.І. Технологічний розвиток та його відображення в оптимізаційному моделюванні // Економіка: проблеми теорії

та практики. Збірник наукових праць. Випуск 276: В 5 т. - Т. 3. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2010.- 1280 с.- С.872-877.

165. Пилипенко Ю.І. Технологічна структура національної економіки: теорія, практика та регулювання / Ю.І. Пилипенко: Монографія. – Д.: Національний гірничий університет, 2010. – 202 с.

166. Пилипенко Ю.І. Технологічна структура національної економіки та її регулювання / Ю.І. Пилипенко: Монографія. – Д.: Національний гірничий університет, 2009. – 145 с.

167. Пилипенко Ю.І. Структурно-функціональний метод дослідження соціальної системи / Ю. І. Пилипенко // Вчені записки Харківського інституту управління. – №1. – Харків: ХІУ. 2010. – С.24 -29.

168. Пилипенко Ю.І., Чернобаєв В.В. Загальні принципи концепції реформування технологічної структури економіки України / Ю.І. Пилипенко, В.В. Чернобаєв // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 263: В 9 т. – Т. II. –Дніпропетровськ, ДНУ, 2010. – С.479-483.

169. Дрозд В.Д., Гузенко І.Ю., Пилипенко Ю.І. Технологічна система національної економіки України та напрями її реформування / Ю.І. Пилипенко, В.Д. Дрозд, І.Ю. Гузенко // Економіка і управління. – №1, 2010. – С. 12-18.

170. Пилипенко Ю.І., Пилипенко Г.М. Інноваційне оновлення національної економіки: системний підхід / Ю. І. Пилипенко, Г.М. Пилипенко // Збірник наукових праць. Випуск 62. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2009. – С.165-178.

171. Пилипенко Ю.І. Структура національної економіки та її регулювання: технологічний аспект / Ю. І. Пилипенко // Вісник соціально-економічних досліджень. – Випуск 36. – Одеса: ОДЕУ. – 2009. – С. 32-37.

172. Пилипенко Ю.І. Механізми регулювання інноваційної сфери національної економіки / Ю. І. Пилипенко // Науковий вісник національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – №3(46), 2009. – С.18-23.

173. Пилипенко Ю.І. Вплив процесів глобалізації на технологічний розвиток національної економіки / Ю. І. Пилипенко // Вісник університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). – №2 (5), 2009. – С.21-23.

174. Пилипенко Ю.І. Технологічна структура національної економіки та стратегія її реформування / Ю. І. Пилипенко // Економіка та держава. – №12, 2009. – С.23-25.

175. Пилипенко Ю.І. Фактори технологічного відставання національної економіки України / Ю. І. Пилипенко // Європейський вектор економічного розвитку: Збірник наукових праць. – Вип. 1(6). – Д.: Вид. ДУЕП, 2009. – С.141-145.

176. Пилипенко Ю.І., Пилипенко Г.М. Інституціональні інновації як фактор інноваційного розвитку національної економіки / Ю. І. Пилипенко, Г.М. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – №2, 2009. – С. 33-40.

177. Пилипенко Ю.І. Знання та інформація як фактори сучасної технологічної організації суспільства / Ю. І. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – №1-2, 2008. – С.24-28.

178. Пилипенко Ю.І. Технологічні інновації та їх фактори / Ю. І. Пилипенко // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 246: В 5 т. – Т. 1. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2008. – С.172-177.

179. Пилипенко Ю.І. Циклічна природа технологічних зрушень національної економіки // Економічний вісник НГУ. – №4, 2008. – С.6-12.

180. Пилипенко Ю.І. Закономірності розвитку технологічної структури національної економіки на сучасному етапі / Ю. І. Пилипенко // Європейський вектор економічного розвитку: Збірник наукових праць. – Вип.. 2(3). – Д.: Вид. ДУЕП, 2007. – С.94-101.

181. Пилипенко Ю.І. Еволюція поглядів на технологічну складову економічного розвитку / Ю. І. Пилипенко // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 230: В 3-х томах. Т. 3. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С.639-644.

182. Пилипенко Ю.І., Чекушина Ю.В. Техніко-технологічні основи виокремлення інтелектуальної праці / Ю. І. Пилипенко, Ю.В. Чекушина // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 234: В 4-х томах. Т. 4. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С.985-992.

183. Пилипенко Ю.І. Техніко-технологічні чинники структурних перетворень в Україні / Ю. І. Пилипенко // Академічний огляд. – №2, 2006. – С. 46-49.

184. Пилипенко Ю.І., Чекушина Ю.В. Розвиток ринку інтелектуальної праці в Україні / Ю. І. Пилипенко, Ю.В. Чекушина // Науковий вісник НГУ. – №5, 2005. – 32-36.

185. Пилипенко Ю.І. Експортний потенціал і структурна політика України на сучасному етапі / Ю. І. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – №3, 2004. – С.15-20.

186. Пилипенко Ю.І. Проблеми структурних зрушень в економіці України / Ю. І. Пилипенко // Академічний огляд. – №1, 2004. – С.56-59.

187. Пилипенко Ю.І., Пилипенко Г.М. Проблеми інноваційної мотивації в умовах економічної системи України / Ю. І. Пилипенко, Г.М. Пилипенко // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 172. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – С.24-29.

188. Пилипенко Ю.І. Інноваційно-інвестиційний механізм економічного зростання та його специфіка в Україні / Ю. І. Пилипенко // Науковий вісник НГУ. – №3, 2003. – С.32-36.

189. Пилипенко Ю.І. Механізми інноваційної мотивації та їх специфіка в умовах України / Ю. І. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – №1, 2003. – С.5-10.

190. Пилипенко Ю.І., Пилипенко Г.М. Структурна незбалансованість економіки України та форми її подолання / Ю. І. Пилипенко, Г.М. Пилипенко // Економічний вісник НГУ. – №2, 2003. – 5-10.

191. Пилипенко Ю.І., Черкавська Т.М. Фіскальна політика держави та особливості її реалізації в Україні / Ю. І. Пилипенко // Науковий вісник

Волинського державного університету ім. Лесі Українки: Економічні науки. – №4, 2001. – С.63-65.

192. Пилипенко Ю.І. Інвестиційний клімат в Україні та напрями економічної політики держави / Ю. І. Пилипенко // Вісник академії митної служби. – №6, 2001. – С.85-87.

193. Пилипенко Ю.І., Завгородня О.О. Фіскальне регулювання інвестицій: пріоритети, механізми, чинники / Ю. І. Пилипенко, О.О. Завгородня //Збірник праць вчених. Випуск 6. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2001. – С. 35-40.

194. Пилипенко Ю.И. Инвестиционный потенциал Украины и экономическая политика / Ю.И. Пилипенко // Академічний огляд. – №1, ДАУП, 1999. – С.31-35.

195. Пилипенко Ю.И. Практика государственного заимствования и ее влияние на инвестиционный потенциал Украины / Ю.И. Пилипенко // Економічний вісник НГАУ. – Т.1, 1999. – С.23-26.

196. Пилипенко Ю.І. Інвестиційні програми та джерела їх реалізації в Україні / Ю. І. Пилипенко // Вісник ДДФЕІ (серія економічні науки). – №2, 1999. – С. 29-31.

197. Пилипенко Ю.И. Экономическая политика государства в условиях переходной экономики / Ю.И. Пилипенко // Академічний огляд. – №2, 1998. – С.86-88.

198. Пиннингто И. П. Новая технология и организационные структуры / И.П. Пиннингто. – М.: Экономика, 1990. – 302 с.

199. Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / Карл Поланьи. – Спб. : Алетей, 2002. – 320 с.

200. Полтерович В.М. Элементы теории реформ / В.М. Полтерович. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. – 447 с.

201. Портер Е. Майкл. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов/ Майкл Е. Портер; Пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. — 454 с.

202. Поручник А. М. Венчурний капітал: зарубіжний досвід та проблеми становлення в Україні: монографія / А.М. Поручник. — К.: КНЕУ, 2000. — 172 с.

203. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє середовище України у 2003 р. — К.: Інформ.-видав. Центр Держкомстату України, 2004. — 288 с.

204. Постсоветский институционализм: Монография / Под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. — Донецк: Каштан, 2005. — 480 с.

205. Прангишвили И.В. Системный метод и общественные закономерности. Серия «Системы и проблемы управления» / И.В. Прангишвили. — М.: СИНТЕГ, 2000 — 528 с.

206. Прогнозирование, стратегическое планирование и национальное программирование: Учебник / Б.Н. Кузык, В.И. Кушлин, Ю.В. Яковец. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2008. — 575 с.

207. Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні: Указ Президента України від 27 квітня 2001 р. № 285 // Урядовий кур'єр, №79 від 05.05.2001р.

208. Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності: Закон України від 13 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради. — 1992, №12. — С. 166.

209. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради. — 1992, №12. — С. 165.

210. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради. — 1993, №133. — С. 345.

211. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради. — 1995, №9. — С. 56.

212. Промислове виробництво в Україні у 2008 році / Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/so_ek_r_u/soekru_u/12_2009/page_04.htm

213. Про спеціальний режим інвестиційної і інноваційної діяльності технологічних парків: Закон України від 16 липня 1999 р. // Відомості Верховної Ради. – 1999, №40. – С. 363.

214. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001, №48. – С. 253.

215. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 р. // Відомості Верховної Ради. – 2002, №36. – С. 266.

216. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. – 2003, № 13. – С. 93.

217. Райзберг Б.А., Лозовський Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовський, Е. Б. Стародубцева [2-е изд., испр]. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.

218. Рей А. Конкурентные стратегии государства и фирм в экспортноориентированном развитии / А. Рей // Вопросы экономики. – 2004. – №8. – С. 56-64.

219. Розанова Н. Эволюция взглядов на конкуренцию и практика антимонопольного регулирования: опыт стран с развитой рыночной экономикой / Н. Розанова // Экономический журнал РГГУ. – 2001. – №2. – С.17-38.

220. Розенберг Н., Бирдуелл Л. Как Запад стал богатым. Экономические преобразования индустриального мира / Н. Розенберг, Л. Бирдуелл. – Новосибирск: Социум, 1995. – 286 с.

221. Савостенко Т. О., Грицаєнко А. М. Порівняльна характеристика методів державного регулювання інноваційної діяльності в розвинутих країнах світу та в Україні / Т.О. Савостенко, А.М. Грицаєнко // Економічний

вісник Національного гірничого університету. – Дніпропетровськ: НГУ. – 2005. – №1 – С.11-27.

222. Савчук А. В. Особенности экономической оценки и выбора инновационных проектов / А.В. Савчук // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №1. – С.69-74.

223. Садовский В.Н. Основания общей теории систем / В.Н. Садовский. – М.: Наука, 1974. – 324 с.

224. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего / Т. Сакайя // Новая индустриальная волна на Западе: антология [под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – 468 с.

225. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Борис Санто: Пер. с венг. – М.: Прогресс, 1990. – 296 с.

226. Сей Ж. Б. Трактат политической экономии / Жан Батист Сей. – М.: Издательство „Дело”, 2000. – 232 с.

227. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен. – М.: Прогресс, 1968. – 600 с.

228. Семиноженко В.П. Инновационная политика для Украины «Догонять» можно бесконечно, догнать – невозможно / В.П. Семиноженко // Газета «День» от 12 февраля 2004 года.

229. Семенникова Л. Цивилизационные парадигмы в истории России / Л. Семенникова // Общественные науки и современность. – 1996, №5 – С.107-120.

230. Серегина С. Ф. Роль государства в экономике. Синергетический поход / С.Ф. Серегина. – М.: Изд-во „Дело и сервис”, 2002. – 288 с.

231. Сизякина М. Технологические изменения в контексте эволюционной экономической теории / М. Сизякина // Журнал институциональных исследований. – Т. 1., №1. – С.88-95.

232. Скоробогатов А. Перспективы постиндустриального общества в России в свете иерархичности национальных и региональных экономик /

А. Скоробогатов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – Т. 6. – 2008, №2. – С.22-34.

233. Скоробогатов А. С. Институциональная экономика: Курс лекций [Электронный ресурс] / А. С. Скоробогатов. – СПб.: СПб филиал ГУ–ВШЭ, 2006. – С. 27-32. – Режим доступа: <http://ie.boom.ru/skorobogatov/skorobogatov.htm>

234. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Пер. з англ. / Адам Сміт. – К.: Port-Royal, 2001. – 593 с.

235. Солоу Р. Технічні зміни та функція сукупного виробництва / Пер. з англ. – К.: Port-Royal, 2002. – 297 с.

236. Социально-экономические модели в современном мире / междунар. ассоциация акад. наук, РАН. [Под общ. ред. К.И. Микульского]. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 757 с.

237. Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України / За ред. д-ра екон. наук. Л.І. Федулової. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2007. – 472 с.

238. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Державний комітет статистики [За редакцією О. Г. Осауленка]. – К.: Техніка, 2002. – 512 с.

239. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики [За редакцією О. Г. Осауленка]. – К.: Техніка 2006. – 534 с.

240. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Державний комітет статистики [За редакцією О. Г. Осауленка]. – К.: Техніка 2007. – 583 с.

241. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики [За редакцією О. Г. Осауленка]. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2008. – 572 с.

242. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Державний комітет статистики [За редакцією О. Г. Осауленка]. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2009. – 567 с.

243. Степень износа основных фондов за 2009 г. выросла с 45,3 до 48,8% [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eg-online.ru/news/101498/>
244. Степин В. С. Теоретическое знание / В.С. Степин. – М.: Наука, 1999. – 480 с.
245. Столерю Л. Равновесие и экономический рост (Принципы макроэкономического анализа) / Л. Столерю. – М.: Прогресс, 1974. – 623 с.
246. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) „Шляхом європейської інтеграції” / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М.Гець та ін. Національний Інститут стратегічних досліджень [Інститут економічного Прогнозування НАН України, Міністерство економіки та питань європейської інтеграції України]. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
247. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Матеріали Парламентських слухань у Верховній Раді України 17 червня 2009 року / За загальною редакцією професора В.І.Полохала. – К.: Парламентське видавництво, 2009. – 630 с.
248. Сухарев О.С. Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике. Кн. II: Экономическая политика. Проблемы теоретического описания и практической реализации / О.С. Сухарев; [РАН, ин-т экон.]. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. – 804 с.
249. Тамбовцев В.Л. Институциональный рынок как механизм институциональных изменений / В.Л. Тамбовцев // Общественные науки и современность, 2001. – №5. – С.25-38.
250. Твисс Б. Управление научно-техническими нововедениями / Сокр. пер. с англ. – М.: Экономика, 1989. – 271 с.
251. Теория и практика экономических реформ. Международный опыт. Сравнительный анализ. – Спб.: Альфа, 1994. – 523 с.
252. Тоффлер Э. Третья волна / Пер. с англ.. М.: АСТ, 1999. – 234 с.

253. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Інститут економічного прогнозування: Монографія [За ред. В.М.Гейця]. – К.: Логос, 1999. – 500с.
254. Туган–Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов / М.И. Туган-Барановский. – М.: Наука, – 1997. – 235 с.
255. Туган-Барановский М. И. Экономические очерки / М.И. Туган-Барановский. – М.: Экономика. – 1998 – 528 с.
256. Урманцев Ю.А. Общая теория систем : состояние, приложение и перспективы развития. Система, симметрия, гармония / Ю.А. Урманцев. – М.: Мысль, 1988. – 324 с.
257. Фальцман В. К. Экономика плановой и предпринимательской систем / В.К. Фальцман// Экономические науки. – 1991 – №10. – С. 101-109.
258. Федоренко В. Г., Гойко А. Ф. Инвестознавство: підручник / В.Г. Федоренко, А. Ф. Гойко [За наук. ред. проф. В. Г. Федоренка]. – К.:МАУП, 2000. – 408 с.
259. Федорович В.А. Федеральная контрактная систем: эволюция, проблемы противоречия / В.А. Федорович. – М.: Наука, 1979. – 487 с.
260. Федулова Л. І. Технологічний розвиток економіки України: моногр. / Л.І. Федулова. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2006. – 627 с.
261. Федулова Л. І. Технологічне прогнозування в системі інноваційної економіки / Любов Іванівна Федулова // Економіка і прогнозування, 2005. – №3 – С.20-31.
262. Федулова Л. І. Технологічна структура економіки України / Любов Іванівна Федулова // Економіст, 2008. – №5. – С.28-33.
263. Федулова Л. І. Перспективи інноваційного розвитку промисловості України / Любов Іванівна Федулова // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 2. – С.58-76.

264. Филипенко А. С. Экономическое развитие: цивилизационный подход / А.С.Филипенко. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2002. – 260 с.
265. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. [5-е изд.]. – М.: Политиздат, 1986. – 590 с.
266. Фишер И. Теория процента / Ирвин Фишер // 25 ключевых книг по экономике. – Челябинск: „УРАЛ LTD”, 1999. – С. 469-490.
267. Фомина А. В. Циклы Кондратьева в экономике России: Монография / А.В. Фомина // Международный фонд Н. Д. Кондратьева. – М.: Изд-во международного фонда Кондратьева, 2005. – 146 с.
268. Хаберлер Г. Процветание и депрессия: теоретический анализ циклических колебаний / Пер. с англ. О. Г. Клесмент, И. М. Осадчей, Р. Х. Хафизовой. – Челябинск: Социум, 2005. – 475 с.
269. Хикс Дж. Р. Мистер Кейнс и классики: попытка интерпретации / Истоки. Вып. 3. // Редкол.: Я. И. Кузьминов, В. С. Автономов, О. И. Ананьин [2-е изд.]. – М.:ГУ ВШЭ, 2001. – 512 с.
270. Хансен Э. Денежная теория и финансовая политика / Пер. с англ. – М.: Дело, 2006. – 312 с.
271. Цирипенчиков В. С. Научно-технический прогресс / В.С. Цирипенчиков // Европа: вчера, сегодня, завтра. [Институт Европы РАН]; Н. П. Шмелев и др.; отв. ред. Н. П. Шмелев. – М.: ЗАО Издательство Экономика, 2002. – 823 с. – С. 265-284.
272. Чухно А. А. Шумпетер – засновник еволюційної економічної теорії / А.А. Чухно // Економіка України, 2007 – №7 – С. 65-73.
273. Чухно А. А. Твори: у 3т. / А.А. Чухно // НАН України, Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Наук.-дослід. фін. ін-т при М-ві фін. України. – К., 2006. – Т.2: Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. – 2006 – 512 с.

274. Чухрай Н. І. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове та логістичне забезпечення / Н.І. Чухрай. – Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2002. – 316 с.
275. Чухрай Н., Патора Р. Товарна інноваційна політика: управління інноваціями на підприємстві / Н. Чухрай, Р. Патора . – К.: КОНДОР, 2006. – 398 с.
276. Шараев Ю.В. Теория экономического роста: Уч. пос./ Ю.В. Шараев. – ГУВШЭ, 2006. – 254 с.
277. Шамхалов Ф. Государство и экономика. Власть и бизнес / Феликс Шамхалов. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2005. – 714 с.
278. Шамхалов Ф. Собственность и власть / Феликс Шамхалов. – М.: ЗАО “Издательство «Экономика», 2007. – 412 с.
279. Шелюбская Н. Косвенные методы государственного стимулирования инноваций: опыт Западной Европы / Н. Шелюбская // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 3. – С.75-80.
280. Шлезенгер А. Цикл американской истории / Пер. с англ. – М.: Прогрес, 1992. – 312 с.
281. Шумпетер Й. Теория экономического развития: Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
282. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Пер. с англ. – М.: Экономика, 1995. – 483 с.
283. Юданов А. Ю. Фирма и рынок / А.Ю. Юданов. – М.: Знание, 1990 – 64 с.
284. Яковец Ю. В. Эпохальные инновации XXI века / Ю.В. Яковец. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2004. – 444 с.
285. Яковец Ю. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении / Ю.В. Яковец. – М.: Академкнига, 2003. – 240 с.

286. Яковец Ю. История цивилизаций / Ю.В. Яковец. – М.: ВладДар, 1995. – 461 с.
287. Яременко Ю.В. Теория и методология исследования многоуровневой экономики / Ю.В. Яременко // Избр. труды в 3-х книгах. [Кн.1]. – М.: Наука, 1997. – 428 с.
288. Яременко Ю.В. Экономические беседы / Ю.В. Яременко. – М.: Центр исследований и статистики науки, 1999. – 344 с.
289. Янковский К. П. Введение в инновационное предпринимательство / К.П. Янковский. – СПб.: Питер, 2004. – 189 с.
290. Эконометрия: Учеб. [Суслов И. С., Ибрагимов Т. М., Тальшева О. С., Цыплаков В. А.]. – М.: Наука, 2005 – 744 с.
291. Эрроу К. Дж. Коллективный выбор и индивидуальные ценности: Пер. с англ. / Эрроу Кеннет Джозеф / Науч. ред., авт. предисл., послесл. Ф. Т. Алескеров. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. – 204 с.
292. Alesina A., Perotti R. Income Distribution, Political Instability and Investment // *European Economic Review*. 1996. Vol. 40. R 1203—1228.
293. Arrow, K. Reflections on the essays. In: *Arrow and the Foundations of the Theory of Economic Policy* / Ed.: G. R. Feiwel. — L.: Macmillan, 1987. 734 p.
294. Arrow K.J. Economic welfare and the allocation of resources for invention. – In *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors*, ed. By R.R. Nelson, 1962, Princeton University Press
295. Barro R. Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study: Harvard Institute Development Discussion Paper. 1997. N 579.
296. Bottazzi L., Da Rin M. Euro. NM and the Financing of European Firms. IGIER, July 2000, mimco, P. 41;
297. Berle A. A., Means G. The modern corporation and private property. – N.Y., 1934; Walton C. C. Corporate social responsibilities – Belmont, 1967. – 539 p.

298. Business Cycles and Investment Behavior. -London and New York, 1988. – 692 p.
299. Buchanan J., Tullock G. The Calculus of Consent Logical Foundations of Constitutional Democracy. Ann Arbor, 1965. 322 p.
300. Cowan R. and Foray D. (2002). On the codifiability of knowledge: technical change and the structure of Cognitive Activities. In Economics and information. Kluwer Academic Publishers
301. Davis K. The meaning and scope of social responsibility // Contemporary management. Issues and viewpoints. – Englewood Cliffs, 1974. – 698 p.
302. Dollinger S.J., Burke Ph.A., Gump N.W. Creativity and Values // Creativity Research Journal. 2007. Vol. 19. №2-3. P.91-103.
303. Dosi G. Technological Trajectories // Long Wave in the World Economy. – L., 1984/ - P. 78 – 101.
304. Dosi G. Technical Change, Institutional Process and Economic Dynamics: Some Tentative Propositions and a Research Agenda // Paper for Int. Conf. “Regularities of Scientific-Technical Progress and long-term Tendencies of Economic Development.” – Novosibirsk, 1988.
305. Drucker P.F. Management Challenges for the 21st Century, Harper Business, NY, 1999.- P.135.
306. Dutch Ministry of Economic Affairs. Amsterdam, 2007.
307. Economic Survey of Europe. – 2001, №1. –354 P.
308. Economic Survey of Europe. – 2002, №1. –344 P.
309. Eggertsson T. The economics of institutions in transaction economies. World Bank discussion papers; 241 // Institutional change and the public sector in transitional economies / Edited by Salvatore Schiavo-Campo. - P. 19-42.
310. Frick K. Torres A. Learning from High-tech Deals. – The McKinsey Quarterly, 2002. – №1, P.113-123.

311. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance. London , Pinter Publishers, 1987
312. Freeman C. Technical Innovation, Diffusion and Long Cycles of Economic Development // The Long Wave Debate/ - Berlin, 1987.
313. Freeman C., Clark C., Soete L. Unemployment and Technical Innovation: A Study of Low. – L., 1982.
314. Forrester J. Innovation and Economic Change// Futures. 1981. Vol. 13 (4).P. 322–323.
315. Gastil R. Freedom in the World: Political Rights and Civil Liberties 1988-1989. University Press of America, 1989.
316. Governance of Innovation Systems: Synthesis Report. Volume 1 (OECD). – Paris, 2005. - 120 p. - ISBN-92-64-011021.
317. Index of Economic Freedom [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.heritage.org>
318. Main Science and Technology Indicators, OECD, - 2004. – vol. 2.
319. Mauro P. The Effects of Corruption on Growth, Investment, and Government Expenditure: A Cross-Country Analysis // Corruption and the Global Economy / A. Kimberly (ed.). Washington: Institute for International Economics, 1997.
320. Mench G. Das technologische Patt: Innovationen ubervinden die Depression. Frankfurt, 1975. – 726 p.
321. Mandel E. Long waves of capitalist development. The marxist interpretation. Cambridge, 1980. P. 57–59.
322. Mensch G. Technological Stalemate. – L., 1978. – 234 p.
323. Metcalfe S. The Economic Foundations of Technology Policy: Equilibrium and Evolutionary Perspectives. In: Stoneman P. (ed.). Handbook of Economics of Innovation and Technical Change. London, Blackwell, 1995. – 368 p.
324. National Patterns of Science and Technology Resorses, 1984, Wash., 1984, p.32.

325. North D. Structure and Change in Economic History. New York: W. W. Norton & Company, Inc., 1981. Ch. 13.
326. OECD Economic Outlook, June 1996. Interactions between Structural Reform. P. 42-56.
327. OECD Science, Technology and Industry: Scoreboard 2007, Luxemburg, 2008
328. Olson M. Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich and Others Poor // Journal of Economic Perspectives. 1996. Vol. 10. N 2. P. 3—24.
329. Proposed Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data: Oslo Manual. Paris: OECD, Eurostat, 1997. – 432 p.
330. Proposing a Europe-Wide Tax Status for Innovative Companies [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sic.se/yicstatus>
331. Perez-Perez C. Toward a Comprehensive Theory of Long Waves // Long Waves, Depression, and Innovation, - Siena-Florence, 1985.
332. Research Management. September, 1978. – P.23-45.
333. Research Management. November–December, 1983. – P.34-52.
334. Sala-i-Martin X. I Just Ran Two Million Regressions // AEA Papers and Proceeding. 1997. Vol. 87 P 178—183.
335. Smit K. The new corporate philanthropy, Harvard Business Review. – May 1994. – P.105-107.
336. Status of the Young Innovative Company (YIC). P., 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.france-biotech.org>
337. Vablen T. The Theory of Business Entrprise, 1978. –235 p.
338. Van Duijn J.J. The Long Wave in Economics Life. – L., 1983. – 234 p.
339. Winner L. (1977). Autonomous Technology: Technics-out-of-Control as a Theme in Political Thought. Cambridge Mass.: MIT Press
340. World economic forum - Global Competitiveness Report 2004-2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.weforum.org/site/>

homepublic.nsf/Content/Global+Competitiveness+Programme/Global+Competitiveness+Report

341. World Economic Forum - The Global Competitiveness Report 2008–2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.weforum.org/site/>

3. СЕКТОРАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Еволюція підходів до секторальної структури економіки та пріоритетів її розвитку

Відображення якісного рівня розвитку економічної системи в цілому здійснюється за допомогою висвітлення секторальної структури національної економіки за видами економічної діяльності. Саме тому пропорції національних економік за умов глобалізації є постійним об'єктом моніторингу з боку численних міжнародних установ, таких як: Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Світова організація торгівлі тощо. Ефективна секторальна структура економіки, що базується на використанні як конкурентних переваг в світовому поділі праці, так і економічних переваг міжнародної інтеграції, є запорукою динамічного розвитку країни та зростання її ваги і значимості у світовій економічній системі.

Взагалі залежність між окремими видами економічної діяльності різного ступеня агрегації та економічним зростанням постійно знаходиться в центрі уваги економічної науки, починаючи ще з перших зразків економічної думки. Так, праці меркантилістів та фізіократів цілковито підтверджують зазначену тезу. Однак вивчення змін структури економіки й становлення даного питання безпосереднім об'єктом наукового дослідження відбулося лише у другій половині ХХ ст., коли мали місце суттєві модифікації суспільного життя.

Аналіз наукових поглядів секторальної структури економіки та визначення її пріоритетів на кожному з етапів розвитку, дозволяє виокремити два основних підходи у цьому питанні: перший – акцент на окремих видах

економічної діяльності; другий – акцент на агрегованих видах економічної діяльності – секторах. Поява першого підходу була обумовлена пошуком шляхів збагачення країни, а точніше пошуком тих окремих сфер діяльності що є або ж могли б стати швидким джерелом багатства країни. Саме на цьому зосереджувались у своїх працях меркантилісти та фізіократи, перші з яких стверджували, що пріоритетним видом економічної діяльності для країни має стати міжнародна торгівля, другі ж – відстоювали значимість сільського господарства. Проте орієнтованість на один вид діяльності як визначальний для економіки і цілковита занедбаність інших галузей призводила до виникнення кризових явищ у кожній із країн, що слідувала даній політиці, до дисбалансу як виробничої, так і грошової сфер, до негативних соціальних наслідків і, врешті-решт, сповільняла розвиток держав.

Глибше до згаданої проблематики підійшли представники класичної політичної економії. У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо зосередили увагу на аналізі економічних явищ і закономірностей розвитку всіх сфер суспільного виробництва та важливості кожної з них у національній економіці. У 1691 р. У. Петті, порівнюючи різні сфери економічної діяльності, дійшов висновку: «Значно більше виграшу від виробництва, аніж від сільського господарства; і від торгівлі, аніж від виробництва» [190]. Проте базис високої конкурентоспроможності країни у зовнішній торгівлі все ж таки вбачав у пріоритетності розвитку промисловості [68, с. 157].

Точкою відліку зосередження наукової уваги безпосередньо на агрегованих видах економічної діяльності, а саме: секторах економіки, слід вважати працю англійського економіста К. Кларка «Умови економічного зростання» (1940р.). Це була одна з перших теоретичних спроб систематизувати види економічної діяльності у певні сектори економіки, визначити механізм еволюції структури економіки, показати відмінність кожного з виокремлених секторів, їх склад та взаємозалежність, значення у розвитку всього господарства країни. Основна ідея полягала у розбитті

економіки на три сектори: первинний, вторинний і третинний. Первинний сектор є, головним чином, сільськогосподарським; вторинний – промисловим; третинний – послугами. Цілком справедливо можна стверджувати, що переважна більшість національних економік є поєднанням кожного з цих секторів, щоправда, у різних співвідношеннях. Ідею позначення видів економічної діяльності первинним, вторинним та третинним сектором К. Кларк запозичив у новозеландського науковця А. Фішера, який у своїй книзі «На межі розвитку та безпеки» (1935р.) характеризував первинною галуззю сільське господарство, вторинною галуззю – промисловість, а всі інші види економічної діяльності відносились до третинної галузі. Однак саме К. Кларк розробив методологію поділу економіки на сектори, керуючись принципом залежності галузі від природних чинників, техніко-економічних особливостей галузей виробництва, а також характеру зв'язку з виробництвом благ. На думку вченого, по мірі індустріалізації країн неодмінно мав спостерігатися певний рух робочої сили від первинного сектору до вторинного, від вторинного до третинного, однак за однієї вагомої умови – зростанні продуктивності праці.

Таблиця 3.1

Структура економіки за К. Кларком

Сектори	Складові	Результат
Первинний	Сільське та лісове господарство, видобувна промисловість	Сировина, напівфабрикати
Вторинний	Обробна промисловість, будівництво, транспорт	Готова продукція
Третинний	Торгівля, громадське харчування, освіта, охорона здоров'я, інші послуги	Послуги

Джерело: Складено за даними: [177]

Ця концепція бралася за основу у багатьох подальших дослідженнях і знайшла своє відображення у працях багатьох інших науковців, які в більшості випадків вдосконалювали «третинний» сектор К. Кларка,

виокремлюючи четвертинний та п'ятиринний сектори. Слід зазначити, що увага до цього питання виявилась не випадковою, оскільки панувала думка, що так звані нові сектори є або мають бути пріоритетними у господарському розвитку країни. Тож цілком закономірною стала поява чималої кількості наукових робіт, присвячених деталізації третинного сектора (сектора послуг).

У зв'язку з тим, що інтенсивний розвиток нових видів діяльності розпочався відносно недавно, а також у зв'язку неоднорідністю капіталу, що залучається до виробництва, праці (низькокваліфікованої чи висококваліфікованої) тощо, в науці до цього часу не існує єдиної думки щодо кількості основних секторів та поділу сфери послуг у розрізі нових секторів. Деякі науковці продовжують традиційно розглядати сучасну економіку крізь призму трьох секторів, відносячи до сфери послуг всі сфери діяльності, що не входять до аграрного та індустріального секторів економіки. Інші йдуть шляхом об'єднання в рамках четвертинного сектора всіх галузей інформаційного та наукового обслуговування, таким чином виділяючи чотири сектори в структурі економіки. Є також і ті, що теоретично виділяють п'ятий сектор, проте вказують на його нерозривність із четвертим, і групують до його складу галузі, продуктом діяльності яких є виробництво знань та інформаційних продуктів.

Піонерами у створенні теоретичних п'ятисекторних моделей економіки є американські дослідники П. Гат й Н. Фут. Залишивши без змін перші два сектори, науковці зосередилися на деталізації третинного сектора та запропонували свою класифікацію: до третинного сектора було віднесено послуги індивідуального характеру та подібні до них; четвертинний сектор включав транспорт, торгівлю, зв'язок, фінансову та управлінську діяльність; охорона здоров'я, освіта, рекреаційні послуги належали до п'ятиринного сектора [184].

Більш відомою та поширеною є модель групування видів економічної діяльності Д. Белла, котра також виділяє п'ять підрозділів економіки, що теж заснована на додатковому поділі третинного підрозділу: транспортні та

комунальні послуги; торгівля, фінанси, страхування й операції з нерухомістю; охорона здоров'я, освіта, загальнодержавне управління, науково-дослідна діяльність, організація відпочинку [10]. Такий спосіб класифікації мав місце з огляду на послідовність, з якою види діяльності посідали головне місце в господарських відносинах, а саме: від сільського господарства та промисловості до домінування економіки знань. Тобто залежно від технологічного рівня суспільства домінує «первинний» сектор національного господарства – сільське господарство, «вторинний» сектор – промисловість, «третинний» сектор – сфера послуг, що свідчить про те, що технологічний критерій є опорним у розумінні тієї рушійної сили переходу від домінування «нижчих» – до домінування, так званих, «вищих» секторів.

Саме знання, на думку Д. Белла, відіграватимуть провідну роль у суспільному житті в майбутньому [10]. Термін «знаннєва економіка» або «економіка, заснована на знаннях» (від англ. knowledge-based economy) одержав широке розповсюдження наприкінці 90-х років ХХ ст. і пов'язаний значною мірою із встановленням нових пріоритетів у політиці й економіці провідних країн світу, у тому числі й Європейського Союзу [160, с. 51.]. Не випадково на саміті в Лісабоні в травні 2000 р. лідери держав-членів ЄС проголосили мету «зробити ЄС найбільш конкурентоспроможною і динамічною економікою, заснованою на знаннях» [200, с.1].

Економіка, що ґрунтується на знаннях, робить акцент на поширенні та використанні знань як основного фактора економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності. Разом з тим, це економіка, яка не тільки продуктивно використовує знання у різноманітних формах у всіх галузях, а й створює їх у вигляді різноманітної високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг, наукової продукції та освіти [160, с.39].

На думку українського науковця Ю. Бажала, для реальної розбудови знаннєвої економіки має здійснюватися розробка та реалізація таких трьох блоків державної соціально-економічної політики: 1) розробка комплексної

національної стратегії формування і забезпечення стабільного розвитку знанневої економіки; 2) реалізація цієї концепції на широкій соціальній базі участі та відповідальності всіх прошарків державної спільноти, включаючи, крім державних керманів, приватний сектор, освітян, науковців, інноваторів, інституції громадянського суспільства, мас-медіа тощо; 3) забезпечення тісної та ефективної кооперації, координації та балансування розвитку ключових секторів економіки, які обумовлюють успішність руху до знанневої економіки, а також прискорене створення сучасної інформаційної інфраструктури для широкого доступу до сучасних передових знань [6, с.70].

Загалом зазначені вище дві п'ятисекторні моделі відображають перші спроби переосмислити та переструктурувати систему групування суспільного виробництва в цілому. Беззаперечним є намагання виявити історичну життєдіяльність суспільства, його взаємодію з природою (від видобування сировини до домінування інформаційних потоків в економіці знань), а також спроба вказати на ту послідовність, в якій галузі займали центральне місце в господарських системах. Проте дані концепції цілком позбавлені методологічного принципу, за яким здійснювався поділ тих чи інших галузей суспільного виробництва на відповідні сфери.

Прикладом реалізації функціонального принципу щодо поділу третинного підрозділу на два (послуги споживчі та виробничі) [181], або чотири підрозділи (послуги реалізації, виробництва, соціальні та індивідуальні) [196], слугують концепції П. Дікена та Дж. Сінглмана відповідно. До суттєвої переваги цих моделей варто віднести те, що наразі прослідковується чітка класифікація галузей шляхом впливу їх продукту на кінцевого споживача.

Деякі автори, зважаючи на існуючі підходи розширеного трактування матеріального виробництва, пропонують виділити зі складу третинного підрозділу «підрозділ масових послуг» [195, с. 59-61], який би включав деякі види особистих послуг: транспорт, комунікації, громадське харчування, комунальне господарство, які є продовженням процесу

матеріального виробництва або умовно відносяться до матеріального виробництва за характером споживання їх продукції. Однак поки що такі спроби класифікації ще не призвели до формування позиції, яка б суттєвим чином змінила методологію поділу економіки на основні сектори, взаємодія яких визначала би напрям розвитку всього господарського комплексу.

Певною мірою перекликається з наведеним вище поділом пропозиція Р. Рейча про віднесення до матеріального виробництва виробничих і персональних послуг, а також послуг економіки нового постіндустріального суспільства [194]. Проте враховуючи складність та багатогранне призначення сфери послуг у сучасних умовах, її спрощене зарахування до сфери матеріального виробництва не даватиме чітких та системних орієнтирів щодо гармонійного, пропорційного процесу суспільного виробництва.

Своєрідна концепція секторальної структури економіки запропонована й А. Чухно. Досліджуючи формування і розвиток теорії постіндустріального суспільства, науковець приходить до висновку, що традиційна логіка віднесення до первинного сектора сільського господарства, до вторинного – промисловості, а до третинного - сфери послуг, була доцільною, коли на попередніх етапах історії визначальну роль відігравало матеріальне виробництво. В умовах же постіндустріальної економіки, як зазначає вчений, першорядна роль переходить до інформації, освіти, науки, тому сфера послуг стає «первинним» сектором економіки, а складові матеріального виробництва відносяться до наступних секторів. Саме така побудова секторної моделі постіндустріальної економіки точніше відображає її зміст і закономірності розвитку [164, с. 60].

Повністю підтримує дану позицію група українських науковців на чолі з П. Леоненко. Вченими зазначається, що насправді першорядна роль належить інформації, освіті, науці. Тому сфера послуг цілком

обґрунтовано визначається як первинний сектор, а промисловість і сільське господарство справедливо відносять до наступних секторів [92, с. 146].

Протилежну позицію відстоюють такі науковці як Р. Ландау, Н. Розенберг, зазначаючи при цьому: «Незважаючи на той факт, що в США в обробній промисловості зайнято всього близько 20% робочої сили і її сумарний випуск становить всього 22% ВВП, вона продовжує відігравати ключову роль» [148, с. 49-50].

Слід погодитись із тим твердженням, що сьогодні найважливішого значення у розвитку будь-якої економіки набули освіта, наука, інформація. Водночас, на нашу думку, черговість секторів у структурі економіки не є вкрай важливою. Головним у цьому сенсі є те, аби досягнення освіти, науки пронизували та розвивали усю сукупність наявних в країні секторів, тим самим призводили до їх якісної еволюції.

Вагоме місце серед наукових поглядів на секторальну структуру економіки та пріоритети її розвитку становить повоєнна економічна думка середини ХХ ст., висвітлена в концепціях «наздоганяючого (прискореного) розвитку». Критичне економічне відставання аграрних країн та країн, що були суттєво зруйновані під час Другої світової війни, від індустріально розвинених країн Заходу, зумовили появу низки теорій націлених на подолання цього розриву. Індустріально розвинені країни слугували тим наочним прикладом та кінцевою метою еволюції менш розвинених країн, які мали пройти ті ж «традиційні» стадії розвитку і вибудувати, таким чином, аналогічну секторальну структуру економіки.

Засновниками теорії прискореного розвитку виступили У. Ростоу, Х. Лейбенстайн, А. Хіршман, А. Льюїс, Р. Пребіш, Р. Нурксе, Г. Зінгер, Х. Ченері, А. Страут. Водночас відсутність системності в дослідженнях, посилена ідеалізованість ситуації, суперечливість наведених висновків, обумовили в межах даної теорії появу різних напрямків. Так, в концепції прискореного розвитку, на середину 60-х рр. ХХ ст. виокремилося два напрямки. Перший напрямок був представлений західними науковцями,

котрі пропагували під час розвитку опиратися на цінності індустріального суспільства, в першу чергу, на засвоєння приватної ініціативи в ринковій економіці. Дослідники з країн, що розвиваються сформували другий теоретичний напрям, який був пронизаний ідеями державного втручання в економіку, розвитку традиційних для кожної з країн галузей, а також ендогенних чинників зростання.

Масове поширення та підтримка ідей першого наукового напрямку були викликані успіхами індустріальних країн. Це стимулювало менш розвинені країни швидко ставати на шлях індустріалізації та копіювати еволюцію розвитку більшості країн Заходу. По суті, втілювалась у життя модель «наздоганяючого розвитку» (або модель «модернізації»).

Оскільки передбачалося, що проблеми країн, що розвиваються, аналогічні проблемам, які в минулому вирішували нині розвинені капіталістичні держави, то було зроблено висновок, що можна використовувати основні положення класичної і неокласичної політекономії для аналізу дрібнобуржуазного середовища, а кейнсіанські та некейнсіанський моделі – для дослідження державного капіталізму.

Великий вплив на становлення сучасних західних концепцій економічного зростання надала теорія переходу до «самопідтримуючого зростання», висунута американським вченим У. Ростом у 1956р. Її основна ідея полягала в обґрунтуванні переходу від традиційного суспільства до сучасного суспільства західного типу. Розвиваючи концепцію переходу до «самопідтримуваного зростання», У. Ростом пізніше, в 1960 р., формулював свою теорію стадій економічного зростання. Концепція стадій економічного розвитку – концепція, згідно з якою існують два основні типи суспільства: «традиційне» (докапіталістичне) та «індустріальне» (капіталістичне).

Процес економічного розвитку суспільства, на думку У. Ростом, охоплює п'ять стадій: 1) традиційне суспільство (the traditional society), 2) період створення передумов для зльоту (the preconditions for take-off), 3) зліт (the take-off), 4) рух до зрілості (the drive to maturity), 5) епоху високого

масового споживання (the age of high mass consumption) [170, с. 459]. Критерієм виділення стадій служать переважно техніко-економічні характеристики: рівень розвитку техніки, галузева структура господарства, частка виробничого нагромадження в національному доході, структура споживання і т.д.

Для традиційного суспільства, як вважає У. Ростоу, характерно, що понад 75% працездатного населення зайнято виробництвом продовольства, тобто зайнято у сільському господарстві. Водночас, використання національного доходу відбувається вкрай непродуктивно. Структура суспільства утворює ієрархію, в якій політична влада належить земельним власникам або центральному уряду. Друга стадія є перехідною до зльоту. Саме у цей період закладаються основи для подальшого розвитку, які призводять до істотних змін у трьох непромислових сферах: сільському господарстві, транспорті і зовнішній торгівлі. Характерною рисою третьої стадії – зльоту – є зростання темпів капіталовкладень, помітного збільшення випуску продукції на душу населення та швидкого поширення у промисловості та сільському господарстві нової техніки та технологій. Розвиток окремих груп галузей економіки, які з часом стають провідними, згодом поширюється на всю економіку в цілому. При чому все це відбувається надзвичайно стрімкими темпами: протягом двох-трьох десятиліть.

Для того, щоб зростання стало автоматичним, таким, що самопідтримується, необхідно, по-перше, різке збільшення частки виробничих інвестицій (з 5% як мінімум до 10%) в національному доході; по-друге, стрімкий розвиток одного або декількох секторів промисловості й, нарешті, по-третє, перемога прихильників модернізації економіки над захисниками традиційного суспільства. Виникнення нової інституційної структури повинно забезпечити, на думку У. Ростоу, поширення первісного імпульсу зростання на всю економічну систему (шляхом мобілізації капіталу із внутрішніх джерел, реінвестиції прибутків і т.д.).

Період руху до зрілості характеризується У. Ростоу як тривалий етап технічного прогресу. На цій стадії формується і стає провідною велика машинна індустрія. Визначальна роль належить галузям з виробництва засобів виробництва – важкій промисловості: металургії, вугільній, енергетичній, машинобудівній, при цьому норма нагромадження сягає 20% національного доходу. У п'яту епоху високого масового споживання здійснюється зсув пропозиції до попиту, від виробництва до споживання. Створений потужний виробничий потенціал нації починає «працювати» переважно на споживача, на більш повне задоволення його зростаючих потреб. Провідними стають галузі, що виробляють предмети споживання та послуги [48, с. 70]. У своїй більш пізній роботі «Політика і стадії росту» (1971) У. Ростоу додає шосту стадію пошуку якості життя, коли на перший план висувається духовний розвиток людини, на якій провідними секторами економіки стає сфера послуг.

Теорія У. Ростоу визнає провідну роль матеріального виробництва в розвитку суспільства, його обумовленість прогресом продуктивних сил, їх вплив на розвиток соціального середовища. Разом з тим, ця концепція, не позбавлена суттєвих недоліків. По-перше, вона абстрагується від системи виробничих відносин – реального базису, на якому підноситься юридична й політична надбудова. По-друге, вільно або мимоволі спотворюється історичний процес, тому що абсолютизується лише один період розвитку – період підготовки й розгортання промислової революції. Інші якісні етапи розвитку продуктивних сил явно недооцінюються.

Однак, незважаючи на логічну вразливість і певну ідеалізованість, концепція переходу до «самопідтримуваного зростання» справила великий вплив на прихильників теорії «третього світу» й була використана в процесі створення концепцій «великого поштовху».

Теорії «великого поштовху» стали своєрідним синтезом двох теоретичних концепцій західної післявоєнної літератури: «порочного кола бідності» й «самопідтримуючого зростання». Концепція «порочного кола

бідності» виникла у зв'язку з застосуванням теорії економічної рівноваги для аналізу слаборозвинених країн. Причини слаборозвиненості науковці намагалися пояснити поєднанням економічних і демографічних факторів. У 50-60-і роки ХХ ст. з'явилися різноманітні варіанти «порочних кіл убогості», в яких співвідношення між зростанням населення і зміною економічних умов стало ключовою причинно-наслідковою проблемою. Коливання між зазначеними співвідношеннями фактично призводило або до поліпшення, або до погіршення середньодушового рівня національного доходу. Разом з тим вказувалось на те, що підвищення якості життя, зазвичай, швидко «з'їдається» подальшим зростанням населення. Таку ідею відстоював американський вчений Х. Лейбенстайн у своїй теорії «квазістабільної рівноваги», в якій приріст продуктивності сільського господарства поглинається населенням, що зросло [116, с. 17].

Іншим різновидом «порочних кіл убогості» є системи, що пояснюють вузькість внутрішнього ринку та (або) нестачу ресурсів для модернізації. Такі, наприклад, погляди американського вченого, професора Колумбійського університету Р. Нурксе [62, с.452-454]. Розірвати «порочне коло убогості» Р. Нурксе пропонував «збалансованим набором інвестицій». При цьому сама збалансованість трактується в категоріях ринкового господарства як відповідність попиту та пропозиції. На початковому етапі цієї відповідності немає. Проте, на думку науковця, вийти на рівень самопідтримуючого зростання та розширеного внутрішнього споживання можна за допомогою синхронного вливання капіталу до широкого кола галузей матеріального виробництва. Державі у цей період відводиться головна роль у створенні інфраструктури, чим закладе передумови для розгортання приватного підприємництва. Примусові заощадження поступово зміняться добровільними, автономні інвестиції – індуційованими. Все це створить умови для дії механізму ринку.

Водночас зазначимо, що ідея збалансованого набору інвестицій не знайшла підтримки серед більшості західних науковців і була піддана

грунтовній критиці. Стверджувалось, що реалізація цього плану фактично призвела би до надбудови нової економічної системи над старою. Окрім того, за відсутності координуючого та регулюючого центрального органу інвестиції навряд чи б збіглися у часі й просторі. Як наслідок, незбалансованість у процесі здійснення запропонованого плану стала б фактором, що сповільнює загальні темпи зростання. Тому деякі автори, і зокрема американський дослідник А. Хіршман, запропонували інший варіант концепції «великого поштовху». Ним була розроблена теорія «незбалансованого економічного зростання» для нерозвинених країн [116, с. 35], яка доводила необхідність не синхронного розвитку всіх галузей, а прискореного зростання галузей-лідерів. Останні повинні володіти максимальними прямими та зворотними зв'язками, тобто зростання галузей-лідерів повинно стимулювати розвиток суміжних з ними галузевих структур. Темпи зростання галузей-лідерів повинні бути непропорційно швидкими. Це призведе до того, що в суміжних сферах з'являться структурні диспропорції, ліквідація яких викличе у свою чергу нові диспропорції, що й створить стимул для подальшого прогресу. Таким чином, «імпульс зростання» розповсюдиться на всі сектори та забезпечить їх піднесення, в протилежному випадку можливо лише відтворення попередніх структур, але не поступальний розвиток. Відтворення структури економіки в незмінному вигляді рівнозначне застою, відсутності розвитку.

Критика поглядів А. Хіршмана сприяла відомій реабілітації та подальшому розвитку вихідної концепції. Г. Зінгер, зокрема, висунув нову концепцію модернізації, в якій «збалансоване зростання здійснюється за допомогою незбалансованих інвестицій» [116, с. 36-37]. «Великий поштовх» у промисловості, вважає він, неможливий без «великого поштовху» в аграрній сфері. На думку Г. Зінгера, досягнути його можна лише завдяки модернізації, яка дозволить підвищити продуктивність праці в аграрних галузях і стимулюватиме експорт традиційних виробництв. Валютні надходження, на переконання автора цієї концепції, доцільно спрямувати в

імпортозаміщуючі виробництва та у створення власної інфраструктури. Лише за таких обставин «великий поштовх» досягає мети.

Однак, як і решта концепцій, ця проявляє свою життєздатність лише на базі зовнішніх ресурсів. Обмеженість у внутрішніх ресурсах розвитку змушує національних лідерів відпрацьовувати альтернативні варіанти виживання. Зовнішні позики перетворюються на рятувальне коло для відродження та подальшого розвитку національної економіки. Тому подальшу розробку тема імпорту капіталу отримала в рамках теорії зростання з двома дефіцитами, запропонованої Х. Ченері та А. Страутом [116, с. 37-39]. Основною ідеєю стало акцентування уваги на іноземних інвестиціях для проведення відповідних структурних змін. Як наслідок, у середині 1960-х рр. вони запропонували модель трифазового розвитку слаборозвиненої економіки. На кожному етапі авторами моделі було визначено головний фактор, що гальмує економічний розвиток і, у зв'язку з цим, було запропоновано перерозподіляти інвестиції між секторами таким чином, щоб забезпечувалося перевищення темпів росту експорту над темпами росту імпорту, при цьому гранична схильність до імпортування знижується. Дефіцит поточного платіжного балансу, що скорочується, покривається припливом іноземної валюти.

На нашу думку, напрям побудови секторальної структури економіки експортоорієнтованого характеру, який демонструє модель Х. Ченері та А. Страута, є вкрай загрозливим, оскільки: а) спричиняє занепад у інших сферах економіки; б) викликає залежність від кон'юнктури зовнішніх ринків; в) стає приводом для появи інфляційних процесів у довгостроковому періоді.

Як бачимо, розглянуті концепції модернізації були спрямовані на прогресивну секторальну видозміну економіки слаборозвинутих країн (теорія «великого поштовху», модель з двома дефіцитами і т.д.), але для успішної їх реалізації (відповідних секторальних трансформацій) необхідний був цілий ряд економічних та соціальних передумов, більшість із яких в таких країнах були відсутні. Окрім того, більшість теорій прискореного розвитку

опиралися на ідею первісного поштовху, що йшов від західних країн. Однак вкладати величезні кошти в економіку країн, що розвиваються, західні країни не бачили нагальної необхідності та й країни «третього світу» не швидко переймалися рекомендаціями тих країн, що сприймалися на той час як недавні колоніальні поневолювачі.

Практика довела, що універсальних моделей розвитку, більше того, максимально спрощених моделей, завдяки яким би досягалась прогресивна секторальна структура економіки сформулювати в умовах неоднорідності, надзвичайної мінливості світового економічного простору виявляється фактично неможливим. Саме тому більшість економічних досліджень в основному тепер присвячується розробці єдиних класифікаційних підходів, що дозволяють аналізувати поточні ситуації в національних економіках, висвітлювати їх рівень та тенденції розвитку, а також бути співставними з іншими країнами. У кінцевому результаті це дає змогу формувати унікальні для кожної з країн моделі подальшого розвитку.

Сьогодні дослідження структурних параметрів економіки ґрунтується на прийнятій економічним співтовариством Міжнародній стандартній галузевій класифікації видів економічної діяльності - International Standard Industrial Classification (ISIC) [178]. При цьому залежно від рівня агрегації видів економічної діяльності формуються різні аналітичні моделі структури економіки. Так, у дослідженнях Світового банку відповідно до теоретичної моделі К. Кларка, економіка розподіляється на три сектори: аграрний, індустріальний (з виокремленням обробної промисловості) та сектор послуг. Проте за складом галузей, що формують сектори, ця модель дещо відрізняється від теоретичної. Так, видобувна промисловість в аналітичній моделі входить до складу промисловості, а не до первинного сектора, як у моделі К. Кларка, що зумовлено статистичною практикою розподілу видів діяльності.

Аналітична модель, що використовується фахівцями Організації економічного співробітництва та розвитку, ґрунтується на теоретичних

моделях із більш детальним структуруванням економіки й виокремлює шість секторів: аграрний, промисловість, будівництво, торгівля та транспорт, фінансові та ділові послуги, інші послуги. Це дає можливість скласти більш широке докладне уявлення про тенденції змін у структурі економіки. Крім зазначених, залежно від мети досліджень, використовуються також інші аналітичні моделі із виокремленням більшої кількості складових національної економіки.

Як уже зазначалося, з початком нового століття у розвинених країнах світу все більш очевидно стверджується «знаннєва економіка», що заснована на новітніх досягненнях у сфері інформаційних та комунікаційних технологій [160]. Це у свою чергу означає, що з'являються нові способи секторального структурування економіки, відповідно до цього контексту, і нові пріоритети її розвитку. Базовим способом формування нової секторальної структури і встановлення її пріоритетів є визначення науково-технічних пріоритетів (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Науково-технічні пріоритети розвинених країн та України

Країни	Пріоритетні технології та галузі
США	Передова зброя та військово-оборонні системи, біомедицина, біотехнології, аерокосмічна галузь, енергозберігаючі технології, нанотехнології, інформаційні технології, технології по вивченню навколишнього середовища та клімату
Японія	Розкриття причин хвороб, створення нових медичних препаратів, методів профілактики на основі генної інформації, розробка комп'ютера з функціями штучного інтелекту, розкриття секретів духовного світу людини, практична реалізація ідеї репродуктивного лікування, нанотехнології, побутове застосування роботів, інформаційні технології, розпізнавання мови людини комп'ютером, прогнозування погоди в глобальних масштабах та керування кліматом, космічні дослідження
Євросоюз	геноміка і біотехнологія для охорони здоров'я, нанотехнології й нанонауки, «інтелектуальні» багатофункціональні матеріали, нові пристрої і виробничі процеси, аерокосмос, якість і безпека продуктів харчування, захист навколишнього середовища і створення екосистем, населення великих міст і

	проблеми керування в суспільстві, заснованому на знаннях
Україна	фундаментальні дослідження з найважливіших проблем природничих, суспільних і гуманітарних наук; проблеми демографічної політики, розвитку людського потенціалу та формування громадянського суспільства; збереження навколишнього середовища та сталий розвиток; біотехнології; діагностика і методи лікування найпоширеніших захворювань; нові комп'ютерні засоби та технології інформатизації; ресурсозберігаючі технології в енергетиці, промисловості та агропромисловому комплексі, нові речовини і матеріали

Джерело: Складено за даними: [59], [110], та Організації економічного співробітництва та розвитку

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) запропонувала власну методологію структурування «знаннєвої економіки». Показниками розбудови «знаннєвої економіки» слугує збільшення частки стратегічних секторів економіки, а також частки високо- та середньотехнологічних складових в обробній промисловості.

Зростання частки високо- та середньотехнологічних секторів у суспільному виробництві слугує тим беззаперечним чинником зростання сфери послуг як у кількісному, так і якісному аспектах, а отже й посідає чільне місце в розбудові конкурентоспроможності країни.

Відповідно до методології ОЕСР, в економіці визначаються чотири сектори обробної промисловості за технологічним рівнем розвитку, а саме: група А (галузі високо-технологічного рівня), група В (галузі середньо високотехнологічного рівня), група С (галузі середньо низькотехнологічного рівня), група D (галузі низького технологічного рівня). Виходячи з того, що саме удосконалення технологій є вирішальним фактором зростання продуктивності розвитку та міжнародної конкурентоспроможності, цьому аспекту аналізу приділяється значна увага наукових підрозділів ОЕСР. Критерієм для класифікації видів економічної

діяльності слугує частка їх витрат на дослідження та розробки у валовому випуску (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Класифікація видів економічної діяльності обробної промисловості за рівнем технологічного розвитку

Назва групи	Види економічної діяльності
Група А (Галузі високо-технологічного рівня)	авіаційна та космічна промисловість; фармацевтичне виробництво; виробництво канцелярських та електронно-обчислювальних машин; виробництво обладнання для радіо, телебачення та зв'язку; виробництво медичних приладів та інструментів, точних вимірювальних приладів, оптичних приладів та годинників
Група В (Галузі середньо високотехнологічного рівня)	виробництво електричних машин та апаратури; автомобілебудування; хімічне виробництво без фармацевтичного виробництва; виробництво залізничних та трамвайних локомотивів та рухомого складу; виробництво машин та обладнання
Група С (Галузі середньо низькотехнологічного рівня)	суднобудування; гумова та пластмасова промисловість; виробів із коксу, продуктів нафтопереробки та ядерного палива; виробництво скла та виробів зі скла; металургія та оброблення металу
Група D (Галузі низького технологічного рівня)	інше виробництво, що не відноситься до інших угруповань; виробництво деревини та виробів з деревини, целюлозно-паперова промисловість, видавнича справа; харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів; текстильна промисловість та пошиття одягу; виробництво шкіри та шкіряного взуття

Джерело: Складено за даними: [74, с.24]

Схожій ідеї групування галузей економіки притримується російський економіст С. Глазьев, виокремлюючи, так звані, «технологічні сукупності». Технологічні сукупності являють собою ланцюжки взаємопов'язаних виробництв, що характеризуються якісною однорідністю. Це означає приблизно однаковий технічний рівень виробництва, якість продукції, сировини та матеріалів, кваліфікації робочої сили. С. Глазьев виділяє такі типи технологічних сукупностей: видобуток і переробка сировини та первинних енергоносіїв; виробництво конструкційних матеріалів; виробництво обладнання для виробничого споживання; створення

виробничої інфраструктури (будівництво, транспорт, зв'язок); виробництво військової техніки; виробництво продукції невиробничого споживання; підготовка кадрів та ін. [30, с.60].

Водночас довгостроковий розвиток своїх національних економік передові країни вбачають у підтримці стратегічних секторів. Відповідно до методології ОЕСР, в економіці виокремлюється шість стратегічних секторів: перший та другий сектор охоплюють галузі високотехнологічної та середньо високотехнологічної промисловості відповідно; третій – галузі зв'язку; четвертий і п'ятий – ділові послуги, а шостий – соціально спрямовані види діяльності сфери послуг, що забезпечують повноцінний розвиток людини.

У більш деталізованому вигляді, до складу стратегічних секторів згаданої методології входять наступні види економічної діяльності:

- 1-й сектор: фармацевтичне виробництво, виробництво офісного обладнання, лічильних машин та комп'ютерів, виробництво радіо-, телевізійного та комунікаційного обладнання, виробництво медичних препаратів та інструментів, точних вимірювальних та оптичних приладів, авіаційна та космічна промисловість;
- 2-й сектор: виробництво хімікатів, виробництво машин та устаткування, не вказаних в інших позиціях, виробництво електричних машин та апаратури, виробництво автомобілів, причепів і напівпричепів, виробництво залізничного та транспортного обладнання;
- 3-й сектор: поштові та телекомунікаційні послуги;
- 4-й сектор: фінансове посередництво, страхування та пенсійне фінансування, допоміжна діяльність у сфері фінансового посередництва;
- 5-й сектор: оренда машин та обладнання, комп'ютерне та телекомунікаційне обслуговування, дослідження та розробки, інші ділові послуги (за винятком операцій з нерухомістю);
- 6-й сектор: освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога.

Особливої уваги при розгляді питання еволюції наукових поглядів на секторальну структуру економіки і пріоритети її розвитку на кожному

історичному періоді часу заслуговує кластерна концепція М. Портера. Спираючись на глобалізаційні процеси, що мають місце у світовому господарстві, ця теорія фактично відкидає необхідність розподілу суспільного виробництва на сектори та галузі. Натомість вся увага фокусується на кластерах – індустріальних комплексах, що сформовані на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, зв'язаних технологічним ланцюжком [174].

Ідея кластерів не нова. Вона тісно перекликається з теоретично-практичним рішенням, яке активно використовувалося у Радянському союзі – територіально-виробничі комплекси (ТВК). Проте, на відміну від ТВК, кластери створюються підприємствами за ініціативою знизу, виходячи із ринкових умов та необхідності забезпечення власної конкурентоспроможності.

Дуже близькою до концепції кластерного підходу є концепція «полюсів зростання», за якою в економіці існують певні точки – регіони, галузі, підприємства – розвиток яких істотно впливає на розвиток інших суб'єктів, супроводжується мультиплікативним ефектом та сприяє зміцненню та розширенню коопераційних зв'язків із підприємствами, що знаходяться як на території регіону, так і за його межами.

Дві останні вищезгадані теоретичні моделі структурування економіки, безумовно, є перспективними та важливими напрямками промислової політики держави. На нашу думку, кластери та «полюси зростання» є визнаною, ефективною формою побудови організаційно-виробничих зв'язків між підприємствами та споживачами, однак не в змозі надати узагальнюючої картини структури національної економіки як цілісного організму, в якому існують складні як горизонтальні, так і вертикальні взаємозв'язки; не можуть бути підґрунтям для визначення загальних закономірностей зміни структури економіки в процесі її еволюції, що мають бути властиві кожній з країн. Крім того, існує ряд секторів економіки, галузей, задіяних у виробництві

суспільних благ і ефективне функціонування яких неможливе без комплексного макроекономічного підходу контролю і регулювання.

3.2. Методологічні підходи секторального структурування національної економіки

Дослідження методології будь-якого явища чи процесу вимагає чіткого категоріального апарату й визначеності його співвідношень. Пізнаючи об'єктивну реальність людство формулює, а потім активно оперує різного роду поняттями. Визначеність та єдність у розумінні категорій дозволяє рухатися теорії та практиці вперед. Суперечності та розбіжності у трактуванні понять, з однієї сторони, ускладнюють пошуки істини, а з другої – по мірі появи інших міркувань та умовиводів – розвивають та збагачують розуміння певних явищ та процесів.

У межах даного дослідження потребують більш виразного трактування та усвідомлення такі споріднені економічні категорії як: сфера суспільного виробництва, економічна галузь, сектор економіки, вид економічної діяльності, економічний кластер.

У вітчизняній економічній науці сфера суспільного виробництва є найкрупнішим структурним елементом суспільного виробництва. Все суспільне виробництво складається з двох головних сфер, а саме: матеріального та нематеріального виробництва. Матеріальне виробництво є сферою суспільного виробництва, в якій виробляються: а) матеріальні блага: вугілля, цемент, метал, будівлі, одяг, машини, обладнання, енергія, хімічні вироби, тощо; б) матеріальні послуги: вантажний транспорт, оптова торгівля, обслуговування і ремонт техніки, тощо. Нематеріальне виробництво – це сфера суспільного виробництва, в якій виробляються: а) нематеріальні

послуги: роздрібна торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, охорона здоров'я, тощо; б) духовні цінності: освіта, культура, мистецтво тощо [23, с.76].

Аналогічне розуміння сфер суспільного виробництва визначене Загальним класифікатором «Галузі народного господарства України», затвердженим Міністерством статистики України, оскільки передбачає розділення всіх галузей національного господарства на дві великі групи: сферу матеріального виробництва й невиробничу сферу діяльності. За прийнятою методологією ці групи галузей відрізняє мета економічної діяльності підприємств, які вони об'єднують. Метою економічної діяльності підприємств галузей сфери матеріального виробництва є створення матеріальних благ і доведення їх до споживача. Матеріальні блага створюються у формі продуктів, енергії, у формі переміщення вантажів, зберігання продуктів, сортування, упакування та інших функцій, які можна розглядати як продовження виробництва в сфері обігу. Метою економічної діяльності підприємств і організацій, віднесених до невиробничої сфери є надання різного роду послуг.

Більшість наукових досліджень, що стосуються секторів економіки, оминають увагою категоріальний апарат, що уповільнює теоретичне обґрунтування причин та наслідків секторально-структурних трансформацій в економіці, формування секторальних пріоритетів та втілення їх на практиці.

Єдності у розумінні такого поняття як «сектор економіки» у науковій літературі не досягнуто й до цього часу. Водночас його використання в різного роду дослідженнях є доволі поширеним. Більше того, ця економічна категорія є центральною у межах нашого дослідження, тому вимагає детального вивчення й авторського визначення.

Сектор, як науковий термін, походить від латинського слова «sector» – розсікаючий. Про багатозначність поняття «сектор» свідчить велика кількість визначень, які надаються різними енциклопедіями. Проте першочергове трактування зводиться до того, що це складова частина чого-небудь [21, с.

537]. Схоже, але й разом із тим уточнююче тлумачення сектора надається Великою радянською енциклопедією, де зазначається, що це чітко виражена складова частина [146, с. 1189].

З економічної точки зору, сектор розглядається як частина народного господарства, що має певні соціальні чи економічні ознаки [21, с.538]. Науковими підрозділами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) ця категорія визначається як група організацій, підприємств, що задіяні у подібних видах економічної діяльності [187]. Також пропонується вважати сектором підрозділ економічної діяльності (наприклад, вуглевидобувний сектор) або групу видів економічної діяльності (наприклад, сектор послуг) або ж структуру групи видів економічної діяльності [188].

Група українських науковців, очолювана С. Мочерним, розуміє під «сектором економіки» велику, значну частину економіки [48, с. 342]. Закордонні дослідники вважають «сектором економіки» частину економіки, що має визначені, загальні характеристики, які дозволяють виокремити її від інших частин економіки в теоретичних чи практичних цілях [145, с. 512].

Дещо інший підхід у розумінні «сектора» вбачається статистичною наукою. Статистичний словник ОЕСР позначає сектором один із п'яти взаємно виключних секторів, що об'єднують групу інституційних одиниць на основі їх головних функцій, поведінки та цілей [187]. Схожої думки притримується вітчизняний економіст Р. Моторин. Узагальнюючи українську та світову практику ведення обліку та трактування господарських процесів, а також їх групування та аналізу, він характеризує сектор як сукупність інституційних одиниць, тобто господарських одиниць, які мають близькі інтереси, функції і джерела фінансування, які обумовлюють їхню схожу економічну поведінку [108, с.97]. В. Ковальчук пропонує доволі близьке до попереднього тлумачення: сектор – це сукупність інституційних одиниць (або суб'єктів), які можуть від свого імені володіти активами, приймати

зобов'язання, здійснювати економічну діяльність і операції з іншими одиницями [76, с.17].

Разом з тим, такий підхід є надзвичайно узагальнюючий, що не дозволяє зробити чітких розмежувань між інституційними одиницями, виявити їх видову-діяльнісну спрямованість, господарське призначення тощо, оскільки володіти активами, приймати зобов'язання і т.д. характерно для всіх суб'єктів економічної діяльності, які загалом і складають економіку будь-якої держави.

Отже, аналіз наведених визначень вказує на те, що категорія сектор економіки, в залежності від предмету вивчення, може вживатися у двох значеннях: по-перше, для позначення сукупності інституційних одиниць, що об'єднані близькими функціональними аспектами, поведінкою та призначенням; по-друге – для позначення агрегованих видів економічної діяльності, які пов'язані між собою або ж призначенням продукції, що виготовляється, або ж однорідністю сировини, що використовується і т.д.

Сектор економіки є доволі крупною агрегованою одиницею суспільного виробництва, а отже містить складові. Складовою першого порядку є підсектор, який пропонується розглядати як структурну складову сектора економіки, що за визначеними ознаками становить єдність із конкретним сектором економіки, і виробництво продукції якої спрямовується і використовується з метою функціонування інших секторів та/або для обслуговування власного сектора.

Складовою підсектора є галузь економіки. Під категорією «галузь народного господарства» українська економічна думка розуміє сукупність підприємств, установ і організацій, які виробляють однорідну продукцію або послуги й різняться характером виконуваних функцій [47, с.255].

У Господарському кодексі України та статистичних класифікаціях термін «галузь» визначається як діяльність сукупності виробничих (статистичних) одиниць, що беруть участь у переважно однакових або подібних видах економічної діяльності.

У свою чергу, економічна діяльність - це процес поєднання дій, які призводять до отримання відповідного набору продукції чи послуг [73]. Вид діяльності має місце тоді, коли об'єднуються ресурси (устаткування, робоча сила, технологічні засоби, сировина та матеріали) для створення виробництва конкретної продукції та надання послуг. Таким чином, вид діяльності характеризується використанням ресурсів, виробничим процесом, випуском продукції та наданням послуг.

Для визначення галузевої приналежності конкретної економічної одиниці (підприємства), незалежно від форми власності, в якості класифікаційної ознаки в міжнародній практиці використовується основний вид економічної діяльності.

Критеріями для визначення цієї ознаки можуть слугувати чисельність зайнятих працівників, обсяг виробництва продукції (товарів, послуг) або прибуток. Згідно з методикою, застосовуваної в міжнародній статистиці, основний вид економічної діяльності підприємства визначається за максимальним (у відсотках) значенням одного із зазначених вище критеріїв у загальній величині відповідного показника по певному підприємству.

Другорядний вид економічної діяльності – це будь-яка інша діяльність, частка котрої, відповідно до вибраного критерію, менше діяльності основного виду. Кожна економічна одиниця (господарюючий суб'єкт) може здійснювати один або кілька другорядних видів економічної діяльності [44].

Західна економічна наукова думка поняття «галузь» часто ототожнює з поняттям «продуктовий ринок». Тому, наприклад, М. Портер визначає галузь як групу компаній, які виробляють продукцію, що є близькими субститутами [125, с. 39]. Проте складно визначити наскільки тісною має бути ця взаємозамінність між показниками товарів, у межах процесу виробництва або в географічних рамках ринку. Ідеальне визначення товарного ринку повинне враховувати можливість заміщення як у виробництві, так і у споживанні.

За методом, запропонованим Дж. Робінсон, з точки зору споживання, товар А може вважатися заміником товару В у тому випадку, якщо при

зростанні ціни на продукт А обсяги продажу продукту В падають. Разом з тим, у такому трактуванні теж є певні прогалини. Так, наприклад, слід уточнювати, яким має бути коефіцієнт перехресної еластичності товарів, достатній для визнання товарів А і В взаємозамінними, або в яких цінових інтервалах доцільно проводити такі заміри, і т.д.

Поняття «заміщення» потребує конкретизації не лише для сфери споживання, але й для виробництва. Адже групи фірм, які виробляють певну продукцію, що зовсім не є субститутами, можуть, тим часом, бути серйозними конкурентами, якщо використовують схожу базову кваліфікацію робітників і обладнання та можуть швидко освоїти продуктові лінії одна одної.

Виходячи з практики прирівнювання «галузі» до «продуктового ринку», більш детальний структурний аналіз може здійснюватися за допомогою сегментування.

Сегментація ринку – це його поділ на окремі частини (сегменти) за ознаками виду товару, що продається, територіального розміщення, типу покупців, найбільш представлених на даній частині ринку, і соціальними [104, с. 62]. З точки зору виробництва, сегмент – це структурна складова суспільного виробництва, яка відокремлена й згрупована за певними ознаками товарного або регіонального ринку.

М. Портер вважає, що жодна національна галузь не може досягти конкурентоспроможності ні на зовнішньому, ні на внутрішньому ринку без виникнення та зміцнення ряду підтримуючих і супутніх галузей, які утворюють систему, визначену в його теорії як кластер [126]. Величезний прогресивний вплив на економічний розвиток країн справляють саме такі – сконцентровані за географічною ознакою – групи взаємозв'язаних компаній, спеціалізованих постачальників і фірм різних галузей, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (освітніх закладів, агентств із стандартизації, торговельних підприємств).

На його думку, кластери являють собою новий спосіб структурування економіки, організації, теорії та практики економічного розвитку, а також встановлення державної політики, який забезпечує додаткові можливості для зростання продуктивності суспільної праці.

Існує пряма залежність між розвитком національної економіки як складного системного утворення та структурою суспільного виробництва. Економічній науці відомо чимало шляхів вивчення структури суспільного виробництва, проте життєздатність виявили лише деякі.

Основою аналізу структури суспільного виробництва завжди вважалась теорія відтворення, за допомогою якої визначали склад і основні елементи структури національного господарства, закономірності його розвитку, фактори, що впливають на зміну та удосконалення. Основоположники теорії виходили з того, що однією з головних рис суспільного виробництва є те, що воно має безперервний характер, тобто постійно повторюється, відновлюється.

Для забезпечення своєї життєдіяльності суспільство не може припинити споживати, а отже, не може перестати виробляти. Будь-який процес виробництва, що розглядається в неперервному потоці його відновлення, в той же час є процесом відтворення. Весь процес відтворення включає в себе чотири ланки (стадії): безпосередньо виробництво як процес створення матеріальних благ (послуг); розподіл, в результаті якого кожен учасник суспільного виробництва отримує свою частку у виробленому національному продукті (у натуральному або грошовому вираженні); обмін, в процесі якого отримана частка при розподілі (натуральна, грошова) обмінюється на необхідні конкретні засоби існування; споживання – відбувається кінцеве споживання виробленого продукту, й тим самим дається поштовх до розпочинання нового виробничого циклу [9, с. 36]. Разом з тим, кожній стадії властиві ще й чисто виробничі функції. Так, на стадії виробництва має місце виробництво не лише предметів споживання, а й засобів виробництва. В процесі розподілу розподіляється, окрім продукту, робоча сила та засоби виробництва.

Виробнича функція стадії обігу проявляється в обміні діяльністю, а на стадії споживання паралельно з особистим діє виробниче споживання.

Відтворювальний принцип аналізу структури економіки характеризує останню як динамічну категорію, що знаходиться в постійному русі, зміні, саморозвивається і самовідтворюється. Причиною цього слугують постійно зростаючі потреби людства. Прагнення задовольнити зростаючі потреби є визначальним мотивом для удосконалення економічної діяльності, нарощування виробництва та зміни його структури [83]. Як наслідок, має місце поява певних продуктів-новинок, які, у разі їх сприйняття споживачами, стають основою нових виробництв і навіть галузей.

Таким чином, *відтворювальний принцип* покладено в основу методологічного підходу секторального структурування національної економіки. Цей підхід базується на застосуванні такого поняття як цільове призначення продукції, що виробляється. Відповідно до цього, національну економіку можна представити у вигляді нелінійних малосекторних моделей, де кожен сектор виробляє один агрегований продукт. У цьому контексті базовою моделлю слугує односекторна модель Солоу. У цій моделі економічна система розглядається як єдине ціле, виробляє один універсальний продукт, який може як споживатися, так і інвестуватися. Модель в самому агрегованому вигляді відображає процес відтворення і дозволяє у загальних рисах аналізувати співвідношення між споживанням і нагромадженням.

Більш детально процес відтворення відображає двосекторна модель, яка вперше на концептуальному рівні була досліджена К. Марксом у «Капіталі». Як математична модель вона також досить докладно досліджена. У цій моделі два агрегованих продукти (засоби виробництва й предмети споживання) і два підрозділи (сектори). Перший підрозділ виробляє засоби виробництва, другий – предмети споживання. Відповідно всі стадії проміжного виробництва були зведені до I підрозділу, а все виробництво

предметів споживання як кінцевого продукту – до іншої галузі у вигляді II підрозділу [99, с. 445].

Радянська наукова думка цілковито базувалася на марксистській теорії, згодом вирізняючи хіба що серед сектора предметів споживання предмети особистого споживання (наприклад, їжа, одяг, житло) та виробничого споживання (засоби праці, сировина, допоміжні матеріали й інші засоби виробництва) [123], й знайшла своє практичне втілення в часи командної економіки. Провідною пропорцією національного господарства при визначеному співвідношенні темпів їх росту розглядався розвиток двох підрозділів, а в умовах машинного виробництва – обов'язкове випередження виробництва засобів виробництва. Такий орієнтир zdeформував гармонійний розвиток економіки країни. Ігнорувалися або мінімально задовольнялися потреби населення у тих чи інших благах, у першу чергу, в споживчих товарах та послугах.

Такі диспропорції були викликані кількома причинами. По-перше, відставання Радянського Союзу від розвинених країн змушувало прискореними темпами здійснювати індустріалізацію країни, тобто створювати матеріальне виробництво, притаманне індустріальній стадії. Тому економічна політика й все життя суспільства були зорієнтовані на першочерговий розвиток матеріального виробництва, більше того, на створення важкої індустрії, виробництва засобів виробництва. По-друге, сфера послуг ототожнювалася із невиробничою сферою, оскільки утримувалась за рахунок матеріальної сфери і, як вважалось, не створювала вартості. Такі підходи виявилися хибними, оскільки:

1) обмеження у розвитку сфери послуг означає заниження вкладень у людину, у її розвиток, що неминуче негативно позначається на розвитку матеріального виробництва. Адже недостатній розвиток сфери послуг – це недостатня кваліфікація робочої сили, це недостатньо сприятливі умови життя і праці людей, послаблення мотивації праці, уповільнення економічного розвитку країни загалом. І, як справедливо зазначає російський економіст

А. Пороховський: «...сфера послуг значною мірою виступає і як фактор підвищення ефективності матеріального виробництва. Цим, зокрема, можна пояснити, чому рівень життя й економічне зростання мають позитивну динаміку в розвинених країнах, хоча частка матеріального виробництва і кількість зайнятих у ньому людей скорочується...» [124, с.15];

2) у сфері послуг зайнята основна маса працюючих, зокрема у США приблизно до 80%. І вони створюють основну частину ВВП. Отже, сфера послуг – сфера виробнича, але це сфера нематеріального виробництва. І праця, зайнята у ній продуктивна, і створює вартість, і нову вартість у тому числі. Хоча послуга, на відміну від товару, не має речового вмісту, вона є втіленням суспільно-необхідної праці, а отже, має вартість [164, с. 72].

Водночас зазначимо, що наразі існує й трисекторна модель економіки (запропонована російським науковцем В. Колемаєвим), в якій три агрегованих продукти (предмети праці, засоби праці і предмети споживання) і кожен з трьох секторів виробляє свій продукт: матеріальний (нульовий) – предмети праці, фондоутворюючий (перший) - засоби праці, споживчий (другий) – предмети споживання.

На думку автора моделі, поділ першого підрозділу на два сектори принципово виправдано: адже предмети праці використовуються в одному виробничому циклі, у той час як засоби праці – у багатьох. Крім того, при дослідженні трисекторної економіки з'являється можливість прямо відобразити функціонування сектора, що виробляє проміжний продукт.

Подальшим розвитком методологічних підходів стало використання *моделі витрати-випуск*. Базова модель, що характеризує галузеву структуру економіки, становить міжгалузевий баланс, запропонований американським економістом російського походження ще в 30-х роках ХХ ст. В. Леонтьєвим. На основі цієї моделі визначається ряд важливих показників: абсолютний розмір задіяних у кожній галузі ресурсів, величина створюваного національного доходу, коефіцієнти міжгалузевих зв'язків [93]. Ці пропорції визначаються, з одного боку, структурою кінцевих і проміжних потреб

суспільства, а з іншого – технологічним рівнем і природними умовами виробництва. В цьому проявляється тісний зв'язок галузевої структури економіки з відтворювальною та технологічною.

Серед найбільш розповсюджених сьогодні методологічних підходів секторального структурування національної економіки є *технологічний*, де головна увага приділяється таким поняттям як характер впливу на предмети праці, науково-дослідна інтенсивність продукції (співвідношення витрат на дослідження і розробки до загального обсягу продажів), технологоемність, схожість технологічних процесів і технологічної бази виробництва, тощо.

Відповідно до цих понять, можливі наступні класифікації галузей (секторів) економіки. Класифікація галузей промисловості за характером впливу на предмети праці поділяє їх на дві групи: добувні та обробні галузі. До складу добувної промисловості входять галузі, в яких здійснюється процес добування сировини із землі, лісів, водойм тощо. До групи обробної промисловості належать галузі, які займаються переробкою сировини.

Такі ж ознаки як науково-дослідна інтенсивність, технологоемність, схожість технологічних процесів і технологічної бази виробництва знайшли своє відображення в новій класифікації галузей промисловості ЄС за п'ятьма методиками:

- 1) виробництво інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) (виробник ІКТ, невиробник ІКТ, споживач ІКТ);
- 2) ІТ-кваліфікація (низька, висока, зростаюча);
- 3) рівень освіти персоналу (низький, середній, високий);
- 4) характер інновацій (ефект масштабів, технологічна залежність, інноватор з власною науково-дослідною базою, спеціалізований постачальник);
- 5) рівень наукомісткості (низькотехнологічний, середні технології високого рівня, високотехнологічний) [163, с. 87].

Відповідно до кожного з цих підходів галузі обробної промисловості поділяють на ті, які виробляють інформаційно-комунікаційне обладнання, галузі – інтенсивні споживачі ІКТ та інші галузі, які їх не виробляють.

Другий метод дозволяє згрупувати галузі відповідно до питомої ваги професіоналів у сфері інформаційних технологій у загальній структурі зайнятих. До цієї категорії в ЄС належать представники таких професій як менеджер комп'ютерних систем, інженер-програміст, комп'ютерний аналітик, оператор ЕОМ, комп'ютерний інженер та інші.

Рівень освіти, за методикою Європейської Комісії, вважається високим, якщо питома вага працівників з вищою освітою не менш як на 20% перевищує середній рівень для всіх галузей обробної промисловості. Середнім вважається рівень освіти лише у випадку, коли частка працівників у галузі з повною середньою освітою не менш як на 5% перевищує середній рівень цього показника по всіх галузях обробної промисловості. В усіх інших випадках рівень освіти вважається низьким.

За характером інноваційної діяльності виділяють чотири категорії галузей: виробники, технологічно залежні від постачальника; галузі, де спрацьовує ефект масштабів; постачальники спеціалізованої продукції; інноватори з власною дослідницькою базою.

Класифікація галузей обробної промисловості за рівнем наукомісткості базується на використанні індикатора «частка витрат на НДДКР у валовому випуску галузі». Сьогодні це найбільш поширена та вживана класифікація під час аналізу технологічного рівня розвитку країни.

У зв'язку із тим, що в умовах сучасності найдинамічніше розвивається сектор послуг, а в країнах Організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР), наприклад, у даному секторі вже виробляється дві третини ВВП (причому цей показник демонструє стійку тенденцію до зростання) [25], економісти все частіш фокусують свою увагу саме на ньому. При чому удосконалення третинного сектору, тобто сфери послуг, також здійснюється на базі технологічного методологічного принципу.

Склад сектора досить різноманітний. До нього найчастіше відносять торгівлю, транспорт і комунікації, банківську, страхову діяльність і інші фінансові послуги, послуги щодо інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), науково-технічні, а також різні ділові послуги (наприклад, аудит, рекламу й консалтинг) [173]. Неважко, проте, помітити неоднорідність вищенаведеного переліку. Так, послуги транспорту й зв'язку носять масовий характер, вони капіталомісткі й вимагають для свого виробництва залучення фахівців як з високою, так і низькою кваліфікацією. Інші послуги більш диверсифіковані, не припускають великих капітальних витрат і використання малокваліфікованої праці (наприклад, послуги з розробки програмного забезпечення).

Дане міркування спонукає цілий ряд сучасних дослідників стверджувати, що серед послуг виділився спеціальний сектор, званий четвертинний (quaternary sector). В Україні та Росії частіше прийнято іменувати його сектором інтелектуальних послуг. Це словосполучення в зарубіжних джерелах не зустрічається, а автори оперують терміном *knowledge-intensive services (KIS)*, який точніше перекласти як «інтелектуально насичені послуги».

Не дивлячись на недавнє виникнення, сектор інтелектуально насичених послуг динамічно еволюціонує, і його роль в сучасній економіці постійно зростає. Річний обсяг світового ринку інтелектуальних послуг вже сьогодні оцінюється в 95 млрд доларів США [101, с.33]. Значущість цього нового сектора визначається не тільки масштабами, але і випереджаючими темпами зростання в порівнянні з іншими секторами. Збільшення обсягів продажів інтелектуально насичених послуг коливається від 20% до 24% в рік [191], тому їх розвиток може здійснити істотний внесок до економічного зростання. За деякими оцінками, мультиплікатор приросту четвертинного сектора в п'ять разів більший, ніж аналогічний показник для сектора первинного. На сектор інтелектуально насичених послуг покладаються великі надії в плані структурної перебудови економіки й підвищення експортного потенціалу

будь-якої країни. Його розгортання дає поштовх для решти секторів, ініціює в них якісні зрушення. По суті, сьогодні можна говорити про те, що за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій знання, що продукуються у секторі інтелектуально насичених послуг, проникають у традиційні галузі, різко підвищуючи їх ефективність і перетворюючи їх на елементи нової економіки [171].

Проте при всій науковій і практичній значущості, дослідження цього сектора в літературі досить фрагментарні й носять переважно емпіричний характер, а теорія знаходиться на початковому етапі. Подібний стан справ, значною мірою, пояснюється тим, що це порівняно новий економічний об'єкт, досить складний для аналізу.

Через певні труднощі з принципами виокремлення сектора «інтелектуально насичених послуг», найчастіше предметом вивчення стає навіть не сам підрозділ у цілому, а тільки його частина – так звані «інтелектуально насичені ділові послуги» (knowledge-intensive business services – KIBS), призначені для споживання фірмами. Нерідко можна зустріти як просто найменування «ділові послуги», проте, як видається, це не цілком правильне поєднання, оскільки ділові (орієнтовані на бізнес) послуги зустрічаються і у складі третинного сектора, але не носять інтелектуального характеру.

Уявлення про склад сектора «інтелектуально насичені ділові послуги» в різних джерелах помітно відрізняються один від одного. Це пов'язано з тим, що їх основною відмінною рисою є «інтелектуальна насиченість» (knowledge intensity) – властивість доволі невизначена, її складно конкретизувати та виміряти. Про її наявність і інтенсивність можна судити тільки за непрямими ознаками, причому їх набір у різних авторів розрізняється: одні кладуть в основу класифікації особливості виробництва послуг, інші – їх економічні функції, треті – кваліфікацію виробників, четверті – величину і структуру оплати праці і т.д. Ф. Махлуп, один з перших дослідників цього сектора, запропонував під «професійними» розуміти послуги інжинірингу, правові,

аудиторські й консалтингові, а також ряд послуг охорони здоров'я [192]. Звичайно, це уявлення 60-х років минулого століття, але очевидний підхід, де визначальним є рівень кваліфікації.

У пізніших працях П. Уіндрама і М. Томлінсона [202] до четвертинного сектора по функціональному критерію віднесені наступні види послуг: архітектура, геодезія і інші будівельні послуги; програмне забезпечення і інші комп'ютерні послуги; банківські і фінансові послуги; послуги дизайну; послуги, пов'язані з навколишнім середовищем (наприклад, заходів, в області законодавства, моніторингу); послуги з управління основними засобами; страхування; послуги, пов'язані з наймом персоналу; маркетингові послуги і дослідження; преса й новинні послуги; послуги, пов'язані з НДДКР; телекомунікаційні послуги; техніко-інженерні послуги; технічне навчання.

Групою російських дослідників, очолюваною Я. Кузьміновим, до складу інтелектуальних послуг включені (за критерієм особливостей виробництва) наступні види діяльності [107]: консультування (включаючи ІТ-консалтинг); аудит; юридичні послуги; маркетингові послуги; оцінювальна діяльність; довірче управління активами; технологічний і фінансовий аудит; рекрутинг; реклама; аналітичне обслуговування.

Можна привести й приклад підходу з позиції внеску праці в додану вартість і, відповідно, оплати праці. За цією ознакою Е. Мюллер і А. Зенкер [193] вводять до складу «інтелектуально насичених ділових послуг» наступні області діяльності: аудит; управлінське консультування; маркетинг; сертифікацію; рекламу; право; ріелторську діяльність.

Згідно вищезазначеного впливає такий висновок: на сьогодні не існує однозначного уявлення ні про межі сектора інтелектуальних послуг, ні про те, які послуги до нього відносяться. Проте науковий аналіз повинен опиратися на обґрунтований критерій класифікації, для чіткого визначення якого необхідно виявити специфіку інтелектуальних послуг, що дозволяє виділити їх в окремий сектор економічної діяльності.

Між тим, зосередження науковців у своїх моделях лише на послугах та їхніх модифікаціях, говорить про недосконалість концепцій та необхідність перегляду у сучасних умовах. По-перше, економіка та її структура – це системне явище, а отже, і вимагає системного вивчення. По-друге, інформація та знання сьогодні, ставши провідними факторами економічного розвитку держав, пронизують не лише сферу послуг, а й решту галузей (починаючи від добувних, закінчуючи вискотехнологічними). І по-третє, розвиток сфери послуг неможливий без надання належної уваги дослідженню тих галузей, що складають її матеріально-технічну основу.

Поряд з технологічним та відтворювальним методологічним принципом секторального структурування національної економіки існує ще один – *інституціональний*, де за основу беруться інституційні одиниці. Альтернативний методологічний підхід запропонований статистичною наукою. Рекомендована Статистичною комісією ООН у 1993р. система національних рахунків поділяє економіку на 6 секторів: нефінансові корпорації, фінансові корпорації, органи державного управління, домашні господарства, некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства, інший світ. Сектор «Нефінансові корпорації» включає всі резидентні інституційні одиниці, головною функцією яких є виробництво товарів та нефінансових послуг. Фінансові операції на комерційній основі та операції зі страхуванням є прерогативою сектору «Фінансові корпорації». На сектор «Органи державного управління» покладається надання неринкових послуг для колективного споживання та перерозподілу національного доходу, багатства. Сектор «Домашні господарства» може здійснювати споживчу та/або виробничу функцію товарів і ринкових послуг. Надання неринкових послуг домашнім господарствам визначено за сектором «Некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства». Особливістю сектора «Інший світ» є те, що він не характеризується якоюсь принциповою функцією; він групує іноземні одиниці (нерезиденти), тому що

вони здійснюють операції з вітчизняними інституційними одиницями (резидентами) [108, с. 99].

З одного боку, така концентрація на інституційних складових економіки дає можливість вивчати та аналізувати потоки доходів та витрат, зміни активів та пасивів, з іншого – суттєво звужує можливості щодо вияву напрямку та характеру змін у секторах у розрізі видів економічної діяльності, у розрізі обсягів виробництва товарів та послуг кінцевого та проміжного споживання, а також скільки й чого потрібно для функціонування такого виробництва.

Описані вище методологічні підходи секторального структурування національної економіки дозволяють в тій чи іншій мірі, з того чи іншого кута зору аналізувати структуру суспільного виробництва, простежувати тенденції структурних трансформацій, визначати пріоритетні сектори, що позитивно впливатимуть на подальше економічне зростання національної економіки та підвищуватимуть її конкурентоспроможність у довгостроковому періоді. Одним з варіантів узагальненого та комплексного підходу, на нашу думку, може слугувати відтворювальний принцип з класифікацією секторів економіки на загальноекономічному рівні за напрямами кінцевого використання продукції, а саме:

- I. Сектор виробництва засобів виробництва;
- II. Сектор виробництва предметів споживання;
- III. Сектор виробництва послуг;
- IV. Сектор виробництва кінцевої військової продукції.

Як вже зазначалося, складовою першого порядку сектора економіки є під сектор, тому поглиблена класифікація секторів економіки виглядатиме наступним чином (рис. 3.1.): .

1. Сектор виробництва засобів виробництва (ЗВ)

- 1.1. Підсектор засобів виробництва для виробництва кінцевої військової продукції;
- 1.2. Підсектор засобів виробництва для виробництва предметів споживання;

- 1.3. Підсектор засобів виробництва для виробництва послуг;
- 1.4. Підсектор засобів виробництва для виробництва засобів виробництва.

2. Сектор виробництва предметів споживання (ПС)

- 2.1. Підсектор предметів споживання для виробництва кінцевої військової продукції;
- 2.2. Підсектор предметів споживання для виробництва засобів виробництва;
- 2.3. Підсектор предметів споживання для виробництва послуг;
- 2.4. Підсектор виробництва предметів споживання для виробництва предметів споживання.

3. Сектор виробництва послуг

- 3.1. Підсектор послуг для виробництва кінцевої військової продукції;
- 3.2. Підсектор послуг для виробництва засобів виробництва;
- 3.3. Підсектор послуг для виробництва предметів споживання;
- 3.4. Підсектор виробництва послуг для виробництва послуг.

4. Сектор виробництва кінцевої військової продукції

Така класифікація дозволяє здійснювати комплексне вивчення національної економіки; визначати пропорції, орієнтири, а також сильні та слабкі сектори національної економіки в доволі крупному агрегованому розрізі; чітко та системно аналізувати механізм взаємодії секторів всієї економіки. Зазначена класифікація не заперечує існуючої в науковій літературі галузевої класифікації економіки, а лише доповнює її.

Важливо зазначити, що визначені нами сектори мають між собою як тісний взаємозв'язок, так і взаємовплив. Сектор з виробництва засобів виробництва є матеріальною основою для сектора з виробництва предметів споживання. Отримання необхідного обладнання, сировини, деталей, інструментів і т.д. із сектора виробництва засобів виробництва забезпечує нормальне функціонування сектора з виробництва предметів споживання. У свою чергу сектор з виробництва предметів споживання надає всі необхідні блага (їжу, одяг тощо) працівникам сфери виробництва засобів виробництва, тим самим гарантуючи йому безперебійну роботу.

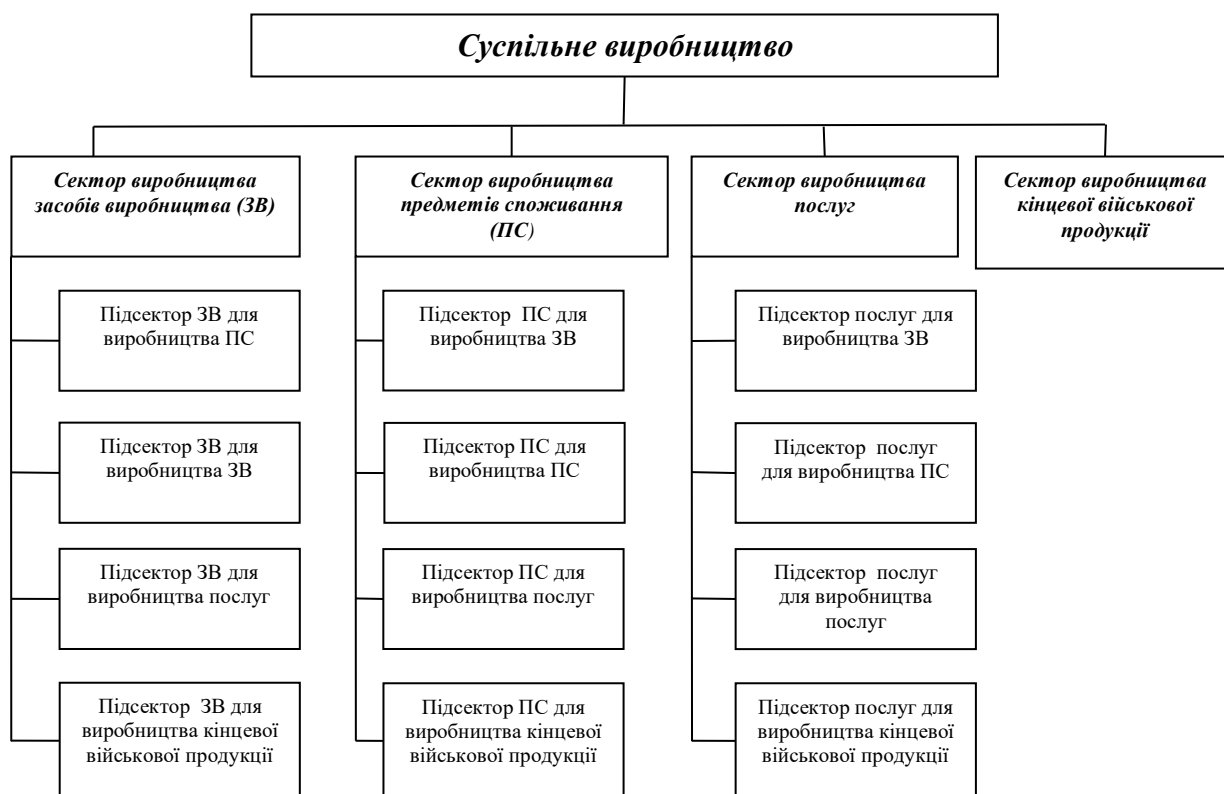

Рис. 3.1. Класифікація секторів економіки за напрямками кінцевого використання продукції

У своїй сукупності сектори з виробництва засобів виробництва та предметів споживання виступають базисом для інших двох секторів: з виробництва послуг та кінцевої військової продукції. Виробництво послуг також покликане бути підтримуючим елементом для секторів з виробництва засобів виробництва, предметів споживання, кінцевої військової продукції та безпосередньо своєї сфери – сфери послуг. Схематично це можна зобразити так (рис. 3.2.).

На практиці дана взаємодія та взаємозв'язок легко прослідковується на такому прикладі. Для існування такого виду економічної діяльності як сільське господарство, сектор виробництва засобів виробництва надає машини, техніку, обладнання, засоби захисту рослин, кормів, одомашнених тварин тощо, здійснює будівництво елеваторів, приміщень, складів, гаражних приміщень і т.д.

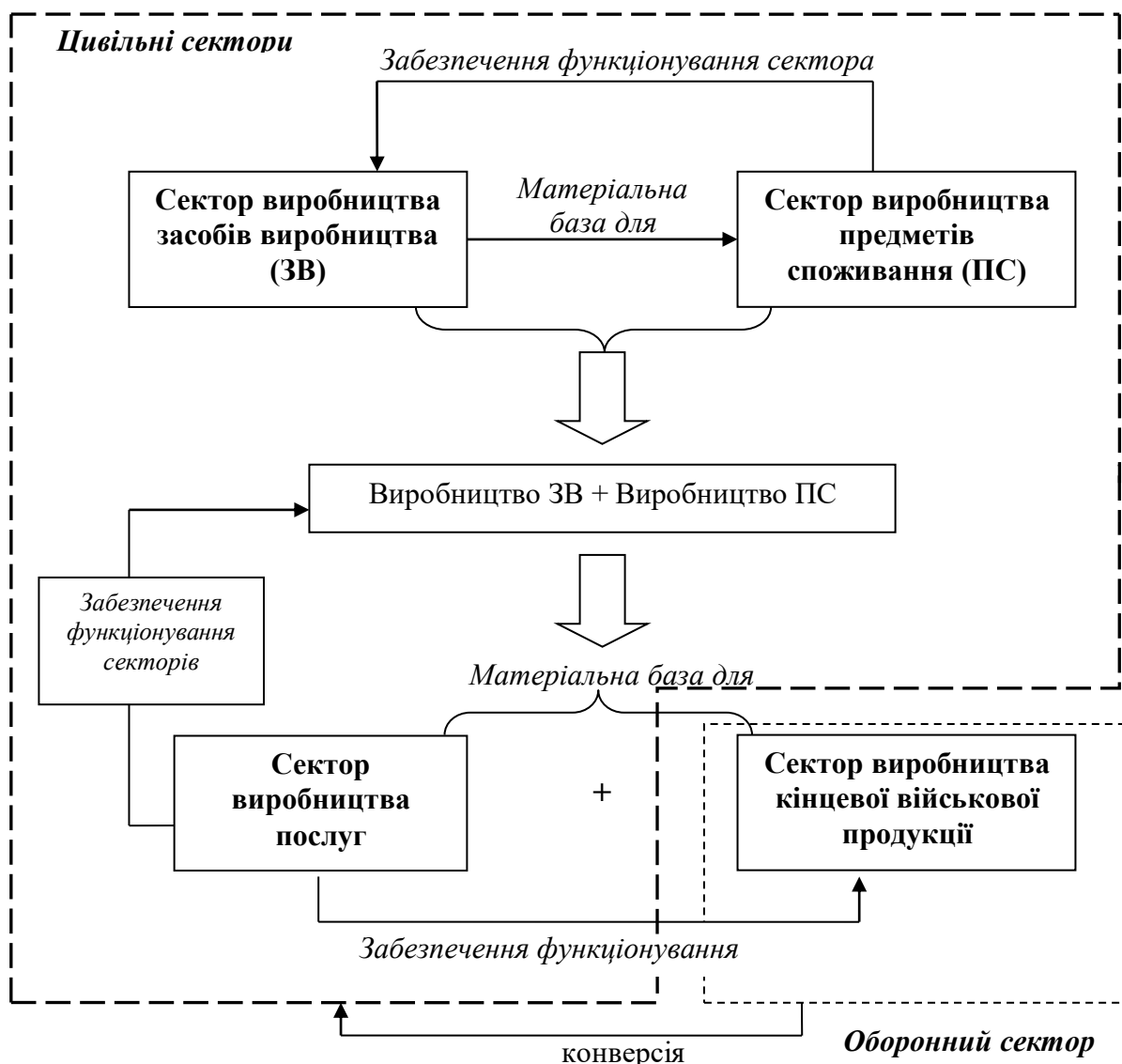

Рис. 3.2. Механізм взаємодії секторів економіки

Безпосередньо сільськогосподарське виробництво виливається у необхідні для сектора виробництва предметів споживання предмети праці: зерно, одомашнені тварини, ягоди, фрукти, овочі тощо, а отже, і передумовою функціонування таких галузей промисловості як борошно-круп'яна, кондитерська, консервна, маслоробна, м'ясна, молочна, олійноекстракційна тощо. Перераховані галузі є висхідними компонентами цілої низки видів діяльності з надання послуг: громадське харчування, торгівля, рекреаційна галузь, охорона здоров'я і т.і., котрі у свою чергу становлять важливе підґрунтя для роботи сектора виробництва кінцевої

військової продукції (в першу чергу це стосується працівників цієї сфери, які для свого фізичного та морального відновлення потребують їжу, оздоровчий відпочинок тощо).

До галузей, які безпосередньо пов'язані з виробництвом засобів виробництва, відносимо машинобудування, інструментальну промисловість, авіаційну промисловість, вугільну промисловість, лісову промисловість, целюлозну промисловість тощо. Виробництво предметів споживання має місце у харчовій промисловості, легкій промисловості, промисловості побутових приладів та машин, ювелірній промисловості і т.д. Змішаний вид, тобто галузі, які можна зарахувати і до таких, що пов'язані з виробництвом засобів виробництва й предметів споживання, увібрав у себе наступні: текстильну промисловість, цукрову промисловість, автомобільну промисловість, паливну і т.д.

Освіта, охорона здоров'я, транспортні послуги, рекреаційні, торгівля, побутові послуги, ділові послуги тощо – складають сектор виробництва послуг.

Серед зазначених секторів вирізняється сектор виробництва кінцевої військової продукції, оскільки, на думку багатьох науковців, даний підрозділ економіки в односторонньому порядку пов'язаний з сектором виробництва засобів виробництва, предметів споживання та послуг. Вважаємо, що існують і зворотні зв'язки. Під час конверсії напрацювання сектора з виробництва кінцевої військової продукції можуть використовуватися і у виробництві інших секторів. Більше того, чимало випадків у розвинених країнах, коли накопичені ідеї військового характеру випадковим або не випадковим чином потрапляли у цивільні сектора й завдяки чому формували нові ринки та види економічної діяльності.

Отже, усі секторальні складові економіки не тільки глибоко взаємозв'язані та взаємодіють, а й постійно змінюються. Інакше кажучи, секторальна структура не є статичною, а динамічною. Так, процес індустріалізації країни передбачає переважний розвиток виробництва засобів

виробництва, важкої промисловості. Однак, маємо згадати світовий досвід, який вказує на те, що переважне зростання засобів виробництва порівняно з виробництвом предметів споживання призводить до істотних диспропорцій та викривлень у розвитку економіки. Як наслідок, наша держава досягла найвищих показників виробництва матеріальних благ і, водночас, набагато відстала у виробництві кінцевої продукції, в першу чергу, товарів народного споживання, послуг. У 2000 році співвідношення між групою галузей, яку ще називають група «А» (виробництво засобів виробництва) і групою «Б» (виробництво предметів споживання) становило 77%:23%, в той час як у розвинених країнах кардинально протилежна картина – 30%:70% [109, с.169].

У зв'язку із цим, розвинені країни давно визначили пріоритетними секторами економіки ті галузі, де панує виробництво предметів споживання та послуг.

3.3. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації

В останні роки невинне посилення глобалізації світової економіки та лібералізації ринків небезпідставно викликають підвищений інтерес до питання конкурентоспроможності. Багатовимірною конкуренцією охопила всіх економічних суб'єктів, задіяних у світовій господарській системі, а отже, стала першочерговою проблемою практично для всіх країн. Перед національними економіками, у тому числі і перед Україною, постали питання визначення своєї конкурентоспроможності та її співставності з іншими державами, оцінки слабких місць та способів посилення своїх переваг. За справедливим зауваженням вітчизняного економіста Б. Кваснюка, поняття конкурентоспроможності залишається складним, багатоаспектним, таким, що не має універсального формулювання. Проте насамперед воно відбиває

сприятливі позиції національної економіки, головним чином, у сфері міжнародної торгівлі та, водночас, її здатність зміцнювати ці позиції [135].

Провідні міжнародні організації та установи, що безпосередньо займаються вивченням конкурентоспроможності визначили свій погляд на її сутність. Так, Світовий економічний форум (WEF) розглядає конкурентоспроможність як здатність країни досягати постійних високих темпів зростання ВВП на душу населення [198]. У свою чергу Інститут розвитку менеджменту (IMD) під конкурентоспроможністю розуміє реальну і потенційну можливість фірм за існуючих умов проектувати, виготовляти, збувати товари, які за ціновими й неціновими характеристиками привабливіші для споживачів, ніж товари їх конкурентів [203].

Ще одне досить поширене визначення запропоноване Комісією з промислової конкурентоспроможності при Президенті США. Вона вважає, що конкурентоспроможність – це міра можливості країни за умов вільного та справедливого ринку виробляти товари та послуги, що відповідають вимогам світових ринків при одночасному збереженні або підвищенні реальних доходів своїх громадян [186, с. 6]. Проте, на наш погляд, недоліки характерні і для цієї інтерпретації, оскільки умов вільного та справедливого ринку практично не існує у сучасному світі. А це означає, що якщо умови ринку несправедливі, то деякі країни можуть бути конкурентоспроможними завдяки тому, що їхні внутрішні ринки закриті або ж їхні національні компанії отримують чималі субсидії від держави. Будь-яка країна може номінально бути конкурентоспроможною, здійснюючи політику обмежень імпорту та протекціонізму. І навпаки, ті країни, що є насправді конкурентоспроможними, можуть виявитися неконкурентоспроможними, так як їхнім національним компаніям, що не отримують дотацій і не захищені політикою протекціонізму, доводиться конкурувати з компаніями, які субсидуються урядами своїх країн.

На думку вітчизняного науковця О. Шнипка [169], розбіжності в розумінні поняття «конкурентоспроможність національної економіки» криються у кількох причинах.

По-перше, в лінгвістичній неоднозначності. Англійська мова фактично ототожнює або робить дуже близькими за змістом такі поняття як «конкурентні переваги» та «конкурентоспроможність». Водночас, вважаємо, що цілком прийнятним у цьому сенсі є висновок вітчизняного економіста Л. Антонюк, що наразі «..конкурентні переваги, що характеризують об'єкти чи суб'єкти господарювання, є факторними ознаками, а конкурентоспроможність – результуючою...» [4, с. 20].

По-друге, конкурентоспроможність аналізується залежно від економічного об'єкта, до якого воно застосовується. У зв'язку з цим розрізняють конкурентоспроможність товару та підприємства, галузі, національної економіки.

По-третє, основні течії сучасної економічної думки істотно відрізняються в підходах до причин і джерел підвищення (зниження) конкурентоспроможності. На думку монетаристів (М. Фрідмен, М. Фелдстайн, Дж. Тобін), існують певні причинно-наслідкові зв'язки між державним бюджетом та конкурентоспроможністю національної економіки, а саме: «дефіцит державного бюджету —> підвищення відсоткових ставок —> приплив іноземного капіталу —> підвищення курсу національної валюти —> зниження конкурентоспроможності». Інша точка зору є характерною для так званих структуралістів, які значною мірою спираються на кейнсіанську теорію. Не заперечуючи впливу бюджетного дефіциту, структуралісти (Л. Туроу, Р. Рейч, Ф. Рохатін) разом з тим вважають, що погіршення зовнішньоекономічних позицій країни відбиває більш глибокі, довгострокові зрушення в розвитку національної економіки. При цьому вони звертають увагу на те, що низька та спадна конкурентоспроможність національних товаровиробників на світових ринках обумовлена низькими темпами зростання ефективності виробництва, підвищення технічного рівня та якості

виробів. На противагу монетаристам і структуралістам, прибічники напряму економіки пропозиції вбачають основні причини погіршення конкурентоспроможності не в самій національній економіці, а в зовнішніх факторах – у торговельних бар'єрах, в основному нетарифних.

По-четверте, конкурентоспроможність є похідною від поняття «конкуренція». Проте конкуренція як економічна категорія не може бути з'ясована у відриві від аналізу прибутку. Те, що конкуренція є змаганням заради прибутку, відзначали ще А. Сміт та Д. Рікардо, коли розрізняли у своїх дослідженнях галузеву та міжгалузеву конкуренцію.

Таким чином, конкурентоспроможність національної економіки – багатопланове поняття. З огляду на це, вважаємо, що розкриття першооснов у проблематиці підвищення або зниження конкурентоспроможності ще довго залишатимуться до кінця не вирішеними та вивченими. Разом з тим слід зазначити, що більшість сучасних дослідників питання конкурентоспроможності національної економіки виділяють конкурентоспроможність країни та конкурентоспроможність компаній як два взаємозалежні поняття, при цьому зосереджуючи свою увагу в основному на першому з них. Предметом їх вивчення у даному випадку виступає здатність національного політико-економічного середовища тієї або іншої держави впливати на внутрішню та міжнародну конкурентоспроможність своїх компаній шляхом створення та підтримки найефективнішої господарської структури, інститутів і політики уряду [3, с.107]. На нашу думку, слід наголосити, що здатність країни забезпечувати відповідні умови для конкурентоспроможності швидше є її передумовами, аніж результатами. Результатом, наразі, є сталий розвиток країни та постійно зростаючий добробут громадян.

Для міжнародних порівнянь конкурентоспроможності країн та характеристики їх становища країни на світовій арені вищезгадувані організації та установи розробили ряд методологічних підходів. Як правило, ці методики спрямовані на систематизацію та виокремлення кінцевих

чинників конкурентоспроможності, які оцінюються за допомогою різних показників. Найбільш поширеними та тими, на які найчастіше посилаються економісти є методики Світового економічного форуму (СЕФ) та Міжнародного інституту розвитку менеджменту в Лозанні.

Індекс глобальної конкурентоспроможності, запропонований СЕФ є синтезованим. На одну третину він складається із статистичних даних, на дві третини – з експертних оцінок. Зворотній принцип демонструє індекс конкурентоспроможності Міжнародного інституту розвитку менеджменту в Лозанні: дві третіх – це дані офіційної статистики, решта – оцінки експертів.

Сьогодні індекс СЕФ формується завдяки дев'яти головним чинникам, які оцінюють спочатку окремо, а потім на їхній підставі виводять загальний рейтинг конкурентоспроможності країни. Перша група чинників, названих базовими, виглядає таким чином: державні та суспільні інститути; інфраструктура; макроекономіка; охорона здоров'я та шкільна освіта. Друга група чинників характеризує підвищення ефективності економіки: вища освіта та фахова підготовка; ефективність ринків; технологічний розвиток. І остання група показників – інноваційні: розвиненість бізнес-процесів; власне інновації [121, с. 28].

Лозаннська методологія не обмежується чинниками, пов'язаними з макроекономічною політикою, функціональним розвитком та станом бізнес-середовища, а оцінює також чинники сталості економічного зростання, екологічного впливу на економіку, побудови інфраструктури, необхідної для відтворення в суспільстві головного фактора конкурентоспроможності – людини (маються на увазі охорона здоров'я, підготовка кадрів тощо). Для укладання рейтингу аналітики використовують понад 300 критеріїв. Основні критерії конкурентоспроможності економіки зводяться до наступного:

- 1) Ефективність економіки, 80 критеріїв. Макроекономічна оцінка внутрішньої економіки, міжнародної торгівлі, міжнародних інвестицій, цін.
- 2) Ефективність роботи уряду, 73 критерії. Міра, якою державна може провадити політику, що сприяє конкурентоздатності: ефективний бюджет,

фіскальна політика, мережа державних установ, закони для підприємництва та громадські організації.

3) Ефективність бізнесу, 70 критеріїв. Міра, якою внутрішні умови в країні сприяють підприємству: продуктивність, ефективність, ринок праці, фінанси, практика менеджменту, система цінностей.

4) Інфраструктура, 108 критеріїв. Міра, якою технологічні, наукові та людські ресурси відповідають потребам бізнесу: основна інфраструктура, технологічна, наукова, здоров'я і довкілля, освіта [80].

Поряд із згаданими методиками, численна група науковців вказує на те, що рівень конкурентоспроможності країни має відобразитися на якості життя населення, а тому доцільно використовувати показники, що її (якість життя) характеризують. Наприклад, ООН пропонує використовувати для визначення якості життя індекс розвитку людського потенціалу. Його величина розраховується як середнє арифметичне значення трьох субіндексів: середньої тривалості життя, рівня освіти та ВВП.

Інший показник якості життя розроблений міжнародною організацією Economist Intelligence Unit – індекс якості й безпеки життя. Цей індекс формується за допомогою таких дев'яти індикаторів: ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності; середньої тривалості життя населення країни; рейтингу політичної стабільності й безпеки країни; кількості розлучених сімей на 1000 осіб населення; рівня громадської активності (активність профспілок, громадських організацій та ін.); різниці за географічною широтою між кліматично теплішими та холоднішими регіонами країни; рівня безробіття в країні; рівня політичних і громадських свобод у країні; співвідношення між середньою зарплатою чоловіків та жінок [167, с. 95].

Таким чином, справедливим є твердження Б. Губського, що конкурентоспроможною слід вважати таку економіку, яка у своєму розвитку забезпечує тривале зростання життєвих стандартів населення країни та досягнення й утримання національними товаровиробниками таких позицій у

світовій економіці, коли їхні товари й послуги успішно реалізуються на міжнародних ринках [36, с.30].

На нашу думку, найбільш показовим та узагальнюючим індикатором конкурентоспроможності національної економіки, що одночасно непрямо відображатиме рівень життя населення, може слугувати показник, який формуватиметься з даних по вазі експорту країни у світовому вимірі та структури експорту і її відповідності світовим економічним тенденціям. Загалом така позиція пояснюється тим, що: по-перше, питома вага експорту країни у світовому експорті вказує на обсяги торговельних потоків здійснених країною та її становище у порівнянні з іншими учасниками міжнародної торгівлі. По-друге, структура експорту віддзеркалює спеціалізацію країни або на продукції з високою доданою вартістю, або ж навпаки. По-третє, структурний розріз показує частку готових виробів та частку сировини та напівфабрикатів у експорті.

Отже, показники експорту країни є оптимальним способом відображення спроможності країни до конкуренції (адже якщо країна експортує продукцію, то це означає, що на світовому ринку поряд з аналогами обираються саме її товари та послуги). Крім того, за допомогою показників експорту країни визначається яка саме продукція продається на зовнішні ринки: готові вироби чи сировина.

З іншого боку, структура експорту є повноцінним відображенням структури економіки, її секторальних пропорцій, а також на якому технологічному рівні вони знаходяться.

В українській економіці після здобуття незалежності структура змінилася кардинальним чином, що згодом і відобразилось на її конкурентоспроможності. Частка тих секторів (галузей) економіки, що виробляють кінцевий продукт істотно зменшилась, а тих, що випускають проміжний продукт – різко зросла. У 2009 році співвідношення між сектором з виробництва засобів виробництва й сектором виробництва

предметів споживання та послуг в Україні становило близько 60%:40% (рис. 3.3), у той час як у розвинених країнах протилежна картина – 30%:70%.

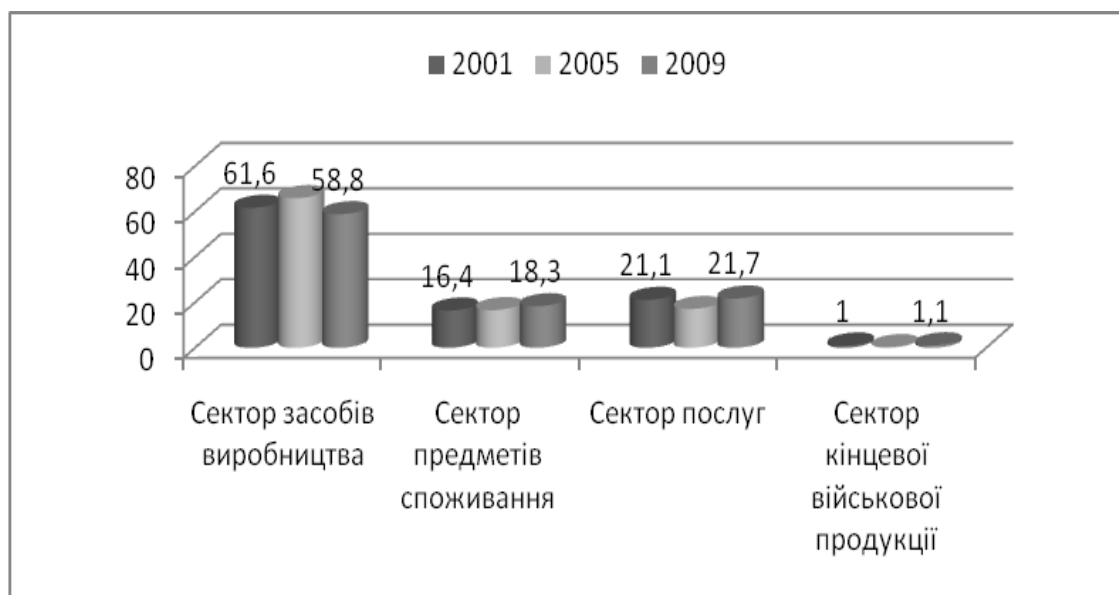

Рис. 3.3. Обсяги реалізованої продукції у розрізі основних секторів економіки України за 2000-2009 рр., у % до загального підсумку

Джерело: Складено за даними: Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – 2011. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>; SIPRI Yearbook 2010: Armaments, Disarmament and International Security / Stockholm International Peace Research Institute. - Oxford, 2010. – 580 pp.

Більш детальна характеристика зазначеної вище ситуації відображена в структурі промисловості (табл. 3.4), що підтверджує те твердження, що в економіці посилюється тенденція виробництва для виробництва, домінування проміжного продукту, що призвело до критичного стану пропорцій сукупного попиту та пропозиції.

Однією з головних рис сучасного виробничого апарату країни є його технологічна неоднорідність, диференціація технічного рівня взаємодіючих ресурсів і технологій, низький ступінь поєднання взаємодіючих технологій. При цьому посилення технологічної розбалансованості виробництва підвищило й економічну неоднорідність галузей економіки, створивши тим

самим перепони на шляху підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Таблиця 3.4

Обсяг реалізованої продукції за основними видами промислової діяльності в Україні, у % до всієї реалізованої продукції

Промисловість	1985	2005	2007	2009	2010
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
В тому числі:					
Виробництво електроенергії, газу та води	10,4	15,9	18,2	19,1	17,4
Добувна промисловість	н.д.	7,2	5,7	9,3	11,4
Харчова промисловість	18,7	16,3	15,3	18,5	16,7
Легка	11,6	1,1	1,0	0,9	0,7
Хімічна і нафтохімічна	5,7	6,4	6,1	6,4	6,3
Машинобудування	н.д. ¹	12,7	13,7	11,1	11,4
Металургія та обробка металу	н.д.	22,1	22,0	19,6	21,3
Виробництво коксу та продуктів	н.д.	9,4	7,3	7,8	8,0

Джерело: Складено за даними: [117], [149], [150] та [151]

Примітка: Машинобудування, металургія та обробка металу – 28,3%

Дійсно, для того аби продукція в повній мірі відповідала міжнародним стандартам, а вартість коливалася на приблизно одному рівні з аналогами, котрі користуються попитом на світовому ринку, цьому має бути низка передумов:

- 1) Системне поширення новітніх технологій;
- 2) Функціонування гнучкої інституційної структури;
- 3) Адекватна державна підтримка тих секторів економіки, що мають стратегічне значення, а також тих, що здатні модернізувати інші галузі.

Таким чином, вивчення економічної складової конкурентоспроможності національної економіки знаходиться в площині визначення її порівняльних та/чи конкурентних переваг. Зазначимо, що саме економічної складової конкурентоспроможності національної економіки. Опираючись на формулювання провідних міжнародних спеціалізованих установ, а також

вітчизняних дослідників, конкурентоспроможність національної економіки – комплексне поняття і визначають його чимало інших чинників (інституційних, соціальних, політичних, інноваційних і т.і.).

Враховуючи те, що порівняльні переваги – це дешева робоча сила, багаті природні ресурси, сприятливі географічні, кліматичні, інфраструктурні фактори та ін., а конкурентні переваги ґрунтуються на застосуванні науково-технічних досягнень та інновацій на всіх стадіях життєвого циклу продукту, цілком очевидно, що від пропорційності вказаних переваг визначатиметься якісний рівень конкурентоспроможності. В ідеалі економічна складова конкурентоспроможності країни має формуватися завдяки поєднанню порівняльних і конкурентних переваг. Але враховуючи закон зменшення порівняльних переваг, на сучасному етапі можна говорити про цілеспрямоване зростання економічної складової конкурентоспроможності країни за рахунок більш інтенсивного використання переважно конкурентних переваг [98, с.299].

Найбільш показовим віддзеркаленням наявності або відсутності порівняльних та конкурентних переваг є аналіз експортно-імпортової діяльності країни. Обсяг та структура зовнішньої торгівлі значною мірою відображають рівень розвитку економіки, конкурентоспроможність її секторів та галузей економіки (табл. 3.5). Проте, на нашу думку, в умовах ускладненості сучасного світу має місце двоїстий процес. З одного боку, вагомий вплив на те, що країна пропонує на зовнішніх ринках чинить внутрішня специфіка розвитку економіки, її генетика та структурна політика держави, а з іншого – ситуація безпосередньо на світових ринках самостійно вносить корективи у будову національної економіки, пропорційність народного господарства та й загалом у спеціалізацію країни.

Особливістю української економіки є те, що формувалася вона й формується в складних умовах, що безпосередньо відображається на рівні її конкурентоспроможності:

1) спадок від цілісної економічної системи Радянського Союзу. Будучи другою економікою після Росії у складі СРСР, Україна була задіяна в низці виробничих кооперацій. Лише 20% промислових підприємств мали замкнутий цикл виробництва в межах нашої держави;

Таблиця 3.5

Структура експорту окремих країн світу у 2009 р.¹

Країни	Назва товарної групи експорту, SITC Rev.4	Частка у загальному експорті країни, %
США	1) Автомобілі, електричне, телекомунікаційне, енергетичне обладнання	34,7
	2) Продукція хімічної промисловості	15,1
	3) Різноманітні товари побутового призначення	11,3
Японія	1) Автомобілі, електричне та телекомунікаційне обладнання, галузеве обладнання	62,0
	2) Промислові товари, класифіковані за матеріалом	12,5
	3) Продукція хімічної промисловості	8,8
Китай	1) Офісне та телекомунікаційне обладнання	49,2
	2) Одяг та інші аксесуари	24,9
	3) Інші промислові товари, класифіковані за матеріалом	15,4
Казахстан	1) Нафта та інше мінеральне паливо	69,5
	2) Мідь	13,7
	3) Феросплави	6,0
Росія	1) Нафта та інше мінеральне паливо, продукти нафтопереробки	66,7
	2) Напівфабрикати з недорогоцінного металу	13,0
	3) Продукція хімічної промисловості	4,4
Україна	1) Напівфабрикати з недорогоцінного металу, гарячекатані вироби з металу	44,5
	2) Інше транспортне обладнання (вагони, літаки)	15,9
	3) Сировинні матеріали, окрім палива, олія рослинного та тваринного походження	11,3

Джерело: Складено за даними: [199]

Примітка: перші три топ позиції

2) значна орієнтація економіки на потреби військово-промислового комплексу. За деякими оцінками, він складав 50% вітчизняного машинобудування;

3) з власних сировинних ресурсів Україна може виробляти 15% продукції (для порівняння Білорусія – 4%, Казахстан – 27%, Росія – 65%) [155, с. 26];

4) відсутність чіткої концепції реформування та сфер пріоритетності після здобуття незалежності;

5) значна відкритість економіки (близько 65% від ВВП) і, як наслідок, витіснення українських товаровиробників імпортною продукцією;

6) «системний відрив» від групи провідних країн через несумісність технологій, низьку здатність економіки до інвестицій та інновацій, структурно-галузеву та інституційну несумісність;

7) визначеність спеціалізації країн у світі та визначений поділ ринків.

Усе це в тій чи іншій мірі впливає на зовнішньоторговельну діяльність України. Диспропорції структури економіки нашої держави чітко відображені у структурі її експорту та імпорту (табл. 3.6, табл. 3.7).

Таблиця 3.6

Товарна структура експорту України за 2004-2010 рр., питома вага продукції у % до загального обсягу

Назва товарів згідно з УКТЗЕД	Роки						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 ¹
Недорогоцінні метали та вироби з них	39,94	40,97	42,8	42,2	41,2	32,3	34,2
Мінеральні продукти	13,23	13,73	10,1	8,7	10,5	9,8	13,3
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	8,51	8,72	8,8	8,2	7,5	6,3	6,7
Механічне обладнання; машини та механізми, електрообладнання та їх частини	9,28	8,29	8,7	10,1	9,5	12,6	11,0

Транспортні засоби та шляхове обладнання	6,24	4,83	5,4	6,7	6,5	4,0	6,3
Продукти рослинного походження; живі тварини; продукти тваринного походження	5,46	7,09	6,1	5	9,5	12,7	7,4
Готові харчові продукти	3,49	3,77	3,6	4,2	3,8	5,3	5,0
Текстиль та вироби з текстилю	2,70	2,67	2,4	2,0	1,5	1,8	1,4
Інше	11,15	9,93	12,1	12,9	10	15,2	14,7

Джерело: Складено за даними: [154]

Примітка: Дані за січень-листопад 2010 р.

Певні конкурентні переваги на світових ринках Україна має лише за вісьмома згрупованим товарним позиціям, при чому дві з них – недорогоцінні метали та вироби з них та мінеральні продукти, які складають більше 50% всього експорту. Більше того, ці конкурентні переваги вкрай тимчасові. По-перше, переважна частина експорту – це природні вичерпні ресурси. По-друге, поточний технологічний рівень вітчизняних виробництв у більшості секторів економіки давно не відповідає світовим аналогам; вирізняється як моральною, так і фізичною зношеністю основних фондів.

Таблиця 3.7

Товарна структура імпорту України за 2004-2010 рр., питома вага продукції у % до загального обсягу

Назва товарів згідно з УКТЗЕД	Роки						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Мінеральні продукти	37,40	32,01	30,0	28,5	29,7	34,5	34,9
Механічне обладнання; машини та механізми, електрообладнання та їх частини	16,35	17,55	17,5	17,4	15,6	13,8	13,4
Транспортні засоби та шляхове обладнання	8,60	8,91	11,4	13,5	14,1	4,8	6,0

Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	7,75	8,57	8,6	8,8	8,1	11,7	10,5
Недорогоцінні метали та вироби з них	6,05	6,83	7,4	7,8	7,5	5,9	6,8
Полімерні матеріали, пластмаси та каучук	4,85	5,36	5,6	5,6	5,2	5,9	6,1
Текстиль та вироби з текстилю	3,42	3,89	3,0	2,5	2,5	3,1	3,3
Готові харчові продукти	3,46	4,03	3,7	3,4	3,1	4,5	4,1
Інше	12,12	12,85	12,8	12,5	14,2	15,8	14,9

Джерело: Складено за даними: [154]

Примітка: Дані за січень-листопад 2010 р.

Структура імпорту України суттєво корелюється з її експортною діяльністю. Придбання з-за кордону значної кількості енергоресурсів викликане функціонуванням у першу чергу металургійного, хімічного та газотранспортного секторів економіки. Однак вагоме підняття цін на газ та нафту в останні роки зумовило пошук шляхів скорочення обсягів їх споживання. Вихід із такої ситуації вбачався і вбачається шляхом переходу на сучасні енергозберігаючі технології. В результаті, у структурі імпорту відбулося певне зростання поставок машин, механізмів, електрообладнання тощо. Разом з тим, воно не є настільки суттєвим, аби переозброїти все існуюче в нашій країні застаріле енергоспоживче обладнання.

Причиною повільного руху у заданому напрямку є переконаність великих бізнес-груп у наявності поточних резервів економії енергії, серед яких ключову роль відіграють комбінативність використання сучасного та застарілого устаткування, а також можливість проведення домовленостей з урядом, аби дістати відстрочку підвищення вартості газу для підприємств, тощо.

Загалом аналіз експортно-імпоротної діяльності свідчить про посилення негативних тенденцій, які містять у собі загрози для довгострокового

розвитку країни. Наявна практика жодним чином не вирішує питань щодо винайдення і піднесення тих товарних позицій, котрі будуть у майбутньому пропонуватися ззовні й завдяки яким отримуватимемо валютні надходження і купуватимемо ту продукцію, що не спроможні або немає сенсу виготовляти всередині країни. Таким чином, є підстави для вивчення порівняльних та конкурентних переваг тих секторів економіки, які й забезпечують найбільшу питому вагу структури експорту, окреслення їх сильних та слабких сторін з метою визначення подальшої політики щодо них (цих секторів) та встановлення пріоритетів на майбутнє.

Загалом конкурентоспроможність товарів будь-якого сектора визначається багатьма показниками (факторами успіху), але головні з них такі: ціна споживання, якість, система збуту, реклама, сервісне обслуговування [13, с. 21]. Значущість названих факторів залежить від конкурентних умов ринку та виробництва й з часом може змінюватися на користь одного чи іншого або ж цілого комплексу чинників. Наприклад, мав місце період, коли успіх на ринку забезпечувала низька ціна виробу, згодом перевага споживачів надавалася товарам не лише з низькою ціною, а й високою якістю. Ще пізніше успіх забезпечували висока якість, низька ціна, наявність у виробництва широкої номенклатури виробів і здатність швидко виконувати замовлення споживача. Сьогодні все більше серед засобів досягнення конкурентних переваг орієнтуються на здатності виробництва до нововведень (інноваційного розвитку), не забуваючи при цьому й про якість виробів, їх сервісного обслуговування тощо. Тобто конкурентоспроможність продукції в сучасних умовах визначається вмінням в повній мірі поєднати зазначені вище фактори.

Окреслимо наявність та відсутність основних конкурентних переваг і недоліків у секторах вітчизняної економіки за деякими згаданими параметрами. Виходячи з того, що сектор виробництва засобів виробництва та предметів споживання в Україні представлені обширним переліком галузей економіки, то в їх межах розглянемо лише ті, що мають сьогодні за

деякими ознаками порівняльні та конкурентні переваги, а саме: у секторі виробництва засобів виробництва – металургійний, хімічний та машинобудівний сектори; у секторі виробництва предметів споживання – сільське господарство, харчову та легку промисловість. Стан сектора послуг та сектора кінцевої військової продукції окреслимо в загальних рисах.

Сектор виробництва засобів виробництва.

Металургійна промисловість. Український металургійний сектор має ряд як конкурентних переваг, так і недоліків. Серед головних факторів успіху вітчизняної металургії слід вирізнити досить великі виробничі потужності, орієнтація на власну сировинну базу (за видобутком залізної руди Україна займає п'яте місце у світі – після Китаю, Бразилії, Росії та Австралії [77, с.13]), наявність гірничо-збагачувальних комбінатів, що забезпечує замкнутість виробничого циклу; відносно дешева робоча сила, тощо. Більшість з цих переваг є успадкованими від попередньої економічної системи, іншими словами, внутрішні апріорні чинники конкурентоспроможності. У той же час, такі недоліки як суттєва технологічна відсталість, і як наслідок енерговитратність, низька продуктивність праці, спад нововведень, не можуть оминатися увагою.

За оцінками експертів, знос основних засобів на металургійних підприємствах країни наблизився до 60% (у сталеплавильному виробництві – до 70%), що за світовими стандартами є критичним [132, с.21].), а продуктивність праці на вітчизняних металургійних підприємствах перебуває приблизно на рівні Росії. Це дещо вище, ніж у Китаї, проте у 3-4 рази нижче, ніж в індустріально розвинених країнах, і в 2,7 рази нижче, ніж у Бразилії [132, с.25]. Такі вади, в першу чергу, відображаються на ціні виробів, на її тенденції до зростання, а отже, до завідомо програшних позицій.

Другий важливий момент – це якість металургійної продукції. Внаслідок низької якості металопродукції, обмеженого асортименту, українські виробники були витіснені з традиційних для них ринків Китаю та

Південно-Східної Азії [139]. Окрім того, з перетворенням Китаю у чистого нетто-експортера сучасної дешевої та високоякісної продукції: заліза прямого відновлення (високоякісної металізованої сировини для сталеливарної промисловості), чавуна, сталі тощо [139, с. 40], послаблення позицій вітчизняних виробників проявилось ще в більшій мірі.

З огляду на реальну ситуацію України, металургійна промисловість, а в її структурі чорна металургія, була й залишається фундаментальною для нашої економіки. За обсягами виробництва вона посідає перше місце серед промислових галузей економіки, сягаючи 30% від загального виробництва; дає понад 40% валютних надходжень; у галузі зайнято майже 10% працюючих, що надає їй на даному етапі найважливішого економічного та соціально-політичного значення [106].

За різними оцінками фахівців, до складу гірничо-металургійного комплексу (ГМК) входять від 350 до 400 підприємств і організацій, серед яких лише 13 металургійних заводів і комбінатів, які забезпечують понад 96% національного виробництва сталі [22, с. 32]. Більше половини з них – це підприємства з повним металургійним циклом, який включає виплавку чавуну й сталі та виробництво прокату. Окремі комбінати мають у своєму складі підприємства з видобутку й переробки залізної руди й виробництва коксу.

Обов'язковою умовою високої ефективності економічної системи у будь-якій країні є передова технологічна структура господарства, галузі, постійне її вдосконалення на основі науково-технічних досягнень. Незмінність цієї структури, відставання від передового рівня неминуче знижує ефективність всієї економіки й призводить до безповоротних втрат, які постійно зростають.

Технологічна структура сталеплавильного виробництва характеризується передусім співвідношенням сталеплавильних технологій (киснево-конверторне, електроплавильне й мартенівське виробництво), а також масштабами впровадження у виробництво прогресивних

технологічних процесів. До таких процесів, які найбільше впливають на технологічну структуру, можна віднести виплавку сталі в електропечах і конверторах, позапічну обробку сталі й непереривний розлив, а також прокатні технології, які дають змогу отримувати в кінці технологічного циклу готові вироби. Масштаби впровадження таких процесів у виробництво характеризують технологічну структуру галузі [51, с.8-9].

У 60-90-х рр. ХХ ст. в усіх розвинених країнах була проведена глибока реструктуризація і технічна модернізація металургійного виробництва, у процесі якої ліквідовано застарілі й зайві виробничі потужності. Мартенівське виробництво було замінене киснево-конверторним процесом і виробництвом електросталі. Також впроваджено технологію безперервного розливу сталі, що дало змогу суттєво збільшити продуктивність праці й зменшити енерго- і матеріалоємність продукції.

Так, розглядаючи зміну частки конверторної сталі у загальному обсязі виробництва, необхідно зазначити, що у Японії, Німеччині й США стрімкий розвиток цього способу виробництва сталі спостерігався у 60-90 рр. ХХ ст. і досяг 60-80%. У СРСР цей процес розвивався у два рази повільніше (до 1990 р. досяг тільки 35%). На початку 90-х рр. ХХ ст. різко збільшила частку цього способу виробництва сталі Росія, у якій до 1998 р. воно становило 60%. В Україні все ще значне місце посідає мартенівський спосіб виплавки сталі. Так, у 2005 р. на нього припадало 44,6%, в той час як у світі цей показник становить 1,5%. Низьку частку в українському секторі чорної металургії порівняно з розвиненими країнами займає технологія виробництва електросталі (відповідно 4,2% і 32,5%). Технологія виробництва сталі киснево-конверторним способом в Україні наближається до світового рівня і становить 51,2% і 66,0% відповідно.

Окрім орієнтованості виключно на світового споживача, сьогодні одним із головних завдань держави щодо металургійного сектора є розвиток внутрішнього ринку металопродукції. Сьогодні з усієї виробленої в країні металопродукції лише близько 30% використовується на внутрішньому

ринку. На одного жителя України в перерахунку припадає 170 кг металу на рік. У Саудівській Аравії, приміром, цей показник дорівнює 1200 кг, у Китаї – 1090, а в розвинених країнах – 1500-1700 кг. Підняття рівня споживання хоча б до 400 кг на душу населення може принципово змінити існуючу систему металоспоживання – на внутрішньому ринку споживатиметься 70-75%. Сьогодні 70% виробленої металопродукції продається на зовнішніх ринках [54]. Має місце суттєва залежність металургійного комплексу від світового ринку.

Таким чином, згадані проблеми металургійного сектора України сьогодні вже набули статусу критичних у забезпеченні конкурентоспроможності металургійної продукції і потребують нагального вирішення.

Хімічна промисловість. Хімічний сектор України нараховує близько 200 підприємств та об'єднань, в яких зайнято більше 550 тис. чол. Згідно даних Міністерства промислової політики, вони виробляють до 20 тис. найменувань продукції на суму 40-45 млрд. грн. У 2007 році в структурі промислового виробництва хімічна галузь зайняла 6,4% (шосте місце), в структурі ВВП – 2,7% [117]. За даними Державного комітету статистики частка промислової продукції в структурі експорту склала 8,2%.

Потужний хімічний комплекс успадкований Україною від СРСР. За обсягами виробництва наші підприємства займали друге місце після РРФСР, виготовляючи до 20% хімічної продукції. Розпад Радянського Союзу призвів до кризи в промисловості, і в 1991-1999 роках випуск хімічної продукції скоротився практично на 60%. Однак на початку XXI століття галузь стала показувати позитивні тенденції – щорічний приріст виробництва перевищує 6%. Цьому, в певній мірі, посприяло повний або частковий перехід хімічних підприємств під контроль приватного капіталу, а також сприятлива світова кон'юнктура.

Сьогодні основу хімічного комплексу складають виробники мінеральних добрив, на які припадає більше 60% всієї виготовленої в країні хімічної

продукції. Потужності з виробництва мінеральних добрив дозволяють виготовляти 8 млн т продукції в рік і сконцентровані на восьми хімічних підприємствах: азотних – концерн «Стірол», Одеський припортовий завод, «Азот» (Черкаси), Сіверодонецьке об'єднання «Азот», «Дніпроазот» і «Рівнеазот»; фосфорних – «Кримський титан», «Сумихімпром»; калійних – Дніпровський завод мінеральних добрив. Однак реально виготовляється і реалізується не більше 4,5-5 млн. тон в рік. Причиною цього є технологічна відсталість українських підприємств (зношеність виробничих потужностей галузі складає 55-60%) і, як наслідок, висока енерговитратність. У результаті щорічно українська хімічна промисловість споживає більше 8,3 млрд кубометрів природного газу, або 11% всього обсягу, що використовується Україною [161]. Проте, в першу чергу, це пов'язано з тим, що в структурі собівартості виробництва азотних добрив (аміаку, карбаміду, аміачної селітри) частка природного газу складає 50-80%. При чому цей природний газ, що використовується під час виробництва добрив, є імпортованим, а отже ціна на нього є вирішальною складовою собівартості. Поки що ріст цін на газ компенсувався високими цінами на азотні добрива на світовому ринку. Підвищений попит, і як наслідок, ріст цін викликані тим, що, по-перше, ціни на продукти харчування у всьому світу зростають, а урожайність посівних площ падає; по-друге, у світі, особливо в когорті розвинених країн, домінує ідея розвитку альтернативних видів енергії, зокрема біопалива, для виробництва якого необхідний ріпак. Його вирощування поглинає набагато більше добрив, особливо фосфорних і калійних (в 1,5-2 рази більше), ніж звичайні культури. Добрива дають приріст врожаю на 30-50%, тому в найближчій перспективі ситуація із попитом на них зберігатиметься.

Більше того, чисельність населення Землі неухильно зростає, досягнувши в 2010 році 6,7 мільярдів чоловік [176]. За даними Міжнародного центру програм Бюро перепису населення США, у 2012 року на нашій планеті будуть жити сім мільярдів осіб. А до 2050-го року населення земної кулі збільшиться до дев'яти мільярдів. Згідно з даними експертів

Департаменту ООН з економічних і соціальних питань, у п'ятірку найбільш багатонаселених країн світу входять Китай (1,3 млрд чоловік), Індія (1,1 млрд), США (297 млн), Індонезія (223 млн) і Бразилія (181 млн). За ними йдуть Пакистан (146 млн), Бангладеш (144 млн), Росія (142 млн) і Нігерія (138 млн жителів) [33]. П'ять країн з перерахованих вище держав купують карбамід українського виробництва.

До 2015 року динаміка зростання обсягів виробництва добрив буде випереджати темпи збільшення чисельності населення і приросту посівних площ. Однак у 2020-2030 роки гостро постане питання забезпечення продовольством і енергоресурсами. Світ виявиться, за свідченнями фахівців, на межі чергової, вже екологічної, кризи. Звісно, що до того моменту технології виробництва й внесення добрив удосконаляться, але повністю замінити мінеральні добрива органікою нереально [33].

Ці та інші тенденції спонукають вітчизняних виробників якомога швидше модернізувати виробництво хімічної промисловості. Так, Сіверодонецьке об'єднання «Азот» до 2012 року планує інвестувати в розвиток виробництва 300 млн. дол. Схожа програма існує і на черкаському «Азоті». Заявлені інвестиції в модернізацію виробництва в період з 2005 по 2010 роки повинні перевищити 350 млн. дол., що дозволить у середньому на 10% знизити затрати на виробництво продукції [161].

Не зважаючи на те, що українські постачальники відомі в усьому світі і їх продукція становить три-чотири відсотки світового експорту карбаміду та аміаку, разом з тим, існує чимало чинників порушення конкурентоспроможності національного хімічного сектора. По-перше, в Україні немає потужної сировинної бази для виробництва добрив. По-друге, у зв'язку із закупівлею природного газу (в структурі собівартості виробництва азотних добрив (аміаку, карбаміду, аміачної селітри) частка природного газу складає 50-80%) ціна добрив значно вища за аналоги. Так, при нормальній завантаженості собівартість вітчизняного карбаміду складає від 240 дол. США за тонну, аміачної селітри – від 180 дол. США. Для

порівняння, у росіян цей показник знаходиться на рівні 150 дол. США за тону, у арабів – до 100 дол. США за тону. По-третє, введено обмеження для проходження суден через Дарданелли і Босфор турецькою стороною. Після закриття в 2007 році головної перевалочної бази в порту «Південний» (база ТПС) експорт аміачної селітри став знижуватися.

Таким чином, якщо українські хімпідприємства не відмовляться від практики поставок примітивних добрив, орієнтуючись на нестабільний попит на них з боку держав, що розвиваються, і почнуть модернізацію та диверсифікацію виробництва, то в середньостроковій перспективі Україна зможе зайняти нове, більш зручне й стабільне місце на ринках світу.

Машинобудування. Складність у віднайденні та/або формуванні конкурентних переваг даного сектора полягає у тому, що більшість розвинених країн зробили його сферою своєї спеціалізації у міжнародному поділі праці, щоправда за різними товарними позиціями. Тож це ускладнює пошуки Україною свого сегмента прориву на світовий ринок та закріплення на ньому. Так, Японія, наприклад, спеціалізується на мікроелектронних приладах, телекомунікаційному та навігаційному устаткуванні, автомобілях тощо, Німеччина – на виробництві промислових та наукових приладах, медичному устаткуванні й матеріалах і т.д., США – на авіаційному та ракетно-космічному устаткуванні, телекомунікаційному обладнанні, медичному устаткуванні тощо.

В Україні провідні позиції у виробництві машинобудівної продукції займають такі галузі як транспортне машинобудування, металургійне, енергетичне машинобудування; виробництво обладнання для будівельних, шляхових і сільськогосподарських машин і т.п. Слід зазначити, що на сьогодні в Україні сформувалась досить розгалужена структура транспортного машинобудування, яке об'єднує підприємства з виробництва тепловозів, вагонів, (загальне машинобудування) легкових і вантажних машин, мікроавтобусів, тролейбусів і, що головне для експортної ланки країни, морських суден і літаків. Серед провідних підприємств України з

виробництва рухомого складу є ВАТ «Луганськтепловоз», ВАТ «Крюківський вагонобудівний завод», ДП «УкрНДІ вагонобудування», ВАТ «Дніпровагонмаш». Темпи росту галузі у 2007 році становили 131,1%, у I півріччі 2008 року забезпечено приріст продукції на 21,1% [117].

Однак ці успіхи фрагментарні, тобто характерні лише для деяких підприємств, не мають стабільного характеру і їх далеко не достатньо для потужного функціонування як самого сектора, так і секторів для яких виготовляється ця продукція.

Щодо виробництва *авіаційної техніки*, то Україна володіє суттєвими конкурентними перевагами, аби зробити цю підгалузь машинобудування одним із напрямків спеціалізації у міжнародному поділі праці. До них слід віднести ціну; кваліфіковані кадри, котрі можуть конструювати й виробляти літаки; отримані у спадок головні ланки авіаційного виробництва - розробники літаків і двигунів, досвідчені й серійні літако-, двигуно- і приладобудівні підприємства, авіаремонтні заводи; галузеві навчальні заклади й наукові установи.

Проте тривалий період кризи, яку переживала країна й галузь водночас, сьогодні дозволяють займати не більше 2% (разом з Росією та іншими країнами СНД) світового ринку авіапродукції [14, с.9] і конкурувати з розвиненими країнами, що виготовляють літаки, лише у певних сегментах і за певними параметрами. Так, наприклад, у сегменті пасажирських перевезень сильно поступаємось американській компанії Boeing, європейській Airbus, канадській Bombardier та бразильській Embraer за такими параметрами як кількість пасажиромісць, дальність польоту, економічність у використанні палива тощо.

Вагомі наші позиції лише у виготовленні вантажних авіалайнерів (Ан-124 «Руслан», Ан-225 «Мрія») завдяки їх можливостям щодо вантажопідйомності (практично немає аналогів у світі), невибагливості щодо метеоумов і т.д. Суттєві напрацювання і у виробництві двигунів для військових літаків. Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро

«Прогрес» імені академіка О.Г. Івченка широко відоме в Україні та за її межами своїми конструкціями авіаційних двигунів. У місті Запоріжжя знаходиться найбільший в СНД виробник авіаційних двигунів для літаків та вертольотів різних конструкторських бюро – ВАТ «Мотор-Січ». Крім того, в галузі авіаційного приладобудування в Україні працює 26 конструкторських бюро та заводів, що проектують та серійно виробляють різноманітне бортове обладнання. Однак з виробництва безпосередньо військових літаків суттєве відставання знаходиться у площині використовуваних матеріалів для їх будівництва (зокрема американськими та європейськими виробниками використовуються надлегкі та надвитривалі матеріали, що засновані на нанотехнологіях), системах їх зв'язку та управління тощо.

Є ще ряд літаків, які беруть участь у суперництві за світові ринки. Це такі моделі як Ан-140, Ан-148, Ан-70. Здійснені маркетингові дослідження підтвердили, що до числа аналогів літака Ан-140 ставилися відомі іноземні літаки: ATR42-300/500 франко-італо-англійського концерну «Air»; F50HP фірми «Fokker Aircraft»; DASH-8-300 фірми «Bombardier» і SAAB-2000 фірми «SAAB». Було також встановлено, що Ан-140 не поступається їм за транспортними можливостями (максимальному комерційному завантаженню, пасажиромісткості, дальності польотів, справність злітно-посадочної смуги й паливної ефективності). У той же час, продажна ціна літака Ан-140 була визначена в 8 млн. дол., тобто набагато нижче, ніж для перерахованих конкурентних аналогів [129, с.6]. Аналогічно маємо серйозні проблеми зі збутовою діяльністю, сервісним обслуговуванням, строками виконання замовлень тощо. Досягнуті домовленості з окремими пострадянськими й африканськими країнами щодо закупівлі літаків українського (несерійного) виробництва практично не виконуються або виконуються з неодноразовим відкладанням термінів поставки.

Окрім ефективної діяльності підприємств стосовно збуту продукції, особлива увага має приділятися післяпродажному обслуговуванню. Оскільки першою умовою потенційних покупців є наявність сервісних центрів.

Наприклад, центри з обслуговування літаків марки Ан створено більш як у 35 країнах світу, там, де вони експлуатуються. Проте, якщо «Боїнг» протягом 10 годин може відремонтувати свою техніку в будь-якій точці світу, то український виробник у кращому випадку, лише через 72 години [54].

Чільне місце в структурі транспортного машинобудування займає *автомобілебудування*. У 2007 році галузь забезпечила зростання обсягів на рівні 60,6% у порівнянні з 2006 роком, а у I півріччі 2008 року обсяги продукції зросли на 57%. Найбільшим виробником українського автомобільного ринку являється ЗАТ «ЗАЗ». Починаючи з 1998 року підприємству вдалося збільшити випуск автомобілів різної модифікації з 24 тис. шт. до 282 тис. шт. у 2007 році, з них 75% продукції залишається на внутрішньому ринку, який збільшився за цей період у 11 разів [39].

В Україні вперше за останні 50 років було введено в експлуатацію Корпорацією «Богдан» (м. Черкаси) перший автомобільний завод, який повністю відповідає світовим стандартам. Корпорація «Богдан» посідає належне місце в перспективному й конкурентному ринку комерційної вантажної техніки на ряду з виробниками Росії та Китаю.

Дана галузь транспортного машинобудування мала до останнього часу конкурентні переваги над аналогами лише за параметром ціни. Однак його все більше нівелює стрімко зростаюча присутність на світових та внутрішньому ринках автомобілів китайського та індійського виробництва.

У *машинобудуванні для агропромислового комплексу* України функціонує 120 спеціалізованих підприємств та організацій. Майже 70 тисяч робітників виготовляють понад 2,6 тисяч машин із 3 тисяч найменувань, які необхідні для виконання технологічних процесів в агропромисловому виробництві [39]. Однак продукція цієї підгалузі неконкурентоспроможна за якістю. Якість вітчизняних машин за показниками технічного рівня низька. Машини нового покоління, що відзначалися б значним безвідмовним напрацюванням та загальним терміном експлуатації, високопродуктивністю, універсальністю, енергонасиченістю та багатоопераційністю для

ресурсозберігаючих і енергоощадливих технологій виробництва, перероблення продукції сільського господарства, наша промисловість майже не виготовляє. Якісне відставання вітчизняних машин і обладнання від європейських вже сягає 2-3 поколінь.

У результаті, виробництво техніки значно скоротилося. У 2005 р. порівняно з 1990 р. виготовлено тракторів менше у 18,3 рази, плугів у 17,1, сівалок у 18,3 рази, бурякозбиральних машин майже у 80 разів, а зернозбиральних комбайнів вироблено лише 140 штук. У зв'язку з цим, темпи оновлення техніки надзвичайно низькі. У 2005 р. оновлено всього лише 1,3% тракторів та близько 3% комбайнів [39]. Порівняно з зарубіжними фірмами номенклатура складної сільськогосподарської техніки в Україні оновлюється у 2-5 разів повільніше.

Загалом понад 60-70% продукції всього машинобудування експортується до Росії, інших країн СНД, КНР, Індію, Мексику. До високотехнологічних підприємств, які стрімко розширюють свою присутність на закордонних ринках належать ВАТ «Турбоатом», ДНВО «Зоря – Машпроект», ВАТ «Мотор – Січ», ЗАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», ВАТ «СНВО ім. М.В.Фрунзе».

Основа таких незначних успіхів криється у певній інноваційній діяльності саме машинобудівного комплексу у порівнянні із іншими галузями промисловості.

Однак загалом у країні спостерігається тенденція до зменшення кількості підприємств, що впроваджують інновації як загалом по галузям промисловості (рис. 3.4.), так і в машинобудуванні зокрема. Це слугує загрозовим сигналом не лише для машинобудування безпосередньо, а й для української економіки в цілому.

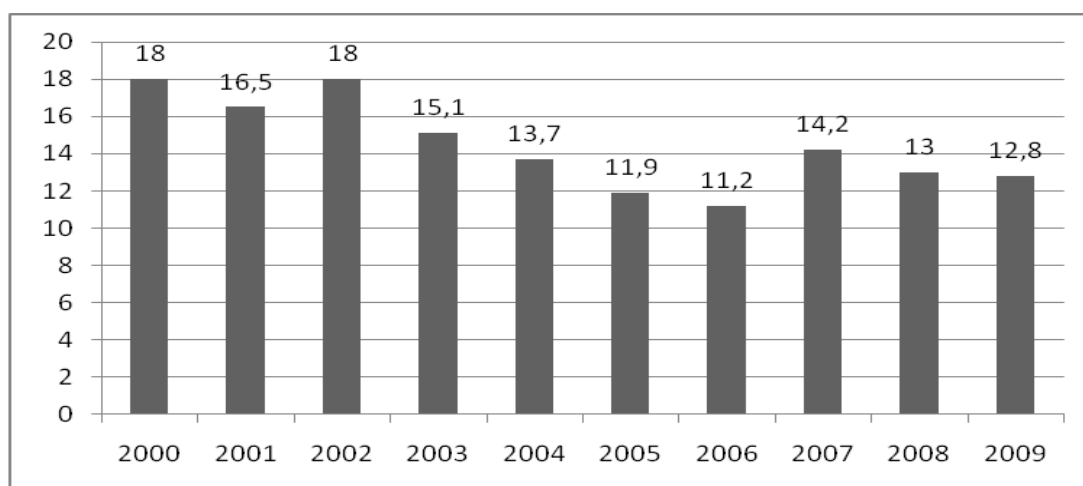

Рис. 3.4. Питома вага вітчизняних підприємств, що займалися інноваціями, у %

Джерело: Складено за даними: [111]

Таким чином, окремо й в цілому за всіма параметрами вітчизняне машинобудування суттєво відстає від своїх основних конкурентів, хоча високорозвинутими економіками машинобудування розглядається як фундамент технологічної, економічної та політичної незалежності країни. Від діяльності цього комплексу залежить конкурентоспроможність товарів і послуг на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Сектор виробництва предметів споживання.

Аграрний сектор та харчова промисловість. Для правильного розуміння того, що відбувається в аграрному секторі, його конкурентоспроможності (втрачених та набутих конкурентних перевагах) потрібно розрізнити власне сільське господарство, сільськогосподарську інфраструктуру та обробний комплекс продукції сільського господарства, який представлений переважно харчовою промисловістю.

З огляду на світову практику, Україна втратила ряд конкурентних переваг як у власне сільському господарстві, так і в переробній промисловості, в галузях, що створюють для цих двох підсекторів засоби виробництва, а також в необхідній для цього комплексу інфраструктурі.

По-перше, розформування у сільському господарстві колективних господарств, що являли собою крупні угруповання з потужною матеріально-технічною базою, на дрібні, відокремлені, з відсутністю будь-яких обробних елементів, окрім ручної праці, призвели до катастрофічного падіння виробництва у цьому секторі. В той час як у розвинених країнах мала місце тенденція до злиттів фермерств, автоматизації їх виробництв, підвищення продуктивності праці тощо.

По-друге, втрата інфраструктурних об'єктів для зберігання (елеваторів, сховищ, морозильних камер, лабораторій, складів, ліній з передпродажної доробки продукції тощо), оптових ринків для збуту продукції призвела до руйнації логістичної системи, що у сучасних умовах у світі розглядається як одна з основних переваг у конкурентній боротьбі.

По-третє, обмежена кількість технічних засобів зумовлює високу інтенсивність їх експлуатації та прискорене зношення. Система технічного обслуговування техніки, що існувала до 1990 р., зруйнована, а нова ще не створена. Підприємства, що виготовляють і реалізують нові технічні засоби, законодавчо не зобов'язані здійснювати їх сервісне обслуговування.

По-четверте, українська харчова промисловість не орієнтується на вітчизняного сільгоспвиробника. Істотне перевищення темпів приросту виробництва продукції харчової промисловості над відповідними показниками по сільському господарству свідчить про послаблення залежності підприємств переробної сфери АПК від аграрної, про вагоме нарощування випуску харчових продуктів при мінімальному використанні вітчизняної аграрної сировини або взагалі без її використання [85, с.71-72]. А отже у сільськогосподарських виробників за більшістю товарних категорій практично втрачено внутрішній ринок і відбувається зміщення напрямку діяльності на зовнішні ринки, що у свою чергу не вирізняються високою доданою вартістю.

По-п'яте, слабкі позиції у нашої продукції і в площині якості. Вітчизняні стандарти якості не відповідають світовим. Більше того, вони навіть не

відповідають нормам Росії, Казахстану та інших країн СНД. Так, наприклад, з усіх наших товарів тваринництва в ЄС сертифікований тільки мед, а по сухому молоку і яйцям процедура ще не завершена [157]. У рослинництві аналогічна ситуація. Пшениця, яка класифікується в Україні по 4-му класу, тобто як продовольча, часто на зовнішніх ринках вдається збути лише як фуражну [75].

Щодо промислового виробництва харчових продуктів, то в Україні його здійснюють понад 22 тисячі підприємств, на яких працює більше мільйона чоловік і представлена чималою кількістю підгалузей, таких як м'ясна, молочна, рибна промисловість, борошномельно-круп'яна, комбікормова промисловість, цукрова, олійно-жирова, хлібопекарна, виноробна, спиртова, лікєро-горілчана, пивобезалкогольна, кондитерська, макаронна, плодоовочева, дріжджова, крохмалепаточкова, соляна, парфумерно-косметична, тютюнова, чайна, харчоконцентратна підгалузі та деякі інші виробництва.

Суттєвого скорочення в обсягах виробництва галузь зазнала наприкінці 90-х років. Скорочення виробництва продукції сільського господарства практично удвічі порівняно з базовим роком спричинило значне зменшення обсягів випуску харчових продуктів. Так, виробництво продукції з незбираного молока скоротилось у 9,3 рази, м'яса – у 7, ковбасних виробів – у 5,8, консервів (різних) – у 4,3, жирних сирів – майже в 4, цукру – в 3,6, кондитерських виробів – практично у 3, хліба й хлібобулочних виробів – у 2,7, борошна й пива – у 2, алкогольних напоїв (різних) – в 1,3-3,5, цигарок – в 1,2 рази. При цьому зменшенню обсягів виробництва харчової продукції передували зниження завантаження потужностей, їх зупинка, тривале простоювання, а нерідко – і фізична ліквідація. Зокрема, в цукровій промисловості більш як 30 цукрових заводів було демонтовано й вирізано на металобрухт, приблизно стільки ж – чекають на те саме [85, с.71].

За останні сім років ситуація в харчовій промисловості дещо стабілізувалась, поступово зросли обсяги виробництва. Виключенням став

2008 рік. За даними Держкомстату темп зниження обсягів виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в Україні за 2008 рік, у порівнянні з 2007 роком, вперше за десять останніх років склав 97,9 відсотка (рис. 3.5.).

Проте питома вага харчової і переробної промисловості в загальному обсязі реалізованої продукції в Україні за 2008 рік становить 14,2 відсотка.

За цим показником галузь займає одне з чільних місць і є потужним бюджетоформуєчим джерелом. В 2008 році від харчових підприємств країни до бюджетів всіх рівнів надійшло біля 14,1 млрд. грн. податків і обов'язкових платежів, що на 3,6 млрд. або 33,8% більше ніж у 2007 році [39].

Харчова промисловість займає одне з перших місць за обсягом іноземних інвестицій в економіку України, що обумовлено, на нашу думку, швидкою окупністю цього виду діяльності (рис 3.6).

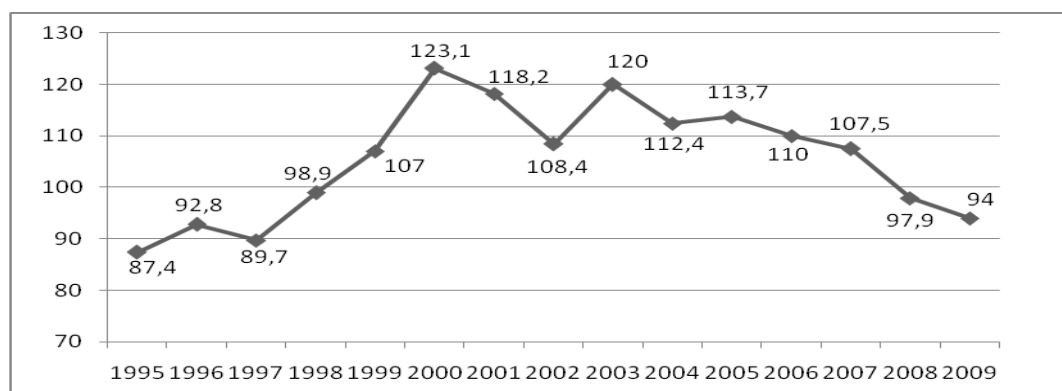

Рис. 3.5 Динаміка темпів росту виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, у % до попереднього періоду

Джерело: Складено за даними: [66]

Їх сума з 1992 року перевищила 1,65 млрд. доларів США. Переважна їх частина сконцентрована у виробництві безалкогольних напоїв, пива, олійно-жирової продукції та кондитерських виробів, тобто галузях, де формується значна додана вартість.

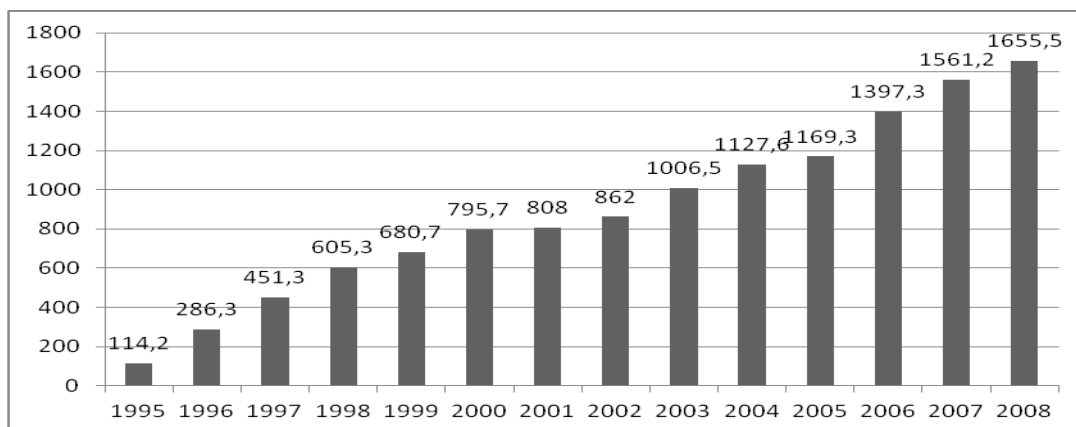

Рис. 3.6. Прямі іноземні інвестиції* в виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, млн. дол. США

Джерело: Складено за даними: [131]

Примітка: наростаючим підсумком

Легка промисловість. Особливої уваги під час розгляду конкурентоспроможності вітчизняних секторів економіки заслуговує легка промисловість, адже в коло її завдань входить виробництво предметів споживання першої необхідності. Стан сектора на даному етапі такий, що не здатний забезпечувати потреби внутрішнього ринку ні в кількісних, ні в якісних аспектах цього питання. Легка промисловість України виробляє 1,5 м тканини на душу населення, при нормі раціонального споживання 28-32 м [128]. Крім того, замість орієнтації на випуск високоякісної продукції споживчого призначення, здатної привертати увагу покупців на внутрішньому та світовому ринках, підприємства легкої промисловості все більше концентруються на виготовленні технічної продукції, яка потребує мінімальної якості вихідної сировини, мінімальної творчості, в процесі розробки, мінімальних витрат праці та мінімальних маркетингових зусиль.

Загалом сьогодні легка промисловість України все ще складається з багатьох галузей, нараховуючи близько 13 підгалузей і забезпечуючи лише в середньому 1% ВВП [117]. Усі підгалузі об'єднують нараховують понад 4,5 тис. підприємств, у тому числі майже 800 великих та середніх, на яких до

кризи працювало близько 104 тис. працівників. На початок 2009 року залишилося менше 97,9 тисяч робітників [42]. Однак до початку 90-х років минулого сторіччя легка промисловість країни об'єднувала 25 підгалузей, 500 підприємств із більш, ніж 500 тис. робочих місць, давала 15-20% ВВП і 10-15% податкових надходжень. Порівняно з 90-ми роками сучасний обсяг виробництва товарів легкої промисловості зменшився більш, ніж у 10 разів [66].

Однак навіть з того, що на сучасному етапі виробляється у легкій промисловості приблизно 80% всієї продукції швейної підгалузі призначено для реалізації на зовнішніх ринках (толінг, експорт) і лише 20% – для внутрішнього ринку; подібна ситуація і в інших підгалузях – текстильній, виробництві шкіри та виробів зі шкіри, тощо.

Перша десятка номенклатурних позицій, які забезпечують основний внесок у загальний обсяг експорту текстильного сектора, має такий склад: нитки синтетичні, волокно лляне (разом близько 50% обсягу експорту у натуральному вимірі), тканини просочені, килими та килимові покриття, вата, відходи пряжі, пряжа бавовняна, пуловери, тканини вовняні, мотузки й канати (разом близько 92% обсягу експорту) [89, с. 20].

Проте найгострішою проблемою вітчизняної легкої промисловості є те, що вона неконкурентоспроможна в більшій мірі не на світовому ринку, а на внутрішньому. Нерівні умови для виробників, спричинені контрабандними та контрафактними діями, нанівець зводять всі зусилля вітчизняної легкої промисловості, що працює на законних засадах.

За даними Міністерства промислової політики України, внутрішній ринок товарів легкої промисловості у 2006р. оцінювався у 40 млрд. грн. (на початок 2009р. експерти оцінювали його у 50 млрд. грн.). Вітчизняні підприємства за цей період виробили продукції на 2,7 млрд. грн.; офіційний імпорт товарів легкої промисловості досяг 4,6 млрд. грн. Неважко підрахувати, що неофіційний оборот продукції складає близько 32,7 млрд.

грн., або понад 80% загального розміру ринку. Загалом це продукція виробників з Китаю, Туреччини, Сінгапуру та інших країн.

Таким чином, вітчизняний сектор легкої промисловості має ряд економічних та правових проблем, що сприяють його деградації та занепаду, що цілковито неприпустимо з огляду на: належність продукції цього сектора до життєво необхідної; потенційну абсолютну забезпеченість сировинними та обробними ресурсами; тощо.

Відповідно потужна конкуренція з боку контрабандної та контрафактної продукції, недосконалість та недотримання митного законодавства, відсутність податкових пільг для законслухняних виробників є серйозною проблемою і загрозою розвитку вітчизняної легкої промисловості. Більше того, така ситуація суттєвою мірою позначається на інноваційній діяльності підприємств. Цілком відсутня мотивація та можливості для здійснення такого роду діяльності.

Аналіз показників інноваційної діяльності вітчизняних підприємств легкої промисловості у 2003-2006 рр. (за даними Держкомстату України) показує, що лише протягом останніх чотирьох років частка підприємств галузі, які займалися інноваційною діяльністю, скоротилася приблизно вдвічі й у 2006 році склала 7,3% (для промисловості в цілому цей показник становив 11,2%). Виробництво інноваційних видів продукції у легкій промисловості у 2006 році освоювали 2,9% підприємств [89, с. 21].

Обсяг реалізованої інноваційної продукції в легкій промисловості скорочувався як в абсолютному вимірі (в середньому на 12,9%), так і відносному – від 5 до 2% у загальному обсязі реалізованої продукції [89, с. 21].

Кількість найменувань освоєних інноваційних видів матеріалів, виробів, продуктів за 2003-2006 рр. у легкій промисловості скоротилася з 2530 до 98 (у 25,8 рази) [89, с. 21]. Отже, активність інноваційної діяльності в легкій промисловості помітно знижується, що цілком узгоджується з обраною

орієнтацією на експорт сировини, технічних видів продукції та виконання толінгових замовлень.

Сектор виробництва кінцевої військової продукції. На момент здобуття Україною незалежності кількість основних оборонних підприємств становила близько 700. Сьогодні їх близько 230-250, а кількість працюючих у цій сфері – близько 250 тис. осіб [156, с.495]. Перехід країни до господарювання на ринкових засадах поставив оборонні підприємства та організації на межу виживання. Протягом 1993-2003 рр. вітчизняний ОПК скоротився на 67,5%, зокрема, космічна галузь – на 71,2%, приладобудування – на 71,5%, радіоелектроніка – на 86,7%. За цей період обсяги виробництва озброєння та військової техніки (ОВТ) зменшилися до 4-5%, а виробництво потрібних Збройним силам України основних видів ОВТ не перевищує 5% [152]. Виробничі потужності завантажені приблизно на 50%, а на деяких підприємствах – на 20% і менше; рентабельність оборонних підприємств становить менш як 5-8% [144, с.23].

Проте, незважаючи на такі обставини, Україна до останнього часу займає провідні позиції на світовому ринку озброєнь, входить до 20 найбільших експортерів цієї продукції (за період 2005-2009 рр. питома вага нашої держави у світовому обсязі продажів зброї становила близько 2%). Основними постачальниками на світовому ринку звичайних озброєнь (у відповідності до їх питомої ваги) є США, Росія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Нідерланди, Італія, Іспанія, Китай, Швеція, Україна, Ізраїль, Швейцарія, Канада, Бельгія, ПАР, Південна Корея, Польща, Білорусь та Фінляндія.

У більш детальному розрізі (із зазначенням питомої ваги у світовому обсязі продажів озброєнь) ситуація виглядає наступним чином (рис. 3.7):

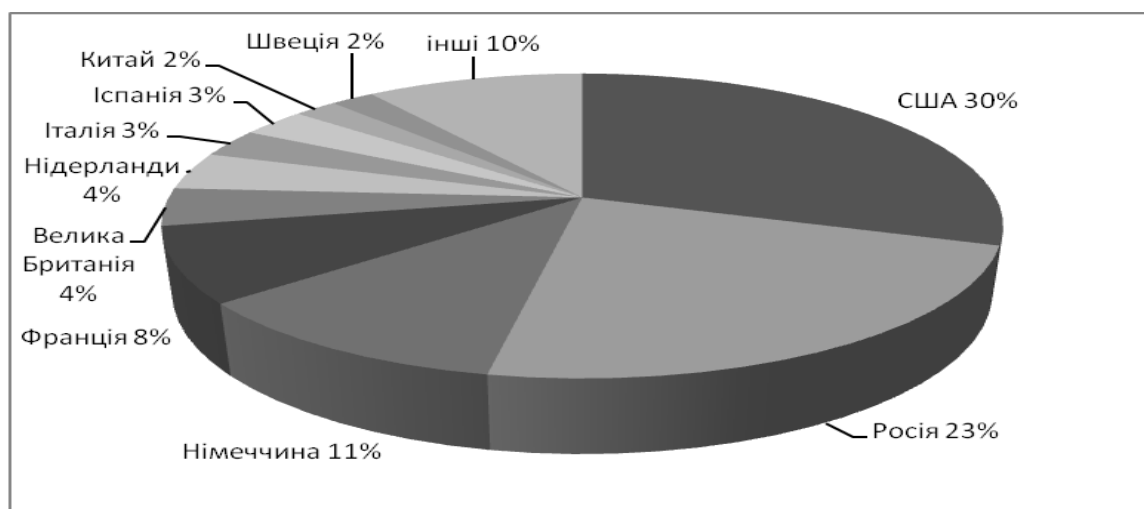

Рис. 3.7. Найбільші країни-експортери озброєння за період 2005-2009 рр., у % до загального світового обсягу

Джерело: Складено за даними [197]

Як видно з рисунку, здійснювати успішну торговельну діяльність таким особливим видом продукції як озброєння, можуть лише ті країни, які, по-перше, мають політичний вплив у світі, а, по-друге, володіють розвиненим високотехнологічним та наукоємним виробництвом.

Присутність України на світовому ринку озброєнь обумовлена перш за все спадщиною СРСР, а також тим фактом, що вітчизняні виробники сконцентрувалися в переліку конкурентних переваг на оптимальному співвідношенні ціни та якості товарів, а також завдяки пропонуванню на ринку унікальної продукції. Унікальними на світовому ринку є вироблені в Україні магніти на основі рідкісноземельних матеріалів, інфрачервона техніка, апаратура рентгенівського контролю. Прикладом такої продукції, що немає аналогів у світі є станція пасивної радіотехнічної розвідки «Кольчуга», яка за основним параметром переважає всі відомі способи аналогічного чи близького призначення (американську систему «Авакс», комплекси «Вера» (Чехія) та «Вега» (Росія)) [56, с.42]. Проте за такими параметрами товарів як сервісне обслуговування та інноваційні розробки набагато відстали від решти конкурентів. Слід зазначити, що більшість зразків озброєння та військової техніки (ОВТ), які позиціонуються як високотехнологічна продукція

оборонно-промислового комплексу (радіолокаційна станція (РЛС) «Кольчуга», високоточні боеприпаси «Комбат», «Стугна», «Квітник», система активного захисту танка «Ніж» та ін.), розроблені на базі конструктивних і технологічних рішень часів Радянського Союзу. Зразків ОВТ, що ґрунтуються на базі сучасних рішень, практично немає. Хоча за статистикою, практично через кожні п'ять-сім років у технологічних напрямках, що розглядаються, відбувається якісно новий стрибок.

Сьогодні країни Північної Америки, Західної Європи, Південно-Східної Азії виділяють значні кошти на розвиток науки як фундаменту для створення перспективних технологій (для більшості з них частка витрат на науку у ВВП складає від 2,0% до 3,0%. В Україні в 2001-2005 роках на проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт оборонного призначення виділялося в середньому близько 11 млн. дол. Таке мізерне фінансування призвело до різкого падіння обсягу виробництва наукоємної продукції та значного зменшення кількості підприємств і організацій ОПК, що реалізують інноваційні проекти. За світовими стандартами кількість таких підприємств і організацій має становити 70-80 %, в Україні цей показник – близько 13% [111].

Світова практика показує, що при фінансуванні науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт впродовж 5-7 років в обсягах, менших 1% ВВП, як правило, відбуваються незворотні процеси розпаду науково-технічного потенціалу, що призводить до повної втрати державою здатності виробляти не тільки сучасні зразки ОВТ, але й ті, які випускалися раніше, а це вже пряма загроза національній безпеці країни. В Україні цей показник сьогодні становить 0,5 %.

Сектор послуг. Як показує практика, сфера послуг є однією з найважливіших і швидкозростаючих складових світової економіки. Так, у розвинених країнах світу частка сфери послуг у структурі ВВП перевищує 70%, в ній зайнято понад 60% робочої сили (у США – до 75%). Протягом останніх трьох десятиліть ХХ ст. обсяг світового експорту послуг збільшився

у 22 рази й продовжує зростати. За статистикою ЮНКТАД, частка комерційних послуг у світовій торгівлі в 1980 р. становила 16,2%, у 2001 – 19,4%, а до 2015 р., за оцінками фахівців, здатна досягти 25–30 % [178].

Розвиток українського сектора послуг цілковито співпадає зі світовими тенденціями. Протягом останніх років його внесок у випуск ВВП суттєво збільшився, хоча й не такими темпами як у розвинених країнах. Частка сектора послуг у ВВП складає близько 25%, а у структурі зайнятості становить близько 60%. Водночас в Україні є ще резерви для розвитку зазначеного сектора. Так, розвиток науки і освіти є необхідною передумовою для формування висококваліфікованої робочої сили, що у сферу чергу обумовлює еволюцію інформаційно-комунікаційних послуг, ділових послуг, послуг з розробки програмного забезпечення, електронної та мобільної торгівлі і т.д.; розвиток елементарних інфраструктурних об'єктів забезпечує існування та удосконалення транспортних і туристичних послуг, тощо. У світі стало тенденцією зростання частки туристичних послуг, але найдинамічніше сьогодні розвивається міжнародна торгівля діловими послугами, у т.ч. управлінськими, професійними, банківськими, страховими, аудиторськими, що складає до 2/5 всієї торгівлі послугами.

У структурі українського ринку послуг переважають традиційні галузі. Лівову частку займають такі види послуг як торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, а також діяльність транспорту та зв'язку. Не особливо диверсифікованим є й експорт послуг. Протягом останніх п'яти років найбільшу частину займають послуги трубопровідного транспорту. Далі йдуть ділові, професійні й технічні послуги, послуги з ремонту та туристичні послуги.

Таким чином, конкурентні переваги вітчизняних виробники у наданні послуг характерні лише для такого параметру як ціна (оскільки ціна послуги близько 55-60% залежить від оплати праці, яка в Україні найнижча в Європі), проте й цей параметр не є визначальним для споживачів. Сьогодні вкрай

важливого значення набули такі показники як якість та новаторство виробників послуг.

Отже, аналіз стану базових для України на даному етапі розвитку секторів економіки, а також стану його логічного продовження, вираженого у зовнішньоекономічній діяльності країни, свідчить про переважну вітчизняну неконкурентоспроможність, при чому як у кількісних, так і якісних аспектах цього питання. З кожним роком присутність українських виробників звужується не лише на зовнішніх ринках, а й на внутрішніх, що по суті завдає безпрецедентного удару економічній безпеці нашої держави і її подальшого розвитку взагалі.

3.4. Інституційне середовище визначення та реалізації секторальних пріоритетів України

Досвід розвинених країн наочно демонструє, що у ХХ столітті важливим чинником їхнього піднесення слугувало адекватне інституційне середовище. Більше того, мало місце інституційне середовище, яке не лише регулювало економічні процеси в згаданих державах, а й видозмінювало їх економічний розвиток. Саме завдяки інституційно-регулятивним важелям країни долали структурні диспропорції, виводили національні економіки на передові конкурентні позиції. Так, Японія, Німеччина та інші країни Європи за допомогою певних інститутів не тільки подолали повоєнну розруху, але й реалізували масштабні проекти розвитку своїх ключових на той період часу галузей та секторів економіки. Аналогічні інститути зі схожими завданнями впроваджувалися в країнах Південно-Східної Азії, які здійснили індустріальний стрибок у 70-і роки ХХ століття. Активна реалізація програми створення мережі технопарків, кластерів, поширення кредитних

відносин, поглиблення міжнародного кооперованого виробництва тощо були прогресоутворюючими інструментами в руках відповідних інституцій.

В Україні за час перебування в складі колишнього Радянського Союзу мали місце дещо інші інститути – інститути тоталітарного, одержавленого суспільства. Однак це не означає, що вони не були ефективними. Будучи на початку ХХ ст. переважно аграрною країною, Україна в середині 60-70 рр. цілковито характеризувалась як індустріально-аграрна. Набір інституцій, що комплексно вирішували питання власності, ідеології і т.п., тобто основні економіко-соціальні чинники розвитку, довели свою дієвість у економічній еволюції Радянського Союзу.

З розпадом Радянського Союзу, стрімка геополітично спровокована зміна засад господарювання на ринкові, цілковито порушила підвалини подальшого розвитку України. Тотальна інституційна невідповідність, а отже неможливість регулювати економічні відносини у відповідності до ринкових правил гри, спричинила деформацію та занепад господарства нашої держави, у тому числі й прогресивних її ланок (таких як машинобудування, військово-промисловий комплекс), які сьогодні розглядаються провідними країнами світу як основа політичної, економічної, технологічної незалежності.

Для відновлення попередньої економічної потужності країни, а також для її подальшого розвитку реалізованим має бути питання концентрації наявних ресурсів (в умовах їх поточного дефіциту) на певних секторах економіки. У свою чергу, визначення та реалізація секторальних пріоритетів автоматично породжує аналіз поточного інституційного середовища та формування за необхідності більш адекватного. Адже за справедливим зауваженням академіка РАН Д. Львова «ігнорування...ролі та значення інститутів та інституціональних змін, несумісність пропонованих заходів...домінуючій у суспільстві ієрархії інститутів первісно прирікають реформи на невдачу» [20, с.9].

Саме тому, на нашу думку, першочергово дослідження та формування потребує інституційна складова у визначенні та реалізації секторальних пріоритетів. Окрім того, становлення та імплементація цього процесу неможлива без залучення інвестиційних ресурсів. Звідси випливає, що становлення інституційного та інвестиційного середовища характеризується взаємообумовленістю. Разом з тим, в теорії та на практиці у регулюванні процесу пов'язаного із секторальними пріоритетами, існує чимало інших заходів, засобів та інструментів. Зокрема, різного роду державна політика, а саме: інноваційна, бюджетно-податкова, антимонопольна, зовнішньоекономічна та інші; спеціальні державні цільові програми; державні замовлення; цінова політика тощо.

Проте, відповідно до зазначеної вище причини, у межах цього дослідження, зосередимо увагу на двох основних – на інституційній та інвестиційній складових, що, на нашу думку, становлять базис визначення та функціонування секторальних пріоритетів.

Загалом інституціональне середовище суспільства характеризується як фундаментальні політичні, соціальні, юридичні правила, в рамках яких здійснюються процеси виробництва та обміну (конституційне, виборне, майнове, контрактне право); правила, що регулюють стосунки у публічній сфері (теорія суспільного вибору); правила, що регулюють стосунки в приватному секторі (теорія прав власності); правила поведінки економічних агентів на контрактній основі (теорія корпорацій, теорія регулювання структур); негласні правила поведінки економічних агентів (звичаї, традиції, моральні установи, релігійні установи) [37]. Зокрема, згадані правила мають місце й під час вибору, становлення та ефективного функціонування пріоритетних сфер та секторів господарства країни.

Таким чином, інституційне середовище визначення та реалізації секторальних пріоритетів досягає площини систем відносин «політико-економічні», «економіко-правові», «морально-етичні», «економіко-ідеологічні», «культурно-економічні» тощо. У кожній з цих систем відносин

формується і діє свій набір інститутів, при чому як формальних, так і неформальних. Як зазначає академік А. Чухно, усередині цієї єдності формальні інститути як найбільш загальні й принципові з точки зору функціонування і розвитку економіки визначають характер неформальних інститутів. Проте результат впливу неоднозначний. Якщо правові норми відбивають потреби практики, то вони впливають на неформальні інститути, щоб останні, у свою чергу, відповідали потребам практики. І навпаки, якщо формальні інститути мають вади, то це негативно впливає на неформальні інститути, сприяючи посиленню їхньої невідповідності формальним інститутам. У цьому – джерело збільшення або звуження тіньової економіки [165, с. 5].

Сьогодні в Україні недоліки формальних інститутів чітко відображені на неформальних, і пронизують всю систему суспільних відносин. Проте, в першу чергу, позначаються на системі відносин «політико-економічних» і набувають особливого значення, адже їх функціонування зачіпає усі верстви населення. Вивчення політичних процесів та феноменів було закладено в основу теорії суспільного вибору (public choice theory), яка зародилася у 60-ті роки ХХ ст. як галузь економічної науки, що концентрувала свої дослідження навколо питань оподаткування та державних витрат у контексті проблем надання суспільних благ [67, с. 536-537]. Пояснення стосовно нерідко парадоксальних та суперечливих політичних рішень у економічній сфері вченими, що поділяють ідеї теорії суспільного вибору зводяться до того, що: по-перше, люди, які діють у політичній сфері, передусім дбають про свої власні інтереси; по-друге, що всі – від простого виборця до президента – керуються під час прийняття рішень правилом порівняння граничної вигоди та граничних витрат, тобто діють максимально раціонально; по-третє, політика розглядається як процес обміну голосами й передвиборними обіцянками; тощо.

Відповідно до цього політика щодо господарства країни, зокрема й в Україні, зводиться до того, що переважно переслідуються особисті та/або

вузько групові інтереси, а отже й пріоритетними стають ті сектори, що на даному етапі відповідають очікуванням та інтересам визначеного кола осіб, представленого в основному крупним приватним капіталом. Такими секторами сьогодні є металургійний, хімічний, енергетичний, фінансовий.

Так, до українського металургійного сектора в основному застосовувалися різноманітні форми м'яких бюджетних обмежень. На початок 90-х років це були податкові субсидії у вигляді індивідуальних податкових пільг, кредити під гарантії держави й енергетичні субсидії. Ще одним прикладом підтримки даного сектора з боку держави був економічний експеримент, який проводився для 63 підприємств гірничо-металургійного комплексу протягом 1999-2001 років. Закон про економічний експеримент передбачав для його учасників такі пільги:

- ✓ (ст. 2) списання всіх штрафів і пені за невчасну сплату податків, зборів та інших обов'язкових платежів станом на 1 липня 1999 року. Протягом дії експерименту пеня за нову заборгованість встановлювалася в розмірі 50% від поточної ставки;
- ✓ (ст. 3) зменшення зборів і платежів: збір на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального призначення – 0%; збір у Державний інноваційний фонд – 50% від існуючої ставки; збір за забруднення навколишнього природного середовища – 30% від цих прибутків направляються в бюджети різних рівнів, 70% залишаються у підприємства на здійснення екологічних заходів;
- ✓ (ст. 4) відстрочка до 36 місяців по сплаті податків, зборів та інших обов'язкових платежів, установлення нульової процентної ставки за користування податковим кредитом;
- ✓ (ст. 5) зменшення ставки податку на прибуток підприємств до 9% (чинна ставка на той час – 30%).

За оцінками Науково-дослідного економічного інституту, реальні обсяги фінансових пільг, які одержали підприємства за весь період експерименту і

які можна розглядати як додаткові фінансові уливання в гірничо-металургійний комплекс, становили близько 2,7 млрд. грн. Решта – близько 2 млрд. грн. – це відстрочені платежі з податкової та інших видів заборгованостей. Вони склали проблемну заборгованість, яку з відстрочкою спромоглася одержати держава завдяки поліпшенню фінансового стану підприємств.

Представники української чорної металургії схильні розглядати режим економічного експерименту як антикризову програму фінансового оздоровлення підприємств, яка була реалізована в обраному секторі національної економіки. Проте прямого бюджетного виграшу (перевищення надходжень над розміром пільг) країна від економічного експерименту не одержала. Окрім того, така політика сприяння жодним чином не відобразилась на питаннях прискореної модернізації металургійних виробництв. Як наслідок, сьогодні, як і десять років тому, технологічний рівень не відповідає світовим стандартам і має тенденцію до погіршення.

Не применшуючи ролі металургійного сектора як основного сектора, що забезпечує валютні надходження в країну, між тим державна політика його підтримки та сприяння розвитку здійснила прогалину у вимогах щодо результативності, вимогах щодо технологічної модернізації тощо.

Набір різноманітних заходів сприяння характерний і для хімічного сектора. Так, Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1999 р. № 2312 «Про забезпечення сільськогосподарських товаровиробників мінеральними добривами та насінням у 2000 році», Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 1993 р. № 564 «Про звільнення від обкладання вивізним (експортним) митом окремих видів хімічної продукції», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 березня 1997 р. № 159-р «Про заходи щодо забезпечення підприємств хімічної промисловості сировиною для виробництва мінеральних добрив», Постанова Кабінету Міністрів України від 21 січня 1999 р. № 66 «Про надання відстрочки хімічним підприємствам – виробникам мінеральних добрив у внесенні

платежів до державного бюджету», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з розвитку ринку мінеральних добрив та засобів захисту рослин на 2002-2004 роки», Наказ Міністерства промислової політики України 20.01.2004 № 18 «Про регулювання (встановлення) граничного рівня оптово-відпускних цін на мінеральні добрива вітчизняного виробництва, для часткової компенсації вартості яких виділяються кошти державного бюджету», Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 931 «Про внесення змін до Порядку використання у 2007 році коштів державного бюджету, що виділяються для часткової компенсації вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. № 880-р «Про затвердження переліку підприємств – виробників азотних мінеральних добрив, які можуть закуповувати імпортований природний газ у нерезидентів України» є яскравим свідченням переслідування інтересів визначеного кола власників хімічних підприємств.

Нормативно-правова база України також постійно оновлюється й у фінансовому секторі. Зокрема мають місце такі нормативні документи, що підтримують його діяльність (наприклад, Указ Президента України від 23.01.1999 № 44/99 Про Комплексні заходи щодо оздоровлення банківської системи на 1999-2000 роки, Закон України від 24.07.2009 № 1617-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків» тощо), незважаючи на самостійно створені проблеми цим сектором, виникнення яких, на нашу думку, викликано слабким аналізом та контролем за його діяльністю.

Стосовно державних витрат на розвиток окремих галузей господарства країни, то їх вибір не має під собою обґрунтованих підстав. Більше того, попри наявну нормативну базу (Конституція України, Бюджетний кодекс (визначає черговість процесів прогнозування, розробки програм і бюджетів на державному та регіональних рівнях), Закон України «Про державне прогнозування та розробку програм економічного та соціального розвитку

України» від 23 березня 2000р., відомчі документи), в державі відсутня не лише продуктивна, але й будь-яка цілісна система стратегічного планування щодо подальшого розвитку господарства країни.

Окреслення пріоритетів та напрямів розвитку держави має місце в загальнодержавних стратегічних документах, у галузевих, міжгалузевих, державних цільових програмах, концепціях, стратегіях, проте через значну їх кількість та обмеженість ресурсів на їх виконання (загальна кількість бюджетних програм сягає 600-800 [118, с.23]) продуктивністю не вирізняються. Головними особливостями всіх цих документів є: слабкий зв'язок одного з одним (або взагалі його відсутність); занадто широкий спектр пріоритетів розвитку; відсутність збалансованості планів заходів; відірваність від реальних передумов і ресурсних обмежень. У результаті, економічна ефективність прийнятих рішень прямує до нуля (для будь-якої галузі в Україні постійно розробляються концептуальні державні й національні програми розвитку, але коефіцієнт реалізації цих програм складає не більше 60% [118, с. 23]), а соціальні наслідки – часто неоднозначні.

Система відносин «економіко-правових». Дослідження інституційного середовища для визначення та реалізації секторальних пріоритетів саме у цій системі відносин відбувається, в першу чергу, на базі нормативно-правових документів, що прямо або опосередковано визначають та регулюють дану проблематику, а отже, і визначають відповідні інституції з необхідними для їх діяльності функціями. В Україні прийнято ряд законів, а саме: Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» №2623-III від 11.07.2001, «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» №1602-III від 23.03.2000, «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» №400-XI від 17.10.1990, «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» №433-IV від 16.01.2003, «Про визнання бронетанкової галузі однією з пріоритетних у

промисловості України та заходи щодо надання їй державної підтримки» №2211-III від 11.01.2001, «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» №2673-XII від 13.10.1992, тощо, які фрагментарно визначають пріоритетні напрями розвитку науки й техніки, інноваційної діяльності, депресивних регіонів і т.д.

У той же час, закону чи іншого офіційного документа, де чітко визначені, обґрунтовані та адаптовані до соціально-економічних реалій секторальні пріоритети на найближчі десятиліття досі немає. Як результат, немає процедури формування, затвердження та реалізації секторальних пріоритетів, а також цілісного механізму їх стимулювання, дослідження їх впливу на інші галузі національного господарства і т.д. Однак наявність та документування секторальних пріоритетів є безглуздим процесом без конкретизації мети їх функціонування, інструментів, ресурсів їх реалізації та очікуваного результату. Крім того, варто усвідомлювати, що секторальні пріоритети – це лише елемент у загальній системі розвитку країни, один з важливих інструментів досягнення конкурентоспроможності національної економіки й без взаємодії і комплексності всіх впроваджуваних засобів піднесення, досягнення успіху неможливе.

Вищезгадані законодавчі акти, на нашу думку, носять швидше декларативний характер і визначення їх відбувається у відповідності до проголошених науково-технічних пріоритетів інших країн, а не власних особливостей та потреб. Підтвердженням цьому є те, що, наприклад, серед окресленого кола науково-технічних пріоритетів абстрактний характер мають більшість з них. Це й визначений пріоритет фундаментальних досліджень з найважливіших проблем природничих, суспільних і гуманітарних наук; проблем демографічної політики, розвитку людського потенціалу та формування громадянського суспільства; збереження навколишнього середовища (довкілля) та сталий розвиток; тощо. Ще одним підтвердженням є цілковите перейняття прерогатив постіндустріальних країн, які вбачають свій подальший розвиток у

піднесенні та розповсюдженні нових комп'ютерних засобів та технологій інформатизації суспільства; нових речовин і матеріалів і т.д., у той час як в Україні ще існує чимало нагальних невирішених питань стосовно технологічної модернізації виробництв, переходу на ресурсозберігаючі технології в енергетиці, промисловості, агропромисловому секторі, житлово-комунальній сфері; відновленні та посиленні охорони здоров'я населення і так далі.

Більше того, зазначені пріоритетні напрями науки й техніки не переглядалися з 2006 року, що ще раз демонструє не важливість такого роду законопроектів для керівництва країни.

Ще однією базовою детермінантою якісного аналізу інституційних середовища формування та реалізації секторальних пріоритетів у системі відносин «економіко-правових» є категорія власності. При цьому поняття «власність» набуває більш ширшого тлумачення і використовується як «право власності», оскільки не ресурс (засоби виробництва чи робоча сила) сам по собі є власністю, а низка чи перелік прав (або принаймні частка права на використання ресурсу) [140, с. 7].

В Україні внаслідок історичних особливостей її розвитку реформування відносин власності було спрямоване на зміну форм (державної та колективної на приватну та колективну) та суб'єктів власності (держави на приватних та колективних власників) шляхом роздержавлення, корпоратизації та приватизації [72, с. 4]. При цьому ефективності останньої не надавалося належного значення, процес приватизації зводився лише до юридичного переоформлення прав власності на активи підприємств і ніяким чином не пов'язувався із залученням додаткових інвестиційних ресурсів та ефективним постприватизаційним функціонуванням [43, с. 29].

На початку ринкової трансформації економіки України вважалося, що приватизація стане основою більшої свободи підприємництва та впровадження конкурентних засад, що у свою чергу зумовить появу та

зростання міцного середнього класу, швидке накопичення капіталу в «ефективних» власників, а отже й економічну модернізацію країни.

Проте приватизація, у тому вигляді в якому вона здійснювалась в Україні, не створила інститут власності, подібний до того, що панує в західних економічних системах, в основі якого лежить свобода перерозподілу майнових прав між різними суб'єктами господарювання, кожен з яких наділений чітко визначеними правами й має можливість вільно їх передавати.

Приватизація в Україні розпочалася на підставі ряду прийнятих у 1992р. законів (Закони України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992р., «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 6 березня 1992р.), що передбачали здійснення «малої приватизації» (тобто продаж малих державних підприємств, головним чином у сфері торгівлі та послуг) та «великої приватизації».

Законодавчо були визначені різні способи приватизації – залежно від розміру підприємств, їх стану, можливих форм оплати та типу покупців. Найбільш поширеним варіантом приватизації на її ранній стадії була оренда майна державних підприємств (з наступним його викупом або безоплатною передачею у власність). Юридично цей напрям здійснювався через впровадження так званих «колективних підприємств» або закритих акціонерних товариств, членами яких були працівники цих підприємств. Проте з 1997 р. зазначена форма приватизації була заборонена, за винятком сфери приватизації малих підприємств.

У суто статистичному вимірі, зростання недержавного сектора в Україні за роки трансформацій є вражаючими. З 1991 р. по 2000 р. частка державної власності скоротилася з 92 до 27%, що означає кінець її абсолютного домінування. Водночас цей процес набув надмірних масштабів і продовжується далі, що загрожує стабільності й суверенітету країни, означає перехід з однієї крайності в іншу [109, с. 550].

У процесі приватизації як через оренду з викупом, так і через механізми продажу на сертифікатних аукціонах акції (частки майна) підприємств були розпорошені серед великого числа осіб, що не сприяло залученню стратегічних інвесторів. Тому в 1997 р. відбулася зміна приватизаційної політики, об'єктів, що приватизуються, на комерційних і некомерційних конкурсах.

З огляду на те, що гіперінфляція 1992-1994рр. практично знищила грошові заощадження населення, що мали стати головним фінансовим ресурсом приватизації, переважна більшість громадян були усунуті від участі в приватизації, а сама вона відбувалася дуже повільними темпами. Тому незважаючи на зміну форми приватизації, її реальна ефективність залишалася низькою, а роль розвитку – досить сумнівною. Виняток становили лише харчова, текстильна та деякі інші галузі.

Низька ефективність приватизації в Україні зумовлена складним комплексом різноманітних зовнішніх (приплив інвестицій, участь зарубіжних інвесторів у приватизації) і внутрішніх (економічних, правових, соціальних та ін.) чинників. Головними серед них можуть бути наступні:

- 1) значне заміщення формальної (законодавчо врегульованої) приватизації неформальною та підпорядкування загального процесу приватизації саме неформальній його складовій. При цьому, державні підприємства формально залишалися під державним контролем, але неформально – були не лише довільно керовані своїми директорами, але й розподіл їх прибутків підпорядковувався переважно інтересам вищого керівництва цих підприємств. Відповідальність же за збитки від діяльності таких підприємств перетворювалася на бюджетний тягар і цілком лягала на державу (але не на конкретних осіб з державного апарату);
- 2) значний рівень монополізації в економіці на початковому етапі приватизації. Рівень ефективності приватизації виявився виразно залежним від рівня поширення монополізму в тій чи іншій галузі. При цьому, передача власності до приватних рук у так званих стратегічно важливих галузях

супроводжувалася фактично передачею прав на отримання економічної ренти. Це стало надто великим стимулом для того, аби привласнювати надприбутки, які виникають з монопольного становища, обмеженості природних ресурсів, нові власники уникали структурної модернізації відповідних виробництв. Так, приватизація регіональних енергорозподіляючих компаній спричинила не підвищення ефективності, а її зниження;

3) надмірна роль на початковому етапі процесу приватизації оренди з викупом. Як правило, в цьому випадку утворювалися колективні підприємства та закриті акціонерні товариства, у рамках яких процес приватизації дуже легко підпорядковувався інтересам їх вищого керівництва. У післяприватизаційний період такі підприємства, як правило, не знаходили потужних зовнішніх інвесторів, а внутрішня політика їх керівництва була часто спрямована не на радикальну реструктуризацію, а на витіснення дрібних рядових співвласників і перебирання повного контролю над підприємством. Примітно, що в Україні майже не спостерігається дуже характерні для сучасної світової економіки злиття та поглинання підприємств з утворенням більш ефективних і конкурентоспроможних господарських одиниць. Мінімальними є також операції підприємств з інструментами портфельних інвестицій (акціями, облігаціями), що стримує переливання капіталу в більш продуктивні та перспективні галузі;

4) непрозорість процесу приватизації. Процедури приватизації не лише не були прозорими, але й фактично виключали реальну конкуренцію у процесі придбання державної власності. Правила приватизації часто формувалися в довільному порядку під впливом різних неформальних політико-економічних угруповань;

5) обмеженість участі зовнішніх інвесторів. Участь іноземних інвесторів у процесах приватизації в Україні, на відміну від країн Центральної та Східної Європи, була досить обмеженою. Окремими винятками є придбання

контролю над українськими підприємствами в харчовій промисловості, виготовленні тютюнових виробів, напоїв.

Однак найбільшою особливістю приватизаційного процесу, що відбувався в Україні, було фактичне злиття інституту власності та інституту влади. Як зазначає вітчизняний науковець Ю. Кіндзерський, його формування та зміцнення мало місце ще за радянських часів, однак як і раніше характеризується неподільною єдністю владних і власницьких функцій: політичне лідерство дає невід'ємне право розпоряджатися всією власністю країни, а власність органічно вимагає політичного авторитету [72, с. 8]. Політична боротьба в Україні використовується виключно в цілях підвищення статусу її учасників у владній ієрархії для забезпечення подальшого перерозподілу на користь переможців раніше приватизованого державного майна, можливості одержання ренти від використання цього майна іншими, реприватизації майна політичних опонентів на користь сторонніх суб'єктів, не зацікавлених у здобутті влади, з метою ослаблення та усунення цих опонентів від боротьби.

У цьому сенсі слушно зазначає А. Гриценко, що в Україні відносини у системі «власність-влада» перевертаються: не влада визначається власністю, як у ринкових економіках, а власність – владою [35, с. 56]. По суті, це не дозволяє ідентифікувати економічну систему України як ринкову, незважаючи на офіційно наданий статус. Так, головною відмінністю ринкової економіки є розподіл владних і господарських функцій, що робить її здатною швидко перебудувувати способи виробництва й пропорції використовуваних ресурсів без істотної зміни системи усталених соціальних статусів і владної ієрархії.

Таким чином, приватизація в Україні стала, головне, засобом перерозподілу суспільного багатства, а не засобом прискореного капіталоутворення, необхідного для радикальної структурної модернізації економіки та забезпечення її конкурентоспроможності.

Окрім того, часто приватизація лише провокувала втечу капіталу за кордон та непродуктивне витрачання коштів. Це значною мірою пояснює чому навіть сьогодні, після кількох років економічного зростання, рівень валового утворення постійного капіталу в економіці становить третину 1990 р. [16].

Система відносин «економіко-ідеологічних». Вагомий вплив на визначення та реалізацію секторальних пріоритетів будь-якої країни, у тому числі й України, на нашу думку, чинить ідеологія. Існуюче протилежне міркування про деідеологізацію, про суттєве зменшення ролі ідеологій у економічному та загалом суспільному житті було обґрунтоване в роботах Р. Арона, Д. Белла, С. Ліпсета та ін. на практиці не підтвердилось. Трактуючи ідеологію як помилкову свідомість, що принципово протистоїть науці й прийнята соціальною групою з метою виправдання її дій і обґрунтування соціальних претензій, а також як продукт суспільства з нерозвиненою технологією і невирішеними економічними й соціально-політичними проблемами, творці концепції деідеології твердять, що розвинуті капіталістичні країни вийшли за рамки того громадського стану, якому необхідна ідеологія, і вступили в нову «неідеологічну» еру, тим самим стверджуючи про «кінець ідеології».

Однак, вважаємо, що саме ідеологія в суттєвій мірі сприяла тому, аби розвинені країни досягли таких економічних успіхів. Найбільш яскравим історичним прикладом впливу ідеології на обрання та усесторонню підтримку пріоритетних галузей слугує досвід СРСР та США (а також тих країн, що поділяли погляди американської сторони). Завдяки протистоянню їхніх ідеологій передовими у їх господарській системі стали авіа- та ракетобудування, виробництво атомної енергії, електронно-обчислювальної техніки, важкого машинобудування, продукції військово-промислового комплексу і т.д.

Більше того, навіть сьогодні згадані країни у zenіті науково-технічного прогресу подальший свій розвиток здійснюють завдяки різноманітним ідеологіям. На нашу думку, основні з них це ідеологія глобалізації та

конкурентоспроможності, які по своїй суті є водночас і такими, що протистоять одна одній, і доповнюють одна одну.

Щодо глобалізації, то як справедливо зазначає М. Горбачов у передмові до свого дослідження «Грані глобалізації. Складні питання сучасного розвитку», слід розрізняти глобалізацію як об'єктивне явище, обумовлене економічними та науково-технічними процесами, і політику неоліберального глобалізму, суть якої – «у нав'язуванні решті світу ринкової лібералізації і дерегулювання в ім'я рівних умов вільного руху капіталів, товарів і послуг по всьому світу, усунення національних бар'єрів» [32].

Цілком поділяючи дану думку стверджуємо, що ідеологія глобалізації сприяла вільному руху капіталів, товарів та послуг, робочої сили лише невеликому колу країн і, в більшій мірі, в односторонньому порядку. Таким чином, за задумом глобалізація мала відкрити країнам-ядра світової економіки ринки решти країн та дати поштовх до нового витка їх розвитку, як власне й сталося.

Однак на практиці глобалізація стала більш непередбачуваним та малокерованим процесом, аніж очікувалось. Виявилось, що глобалізація несе у собі не лише нові можливості, а й нові загрози, у тому числі й для розвинених країн. Так, у 80-90-і рр. ХХ ст. – період швидкого піднесення ідеї глобалізації, у світовому виробництві та експорті переважала продукція таких секторів економіки як автомобілебудування, виробництво офісної та телекомунікаційного обладнання, побутової техніки, мобільних телефонів (тобто ті види економічної діяльності, що можуть давати потужний ефект від масштабу, а також велику норму прибутку).

Однак у зв'язку з несподіваним проявом глобалізації – різким загостренням конкурентної боротьби – мала місце поява та поширення ідеології конкурентоспроможності. Для відновлення та посилення конкурентних позицій на світових ринках провідними виробниками був розпочатий пошук та швидке використання різних факторів конкурентоспроможності. Як наслідок, швидкими темпами з'являються та

набирають обертів один за одним такі види економічної діяльності як: консалтингові, логістичні послуги, науково-дослідна діяльність.

Таким чином, конкурентоспроможність теж стає ідеологією. Завдяки цій ідеології передовими стають такі види діяльності як високотехнологічні, наукоємні і т.д., оскільки саме досягнення науки й техніки, інновації сьогодні формують нові грані конкурентних переваг.

Україна як складова світового господарства, внаслідок катастрофічного спаду виробництва та подальшого витіснення вітчизняних виробників як з внутрішнього, так і зовнішніх ринків, теж усвідомлює необхідність поширення та втілення у життя ідеології конкурентоспроможності. Численні офіційні документи, програми розвитку метою свого існування проголошують «підвищення конкурентоспроможності». Разом з тим, їх реалізація ускладнюється низкою перепон, а саме: здебільшого формальне існування законів, їх недосконалість, суперечливість один одному; велика кількість політичних партій, блоків, об'єднань, які розшаровують населення за ідеологічними поглядами; перетин поглядів різних поколінь (як мінімум трьох), які по-різному сприймають і реагують на реформи; протиріччя між проголошеними цілями й заходами, що реалізуються в сфері економічної і соціальної політики, це провокує подальше розшарування населення за статусом і рівнем доходів; тінізація процесів роздержавлення і приватизації; домінування у виробництві товарів з низьким рівнем технологічної обробки; диспропорції в розвитку регіонів, галузей народного господарства, в зовнішньоекономічній політиці; низький рівень розвитку соціальної сфери та екологічної політики тощо.

Система відносин «морально-етичних». Складність характеристики вітчизняної системи відносин «морально-етичних», яка по суті є основою формування та функціонування всіх наявних інститутів суспільства, полягає у тому, що її існування та прояв, у тому числі щодо визначення та реалізації секторальних пріоритетів, відбувається на тлі двох суперечливих моментів. З одного боку, погляди, цінності поколінь, що виховувались на культивуванні

надмірної державної опіки та її повсюдної участі, з іншого – покоління, що виховувались і виховуються на цілковитій державній та суспільній байдужості. В результаті, це призвело до тих наслідків, які мають місце сьогодні.

По-перше, переважно апатичне ставлення до існуючого та того, що дісталось у спадок від Радянського Союзу народного господарства. В Україні після здобуття незалежності частково або повністю були розформовані на малі та середні, піддані неефективній конверсії або ж просто ліквідовані потужні виробничі комплекси (агропромислового комплексу, військово-промислового комплексу), аналогів деяким з них не було у світі. Жоден з цих комплексів не був модернізований, ефективно перепрофільований або законсервований на випадок зміни ринкової кон'юнктури.

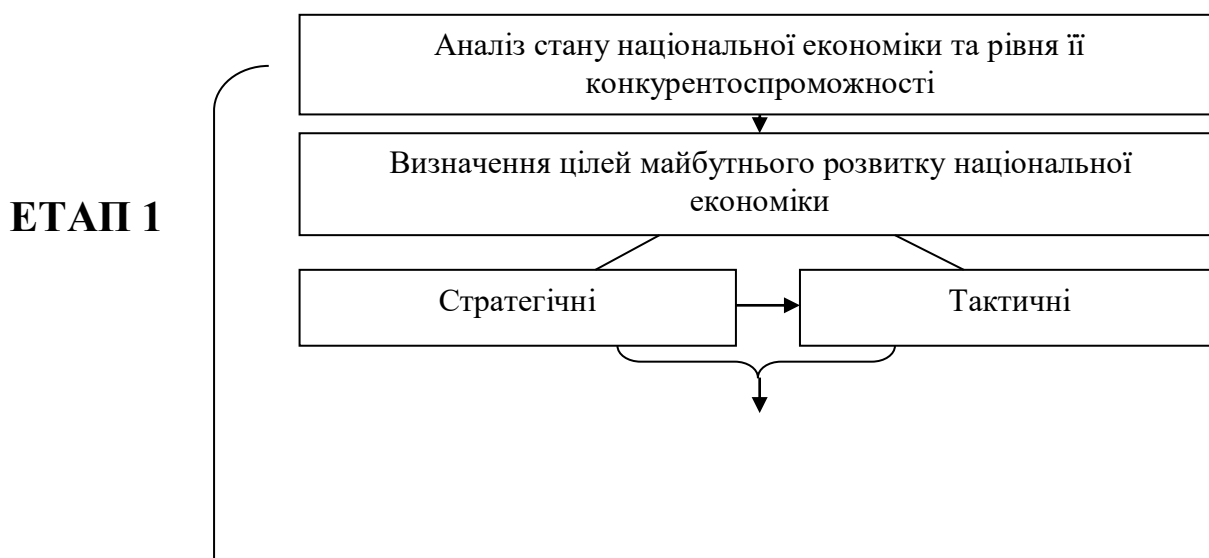
По-друге, до втрати цінних кваліфікованих працівників з різних професійних областей. За справедливим зауваженням вітчизняного науковця В. Мандибури, й досі «...об'єктивно не розкрита вся глибина національної трагедії, що пов'язана з реальною деградацією суспільного трудового потенціалу, зокрема наукового, інженерно-технічного, промислово-виробничого і аграрного...» [97, с. 39]. Водночас, надолуження даного суспільного трудового потенціалу вимагає значних інвестицій, яких наразі немає.

По-третє, до індиферентності суспільного, громадського руху щодо обговорення та реалізації пріоритетних напрямів господарського комплексу нашої країни на майбутнє.

Таким чином, формування та функціонування ефективних інститутів, що розвивають господарський комплекс в цілому та секторальні пріоритети зокрема безпосередньо залежить від ціннісних орієнтирів суспільства й в першу чергу від менталітету нації, який як показує практика може зазнавати з часом певних трансформацій. У свою чергу це визначає необхідність його виховання і спрямування у правильному руслі.

Щодо принципів, що діють у системі відносин «культурно-економічних», то слід вказати на їх двояку природу. Річ утім, що рівень культури, з одного боку, визначає стан та вектор відносин «політико-економічних», «економіко-правових», «морально-етичних», «економіко-ідеологічних», а з іншого – система ось цих перелічених відносин самотійно чинить вплив на систему культурних відносин, що мають безпосереднє відношення до економічної складової суспільного життя. За справедливим зауваженням вітчизняних апологетів важливості культури в економічному житті суспільства, культура – це цінності, переконання і установки, які мають сприяти розвитку людини й народу країни через удосконалення всіх сфер і галузей/секторів суспільного виробництва [79, с. 60]. Отже, без покращення ситуації у господарському комплексі та передових, каталізуючих цей процес, секторах економіки, не відбудеться поліпшення культурної сфери, яка водночас є і наслідком, і передумовою такого роду розвитку. Розірвання своєрідного «замкнутого кола» є прерогативою такого інституту суспільства як держава. Безсумнівно, наповнювати цей інститут мають право ті суб'єкти, що вирізняються високою моральністю та інтелігентністю.

Таким чином, формування інституційного середовища визначення та реалізації секторальних пріоритетів базується на принципах, що характерні для розглянутих систем відносин. Наразі їх реалії дозволяють запропонувати наступний механізм з формулювання та реалізації системи секторальних пріоритетів в Україні (рис. 3.8).

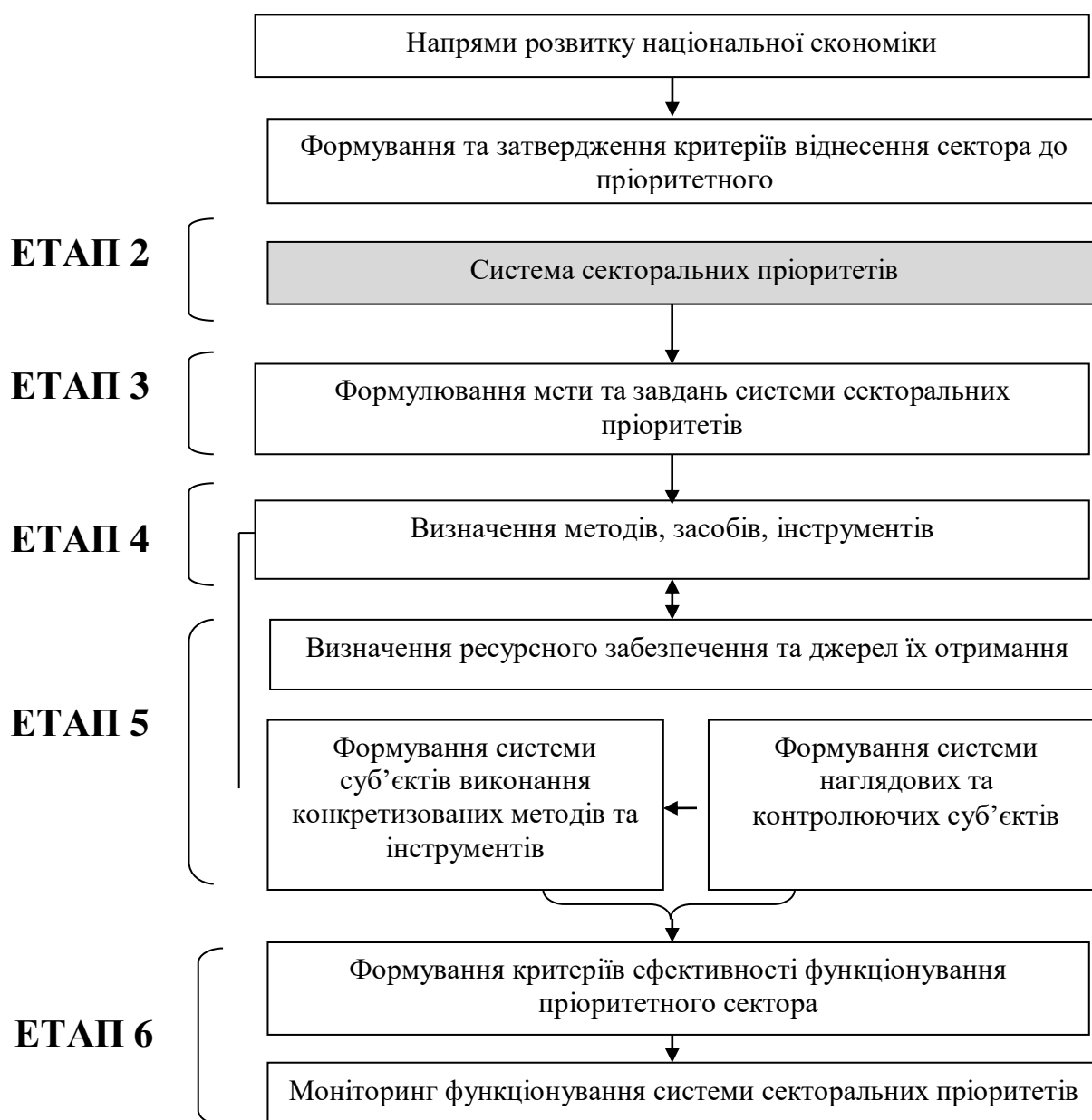

Рис. 3.8. Механізм визначення та реалізації секторальних пріоритетів

По-перше, дослідницький етап, під час якого здійснюється глибокий науковий аналіз та оцінка стану національної економіки та рівня конкурентоспроможності її секторів. На підставі отриманих досліджень формується стратегічна, а згодом і тактична політика держави, вектор її подальшого розвитку.

По-друге, етап визначення системи секторальних пріоритетів за допомогою комплексу попередньо затверджених критеріїв віднесення сектора до пріоритетного. На цьому етапі можливе здійснення незалежного

аудиту обґрунтованості запропонованих секторальних пріоритетів відповідними організаціями, спеціально створеними робочими комісіями тощо.

По-третє, етап формулювання мети та завдань системи секторальних пріоритетів, що має відповідати попередньо встановленій меті та завданням пріоритетного сектора й загалом стратегії розвитку країни.

По-четверте, етап виокремлення, обґрунтування, обрання та затвердження набору засобів й інструментів реалізації системи секторальних пріоритетів. На цьому ж етапі відбувається формування системи суб'єктів виконання конкретизованих методів та інструментів реалізації системи секторальних пріоритетів.

По-п'яте, етап оцінки співвідношення ресурсів забезпечення процесу реалізації секторальних пріоритетів та джерела їх отримання до засобів та інструментів.

По-шосте, етап наглядово-оціночної діяльності відповідними установами, організаціями з приводу ефективності функціонування пріоритетних секторів та відповідності покладених на них завдань. На цьому етапі мають чітко виконуватися заходи з розвитку секторальних пріоритетів профільними відомствами, міністерствами, спеціально створеними інститутами реконструкції та розвитку, тощо, а також безпосередній контроль за їх діяльністю, як зі сторони державних контролюючих органів, так і громадських організацій.

Ключова роль у цьому процесі належить інституту держави і викликана тим, що він надає імпульс для запуску й функціонування всього механізму.

Література до розділу 3

1. Абулмата А. К. Преодолевая барьеры. Диалог между цивилизациями [Текст] / [Абулмата А.К. и др.]: под ред. С.П. Капицы. – М.: Лотос, 2002. – 192 с.
2. Абыкаев Н. Инвестиционный потенциал и экономический рост / Н. Абыкаев // Экономист. – 2000. - №6. – С.58-66.
3. Алещенко В.В. Теоретико-методологические вопросы конкурентоспособности экономической системы / В.В. Алещенко // Маркетинг в России и за рубежом. – 2005. - №1(45). – С.106-112.
4. *Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації* [Текст]: монографія / *Л.Л. Антонюк*. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
5. Аржевітін С. Роль держави у структурній перебудові економіки / С. Аржевітін // Вісник НБУ. – 2008. - №8. – С. 3-9.
6. Бажал Ю. М. Знаннєва економіка : слово та діло : термінологія має значення / Ю. М. Бажал. // Монітор конкурентноспроможності. - 2008. - № 1-2. - С. 67-70.
7. Бажал Ю. М. Теорія соціально-технологічної парадигми як методологія визначення пріоритетів економічного розвитку України / Юрій Бажал // Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : моногр. у 2 ч. Ч. 1 / [за ред. В. М. Гейця, А. А. Мазаракі]. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – С. 128 – 145.
8. Базилевич В. Д. Суспільне виробництво, його фактори та результати [Текст]: текст лекції / В.Д. Базилевич, О.П. Колчигін, С.М. Свіридов. – К.: Київський державний торг.-екон. ун-т, 1995. – 52 с.
9. Башинян Г. І. Політична економія [Текст]: підручник для студ. вузів / Г.І. Башинян, П.Ю. Лазур, В.С. Медведєв. – К.: Ніка-Центр, Ельга, 2000. – 527 с.

10. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования [Текст] / Д. Белл. - Изд. 2-е, [испр. и доп.] – М. : Academia, 2004. – 788 с.
11. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования [Текст] / Дэниэл Белл. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
12. Блинов А. Это будет наш цикл / А. Блинов, М. Благонравин, О. Омельченко // Эксперт. – 2006. - № 1-2. – С. 31-37.
13. Боднарчук Р. Конкуентоспроможність виробничих структур оборонно-промислового комплексу України: конкурентні переваги, шляхи і засоби їх досягнення / Р. Боднарчук // Економіка України. – 2006. - №3. – С. 20-26.
14. Бойкова М.В., Гаврилов С.Д., Гавриличева Н.А. Авиация будущего / М.В. Бойкова, С.Д. Гаврилов, Н.А. Гавриличева // Форсайт - 2009. - №1(9). – С. 4-15.
15. Бэттлер А. Контуры мира в первой половине XXI века и чуть далее // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. - №1. – С. 73-80.
16. Валовий внутрішній продукт / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
17. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
18. Варналій З. С. Особливості податкової політики України на сучасному етапі / З. С. Варналій // Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2008. - №2(41). – С. 20-25.
19. Ващекин Н. Постиндустриальное общество и устойчивое развитие [Текст]: монография / Н. Ващекин, М. Мунтян, А. Урсул. – М.: Изд-во МГУК, 2000. – 239 с.
20. Введение в институциональную экономику [Текст]: [учебное пособие] / [под ред. Д.С. Львова]. - М.: ЗАО «Издательство «экономика», 2005. – 639 с.

21. Великий тлумачний словник української мови [Текст] / [ред.-упоряд. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
22. **Венгер** В. В. *Аналіз технологічної структури* металургійних підприємств України / В. В. **Венгер** // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 12 (78). – С.31-41.
23. Гальчинський А.С. Основи економічних знань [Текст]: [навч. посіб.] / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко, Ю.І. Палкін. – К.: Вища школа, 1998. – 544 с.
24. Гальчинський А. С. Стратегія економічного та соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» [Текст] / А. С. Гальчинський [та ін.]. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
25. Геєць В.М. Інноваційні перспективи економіки України [Текст] / В.М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.
26. Гелбрейт Дж. Суспільство блага. Пора гуманності [Текст] / Джон Кенет Гелбрейт. – К.: Видавничий дім «Скарби», 2003. – 160 с.
27. Глазьев С. Мировой экономический кризис как процесс смены технологических укладов / С. Глазьев // Вопросы экономики, 2009. – № 3. – С. 26-38.
28. Глазьев С. Ю. Благосостояние и справедливость. Как победить бедность в богатой стране [Текст] / С. Ю. Глазьев. – М.: Б. С. Г.-Пресс, 2003. – 192 с.
29. Глазьев С.Ю. О стратегии развития российской экономики [Электронный ресурс]: научный доклад / С. Ю. Глазьев. - М.: ЦЕМИ РАН, 2001. – Режим доступа: <http://edu.ioffe.ru/lectures/glaziev/>
30. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития [Текст] / С.Ю. Глазьев. – М.: ВладДар, 1993. – 310 с.
31. Голляк Ю. Б. Інноваційні перетворення української економіки в контексті міжнародної конкуренції / Ю. Б. Голляк // Актуальні проблеми економіки 2006. - №7(61). - С. 43-55.
32. Горбачев М. С. Грани глобализации. Трудные вопросы современного развития [Текст] / М. С. Горбачев. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 592 с.

33. Гордейчук Д. Химия на грани фола [*Електронний ресурс*] / Д. Гордейчук // *Експерт Україна*. – Режим доступу: <http://expert.ua/articles/16/0/6564/>
34. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін [Текст]: монографія / Гражевська Н. І. – К. : Знання, 2008. – 431 с.
35. Гриценко А. Спільно-роздільні відносини: праця, власність і влада / А. Гриценко // *Економіка України*. – 2003. – №3. – С. 50-58.
36. Губський Б.В. Конкуентоспроможність економіки України. Посттрансформаційна перспектива [Текст]: монографія / Б.В. Губський – К.: ІВЦ «Діловий контакт», 2004. – 344 с.
37. Данько М.С. Роль інституційних трансформацій в забезпеченні інноваційного розвитку / М.С. Данько // *Актуальні проблеми економіки*. – 2004. - № 11. – С. 97-109.
38. Демидова Л. Сфера услуг США: факторы ускорения динамики / Л. Демидова // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2005. - №12. – С.38-49.
39. Державна програма розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу на період до 2010 року [*Електронний ресурс*] / Міністерство промислової політики України. – Режим доступу: http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=43559&cat_id=42650
40. Державне регулювання економіки та економічна політика [Текст]: [навч. посіб.] / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К.: Академвидав, 2010. – 520 с.
41. Державне регулювання економіки [Текст]: [навч. посібник] / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін.- К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.
42. Динаміка потреби підприємств у працівниках за професійними групами / Державний комітет статистики [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

43. Дорогунцов С. Методологічні проблеми відтворення основного капіталу в трансформаційний період / С. Дорогунцова, В. Чижова // Економіка України. – 2002. - №12. – С. 29-35.
44. Дорошенко Л. Система галузей народного господарства [Текст]: конспект лекцій / Л.С. Дорошенко. – К.: МАУП, 1998. – 68 с.
45. Дослідження з історії економічної думки в Україні (кінець ХІХ – ХХ ст.) [Текст] / [ред., співав. Т.І Дерев'янкін]. – К.: Наукова думка, 1996. – 139 с.
46. Економічна енциклопедія: у 3 томах [Текст] / [редкол.: С.В. Мочерний та ін.] – К., 2001. – Т.2. – 848 с.
47. Економічна енциклопедія: у 3 томах. / [ред. С.В. Мочерний]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т.1. – 864 с.
48. Економічна енциклопедія: у 3 томах. / [ред. С.В. Мочерний]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т.3. – 864 с.
49. Економічна політика [Текст] : [навч. посіб.] / О. О. Беляєв (кер. кол.), А. С. Бебело, М. І. Диба та ін. – К.: КНЕУ, 2004. – 287 с.
50. Економічна теорія: Політекономія [Текст]: підручник / [В.Д. Базилевич та ін.]. – 7-е вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2008. – 719 с.
51. Ефименко Г. О развитии технологической структуры черной металлургии как определяющем факторе эффективности производства / Г. Ефименко, В. Нецадим // Металл. – 2006. - №11. – С.8-9.
52. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) [Текст] : наукова монографія / С.А. Єрохін. – К.: Видавництво «Світ знань», 2002. – 528 с.
53. Єрохін С.А. Фінансово-економічний механізм промислової політики / С.А. Єрохін //Актуальні проблеми економіки. – 2007. - №3(69). - С.52-56.
54. Єрмоєнко А. Володимир Шандра: «Створити 5 млн. додаткових робочих місць за п'ять років – посильне завдання» / А. Єрмоєнко // Дзеркало тижня. - 20 травня 2005. - №18 (546).

55. Єщенко П. Нова модель держави [Текст] : монографія / П.С. Єщенко, Б.Є. Кваснюк, О. А. Бірюков. – Слов'янськ : [б. в.], 2002. - 139 с.
56. Задорожный Г. В. Стадия интеллекта в модели национальных конкурентных преимуществ / Г. В. Задорожный, А. О. Москвина // Социальная экономика, 2004. - №4. – С.21-48.
57. Закон України «Про визнання бронетанкової галузі однією з пріоритетних у промисловості України та заходи щодо надання їй державної підтримки» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - 11.01.2001. - №2211-III. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
58. Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 04.07.2002. - № 40-IV. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>
59. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - 11.07.2001. - №2623-III. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
60. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - 17.10.1990. - №400-XI. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
61. Иноземцев В. Глобализация – наивная мечта XX века [Електронний ресурс] / В. Иноземцев. – Режим доступу: http://www.i-u.ru/biblio/archive/inosemcev_globalisacija/ - Назва з екрана.
62. История экономических учений: современный этап [Текст]: учебник / [А.Г.Худокормова и др.]. – М.: Инфра-М, 1999. – 733 с.
63. Ігнатюк А. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання [Текст]: Монографія / А. Ігнатюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 465 с.
64. Інвестиції в основний капітал / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua>

65. Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua>
66. Індекс промислової продукції за видами діяльності / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua>
67. Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. [Текст] / [за ред. В.Д. Базилевича]. – 3-ге вид., випр. – К.: Знання, 2005. – Ч.2. – 575 с.
68. Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. [Текст] / В.Д. Базилевич [та ін.]. – Вид. 3-ге, випр. - К.: Знання, 2006. – Ч.1. – 582 с.
69. Йенсен Р. Общество мечты. Как грядущий сдвиг от информации к воображению преобразит бизнес [Текст] / Р. Йенсен. – СПб: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 272 с.
70. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Текст] / М. Кастельс: - М.: ГУВШЭ, 2000. – 608 с.
71. Кваснюк Б. Структурна перебудова економіки та її ресурси / Б. Кваснюк // Економіка України. – 2003. - №11 (504). – С.18-28.
72. Кіндзерський Ю. Інституціональні аспекти відтворення у контексті структурних трансформацій / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2007. - №1. – С. 4-13.
73. Класифікація видів економічної діяльності: національний класифікатор України: [прийнято наказом Держспоживстандарту України від 26 грудня 2005 р. №375].
74. Ключові інституційні чинники макроекономічних структурних зрушень в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2003. - № 4. – С. 3-41.
75. Кобельчук Н. Сомнительный экспорт [Електронний ресурс] / Н. Кобельчук// Эксперт Украина – 2005. - №9 (14). - Режим доступу: <http://www.expert.ua/articles/16/0/90/>

76. Ковальчук В.М. Структурна перебудова національної економіки в контексті інноваційного розвитку [Текст] / В.М. Ковальчук. – Київ, 2005. – 240 с.
77. Коломойцев В. Е. Аналітична оцінка конкурентоспроможності економіки України та шляхи формування експортного потенціалу [Текст] / В. Е. Коломойцев. – К.: Видавництво «Реформа», 1996. – 56 с.
78. Кондратьев Н. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды [Текст] / Н. Кондратьев. – М., 2002. – 766 с.
79. Кондрашова-Діденко В.І. Культурне укорінення сучасної кризи країнової економіки / В.І. Кондрашова-Діденко, Л.В. Діденко // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – Вип.19. – С. 56-62.
80. Конкурентоспроможність національних економік у 2008 [*Електронний ресурс*] / Режим доступу: <http://rate1.com.ua/uk/archive/284/> - Назва з екрана.
81. Конкурентоспроможність національної економіки [Текст] / [за ред. Б.Є. Кваснюка]. – К.: Фенікс, 2005. – 528 с.
82. Кочетов Э.Г. Стратегия развития: геоэкономическая модель / Э.Г. Кочетов // Безопасность Евразии. – 2000. - № 1 (январь - июнь). - С.107-146.
83. Красильников О. Структурные сдвиги в экономике современной России [Текст] / О. Красильников. – Саратов: изд-во «Научная книга», 2000. – 183 с.
84. Краснокутська Н. Інноваційний менеджмент [Текст]: [навч. посібник] / Н. В. Краснокутська. – К.: КНЕУ, 2003. – 504 с.
85. Крисанов Д. Інноваційний фактор розвитку харчової промисловості України / Д. Крисанов // Економіка України. - 2007. – №4. - С.71-82.
86. Кругман П. Международная экономика. Теория и политика [Текст]: учебник для вузов / П. Кругман., Р. Обстфельд; [под. ред. В.П. Колесова, М.В. Кулакова]. – М.: Эк. фак-т МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 799 с.
87. Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України [Текст] / І.В. Крючкова. – К.: Наукова думка, 2004. – 317 с.

88. Кузнєцов К. Як виграти змагання за інвестиції [*Електронний ресурс*] / К.Кузнєцов.— Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=496 – Назва з екрана.
89. Лабурцева О.І. Сутність підприємництва та тенденції його розвитку в легкій промисловості України / О.І. Лабурцева // Актуальні проблеми економіки. - 2008. - №2 (80). – С.14-24.
90. Лебідь А.Є. Концепція самоорганізації макросоціальних структур та її методологічна роль в осмисленні феномену соціальної еволюції: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09 / Андрій Євгенович Лебідь. - К., 2005. - 18 с.
91. Ленин В.И. Империализм, как высшая стадия капитализма / В. И. Ленин. – 5-е изд. – М. - Т. 27. – 1973. – 426 с.
92. Леоненко П. Сучасні економічні системи [Текст]: [навч. посібник] / П.М. Леоненко, О.І. Черепіна. – К., 2006. – 429 с.
93. Леонтьев В. Межотраслевая экономика [Текст] / В. Леонтьев; [отв. ред. Гранберг А.Г.]. – М.: «Экономика», 1997 – 479 с.
94. Лютий І. Концепція реформування податкової системи України та конкурентоспроможність національної економіки / І. Лютий, В. Тропіна // Економіка України. - 2007. - №8. – С.19-27.
95. Макконнел К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика [Текст] / К.Р. Макконнел, С. Л. Брю. – М.: ИНФРА, 2004. – 972 с.
96. Малютін О. Концепція поліпшення інвестиційного клімату в Україні / О. Малютін // Фінанси України. - 2008. - № 11. – С. 65-74.
97. Мандибура В. Ідеологічна і об'єктивна складові економічної «теорії людського капіталу» / В. О. Мандибура // Економічна теорія. – 2009. - №1. – С. 34-49.
98. Манцуров І.Г. Статистика економічного зростання та конкурентоспроможність країни[Текст]: монографія / І.Г. Манцуров – К.: КНЕУ, 2006. – 392 с.

99. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии [Текст] / К. Маркс, [пер. И.И. Скворцова-Степанова., ред. Ф. Энгельс]. – М., Политиздат, 1978. – Т.2. Кн.2. Процесс обращения капитала. – 648 с.
100. Маршалл А. Принципы экономической науки [Текст] / А. Маршалл. – М.: Издат. группа «Прогресс», 1993. – Т.1. – 415 с.
101. Мегатренды мирового развития [Текст] / [ред. М.В. Ильин, В.Л. Иноземцев]. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика»», 2001. – 295 с.
102. Механізм структурних зрушень в економіці України [Текст]: монографія / [В.І. Кононенко та ін.]. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2002. – 288 с.
103. Мещерин В. Запад понимает то, что неведомо нашим мини страм [Электронный ресурс] // Российская Федерация сегодня. – Режим доступа: http://www.russia-today.ru/2007/no_07/07_topic_8.htm
104. Михайленко О. Методологічні аспекти структурування національної економіки і національного ринку / О. Михайленко // Економіка України. – 2003. - №5. – С.60-66.
105. Михаць С. О. Роль освіти як фактора економічного зростання в умовах перехідної економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.01 / Святослав Орестович Михаць. – К., 2004. – 20 с.
106. Металургійна промисловість України [Електронний ресурс] / Міністерство промислової політики. – Режим доступа: http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=42645
107. Модернизация экономики России. Социальный контекст: в 4-х книгах [Текст] / [отв. ред. Е.Г. Ясин]. – М., Издательский дом ГУ ВШЕ, 2004. – Кн.1. – 557 с.
108. Моторин Р.М. Система національних рахунків [Текст]: [навч. посібник] / Р.М. Моторин, Т.М. Моторина. – К.:КНЕУ, 2001. – 336 с.
109. Мочерний С. Економічна теорія [Текст]: посібник / С. Мочерний. – К., 2001. – 656 с.
110. Накасонэ Я. Государственная стратегия Японии в XXI веке [Текст] / Ясухиро Накасонэ. – М.: Nota Bene, 2001. – 312 с.

111. Наука та науково-технічна діяльність, інноваційна активність / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
112. Національна економіка [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [Білоцерківець В.В., Завгородня О.О., Лебедева В.К. та ін.]; За заг. ред. В.М. Тарасевича. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 280 с.
113. Неклесса А.И. Четвертый порядок: пришествие постиндустриального мира / А.И. Неклесса // Полис. - 2000. - № 6. - С. 6-23.
114. Никифоров А. Промислова політика [Текст]: [навч. посіб] / А. Никифоров. – 2-ге вид., перероб та допов. – К.: КНЕУ, 2008. – 464 с.
115. Новицький В. Міжнародна економічна діяльність України [Текст]: підручник / В. Є. Новицький. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.
116. Нуреев Р. Экономика развития: модели становления и модернизации рыночной экономики [Текст]: учебник / Р. Нуреев. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – 367 с.
117. Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2001-2009 рр. / Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://:www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
118. Огонь Ц.Г. Програмно-цільовий метод та ефективність бюджетних програм / Ц. Г. Огонь // Фінанси України. – 2009.- №7. – С.20-29.
119. Осецький В. Методичні підходи до реалізації інноваційного потенціалу підприємств / В. Осецький // Підприємництво, господарство і право. – 2002. - №3. – С. 114-117.
120. Пахомов Ю. Международные стратегии экономического развития [Текст]: учебное пособие / Ю.Н. Пахомов, А.С. Филипенко, Д.Г. Лукьяненко, Ю.В. Макогон, С.В. Громенкова. – Донецк: ДНУ, 2001. – 240 с.
121. Пенькова О.Г. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації / О.Г. Пенькова // Актуальні проблеми економіки. – 2007. - № 11 (77) - С. 26-31.

122. Підгородецька С. До питання залучення інвестицій в економіку України / С.М. Підгородецька, Г.Г. Зелик // Університетські наукові записки, 2007. - №1 (21). – С. 284-288.
123. Политическая экономия [Текст]: учебник для эк. вузов и фак. / А.М. Румянцев [и др.]. – 4-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1985. – Т.1. Капиталистический способ производства. – 591 с.
124. Пороховський А. Політична економія: виклики часу // Економічна теорія. – 2007. - №4. – С.3-18.
125. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов [Текст] / М. Е. Портер. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.
126. Портер М. Конкуренция [Текст] / М. Портер. – СПб., М., К.: Вильямс, 2003. – 496 с.
127. Портер М. Международная конкуренция [Текст] / Майкл Портер; [под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина]. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
128. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=15487&pf35401=38112
129. Прейгер Д. Стан і проблеми розвитку авіаційної галузі України / Д. Прейгер // Економіка України. – 2009. - №6 – С.4-21.
130. Прямі інвестиції / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
131. Прямі іноземні інвестиції в Україну / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
132. Розвиток сектора чорної металургії в Україні [Текст] / Світовий банк. – К.: Мілленіум, 2004. – 110 с.

133. Розвиток суспільства [Текст]: монографія / [Е. Афонін, Ю. Бажал, В. Бакуменко та ін.]. – К.: Вид-во «К.І.С.», 2004. – 340 с.
134. Рокоча В. Міжнародна економіка [Текст]: навч. посіб.: у 2-х книгах / В. Рокоча. - К: Таксон, 2000. – Кн. 1: Міжнародна торгівля: теорія та політика. – 320 с.
135. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні [Текст] / [за ред. В.Є.Кваснюка]. – Київ; Харків: Форт, 2003. – 423 с.
136. Рут Ф. Міжнародна торгівля та інвестиції [Текст] / Франклін Р. Рут, А. Філіпенко. – К.: Основи, 1998. – 743 с.
137. Савельєв Е. Новая экономика: мода или единственный шанс для новой страны [*Електронний ресурс*] / Евгений Савельев, Виталина Куриляк // Зеркало недели. – 2002. - №12 (387). – Режим доступу до газети: <http://www.zerkalo-nedeli.com/2000/2250/34287/>
138. Савостенко Т. О. Удосконалення механізму регулювання інвестиційної діяльності в Україні та її регіонах: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Савостенко Тетяна Олександрівна. – Дніпропетровськ., 2003. – 17 с.
139. Савчук С. Технологические сдвиги в черной металлургии России и Украины как индикатор уровня конкурентоспособности предприятий отрасли / С. И. Савчук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №8 (98). – С. 39-52.
140. Сагайдак М.П. Інституційні перетворення у трансформаційній економіці : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Михайло Петрович Сагайдак. – К., 2008. – 19 с.
141. Самуельсон П. Экономика [Текст] / П. Самуельсон, В. Нордхаус. – 15-е изд. – М.: Изд-во «БИНОМ», 1997. – 800 с.
142. Седлак М. Тенденции развития секторальной структуры экономики // Проблемы теории и практики управления. – 1998. - №4. – С. 30-34.
143. Середньомісячна зарплата за видами економічної діяльності за період з початку року /Державний комітет статистики України [*Електронний ресурс*]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

144. Скурський П. П. Проблеми ринкової трансформації оборонно-промислового комплексу України / П. Скурський, А. Шевцов, Р. Боднарчук // Стратегічна панорама. – 2004. - №2. – С.104-110.
145. Словарь по экономике. / [пер. с англ. под ред. П.А. Ватника]. – СПб.: Экон. школа, 2004. – 752 с.
146. Советский энциклопедический словарь [Текст] / [ред. А. Прохоров]. – 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1988. – 1600 с.
147. Соколов В. Машиностроительный комплекс Японии: тенденции развития / В. Соколов // Мировая экономика и международные отношения. - 2006. - №8. – С. 81-88.
148. Социум XXI века: рынок, фирма, человек в информационном обществе [Текст] / А.И.Колганов [и др.]. – М.: ТЕИС, 1998. – 279 с.
149. Статистичний щорічник України за 2000 рік [Текст] / Державний комітет статистики України; [ред. О.Г. Осауленко]. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.
150. Статистичний щорічник України за 2005 рік [Текст] / Державний комітет статистики України; [ред. О.Г. Осауленко]. — К.: Консультант, 2006. – 575 с.
151. Статистичний щорічник України за 2007 рік [Текст] / Державний комітет статистики України; [ред. О.Г. Осауленко; відп. за вип. П. П. Забродський]. – К.: Консультант, 2008. – 572 с.
152. Стратегії розвитку України: теорія і практика [Текст] / [за ред. О. С. Власюка]. – К. : НІСД, 2002. – 864 с.
153. Сучасні економічні тенденції та нова парадигма економічної стратегії України [Текст] / Я.А. Жаліло [та ін.]. – К.: Знання України, 2005. – 96 с.
154. Товарна структура зовнішньої торгівлі / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
155. Трансформація економіки України у глобальному економічному середовищі [Текст] / [за ред. І.Ф. Комарницького]. – Чернівці, 2006. – 272 с.

156. Україна в 2005 - 2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку [Текст] : монографія / Нац. ін-т стратег. дослідж.; ред. Ю. Г. Рубан. - Київ : Вид-во Нац. ін-ту стратег. дослідж., 2009. – 655 с.
157. Уляницький Д. Как вырастить агропром [Електронний ресурс] // Д. Уляницький / Эксперт Украина. – 2007. - №49 (145). – Режим доступу: <http://www.expert.ua/articles/16/0/4877/>
158. Управління зовнішньоекономічною діяльністю [Текст]: навч.посібник / [за ред. А.І. Кредісова]: 2-ге вид., випр. і доп. – К.: ВІРА-Р, 2002. - 552 с.
159. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку [Текст]: монографія / [Д.Т. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк та ін.]; за заг. ред. Д. Т. Лук'яненко, А.М. Поручника. – ТІІ. - К.: КНЕУ. 2006. – 816 с.
160. Федулова Л.І. Концептуальні засади економіки знань [Текст] / Л.І. Федулова // Економічна теорія. – 2008. - №2. – С. 37-59.
161. Черновалов А. Химическая промышленность// Коммерсант Украина. – 13.10.2008 - № 182.
162. Чистілін Д. Про хвильову природу економічних циклів / Д. Чистілін // Економіка України. – 2006. – №5. - С. 38-46.
163. Чужиков В. Трансформаційні зміни в промисловій структурі Європейського Союзу / В. Чужиков, Д. Ільницький, О. Федірко // Економіка України, 2006. - №6. – С.85-93.
164. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України [Текст] / А.А. Чухно. – К. : ЛОГОС, 2003. – 617 с.
165. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. - №6. – С.4-13.
166. Чухно А.А. Сучасні економічні теорії [Текст]: підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко; [за ред. А.А. Чухна]. – К.: Знання, 2007. – 878 с.

167. Швиданенко О. А. Глобальна конкурентоспроможність: теоретичні та прикладні аспекти [Текст]: монографія / О.А. Швиданенко. – К.: КНЕУ, 2007. – 312 с.
168. Шинкоренко Т.П. Структурні зміни в економіці України: порівняння із загальносвітовими тенденціями [Текст] / Т.П. Шинкаренко // Економіка і прогнозування. – 2006. - №1. – С. 77-92.
169. Шнипко О.С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації [Текст] / О.С. Шнипко. – К.: Наук. думка, 2003. – 334 с.
170. Экономическая теория [Текст]: учебник / В. И. Видяпина [и др.]. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 714 с.
171. Яковлев А.А. Интеллектуальный потенциал и экономический рост / А.А. Яковлев // Свободная мысль. – 2004. - №10. – С.82-90.
172. Якубовський М. Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року / М. Якубовський, В. Новицький, Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2007. - № 11. – С. 4-20.
173. Allen J. Industry and the Rest: The Economic Identity of Services / J. Allen, du P. Gay // Work, Employment and Society. – 1994, June. – vol.8, № 2. – 255-271 pp.
174. Bergman E.M. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications [Електронний ресурс] / E.M. Bergman, E.J. Feser - 1999. –Режим доступу: <http://www.rri.wvu.edu/webbook>
175. Brown L. Vital Signs 1997-1998. The Environmental Trends That Are Shaping Our Future [Текст] / [L. Brown, M. Renner, Ch. Flavin and et al.]. – L., 1997. – 200 p.
176. Central Intelligence Agency. The World Factbook [Електронний ресурс]: [сайт] / Central Intelligence Agency. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/>

177. Clark C. The Conditions of Economic Progress [Текст] / C. Clark. – Ed. 3-d. – London: The MacMillan and Co., Ltd. – New York: St. Martin's press, 1957. - 236 p.
178. Classification Registry [*Электронный ресурс*] // United Nation Statistics Division [сайт] – N-У. – Режим доступа: <http://unstats.un.org> . – Назва з екрана.
179. Country Classification [*Электронный ресурс*] // World Bank: [сайт]. – New York. – Режим доступа: <http://web.worldbank.org>
180. Davidow W. The Virtual Corporation. Structuring and Revitalizing the Corporation for the 21st Century [Текст] / W. Davidow, M. Malone. – N.Y.: Harper Collins, 1993. – 304 p.
181. Dicken P. Global Shift: The Internationalization of Economic Activity [Текст] / P. Dicken. – London, 1992. – 492 p.
182. Dunning J. Regions, Globalization and the Knowledge Economy [Текст] / J. Dunning. – Oxford, 2000. – 520 p.
183. Elliot L. The Age of Insecurity [Текст] / L. Elliot, D. Atkinson. – London, 1998. – 312 p.
184. Foote N. Social Mobility and Economic Advancement [*Электронный ресурс*] / N. Foote, P. K. Hatt // American Economic Review. – 1953. – vol. 43, no. 2 (May). P. 364-379. - Режим доступа: <http://www.jstor.org/pss/1831499>
185. Frank A.G. World Accumulation, 1492-1789 [Текст] / A.G. Frank. – N.Y.: Algora Publishing. – 2008. – 304 p.
186. Global Competition: The New Reality / President's Commission on Industrial Competitiveness // Report of the President's Commission on Industrial Competitiveness. – Washington. D.C., U.S. Government printing office, 1985. – Vol. 2 – 12 p.
187. Glossary of Statistical Terms [*Электронный ресурс*]: [сайт] / Organization of Economic Cooperation and Development. – Режим доступа: <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=5691> – Назва з екрана.
188. Heilbroner R. The Making of Economic Society [Текст] / R. Heilbroner, W. Milberg. – 11th ed. – Prentice Hall (N.J.), 2001. – 224 p.

189. International Monetary Fund. International Financial Statistics, 1999-2005 [Электронный ресурс]: [сайт] / International Monetary Fund.– Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=18330.0>
190. Kenessey Z. The primary, secondary, tertiary and quaternary sectors of the economy [Электронный ресурс] / **Zoltan** Kenessey // *Review of Income and Wealth*. – 1987. – vol. 33, issue 4. – p. 359–385. – Режим доступа: <http://www.roiw.org/1987/359.pdf>
191. Кох Н.Л. Analyzing the Contribution of Business services to European Economic Growth / Н.Л. Кох // Bruges European Economic Research Paper. - 2007, February. - №9. – 59 p.
192. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States [Текст] / F. Machlup. – Princeton University Press, 1962. - 416 p.
193. Muller E. Analysis of Innovation-oriented Networking between R&D Intensive Small Firms and Knowledge-Intensive Business Services: Empirical Evidence from France and Germany / E. Muller, A. Zenker // Proceeding of the High-Technology Small Firm Conference. – 1998, 4-5 June. - P. 175-203.
194. Reich R. The Work of Nations. Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism [Текст] / R. Reich. – N-Y, 1992. – 352 p.
195. Sayer A. The New Social Economy: Reworking the Division of Labor [Текст] / Sayer A., Walker R. - Cambridge (Ma).; Oxford (UK), 1994. – 336 p.
196. Singelman J. The Transformation of Industrial Employment: From Agriculture to Services. – Beverly Hills (Ca), 1979. – 305 p.
197. Stockholm International Peace Research Institute [Электронный ресурс] - http://www.sipri.org/googlemaps/at_top_20_exp_map.html. - Назва з екрана.
198. The Global Competitiveness Report [Электронный ресурс] / World Economic Forum. – Oxford University, 2001. – Режим доступа: <http://www.weforum.org>
199. The International Trade Statistics Yearbook 2009 / United Nations Statistics Division, Department of Economic and Social Affairs [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://comtrade.un.org/pb/>

200. The Lisbon Review 2002-2003: An Assessment of Policies and Reforms in Europe [Текст] / World Economic Forum. – Geneva: World Economic Forum, 2002. – 16 p.
201. Wallerstein I. The Capitalist World-Economy [Текст] / I. Wallerstein. - Cambridge, 1979. – 320 p.
202. Windrum P. Knowledge-Intensive Services and International Competitiveness: A Four Country Comparison / P. Windrum, M. Tomlinson // Technology Analysis and Strategic Management. - 1999, September. - vol. 11, №3. – P. 391-408.
203. World Competitiveness Yearbook [*Электронный ресурс*] / Institute of Management and Development. – 2000. – Режим доступа: <http://www.imd.ch/wcy/ranking>
204. World Trade Organization [*Электронный ресурс*]: [сайт] / World Trade Organization. – Режим доступа: <http://www.wto.org>
205. World Trade Organization. Annual report 1998 [*Электронный ресурс*] / World Trade Organization. – Режим доступа: <http://www.wto.org>

4. РЕГІОНАЛЬНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. Закономірності та парадигми регіонального розвитку

Розвиток регіональних господарських систем відбувається відповідно до основних економічних законів, дія яких проявляється в усіх сферах суспільного відтворення. Закономірності розміщення та розвитку продуктивних сил ґрунтуються на положеннях законів, є похідними від них, оскільки «закони характеризують найбільш суттєві співвідношення між явищами у природі та суспільстві, а закономірності відображають лише стійкий причинно-наслідковий зв'язок між природними та соціально-економічними явищами суспільного життя або етапів історичного процесу» [278, с. 266], проте «не однозначну залежність, а ймовірнісну» [134, с. 18].

Формування моделі загальносистемної організації регіонального розвитку починається з дослідження факторної моделі, відповідно до якої враховуються як загальносистемні чинники, так і чинники – джерела зростання темпів регіонального розвитку (рис. 4.1). Вивчення ж другої – ринкової моделі – переконало в нестабільності та недостатній ефективності концепції саморегулювання регіонального розвитку, що вимагає введення в національну практику регіонального розвитку цілісної системи принципів регулювання, серед яких умовно можна виділити такі: економічні, соціальні, правові, специфічні принципи державного регіонального управління, а також принципи розвитку міжнародної економічної діяльності регіонів.

Таким чином, з нашої точки зору, розвиток регіональних господарських комплексів насамперед може забезпечуватися тільки завдяки державному регіональному менеджменту, оскільки для кожного регіону, відповідно до Конституції, повинен бути реалізований необхідний мінімум

соціальних благ.

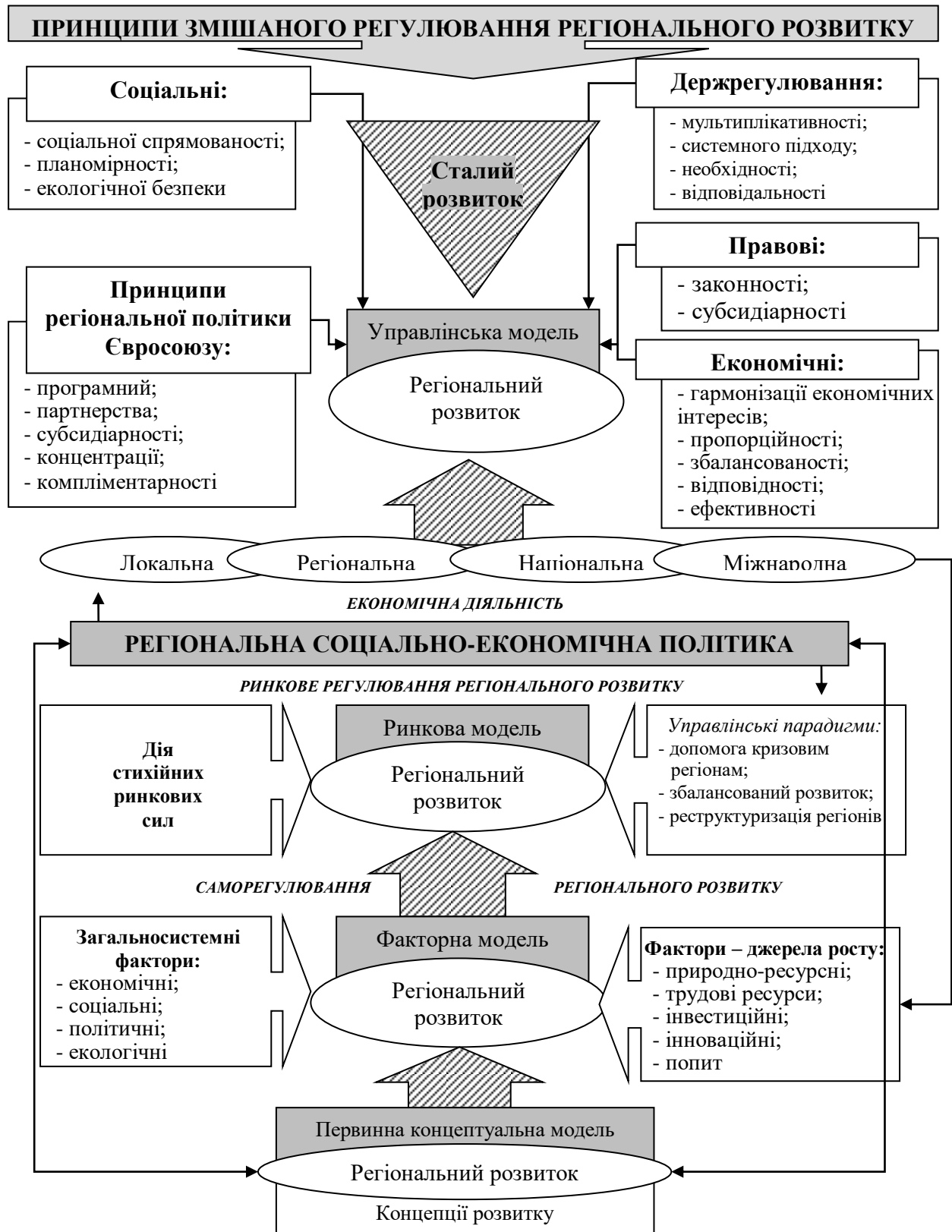

Рис. 4.1. Загальносистемна структура регіонального розвитку

Необхідність державного регулювання регіонального розвитку країни на основі прояву ринкових механізмів господарювання підтверджується виявленням так званих «провалів ринку» [135, с. 17-18], пов'язаних із хаотичним і стихійним характером розвитку ринкових відносин та апріорі неможливістю встановлення рівноваги на ринку як константи. Разом із цим С. Козловський виділяє «провали держави», пов'язані, в першу чергу, з рентоорієнтованою політикою, корупцією та природою політики як такої, порівнюючи державу з певною монополією, яка «схильна до самовідтворення та контролю, при цьому не схильна до самообмеження» [135, с. 18].

Все це зумовлює вироблення механізмів державного регулювання регіонального розвитку з урахуванням основних закономірностей розміщення продуктивних сил і пріоритетів розвитку території. Адже орієнтація тільки на отримання економічного результату або тільки на досягнення соціального ефекту призведе до виникнення певних міжрегіональних перекосів у країні, формування економічно, соціально чи екологічно відсталих територій.

В державах унітарного устрою, прикладом яких є й Україна, регіональні диспропорції соціально-економічного розвитку зберігаються, тому рівні основних показників соціально-економічного розвитку нижчі за середні в державі, можуть зумовити виникнення політичної та соціальної напруги, на недопущення чого повинні спрямовуватися конкретні заходи щодо вирівнювання міжрегіональних розбіжностей.

Методи та механізми, які входять до системи державного управління розвитком регіонів, можуть бути розподілені на загальні та вибіркові, прямі та непрямі, приховані. При цьому виділити найбільш ефективні з них досить складно. Проте всі обрані форми стимулювання розвитку регіонів повинні бути цілеспрямованими та взаємопов'язаними, що сприятиме ефективності їхнього впровадження у практичну площину.

У зв'язку з цим дослідження економічної діяльності регіонів, зокрема

їхньої економічної складової, вимагає розробки наукових принципів, орієнтованих на інтенсифікацію й оптимізацію міжнародної економічної діяльності регіональних господарських систем як основних початкових положень, правил, ідей та орієнтирів, у межах яких реалізуються цілі регіонального розвитку, зокрема правові, державного регулювання, економічні та соціальні. Зі справжньою повнотою принципи регіонального розвитку розкрито в практиці Європейської спільноти. В основу регіональної політики Євросоюзу було покладено п'ять основних принципів, які стали інтегральною частиною структурної політики країн об'єднаної Європи, а саме: програмний підхід, партнерство, субсидіарність, концентрація, компліментарність.

Формування напрямків розвитку регіональних господарських систем і його стимулювання залежить від розуміння глибинної комплексності та етапності цього процесу. Адже оптимізація пріоритетних напрямків регіонального розвитку є запорукою системного та збалансованого розвитку країни як єдиного національного комплексу. Правильне ж виділення цих напрямків базується на глибинному вивченні теоретико-методологічних основ регіонального розвитку (теорій і концепцій, законів, принципів і методів) та практичних їхніх проявів, зокрема закономірностей, тенденцій і чинників впливу (рис. 4.2.).

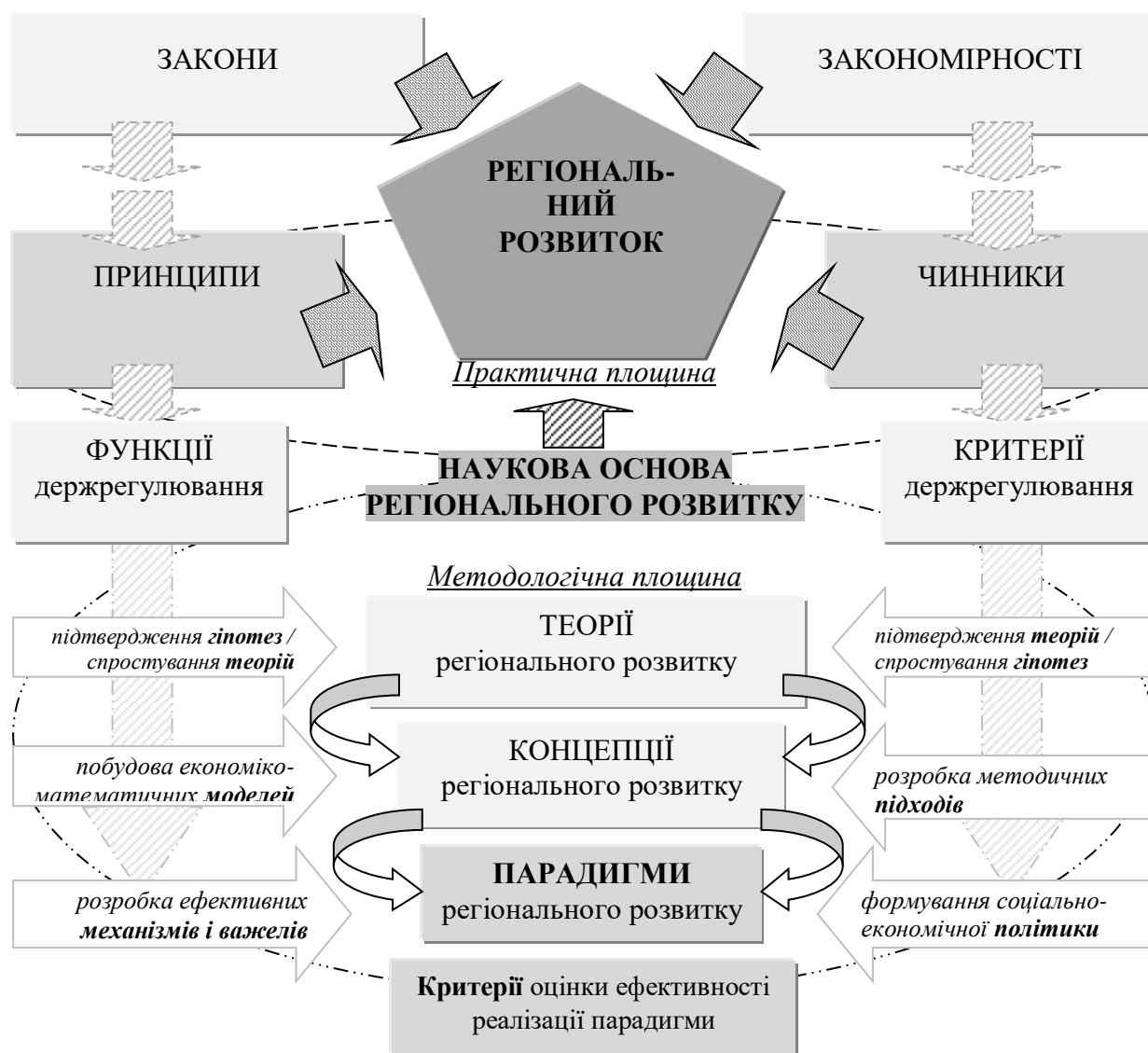

Рис. 4.2. Теоретико-методологічні засади регіонального розвитку

Наукове обґрунтування базових і новітніх закономірностей регіонального розвитку, що на сучасному етапі проявляються як тенденції соціально-економічного розвитку територій, дослідження принципів і чинників впливу дозволяють вирішувати завдання прикладного характеру урядом країни й органами виконавчої влади на місцях.

На думку С. Бугая, В. Пухлій, А. Слівака [35], одним із головних у діяльності найвищого органу виконавчої влади того чи іншого складу та скликання завжди був чинник, «спрямований на реалізацію комплексу правових, економічних і організаційних заходів, які орієнтувалися, з одного

боку, на створення сприятливих умов для розвитку регіонів та ефективної діяльності місцевих органів влади, з іншого – на підвищення відповідальності керівників цих органів за ефективність управління економічними, соціальними і суспільними процесами на місцях» [35, с. 163]. Це призводить до формування нової парадигми державного регулювання регіональних господарських систем на сучасному етапі розвитку, де більшою мірою слід враховувати чинники впливу зовнішнього середовища, зокрема глобалізації, як такі, що обмежують їхнє (тобто систем) повноцінне функціонування на основі дії загальновідомих економічних законів і закономірностей регіонального розвитку.

Трактування і законів, і закономірностей розміщення та розвитку продуктивних сил регіону здійснюється вченими тих чи інших шкіл регіональної економіки по-різному, в основному в залежності від специфіки регіональних досліджень.

В Україні представники в основному двох провідних шкіл регіональної економіки – київської та львівської – займалися дослідженням передумов, особливостей, проблем і пріоритетів регіонального розвитку в країні, серед яких дослідники Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України (м. Київ) та ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана» (м. Київ) – Б. Данилишин [24; 80; 81; 82; 246; 247], С. Дорогунцов [88; 89; 90; 297; 298], О. Ольшанська [256], Л. Чернюк [368] та ін., а також учені-регіоналісти Інституту регіональних досліджень НАН України (м. Львів) – З. Герасимчук [62; 63; 64], М. Долішній [84; 85; 86; 87; 321], В. Кравців [153; 154] та ін. Вагомий внесок у розвиток науки та регіональних досліджень зробили також представники південної школи регіональної економіки, а саме Інституту проблем ринку й економіко-екологічних досліджень НАН України (м. Одеса) – Б. Буркинський [37; 38; 96; 219; 244; 381; 382], Т. Галушкіна [37; 50; 51; 52; 53], С. Харічков [96; 219] та ін.

Пожвавлення наукових досліджень і розвитку наукової думки протягом

останнього десятиліття дозволило виділити ще ряд шкіл регіональної економіки, теоретико-методологічні положення досліджень яких враховують особливості накопиченого регіонального потенціалу, специфіку господарського комплексу та умов функціонування суб'єктів господарювання певної території, що знаходить свій відбиток і у структурі науково-дослідних установ, і у характері досліджень, які проводяться.

Так, наприклад, у структурі громадського об'єднання «Академія економічних наук України» виділено не два (відповідно до кількості провідних наукових шкіл), а сім регіональних центрів: західний – із розміщенням регіонального осередку у м. Тернополі, кримський (м. Сімферополь), південний (м. Одеса), східний (м. Донецьк), придніпровський (м. Дніпропетровськ), північно-західний (м. Київ) та північно-східний (м. Харків) [411], що свідчить про формування та розвиток відповідних шкіл регіональної економіки.

У зв'язку зі значним посиленням впливу фактору НТП і фактору інформатизації на розвиток регіональної науки та мобільності науковців визначити приналежність певного вченого до тієї чи іншої школи досить складно, а при відсутності вироблених критеріїв – практично неможливо. Все це дало змогу умовно виділити низку напрямів регіональних досліджень на основі аналізу публікацій учених провідних шкіл регіональної економіки України, а саме: столичний, західний і південно-східний, приділяючи більше уваги науковим здобуткам останнього десятиліття, зокрема щодо регіонального розвитку та його закономірностей (додаток А).

Низка дослідників (В. Лишиленко [172], Б. Заблоцький [108; 109]) зупиняється тільки на вивченні основних закономірностей розвитку та розміщення продуктивних сил, серед яких виділяють, по-перше, закономірність територіального поділу праці та, по-друге, закономірність концентрації (спеціалізації) та комплексного розвитку продуктивних сил регіону, що зумовлено особливостями гео економічного положення, природними, трудовими та фінансовими ресурсами.

Загальносистемними закономірностями регіонального розвитку є постійно діючі та всеохоплюючі закономірності [134, с. 23], комплексність регіонального розвитку визначається не як практичний вияв економічних законів, а як умова розвитку регіональних господарських систем загалом. При цьому «якщо комплексність – ступінь взаємопов’язаності елементів системи, то комплексний розвиток – це динаміка цілеспрямованих змін елементів комплексу і взаємозв’язків між його складовими» [368, с. 721]. У результаті дії загальновідомих економічних законів і вказаних закономірностей розвитку регіонів створюються умови для формування регіональних промислових агломерацій як основи для подальшого розвитку нових, більш вдосконалених форм організації продуктивних сил, зокрема інноваційного характеру.

Інша група вчених – регіоналістів та економ-географів (В. Ковалевський, О. Михайлюк [298], І. Сазонець, В. Джинджоян, О. Чубар [301], Д. Стеченко [329; 330]) окрім основних закономірностей регіонального розвитку значну увагу приділяють вивченню міжрегіональних розбіжностей та їхнього крайнього вияву як диспропорцій, що в подальшому може призвести до розбалансування всієї народногосподарської системи країни. Виділяють закономірності щодо зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів і регіональної інтеграції господарства, що більшою мірою залежить від заходів згладжування диспропорцій регіонального розвитку в межах реалізації державної регіональної економічної політики країни. У зв’язку з цим при здійсненні планування, програмування та прогнозування регіонального розвитку необхідно також враховувати закономірність відповідності розміщення продуктивних сил вимогам національної економічної безпеки (Ю. Пітюренко [297; 256], В. Семенов [311; 310]), плановірності та керованості у розвитку продуктивних сил регіону, забезпечення високим рівнем економічної ефективності.

На думку деяких авторів, плановірний і комплексний регіональний

розвиток слід розглядати з позиції забезпечення виконання концепції про сталий розвиток, основні положення якої було задекларовано в рамках проведення конференції ООН як «Повістки на XXI ст.». Відповідно до цього, основні напрямки подальшого регіонального розвитку слід розробляти, враховуючи закономірності сталого розвитку продуктивних сил і виробничих відносин (В. Семенов [311], С. Дорогунцов, Ю. Пітюренко [299; 297], З. Герасимчук [63]), які розглядають через призму складових: економічної цілісності, соціальної спрямованості й екологічної безпеки, що є вкрай важливим, зокрема, для територій рекреаційного призначення. Реалізація концепції сталого регіонального розвитку здійснюється через виконання низки державних завдань на засадах геополітики – напряду, що досліджує політику держави в галузі навколишнього середовища та розглядає проблеми, які виникають внаслідок просторових відносин» [69, с. 155].

Зміна пріоритетів та їхнього порядку в загальній шкалі завдань соціально-економічного розвитку призводить до перебудови всієї сукупності взаємозв'язків і взаємовідносин у системі «суспільство ← → природа» при переході на нову модель регіонального розвитку на основі положень концепції сталості задля досягнення таких цілей [51, с. 77]: економічне зростання, охорона довкілля, соціальна справедливість, раціональне використання природних ресурсів, стабілізація чисельності населення, збереження інтелектуального капіталу, активна міжнародна співпраця. Така ідеологія сталого регіонального та глобального розвитку, будучи орієнтованою на нинішні та прийдешні покоління, є у певній мірі утопічною, адже досягнення постійної збалансованості тріади інтересів задля його (тобто розвитку) неперервності є можливим при соціально-економічному передбаченні, точність результатів якого відносна в умовах ринкових трансформацій.

У регіональному розвитку фактори ринкової кон'юнктури – внутрішні та міжрегіональні та фактори зовнішнього мегасередовища відіграють

важливу роль. При цьому фактори регіоналізації та глобалізації виділяють у якості окремих новітніх закономірностей регіонального розвитку (Д. Клиновий, Т. Пепа [134], С. Дорогунцов, Т. Заяць, Ю. Пітюренко [297], О. Ольшанська, М. Фащевський [256]). Для України процеси регіоналізації, які тривають протягом останнього десятиліття, є актуальними та вкрай важливими через масштабність території країни та регіональної диференціації природо-ресурсного потенціалу, характеризуються як позитивними, так і негативними результатами.

Так, здобуття незалежності держави зумовило перебудову не тільки взаємовідносин між суб'єктами регіональних і національної господарських систем, а й усієї ідеології суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку, що посилює процеси регіоналізації, зокрема «зацікавленості регіонів в господарській діяльності, їх «економічної самоідентифікації» [134, с. 44]. Поява нових лідерів, які можуть представляти свої інтереси в міжнародних економічних взаємовідносинах з іншими регіонально-просторовими утвореннями, з одного боку, є позитивним моментом, а з іншого – може призвести до посилення процесів регіональної дезінтеграції та – частково – крайнього сепаратизму.

В умовах глобалізації, інформатизації й інтернаціоналізації економічного розвитку одним з найважливіших чинників розвитку регіонів є міжнародна економічна діяльність, яка повинна сприяти підвищенню ефективності функціонування економіки регіону та держави в цілому. Участь регіонів у процесах міжнародного економічного співробітництва призводить до зростання рівня конкурентоспроможності продукції, що випускається, прискорення техніко-технологічного переозброєння виробничих процесів за рахунок залучення іноземних інвестицій, поповнення валютних ресурсів підприємств регіону завдяки експорту товарів.

На підставі вищевикладеного представляється можливим висловити думку про нову диспозицію регіональних систем у комплексі управління

міжнародною економічною діяльністю в умовах регіоналізації ключових проявів глобалізаційних процесів, що проявляється в переміщенні можливостей і факторів інтенсифікації зовнішньоекономічної діяльності з макро- на мезорівень і підсилення ефекту синергії внутрішньорегіональної інтеграції на базі поєднання національних і закордонних ресурсів, поєднання національних культур і субкультур. У сучасних умовах глобалізації активізуються процеси трансформації найбільш ефективних регіонів окремих країн у лідери світової економіки на підставі зростання рівня відкритості регіонів, створенні на місцях сучасних систем управління міжнародною економічною діяльністю.

Таким чином, дослідження основних тенденцій регіонального розвитку на глобальному рівні проводиться вченими – регіоналістами й економістами-міжнародниками для виявлення центральних точок зближення основних сфер діяльності регіональних і національних економік як суб'єктів міжнародних відносин у планетарному масштабі, що дозволяє виділити закономірності регіонального розвитку з точки зору регіональної інтеграції та глобалізації (В. Чужиков [371; 373], Д. Лук'яненко, М. Вожняк [143], А. Поручник [353]) та створити наукове підґрунтя для формування нової парадигми регіонального розвитку.

Регіон, будучи суб'єктом економічних стосунків, носієм особливих економічних інтересів і не тільки, як об'єкт зосередження природних ресурсів, населення, виробництва та споживання товарів, сфери обслуговування у сучасних регіональних дослідженнях трактується як поліфункціональна та багатоаспектна система. Тому на кожному етапі трансформаційних зрушень регіон може сприйматися по-різному, відповідно до однієї з чотирьох найбільш поширених у сучасній економічній науці парадигм регіону, представлених О. Гранбергом [220, с. 83-84]: регіон-квазідержава, регіон-квазікорпорація, регіон-ринок (ринковий ареал), регіон-соціум (рис. 1.4.).

Регіони як квазідержави представляють собою «відокремлені підсистеми держави та національної економіки» [259, с. 41] і визначаються як такі в основному на перших стадіях трансформаційних зрушень, де розпорядження природними багатствами, моніторинг і контроль над природокористуванням здійснюється на загальнодержавному рівні.

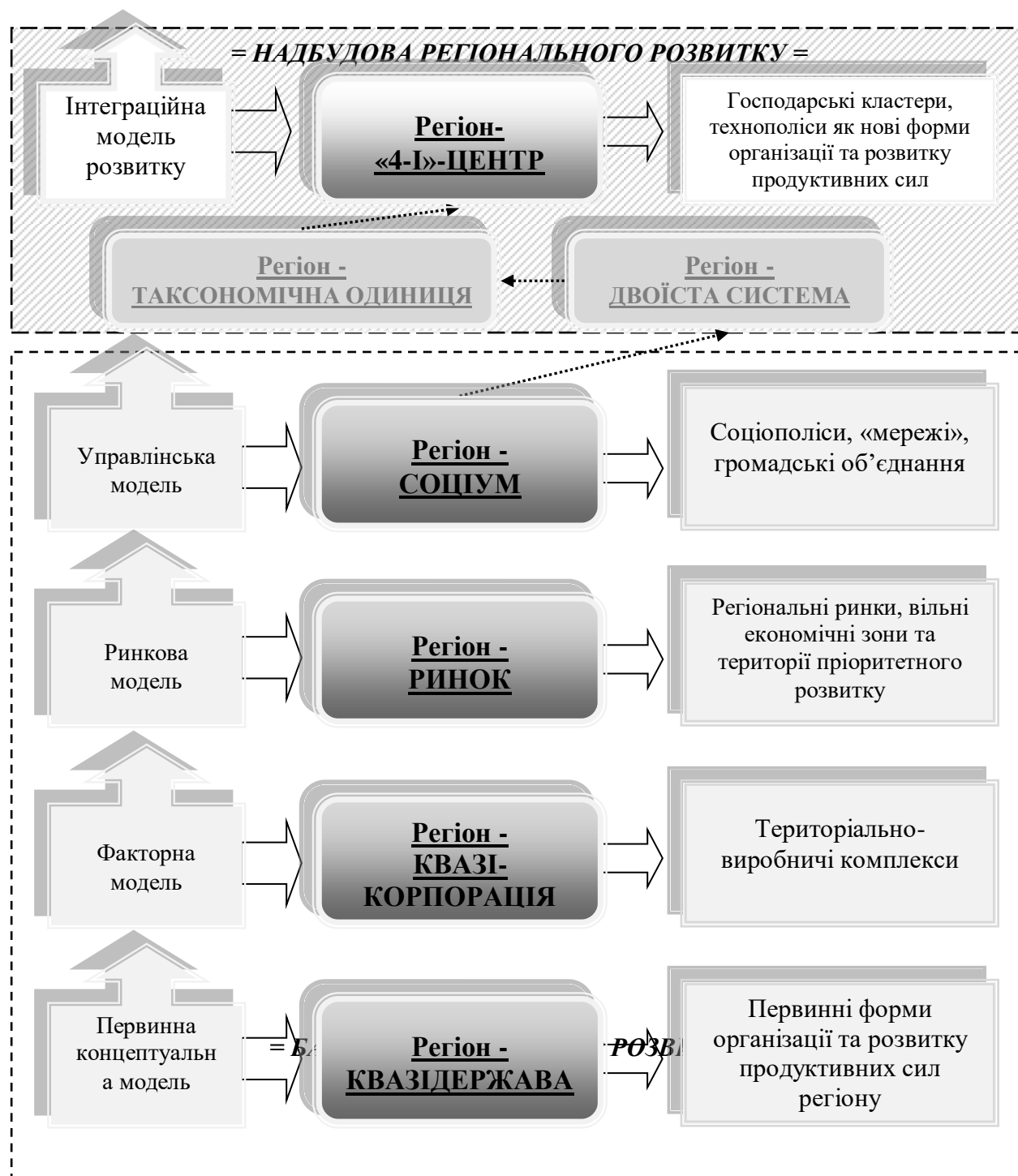

Рис. 4.3. Взаємозв'язок моделей і парадигм регіонального розвитку в еволюційному плані

За даними: [220; 313; 371].

Розвиток регіонів як квазідержав базується на делегуванні частини повноважень по вертикалі «центр-периферія», що підкріплюється проведенням відповідних адміністративно-територіальних та економічних реформ, спрямованих на стимулювання регіонального саморозвитку з урахуванням інтересів регіонів і відведенням ключової ролі місцевим органам влади з покладанням на них частини відповідальності за конкретні результати проваджуваної політики. В результаті однією з головних функцій регіональної влади стає регулювання економічного розвитку регіону.

В процесі практичної реалізації даної парадигми децентралізація та регіоналізація зумовлюють накопичення в регіонах не лише додаткових функцій і повноважень, але й «критичної маси» фінансових ресурсів, достатніх для забезпечення високого рівня автономності регіональної економічної системи та проведення внутрішньорегіональної економічної політики, що є, безумовно, позитивним моментом.

Негативні аспекти реалізації цієї парадигми пов'язані з потенційно можливим послабленням впливу центральних органів влади та наднаціональних структур регулювання інтеграційних процесів, що може зумовити розвиток дезінтеграційних процесів у державі й інтеграційних об'єднаннях. Окрім того, основні положення вищезгаданої парадигми вступають у протиріччя з ключовими особливостями розвитку світового господарства, а саме виникненням інтер-регіональних структур. Англійський дослідник М. Кітінг переконаний, що територіальна деконцентрація завжди ініціюватиме розвиток транснаціональної співпраці та новітніх інтернаціональних регіональних зон [393].

У парадигмі *«регіон як квазікорпорація»* регіонально-просторові утворення розглядаються як «великі суб'єкти власності (регіональної та муніципальної) й економічної діяльності» [259, с. 41]. У даному контексті регіони, подібно до великих корпорацій, виступають у якості суб'єктів

конкурентної боротьби на товарних ринках, ринках послуг, праці, технологій і капіталу. Прикладом може стати боротьба за отримання державних замовлень, змагання за вищий регіональний інвестиційний рейтинг задля залучення внутрішніх та іноземних інвестицій, захист «торговельних марок» місцевих продуктів тощо.

Регіон, будучи відносно економічно самостійним суб'єктом, взаємодіє з національними й іноземними інвесторами, в тому числі транснаціональними корпораціями, що відображається на його економічному становищі. Адже розміщення філій і структурних підрозділів на територіях регіону позначається на покращенні його соціально-економічних показників розвитку: підвищенні зайнятості населення й індивідуальних нерозподілених доходів, проведенні збалансованої політики ціноутворення, збільшенні бази оподаткування, наповненні місцевого бюджету та ін.

Так само, як і розвинені корпорації, багато регіональних комплексів мають необхідний ресурсний потенціал та інфраструктуру для забезпечення саморозвитку. Концентрація ресурсів на регіональному рівні (матеріальних, енергетичних, фінансових, інформаційних і людського капіталу) здатна забезпечити сталий саморозвиток не лише окремого регіону, але й потенційно забезпечує поліпшення економічного стану сусідніх із ним регіонів, у тому числі тих, які розташовані в інших країнах. Тому посилення економічної незалежності та самостійності таких регіонів шляхом передачі господарських повноважень на регіональний рівень є одним з ефективних напрямів забезпечення сталого регіонального розвитку та проведення ринкових реформ.

Очевидно, що однією з найбільш успішних сучасних форм економічного зростання в регіоні, вдалою сучасною формою можуть бути територіально-виробничі комплекси, які найкраще адаптовані до практичної реалізації цієї парадигми. Ще одним чинником, який свідчить на користь реалізації цієї парадигми регіонального розвитку, є концентрація ресурсів передусім людського капіталу, ресурсів матеріально-технічної бази.

Дослідницький підхід до *регіону як до ринку*, обмеженого певним ареалом, полягає у вивченні умов функціонування регіональних економічних систем, формуванні підприємницького клімату, тенденцій і особливостей розвитку регіональних ринків товарів і послуг, капіталу, праці, інформації, знань і технологій. Їх аналіз проводиться не лише з точки зору концентрації виробництва, але й з позиції збуту продукції: кон'юнктурних умов, рівня та типу сформованого ринкового середовища, кваліфікації робочої сили, що не є новим для розвитку наукової думки.

В теоріях регіональної економіки регіон вже розглядався як ринок (за предметом купівлі-продажу – товарів, послуг, трудових, фінансових, інформаційних ресурсів та ін.) – з чітко окресленими межами функціонування (теорія А. Льоша). У роботах науковців-сучасників у цій предметній галузі багато уваги приділяється аналізу регіональних ринків як нових форм територіальної організації продуктивних сил із характерними для кожного особливостями взаємовідносин між суб'єктами ринку, формування інфраструктури та загальних умов економічної діяльності. При цьому належне місце відводиться створенню вільних економічних зон і територій пріоритетного розвитку, які посилюють інтеграційні взаємозв'язки та процеси міжрегіональної та міжнародної співпраці.

Усі три вищерозглянуті парадигми регіонального розвитку спираються на вивчення проблематики оптимізації співвідношення ринкового саморозвитку та державного регулювання й лише потім – на забезпечення соціальної спрямованості регіональної економічної політики. При цьому регулювання регіонального розвитку може бути максимально жорстким – у вигляді централізованого управління з «центру», займати проміжне положення або будуватися на принципах радикального лібералізму. Тому логічним є висунення О. Гранбергом четвертої й останньої парадигми регіонального розвитку, відповідно до якої акценти зміщено в бік розвитку неринкової сфери, виробництва та використання громадських благ і послуг.

Четвертою парадигмою є підхід щодо розуміння *регіону як соціуму*

(сукупності певних соціальних груп із притаманними їм функціями, інтересами та потребами), де «відтворення соціального життя та розвиток системи розселення» [259, с. 42] є першочерговим завданням регіонального соціально-економічного розвитку. Увага концентрується на забезпеченні належного рівня життя населення регіону, якості освіти, охороні здоров'я, охороні довкілля, рішенні демографічних й екологічних проблем, а дослідження як такі проводяться в розрізі соціальних груп з їх особливими інтересами.

Слід зазначити, що такий підхід значно розширює предмет досліджень, характеризується більшою глибиною охоплення порівняно з поширенішим економічним підходом (відображеним більшою мірою у трьох перших парадигмах регіонального розвитку), оскільки охоплює екологічні, демографічні, освітні, медичні, соціальні аспекти розвитку суспільства у тому або іншому регіоні. Результатом концентрації продуктивних сил та їхнього розвитку, а також розвитку соціальних і виробничих відносин відповідно до вказаної парадигми є формування соціополісів, спрямованих на вирішення вказаних завдань розвитку регіону.

При цьому структурна регіональна політика повинна базуватися на аналізі таких показників, як рівень безробіття, рівень прибутків населення, динаміка структури зайнятості (зміна частини зайнятих у промисловості, сільському господарстві, сфері послуг) тощо, тобто аналізі безпосередньо соціальних умов внутрішніх регіонально-просторових утворень країни, що задекларовано в теорії соціального кластера А. Родрігес-Посе [405]. Саме такий підхід до побудови державної регіональної політики став домінуючим у країнах – членах Євросоюзу, оскільки дозволяє провести комплексне дослідження регіонального розвитку.

Для колишніх соціалістичних країн, беручи до уваги той факт, що нерівномірність розподілу доходів та інших показників розвитку має тенденцію до зростання, найбільш оптимальним є використання у найближчому майбутньому парадигми «регіон як квазідержави». У

майбутньому концепція регіонального розвитку повинна переорієнтовуватися на парадигму «регіон як квазікорпорація» та лише після цього доцільним буде переорієнтація на використання парадигми «регіон-соціум».

В результаті регіони як квазідержави розглядаються на макроекономічному рівні, а регіони як квазікорпорації, регіони-ринки та регіони-соціуми – на мезо- чи мікроекономічному рівнях, при цьому всі зазначені парадигми спираються на вирішення проблеми ведення політики агресивного, пасивного або мінімального втручання держави в регулювання регіональних економічних процесів із відповідним відведенням особливої ролі ринковому саморегулюванню та соціальному контролю.

Велика кількість схожих характерних рис регіональної та національної економічної системи зумовлюють доцільність застосування в регіональних дослідженнях ключових теорій макроекономіки, у першу чергу тих, які концентруються на вивченні ефективності використання виробничих чинників, зайнятості та рівня прибутків населення.

Використання теорій мезо- та мікроекономіки є також можливим, особливо в тих випадках, коли аналіз регіону як однорідного простору є недостатнім і потребує врахування внутрішніх відмінностей регіональних економічних систем. Теоретичні та методичні особливості проведення мезоекономічних досліджень найбільшою мірою відповідають парадигмам «регіон як ринок» і «регіон як квазікорпорація». У цілому в парадигмах регіонального розвитку підкреслюється підвищення ролі нематеріальних цілей і чинників економічного розвитку регіонів задля переходу регіонів на новий рівень розвитку, зокрема враховуючи принципи сталого регіонального розвитку.

Дослідження розвитку регіональних суспільно-економічних систем є можливим із застосуванням інших спеціалізованих підходів. Регіон може досліджуватися в якості суб'єкта інтернаціоналізації та глобалізації, що свідчить про формування нової парадигми регіонального розвитку –

інтегральної, відповідно до якої, на думку В. Чужикова, регіони розглядаються як «складні об'єднані ієрархічні комплекси різного таксономічного рівня» [371, с. 93]. Регіони, з одного боку, можуть виступати в якості ланки в технологічному ланцюзі виробництва продукції, з іншого ж – визначати динаміку соціально-економічного розвитку та міжнародну спеціалізацію держави загалом. Формування та розвиток євро регіонів, територій прикордонної та приморської співпраці є підтвердженням тому.

Такого ж підходу до розуміння регіонів країни як таксономічних одиниць у більш складній ієрархічній структурі інтеграційного угруповання або світового господарства загалом дотримуються О. Білорус, Д. Лук'яненко [371, с. 94; 353], на думку яких, регіональні та глобальні парадигми розвитку потребують певної гармонізації, оскільки інтерпарадигмальна основа певної країни є базисом для мультипарадигмальної світової спільноти.

Посилення інтерпарадигмального характеру регіонального розвитку в основному притаманне великим у територіально-просторовому плані державам, до яких належать, зокрема, Україна та Росія. Так, на думку А. Скоч, нова парадигма регіонального розвитку полягає в сприйнятті регіону як «складової частини більш крупного макрорегіону», прототипом якого може стати федеральний округ [313]. В Україні таким є територіально-просторове утворення макрорегіонального рівня – економічний район, яких, відповідно до наукових підходів щодо економічного районування, нараховують від 3-х до 9.

Такий підхід до побудови парадигми регіонального розвитку сприяє більшою мірою міжрегіональній інтеграції та синтезує основні положення чотирьох парадигм, висунутих О. Гранбергом, проте не враховує викликів сучасності, зокрема інтернаціоналізації та глобалізації. На думку О. Беякової, побудова нової парадигми регіонального розвитку можлива на основі аналізу концептуальних теоретичних положень та основних

принципів регіонального розвитку, відповідно до яких регіон слід розглядати як *двоїсту систему* у такій практичній площині:

— частина світового економічного простору з відповідною ресурсною базою для розвитку та наявністю певної свободи дії для включення регіону до світової економіки;

— самодостатня одиниця – суб'єкт народногосподарського комплексу країни з відповідними обов'язками та правами щодо здійснення регіонального розвитку, зокрема «досягнення найкращої структури валового регіонального продукту» [18].

Таким чином, вказані вище регіональні парадигми повинні чітко вписуватися в глобальну економічну модель регіонального розвитку держави відповідно до теорії систем, що складові елементи вищих щаблів повинні бути узгоджені з елементами нижчих рівнів. Іншими словами, регіональний комплекс є відкритою структурою, яка має велику кількість сталих взаємозв'язків з іншими економічними суб'єктами схожого рівня, які, в свою чергу, зумовлюють існування таксономічних одиниць більш високого рівня. Тому оптимізація основних домінант глобальної моделі соціального й економічного розвитку є вкрай важливою.

Безумовним є той факт, що просторові відмінності у рівнях забезпечення ресурсами, в показниках соціально-економічного розвитку та рівні життя населення, розвитку інфраструктури, стані навколишнього середовища, у глибині суспільних і соціальних конфліктів є характерними для практично всіх без винятку країн. У зв'язку з цим очевидно, що цілі, завдання, форми та методи реалізації тієї або іншої парадигми регіонального розвитку різних держав не можуть збігатися та варіюють залежно від тих або інших умов. У той же час існують спільні цілі, властиві регіональним парадигмам практично всіх країн:

– формування та розвиток єдиного економічного простору та підтримка соціально-економічних та організаційно-правових основ існування держави;

- вирівнювання умов соціально-економічного розвитку регіонів;
- розвиток тих регіонів, які мають пріоритетне значення для стратегічного розвитку держави;
- максимальне використання природних та інших ресурсних особливостей регіонів;
- протидія забрудненню навколишнього середовища, забезпечення регіонального природокористування на засадах «зеленої» економіки, системний захист екосистем регіонів тощо.

Основні завдання регіональних парадигм західноєвропейських держав пов'язані переважно з так званими проблемними регіонами: депресивними, старопромисловими, слаборозвиненими, з екстремальними природними умовами, з надмірною концентрацією населення та кризовими територіями в межах найбільшої агломерації тощо.

У країнах, що розвиваються, парадигми регіонального розвитку зумовлюють необхідність використання у господарському відтворенні нових ресурсів, рівноцінної інтеграції регіональних господарських комплексів у єдину національну економічну систему, вирішення протиріч між центром і регіонами, управління процесами урбанізації тощо. У цих країнах чітко проявляються дві протилежні тенденції розвитку регіонів, які виражаються через взаємодію «центр-периферія» та за допомогою «внутрішніх периферійних дифузій». Багато в чому це є наслідком саме слабкої розвиненості цих країн, оскільки найбільш ефективним є об'єднання обох напрямів регіональної політики, про що свідчить досвід Індії, Бразилії, Мексики та інших країн.

Критичний аналіз спеціальних регіональних підходів дозволяє зробити висновок, що в сучасних умовах господарювання є необхідним подальше вдосконалення вище розглянутих парадигм розвитку регіонів. Передбачаючи це, О. Гранберг висловлює думку про те, що в сучасних умовах регіон виступає як «...підсистема інформаційного товариства або як безпосередній учасник інтернаціоналізації і глобалізації економіки» [220, с.

84].

На нашу думку, з урахуванням положень сучасних теорій розміщення та розвитку регіональної господарської діяльності (теорії дифузії інновацій, теорії регіонального життєвого циклу товару та деяких технологічних теорій) та особливостей переходу від ринкової, зокрема зовнішньоторговельної, моделі регіонального розвитку до управлінської моделі на основі інвестицій та інновацій постає проблема створення засад нової парадигми регіону, якої б дотримувались в умовах інформатизації виробництва та суспільства.

Дослідження основних законів і закономірностей, принципів і факторів регіонального розвитку, а також його теоретико-методологічної основи дозволяють виділити низку пріоритетів, необхідних для врахування при побудові власної парадигми регіонального розвитку – інвестиції, інновації, інтелект та інформація, що стає базисом для формування нової моделі регіонів, а саме *«регіонів-«4-І»-центрів»*.

Розвиток нових форм організації продуктивних сил регіону – господарських кластерів, технопарків і технополісів свідчить про посилення інвестиційних та інноваційних процесів у регіоні, у той час як функціонування соціополісів – про накопичення інтелектуального капіталу за соціальних умов господарювання. Результатом їхнього симбіозу при врахуванні інформаційного пріоритету є формування «4-І»-центрів регіонального розвитку, які виступають в якості генераторів нових ідей і конкурентних переваг на сучасному етапі розвитку суспільства й економіки знань. Саме інформація стає головним фактором виробництва, стратегічним ресурсом регіонального розвитку, а взаємовідносини, що складаються на її основі, – особливістю нової регіональної економіки, що характеризується як інформаційна.

Виходячи із зазначеного, фактор НТП і фактор інформаційних технологій поряд зі стрімким розвитком інформатизації та комп'ютеризації є провідним при формуванні нової парадигми регіонального розвитку та

нової моделі регіонів. У зв'язку з цим перспективними є різноманітні новітні форми організації та розвитку продуктивних сил, зокрема у третинному секторі, на кшталт інформаційних «мереж», бізнес-спільнот, господарських кластерів та, звичайно ж, технополісів локального та територіального характеру, оскільки, за твердженням Ф. Фукуями, значні обсяги інформації щодо показників соціально-економічного розвитку є місцевими [385]. Все це дає підстави для того, щоб стверджувати про формування нової закономірності розміщення продуктивних сил і регіонального розвитку (поряд із закономірностями сталого розвитку, регіоналізації і глобалізації) – «закономірності локалізації економічної діяльності та використання будь-яких можливостей локалізації бізнесу як способу захисту від зростаючих ризиків зовнішнього середовища» [385].

В умовах глобальної конкуренції окремі регіони, які за територіальним охопленням і потужною ресурсно-виробничою базою перевершують ряд європейських і неєвропейських держав, стають активними індивідуальними гравцями на міжнародній арені за умови провадження політики ефективного управління регіональним розвитком, чільне місце в якій відводиться бюджетуванню. Саме такі регіони сприймаються як багатофункціональні та багатокомпонентні системи, які водночас є елементами ієрархічної системи держави та загалом світового простору. Такі процеси призводять до нового тлумачення «регіональної конкурентоспроможності» з позиції забезпечення зростання індексу людського розвитку та досягнення сталого регіонального розвитку, в тому числі на інституціональній основі.

Розвиток регіонів як соціально-економічних систем потребує розробки певного інституціонального підґрунтя територіального управління, яке базується на властивості їхньої цілісності [66, с. 83-84], характерними ознаками якої є самовідтворення, самоуправління та самоорганізація. Тому процес формування нової парадигми регіонального розвитку нерозривно пов'язаний з розробкою парадигми державного

регулювання регіонального розвитку, що в умовах трансформаційних зрушень є вкрай важливим і необхідним, адже подолання так званих «провалів ринку» та «провалів держави» можливе завдяки індивідуальному підходу до вироблення ефективних механізмів державного стимулювання розвитку регіональних господарських систем у руслі загальнонаціональних пріоритетів та інтересів розвитку, які потребують затвердження відповідного законодавчого підґрунтя.

В Україні вже діє Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» від 25.05.2001 р. [350], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» від 21.07.2001 р. [239] та Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 р. [114], які визначають загальні засади регіонального розвитку та потребують внесення змін у частині визначення специфічних регіональних особливостей розвитку окремих територій країни, що можливе при продовженні практики укладання угод із регіонального розвитку між «центром» та «периферією» в індивідуальному порядку.

Коригування господарських процесів, структурних трансформацій регіональної економіки, їхніх інституціональних основ і встановлених фінансово-економічних взаємовідносин із «центром» потребує проведення комплексної регіональної діагностики з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх обмежень регіональної господарської системи, встановлення її проблемних місць і сильних сторін, а також визначення на цій основі так званих «точок» не просто зростання, а регіонального розвитку, тобто можливостей його якісного покращення, переходу на новий рівень через відповідні соціально-економічні зрушення в контексті загальнодержавних інтересів задля забезпечення національної безпеки. Нагальна потреба здійснення трансформаційних зрушень зумовлена викликами сучасності, посиленням регіоналізації та глобалізації, коли досягнення високого рівня конкурентоспроможності об'єктів регіональної господарської системи є

запорукою успіху національної системи господарювання.

4.2. Структурні зрушення в господарських комплексах регіонів

Інтенсивна перебудова виробничо-господарських і соціально-економічних відносин у регіонах України, формування ринкового простору в перші роки незалежності в сукупності з історичними передумовами, в основі яких лежала політика просторового розміщення продуктивних сил, серйозно вплинули на тенденції структурних деформацій у регіональних господарських комплексах.

Структурні деформації в національному комплексі регіонів відбуваються в результаті розвитку суб'єктів господарювання, а також закономірного, якісного та спрямованого перетворення основних параметрів регіонального розвитку під впливом сукупності внутрішніх (суб'єктивних) і зовнішніх (об'єктивних) чинників, у тому числі: розмаїття природно-кліматичних умов, місця розташування, соціально-економічного потенціалу, особливостей політики на державному та регіональному рівнях тощо.

Підвищення значущості регіонів у забезпеченні зростання якості життя населення та їх особливий вплив на відтворювальні соціально-економічні системи вимагають, на нашу думку, дослідження ключових тенденцій структурних деформацій на регіональному рівні. Регіони України помітно відрізняються за структурою економіки, природно-ресурсним потенціалом, економіко-географічним положенням, базовим рівнем регіонального розвитку, чисельністю населення та іншими чинниками. Відповідно, і темпи, і структура соціально-економічного розвитку українських регіонів у період ринкових перетворень були різними, хоча зазнавали однакового зовнішнього впливу.

Державна політика має істотний вплив на рівень і динаміку розвитку регіонів України, визначаючи ключові напрями трансформаційних процесів у

регіональних економічних системах в залежності від їх особливостей. Вплив світового ринку змінюється за період від початку реформ, і, відповідно, змінюється поведінка регіональної влади, менеджерів і власників підприємств, які по-різному реагують на ці новації, що також впливає на основні показники та результати соціально-економічного розвитку регіонів.

Проведений аналіз сучасного стану соціально-економічного розвитку регіонів свідчить, що за останні роки у цілому по Україні та в більшості її регіонів поглиблюється депресивність, що характеризується значною демографічною кризою, міжрегіональними розривами у соціально-економічному розвитку.

Аналізуючи максимальні й мінімальні значення показників ефективності регіональної економічної політики (табл. 4.1) у просторових системах, також можна визначити суттєві диспропорції в економічному розвитку регіонів. У розглянутому періоді відбувається поглиблення диференціації регіонів за показником валової доданої вартості (розмах варіації цього показника на душу населення досягає майже триразового розміру). Близько 70 % регіонів за цим показником на душу населення не досягають середнього рівня по країні.

Таблиця 4.1

Співвідношення максимального і мінімального значення показників соціально-економічного розвитку регіону за 2007–2009 рр.

Показники	2007		2008		2009	
	max	min	max	min	max	min
Валова додана вартість в розрахунку на одну особу, грн	Донецька обл.	Тернопільська обл.	Донецька обл.	Тернопільська обл.	Донецька обл.	Тернопільська обл.
	15846,79	6183,73	20623,19	8023,67	26557,18	8957,54
Середньомісячна заробітна плата, грн	Донецька обл.	Тернопільська обл.	Донецька обл.	Тернопільська обл.	Донецька обл.	Тернопільська обл.
	1201,91	727,27	1535,61	943,47	2015,31	1313,21
Рівень зареєстрованого безробіття, % до населення працездатного віку	Тернопільська обл.	Донецька обл.	Тернопільська обл.	Донецька обл.	Тернопільська обл.	Донецька обл.
	5,3	1,6	5,6	1,6	5,9	1,7

Питома вага податкових надходжень бюджетів (без урахування трансфертів), %	Луганська обл.	АР Крим	Дніпропетровська обл.	АР Крим	Дніпропетровська обл.	Чернівецька обл.
	92,4	63,2	85,9	66,5	87,5	62,9
Питома вага трансфертів, % до загального обсягу бюджету	Тернопільська обл.	Донецька обл.	Тернопільська обл.	Донецька обл.	Тернопільська обл.	Донецька обл.
	71,81	40,70	68,42	29,77	72,01	33,70

Джерело: за даними Міністерства фінансів України [273;274;276] та власними розрахунками

Низький рівень регіональних податкових надходжень на одного жителя (різниця між регіонами – 1,5 разу), як правило, безпосередньо пов'язаний з вищим, ніж середній по країні, рівнем безробіття (різниця між регіонами – 3,5 разу), низьким обсягом виробленої в регіоні валової доданої вартості.

Істотні регіональні відмінності відзначаються також за показником рівня оплати праці. Співвідношення максимального й мінімального рівнів середньої заробітної плати по регіонах (без м. Києва) за період 2007–2009 рр. сягає понад 1,5 разу. За наведеними показниками розмах варіації протягом 3 років зростає, що є свідченням посилення нерівномірності економічного зростання регіонів.

Окремою проблемою визначено зниження рівня демографічного розвитку регіонів, що є досить інерційними, де зміни протягом одного року є незначними, показник рівня демографічного розвитку є невід'ємною складовою при розрахунку індексу демографічного розвитку (рис. 4.4).

Значно підвищила свій рейтинг на шкалі демографічного розвитку у 2010 році Волинська область, яка зайняла 2 місце (у 2008 році – 9 місце). Третє й четверте місця належать Чернівецькій та Тернопільській областям, що пояснюється відносно високими показниками середньої очікуваної тривалості життя та низькими коефіцієнтами смертності немовлят та перинатальної смертності. Останні місця займають Херсонська (0,143), Донецька (0,090) та Кіровоградська (0,061) області. Результатом значної

диференціації соціально-економічного простору країни є різна спроможність регіонів щодо забезпечення місцевого розвитку щодо позитивної динаміки макроекономічних показників соціально-економічного розвитку регіональних економічних систем.

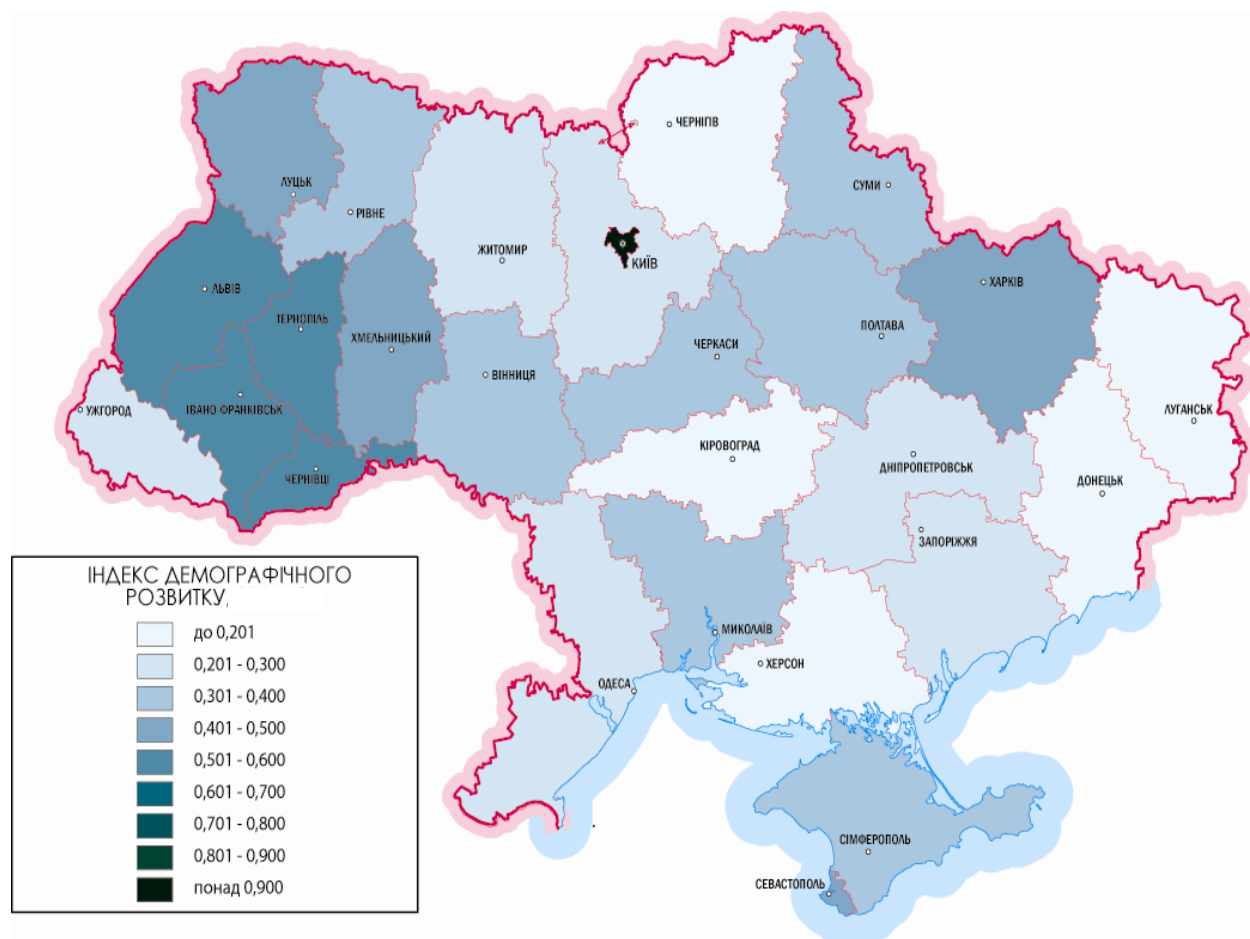

Рис. 4.4. Індекс демографічного розвитку, 2010 рік

Проаналізувавши стан та охорону здоров'я населення регіонів України, визначено, що за інтегральним індексом стану й охорони здоров'я у 2010 році перше місце посіла Івано-Франківська область. Взагалі, індекс стану та охорони здоров'я дуже чутливий і схильний до великих коливань. Регіонами, які на загальній шкалі регіонів значно погіршили свої позиції порівняно з 2009 роком, є: Чернівецька, Житомирська (на 12 позицій кожна), Миколаївська та Херсонська (на 9 та 7 позицій відповідно) області.

Зроблено аналіз питомої ваги регіонів у загальному обсязі за основними макроекономічними показниками – валовий регіональний

продукт, доходи населення, рівень заробітної плати, рівень економічно-активного населення (табл. 4.2). Визначено, що розвинені регіони, такі як Київський, Донецький і Дніпропетровський, займають 10,0 – 40,0% у загальному обсязі, а відсталі регіони – Тернопільська, Чернівецька, Кіровоградська області – в середньому займають майже 1,0 % за цими показниками. Простежуються тенденції просторового розвитку щодо наповненості регіональних бюджетів. Проте після бюджетного регулювання істотно змінюється рейтинг регіонів за бюджетною забезпеченістю. Так, якщо Харківська область до надання трансфертів займала 7-е місце, то після надання – 11-е, Луганська область з 9-го місця перемістилась на 22-е, Сумська область з 13-го на 23-е. І навпаки, такі області, як Черкаська, Житомирська і Волинська, змінили рейтинг з 12-го на 3-й, з 16-го на 8-й, з 23-го на 14-й відповідно. Така ситуація не дає підстав до розширення власної податкової бази, для створення сприятливих умов розвитку економіки регіону, тому виникає ефект штучної дотаційності економічно розвинутих регіонів.

Таблиця 4.2

Показники економічної політики регіонів станом на 01.01.2010 р.

Регіони України	Валовий регіональний продукт			Доходи населення, млн. грн.	Рівень заробітної плати, грн./чол.	Рівень зареєстрованого безробіття, %
	млн. грн.	%	грн./чол.			
Україна	948 056,0	100,00	20 545,7	845 641,0	1806,0	2,9
АР Крим	27 365,0	2,89	13 909,9	30 386,0	1609,0	2,1
Вінницька обл.	20 094,0	2,12	12 104,8	26 170,0	1404,0	4,1
Волинська обл.	12 784,0	1,35	12 337,4	14 662,0	1380,0	4,1
Дніпропетровська обл.	104 687,0	11,04	31 025,7	68 420,0	1876,0	2,1
Донецька обл.	117 646,0	12,41	26 140,7	92 213,0	2015,0	1,7
Житомирська обл.	15 008,0	1,58	11 596,4	18 216,0	1404,0	4,3
Закарпатська обл.	13 208,0	1,39	10 622,5	16 033,0	1453,0	3,3
Запорізька обл.	42 445,0	4,48	23 304,8	35 628,0	1812,0	2,8
Івано-Франківська обл.	17 883,0	1,89	12 948,4	21 643,0	1543,0	4,6
Київська обл.	31 687,0	3,34	18 339,5	31 666,0	1852,0	2,4
Кіровоградська обл.	14 961,0	1,58	14 567,7	15 452,0	1428,0	3,8
Луганська обл.	42 985,0	4,53	18 434,3	39 861,0	1769,0	2,3
Львівська обл.	37 034,0	3,91	14 506,6	42 220,0	1570,0	3,0
Миколаївська обл.	19 410,0	2,05	16 231,8	19 950,0	1621,0	3,3
Одеська обл.	46 994,0	4,96	19 644,7	44 367,0	1633,0	2,2
Полтавська обл.	34 118,0	3,60	22 573,8	27 024,0	1661,0	4,2
Рівненська обл.	14 074,0	1,48	12 227,6	18 365,0	1523,0	5,1
Сумська обл.	16 210,0	1,71	13 690,9	19 819,0	1472,0	3,7
Тернопільська обл.	10 618,0	1,12	9 711,9	14 999,0	1313,0	5,9
Харківська обл.	59 389,0	6,26	21 344,5	46 971,0	1679,0	2,6
Херсонська обл.	13 174,0	1,39	11 985,1	16 206,0	1375,0	3,1
Хмельницька обл.	16 061,0	1,69	11 973,3	20 596,0	1429,0	3,8
Черкаська обл.	19 101,0	2,01	14 644,6	20 424,0	1459,0	4,5
Чернівецька обл.	8 833,0	0,93	9 769,9	10 214,0	1402,0	4,1
Чернігівська обл.	16 418,0	1,73	14 641,9	17 908,0	1370,0	4,2
м. Київ	169 564,0	17,89	61 314,1	109 781,0	3074,0	0,4
м. Севастополь	6 305,0	0,67	16 587,7	6 447,0	1726,0	0,7

Джерело: Розраховано за даними Державного комітету статистики України.

Особливо важливою складовою є наявність інтелектуального капіталу, яка забезпечує інноваційний процес новими знаннями, ідеями, винаходами, ноу-хау, новими технологіями. Тому необхідною умовою збереження та розвитку такої складової інноваційного потенціалу регіону, як кадровий потенціал, приділятися дуже велике значення. Встановлено, що генератором ідей та інноваційних пропозицій є процес технічної озброєності.

Оцінку інноваційного потенціалу регіону проведено через попереднє обчислення часткових потенціалів за кваліметричним підходом, що формують загальний інноваційний потенціал регіону шляхом розробки інтерполяційної моделі результативності часткових індикаторів, це дозволило відстежити динаміку окремих показників-індикаторів, часткових складових, загального інноваційного потенціалу регіонів України та виявити тенденції зміни його рівня. Одержані результати розрахунку інтегрального показника інноваційного потенціалу регіонів України та групування регіонів за рівнем їх інноваційного потенціалу (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Групування регіонів за рівнем інноваційного потенціалу регіону
у 2010р.

Значення індексу		
$0,91 < I_i < 4,08$	$4,09 < I_i < 7,26$	$7,27 < I_i < 10,42$
Регіони з низьким рівнем ІПР	Регіони з середнім рівнем ІПР	Регіони з високим рівнем ІПР
АРК (8)	Донецька (3)	м. Київ (1)
Вінницька (11)	Дніпропетровська (4)	Харківська (2)
Волинська (27)		
Житомирська (21)		
Закарпатська (25)		
Запорізька (7)		
Івано-Франківська (15)		
Київська (12)		
Кіровоградська (18)		
Луганська (10)		
Львівська (5)		
Миколаївська (14)		
Одеська (6)		
Полтавська (13)		
Рівненська (23)		
Сумська (16)		
Тернопільська (9)		
Херсонська (22)		
Хмельницька (24)		
Черкаська (19)		
Чернівецька (17)		
Чернігівська (20)		
м. Севастополь (26)		

Високий рівень інноваційного потенціалу спостерігається у м. Києві та Харківській областях, де сконцентрована значна частина науково-дослідних

кадрів, матеріально-технічної бази, науково-дослідного потенціалу, інформаційних ресурсів тощо. Дніпропетровська, Донецька, Львівська області мають дещо нижчий рівень їх інноваційного потенціалу, що зумовлено розвитком окремих елементів інноваційної інфраструктури, при цьому ці регіони держави мають дещо нижчий рівень забезпеченості інтелектуальним, науково-технологічним, ресурсним потенціалами. Низький рівень інноваційного потенціалу спостерігається у решті регіонів держави, де стан матеріально-технічної бази не відповідає сучасним вимогам, значно нижчий рівень підготовки кадрів за рахунок «відтоку мізків» за кордон та низький рівень фінансування, що не сприяє випуску інноваційної продукції.

Розроблено методичний підхід до оцінювання рівня інноваційного та інформаційного потенціалів регіонів, що враховує вагомість впливу факторів у критеріальних показниках, а саме: визначення геополітичних позицій регіонів України; асиметрії міжнародної активності рівня концентрації і якості інновацій в економіці регіонів; функціонуванні інфраструктурних інститутів ринку, що дозволило здійснити групування регіонів за рівнем адаптованості їх економіки до умов глобалізації.

В умовах переходу України до ринкової економіки надзвичайної актуальності набуває фінансова складова регіонального розвитку. Саме на регіональному рівні здійснюються специфічні у своєму роді економіко-виробничі функції. Організацію програм зайнятості населення, удосконалення виробничої інфраструктури також покладено на регіони. Вони покликані приймати рішення, що стосуються розвитку соціальної бази, освіти, охорони здоров'я тощо. Тому самоврядування регіону реалізується лише за умов відповідного фінансування означених сфер діяльності з місцевого бюджету [13, с. 24].

Ключовим у відносинах місцевих органів влади з підприємствами територій, зазначено в Д. М. Стеценка [264, с. 192–193], є процес формування місцевих бюджетів. Він має вплив на збалансованість інтересів галузевих і місцевих органів управління, зацікавленість останніх у підвищенні

ефективності регіональної економічної політики.

Без сумніву, за допомогою комплексного аналізу державних і регіональних фінансових потоків можна розкрити потенційні резерви підвищення ефективності регіональної політики та джерел вирівнювання регіонів і таким чином сформувані потужні фактори економічного зростання регіонів.

Цілком зрозуміло, що настільки глибокі розходження в економічному розвитку регіонів наклали відбиток і на стан їхньої фінансово-економічної бази, особливо джерела формування їхніх бюджетів. У таких умовах практична реалізація законодавчо проголошеного курсу на послідовне підвищення рівня бюджетного самозабезпечення регіонів виявилася дуже проблематичною.

Отже, фінансова підтримка регіонів може здійснюватися шляхом закріплення за місцевими бюджетами державних доходів, проте ці кошти, як правило, є недостатніми для адекватного фінансування їхньої діяльності й викликають зростання диференціації фінансової забезпеченості регіональних і місцевих бюджетів. Тому важливу роль у бюджетному регулюванні соціально-економічного розвитку регіонів відіграють міжбюджетні трансферти.

Одним з показників рівня економічної самодостатності регіонів є доходи місцевих бюджетів на душу населення до і після бюджетного вирівнювання. У цілому по Україні протягом 2007–2009 рр. вони зросли майже удвічі, і за цей період різко посилилась регіональна нерівномірність рівнів місцевих бюджетів. Зокрема в розглянутий період мінімальний показник з трансфертами й без урахування трансфертів мала Тернопільська область, максимальний показник без трансфертів – Дніпропетровська, з трансфертами – Київська область. Розмах варіації при цьому складає до міжбюджетного регулювання – 2,7 рази, після – 1,4 рази (табл. 4.4).

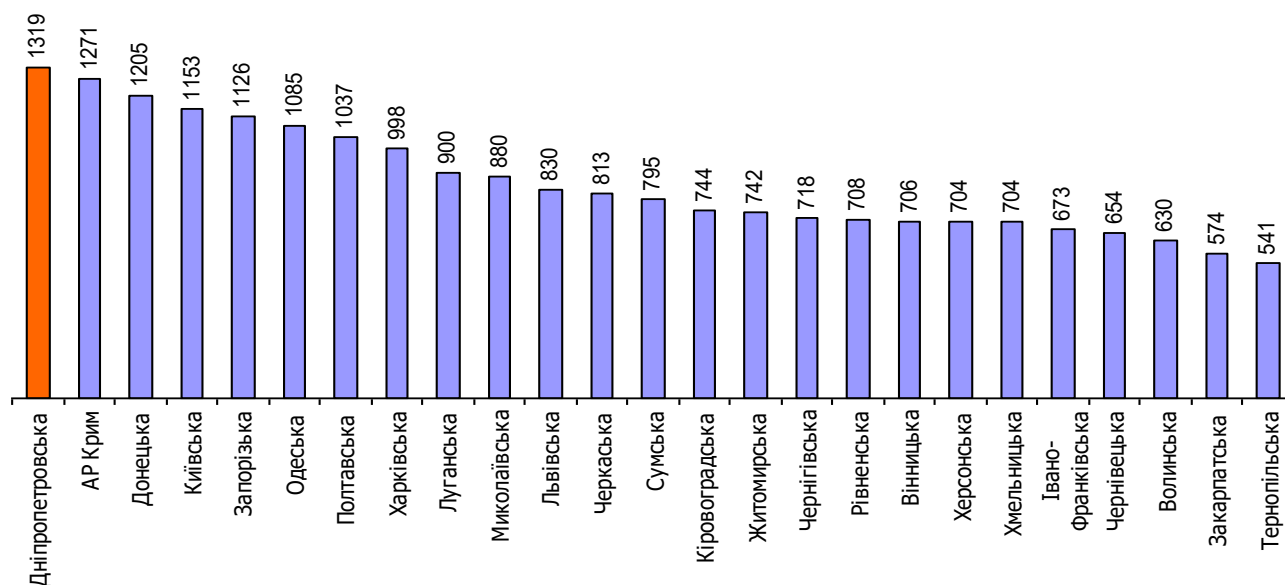

Рис. 4.4. Обсяг доходів місцевих бюджетів у розрахунку на 1 особу у 2010 р., грн

До того ж, після бюджетного регулювання істотно змінився рейтинг регіонів за цим показником. Наприклад, Харківська область до надання трансфертів займала 7-е місце, після надання аж 11-е, Луганська область з 9-го місця перемістилась на 22-е, Сумська область – з 13-го на 23-е. І навпаки, такі області, як Черкаська, Житомирська та Волинська, змінили рейтинг з 12-го на 3-й, з 16-го на 8-й, з 23-го на 14-й відповідно.

Здійснено порівняння динаміки й темпів росту міжбюджетних трансфертів і валового регіонального продукту в регіональному розрізі. Протягом 2007–2009 рр. темп росту трансфертів майже в усіх регіонах збільшується, а темп росту валового регіонального продукту зменшився у Волинській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Київській, Луганській, Львівській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Хмельницькій, Чернігівській областях і м. Києві. Таке становище знову вказує на неефективний перерозподіл бюджетних ресурсів між регіонами України.

Таблиця 4.4

Доходи бюджетів регіонів України у розрахунку на одну особу станом на 01.01.2010 р.

Регіони	Середній рівень доходів бюджетів у розрахунку на 1 особу, грн							
	без міжбюджетних трансфертів				з міжбюджетними трансфертами			
	2007	2008	2009	Рейтинг	2007	2008	2009	Рейтинг
АР Крим	846,8	1116,3	1485,6	6	1636,3	2157,1	2870,5	4
Вінницька	500,8	644,0	847,7	22	1401,7	1802,5	2372,4	21
Волинська	488,0	613,5	822,1	23	1511,0	1899,6	2545,6	14
Дніпропетровська	973,8	1283,5	1735,8	1	1656,3	2183,1	2952,4	2
Донецька	920,5	1219,2	1690,9	2	1552,4	2056,2	2851,6	5
Житомирська	544,2	730,7	984,8	16	1499,8	2014,0	2714,1	8
Закарпатська	480,9	607,8	804,6	24	1465,7	1852,2	2452,0	18
Запорізька	920,1	1208,2	1639,5	3	1577,5	2071,5	2810,8	6
Івано-Франківська	514,8	663,5	905,3	20	1442,3	1858,8	2536,3	17
Київська	849,0	1145,7	1576,1	5	1682,9	2271,0	3124,1	1
Кіровоградська	544,2	697,8	940,8	17	1425,1	1827,2	2463,7	20
Луганська	675,9	901,7	1253,3	9	1330,7	1775,1	2467,4	22
Львівська	644,2	825,4	1114,2	11	1461,0	1871,8	2526,7	16
Миколаївська	690,5	901,3	1225,2	10	1466,8	1914,6	2602,6	13
Одеська	924,7	1203,0	1624,3	4	1567,5	2039,1	2753,3	7
Полтавська	770,3	1000,3	1344,6	8	1487,7	1931,7	2596,7	12
Рівненська	581,1	744,7	1001,2	14	1541,9	1976,0	2656,6	10
Сумська	580,7	769,8	1030,5	13	1345,3	1783,3	2387,2	23
Тернопільська	374,1	481,1	637,9	25	1327,3	1706,8	2263,1	25
Харківська	751,4	996,9	1376,0	7	1451,1	1925,3	2657,5	11
Херсонська	533,7	690,4	934,0	18	1422,3	1839,8	2488,9	19
Хмельницька	500,5	648,1	864,1	21	1463,7	1895,4	2527,0	15
Черкаська	598,7	773,8	1050,2	12	1661,1	2146,7	2913,7	3
Чернівецька	570,4	727,0	967,9	15	1557,0	1984,3	2641,9	9
Чернігівська	537,8	678,8	908,1	19	1392,2	1757,3	2350,9	24
Мах	973,8	1283,5	1735,8		1682,9	2271,0	3124,1	
Min	374,1	481,1	637,9		1327,3	1706,8	2263,1	
Max/Min	2,6	2,7	2,7		1,3	1,3	1,4	

Джерело: за даними Офіційного сайту Міністерства фінансів України [271;272;273;274] та власними розрахунками

Відсутність взаємозв'язку між обсягом зібраних податків у регіоні та його видатками означає, що в місцевих органах влади немає стимулів для розширення власної податкової бази і, відповідно, для створення сприятливих умов для розвитку економіки регіону, особливо це стосується економічно слабших регіонів. На нашу думку, рейтинги регіонів у забезпеченості їхніх бюджетів до і після міжбюджетного регулювання мають змінюватись несуттєво. На сьогодні відрахування до державного бюджету з місцевих бюджетів не завжди відбуваються за їхніми реальними

можливостями, а кошти, що надаються для регіонального розвитку, не завжди використовуються ефективно. Допомога регіонам має залежати від власних зусиль регіональної влади з підвищення стану соціально-економічного розвитку свого регіону. Тому питання регіональної економічної політики в Україні стають усе більш актуальними.

Таким чином, забезпечення необхідного обсягу місцевого бюджету відбувається значною мірою через надання допомоги регіонам. Слід указати, що в окремих випадках існуючі механізми нерідко призводять не до послаблення, а до посилення регіональної диференціації та потребують усе більших обсягів перерозподілу фінансових ресурсів.

Встановлено, що сучасна управлінська практика має достатній набір механізмів реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні: економічний механізм екологічного регулювання (збори за використання природних ресурсів і забруднення довкілля, податкові пільги, система фінансування природоохоронних заходів, механізм відшкодування збитків, завданих у наслідок порушення відповідного законодавства); організаційний механізм (екологічний аудит, укладання угод під державні гарантії, інформаційна інфраструктура, екологічна освіта і виховання тощо); адміністративний механізм (екологічна експертиза, екологічна стандартизація та нормування, ліцензування природокористування та природоохоронної діяльності, екологічний контроль та нагляд, ін.); механізм правового регулювання екологічних відносин. Проте результативність їх використання органами влади засвідчує неможливість протистояння екологічній кризі за умови існуючої нормативно-правової бази та рівня розвитку механізмів екологічного регулювання.

Узагальнення зарубіжного досвіду у сфері природоохоронної діяльності на регіональному рівні засвідчує, що домінуючими механізмами розвитку екологічної демократії є наступні: а) організаційний – об'єднання ініціатив, фондів, науково-дослідницьких програм й існуючої інформації для збереження, покращення природного та ландшафтного розмаїття; б)

забезпечення доступу до екологічної інформації та участі громадськості в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища; в) адміністративний – інтегрована функціональна і довгострокова концепція регіонального економічного планування.

Визначено, що розвиток екологічної демократії в Україні пов'язаний з виконанням основних положень Організаційної Конвенції. На сьогодні при кожному регіональному держуправлінні створені громадські ради, що спонукає органи влади все частіше вступати у партнерські відносини з органами місцевого самоврядування, приватним сектором і неурядовими організаціями. Визнання рівноправності держави, бізнесу та громадськості у вирішенні екологічних питань породжує нову стратегію суспільного діалогу, в якому всі ці три учасники мають однакові права та обов'язки щодо захисту навколишнього середовища.

Головними перешкодами на шляху забезпечення дієвого регулювання регіонального розвитку в Україні є: недостатня обґрунтованість та несистемність у застосовуванні механізмів впливу держави на розвиток регіонів; недосконалість нормативно-правової бази державного регулювання регіонального розвитку; недостатнє застосування інструментів державного регулювання, спрямованих на стимулювання розвитку регіонів, у тому числі депресивних територій; низька інституційна та фінансова спроможність органів місцевого самоврядування щодо вирішення проблем територіальних громад; незавершеність формування та недосконалість моделі управління на регіональному та місцевому рівнях.

4.3. Ефективні механізми розвитку регіонів

Проблеми та протиріччя регіонального розвитку України, як і багато інших макроекономічних проблем, зумовлені відсутністю чітких та ефективних механізмів сталого розвитку регіональних господарських систем,

відсутністю уваги до негативних тенденцій наростання дезінтеграції й асиметрії територіального розвитку, неефективним набором методів, інструментів і механізмів, що використовуються для регулювання розвитку регіонів.

Безумовно, однією з найбільш гострих проблем є тенденція збільшення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, їх низька конкурентоспроможність та інвестиційно-інноваційна активність. Збільшення рівня диференціації розвитку економічних систем регіонів значно ускладнює практичне втілення ефективних механізмів у сфері соціально-економічних перетворень. Окрім того, це посилює небезпеку виникнення кризових явищ у розвитку регіональних господарських комплексів, розвиток дезінтеграційних процесів на регіональному рівні; ускладнює формування національного ринку товарів і послуг; не надає можливостей належним чином застосовувати потенційні можливості розвитку транскордонного та міжрегіонального співробітництва; перешкоджає вирішенню проблем охорони навколишнього середовища.

Різні темпи розвитку регіонів за роки незалежності України посилювалися кризовими процесами в національній економіці. Це в першу чергу було спричинено впливом конкурентних механізмів ринкового середовища, що зумовило розшарування регіональних господарських комплексів за їх конкурентними перевагами та недоліками, спричинило різні можливості пристосування до ринкових умов регіонів із різною інфраструктурою господарських комплексів і можливостями регіональних органів влади реалізувати реформи на регіональному рівні. Послаблена роль держави в управлінні регіональним розвитком, яке часто здійснюється в «ручному» режимі без чіткого вектора перетворень регіональних соціально-економічних систем.

Ефективність системи державного та регіонального менеджменту значно нижче рівня, досягнутого в кінці 90-х рр. XX ст., про що свідчать результати аналізу даних кількісних показників державного апарату країни

(табл. 4.1.).

Таблиця 4.1

Динаміка чисельності державних службовців в Україні, тис. чол. *

Найменування показників		1998	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2009 р. до 2000 р.,у %
Загальна чисельність	Усього по Україні	183,2	192,4	257,1	265,7	276,6	290,8	296,5	154,1
Керівних працівників	Усього	45,3	47,7	66,2	66,8	71,4	75,4	78,2	163,9
	У % до заг. чисельності	24,7	24,7	25,8	25,1	25,8	25,9	26,4	-
Спеціалістів	Усього	137,9	144,7	190,8	198,9	205,2	215,3	218,2	150,8
	У % до заг. чисельності	75,3	75,3	74,2	74,9	74,2	74,1	73,6	-

* складено на основі даних офіційного веб-сайту Головного управління державної служби України [412]:

http://www.guds.gov.ua/control/uk/publishext/category?cat_id=35390&base_id=247084.

В цілому по Україні чисельність державних службовців зросла в 1,5 рази, а чисельність керівних працівників – в 1,6 разів. Аналогічна ситуація в Україні склалася й на рівні органів місцевого самоврядування (табл. 4.2.), чисельність посадових осіб у яких збільшилася в 1,5 рази, в тому числі керівних працівників – в 1,6 разів. Намічається негативна тенденція розширення керівних посад державного апарату, зокрема органів місцевого самоврядування.

Таблиця 4.2

Динаміка чисельності посадових осіб місцевого самоврядування в Україні,

тис. чол. *

Найменування показників		1998	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2009 р. до 2000 р., у %
Загальна чисельність	Усього по Україні	59,4	67,5	91,9	95,6	98,9	100,6	100,8	149,3

Керівних працівників	Усього	24,9	25,4	36,5	38,2	39,5	40,6	41,2	162,2
	У % до заг. чисельності	41,9	37,6	39,7	39,9	39,9	40,3	40,8	-
Спеціалістів	Усього	34,5	42,1	55,4	57,4	59,4	60,0	59,6	141,6
	У % до заг. чисельності	58,1	62,4	60,3	60,1	60,1	59,7	59,2	-

* складено на основі даних офіційного веб-сайту Головного управління державної служби України [412]:

http://www.guds.gov.ua/control/uk/publishext/category?cat_id=35390&base_id=247084.

Результати оцінок Всесвітнього банку, Freedom House та Global Integrity свідчать про збереження досить високого рівня корупції в економіці й у владі при активізації заходів боротьби з її всілякими проявами [235, с. 43]. Політична корупція багато в чому знижує ефективність державного менеджменту органів центральної та регіональної влади, є загрозливим фактором для національної безпеки країни, дієвості національного законодавства та верховенства права. Серед її негативних наслідків, в першу чергу, слід розглядати зниження рівня соціально-економічного розвитку країни та її регіонів в цілому, посилення диспропорцій у регіональному розвитку, зниження рівня національної, а також регіональної конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародному ринках, підвищення ступеня впливу політичних, економічних та інших ризиків.

Не менш гострою залишається проблема структурної розбалансованості регіональних промислових комплексів. Їх невідповідність ринковим умовам, високий рівень енерго- та матеріалоємності випуску продукції – це спадщина від командно-адміністративної системи. За період ринкового реформування економіки ситуація тільки ускладнилася. Морально та фізично застарілі виробничі потужності багатьох регіонів не дають можливості ефективно функціонувати в умовах ринкової економіки та ефективно реалізовувати потенціал розвитку регіонів.

Основною причиною цих суперечностей є руйнування

міжрегіональних і міжгалузевих господарських зв'язків. Окрім того, відсутні умови, необхідні для формування ефективної регіональної інтеграції та виробничої кооперації. Слабо розвинені фінансові механізми, немає умов для розвитку мобільності ресурсів. Відсутність належної економічної інфраструктури, нерівномірність природного та виробничого потенціалу, диспропорції в галузевому розвитку, характерні для більшої частини території країни, посилюють ситуацію, що склалася. Тому, безперечно, потрібно реорганізовувати економічні системи регіонів в напрямку реалізації інноваційної моделі розвитку. Разом із тим, інноваційний потенціал регіонів недостатньою мірою інтегрований у сферу виробництва та невиробничу сфери. Є майже відсутніми інструменти реалізації інноваційних технологій в практиці функціонування суб'єктів господарювання.

У підсумку знижується рівень міжнародної конкурентоспроможності регіонів на зовнішніх ринках товарів і послуг. Так, наприклад, частка приблизно 50 % областей у загальних обсягах експорту України складає менше 1%. Посилюються регіональні розбіжності за обсягами розміщення інвестиційних ресурсів в основний капітал. Третина всіх прямих іноземних інвестицій припадає на столицю України. Майже у половини регіонів питома вага частки залучених іноземних інвестицій не перевищує 1% загальноукраїнського обсягу.

В умовах недостатньої платоспроможності внутрішнього ринку значно впливають на соціально-економічну ситуацію в регіонах зовнішні фактори – залежність від тенденцій розвитку та ситуації на відповідному сегменті зовнішнього ринку, відсутність стабільності у постачаннях, негативні зміни рівня ресурсів та інших детермінант, які негативним чином впливають на результативність функціонування суб'єктів господарювання монофункціональних регіонів. У ситуації, що склалася, одним із основних стратегічних ресурсів економічного зростання в регіонах є людський потенціал. У той же час ефективність використання людського потенціалу в регіонах знижується через низький рівень якості надання соціальних,

медичних, освітніх, культурно-просвітницьких та інших послуг, зниження реальних прибутків населення та рівня особистого споживання. Необхідним є збереження та зміцнення трудового потенціалу.

Природна основа формування та використання потенціалу трудових ресурсів характеризується демографічними тенденціями його відновлення, які були сформовані наприкінці ХХ століття і вплинули на зниження рівня народжуваності та підвищення смертності. Внаслідок цього відбулося скорочення тривалості життя та загальне старіння населення. Вищевказані тенденції спричиняють зміни кількісного та якісного складу трудових ресурсів, підвищення рівня продуктивності праці, професійного та кваліфікаційного рівня населення, вартості використання трудових ресурсів та доходів населення. Економічні та соціальні кризові явища викликали зниження рівня зайнятості, поширення нелегальної трудової діяльності, зниження регіональних інноваційних та освітніх потенціалів, суттєву диференціацію населення за рівнем достатку.

За результатами аналізу практичної реалізації існуючих механізмів регіонального розвитку України необхідно відзначити, що недостатня ефективність даних механізмів і відсутність адекватної концептуальної основи, яка б відповідала сучасним світовим тенденціям регіонального розвитку та комплексу взаємопов'язаних проблем у цій сфері, є однією з головних причин виникнення депресивних регіонів, розвитку стагнаційних процесів, консервації можливостей розвитку для більшості регіонів України (рис. 4.4).

Таким чином, сучасна парадигма регіону як самостійного економічного суб'єкту не знайшла достатнього відображення в практиці державного управління. Для вирішення завдань регіонального розвитку необхідним є створення та використання нової системи економічних механізмів на базі сучасних інституціональних концепцій. Рівень розвитку економічних інститутів, у тому числі інститутів регіоналізації, визначає якість виконання основної функції держави – виробництва суспільних благ або підвищення

добробуту суспільства.

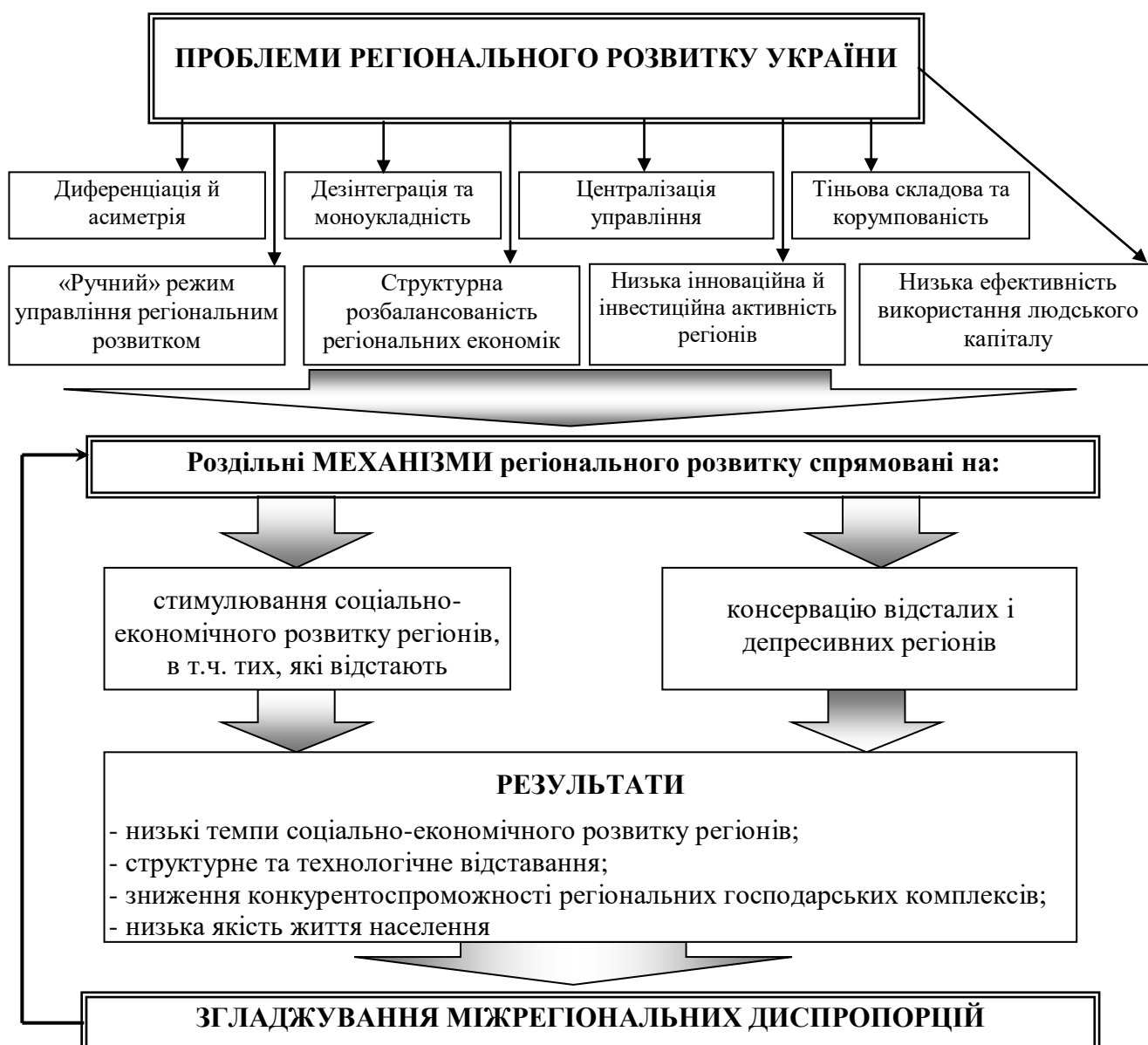

Рис. 4.4. Основні проблеми регіонального розвитку України

Дослідження регіональної політики розвинених країн дозволяють виділити систему державних механізмів регіонального розвитку, які в останні роки були найбільш ефективними. Регіональна політика 30-х рр. ХХ ст. у Великобританії ґрунтувалася на фінансуванні приватного сектора, наданні податкових пільг підприємствам, підготовці території для промислового освоєння, трудовій міграції (переміщенні робочої сили з депресивних регіонів до більш розвинених). Проте вже на початку 80-х рр.

уряд Великобританії почав впроваджувати програми з розвитку сфери послуг у депресивних регіонах. З кінця 1988 р. субсидії регіонального розвитку були скасовані та розпочалася підтримка малих фірм. Найбільш дієвим інструментом розвитку регіону виявилася система інвестиційних стимулів: субсидії, кредити, селективна допомога, надання преференцій.

У США регіональна політика ґрунтувалася на використанні методів програмно-цільового планування з подальшою децентралізацією. Поступово послаблювався державний контроль розвитку регіонів, скорочувалося субсидювання за цільовими програмами та фінансування соціальних програм, місцеві органи влади отримували більше повноважень. Така державна політика призвела до значного бюджетного дефіциту штатів. У США найбільш вдалим механізмом виявилось бюджетне фінансування окремих секторів економіки в депресивних регіонах. При цьому основна частина фінансових ресурсів з державного бюджету була спрямована на надання субсидій і кредитів для ефективного використання ресурсів і забезпечення екологічної безпеки, розвиток промислового виробництва та надання пільг зі сплати податків та амортизаційних пільг.

У Франції важливим механізмом функціонування системи територіального розвитку є планові контракти «держава-регіон», де основний акцент зроблено на підготовці регіонами обґрунтованих документів для укладання контрактів із державою. Перевагу мають ті контракти, де передбачено збільшення рівня зайнятості, професійної підготовки, охорони здоров'я та соціальної допомоги, тобто соціальні контракти.

У практиці регіонального розвитку України застосовуються наступні механізми регіонального розвитку: регулювання міжбюджетних відносин, розробка та впровадження програм регіонального розвитку, здійснення централізованих капіталовкладень та інвестиційних субвенцій, використання спеціальних режимів інвестування, регулювання транскордонного та прикордонного співробітництва.

У наш час одним із ключових механізмів вирішення економічних і

соціальних завдань регіонального розвитку є міжбюджетні трансферти та місцеві бюджети. За період незалежності України принципи забезпечення наповнюваності регіональних бюджетів та алгоритм встановлення необхідних розмірів трансфертів, що спрямовуються на регіональний рівень, постійно зазнавали змін. При цьому місцеві податки та збори, які самостійно вводяться органами регіонального самоврядування, складають невелику питому вагу регіональних бюджетів – 7-12%. Інша частина формується з державних податків і зборів, які передаються до місцевих бюджетів у вигляді міжбюджетних трансфертів і фінансування центральними органами виконавчої влади заходів з реалізації відповідної галузевої політики та ін.

Ефективність такого механізму фінансування регіонального розвитку сумнівна внаслідок своєї низької результативності. Кошти державного бюджету розподіляються по території країни у вигляді фінансових потоків – паралельних і пересічних. Реальні обсяги такого розподілу часто не враховуються під час розробки Державного та місцевих бюджетів і не відстежуються офіційною статистикою, що ускладнює проведення відповідних досліджень і приховує реальну картину перерозподілу фінансових ресурсів між регіонами України.

Розміри міжбюджетних трансфертів визначаються формульними розрахунками, які забезпечують реалізацію принципу надання однакової державної підтримки всім громадянам України незалежно від того, де вони мешкають, і рівня збору податків на відповідній території. У результаті обсяги централізованого фінансування регіонів практично не пов'язані з показниками ефективності регіонального розвитку, що в підсумку позбавляє органи місцевої влади мотивації забезпечувати високі темпи соціально-економічного розвитку регіону. Проблема не тільки у відсутності відповідного бажання та вміння регіональних влад, у їх споживчому ставленні до таких засобів. Саме ідеологічне призначення цих ресурсів передбачає їх витрачання на вирішення поточних завдань. Їх виділення фактично не створює майже ніяких довгострокових конкурентних переваг

регіональної економіки. Тому нереально розраховувати на її відносно швидкий розвиток і, як наслідок, на зменшення розриву в розвитку між регіонами.

У такій ситуації не викликає сумнівів необхідність встановити принципово нові вимоги до визначення потрібних обсягів державної фінансової допомоги регіонам. Окрім того, необхідно забезпечити максимально точний статистичний облік і контроль всіх надходжень з бюджету держави в регіональні господарські комплекси; переглянути механізми контролю та відповідальності центральної влади і регіональних органів самоврядування за ефективність використання цих коштів. Потрібно перейти від надання окремих пільг до фінансування із конкретних пріоритетних напрямів розвитку.

У світовій практиці регіонального розвитку одними з найбільш ефективних механізмів державного управління регіонального розвитку є впровадження програм соціально-економічного розвитку певних регіонів на середньо- та довгострокову перспективу. В Україні також робляться спроби реалізації таких програм. З початку 90-х рр. ХХ ст. були розроблені концептуальні програми соціально-економічного розвитку Причорноморського, Поліського, Карпатського та Подільського регіонів на період до 2000 р. Вартість реалізації даних програм у цінах 1996 р. оцінювалася в 60 млрд. грн., у тому числі 24 млрд. грн. передбачалося фінансувати з державного бюджету.

Для практичної реалізації програм була висунута пропозиція створити на рівні центральних органів влади відповідні органи. Однак запропоновані програми так і не були затверджені органами місцевого самоврядування відповідних областей, які входять до цих економічних регіонів, оскільки, незважаючи на схвалення урядом, вони не фінансувалися.

Починаючи з середини 90-х рр. регіональні органи влади почали пропонувати уряду власні довго- та середньострокові програми соціально-економічного розвитку окремих територіально-адміністративних одиниць: м.

Києва, м. Львова, м. Севастополя, Великої Ялти, м. Євпаторії, АР Крим, Донецької, Луганської, Херсонської областей тощо. На жаль, підсумки практичної реалізації даних програм свідчать про те, що ні одна з них повністю не була втілена в життя через нестачу належного фінансування як з державного, так і з регіональних бюджетів.

Таким чином, зроблені спроби реалізації програм соціально-економічного розвитку регіонів не мали успіху через багато недоопрацьованих моментів, методологічних прорахунків, що не дозволяють оптимально використовувати фінансовий, ресурсний та адміністративний потенціал регіонів, можливості всього спектру існуючих інвестиційних механізмів, технології та інструменти, а значить, не можуть реально сприяти залученню в регіони додаткових інвестиційних ресурсів і використовувати позабюджетні джерела.

Такі висновки ґрунтуються на наступних недоліках існуючих підходів: відсутність єдиної методологічної та методичної бази при розробці регіональних програм і їх концепцій; відсутність обліку в процесі розробки та реалізації програм соціально-економічного розвитку процесів глобалізації світової економіки; розподільчий принцип побудови програми, що базується виключно на внутрішніх джерелах фінансових ресурсів; низький методичний рівень аналізу, планування та прогнозування регіонального бюджетного процесу, регіональних ринків, що проводиться без урахування чинника забезпечення економічної безпеки регіону; відсутність прив'язки програм розвитку бюджетоутворюючих підприємств, їхніх інвестиційних проектів і програм до інвестиційних і фінансових регіональних пріоритетів та інтересів, тим паче до тенденцій розвитку соціальної сфери регіону та ін.

Слід також вказати на негативні тенденції зниження обсягів централізованих капіталовкладень та інвестиційні субвенції, що надаються з державного бюджету на потреби регіонального розвитку. Переважно такі інвестиції спрямовуються не на стимулювання економічного зростання регіональних господарських систем, а на вирішення найгостріших проблем

розвитку певного регіону. Таким чином, вони не мають суттєвого впливу на покращення інвестиційного клімату чи подолання кризових явищ у функціонування регіональних господарських комплексів. Окрім того, постійних змін зазнає регіональна спрямованість інвестицій держави. Це підтверджує відсутність ефективних механізмів їх виділення з урахуванням тенденції соціально-економічного розвитку територій, що призводить до «розсіювання» бюджетних коштів і створення «довгобудів».

З огляду на тенденції, розкриті вище, представляється можливим запропонувати концептуальні підходи до формування ефективних механізмів розвитку регіонів, орієнтовані на створення економічних суб'єктів, здатних реалізовувати власні стратегічні проекти соціально-економічного розвитку на базі підвищення однорідності й інтегрованості економічної системи регіону (рис. 4.5).

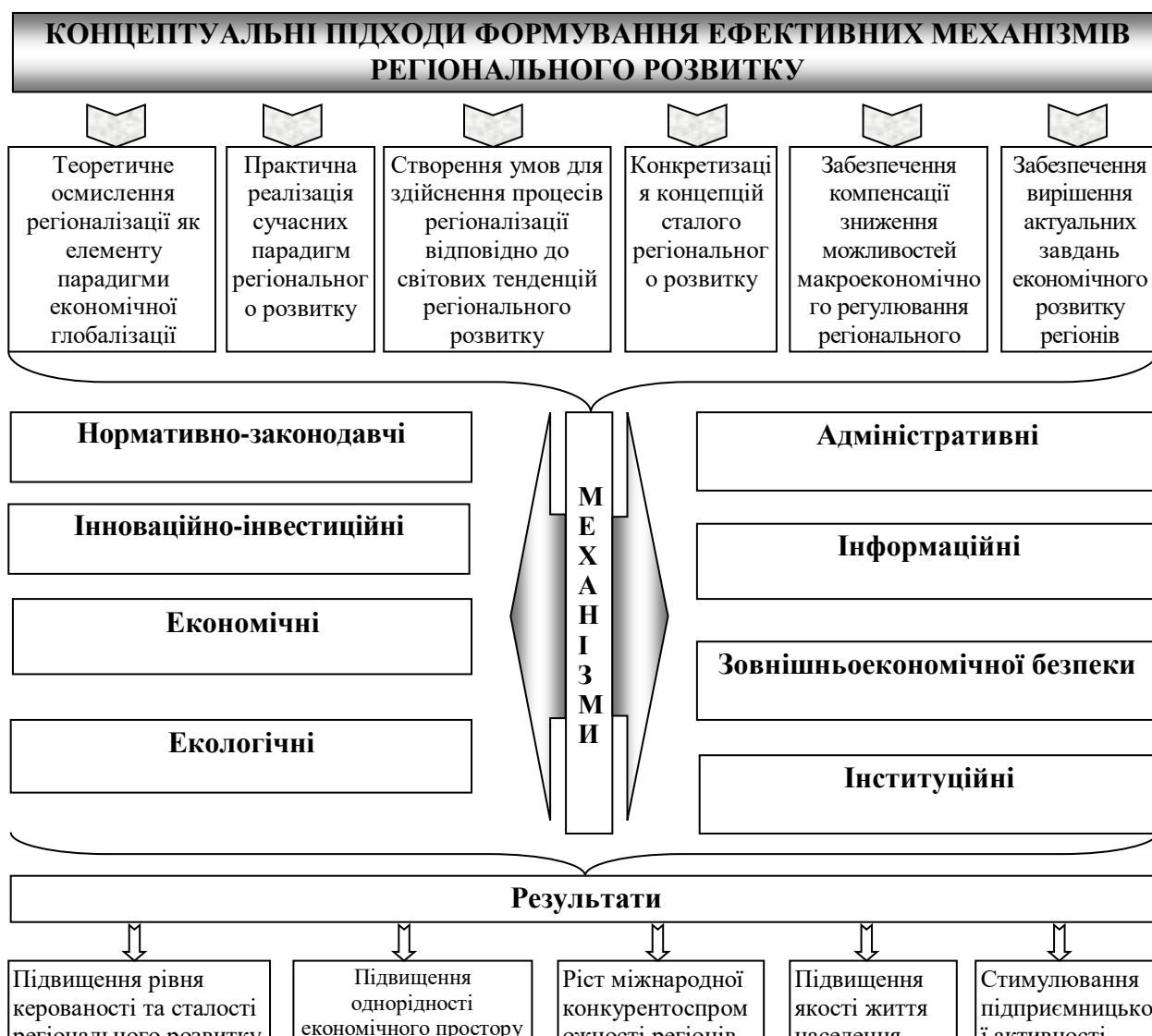

Рис. 4.5. Механізми ефективного регіонального розвитку

Вихідним і ключовим принципом реалізації ефективних механізмів регіонального розвитку в Україні повинно стати забезпечення самовизначення регіональних органів влади щодо встановлення пріоритетів функціонування регіонів і потенціалу фінансування методів їх практичного втілення за рахунок власних коштів і залучення інвестиційних ресурсів. Державна підтримка регіонального розвитку має здійснюватися на умовах визначення на законодавчому рівні чітких критеріїв її надання, концентрації державних і регіональних ресурсів. При цьому повинна забезпечуватися координація дій усіх інститутів, зацікавлених у розвитку регіонів.

Одним з пріоритетних механізмів ефективного регіонального розвитку є *реалізація ресурсного потенціалу регіонів і підвищення їх конкурентоспроможності*, що має забезпечити створення економічних, організаційних і нормативно-правових передумов для реалізації основних принципів сталого розвитку регіонів.

Реалізація даного механізму можлива при здійсненні низки заходів, спрямованих на реструктуризацію економіки регіонів на основі запровадження інвестиційно-інноваційної моделі з урахуванням особливостей їх потенціалу та конкурентних переваг, що призведе до активізації підприємницької діяльності, розширення галузевої спеціалізації економіки регіонів. Розвиток підприємництва, в першу чергу малого та середнього бізнесу, як головного чинника соціально-економічного розвитку регіонів, що сприяє підвищенню зайнятості населення, наповненню місцевих бюджетів, можливий при створенні сприятливих фінансово-кредитних умов, зокрема при розвитку небанківського фінансового сектору у вигляді регіональних кредитно-гарантійних установ, фондів сприяння розвитку підприємництва, страхових, інноваційних та

інвестиційних фондів.

Формування ефективного інфраструктурного комплексу також є одним з найважливіших завдань, спрямованих на стимулювання регіонального розвитку в цілому. У першу чергу мова йде про створення регіональної інфраструктури підтримки та розвитку підприємництва, зокрема мережі консультативних, юридичних, маркетингових фірм, бізнес-інкубаторів, а також розвитку інфраструктури регіональних і міжрегіональних товарних ринків, бірж, оптових ринків, аукціонів, інфраструктури ринків землі, іншого нерухомого майна, в першу чергу вторинного, та забезпечення її функціонування, створення умов для розвитку конкуренції, забезпечення прозорості операцій і зменшення інвестиційних ризиків на цих ринках. Все це призведе до активізації господарської діяльності в усіх сферах регіональної економіки, а також до поживлення міжрегіональних і міжнародних зв'язків країни, чому сприяє комплексний розвиток територій зі спеціальним економічним статусом за допомогою залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва.

Серед інших основних елементів цього механізму доцільно виділити низку заходів, спрямованих на розвиток або перепрофілювання виведених з експлуатації виробничих потужностей, які негативно впливають на навколишнє середовище, що надалі сприятливо позначиться на досягненні соціально-економічної ефективності.

Забезпеченню всебічного *розвитку людського потенціалу в регіонах* України можуть сприяти такі заходи: реалізація соціальних програм, спрямованих на забезпечення зайнятості населення, створення нових робочих місць, підвищення ефективності роботи служб зайнятості, організація належного контролю над виконанням цих програм; реалізація державної політики у сфері регулювання внутрішньорегіональної та міжрегіональної трудової міграції; врегулювання відносин власності у сфері об'єктів соціальної інфраструктури та житла; впровадження нових механізмів розвитку регіональної соціальної інфраструктури на основі залучення коштів держави, регіонів і бізнесу.

Підвищення ефективності *механізму управління регіональним розвитком* потребує формування результативної системи інститутів, які б могли забезпечити тих, хто працює на забезпечення збалансованого розвитку певних регіонів, здійсненням узгодженої діяльності з іншими структурами. Такою структурою може виступити комплекс агенцій регіонального розвитку. Їхня діяльність повинна бути спрямована на захист інтересів держави та громади в умовах формування нової моделі регіонального розвитку. Як відомо, в Україні вже існують агентства регіонального розвитку. Саме вони повинні стати основою трансформації інституційної інфраструктури розвитку регіонів. Діяльність регіональних агенцій розвитку спрямована на поліпшення ефективності практичного використання новітніх техніко-технологічних розробок, забезпечення необхідного рівня інвестиційної привабливості регіональних господарських комплексів, підвищення обсягів залучення вітчизняних та іноземних інвестиційних капіталів для розвитку регіональних економічних систем. Окрім того, вони виконують функції з вдосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікаційного рівня фахівців з проблем забезпечення збалансованого розвитку регіонів.

Інноваційним для України, однак достатньо широко застосованим в країнах ЄС, є шлях підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності регіонів через формування іміджу та забезпечення комплексного маркетингу регіонів. Це потребує формування на національному та регіональному рівні інформаційних систем, які б наповнювалися інформацією про тенденції та особливості розвитку регіонів, їх конкурентні переваги та недоліки тощо. Особливу увагу слід приділити ліквідації регіональних соціально-економічних диспропорцій, які найяскравіше проявляються у взаємовідносинах між індустріально розвиненими регіонами країни та її аграрними просторовими утвореннями, не освоєними повною мірою місцевостями рекреаційного призначення, що розглядаються за тими чи іншими показниками як малорозвинені або депресивні.

На жаль, залишається неефективною державна політика підтримки

депресивних територій. Вона повинна носити більш системний характер і бути ефективнішою. Дуже важливим є законодавче стимулювання розвитку регіонів. Визначення на законодавчому рівні гранично допустимого рівня міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації, обґрунтованого співвідношення між частками інвестиційних ресурсів, які спрямовуються на стимулювання динамічного зростання регіонів і на зменшення регіональних відмінностей, є першим і найбільш важливим кроком.

Підвищення ефективності подолання депресивності розвитку територій можливе при чіткому встановленні ступеня правової відповідальності як уряду, так і місцевих органів влади за виконання взятих ними зобов'язань, що стосуються регіонального розвитку, а також відповідного моніторингу на державному та регіональному рівнях. Необхідно у правовому аспекті вирішити проблемні питання про механізми розпорядження спільною власністю регіональних громад. Це, в свою чергу, дасть можливість підвищити темпи розвитку регіональних фінансових складових ринку, створить передумови для надання комунальних позик і кредитів та зумовить фінансову незалежність регіонів.

Серед інших фінансово-економічних заходів стимулювання розвитку депресивних територій органами державної влади слід виділити:

- надання державної підтримки, зокрема фінансової, малим підприємствам, сприяння формуванню інфраструктури розвитку підприємництва;
- цільове направлення державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури депресивних регіонів;
- спрямування міжнародної технічної допомоги на вирішення актуальних соціально-економічних та екологічних проблем.

Для досягнення бажаного рівня ефективності національного та регіонального менеджменту не менш важливу роль відіграє сукупність заходів, спрямованих на *зниження рівня корумпованості та мінімізації економічної діяльності* в країні та її регіонах, що можливо, в першу чергу, за рахунок

формування ефективного нормативно-правового забезпечення та розвитку системи органів дізнання. У зв'язку з цим першочерговим завданням є незалежний моніторинг результатів діяльності державних службовців органів центрального апарату виконавчої влади, територіальних органів, органів місцевого самоврядування, які працюють у сферах з високим ризиком потенційної можливості прояву різних видів корупції, а саме: у сфері управлінської, адміністративно-господарської, контрольної-інспекційної діяльності, при наданні дозволів, ліцензій і патентів на здійснення тих або інших видів робіт, здійснення експертної оцінки, у сфері роботи з кадрами при вирішенні питань соціального забезпечення, а також присвоєння рангів державним службовцям вищих категорій, подовження терміну перебування на державній службі.

Високий ризик проявів корупції можливий і в сфері міжнародної діяльності при здійсненні зовнішньоторговельних операцій, розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, у тому числі в частині отримання та надання міжнародної технічної допомоги, що в першу чергу пов'язано з недосконалістю, складністю та суперечливістю системи оподаткування та її нормативно-правового забезпечення. Це призводить до посилення та розширення тіньової складової економічної діяльності, зокрема її зовнішньоекономічних видів.

Припинення корупційних проявів у сфері державного управління та тінізації економіки лежить у площині не тільки правового врегулювання, але й розвитку соціальної свідомості громадськості. Без посилення першого аспекту неможливо підвищити рівень довіри до органів державної влади, в першу чергу до її судової гілки. Формування певного світогляду у громадськості про цінності демократії та дієвість принципу верховенства закону, підтвердження цього на практиці дозволить змінити сприйняття проявів корупції з лояльного та толерантного на протилежне. Це дозволить не те щоб викоринити корупцію, а змінити ставлення до неї, оскільки при виникненні правопорушень економічної спрямованості у сфері службової діяльності, а саме хабарництва, завжди беруть участь дві сторони.

Формування ефективного та дієвого нормативно-правового поля, стимулюючого розвиток саме підприємницької діяльності, зокрема системи оподаткування, дозволить знизити тіньову складову економічної діяльності, що призведе до зниження рівня корумпованості в країні та її регіонах, до підвищення темпів регіонального соціально-економічного розвитку в цілому. У зв'язку з цим цікавим є практичний досвід органів державної влади країн Центрально-Східної, Східної Європи та Центральної Азії, про що свідчать високі оцінки в міжнародних рейтингах, зокрема за індексом сприйняття корупції (для Туреччини – 4.4, Хорватії – 4.1, Грузії – 4.1) [387; 407] та ведення бізнесу в країні (для Казахстану) [45], при адаптації якого слід враховувати національні особливості господарювання.

Стратегічною метою подолання диспропорцій у розвитку регіонів є створення ефективної системи міжбюджетних відносин, їх узгодження із загальною логікою змін на регіональному та місцевому рівнях, а також з пріоритетними напрямками соціально-економічного розвитку України. Для цього необхідно: створити умови, за яких регіони були б зацікавлені нарощувати надходження до бюджету (наприклад, залишати на місцях 50-60% від перевиконання прибуткової частини бюджету, а згодом 50-70% зборів податків); об'єднати фінансові можливості територіальних громад для вирішення ними своїх соціально-економічних проблем, що дозволить зменшувати витрати на забезпечення діяльності органів управління; включити до Державного бюджету України спеціальну бюджетну програму розвитку регіонів.

У сфері зміцнення прибуткової бази місцевих бюджетів необхідно: сформувати достатній мінімум ресурсів у регіональних органах влади, які включають місцеві податки та збори й комунальну власність; впровадити стимули для зацікавленості регіональних органів влади й органів самоврядування у підвищенні розмірів регіональних бюджетів на основі закріплення за ними на довгостроковій основі певної частки загальнодержавних надходжень; визначити значення нормативів відрахувань від

загальнодержавних податків до регіональних бюджетів з урахуванням коефіцієнтів диференціації, які враховують регіональні особливості та рівень розвитку регіонального господарського комплексу; надати регіональним органам влади більше повноважень прав з регулювання розмірів податкового навантаження. У сфері визначення витратних повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування – вдосконалення нормативів соціальних видатків, які повинні враховувати регіональну та місцеву специфіку.

Визначальною основою вдосконалення міжбюджетних відносин повинен стати принцип акумулювання на регіональному рівні фінансових ресурсів, достатніх для органів місцевого самоврядування при виконанні власних і делегованих повноважень. Створення ефективної системи міжбюджетних взаємовідносин має реалізовуватися без руйнування принципів бюджетного унітаризму. В той же час її необхідно поєднати з елементами бюджетної децентралізації. Це є можливим на основі розширення податкової бази місцевих бюджетів, забезпечення бюджетного фінансування програм соціально-економічного розвитку, розробки та втілення на практиці механізмів розподілу централізованих інвестицій тощо.

Застосовані механізми фінансового вирівнювання регіонального розвитку мають бути переглянуті та ґрунтуватися на об'єктивних критеріях, гарантованих державою соціальних стандартах, нормативах мінімальної бюджетної забезпеченості, законодавчо визначеного переліку завдань регіонального розвитку України. При цьому важливе питання розвитку регіонів необхідно розглядати не через дотації та субсидії, а через підвищення рівня збору податків до місцевих бюджетів за рахунок розвитку бізнес-активності, інноваційних форм організації виробництва та ін. Основою забезпечення регіонального розвитку повинна стати мобілізація їхнього потенціалу, трансформація регіональної господарської системи згідно з вимогами забезпечення необхідного рівня міжнародної конкурентоспроможності.

Реалізація таких заходів дозволить забезпечити закріплення автономії

регіональної та місцевої влади щодо розподілу податкових і витратних повноважень. Це конкретизує витратні зобов'язання кожного рівня управління та гарантуватиме їх автономне фінансування за рахунок достатньої власної ресурсної бази.

Ще одним механізмом регіонального розвитку, який все активніше використовується в європейському економічному просторі, є розвиток транскордонного та міжрегіонального прикордонного співробітництва з метою забезпечення *зовнішньоекономічної безпеки*. В Україні створені та функціонують шість єврорегіонів: «Буг», «Карпатський», «Нижній Дунай», «Верхній Прут», «Дніпро» та «Слобожанщина».

Транскордонне співробітництво, з нашої точки зору, може розглядатися як інструмент подвійного призначення. Природа та характер цього інструменту дозволяють паралельно (в тісному взаємозв'язку) вирішувати подвійне стратегічне завдання реалізації європейських прагнень України, підкріплених необхідними реформами на рівні центрального уряду, і створення критичної маси проєвропейських сил на місцевому та регіональному рівнях.

Сучасні тенденції розвитку транскордонного співробітництва в контексті регіонального розвитку зумовлюють зміну уявлень про організацію адміністративно-територіального устрою держави, про мешканців трансграничних регіонів. Мешканці прикордонних регіонів найчастіше опиняються в досить невігідному становищі, відчуваючи на собі тягар обмежень, пов'язаних із пересуванням людей, товарів, ідей і послуг. Окрім того, перебуваючи на периферії держави, вони не отримують належну увагу до них органів державної влади та стають заручниками розвитку регіональних диспропорцій. Для самостійного ж розв'язання своїх проблем у таких регіонів немає ані коштів, ані можливостей. У підсумку значна частина таких регіонів отримує статус депресивних.

На міжнародному рівні для вирішення цих проблем, а також для вирівнювання рівня розвитку європейських регіонів, стирання кордонів між ними, з метою створення єдиної та процвітаючої Європи, в 1980 р. було

прийнято Європейську рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними громадами, спрямовану на більш тісну співпрацю між прикордонними регіонами в сфері економіки, екології, науки, культури.

Відповідно до цієї конвенції, «транскордонне співробітництво» визначається як будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або владами, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох договірних сторін, і на укладання необхідних угод або досягнення домовленостей [3]. Розвиток такої форми міжнародного співробітництва здійснюється в межах транскордонних регіонів і характеризується відповідними етапами розвитку, принципами, функціями транскордонного співробітництва.

Транскордонний регіон – це просторове утворення, яке охоплює територію мінімум двох країн, які є географічними сусідами та мають розвинені коопераційні, виробничі, торгівельно-економічні та інвестиційні взаємовідносини. Наявність об'єктивного процесу утворення та розвитку транскордонного регіону підтверджує відповідний рівень розвитку взаємовідносин (виробничих, економічних, фінансових, культурних та ін.), які розвиваються між двома регіонами різних країн.

Згідно зі статистикою ЄС, в Європі існує 184 регіони, які розвивають прикордонні зв'язки, з яких 122 – прикордонні, а 58 межують не з державами – членами ЄС. На жаль, формування єврорегіонів в Україні носить швидше хаотичний характер. Конкретна необхідність співпраці саме між цими учасниками не обґрунтовується. Приклад швидкого розриву економічних зв'язків на пострадянському просторі та переорієнтація колишніх радянських республік на світові (передусім європейські) ринки свідчить, що фактор сусідства вже не означає обов'язковості тісної економічної співпраці. Ця теза проявляється й на регіональному рівні.

Багато експертів виділяють сильну залежність життєздатності єврорегіонів від джерел фінансування, як правило зовнішніх. Низька ефективність функціонування транскордонних регіонів пояснюється

незадовільним рівнем фінансового забезпечення, невизначеністю механізмів і джерел фінансування, видів та напрямків їх формування. Пов'язано це багато в чому з тим, що розвиток економіки країн СНД в цілому й України зокрема йде шляхом концентрації фінансових ресурсів у великих містах, а віддалені регіони страждають на гострий дефіцит коштів. Бюджети місцевого самоврядування хронічно дефіцитні. Податкових та інших надходжень ледь вистачає на поточне споживання. Створення та розвиток інституційних та інфраструктурних проектів на муніципальному рівні припиняється вже на стадії бюджетного планування. В результаті регіональні бюджети як ресурс діяльності євро регіону практично не сприймаються.

Через це у багатьох випадках євро регіони виникають саме як засіб створення нового механізму фінансування свого ж розвитку (залучення коштів Євросоюзу). І це формулюється одним з головних завдань розвитку євро регіону. Інше потенційне джерело фінансування євро регіонального будівництва – приватні кошти, і перш за все кошти бізнесу, також практично не беруть участі в процесі.

З огляду на той факт, що Україні в найближчому майбутньому членство в Євросоюзі забезпечено не буде, цільовою спрямованістю євро регіонів в Україні має бути: зниження соціально-економічних диспропорцій між Євросоюзом та Україною, виконання функцій посередників в економічних відносинах між Євросоюзом та Україною з отриманням певних економічних преференцій, а також використання прикордонного статусу для оздоровлення та розвитку економіки прикордонних регіонів.

Стратегічні напрями вдосконалення механізмів регіонального розвитку України повинні передбачати розширення повноважень регіональних органів влади щодо ведення не тільки зовнішньоекономічної діяльності, але й інших форм транскордонного співробітництва. Для підвищення ефективності діяльності євро регіонів потрібно гармонізувати правові повноваження національних суб'єктів цього співробітництва, делегувати регіонам України правові та фінансові повноваження, релевантні повноваженням суб'єктів

співробітництва сусідніх країн.

Механізми регіонального розвитку в Україні, перш за все, повинні бути стратегічно орієнтовані на сталість регіонального розвитку та забезпечувати: зростання темпів економічного розвитку, створення ефективної структури регіональної економіки та розвиток сучасної ринкової інфраструктури, мінімізацію залежності регіональної економіки від зовнішніх факторів, активізацію розвитку людського потенціалу, підвищення екологічної безпеки й охорони навколишнього середовища та ін.

З огляду на необхідність вирішення даних проблем регіонального розвитку реалізація запропонованих механізмів регіонального розвитку має забезпечити:

- вирішення регіональних і міжрегіональних проблем розвитку завдяки об'єднанню фінансових ресурсів регіональних органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування;

- формування оптимальної високоефективної структури регіональних господарських комплексів регіонів, що сприятиме їх комплексному розвитку на основі наявного ресурсного, економічного, науково-технічного та людського потенціалів із використанням переваг і можливостей геополітичного становища регіонів;

- підвищення значущості та повноважень регіонів у міжнародному економічному співробітництві, активну інтеграцію регіонів у міжнародні інтеграційні процеси на основі виробничої кооперації та спеціалізації, активізацію міжрегіонального транскордонного співробітництва;

- вдосконалення системи державного стратегічного програмування регіонального розвитку;

- науково обґрунтоване підвищення рівня децентралізації влади на основі розмежування функцій і повноважень центральних і регіональних органів виконавчої влади.

У цілому необхідність використання принципово нового підходу до формування ефективних механізмів регіонального розвитку зумовлена

суттєвими змінами в інституційній структурі економіки України. Виробництво більше 60% товарів і послуг припадає на недержавний сектор економіки. У цих умовах втратили свою ефективність пряма бюджетна підтримка та важелі прямого державного втручання в діяльність суб'єктів господарювання.

Тому головним інструментом стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів повинні стати власні ресурси та потенційні можливості вирішення існуючих проблем. Регіональні господарські комплекси повинні трансформуватися з об'єктів державного управління в суб'єкти соціально-економічного розвитку держави.

При формуванні екологічних механізмів слід мати на увазі, що для подолання негативних екологічних тенденцій та поступового переходу на модель «зеленої» економіки на охорону і відновлення стану довкілля необхідно направляти 2-3 % ВВП.

В умовах зростаючої значущості екологічного фактора в моделях досягнення сталого розвитку країни залишковий принцип фінансування природоохоронних програм можна вважати недоцільним. Таким чином, на макрорівні необхідно:

- переглянути критерії та механізм планування витрат на охорону навколишнього природного середовища відповідно до вимог природоохоронного законодавства. Існує потреба в трансформації механізму розподілу фінансових коштів з бюджету на природоохоронні цілі;
- істотно скоротити управлінські витрати, які перевищують витрати держбюджету на охорону довкілля;
- запровадити статистику зіставлення планових екологічних витрат з фактичними для того, щоб відслідковувати реальну ситуацію екологічного інвестування.

З огляду на те, що сьогодні Україна стоїть перед вибором стратегічної траєкторії свого еколого-економічного та соціального зростання, зміст екологічної політики полягає в ефективному залученні природних ресурсів до виробничо-господарського обороту.

Гармонізація еколого-економічних відносин повинна стати домінантою національної екологічної політики в Україні. Це, в свою чергу, ініціює подальшу активізацію в напрямі розробки національної концепції сталого розвитку та реалізацію ефективних моделей її впровадження. Це потребує деякої імплементації існуючих у даній площині міжнародних провідних концептуальних принципів у практику прийняття управлінських рішень в Україні. З огляду на існуючий міжнародний досвід можна констатувати, що в Україні є ще багато прогалин в напрямі розбіжностей чинного законодавчо-нормативного поля з міжнародно визнаними вимогами та підходами. Цей факт потребує не лише приведення їх до відповідності, а й розробки змістовних доповнень щодо сутності та організаційних важелів впровадження економіко-екологічних механізмів, визначення необхідності їх гармонізації.

Для прискореного подолання кризи та активізації економічного зростання необхідно забезпечити реальну підтримку макроекономічних реформ у площині створення екологоорієнтованої й ефективно функціонуючої ринкової системи, налагодження сучасного інформаційного екологічного простору, широкомасштабної інтеграції в природо-ресурсній сфері.

Одночасно має трансформуватися і процес нормотворчості, спрямований передусім на системне правове забезпечення економіки України на шляху інтеграції в світовий еколого-економічний простір. Основну увагу при цьому необхідно сфокусувати на законодавчому режимі та конкретизації основ регіоналізації відносно створення ефективних регулюючих і заохочувальних механізмів збереження довкілля.

4.3. Інноваційний розвиток регіональних господарських систем

У сучасних умовах конкурентна боротьба на рівні як держав, так і регіонів все більше вимагає освоєння інновацій. У розвинених країнах

приріст ВВП на 75-90% досягається за рахунок «прогресу в знаннях» – інтелектуалізації основних факторів виробництва. В Україні цей показник не перевищує 10%. Стає очевидним, що подальше забезпечення економічного зростання регіональних господарських систем за рахунок використання екстенсивних механізмів розвитку та випуску продукції з низьким ступенем обробки є безперспективним. Тому переведення регіональних економік на інноваційний шлях розвитку вважається безальтернативним і є найважливішою загально-національною задачею.

У структурі інноваційних розробок промислово-розвинених країн 60-65% припадає на розробки, які мають суттєвий вплив на забезпечення провідних позицій цих країн у системі світового господарства. В той же час, питома вага інновацій, які спрямовані тільки на поліпшення традиційних технологій і прийомів виробництва, в таких країнах постійно зменшується і в кращому випадку не перевищує 12-15%. Ще однією суттєвою тенденцією розвитку провідних економічних систем світу є стале підвищення частки інноваційного сектора народного господарства, насамперед в доданій вартості та зайнятості. Так, питома вага цієї сфери в обробній промисловості провідних країн складає приблизно 30-40%.

Протягом останніх 25 років випуск інноваційних видів продукції щороку підвищувався на 6-7% у порівнянні з 2-3% для інших категорій промислових товарів. Розвиток глобальної економічної діяльності в інноваційному секторі особливо посилюється в останні роки, коли світовий приріст обсягів інноваційного виробництва складав близько 9%, що майже в 3 рази вище, ніж темпи зростання обсягів виробництва в обробній промисловості. Широке застосування нововведень у виробництво призводить до зниження рівня ресурсо- та енергоємності продукції, підвищення продуктивності праці. У підсумку зростає й рівень міжнародної конкурентоздатності країни та її регіонів.

Безумовно, такі структурні деформації свідчать про складний характер та вагомі специфічні риси інноваційної моделі розвитку. Вона включає

велику кількість структурних елементів, які знаходяться у тісній взаємозалежності. Головними елементами інноваційної моделі є: комплекс науково-технічних досліджень та інновацій, відповідна система підготовки кадрів і підвищення їх професійного рівня, механізми комерціалізації науково-технічних розробок, система менеджменту та стимулювання інноваційного розвитку регіональних господарських комплексів.

Кожний з вищевказаних елементів має виконувати свої функції у функціонуванні моделі інноваційного розвитку. Без них не представляється можливим забезпечити позитивні результати її функціонування. Тим не менше, провідну роль має система менеджменту та стимулювання інноваційного розвитку регіональних господарських комплексів як на державному, так і на місцевому рівнях.

Зокрема, державна стратегія інноваційного розвитку визначає можливості та напрями розвитку всіх інших елементів моделі. Для інноваційної моделі регіонального розвитку властивою є переорієнтація державної політики від прямого втручання в інноваційні процеси до переорієнтації на більш ефективні механізми опосередкованого впливу. Це може бути: формування передумов для підвищення ринкового попиту на новітні технології, стимулювання розвитку конкурентного середовища, надання державної підтримки розвитку системи НДДКР і системи підготовки висококваліфікованих кадрів, дотримання авторських прав і прав інтелектуальної власності тощо.

Крім того, досвід розвитку регіональних господарських комплексів провідних країн світу свідчить про те, що інноваційно орієнтована регіональна господарська система визначається рядом специфічних рис:

- наявністю техніко-технологічного потенціалу розвитку – матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, які можуть забезпечити формування конкурентоспроможного інноваційного виробничого комплексу;
- точно визначеним вектором відтворювального процесу забезпечення високого рівня міжнародної технологічної конкурентоспроможності регіону

на основі використання знань, технологій та інформації;

- у порівнянні з традиційною регіональною економічною системою – більш високим рівнем економічної ефективності функціонування господарського комплексу регіону, що зумовлено широким впровадженням новітніх технологій.

Комплексний облік зазначених особливостей інноваційної моделі економічного розвитку регіональних господарських систем надає можливість обґрунтувати основні орієнтири для забезпечення сталого інноваційного розвитку регіонів України. Під сталим інноваційним розвитком регіону розуміють таку спрямовану зміну стану території (держави, регіону тощо), за якої висока якість життя забезпечується завдяки виробництву знань без збільшення обсягів природних ресурсів, які використовуються. Такий розвиток припускає постійно зростаючий у споживачів і виробників продукції вимірний попит на знання. Основним критерієм виміру попиту на знання може бути зміна попиту на висококваліфіковані кадри.

Перехід регіональних економічних систем на інноваційний шлях розвитку задає цільові орієнтири для промислової та соціальної політики країни. Державна науково-технічна політика, що лежить в основі формування регіональних інноваційних систем, включає концептуальні напрями розвитку всіх галузей регіонального господарства та всіх секторів науки. Разом із тим, кожен сектор науки та кожна галузь економіки об'єктивно мають свої організаційні та змістовні особливості.

Відповідно, для ефективного досягнення стратегічних цілей інноваційного розвитку, що синтезують у собі основні напрями науково-технічного розвитку кожної галузі, кожного сектору науки, кожного регіону, необхідна диференціація завдань, які стоять перед кожною галуззю економіки, перед кожним регіоном, перед кожним сектором науки.

Інноваційний шлях розвитку України ще більше посилить роль регіонів у соціально-економічному розвитку з багатьох об'єктивних причин. По-перше, інноваційний розвиток за своїм характером більше тяжіє до зниження

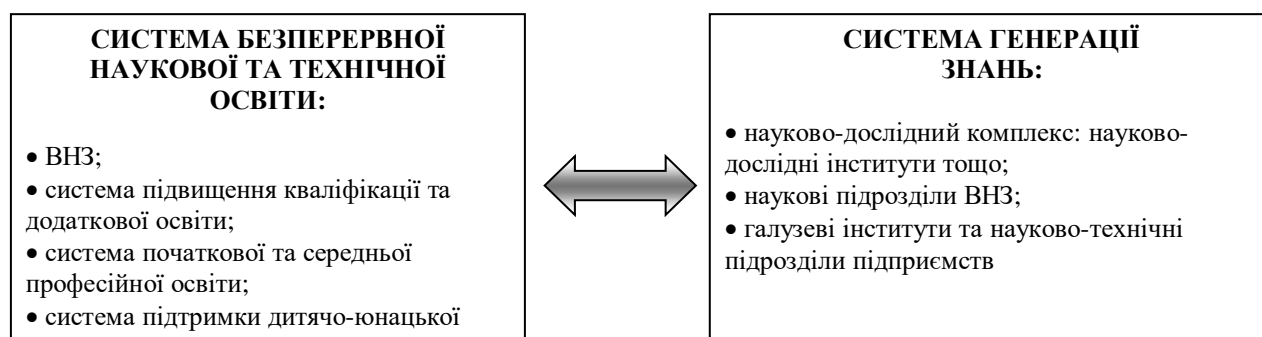
рівня централізації управління. По-друге, його результати насамперед характеризуються високою динамікою, гнучкістю, адаптивністю до змін. Окрім того, відносна територіальна компактність при різномірній, але достатньо повній інфраструктурі та кадрах, які добре розуміють особливості регіону, створює для інноваційного процесу практично ідеальні умови. Регіональна ж орієнтація інноваційного процесу дозволяє найбільш ефективно вирішувати великі проблеми, в тому числі раціональне використання можливостей природного середовища.

Створення ефективно функціонуючої регіональної інноваційної системи в сучасних умовах може розглядатися як глобальна стратегічна установка регіонального розвитку. Під регіональною інноваційною системою (далі – РІС) розуміється комплекс установ та організацій різних форм власності, які розташовуються на території регіону, створюють і розповсюджують нові технології, а також організаційно-правові умови їх господарювання, визначені сукупним впливом державної наукової та інноваційної політики.

Узагальнена структура регіональної інноваційної системи складається з 5-ти підсистем (рис. 4.6), що виконують певні функції.

1. *Система наукової та технічної освіти* – розвиток соціального капіталу на основі безперервного освітнього процесу, який дозволяє об'єднати потреби розвитку особистості та вимоги ринку праці.

2. *Система генерації знань* – підвищення конкурентоспроможності науково-освітнього комплексу регіону та створення умов для його відтворення на основі інтеграції науково-дослідної й освітньої діяльності, використання досягнень досліджень наукових центрів, галузевої та вузівської науки для забезпечення рівня освіти у ВНЗ, який відповідає світовому рівню розвитку науки та технологій.

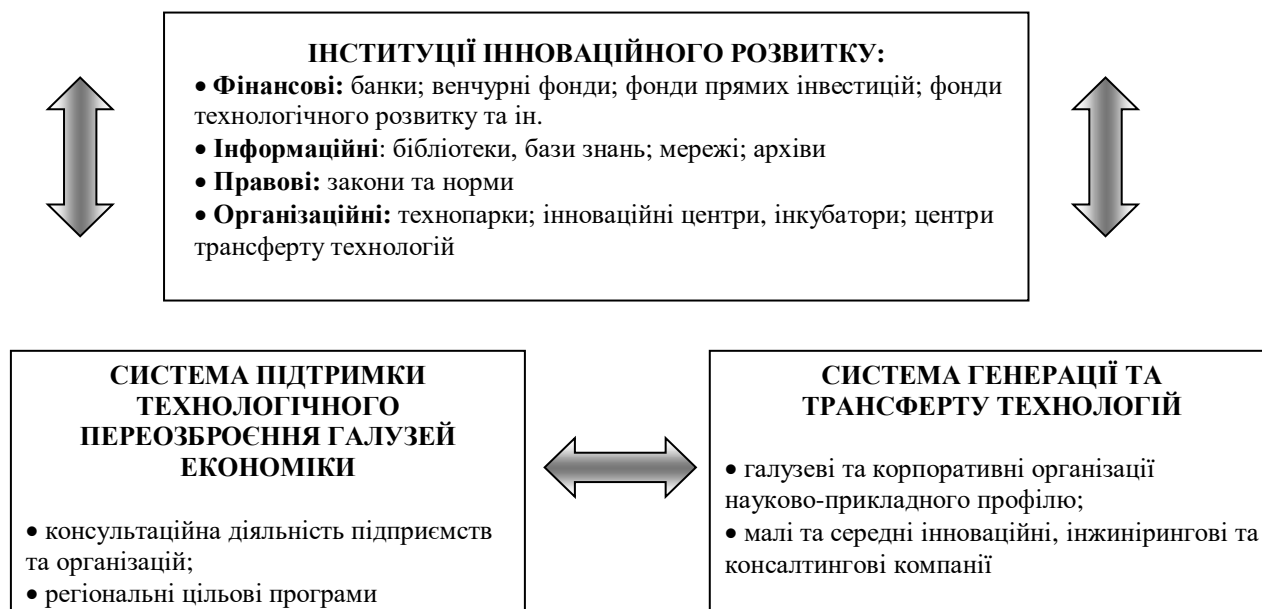

Рис. 4.6. Структура регіональної інноваційної системи

3. *Система генерації технологій* – стимулювання створення технологій для галузей інформаційної економіки, в яких потенціал знань трансформується в комерційні продукти з високою нормою додаткової вартості, стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу в інноваційній сфері.

4. *Система технологічного переозброєння підприємств* – формування та реалізація регіональних програм зі створення й освоєння на підприємствах краю високопродуктивних, екологічно чистих і ресурсозберігаючих технологій з одночасним посиленням технічних, екологічних та інших вимог до продукції, що випускається, та послуг, які надаються.

5. *Інноваційна інфраструктура* (табл. 4.1) – створення сприятливих умов для проведення досліджень і розробок, трансферу технологій і комерціалізації інновацій.

Таблиця 4.1

Основні підсистеми інноваційної інфраструктури регіону

Підсистема	Функції	Елементи
<i>Правова</i>	Формування певного правового поля для функціонування інноваційно активних підприємств на основі вдосконалення законодавчо-нормативного забезпечення	Державні органи управління, діяльність яких спрямована на врегулювання питань розвитку інноваційної діяльності
<i>Управлінська</i>	Здійснення регулюючого впливу на інноваційну діяльність підприємств, у тому числі інноваційно активних, надання консультаційних послуг, технічної допомоги, ведення моніторингу за результатами діяльності, розв'язання конфліктів і суперечок	Державні органи управління, спеціалізовані недержавні інститути й організації, міжнародні органи регулювання
<i>Матеріально-технічного забезпечення</i>	Виробничо-технологічна підтримка створення нової конкурентоспроможної наукоємної продукції та високих технологій, їх практичне засвоєння	Технопарки, інноваційно-технологічні центри, інноваційно-промислові комплекси, технологічні кластери
<i>Фінансово-економічна</i>	Забезпечення фінансово-економічної підтримки інноваційної діяльності, акумуляція інвестиційних ресурсів для реалізації інноваційних проектів і програм, організація процесу фінансування науково-технічної діяльності на умовах програмно-цільового пріоритетного підходу	Різні типи фондів (бюджетні, венчурні, страхові, інвестиційні) та інші фінансово-економічні інститути
<i>Кадрова</i>	Підготовка інноваційних менеджерів для управління реалізацією інноваційних проектів, стимулювання розкриття й активізації творчого потенціалу дослідників і розробників, підвищення інноваційної культури населення	Коучинг-центри, науково-освітні організації тощо
<i>Інформаційно-</i>	Створює можливість передачі та	Бібліотеки, інформаційні

Підсистема	Функції	Елементи
<i>маркетингова</i>	розповсюдження даних про напрями розвитку інноваційної галузі, стан ринкового середовища, наявність нових об'єктів інтелектуальної власності; організації маркетингової, рекламної та виставкової діяльності, патентно-ліцензійної роботи та захисту інтелектуальної власності; сертифікації наукоємної продукції	центри; центри трансферту технологій, торгово-промислові палати, біржі наукоємних та інформаційних технологій, різні телекомунікаційні системи, мобільний цифровий радіотелефонний зв'язок та ін.

У даному контексті при визначенні категорії регіональної інноваційної системи природним є акцент на взаємодію організацій, які генерують і передають знання, з організаціями, які використовують результати науково-технічної діяльності та реалізують продукцію на регіональному ринку й поза його межами. Незважаючи на те, що регіональна політика в багатьох країнах ставить за мету ліквідацію територіальних нерівностей, забезпечення рівних можливостей мешканцям різних територій, створення регіональних інноваційних систем не вимагає обов'язкового вирівнювання показників науково-технічного розвитку на всіх територіях.

Як елемент соціально-економічного розвитку регіону регіональна інноваційна система є інструментом підвищення конкурентоспроможності виробників даного регіону, забезпечує зайнятість найбільш кваліфікованої частини населення, сприяє підвищенню загального освітнього рівня населення, що вже саме по собі має далекосяжні соціальні наслідки.

У діяльності РІС домінує створення регіональної інноваційної інфраструктури. Дійсно, великомасштабні важелі впливу на підприємства регіону та сферу, що генерує знання, перебувають у руках центральних органів влади. Фіскальні й адміністративні заходи впливу регіональних органів влади обмежені рамками їх повноважень. У взаємодіях з інфраструктурними елементами, навпаки, роль регіонів значно вища, ніж

вплив центральних органів влади. Централізовано створюються структури, які є носіями ідеології інноваційних перетворень в економіці, реальне функціонування інфраструктури здійснюється в регіонах для реалізації потреб регіональних науково-технічних комплексів і за підтримки регіональних органів влади.

Безсумнівним є той факт, що основою конкурентоспроможності регіональної економіки в сучасних умовах є здатність виробничої структури регіону до адаптації, перш за все у підвищенні частки інноваційних виробництв та економічної діяльності з високою часткою доданої вартості. Структурні диспропорції регіонального розвитку не тільки стримують реалізацію інноваційного потенціалу, але й підвищують чутливість регіональної економіки до зовнішніх ризиків.

Структурні трансформації в економіці країни відбувалися роками без розробки відповідної комплексної концепції реформування господарського комплексу. До того ж була характерна орієнтація сировинних і низькотехнологічних секторів виробництва на експорт, що в свою чергу зумовило інтенсивну експлуатації природно-ресурсних конкурентних переваг країни. Структурна розбалансованість економіки негативно впливає на потенційні можливості подальшого економічного зростання та поліпшення конкурентоспроможності в довгостроковому періоді.

У той же час сучасна глобальна економіка формує здатність реагування на перспективи паритетної інтеграції у світове господарство та реалізацію стратегічних національних інтересів у процесі поглиблення економічного співробітництва з ЄС. Найбільш проблемним в контексті потреб структурної трансформації регіональних інноваційних систем є:

- посилення конкурентної боротьби за висококваліфікованих фахівців для формування конкурентних переваг національних економічних систем;
- загроза консервування спеціалізації вітчизняного промислового комплексу на експорті сировини та продукції з низькою питомою вагою доданої вартості;

- втрата конкурентних переваг регіонів України, орієнтованих на зовнішній попит, унаслідок зростання цін на імпортовані енергоресурси;
- відсутність дієвих механізмів стимулювання перетоку фінансових ресурсів інноваційно орієнтованих галузей регіональних економічних систем;
- незадовільний рівень ефективності використання інноваційного потенціалу як головної детермінанти адаптації економічної системи та підвищення рівня конкурентоспроможності.

Гострота перерахованих загроз реалізації інноваційного напрямку розвитку регіонів України підтверджується результатами дослідження сучасних тенденцій в інноваційному розвитку регіональних господарських систем. На жаль, на відміну від провідних країн світу, вектор інноваційного розвитку регіонів України не відповідає вимогам сучасного етапу розвитку світового господарства. Питома вага високо- та середньотехнологічних галузей у промисловості залишається набагато нижчою, ніж у розвинених країнах [53]. В регіонах країни зберігається дуже низький рівень науково-технічного оснащення цілого комплексу сфер регіонального господарства.

Окрім того, причини недостатньо ефективного розвитку інноваційної діяльності в регіонах України полягають, на нашу думку, перш за все у відсутності системної інтеграції та взаємодії існуючих елементів регіональних інноваційних систем. У більшості регіонів відсутні або недостатньо розвинені обов'язкові елементи інноваційної системи. Так, наприклад, багатьох обов'язкових елементів РІС розвинених країн (система венчурного фінансування, страхування інноваційних інвестицій, лізинг високотехнологічної продукції, фондовий ринок для наукоємних компаній та ін.) в Україні поки що немає або вони перебувають у зародковому стані. Причина криється в слабкості державного регулювання, а також у недостатній розвиненості ринкових відносин в інноваційній сфері на регіональному рівні.

Відсутність або слабкість стратегічних аспектів в управлінні інноваційною діяльністю на всіх рівнях регіонального управління орієнтують

підприємства більшою мірою на вирішення оперативних і тактичних завдань. Цьому сприяє також система фінансового забезпечення, яка налаштовує бізнес-структури на використання переважно «коротких» фінансових коштів, які швидко окупляються. Недостатність масштабних інноваційних проєктів суперечить тривалому характеру науково-інноваційних процесів, які вимагають встановлення довгострокових наукових, господарських і технічних зв'язків.

Слабкий рівень інноваційної сприйнятливості підприємств, характерний для новостворюваних і діючих організаційних структур, призводить до зниження інноваційної активності, сприяє переважній орієнтації національного господарства на сировинні та традиційні галузі, які не потребують значних і ризикованих інвестицій в інновації.

Обмеженість фінансових та економічних інструментів регулювання інноваційної діяльності з боку державних органів, яка виражається в недосконалості податкових пільг, кредитної політики, механізмів митного регулювання, зумовила недостатню розвиненість інфраструктурних елементів інноваційного комплексу. Це виявляється, перш за все, в обмежених масштабах поширення сучасних інформаційних технологій і комунікаційних засобів. У період масштабних перетворень істотних втрат зазнала державна система інформаційного та патентно-ліцензійного забезпечення. Нові організаційні форми інноваційної діяльності, що належать до її інфраструктури (технопарки, технополіси, наукогради та ін.), поки що не мають ані за масштабами, ані за якісними характеристиками істотного впливу на функціонування РІС, їх системна інтеграція в інноваційний простір вимагає часу та цілеспрямованих зусиль федеральних і регіональних органів управління інноваційною діяльністю.

Домінування в багатьох галузях промисловості (насамперед сировинних) тенденції до підвищення ступеня використання існуючих виробничих потужностей із застосуванням застарілих технологій суперечить

вимогам інноваційно-інвестиційної моделі розвитку регіональних господарських систем і разом із зовнішніми чинниками зростання вартості енергоресурсів призводить до вичерпання «запасу» цінової конкурентоспроможності. Це буде зумовлювати втрату національними виробниками конкурентних переваг у майбутньому.

Для регіонів України характерні низькі темпи накопичення основного капіталу та незабезпеченість міжгалузевого переливу капіталу до секторів економіки, які інтенсивно використовують інновації. Галузева структура інвестицій залишається далекою від потреб інноваційного розвитку. Це консервує невідповідність інфраструктури регіональних господарських комплексів сучасним тенденціям розвитку світового господарства та збільшує технологічний розрив у порівнянні з розвинутими країнами світу.

Значною проблемою залишається орієнтація іноземного капіталу на закріплення існуючої індустріальної структури економіки України. Основними мотивами для іноземних інвесторів є забезпечення доресурсного потенціалу країни. Крім того, їх безперечно цікавлять високоприбуткові та швидкоокупні галузі та сектори діяльності. Така орієнтація іноземних інвестицій гальмує адаптаційні процеси в національній економіці до вимог світових ринків товарів і послуг.

Крім того, до чинників, які стримують ефективну реалізацію моделі інноваційного розвитку в регіонах України, слід віднести:

- невідповідність системи організації виробництва та рівня менеджменту завданням інноваційного розвитку регіонів;
- поганий стан технічного та ресурсного потенціалу багатьох галузей промисловості через високий рівень зношеності основних виробничих фондів;
- відсутність у суб'єктів підприємницької діяльності спеціальних відділів, у завдання яких входить збір, зберігання та аналіз наукової та технічної інформації;

- відсутність комплексу нормативно-правових актів забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності;

- для забезпечення належних темпів впровадження інновацій українські підприємства змушені орієнтуватися, як правило, на власні кошти через те, що як державі, так і приватні інвестори слабо орієнтовані на інвестування інноваційного розвитку.

Таким чином, структурна недосконалість економіки України вже призводить до різкого зниження конкурентоспроможності її регіонів внаслідок прискореного нівелювання цінових переваг, зумовленого зовнішніми енергетичними ціновими «шоками». Це актуалізує необхідність прискорення структурної перебудови регіональних господарських комплексів і зміцнення інноваційних факторів економічного розвитку регіонів шляхом проведення активної інноваційної політики. Існує необхідність зміни в орієнтації державної регіональної політики на створення умов концентрації капіталу на пріоритетних з точки зору напрямів інноваційного розвитку регіонів.

З урахуванням вимог щодо суті підсистем інфраструктури інноваційного регіонального розвитку, труднощів і бар'єрів, які стають на шляху її затвердження в регіонах, пропонується комплекс заходів із впровадження інноваційної моделі розвитку регіональних господарських систем, виходячи з концепції інформаційної економіки на базі знань:

- стимулювання на регіональному рівні створення та використання нововведень за допомогою інтеграційної підтримки наукових, інноваційних та освітніх організацій;

- стимулювання створення малих інноваційних підприємств за допомогою регіональної інфраструктури інновацій і методів прямої державної підтримки найбільш перспективних проектів, відібраних на конкурсній основі;

- підвищення в регіонах рівня інноваційної культури при провідній

ролі університетів як осередків освіти, науки, культури та інновацій;

- формування кластерів високотехнологічних підприємств із провідним для кожного регіону науково-технологічним, освітнім і виробничим напрямками;

- формування інноваційних територій, технополісів як територіально-виробничих структур, які базуються на постійно поновлюваних процесах отримання, виробництва та комерційної реалізації інноваційних продуктів і послуг для потреб населення та підприємств.

Загальним принциповим підходом до формування стратегії інноваційного розвитку регіонів має бути побудова регіональної інноваційної системи із застосуванням наступних системних принципів: раціонального з'єднання та доповнення елементів інфраструктури з урахуванням нелінійної структурної моделі інноваційних процесів; відкритості системи використання міжрегіонального та міжнародного співробітництва у сфері трансферу технологій; формування точок зростання в інноваційній сфері з опорою на наявні конкурентні переваги; з'єднання ринкових механізмів із державною підтримкою інновацій; використання регіонального замовлення для підготовки кадрів для інноваційної сфери; моніторингу й управління ефективністю регіональної інноваційної системи.

Крім того, необхідно зазначити, що трансформаційні зміни, які безсистемно відбуваються в регіональних економічних комплексах, без належного державного регулювання демонструють тенденції, прямо протилежні тим, які потрібні для формування економіки знань. Подолання цих тенденцій, забезпечення прогресивних структурних змін потребує значних зусиль з боку підприємців, державних і регіональних органів влади та послідовності в проведенні регіональної інноваційної політики. В базис цієї політики доцільно поставити прагнення забезпечити зростання наукоємності регіональних господарських комплексів, орієнтацію їх структурної перебудови на виробництво інноваційної продукції.

Комплексна система продукування нових знань, освіти та підвищення кваліфікації, комерціалізація наукових результатів і широке використання їх у виробничому процесі повинні стати невід'ємними ланками інноваційно орієнтованого регіонального розвитку України та забезпечити активне проникнення на зовнішні ринки українських постачальників готової, в першу чергу наукоємної, продукції, яка не поступається, а в деяких випадках перевершує закордонні аналоги за рахунок застосування унікальних вітчизняних технологій і технологічних рішень.

4.4. Інституціональне забезпечення трансформаційних зрушень

Забезпечення сталого регіонального розвитку вимагає переорієнтації центра ваги економічної політики з зовнішніх джерел на внутрішні джерела розвитку, необхідності здійснити перехід до регіонально орієнтованого розвитку. Це означає, що одним із пріоритетів економічної політики держави має бути пошук шляхів і методів розв'язання актуальних проблем розвитку регіонів. Особливо дискусійного характеру набуває питання про визначення цілей, завдань і методів реалізації державної регіональної політики, ролі держави, тих чи інших інститутів у вирішенні соціальних та економічних проблем, що з'явилися в регіонах при переході до ринкових умов господарювання.

Сучасний стан розвитку регіональних господарських комплексів продемонстрував неспроможність обраного напрямку реформування, заснованого на принципах неокласичної парадигми. Цей підхід загострив внутрішні суперечки регіонального розвитку, посилив процес його поляризації та стагнації. У результаті в Україні не повною мірою сформовані інституціональні основи регіонального розвитку, необхідно чітко визначити лінію поділу між

«інститутами» й «інституціями» регіонального розвитку, визначивши їх спільні та відмінні риси, оскільки не всі автори ототожнюють дані поняття.

Так, на думку С. Степаненка, теоретика в цій галузі знань, економічні інститути слід розглядати як «свідомо створені (економічним центром) умови для проходження процесу економічної взаємодії у відповідних секторах (підсистемах) економічної системи, спрямовані на забезпечення її цілісності, формування економічних суб'єктів, мотивів і стимулів їх активності, узгодження загальних цілей і впорядкування дії щодо їх досягнення» [327, с. 294].

Диференціація економічних інститутів багато в чому зумовлена факторами зовнішнього середовища, об'єктивними процесами розвитку тієї чи іншої економічної системи, практичним проявом яких є ті або інші засоби досягнення поставлених цілей і завдань економічного розвитку, в даному випадку – сталого регіонального розвитку країни, що є запорукою успішності національної економіки в цілому, оскільки сильні регіони в сукупності формують сильну національну економіку країни.

У зв'язку з цим в якості засобів практичної взаємодії в тій або іншій економічній системі, між її елементами та центральними економічними інститутами розглядають економічні інституції, основою дієвості яких виступає влада органів державного управління. «Ці економічні інституції мають форму декретів, указів, законів, постанов, положень, листів, методичних рекомендацій тощо» [327, с. 294]. Тому розвиток інститутів економіки, ринку та ін. неможливий без комплексного формування економічних, ринкових інституцій, необхідних для їх існування.

При відсутності необхідної інституціональної інфраструктури, кадрового забезпечення та фінансових ресурсів проблеми регіональних економічних систем стають все складнішими для центральних органів влади. Спорадична інвестиційна діяльність у регіонах і безсистемно фінансовані цільові програми демонструють свою нездатність підвищити рівень розвиненості регіонів й одночасно створюють передумови для деструктивної конкуренції територій.

Остання виявляється в тому, що одні й ті ж регіони, з одного боку, можуть вимагати збільшення обсягу надання трансфертів, демонструючи з цією метою важке в порівнянні з іншими територіями положення, а з іншого – заявляти потенційним інвесторам про свою особливу інвестиційну привабливість. У цієї парадоксальної конкуренції є об'єктивні причини (історія відносин між територіями радянського періоду, очевидна відсутність їх економічної самодостатності, структурні зміни в економіці та ін.), але немає жодного позитивного результату. Отримані таким чином регіональні преференції не призводять до якісного поліпшення ситуації в цих регіонах.

Відсутність чіткої позиції держави щодо регіонального розвитку не може бути компенсована навіть ринковими механізмами саморегуляції, оскільки світовий досвід показує, що ринкові відносини в їх чистому вигляді, як правило, здатні лише породжувати та поглиблювати регіональні проблеми. З другої половини ХХ ст. диспропорції ринкового розвитку в багатьох випадках трансформуються в територіальні диспропорції. Об'єктивні відмінності у стартових умовах розвитку регіонів здатні призводити до такої нерівності, яка не може бути прийнятною для сучасної держави ні з політичних, соціальних, економічних, ні з культурних, етнічних або інших міркувань. Отже, в ринкових умовах повинна бути і регіональна політика компенсаторного характеру, проведення якої неможливе без формування відповідної інституціональної інфраструктури.

У процесі формування такої інфраструктури потрібно брати до уваги той факт, що реальне використання територій уже досить давно вирішується не тільки на рівні центральних і регіональних органів влади, але й керівниками великих компаній і фінансово-промислових груп, які контролюють ключові ресурси тих чи інших регіонів. Формальна приналежність цих ресурсів до конкретної адміністративно-територіальної одиниці вже не має визначального впливу. Великий капітал досить вільний для того, щоб, оминаючи адміністративні бар'єри, реалізовувати власні інтереси на конкретній території та не займатися іншими проблемами

регіонального розвитку.

Регіональна влада найчастіше втрачає контроль над основними «точками розвитку». Її колишній інструментарій, за допомогою якого зберігалася керованість і цілісність регіональних економічних систем, фактично не працює. Спроби влади на містах здійснити адміністративний тиск на суб'єктів великого бізнесу призводить до того, що економічна активність разом із фінансовими ресурсами йде з даної території. При агресивності регіональної політики з боку великих компаній діяльність регіональних органів влади пригнічується або втрачає необхідну самостійність. З огляду на вищесказане формування інституційної інфраструктури регіонального розвитку має здійснюватися з урахуванням можливості узгодження інтересів великого бізнесу та вирішення найбільш гострих проблем регіонального розвитку.

Ще один аспект регіонального розвитку пов'язаний з реалізацією гео економічних інтересів конкретних держав і наднаціональних утворень. Слабка увага до врахування гео економічних реальностей досі залишається серйозним недоліком при розробці регіональних програм розвитку. Регіональна політика розуміється виключно як процес, що протікає всередині країни, часто повністю ігнорується той факт, що саме від місця регіону, від форм власності залежить рівень соціально-економічного розвитку та добробут населення, яке проживає на території.

Новий гео економічний вимір процесів регіонального розвитку повністю переконфігурує його інституціональну структуру, змінює уявлення про пріоритети розвитку, про ставлення між внутрішньою та зовнішньою політикою, призводить до створення нового інструментарію регіонального розвитку. Необхідною передумовою підвищення рівня життя населення регіонів України повинна стати переорієнтація від міжрегіональної конкуренції до забезпечення їх інтеграції та кооперації. Державні органи влади повинні визначити, на чому доцільно спеціалізуватися відповідним регіонам у світовій економіці, відповідно, які напрямки розвитку необхідно

активізувати й у що інвестувати фінансові ресурси. Інститути регіонального розвитку, у свою чергу, повинні забезпечити перехід до цих нових позицій. Таким чином, фактор геоекономічної конкуренції, в яку об'єктивно включена Україна та її регіони, зумовлює виникнення принципово нових вимог до інституціонального забезпечення регіонального розвитку.

Одним з ключових аспектів, що визначає результативність інституціонального забезпечення регіонального розвитку, є рівень централізації. Як правило, це штабний центр, в якому приймаються основні рішення та який забезпечує координацію різних інститутів, залучених до реалізації регіональної політики. Необхідність прийняття рішень «нагорі», тобто на рівні, з якого можна оцінити ситуацію, зважити проблеми та зрозуміти перспективи регіонів, зовсім не означає, що регіональна політика повинна реалізовуватися «зверху». У рамках прийнятих штабним центром рішень часто самі регіони якнайкраще використовують представлені можливості. У результаті цього в ряді країн роль центрального уряду зміщується в бік розробки та координації політики, а не її проведення.

Світовий досвід організації системи інституцій регіонального розвитку свідчить, що крім головного органу, функції якого найчастіше виконує спеціалізоване міністерство чи відомство, можуть створюватися й інші установи у вигляді комітетів чи агентств регіонального розвитку. Їх функції в системі інституціонального забезпечення регіонального розвитку можна представити наступним чином:

- центральне міністерство чи відомство (або інші установи центральної влади) виконує завдання центрального штабу, тобто розробляє основні концепції та стратегії реалізації державної регіональної політики;
- органи просторового планування, як правило, контролюють розвиток декількох регіонів і забезпечують публічно-правовий характер і нормативну структуру регіональної політики;
- агентства регіонального розвитку є переважно установами ринкового типу, тобто інтегрують зусилля та ініціативи підприємницьких структур на

вирішення проблемних аспектів розвитку регіональних економічних систем.

Конкретна інституціональна модель регіонального розвитку, яка обирається для розробки та реалізації регіональної політики, залежить від багатьох факторів. Навіть розвинені країни сильно відрізняються і за гостротою регіональних проблем, і за рівнем територіальних диспропорцій, і за рівнем політичної культури та відношення до «припустимої нерівності» територій, і за методами державного втручання в регіональні процеси. Специфіка гео економічних інтересів також впливає на вибір інституціональної структури, так як породжує кооперативні зв'язки та стратегічне партнерство різних територій і держав.

Модель інституціонального забезпечення регіонального розвитку багато в чому визначається і формою адміністративно-територіального устрою держави. У багатьох унітарних державах проведення регіональної політики покладено на інституціонально відокремлений напрямок діяльності центральних органів влади (Греція, Португалія, Італія та ін.). У федеративних державах (США, Німеччина, Австрія, Бельгія і т. д.) більш значущі права в галузі загальнодержавної регіональної політики мають суб'єкти федерації. «Баланс сил» визначається реальним типом федеративних відносин (змагальний федералізм, розширений федералізм, федералізм автономій, функціональний федералізм тощо).

Для України вибір моделі інституціонального забезпечення регіонального розвитку має, попри все інше, визначатися вибором парадигми соціально-економічного розвитку країни. Як відомо, період екстенсивного освоєння територій закінчився ще на зламі XIX і XX ст. Починаючи з цього періоду й до останньої чверті минулого століття діяльність інститутів регіонального розвитку в більшості розвинених країн була орієнтована на забезпечення індустріалізації регіональних господарських систем.

Територія регіонів розглядалася як фізична платформа, на якій відбувалося розміщення продуктивних сил. Територіальна політика держав була спрямована на те, щоб забезпечити оптимальну конфігурацію головних

факторів індустріального виробництва на території – робочої сили, основних фондів, енерго-сировинних джерел, обслуговуючих комплексів і комерційної інфраструктури.

Починаючи з 1990-х рр. індустріальні пріоритети регіонального розвитку в Україні були втрачені. І причини цього не тільки в зміні суспільно-політичного устрою, а й у загальносвітовій кризі індустріальної моделі регіонального розвитку. У підсумку колишні централізовані інструменти управління регіональним розвитком були зруйновані, а нові не сформовані.

У той же час розвинені країни здійснили ривок вперед, переорієнтувавшись на модель інноваційного розвитку регіонів, яка прийшла на зміну індустріальній моделі. Головною задачею в сфері управління регіональним розвитком стала розробка інституціональних механізмів формування засад інформаційної економіки на регіональному рівні. Так звана «економіка знань» орієнтована вже не на експлуатацію природних ресурсів, а на ефективне використання людського капіталу й тому ставить перед інститутами регіонального розвитку питання про формування середовища для розвитку людських ресурсів.

У даних умовах прискореними темпами створюються інститути, що забезпечують екологічну спрямованість підприємницької діяльності, інформатизацію менеджменту та капіталізацію трудових ресурсів. Колишнє ставлення до регіону як об'єкту індустріального освоєння та експлуатації, властиве індустріальній фазі розвитку, вже не працює. Політика регіонального розвитку все більше набуває середовищного характеру, перетворюючись у так званий «просторовий розвиток».

Проте ухвалення інноваційної моделі регіонального розвитку має свої нюанси, пов'язані з тим, що основна частина виробництва доданої вартості припадає на центри управління інноваційними процесами. Такі центри частіше контролюються великими ТНК, які відрізняються більш високим рівнем мобільності, ніж традиційні підприємства, та мають змогу практично без перешкод переміщати господарську діяльність через державні кордони.

Переміщення центру управління з певного регіону зумовлює одночасно і переміщення центру отримання прибутку. Це трансформує розташовані в регіоні виробничі потужності у фактичні центри витрат.

У результаті створюється ґрунт для формування нових диспропорцій в територіальному розвитку сучасних держав. Діяльність, що приносить максимальні прибутки, починає концентруватися в невеликій кількості «центрів розвитку». В них групується основна інфраструктура інноваційного устрою – центри прийняття рішень, інформаційні технології тощо. Всі інші регіони стають сировинними придатками та постачальниками необхідної сировини. Тому в процесі формування системи інституціонального забезпечення регіонального розвитку в Україні повинні братися до уваги дані аспекти сучасної парадигми інноваційно орієнтованого розвитку. Регіональна політика України повинна бути пропорційна масштабам даних процесів. Потрібні принципово нові підходи до функціонування інститутів регіонального розвитку, які мають забезпечити всім регіонам рівний доступ до реалізації інноваційного шляху розвитку.

Інститути регіонального розвитку в Україні повинні стимулювати перехід до формування моделі інноваційного розвитку. Одне з цих ключових завдань – сконцентрувати ресурси регіонів на головних напрямках та сформувати передумови для міжрегіональної інтеграції та стратегічної взаємодії підприємців та громади. Мають бути створені принципово нові технології регіонального менеджменту, спрямовані на зростання рівня регіональної конкурентоспроможності.

Таким чином, необхідність у проведенні перетворень в інституціональному забезпеченні регіонального розвитку не викликає сумнівів. Виниклі негативні тенденції в соціально-економічному розвитку регіонів вимагають пошуку нових підходів у визначенні найбільш важливих орієнтирів соціально-економічної політики держави. У даному контексті інституціональне забезпечення регіонального розвитку має стати одним із пріоритетів забезпечення сталого розвитку регіонів України. Концептуальні

засади інституційної теорії дозволяють подолати надмірно абстрактний, статичний підхід неокласичного напрямку та будуть сприяти виявленню нових резервів зростання регіональних господарських комплексів.

Сучасні інститути регіонального розвитку в своїй сукупності задають структуру спонукальних мотивів взаємодій в регіональній економіці, політиці, соціальній сфері та впливають на функціонування регіональних соціально-економічних систем, утворюючи інституціональну структуру суспільства й економіки. Ефективне функціонування таких інститутів ґрунтується на: формальних правилах (конституції, закони, адміністративні акти, офіційно закріплені норми права); неформальних обмеженнях (традиції, звичаї, угоди, добровільно взяті на себе норми поведінки, гідності, професійної самосвідомості та ін.).

Головне завдання інститутів регіонального розвитку – зменшення невизначеності шляхом встановлення стійкості в структурі взаємодії між суб'єктами регіонального розвитку. Ефективні інститути, що забезпечують результативну роботу ринкових механізмів, набагато важливіші для успіху трансформаційних процесів у регіональних господарських комплексах, ніж радикальні перетворення та високі темпи лібералізації. Саме слабкість інститутів стала тією основою, на якій відбулося гігантське збільшення масштабів тіньової економіки, падіння частки державних доходів у ВВП, невиконання державою зобов'язань з розподілу матеріальних благ тощо.

Проблема інституціонального забезпечення регіонального розвитку на регіональному та національному рівнях пов'язана з недосконалістю механізмів державного управління та регіонального менеджменту. Залишаються невизначеними критерії розмежування повноважень і координації функцій між центральними та регіональними органами влади. Регіональні органи влади не володіють відповідним нормативно-правовим забезпеченням і фінансовими ресурсами для розв'язання проблем розвитку регіонів.

З огляду на вищевикладене бачимо, що ефективна інституціональна система регіонального розвитку має відповідати таким критеріям: базуватися

на принципах демократії, бути орієнтованою на досягнення бажаних підсумків діяльності, мати ефективні важелі впливу, бути нескладною для розуміння, використовувати комплекс соціально-психологічних мотивів, забезпечувати сталий регіональний розвиток. Головна вимога, яка пред'являється до інститутів регіонального розвитку в умовах економічної самостійності регіону, полягає в тому, що всі складові таких інститутів у сукупності повинні сприяти формуванню ринкової системи, що забезпечує зростання ефективності виробництва, підвищення якості товарів і послуг, збалансованості попиту та пропозиції.

Серед сукупності інститутів регіонального розвитку стає можливим виділити наступні системи: нормативно-правову, фінансово-бюджетну, адміністративну та недержавні установи стимулювання регіонального розвитку (представлені, як правило, у вигляді асоціацій регіонального розвитку) (рис. 4.7). *Нормативно-правова система інститутів та інституцій* представлена органами влади та нормативно-правовими актами, що визначають загальні напрямки політики та встановлюють правила взаємодії різних інститутів. Серед найбільш важливих законодавчих актів, що безпосередньо регулюють регіональний розвиток і розглядаються як інституції, слід назвати кодекси: бюджетний [41], цивільний, податковий, господарський [71] та ін.

Розробка нормативних матеріалів поточного характеру в межах даних законодавчих документів здійснюється як законодавчими, так і виконавчими структурами. Велике значення мають нормативи соціально-економічного розвитку, нормативи фінансування об'єктів інфраструктури та перерозподілу бюджетних трансфертів тощо, які розробляються центральними і регіональними органами влади.

Серед центральних органів влади, які координують і регулюють діяльність регіонів, перш за все необхідно виділити Кабінет Міністрів України та сукупність профільюючих міністерств, відомств та інших структур, на які покладено місію розробки комплексної державної стратегії

регіонального розвитку.

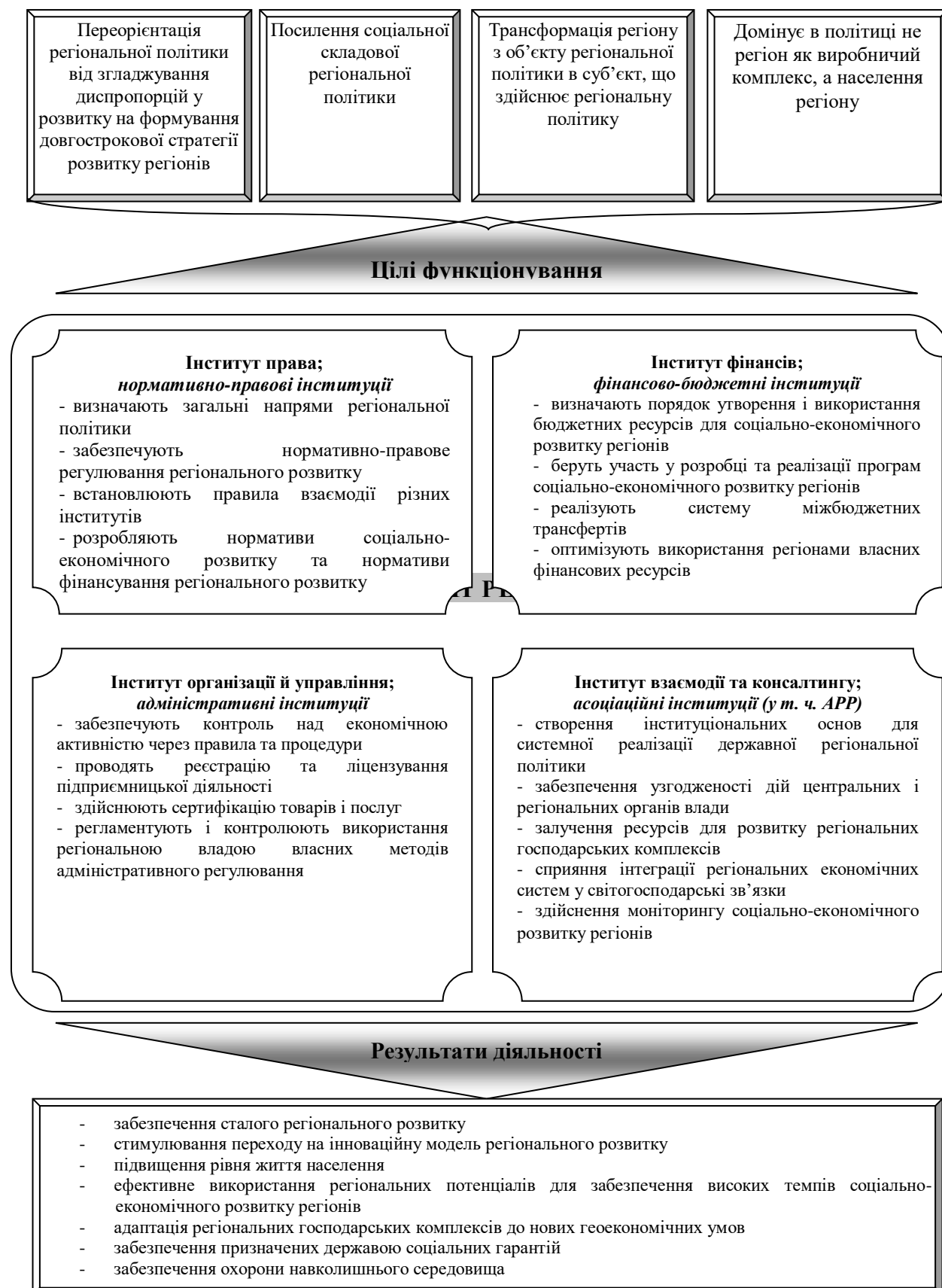

Рис. 4.7. Система інституціонального забезпечення регіонального розвитку

Відповідно, Верховною Радою АР Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за поданням Ради міністрів АР Крим, обласних, Київської, Севастопольської міських державних адміністрацій із дотриманням принципів державної стратегії розвитку регіонів, інтересів громад формуються та втілюються спеціалізовані програми розвитку на рівні окремих галузей і регіонів.

Координація функцій центральних і місцевих органів влади щодо забезпечення ефективного регіонального розвитку, реалізації регіональних програм розвитку здійснюється на підставі угод про розвиток регіонів. Такі угоди укладаються між Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою АР Крим, обласними, Київською, Севастопольською міськими державними адміністраціями.

Угода про регіональний розвиток передбачає: реалізацію спільних заходів центральних і регіональних органів влади щодо втілення в життя державної стратегії регіонального розвитку; порядок, обсяги, форми та строки реалізації зазначених заходів та ін.

Фінансово-бюджетна система інститутів та інституцій визначає порядок утворення й використання фінансових ресурсів, призначених для соціального й економічного розвитку регіонів. У даний час фінансова база регіонів не забезпечує достатніх ресурсів для реалізації їхньої компетенції. Тому основною умовою ефективного розвитку регіону є реальна податково-бюджетна самостійність і формування на всіх рівнях розвитку повноцінних бюджетів, що забезпечують необхідний рівень громадських інвестицій у підвищення якості регіонального середовища.

Адміністративна система інституцій використовується органами державного управління різних рівнів і є однією з форм контролю над економічною активністю, який реалізується за допомогою правил, що передбачають обов'язкові платежі та проходження певних бюрократичних процедур. Як приклади адміністративного регулювання можна навести

реєстрацію юридичних осіб та їх статусу, ліцензування підприємницької діяльності, систему контролю над поточною діяльністю підприємств, процедури узгодження з органами влади питань господарської діяльності, сертифікацію товарів і послуг тощо. Регіональні органи влади мають право вводити власні механізми адміністративного регулювання.

У зарубіжній практиці система адміністративного регулювання є виключною мірою державного втручання в регіональну економіку та використовується тільки в тому випадку, коли інші методи виявилися неефективними. Обмеження сфери застосування інститутів адміністративного регулювання пояснюється значними громадськими трансакційними витратами, зниженням ефективності використання ресурсів і створенням сприятливих умов для розвитку корупції.

На сьогодні в Україні сфера використання інститутів адміністративного регулювання залишається досить великою. Певною мірою це пояснюється об'єктивними причинами, пов'язаними з відсутністю розвиненого інституціонального середовища й адекватних ринкових засад, що компенсується прямим державним втручанням через систему адміністративного регулювання.

У сучасних умовах для успішної реалізації державної регіональної політики потрібно формування комплексу недержавних установ стимулювання регіонального розвитку – *системи інститутів взаємодії та консалтингу*. Дані незалежні структури й установи повинні спрямовувати свою діяльність на підвищення значення регіональних громад, підприємців за соціально-економічний розвиток відповідних регіонів. Такими установами можуть бути Агентства регіонального розвитку (АРР).

Потенціал такої моделі інституціонального розвитку є великим: вона довела свою спроможність у багатьох країнах. АРР мають сприяти підвищенню ефективності використання новітніх інноваційних рішень, покращенню інвестиційного клімату регіональних господарських комплексів, удосконаленню системи підвищення кваліфікації кадрів, реалізації програм

розвитку тощо.

У багатьох країнах Європи АРР результативно взаємодіють із місцевою та центральною органами влади як провідні осередки стратегічного планування та реалізації програм розвитку регіонів. Крім того, вони забезпечують ефективне міжсекторальне співробітництво між органами влади та підприємцями. Відповідно до європейської практики регіонального розвитку діяльність АРР повинна відповідати таким умовам:

- сприйматися органами центральної та регіональної влади, політичними структурами як інституціональний механізм розвитку регіонів;
- координувати свою діяльність з державними та регіональними органами влади при одночасному збереженні незалежності у прийнятті рішень;
- мати розроблену стратегію регіонального розвитку, яка повинна погоджуватися з пріоритетами регіонального розвитку, певними органами державної влади або місцевого самоврядування;
- володіти достатніми фінансовими ресурсами для реалізації базових проектів регіонального розвитку та підтримки власної технічної інфраструктури.

Створення низки інституцій аналогічної мережі інститутів підтримки розвитку регіонів в Україні було заплановано на 2000 р. Однак реалізувати задумане не вдалося через первісно помилковий підхід, який полягав у штучному продукуванні агенцій без урахування специфічних особливостей такої інституції, як АРР, і передбачав створення підзвітних обласним державним адміністраціям структур. Дався взнаки також брак фінансових ресурсів, необхідних для здійснення цього задуму. Для порівняння: в східноєвропейських країнах, які мали більш благодатні передумови соціально-економічного розвитку регіональних економічних систем, великий обсяг витрат на забезпечення необхідного рівня освіти для кадрів агенцій регіонального розвитку взяли на себе країни ЄС.

Разом з тим, завдяки діяльності в Україні різноманітних іноземних

громадських установ, а також завдяки власним регіональним ініціативам практично в усіх регіонах формуються та розвиваються організації, які виконують деякі функції АРР. Основою їх результативної участі у соціально-економічному розвитку регіонів є активне співробітництво з центральними та регіональними органами влади.

У серпні 2002 р. державна влада повернулася до вирішення проблем організації мережі АРР. Міністерством економіки були розроблені «Методичні рекомендації щодо створення та функціонування агентств регіонального розвитку». В них встановлювалися поняття, типи, статус і задачі АРР, принципи їх взаємодії з органами центральної та регіональної влади, джерела фінансування їх діяльності.

Дані рекомендації також чітко визначають АРР як один з інструментів реалізації регіональної політики в Україні, наголошуючи на необхідності функціонування АРР у тісній співпраці з центральними та місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, формулюють головну мету діяльності АРР – «координацію ініціатив просторового розвитку регіону».

Функції з методологічного та методичного забезпечення створення та діяльності АРР на місцевому, регіональному та міжрегіональному рівнях, підготовку фахівців, поширення досвіду роботи, залучення коштів міжнародної технічної допомоги для підтримки їх функціонування покладено на Міністерство економіки з питань європейської інтеграції України. Крім того, в липні 2001 р. за підтримки Канадської агенції міжнародного розвитку була створена Асоціація агенцій регіонального розвитку України (ААРРУ). Вона діє як всеукраїнська спілка громадських організацій і об'єднує 39 АРР і структур, діяльність яких спрямована на сприяння регіональному та місцевому розвитку.

Слід зазначити, що за організаційно-правовими формами АРР в Україні представляють майже весь можливий, згідно з українським законодавством, спектр організацій – комунальні підприємства, комунальні установи,

підприємницькі юридичні особи, благодійні організації, громадські організації у вигляді об'єднань громадян. Дві останні організаційно-правові форми створення та функціонування АРР в Україні є найбільш розповсюдженими через те, що розвиваються як неприбуткові установи. У той же час серед організаційно-правових форм АРР не представлені такі потенційно можливі форми, як державні організації та державні установи. Даний факт може свідчити про декларативність державної політики у сфері розвитку інституціонального забезпечення регіонального розвитку в Україні.

Але, незважаючи на досить вагомий внесок організацій – членів ААРРУ у вирішення конкретних проблем розвитку регіонів і територій в Україні, вони не можуть у поточному стані розглядатися як основоположні інститути регіонального розвитку, так як більшість з них є незалежними установами, які самостійно визначають пріоритети та напрями своєї діяльності.

Діяльність існуючої в Україні мережі агентств регіонального розвитку не відповідає європейським нормам і не забезпечує формування інституціональної основи для реалізації державної політики регіонального розвитку. Крім того, в умовах повільного процесу децентралізації державного управління в Україні та слабкості місцевого самоврядування рівень співпраці АРР і місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування залишається низьким:

- АРР та організації, які функціонують з метою сприяння регіональному розвитку, практично не залучаються до розробки регіональних програм і стратегій розвитку та процесу їх подальшої реалізації;

- діяльність існуючих в Україні АРР здійснюється переважно за рахунок фінансової підтримки з боку іноземних і міжнародних донорів;

- практично відсутня координація та узгодження діяльності організацій, які позиціонують себе як АРР, на регіональному рівні.

У цілому можливо виділити три основних фактори, що стримують

формування ефективної системи інституціонального забезпечення регіонального розвитку.

По-перше, це надмірна централізація державного управління та слабкість місцевого самоврядування в Україні, що проявляється, зокрема, у міжбюджетних відносинах. Одним із головних інструментів впливу на розвиток регіонів залишається перерозподіл бюджетних коштів. У таких умовах інституціональні інструменти регіонального розвитку не розглядаються як ключові фактори здійснення регіональної політики.

По-друге, позначається нерозвиненість в Україні практики залучення місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування АРР та організацій, які ставлять за мету своєї діяльності сприяння регіональному та/або місцевому розвитку, до цього процесу.

По-третє, в Україні відсутній центральний орган виконавчої влади, відповідальний за здійснення регіональної політики, яка б ґрунтувалася на принципах просторового планування та розвитку, а також за розвиток мережі АРР у країні.

Враховуючи існуючі проблеми інституціонального забезпечення регіонального розвитку для формування розвинутої інституціональної інфраструктури та ефективної політики сталого регіонального розвитку, вважається за необхідне реалізувати комплекс заходів, спрямованих на активізацію розвитку інституціональної інфраструктури регіонального розвитку України.

Основну увагу необхідно приділити створенню мережі державних АРР, до основних функцій яких слід віднести вирішення проблем депресивних територій, безпосередню участь у розробці програм і стратегій розвитку таких територій; здійснення програм навчання та перекваліфікації робочої сили; сприяння розвитку малого та середнього підприємництва шляхом навчання та надання консультаційної допомоги підприємцям-початківцям, професійне управління проектами міжнародної технічної допомоги.

Необхідним є створення центрального органу виконавчої влади,

відповідального за здійснення державної політики регіонального розвитку в Україні, в тому числі за створення мережі АРР, з урахуванням того, що в Україні вже існують агенції та організації, які хоч і не мають такої назви, але діють з метою сприяння регіональному та місцевому розвитку.

При центральному органі виконавчої влади з питань регіонального розвитку необхідно сформувати відповідну аналітичну установу. Головними її завданнями повинні стати: проведення системного моніторингу тенденцій і проблем регіонального розвитку, розробка механізмів державної політики розвитку регіонів тощо. Такий орган може бути сформований на базі вже існуючих наукових закладів із відповідною зміною структури та джерел фінансування.

Потребує суттєвих змін вітчизняна система статистичного обліку соціально-економічного розвитку регіонів. У даний час відсутня вичерпна статистична інформація про результати функціонування багатьох сфер регіональних господарських комплексів. Існуюча система статистичної інформації не дозволяє провести зіставлення регіонів України з регіонами країн ЄС, де здійснюється статистичний моніторинг розвитку адміністративно-територіальних одиниць за більшою кількістю показників. Організація комплексу державної статистики потребує ефективної розбудови у відповідності до норм і стандартів ЄС, необхідним є застосування уніфікованої статистичної методології Європейського союзу.

Актуальною проблемою у сфері інституціонального забезпечення регіонального розвитку є незадовільний рівень кадрового забезпечення. Поліпшення якості та рівня кваліфікації кадрів системи регіонального менеджменту є необхідною передумовою підвищення ролі регіональних органів влади у розвитку регіональних економічних систем. Це зумовлює необхідність формування комплексної системи спеціалізованих учбових центрів.

У цілому необхідно зазначити, що забезпечення сталого регіонального розвитку, формування ефективної системи самоврядування та розвитку взаємовідносин між центральними та регіональними органами влади

залежить від розробки інституціональної та законодавчої основи для формування та здійснення ефективної політики регіонального розвитку.

Література до розділу 4

1. Агафоненко О. Ю. Формування системи показників конкурентоспроможності регіонів: автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.00.05 «розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О. Ю. Агафоненко. – Донецьк, 2008. – 19 с.
2. Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіонів та держави: тези допов. міжрегіон. конф. [«Регіони в незалежній Україні: пошук стратегії оптимального розвитку»] (Харків, берез. 1994 р.) / Харків. НУ. – Х., 1994. – 148 с.
3. Актуальні проблеми інтеграції України в НАТО: громадська думка та експертні оцінки: [зб. науково-аналітичних матеріалів] / Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України / В. П. Горбулін (ред.). – К.: Євроатлантикінформ, 2005. – 224 с.
4. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
5. Амоша А. И. Организационно-экономические механизмы активизации инновационной деятельности в Украине / А. И. Амоша // Економіка промисловості. – 2005. – № 5. – С. 15-22.
6. Амоша О. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення / О. Амоша // Економіст. – 2005. – № 6. – С. 28-32.
7. Аніщенко В. О. Створення моделі стану соціо-еколого-економічної системи регіону: теоретичні та методологічні аспекти / В. О. Аніщенко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 9. – С. 133-144.
8. Аноприенко А. Я. От вычислений к пониманию: когнитивное компьютерное моделирование и опыт его практического применения на примере проблемы фетского диска / А. Я. Аноприенко // Научные труды Донецкого государственного технического университета. – Выпуск 6. Серия «Информатика, кибернетика и вычислительная

- техника» (ИКВТ-99). – Донецк: ДонГТУ. – 1999. – С. 36-47
[Електронний ресурс] // Режим доступа:
http://cs.dgtu.donetsk.ua/~anoprien/ Publ/1999/cogn99_7.htm
9. Антоненко О.І. Розвиток системи соціального захисту населення регіону: дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / Антоненко Оксана Ігорівна. – Х., 2006. – 256 с.
 10. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: регіональний аспект [Електронний ресурс] / Л. Л. Антонюк. – Режим доступу до журналу: http://www.kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2005_1_Antoniuk. ukr.pdf
 11. Антонюк Л. Л. Эконометрические методы анализа международной конкурентоспособности стран / Л. Л. Антонюк // Экономика Украины. – 2004. – № 4. – С. 46-52.
 12. Арженовский В. И. Региональный рынок: воспроизводственный аспект / В. И. Арженовский. – Нижний Новгород: Б. и.Ко, 1997. – С. 20.
 13. Арутюнов В. Х. Методологія соціально-економічного пізнання: [навч. посіб.] / В. Х. Арутюнов, В. М. Мішин, В. М. Свінціцький. – К.: КНЕУ, 2005. – 352 с.
 14. Бабак С. В. Організаційний механізм інвестування промислового виробництва в економічних регіонах: дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / Бабак Сергій Віталійович. – К., 2004. – 182 с.
 15. Бандур С. І. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держави: теорія, методологія, практика / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, І. В. Терон. – К.: Вид. ПК «ПРИНТ ЕКСПРЕС», 2002. – 250 с.
 16. Безверхнюк Т. М. Ресурсне забезпечення регіонального управління: теоретико-методологічні засоби: [монографія] / Т. М. Безверхнюк. – Одеса: НАДУ, 2009. – 320 с.
 17. Безугла В. О. Основи формування конкурентоспроможності регіонів України (на прикладі Полтавського регіону): дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / Безугла Вікторія Олександрівна. – Кременчук, 2006. – 333 с.

18. Белякова Е. В. Новая парадигма регионального развития [Электронный ресурс] / Е. В. Белякова // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 2 (30). – Режим доступа к журналу: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=25609>
19. Бережная И. В. Теоретические аспекты определения социально-экономической структуры региона / И. В. Бережная, О. Д. Захарова // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 50. – Т. 3. – С. 70-74.
20. Бережная И. В. Теоретические аспекты определения экономической сущности понятия «региональная система» в контексте регионализации экономики / И. В. Бережная, О. Д. Захарова // Экономика и управление. – 2007. – № 1. – С. 46-50.
21. Бессонов В. Структурные сдвиги в Российской экономике / В. Бессонов, О. Изряднова. – М.: Март, 2000. – 124 с.
22. Беленький П.Ю. Регіональна політика збалансованого соціально-економічного розвитку / П. Ю. Беленький, О. О. Другов // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 96-106.
23. Беленький П.Ю. Інвестиційно-інноваційне забезпечення конкурентоспроможності регіону / П.Ю. Беленький, В.І. Шевченко-Марсель, О.О. Другов. – Львів: НАН України; Інститут регіональних досліджень, 2006. – 129 с.
24. Бистряков І. К. Економічний простір: аспекти методологічного визначення / І. К. Бистряков, Л. Г. Чернюк Л.Г.; за заг. ред. Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 56 с.
25. Близнюк А. М. Региональные проблемы развития экономики Украины / А. М. Близнюк. – Донецк: ДонГУЭТ, 2001. – 86 с.
26. Бова А. А. Корупція, державне управління, демократія і соціально-економічний розвиток: характер взаємозв'язку / А. А. Бова // Український соціум. – 2004. – № 3 (5). – С.11-21.
27. Большая советская энциклопедия: [3-е изд.] – М.: Советская Энциклопедия, 1968-1979.

28. Большой экономический словарь / [авт.-сост. Азрилиян А. Н., Азрилиян О. М., Калашникова Е. В. и др.]; под ред. А. Н. Азрилияна; [6-е изд., доп.]. – М.: Институт новой экономики, 2004. – 1376 с.
29. Бондарчук І. В. Формування механізму реалізації інвестиційної політики в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.05. «Галузеве управління: управління економікою» / І. В. Бондарчук – К., 2000. – 18 с.
30. Бородюк В. Оцінка стану тіньової економіки та методи розрахунку її обсягів / В. Бородюк, Т. Приходько, О. Турчинов. – К.: Інститут Росії НАНУ, 1997. – 137 с.
31. Братута А. Совершенствование механизма управления депрессивными регионами / А. Братута // Экономика Украины. – 2002. - № 10. – С. 43-49.
32. Бреус С. В. Забезпечення економічної безпеки держави шляхом технологічної реструктуризації промисловості / С. В. Бреус // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С. 141-147.
33. Брикова І. Концепція міжнародної конкурентоспроможності національного регіону та її практичний вимір [Електронний ресурс] / І. Брикова // Режим доступу до журналу: http://www.kneu.kiev.ua/journal/ukr/article/2006_1_Brykova_ukr/pdf
34. Бубенко П. М. Регіональні аспекти інноваційного розвитку / П. М. Бубенко // Регіональна економіка. – 2002. – № 3. – С. 215-222.
35. Бугай С. М. Проблеми становлення регіональної політики України та основні тенденції подальшого розвитку / С. М. Бугай, В. Т. Пухлій, А. Є. Слівак // Формування ринкових відносин в Україні: [зб. наук. праць] / [наук. ред. І. Г. Манцуров]. – К., 2009. – Вип. 11 (102). – С. 163-169.
36. Булев И. Современные проблемы социально-экономического развития регионов Украины / И. Булев, А. Щедрин // Экономика Украины. – 2002. – № 12. – С. 89-91.
37. Буркинський Б. В. Глобалізація економіки та національна екологічна доктрина / Б. В. Буркинський, Т. П. Галушкіна // Економіст. – 2002. – №

9. – С. 20-23.
38. Буркинський Б.В. Інноваційна стратегія у соціально-економічному розвитку регіону / Б.В. Буркинський, Є.В. Лазарева. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2007. – 140 с.
39. Буряк С. В. Активізація інвестиційної діяльності в перехідній економіці України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / С. В. Буряк. – К., 2001. – 20 с.
40. Бутко М. П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці: дис. ... доктора екон. наук: 08.10.01 / Бутко Микола Петрович. – К., 2003. – 374 с.
41. Бюджетний кодекс України: за станом на 03 серп. 2010 р. [Електронний ресурс]// Верховна Рада України. – Офіц. Вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 37-38. – ст. 189. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14&p=127982245_6404504
42. Варналій З.С. Регіональна політика України: нові умови, нові вимоги [Електронний ресурс] / З. С. Варналій // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 141-149. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/StrPryor/2/4-1-Varnalij.pdf>
43. Василенко В.М. Економічний механізм стимулювання розвитку виробничо-територіальних систем: Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.10.01 / Валерій Миколайович Василенко; НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. — Донецьк, 2000. — 37 с. — укр.
44. Вахович І.М. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації регіональної політики фінансового забезпечення сталого розвитку: дис. ... доктора екон. наук: 08.00.05 / Вахович Ірина Михайлівна. – Луцьк, 2008. – 560 с.
45. Ведение бизнеса 2010. Проведение реформ в трудные времена: сопоставительные данные об условиях регулирования

- предпринимательской деятельности по 183 странам: [доклад] [Электронный ресурс] / Всемир. банк, Межд. финансов. корпор., Palgrave Macmillan. – Washington, D. C., 2010. – 20 с. – Режим доступа: <http://www.doingbusiness.org>
46. Веклич О. О. Екологічне оподаткування в Україні: реалії та напрями вдосконалення з урахуванням світового досвіду: [наук. вид.] / О. О. Веклич. – К., 2001. – 47 с.
47. Вітлінський В. В. Моделювання економіки: навч. посіб. / В. В. Вітлінський. – К.: КНЕУ, 2003. – 408 с.
48. Волошин В. В. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України / В. В. Волошин, В. М. Трегобчук // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 7-22.
49. Воротін В. Є. Модифікація механізму держаного регулювання соціально-економічним розвитком регіонів України / Воротін В. Є. // Стратегічні пріоритети. – 2010. - №1. – С. 5-10.
50. Галушкіна Т. П. Екологічний імператив розвитку територій: сутність та організаційні механізми забезпечення / Т. П. Галушкіна, О. В. Мартинюк // Вісник соціально-економічних досліджень: [б. наук. праць]. – 2009. – № 36. – С. 289-294.
51. Галушкіна Т. П. Економіка природокористування: [навч. посіб.] / Т. П. Галушкіна. – Харків: Бурун Книга, 2009. – 480 с.
52. Галушкіна Т. П. Збалансоване природокористування та регіональні вектори економічного розвитку / Т. П. Галушкіна, Л. М. Грановська, Л. М. Качаровська // Економічні інновації: [зб. наук. праць]. – 2009. – № 35. – С. 353-359.
53. Галушкіна Т. П. Стратегічні вектори регіональних трансформаційних зрушень: [монографія] / Т. П. Галушкіна, В. Є. Реутов, Л. М. Качаровська. – Сімферополь: ПП «Фенікс», 2009. – 320 с.
54. Галушко Є. С. Підвищення ефективності використання інноваційного потенціалу в умовах переходу до ринкових відносин: автореф. дис. ...

- канд. екон. наук: спец. 08.02.02 «Економіка та управління науково-технічним прогресом, інвестиційні та інноваційні процеси» / Є. С. Галушко. – Д., 1999. – 23 с.
55. Гапоненко А. А. Стратегия социально-экономического развития: страна, регион, город / А. А. Гапоненко. – М.: РАПС, 2001. – 286 с.
56. Гапоненко А. Л. Развитие региона: цели, закономерности, методы управления / А. Л. Гапоненко, В. Г. Полянский. – М.: Изд-во РАГС, 1999. – С. 15-16.
57. Геєць В. М. Інноваційний шлях розвитку та економічного зростання : матеріали наук.-практ. конф. [«Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України»] / Нац. тех. ун-т України «Київський політех. ун-т». – К: НТТУ «КПІ», 2003. – С. 38-56.
58. Геєць В. М. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / В. М. Геєць. – К.: Логос, 1999. – 500 с.
59. Географія і сучасність: [зб. наук. праць Нац. педагог. ун-ту ім. М. П. Драгоманова] / [голов. ред. кол. В.В. Загородній]. – К.: Видавництво Нац. педагог. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 22. – 221 с.
60. Герасимчук З. В. Еколого-економічні основи формування та реалізації регіональної політики сталого розвитку (питання методології та методики): дис. ... доктора екон. наук: 08.10.01 / Герасимчук Зоряна Вікторівна. – Львів, 2001. – 522 с.
61. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: монографія / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавідюк. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244 с.
62. Герасимчук З. В. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації: [монографія] / З. В. Герасимчук, В. Л. Галушак. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 248 с.
63. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації: [монографія] / З. В. Герасимчук. –

- Луцьк: Надстр'я, 2001. – 528 с.
64. Герасимчук З. В. Фінансова політика сталого розвитку регіону / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович, І. М. Камінська. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 218 с.
65. Гільберг Т. Г. Хмельницька область: трансформація структури господарства та пріоритети збалансованого розвитку: автореф. дис. ... канд. географ. наук: спец. 11.00.02. «Економічна та соціальна географія» / Т. Г. Гільберг. – Київ, 2005 – 26 с.
66. Голікова Т. В. Інституціональна парадигма управління територіальним економічним розвитком / Т. В. Голікова // Наукові праці ДонНТУ. – 2007. – Вип. 31-2. – С. 80-85. – (Серія: економічна).
67. Гончарова Н. П. Концептуальные параметры конкурентоспособности национальной экономики / Н. П. Гончарова // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 8 (62). – С. 43-54.
68. Гончарук Т. Проблеми інвестиційного забезпечення конкурентоспроможності економіки в умовах ринкової трансформації / Т. Гончарук // Банківська справа. – 2000. – № 1. – С. 31-34.
69. Горбач Л. М. Теорії та концепції економічного розвитку регіонів: суть, значення та генезис / Л. М. Горбач // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 12. – С. 153-157.
70. Горелова Г. В. Исследование слабоструктурированных социально-экономических систем: когнитивный подход: монография / Горелова Г.В., Захарова Е. Н., Радченко С.А. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 2006. – 334 с.
71. Господарський кодекс України: за станом на 30 липня 2010 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15&p=12798224_56404504

72. Гражевська Н. І. Загальні закономірності глобальних системних трансформацій / Н. І. Гражевська // Банківська справа. – 2007. – № 6. – С. 60-68.
73. Гражевська Н. І. Трансформація економічних систем в умовах глобалізації: автореф. дис. ... доктора екон. наук: спец. 08.00.01. «Економічна теорія та історія економічної думки» / Н. І. Гражевська. – Київ, 2009. – 39 с.
74. Грановська Л. М. Рациональне природокористування в зоні еколого-економічного ризику / Л. М. Грановська. – Херсон:Видавництво ХДУ, 2007. – 372 с.
75. Гринів Л. С. Концептуальні засади просторової парадигми екологічно збалансованої економіки / Л. С. Гринів // Регіональна економіка. – 2001. – № 4. – С. 54-63.
76. Гриценко О. В. Державна політика розвитку інформаційного суспільства як об'єкт наукових досліджень / О. В. Гриценко // Стратегічні пріоритети. – 2009. - №4. – С. 77-82.
77. Грицяк І. А. Twinning як механізм співробітництва між державними службовцями України та Європейського Союзу / І. А. Грицяк, М. Є. Фарафонова // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С. 114-120.
78. Гудзь П. В. Механізм розвитку курортно-рекреаційних територій в сучасних умовах: дис. ... доктора екон. наук: 08.10.01 / Гудзь Петро Васильович. – Донецьк, 2003. – 450 с.
79. Гурєєв В. М. Удосконалювати правові засади управління регіональною економікою / В. М. Гурєєв // Регіональна економіка. – 1996. – № 1-2. – С. 27-32.
80. Данилишин Б. М. Проблемы и приоритеты регионального развития Украины / Б. М. Данилишин // Экономика Украины. – 2005. – № 12. – С. 89-90.
81. Данилишин Б. М. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика / Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський ; за ред. Б. М. Данилишина. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. –

- 315 с.
82. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К.: СОПС Украины НАНУ, 1999. – 331 с.
 83. Данько М. С. Роль інституційних трансформацій в забезпеченні інноваційного розвитку / М. С. Данько // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 11 (41). – С. 97-109.
 84. Долішній М. І. Основи регіоналізація: концептуальний підхід / М. І. Долішній, С. М. Злупко // Регіональна економіка. – 2003. – № 3. – С. 7-20.
 85. Долішній М. І. Про рівномірність економічного розвитку регіонів України / М. І. Долішній, Я. О. Побурко, В. І. Карпов // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 9-18.
 86. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети: [монографія] / М. І. Долішній. – К.: Наукова думка, 2006. – 512 с.
 87. Долішній М. Ринкові механізми регіонального управління / М. Долішній, О. Мошенець // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 7-17.
 88. Дорогунцов С. И. Устойчивость развития эколого-экономического потенциала Украины и ее регионов / С. И. Дорогунцов, А. М. Федорищева // Экономика Украины. – 1996. – № 7. – С. 4-7.
 89. Дорогунцов С. І. Теорії розміщення продуктивних сил і регіональної економіки / С. І. Дорогунцов, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. - К.: «Стафед-2», 2001. – 144 с.
 90. Дорогунцов С. І. Управління техногенно-екологічною безпекою в парадигмі сталого розвитку / С. І. Дорогунцов, О. Н. Ральчук. – К.: Наук. думка, 2001. – 172 с.
 91. Дубницкий В. И. Управление развитием территориальных структур с учетом оценки региональных эколого-экономических диспропорций / В. И. Дубницкий, К. В. Павлов // Економічний простір. – 2009. – № 29. –

- С. 39-57.
92. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогнозів; Фенікс, 2003. – 1008 с.
 93. Економічна енциклопедія: [у 3 т.] / ред. рада: Гаврилишин Б.Д. (голова) [та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000-2002. – Т. 1. / [ред. кол.: Мочерний С.В. та ін.]. – 2000. – 864 с.
 94. Економічна енциклопедія: [у 3 т.] / ред. рада: Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000-20002. – Т. 2. / [ред. кол.: Мочерний С.В. та ін.], 2001. – 848 с.
 95. Економічна енциклопедія: [у 3 т.] / ред. рада: Гаврилишин Б.Д. (голова) [та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000-2002. – Т. 3. / [ред. кол.: Мочерний С.В. та ін.]. – 2002. – 952 с.
 96. Економічне оновлення регіону: аналіз ситуацій та рішення / керівник авт. колективу: академік НАН України, д.е.н., проф. Б. В. Буркинський, д.е.н., проф. С. К. Харічков. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2008. – 494 с.
 97. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / Рада по вивч. продуктив. сил України НАН України; за ред. чл.-кор. НАН України, д.е.н., проф. Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – 220 с.
 98. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: [монографія] / [О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін.]. – К.: Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – 540 с.
 99. Ерохин С. Структурная трансформация национальной экономики / С. Ерохин // Экономика Украины. – 2002. – № 10. – С. 49-55.
 100. Єпіфанов А. О. Регіональна економіка: [навч. посіб.] / А. О. Єпіфанов, І. В. Сало. – К.: Наукова думка, 2000. – 340 с.
 101. Єрохін С. А. Теоретико-методологічні основи дослідження структурних

- трансформацій економіки / С. А. Єрохін // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 3 (33). – С. 3-13.
102. Єрохін С. А. Трансформаційний процес та його структуризація / С. А. Єрохін // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 2 (44). – С. 4-12.
103. Єрохін С. Динаміка та ефективність структурних трансформацій економіки України / С. Єрохін // Економіка України. – 1998. – № 10. – С. 22-33.
104. Жиляєв І. Б. Кризові явища в трансформаційних соціально-економічних системах / І. Б. Жиляєв. – К., 2007. – 374 с.
105. Жук М. В. Регіональна економіка: [підруч.] / М. В. Жук. – К.: Видавничий центр «Академія», 2008. – 416 с.
106. Забезпечення соціально орієнтованого розвитку регіонів України: [наукова розробка] / [Савостенко Т. О., Попруга В. І., Польська І. Е. та ін.]; за заг. ред. Т. О. Савостенко. – К.: НАДУ, 2009. – 40 с.
107. Забелина І. А. Калькулятор межрегіонального нерівності [Електронний ресурс] / І. А. Забелина, Е. А. Клевакіна. – Режим доступу:
<http://iaszk.chita.ru/?folder=indikator&id=%CA%E0%EB%FC%EA%F3%EB%FF%F2%EE%F0&engid=Calc>
108. Заблоцький Б. Ф. Методологічний підхід до моделювання регіонального розширеного самовідтворення / Б. Ф. Заблоцький // Регіональна економіка. – 2001. – № 3. – С. 26-35.
109. Заблоцький Б. Ф. Регіональна економіка: [навч. посіб.] / Б. Ф. Заблоцький. – Львів: «Новий світ-2000», 2007. – 548 с.
110. Заблоцький М. Тіньова нація [Електронний ресурс] / М. Заблоцький // Економічна правда. – 2010. – 13 квітня. – Режим доступу:
<http://www.epravda.com.ua/publications/2010/04/13/232545/>
111. Задорожна С. М. Відтворення людського потенціалу в умовах трансформації регіональних соціально-економічних систем: дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 / Задорожна Світлана Миколаївна. – К., 2006. – 246

- с.
112. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»: від 21 грудня 2010 року N 2818-VI [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2818-17>
 113. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»: за станом на 27 лип. 2010 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0&p=1279822456404504>
 114. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів»: за станом на 01 січ. 2010 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 548. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15&p=1279822456404504>
 115. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки [Електронний ресурс] / Комітет з економічних реформ при президентові України. – 87 с. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_2.pdf
 116. Запоточный И. В. Государственное регулирование региональной экономики / И. В. Запоточный, В. И. Захарченко. – Харьков-Львов-Одесса: ТОВ «Одиссей», 2003. – 592 с.
 117. Заставний Ф. Д. Географія України: [у 2-х книгах] / Ф. Д. Заставний. – Львів: Світ, 1994. – 472 с.
 118. Захарченко В. І. Забезпечення ефективності нововведень в промисловості в умовах перехідної економіки: автореф. дис. ... доктора екон. наук: спец. 08.02.02 «Економіка та управління науково-технічним процесом» / В. І. Захарченко. – К., 2001. – 27 с.
 119. Захарченко В.І. Процеси ринкової трансформації промислових територіальних систем України: теорія, методологія, економічний аналіз і

- практика: автореф. дис. ... доктора екон. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В.І. Захарченко. – К., 2006. – 36 с.
120. Зибарева О. В. Трансформація соціально-економічного розвитку регіону в період ринкових перетворень (на матеріалах Чернівецької області): автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.10.01. «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О. В. Зибарева. – Львів, 2003. – 26 с.
121. Зиновьев И. Ф. Методика экономических исследований: [монография] / И. Ф. Зиновьев, С. Г. Черемисина. – Симферополь: Таврия, 2005. – 176 с.
122. Зиновьев И. Ф. Формирование и реализация кадрового экономического потенциала в аграрной сфере: монография / И. Ф. Зиновьев. - Симферополь: ЧП «Предприятие Феникс», 2008. – 407 с.
123. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / У. Изард. – М.: Прогресс, 1966. – 659 с.
124. Иодчин А. А. Декомпозиция межрегиональной конвергенции в России [Электронный ресурс] / А. А. Иодчин // Аудит и финансовый анализ. – 2007. – № 4. – С. 0-7.
125. Иодчин А. А. Эконометрическое моделирование межрегиональной конвергенции в России: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.13 «Математические и инструментальные методы экономики» / А. А. Иодчин. – М., 2007. – 27 с.
126. Інвестиційні процеси в промисловості України: [монографія] / [В. Г. Федоренко, О. Ф. Уткін, Д. В. Степанов та ін.]. – К.: Наук. світ, 2001. – 448 с.
127. Іщук С. І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування / С. І. Іщук. – К., 1998. – 180 с.
128. Казюк Я. М. Державне регулювання міжбюджетних відносин: регіональний аспект: автореф. дис. ... канд. наук: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / Я. М. Казюк. – Харків, 2009. –

20 с.

129. Караваев В. Региональная инвестиционная политика / В. Караваев // Инвестиции в Россию. – 1999. – № 2. – С. 12-15.
130. Карандаев Г. Н. Маркетинговое управление экономикой района: [монография] / Г. Н. Карандаев. – М.: Учебно-методический и издательский центр «Учебная литература», 2000. – 105 с.
131. Кастельс М. Глобальный капитализм: уроки для России / М. Кастельс // Экономические стратегии. – 2000. – № 3. – С. 15-25.
132. Кілієвич О. Конкурентоспроможність регіонів України у контексті глобалізації та євроінтеграційних процесів / О. Кілієвич // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 4 (98). – С. 37-40.
133. Кіш Є. Б. Конвергенція – регіональна парадигма Європейського Союзу / Є. Б. Кіш // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С. 89-94.
134. Клиновий Д. В. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка України: [навч. посіб.] / Д. В. Клиновий, Т. В. Пепа; за наук. ред. Л. Г. Чернюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 728 с.
135. Козловський С. В. Парадигма державного регулювання сучасних економічних систем / С. В. Козловський // Формування ринкових відносин в Україні: [зб. наук. праць] / [наук. ред. І. Г. Манцуров]. – К., 2010. – Вип. 2 (105). – С. 17-21.
136. Козловський С. В. Стратегічний аналіз розвитку регіональних економічних систем [Електронний ресурс] / С. В. Козловський // Ефективна економіка. 2010. – №4. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=178>
137. Колодий С. Ю. Зависимости между некоторыми налогами и межбюджетные отношения в Украине / С. Ю. Колодий // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2001. – №1. – Т. 14 (53). – С. 42-45. – (Серия «Экономика»).
138. Коломак Е. А. Неоднородность развития регионов России: динамика и

- межрегиональные эффекты / Е. А. Коломак // Модернизация экономики и глобализация: сб. по итогам IX Междунар. науч. конф. [«Модернизация экономики и глобализация»], (Москва, 1-3 апр. 2008 г.): [в 3 кн.] / отв. ред. Е. Г. Ясин; Гос. ун-т – Высш. шк. экон. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2009. – Кн. 3. – 2009. – С. 275-284.
139. Коломийчук В. С. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону / В. С. Коломийчук. – Тернопіль: Укрпедкнига, 2002. – 277 с.
140. Комаров М. П. Инфраструктура регионов мира / М. П. Комаров. – СПб: Изд-во Михайлова В. А., 2000. – С. 12.
141. Комірна В. В. Розвиток регіональної економіки як критерій економічного розвитку держави [Електронний ресурс] / В. В. Комірна // Ефективна економіка. – 2010. – № 5. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=202>
142. Комірна В. В. Місцеві органи управління та місцевий ринок як інститути регіональної політики / В. В. Комірна // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – №3. – С. 27-30.
143. Конвергенція економічних моделей Польщі та України: [монографія] / [Лук'яненко Д., Чужиков В., Вожняк М.Г. та ін.]; за наук. ред. Д. Лук'яненка, В. Чужикова, М.Г. Вожняка. – К.: КНЕУ, 2010. – 719 с.
144. Кондіус І. С. Методика аналізу екологічної складової стійкого розвитку регіону [Електронний ресурс] / І. С. Кондіус // Економічний простір. – 2008. – №11. – С. 100-109. – Режим доступу до журналу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2008_11/kondius.pdf
145. Кондратьев Н. Д. Основные проблемы экономической статики и динамики / Н. Д. Кондратьев. – М.: Наука, 1991. – 567 с.
146. Конкурентоспроможність регіонів України: стан і проблеми: аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 4 (98). – С. 2-31.
147. Конституція України: за станом на 06 квіт. 2010 р. [Електронний ресурс]

- / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0&p=1279822456404504>
148. Конструктивно-географические основы рационального природо-пользования в Украинской ССР: теор. и метод. исследования / [Маринич А. М., Горленко И. А., Руденко Л. Г. и др.]; отв. ред. Маринич А. М., Паламарчук М. М. – К.: Наук. думка, Отделение географии Института геофизики им. С. И. Субботина АН УССР, 1990. – 200 с.
149. Концептуальное моделирование [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://poisk-it.ru/static174.xhtml>
150. Корженко В. В. Методологічні та евристичні інтенції сучасної концепції Governance [Електронний ресурс] / В. В. Корженко, В. В. Нікін // Державне будівництво. – 2006. – № 1. – С. 1-12. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/e-book/doc/1/01.pdf>
151. Косєвцов В. О. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів: [монографія] / В. О. Косєвцов, І. Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1996. – 61 с.
152. Котельников В. Регіональний розвиток проблем інноваційного забезпечення в інформаційну епоху / В. Котельников // Зб. наук. праць «Ефективність держ. управління». – Вип.13. – Львів: НАДУ, 2007. – С. 122-129.
153. Кравців В. С. Перспективи екологічного сталого розвитку України на фоні соціально-економічних проблем / В. С. Кравців // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Сталий розвиток та екологічна безпека (регіональна політика). – Вип. XX / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2000. – 212 с.
154. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в умовах становлення ринкової економіки в Україні (теорія, методи, практика): автореф. дис. ... доктора екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / В. С. Кравців. – К., 2007. – 40 с.

155. Кравченко Л. А. Инструменты бюджетно-налоговой политики в системе государственного регулирования экономики Украины / Л. А. Кравченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2001. – №1. – Т.14 (53). – С. 46-51. – (Серия «Экономика»).
156. Крайник О. П. Системний підхід до регулювання соціально-економічного розвитку регіону / О. П. Крайник // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 158-166.
157. Красильников О. Ю. Теоретико-методологические основы исследования структурных сдвигов в современной российской экономике: автореф. дис. ... доктора экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» [Электронный ресурс] / О.Ю. Красильников. – Москва, 2002. – Режим доступа: <http://ok-russia.narod.ru/stat/stat50.htm>
158. Кривошеїн В. В. Рейтингові методики оцінки політичного ризику як складової ризику країни / В. В. Кривошеїн // Науково-теоретичний та громадсько-політичний альманах «Грані». – 2009. – № 6 (68). – С. 152-157. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2009_6/P-4.pdf.
159. Крищенко Д. В. Визначення рівня конкурентоспроможності української економіки / Д. В. Крищенко // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – № 4 (39). – С. 51-57.
160. Круп'як І. Проблеми законодавчого забезпечення розвитку депресивних територій в Україні / І. Круп'як // Наука молода. – 2006. – № 6. – С. 123-125.
161. Кузнецов А. Межрегиональные контрасты в Европейском Союзе [Электронный ресурс] / А. Кузнецов. – Режим доступа к журналу: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=35921>
162. Кузнецов К. Криза збільшить тіньову економіку до рівня ВВП [Електронний ресурс] / К. Кузнецов // Економічна правда. – 2009. – 18 лютого. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/printable_article/1430879

163. Кузьменко В. В. Економічна безпека та сталий розвиток: взаємодія на регіональному рівні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Кузьменко Вікторія Валеріївна. – Донецьк, 2007. – 171 с.
164. Кузьменко В. В. Економічна безпека та сталий розвиток: регіональний аспект: [монографія] / В. В. Кузьменко. – Донецьк : ДонНУет, 2008. – 145 с.
165. Куйбіда В. С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: [монографія] / В. С. Куйбіда. – К.: МАУП, 2004. – 432 с.
166. Кулинич А. А. Система когнитивного моделювання «КАНВА» / А. А. Кулинич [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.raai.org/kulinich/.../pages/kanva2003.html
167. Кулиш А. К вопросу анализа этапов развития трансформационной экономики / А. Кулиш // Экономика Украины. – 2002. – № 6. – С. 47-51.
168. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання: [монографія] / О. Лапко. – К.: Інститут економічного прогнозування НАН України, 1999. – 253 с.
169. Ларионова Н. А. Оценка факторов интенсивности внешнеэкономической деятельности региона / Н.А. Ларионова // Вестник СевКавГТУ. – 2003. – № 2 (10). – С. 5-8. – (Серия «Экономика»).
170. Леонтьев В. В. Межотраслевая экономика / В. В. Леонтьев; науч. ред. и автор. предисл. А. Г. Гранберг. – Экономика, 1997. – 479 с.
171. Леш А. Географическое размещение хозяйства / А. Леш. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1959. – 320 с. – П. 1.1.
172. Лишиленко В. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: [навч. посіб.] / В. І. Лишиленко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 325 с.
173. Лукін С.О. Інноваційна стратегія процесу регіонального реформування економіки: матеріали доп. V Міжнар. конгресу українських економістів. [«Україна в ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку»],

- (Львів, 22-26 травня 2000р.). / НАН України, Ін-т регіонал. досліджень. – Львів: Ін-т регіонал. досліджень, 2000. – Ч. II. – 2000. – С.173-175.
174. Лукінов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ ст.) / І.І. Лукінов. – К.: ІЕ НАН України, 1997. – 456 с.
175. Лукінов І. І. Наукові основи регіональної економічної політики у період трансформаційних процесів в Україні / І. І. Лукінов // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів і механізми їх вирішення: [зб. наук. доп.] / відп. ред. В. М. Трегобчук. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1999. – С. 11-13.
176. Лукінов І. І. Регіональна політика та регіональна наука / І. І. Лукінов // Регіональна економіка. – 1996. – № 1-2. – С. 11-18.
177. Мазур А. Г. Регіональна парадигма суспільного розвитку / А. Г. Мазур. – Вінниця: Кита-Вега, 2007. – 160 с.
178. Макконнелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – [пер. с англ. 11-го изд.]. – К.: ХаГар, 2000. – 785 с.
179. Максименко С. Конкурентоспроможність регіонів України / С. Максименко // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 4. – С. 41-43.
180. Максимов В. И. Когнитивные технологии для поддержки принятия управленческих решений / Максимов В. И., Корноушенко Е. К., Качаев С. В. [Электронный ресурс] // Режим доступа: www.iis.ru/events/19981130/maximov.ru.html
181. Максимов В. И. Когнитивный анализ и управление развитием ситуаций / В. И. Максимов [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://ipu.web-soft.ru/.../main_katalog_articles.pl
182. Малый экономический словарь / [ред.-сост. А. Н. Азрилиян]. – М.: Институт новой экономики, 2000. – 1088 с.
183. Малярчук К. В. Державне управління наукою за сучасних умов: інноваційні аспекти / К. В. Малярчук // Стратегічні пріоритети. – 2010. -

- №1. – С. 112-116.
184. Мартынов А. В. Системная стратегия национального развития: от теории к практическому применению [Электронный ресурс] / А. В. Мартынов // Режим доступа: http://www.apn-nn.ru/pub_1/201511
185. Мартынов А. В. Трансформация макросоциальных систем в постсоциалистическом мире: методологический аспект: [монография] / А. В. Мартынов. – М., 2006. – 242 с.
186. Марцин В. С. Державне регулювання реструктуризації економіки з використанням особливостей нормативно-правової бази / В. С. Марцин // Економіка, фінанси, право. – 2007. – № 5. – С. 29.
187. Масловська Л. Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика / Л. Ц. Масловська. – К.: Видавництво КНТЕУ, 2003. – 365 с.
188. Международная экономическая деятельность: региональный аспект: [монография] / [Зиновьев Ф. В., Горда А. С., Реутов В. Е. и др.]; под ред. Ф. В. Зиновьева и В. Е. Реутова. – Симферополь: Таврия, 2006. – 176 с.
189. Мельник Л. В. Структура регіональної економіки: сутність та напрямки трансформації / Л. В. Мельник, Л. М. Мельник // Регіональна економіка. – 2000. – № 4. – С. 40-46.
190. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії / М. Мельник // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 7. – С. 67-72.
191. Мельник С. А. Управління регіональною економікою / С. А. Мельник. – К.: КНЕУ, 2000. – 124 с.
192. Методические аспекты исследования региональной экономики: [монография] / [Зиновьев Ф. В., Горда А. С., Реутов В. Е. и др.]; под ред. Ф. В. Зиновьева и В. Е. Реутова. – Симферополь: Таврия, 2005. – 160 с.
193. Методические аспекты формирования стратегии международной экономической деятельности в регионе: [монография] / [Горда А. С., Зиновьев Ф. В., Реутов В. Е. и др.]; под ред. Ф. В. Зиновьева и В. Е. Реутова. – Симферополь: ООО «ДиАйПи», 2007. – 188 с.

194. Методологічні засади державної політики сталого регіонального розвитку: [монографія] / [Савостенко Т. О., Попруга В. І., Польська І. Е. та ін.] – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2008. – 160 с.
195. Методы исследования экономических процессов: [монография] / [Зиновьев Ф. В., Зиновьев И. Ф., Головкова Л. С., Реутов В. Е. и др.]; под ред. д.э.н., проф. Ф. В. Зиновьева. – Симферополь: ЧП «Предприятие «Феникс», 2009. – 244 с.
196. Михайличенко А. О. Соціально-економічний розвиток регіону і його ресурсне забезпечення (на матеріалах Чернігівської області): автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.10.01. «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / А. О. Михайличенко. – К., 2006. – 20 с.
197. Мірзодаєва Т. В. Засади вирівнювання територіальних диспропорцій в контексті економічної безпеки регіону / Т. В. Мірзодаєва // Економічний простір. – 2009. – №21. – С. 138-146.
198. Мірзодаєва Т. В. Організаційно-економічний механізм регулювання регіонального розвитку [Електронний ресурс] / Т. В. Мірзодаєва // Наука молода. – 2005. – №4. – Режим доступу до журналу: http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/9KIes4.pdf
199. Моделирование социо-эколого-экономической системы региона / [Балацкий О. Ф., Белішев Д. В., Гурман В. И. и др.]; под ред. В. И. Гурмана, Е. В. Рюминой. – М.: Наука, 2001. – 175 с. – С. 106-108.
200. Можаров М. С. Когнитивное моделирование как метод исследования педагогических систем / М. С. Можаров, Г. Н. Бойченко [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://conf-vlad.narod.ru/19.html>
201. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження / С. В. Мочерний. – Львів: Світ, 2001. – С. 334.
202. Мунтіян В.І. Конкурентоспроможність національної економіки, як головний критерій економічної безпеки / Мунтіян В.І. // Механізм регулювання економіки. – 2009. – №2 (40). – С. 158-174.
203. Наливайченко С. П. Планомірність у механізмі трансформації перехідної

- економіки: автореф. дис... доктора екон. наук: спец. 08.01.01. «Економічна теорія» / С. П. Наливайченко. – К., 2002. – 32 с.
204. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: [стат. зб.] / Держ. ком. стат. України. – К: Держкомстат України, 2007.
205. Невелєв О. М. Сталий розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми / О. М. Невелєв, Б. М. Данилишин. – К., 2002. – 128 с.
206. Некрасов Н. Н. Региональная экономика: теория, проблемы, методы / Н. Н. Некрасов. – [2-е изд.]. – М.: Экономика, 1978. – 344 с.
207. Нечволод Л. І. Сучасний словник іномовних слів / Л. І. Нечволод. – Х.: Торсінгплюс, 2007. – С. 686. – П. 1.3.
208. Никитина М. Г. Геоэкономика: [очерки] / М. Г. Никитина. – Симферополь: Таврия-Плюс, 2002.
209. Никитина М. Г. Диспропорции территориального развития и политика выравнивания / М. Г. Никитина // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2001. – № 1. – Т. 14 (53). – С. 68-71. – (Серия «Экономика»).
210. Никишин А. М. Механизмы и закономерности развития инновационных процессов в регионе [Электронный ресурс] / А. М. Никишин // Аудит и финансовый анализ. – 2007. – № 4. – С. 0-4. – Режим доступа: <http://www.auditfin.com/fin/2007/4/Nikishin/Nikishin%20.pdf>
211. Новая философская энциклопедия: [в 4-х т.] / ред. кол. – М.: Мысль, 2000.
212. Новікова І.В. Проблеми розвитку інноваційної діяльності в Україні / І.В. Новікова, Є.О. Тільний // Стратегія економічного розвитку України: [наук. зб.] / за ред. О.П. Степанова. Вип. 2-3. – К: КНЕУ, 2002. – С. 159-173.
213. Новікова О. Ф. Економічна безпека України в умовах глобалізації: проблеми та шляхи вирішення / О. Ф. Новікова, Р. В. Покотиленко // Наукові праці ДонДТУ. – 2001. – Вип. 26. – С. 22-30. – (Серія «Економічна»).

214. Ольховая Г. В. Имитационное моделирование поведения социально-экономических систем на основе анализа сценариев / Г. В. Ольховая, А. В. Степанов // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – Вип. 264. – Т. II. – С. 723-734.
215. Онищенко А. Экономические проблемы развития регионов / А. Онищенко, В. Чевганова // Экономика Украины. – 2002. – № 3. – С. 94-95.
216. Организационные и экономико-правовые условия развития внешнеэкономических связей региона: [монография] / [Б. Т. Клияненко, Н. И. Горячих, В. В. Дорофиенко и др.]. – Донецк: ИЭПИ НАН Украины, 2001. – 323 с.
217. Ортинський В. Л. Проблеми оцінки рівня тінізації економічної діяльності в сфері підприємництва / В. Л. Ортинський // Регіональна економіка. – 2000. – № 1. – С. 139.
218. Основи стійкого розвитку: [посіб. для перепідготовки фахівців] / за заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 325 с.
219. Основные положения концепции ресурсно-экономической безопасности Украины (проект) / Б. В. Буркинский, В. Н. Степанов, Л. Л. Круглякова, С. К. Харичков. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2001. – С. 13-14.
220. Основы региональной экономики / [отв. ред. А. Г. Гранберг]. – М.: Экономика, 2000. – 495 с. – С. 83-84.
221. Оценка и анализ неравномерности развития регионов Украины / [Клебанова Т. С., Гурьянова Л. С., Трунова Т. Н. Смирнова А. Ю.] // Актуальні проблеми економіки. – 2009. - № 8 (98). – С. 162-167.
222. Павлиш Е. В. Інноваційна складова регіональної конкурентоспроможності: [монографія] / Е. В. Павлиш. – Донецьк: МПП «ВІК», 2008. – 185с.
223. Павліха Н. В. Організаційно-інституційні засади сталого просторового розвитку регіону: теорія, методологія, механізми: дис. ... доктора екон.

- наук: 08.00.05 / Павліха Наталія Володимирівна. – Львів, 2007. – 490 с.
224. Павлов В. І. Методологія формування та механізм реалізації політики соціально-економічного розвитку регіону / В. І. Павлов // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 18-29.
225. Павлюк А. П. Структурно-динамічні процеси у регіонах України в умовах фінансово-економічної кризи / А. П. Павлюк, В. В. Пилипів, О. А. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №4(106). – С. 176-188.
226. Паламарчук М. М. Соціальне районування України як основа її адміністративно-територіального устрою / М. М. Паламарчук // Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіону та держави: тези допов. міжрегіон. конф. [«Регіони в незалежній Україні: пошук стратегії оптимального розвитку»] (Харків, берез. 1994 р.) / Харк. ун-т [та ін.]. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1994. – С. 5-6.
227. Паникар Г. Ю. Региональная экономическая политика привлечения прямых иностранных инвестиций в страны СНГ: дис. ... канд. экон. наук: 08.02.03 / Паникар Герман Юрійович. – К., 2003. – 211 с.
228. Пахомов С. Ю. Глобальна конкуренція: нові явища, тенденції та чинники розвитку: [монографія] / С. Ю. Пахомов. – К.: КНЕУ, 2008. – 224 с.
229. Пахомов Ю. Бифуркационное состояние миросистемного ядра накануне изменений мировых лидеров / Ю. Пахомов // Экономика Украины. – 2008. – № 4. – С. 8.
230. Перру Ф. Экономическая история: теория и перспективы / Ф. Перру. – THESIS, Зима, 1993. Вып. 1. – Т. 1.
231. Петкова Л. О. Теоретико-методологічні засади економічного зростання в Україні: регіональні аспекти: дис. ... доктора экон. наук: 08.10.01 / Петкова Леся Омелянівна. – К., 2006. – 371 с.
232. Петрова Г. Є. Конкурентоспроможність країни як фактор національної економічної безпеки / Г. Є. Петрова // Держава та регіони. – 2008. – № 3. – С. 178-181. – (Серія «Економіка та підприємництво»).
233. Письмак В. П. Региональные аспекты специального режима

- інвестирования: теория и практика, проблемы и решения / В. П. Письмак. – Донецк: ИЭПИ НАН Украины, 2000. – 256 с.
234. Пістун М. Д. Розміщення продуктивних сил як конструктивний напрямок регіонального розвитку в ринкових умовах / М. Д. Пістун, К. Ф. Коценко // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи»] (Київ, 26 листоп. 2009 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. економ. ун.-т ім. В. Гетьмана», Рада по вивч. продукт. сил України НАН України [та ін.]. – Київ: ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана», 2009. – С. 510-514.
235. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії: аналітик. допов. Укр. центру екон. і політич. досл. ім. О. Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 7 (111). – С. 2-66.
236. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В. А. Поповкін. – К.: Наукова думка, 1993. – 220 с.
237. Портер М. Э. Международная конкуренция / М. Э. Портер; [пер. с англ.; под ред. и с предисл. В. Д. Щедрина]. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
238. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів»: за станом на 20 трав. 2009 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – Офіційний вісник України. – 2009. – № 37. – С. 32. – ст. 1248. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=476-2009-%EF&p=1279822456404504>
239. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року»: за станом на 16 трав. 2005 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – Офіційний вісник України – 2006. – № 30. – стор. 36. – ст. 2132. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF&p=1279822456404504>

240. Праздничных А. Н. Региональная конкурентоспособность как феномен глобализации: автореф. дисс. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 «Политические проблемы международных систем глобального развития» / А. Н. Праздничных. – М.: РАГС, 1999. – С. 11.
241. Прангишвили И. В. Основы и проблемы когнитивного подхода / И. В. Прангишвили [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://ipu.web-soft.ru/.../main_katalog_articles.pl
242. Про окремі категорії навчальної дисципліни «Розміщення продуктивних сил» [Електронний ресурс] / О. П. Кочетов, А. В. Григорович, Л. В. Торгова // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 1 (5). – С. 263-266. – Режим доступу до журналу: <http://www.univer.km.ua/visnyk/485.pdf>
243. Проблеми забезпечення економічної безпеки і сталого розвитку України / відп. ред. С. І. Пирожков, Б. В. Губський, А. І. Сухоруков. – К.: НІУРВ, 2000. – 130 с.
244. Прогнозирование ресурсно-экологических и экономических трансформаций (на примере приморских регионов): [монография] / ред.: Б. В. Буркинский; В. Н. Степанов; НАН Украины. Ин-т пробл. рынка и экон.-экол. исслед. – Одесса, 2004. – 426 с.
245. Прогнозування соціально-економічного розвитку регіону: питання теорії і методології / [Бойко Є. І., Войцехівський В. Б., Грита Я. В. та ін.]; под ред. Є. І. Бойко. – Л.: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. – 234 с.
246. Продуктивні сили економічних районів України / [Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, О. В. Горська та ін.]. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2000. – 520 с.
247. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / [Данилишин Б. М., Чернюк Л. Г., Фацевський М. І. та ін.]. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 572 с.
248. Пустовийт Р. Трансформационный кризис в Украине: оценка с позиций институциональной теории / Р. Пустовийт // Экономика Украины. –

2004. – № 1. – С. 38-44.
249. Раевская А. С. Факторы и динамика социально-экономического развития полупериферийных территорий России: автореф. дисс. ... канд. географ. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география» / А. С. Раевская. – М., 2009. – 24 с. – П. 5.4.
250. Развитие региона: методологический подход / Н. М. Ретнер, О. Н. Нестеренко, В. Я. Ятков, А. М. Капустина. – Екатеринбург: Уральский государственный университет, 1995. – 134 с.
251. Ребар О. В. Проблематика державного регулювання в забезпеченні економічної рівноваги територіальних систем / О. В. Ребар // Формування ринкових відносин в Україні: [зб. наук. праць] / [наук. ред. І. Г. Манцуров]. – К., 2010. – Вип. 2 (105). – С. 165-171.
252. Ребар О. В. Державне регулювання розвитку депресивних регіонів / О. В. Ребар // Формування ринкових відносин в Україні: [зб. наук. праць] / [наук. ред. І. Г. Манцуров]. – К., 2009. – Вип. 9 (100). – С. 127-130.
253. Региональная экономика / Степанов М. В. [и др.]; под ред. М. В. Степанова. – М.: ИНФРА, 2002. – 463 с.
254. Региональное измерение государственной экономической политики России / [Сулакшин С. С., Лексин В.Н., Швецов А. Н. и др.]; под общ. ред. А. С. Малчинова. – М.: Научный эксперт, 2007. – 200 с.
255. Регіональна економіка / Я. Б. Олійник [та ін.]. – К.: КНТ, 2007. – 444 с.
256. Регіональна економіка: [тексти лекцій] / [Ольшанська О. В., Фащевський М. І., Білоконь І. В. та ін.]; за заг. ред. М. І. Фащевського, О. В. Ольшанської. – К.: КНЕУ, 2009. – 328 с.
257. Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення: зб. офіц. документів / [авт.-упоряд. З. Варналій, Є. Жемеренко, В. Жук, А. Павлюк, О. Шевченко]; за ред. З. Варналія.. – К.: НІСД, 2004. – 532 с.
258. Регіональні виміри глобальної економічної системи: монографія / [Горда О. С., Космарова Н. А., Реутов В. Є. та ін.]; під ред. В. Є. Реутова.

- Сімферополь: ПП «Фенікс», 2009. – 390 с.
259. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: [монографія] / [Варналій З. С., Мокій А. І., Новікова О. Ф. та ін.]; за ред. З. С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
260. Реутов В. Е. Концептуальные подходы к социально-экономическому районированию Украины в контексте оптимизации политики регионального развития / В. Е. Реутов // Экономические науки. – 2008. – № 12. – С. 41-45.
261. Реутов В. Е. Региональные аспекты использования человеческого капитала в экономике Украины / В. Е. Реутов // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 103. – С. 45-50.
262. Реутов В. Е. Управление конкурентоспособностью: [монография] / В. Е. Реутов, Н. З. Вельгош. – Симферополь: Таврия, 2005. – 200 с.
263. Реутов В. Е. Формирование инвестиционного климата в регионе / В. Е. Реутов, С. Н. Немирович // Экономика и управление. – 2004. – № 5-6. – С. 12-15.
264. Реутов В.Є. Визначення екологічних критеріїв регіональної конкурентоспроможності в системі природокористування / В. Є. Реутов, В.В. Силкін // Агросвіт. – 2010. – № 24. – С. 12-17.
265. Реутов В. Є. Генезис теоретичних поглядів на регіон та регіональний розвиток / В. Є. Реутов, Н. З. Головченко // Економіка та держава. – 2010. – № 3. – С. 17-22.
266. Реутов В. Є. Економічне підґрунтя підвищення ефективності регіонального менеджменту України / В. Є. Реутов, Н. З. Головченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. - №19. – С. 31-37
267. Реутов В. Є. Ефективні механізми сталого розвитку регіональних господарських систем / В. Є. Реутов // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 15. – С. 53-57.
268. Реутов В. Є. Закономірності і парадигми регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В. Є. Реутов // Ефективна економіка. – 2010. – № 9.

- Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=319>
269. Реутов В. Є. Згладжування розбіжностей у міжбюджетних відносинах як механізм регіональної конвергенції економічного розвитку / В. Є. Реутов // Економіка та держава. – 2010. – № 8 – С. 16-22. – (Серія: Економіка та підприємництво).
270. Реутов В. Є. Інноваційний розвиток регіональних господарських систем / В. Є. Реутов // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Вип. 36-2. – Донецьк, ДонНТУ, 2009. – С. 152-157.
271. Реутов В. Є. Інституціональні передумови трансформаційних зрушень в економіці України / В. Є. Реутов // Економіст. – 2010. - № 6. – С. 18-23.
272. Реутов В. Є. Конкурентоздатність підприємства: критерії, показники і методики оцінювання / В. Є. Реутов // Економіка та держава. – 2006. – № 4. – С.6-9.
273. Реутов В. Є. Концептуальні напрямки формування стратегії міжнародного економічного співробітництва України / В. Є. Реутов // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 102. – С. 45-50.
274. Реутов В.Є. Концепція трансформації регіональної конкурентоспроможності / В. Є. Реутов // Регіональна економіка. – 2010. - № 4. – С. 17-24.
275. Реутов В. Є. Критерії, показники та методи оцінки соціально-економічного розвитку регіонів / В. Є. Реутов // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2005. – № 3-4. – С. 86-91.
276. Реутов В. Є. Методика оцінки рівня трансформації регіональної конкурентоспроможності / В. Є. Реутов // Інвестиції: практика та досвід. - № 24. – 2010. – С. 31-37.
277. Реутов В. Є. Методики оцінки рівня тінізації регіональної економіки / В. Є. Реутов // Економіка та держава. – 2005. – № 11. – С. 12-14.
278. Реутов В. Є. Методичні підходи до оцінки зовнішньоекономічної безпеки на регіональному рівні / В. Є. Реутов // Економіка та держава. –

2005. – № 8. – С. 6-9.
279. Реутов В. Є. Методичні підходи щодо моделювання розвитку регіональних господарських систем / В. Є. Реутов // Держава та регіони. – 2010. – № 1. – С. 171-180. – (Серія: Економіка та підприємництво).
280. Реутов В. Є. Методологія дослідження регіональних трансформацій / В. Є. Реутов // Держава та регіони. – 2008. – № 6. – С. 189-196. – (Серія: Економіка та підприємництво).
281. Реутов В. Є. Міжнародна конкурентоздатність регіону: сутність, методи оцінки / В. Є. Реутов // Економіка та держава. – 2006. – № 5. – С. 12-15.
282. Реутов В. Є. Організаційна культура як важіль інноваційної мотивації на підприємствах / В. Є. Реутов // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 23. – С. 13-15.
283. Реутов В. Є. Оцінка ризиків функціонування курортно-рекреаційних підприємств: теоретичні аспекти / В. Є. Реутов, Н. З. Вельгош // Экономика и управление. – 2006. – № 4. – С. 65-69.
284. Реутов В. Є. Перспективи формування і реалізації ефективної стратегії регіонального розвитку / В. Є. Реутов // Держава та регіони. – 2005. – № 5. – С. 208-212. – (Серія Економіка та підприємництво).
285. Реутов В. Є. Проблеми та перспективи економічного розвитку кримського регіону в контексті євроінтеграції / В. Є. Реутов // Держава та регіони. – 2005. – № 6. – С. 274-277. – (Серія Економіка та підприємництво).
286. Реутов В. Є. Регіональний вимір структурних зрушень в економіці України / В. Є. Реутов // Держава та регіони. – 2010. – № 2. – С. 172-179. – (Серія Економіка та підприємництво).
287. Реутов В. Є. Регіональний вимір трансформаційних зрушень економіки України: [монографія] / В. Є. Реутов. – Сімферополь: ПП «Підприємство Фенікс», 2010. – 432 с.
288. Реутов В. Є. Ризики функціонування підприємств курортно-рекреаційної сфери: оцінка та напрямки щодо мінімізації / В. Є. Реутов, Н. З. Вельгош

- // Економіка та держава. – 2006. – № 12. – С. 15-19.
289. Реутов В. Є. Розробка моделі сталого розвитку регіонів України / В. Є. Реутов // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 6. – С. 33-38.
290. Реутов В. Є. Стратегічні напрямки інноваційного шляху розвитку економіки України в умовах глобалізації / В. Є. Реутов // Регіональний збірник наукових праць з економіки «Прометей». – Вип. 3 (21). – Донецьк: Інститут ЕПД НАН України, 2006. – С. 35-40.
291. Реутов В. Є. Сценарне моделювання регіонального розвитку / В. Є. Реутов // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 5. – С. 29-35.
292. Реутов В. Є. Тенденції трансформаційних зрушень у соціальному розвитку регіонів України / В. Є. Реутов // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 14. – С. 30-33.
293. Реутов В. Є. Трансформація регіональної конкурентоспроможності України / В. Є. Реутов // Економіка та держава. – 2010. – № 2. – С. 7-10.
294. Реутов В. Є. Удосконалення державного регулювання діяльності підприємств з іноземними інвестиціями в контексті формування ефективної структури зовнішньої торгівлі України / В. Є. Реутов // Управління розвитком. – 2006. – № 5. – С. 19-20.
295. Реутов В. Є. Формування концепції економічної безпеки регіону / В. Є. Реутов // Управління розвитком. – 2005. – № 3. – С. 156-157.
296. Рожков К. Л. Процесс глобализации и национальная экономика: дис. ... доктора экон. наук.: 08.00.14 / Рожков Кирилл Львович. – М., 2000. – 257 с.
297. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: [підруч.] / [Дорогунцов С. І., Заяць Т. А., Пітюренко Ю. І. та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук., проф., чл.-кор. С. І. Дорогунцова. – К.: КНЕУ, 2005. – 988 с.
298. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: [підруч.] / [Ковалевський В. В., Михайлюк О. Л., Семенов В. Ф. та ін.]; за ред. В. В. Ковалевського, О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенова; [8-ме вид., стер.]. – К.: Знання, 2006. – 350 с.

299. Розміщення продуктивних сил України: [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / [С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін.]. – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.
300. Розміщення продуктивних сил України: [підруч.] / [Качан С. П., Ковтонюк М. О., Петрига М. О. та ін.]; за ред. С.П. Качана. – К.: Вища шк., 1998. – 375 с.
301. Розміщення продуктивних сил: [навч. посіб.] / І. Л. Сазонець, В. В. Джинджоян, О. О. Чубар. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 320 с.
302. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевих бюджетів»: за станом на 21 лип. 2010 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Офіц. вид. – Офіційний вісник України – 2007. – № 38. – С. 12. – ст. 1526. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=308-2007-%F0&p=1279822456404504>
303. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: регіональні дослідження: [монографія] / С. А. Романюк. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – С. 3.
304. Романюк С. Конкурентоспроможність регіонів: теоретичні і практичні підходи / С. Романюк // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 4 (98). – С. 44-46.
305. Рудакова Т. В. Концептуальні засади розробки інструментарію прийняття управлінських рішень соціально-економічного розвитку регіону / Т. В. Рудакова // Формування ринкових відносин в Україні: [зб. наук. праць] / [наук. ред. І. Г. Манцуров]. – К., 2009. – Вип. 9 (100). – С. 130-134.
306. Саліхова О. Б. Високі технології: дефініція та оцінка: [монографія] / О. Б. Саліхова. – К.: Інформаційно-аналітичне агентство, 2008. – 290 с.
307. Самарина В. П. Особенности оценки неравномерности социально-экономического развития регионов [Электронный ресурс] / В. П.

- Самарина // Проблемы современной экономики. – 2008. – № 1 (25). –
Режим доступа к журналу: <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=23436>
308. Світова економіка: підруч. / А. С. Філіпенко [та ін.]. – К.: Либідь, 2000. –
Розд. V.
309. Селіверстова І. О. Податкове навантаження на суб'єктів господарювання
в Україні / І. О. Селіверстова, Т. В. Скупова // Проблеми системного
підходу в економіці: зб. наук. праць / [гол. ред. д.е.н., проф. В. В. Мова].
– 2009. – № 1. – Режим доступу: [http://www.nbu.gov.ua/e-
journals/PSPE/2009_1/Skupova_109.htm](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_1/Skupova_109.htm)
310. Семенов В. Ф. Екологізація економіки регіону / В. Ф. Семенов. – Одеса:
Оптімум, 2003. – 238 с.
311. Семенов В. Ф. Регіональна економіка: [навч. посіб.] / В. Ф. Семенов. –
К.: «МП Леся», 2008. – 596 с.
312. Симоненко В. К. Українське Причорномор'я: [монографія] / Симоненко В. К. – К.: Вища школа, 1996. – 242 с.
313. Скоч А. В. Эффективность кластеризации региональной экономики
[Электронный ресурс] / А. В. Скоч // Экономические стратегии. – 2007. –
№ 05-06. – С. 156-159. – Режим доступа к журналу: [http://www.inesnet.ru/
magazine/mag_archive/free/2007_05_06/skoch.htm](http://www.inesnet.ru/magazine/mag_archive/free/2007_05_06/skoch.htm)
314. Словарь современной экономической теории Макмиллана / А. Г.
Пивовар, Д. У. Пирс, В. С. Автономов / [пер. с англ.]. – М.: Инфра-М.,
2003. – 608 с. – («Библиотека словарей ИНФРА-М»).
315. Словник іншомовних слів / [авт.-упоряд. Чаговець Р. В., Рубенчик Л. Й.,
Самсонов Г. В.; за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Головна редакція УРЕ,
1974. – 775 с.
316. Снігова О. Ю. Механізм державного та регіонального управління
соціальною безпекою / О. Ю. Снігова // Стратегічні пріоритети. – 2007. –
№ 2 (3). – С. 87-92.
317. Солтисік О. О. Моделювання стратегій сталого розвитку регіону: дис. ...
канд. екон. наук: 08.03.02 / Солтисік Оксана Орестівна. – Івано-
Франківськ, 2005. – 179 с.

318. Солтисік О. Щодо системного моделювання регіональної економіки з позиції сталого розвитку / О. Солтисік // Економіст. – 2004. – № 10. – С. 47-49.
319. Социально-экономическая география Украины: [учеб. пособ.] / под ред. О. И. Шабля; [пер. с укр.]. – Львов: Світ, 1995. – 640 с.
320. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / [Геєць В. М., Даниленко А. І., Жулинський М. Г. та ін.]; за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
321. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи: [зб. наук. праць]. Вип. 3 (XLVII) / Ін-т регіонал. досл. НАН України; відп. ред. академік НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2004. – Ч. 1. – 446 с.
322. Стадницький Ю. До проблеми концепції екологічної політики України і механізму її реалізації / Ю. Стадницький // Економіка України. – 2003. – № 1. – С. 75-79.
323. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях: [монографія] / [Андрєєва Н. Н., Баранік В. О., Белашов Є. В. та ін.]; за наук. ред. д.е.н., проф. Є. В. Хлобистова; Рада по вивч. продуктив. сил України НАН України, Ін-т проблем ринку та екон.-екол. досл. НАН України, Сумск. держ. ун-т [та ін.]. – Сімферополь: ПП «Підприємство «Фенікс», 2010. – 582 с.
324. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях: матеріали 1-ї наук.-практ. конф. [«Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях»], (Бахчисарай, 16-17 квіт. 2009 р.) / Наук.-дослід. ін-т сталого розв. та природокористув., Рада по вивч. продуктив. сил України НАН України [та ін.]. – Сімферополь: «СОНАТ», 2009. – 582 с.
325. Становление и развитие имитационного моделирования в Украине / [Бигдан В. Б., Гусев В. В., Марьянович Т. П., Сахнюк М. А.] [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://simulation.org.ua/show.php? mode=art&file=art001.html&id=1>

326. Статистичні щорічники областей України, АР Крим, м. Київ та м. Севастополь за 2003-2008 рр. – (27 електронних книг за кожний звітний рік).
327. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): [монографія] / С. В. Степаненко. – К.: КНЕУ, 2008. – 312 с.
328. Степанов А. В. Исследование динамического равновесия в экономических системах на основе экспертных оценок: материалы первой крымской науч.-практич. конф. [«Земельная рента в Крыму. Состояние и перспективы дальнейшего совершенствования земельных отношений»], (Симферополь, 7-8 апр. 2004 г.) / Крым. гос. агро-технологич. ун-т. – Симферополь: ЧП «Фактор», 2004. – Вып. 88. – С. 61-78.
329. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: [підруч.] / Д. М. Стеченко. – К.: Вікар, 2006. – 396 с.
330. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком / Д. М. Стеченко. – К.: Вища школа, 2000. – 223 с.
331. Сторонянская И. Бюджетная политика в условиях формирования модели конвергентного регионального развития в Украине / И. Сторонянская // Экономика Украины. – 2010. – № 3. – С. 43-52.
332. Сухорівський Б. І. Регіональна стратегія економічного розвитку України (теоретичні та прикладні основи геоekonomіки) / Б. І. Сухорівський. – К.: КНЕУ, 2000. – 454 с.
333. Сухоруков А. І. Пріоритети інвестування національного технологічного розвитку / А. І. Сухоруков // Стратегічна Панорама. – 2003. – № 1. – С. 131-139.
334. Тарангул Л. Л. Регіональний розвиток України: пріоритети та механізми його розвитку / Л. Л. Тарангул, І. О. Горленко: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи»], (Київ, 26 листоп. 2009 р.) / М-во освіти і науки України,

- ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун.-т ім. В. Гетьмана», Рада по вивч. продуктив. сил України НАН України [та ін.]. – К.: ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана», 2009. – С. 633-640.
335. Тенденції тіньової економіки в Україні (за 2008 р.): аналіт. записка / Відділ економічної безпеки та детінізації економіки департаменту макроекономіки Міністерства економіки України. – К.: Мінекономіки України, 2009. – 13 с.
336. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: [монографія] / [Варналій З. С., Гончарук А. Я., Жаліло Я. А. та ін.]; за ред. д.е.н. З. С. Варналія. – К., 2006. – 490 с.
337. Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти: [монографія] / І. Я. Тодоров. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 268 с.
338. Топчієв О. Г. Концепція державної регіональної політики України й шляхи її реалізації / О. Г. Топчієв // Актуальні проблеми державного управління. Вип. 4. – Одеса: Астроприн, 2000. – С. 130-139.
339. Топчієв О. Г. Теоретичні основи регіональної економіки: [навч. посіб.] / О. Г. Топчієв. – К.: Видавництво УАДУ, 1997. – 350 с.
340. Трансформація механізмів управління в механізми господарювання: [монографія] / [Зинов'єв Ф. В., Бардзиловський В. П., Реутов В. Е. и др.]; под ред. проф. Ф. В. Зинов'єва и В. Е. Реутова. – Симферополь: Таврія, 2008. – 200 с.
341. Трансформаційна економіка / [Савчук В. С., Зайцев Ю. К., Малий І. Й. та ін.]; за ред. В. С. Савчука, Ю. К. Зайцева; [2-ге вид., без змін]. – К.: КНЕУ, 2008. – 616 с.
342. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – Х.: Видавництво «Форт», 2003. – 440 с.
343. Трансформація економічного простору України: стан та проблеми: доповідна записка за результатами дослідження в 2007 р. / Рада по вивч.

- продуктив. сил України НАН України; [викон. Чернюк Л. Г., Пепа Т. В., Клиновий Д. В., Ярош О. М.]. – К., 2007. – 9 с.
344. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Ін-т екон. прогнозув.; за ред. акад. НАНУ В. М. Гейця. – К.: Логос, 1999. – 500 с.
345. Третяк В. В. Організаційно-економічне забезпечення розвитку регіональних зовнішньоекономічних зв'язків: дис. ... доктора екон. наук: 08.10.01 / Третяк Вікторія Вікторівна. – Луганськ, 2005. – 404 с.
346. Трунин С. Структурная трансформация национальной экономики: к методологии анализа детерминант прогресса или регресса / С. Трунин // Российский экономический журнал. – 2004. – № 3. – С. 93-95.
347. Туфетулов А. М. Интеграционные процессы трансформации экономической структуры региональной экономики (на примере Республики Татарстан) [Электронный ресурс] / А. М. Туфетулов // Режим доступа к журналу: <http://dibase.ru/article/25052009/tufetulovam/4>
348. Тюнен Й. Г. Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономии. Исследования о влиянии хлебных цен, богатства почвы и накладных расходов на земледелие / Й. Г. Тюнен; [пер. Е. А. Торнеус; под ред. проф. А. А. Рыбникова]. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 326 с.
349. Узунов В. Н. О региональной организации рыночной экономики в Украине / В. Н. Узунов // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 24. – С. 58-60.
350. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики»: за станом на 25 трав. 2001 р. [Електронний ресурс] / Президент України. – Офіц. вид. – Офіційний вісник України. – 2001 – № 22. – Ст. 983. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=341%2F2001&p=1279822456404504>
351. Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: [монографія] / [Рубан Ю. Г., Грицяк Н. В.,

- Воротін В. Є. та ін.]; за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2007. – 538 с.
352. Уманець Т.В. Методологія оцінки регіонального економічного розвитку в умовах трансформації економіки України: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.05 / Т.В. Уманець; НАН України. Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – О., 2008. – 38 с. – укр.
353. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: [монографія]: [у 2 т.] / [Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М., Антонюк Л. Л. та ін.]; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. –К.: КНЕУ, 2006. – Т. II. – 2006. – 592 с.
354. Фактори і механізми забезпечення конкурентоспроможності регіону: наук. доп. / Ін-т регіонал. досл. НАН України; П. Ю. Беленький (наук. ред.). – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. – 145 с.
355. Федулова Л. І. Корпоративні структури в стратегії соціально-економічного розвитку регіонів / Л. І. Федулова // Регіональна економіка. – 2007. – №3. – С. 7-17.
356. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя; [3-е изд.]. – М.: Изд-во политической литературы, 1972.
357. Філіпенко А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації / А. С. Філіпенко. – К.: Знання, 2006. – 316 с.
358. Фісун К. А. Методологія програмування розвитку регіонів України: [монографія] / К. А. Фісун. – Харків, 2007. – 401 с.
359. Хвесик М. А. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка: [навч. посіб.] / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко. – К.: Кондор, 2004. – 344 с.
360. Хвесик Ю. М. Податкові механізми в системі природокористування: теорія і практика: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Ю. М. Хвесик. – К., 2005. – 20 с.

361. Хлобистов Є. В. Проблеми забезпечення екологічної безпеки в умовах трансформації економіки України: автореф. дис. ... доктора екон. наук: спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / Є.В. Хлобистов. – К., 2005. – 34 с.
362. Хусаїнов Д. Я. До питання про нову парадигму регіонального розвитку в контексті укріплення національної безпеки України / Д. Я. Хусаїнов: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи»] (Київ, 26 листоп. 2009 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун.-т ім. В. Гетьмана», Рада по вивч. продуктив. сил України НАН України [та ін.]. – К.: ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана», 2009. – С. 695-697.
363. Цілі розвитку тисячоліття. Україна – 2010 / Національна доповідь. – Міністерство економіки України.: К., 2010р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/cont/Cili.pdf>
364. Чеглазов М. Е. К вопросу о территориальной дифференциации социально-экономических явлений / М. Е. Чеглазов // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 33. – С. 35-38.
365. Челноков И. В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / И. В. Челноков, Б. И. Герасимов, В. В. Быковский; под науч. ред. д-ра екон. наук, проф. Б. И. Герасимова. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. – 112 с.
366. Черанева Н. В. Причины неоднородности социально-экономического развития северных регионов в теории региональной экономики [Электронный ресурс] / Н. В. Черанева. – Режим доступа: <http://openbudget.karelia.ru/books/conf4doc/42.htm>
367. Черніна І. В. Міжнародний туризм як фактор соціально-економічного розвитку України: регіональний аспект: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / І. В. Черніна – Донецьк, 2000. – 22 с.
368. Чернюк Л. Г. Комплексність як невід’ємна умова ефективного розвитку

- регіональних господарських систем / Л. Г. Чернюк: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи»] (Київ, 26 листоп. 2009 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун.-т ім. В. Гетьмана», Рада по вивч. продуктив. сил України НАН України [та ін.]. – К.: ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана», 2009. – С. 720-723.
369. Чечетов М. Особенности макроэкономической трансформации в условиях переходной экономики / М. Чечетов, И. Жадан // Экономика Украины. – 2002. – № 6. – С. 4-12.
370. Чуб Б. А. Управление инвестиционными процессами в регионе / Б. А. Чуб. – М.: БУКВИЦА, 1999. – 196 с.
371. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: монографія / В. І. Чужиков. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.
372. Чужиков В. І. Регіональний розвиток у європейському спільному економічному просторі (динамізація та структурні зміни): автореф. дис. ... доктора екон. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В. І. Чужиков. – К., 2003. – 33 с.
373. Чужиков В. І. Регіональний розвиток у європейському спільному економічному просторі (динамізація та структурні зміни): дис. ... доктора екон. наук: 08.10.01 / Чужиков Віктор Іванович. – К., 2003. – 411 с.
374. Чумаченко М. Г. Нариси з економіки регіону / М. Г. Чумаченко. – К.: Наукова думка, 1995. – 338 с. – П. 1.1.
375. Чухно А. А. Проблемы теории переходного периода: от командной к рыночной экономике / А. А. Чухно // Экономика Украины. – 1996. – № 4. – С. 16-22.
376. Чухно А. Институционализм: теория, методология, значение / А. Чухно // Экономика Украины. – 2008. – № 6. – С. 4-13.
377. Шахид Ю. Глобализация и локализация: изменение форм развития / Ю. Шахид // Трансформация. – 1999. – № 4. – С. 1-2.

378. Шевченко О. В. Роль держави у трансформації економіки регіонів України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.01. «Економічна теорія» / О. В. Шевченко. – К., 2002. – 20 с.
379. Шевченко О. В. Трансфертні платежі у системі міжбюджетних відносин: інституціональний аспект / Шевченко О. В. // Стратегічні пріоритети. – 2010. - №1. – С. 29-33.
380. Экономико-математический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/lopatnikov/article/lop/lop-1498;1424>
381. Экономические трансформации: проблемы и современные тенденции регионального развития: сб. науч. трудов / ред.: Б. В. Буркинский; НАН Украины. Ин-т пробл. рынка и экон.-экол. исслед. – Одесса, 2002. – 314 с.
382. Экономическое развитие регионов в контексте международной интеграции (конкурентоспособность, реструктуризация и корпоративное управление хозяйственными системами) / ред.: Б. В. Буркинский; НАН Украины. Ин-т пробл. рынка и экон.-экол. исслед. – Одесса, 2003. – 316 с.
383. Ягодка А. Перекосы региональной экономической политики государства / А. Ягодка, М. Дыба, С. Кондратюк // Экономика Украины. – 2004. – № 8. – С. 34.
384. Янковский Н. А. Повышение эффективности внешнеэкономической деятельности крупного производственного комплекса: [монография] / Н. А. Янковский. – Донецк: ДонГУ, 2000. – 430 с.
385. Яремко Л. Розвиток ідей локальної та територіальної економіки / Л. Яремко // Регіональна економіка. – 2005. – № 4. – С. 31-37.
386. Begg I. Cities and competitiveness / I. Begg // Urban Studies. – Vol. 36. – 1999. – P. 795-809.
387. Corruption Perceptions Index 2009 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009/cpi_2009_table

388. Gardiner B. Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions: ERSA Conference paper, Porto / B. Gardiner, R. Martin, P. Tyler. – London, 2004. – 37 p.
389. Hagerstrand T. Aspects of the Spatial Communication and the diffusion of Information / T. Hagerstrand // Papes and Proceeding of the Regional Science Association. – 1966. – P. 27-42.
390. Human Development Report 2009. Overcoming barriers: Human mobility and development / [Rodriguez F. R., Azcona G., Cummins M. and the others]; team director – Klugman J. – N.Y.: the United Nations Development Programme, 2009. – 217 p.
391. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. – 3-rd edition. – New York: UN, 2007 – 94 p. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/guidelines.pdf>
392. Kaufmann D. Governance Matters VIII. Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2008: Policy Research Working Paper 4978 / Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. – Washington, D. C.: The World Bank, Research Support Team, 2009. – 103 p.
393. Keating M. The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change. – Cheltenham: Edward Elgar Publishers, 1998. – 242 p.
394. Kornai J. Transformational Recession: The Main Causes / J. Kornai // Journal of Comparative Economics. – 1994. – No. 1. – P. 39-63.
395. Krugman P. Competitiveness: A Dangerous Obsession / P. Krugman // Foreign Affairs. – 1994. – No. 2. – P. 28-44.
396. Marshal A. Principles of Economics. An introductory volume / A. Marshal. – London, 1965. – 614 p.
397. Martin R. L. A study on the Factors of Regional Competitiveness. A draft final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy / R. L. Martin. – Cambridge: University of Cambridge, 2004. – 184 p.
398. Myrdal G. Economic Theory and Underdeveloped Regions / G. Myrdal. –

- London, 1957. – 548 p.
399. Paying Taxes 2010 – The Global Picture [electronic resource]. – Mode of access: <http://www.doingbusiness.org/taxes>
400. Porter M. UK Competitiveness: Moving to the Next Stage / M. Porter, C. H. M. Ketels. – [DTI Economics Paper 3]. – London: Department of Trade and Industry, 2003. – 55 p.
401. Reutov V. E. Trans-Boundary Cooperation of Ukraine Regions. Theoretically-practical Aspects of the Development / V. E. Reutov // Przegląd Prawno-ekonomiczny. – 2008. – № 5. – P. 66-79.
402. Reutow W. Tworzenia klastrów przedsiębiorstw jako podstawa do zrównoważonego Rozwoju Regionalnego // Przedsiębiorstwo XXI wieku. Szanse i zagrożenia, T. I, Red. Marian Kozaczka, Stalowa Wola: 2010.– S. 139-144
403. Richardson H. Regional Crown Theory / H. Richardson. – London, 1973. – 495 p.
404. Richardson H. W. Regional Economics: location theory, urban structure and regional change / H. W. Richardson. – London : Weidenfeld and Nicolson, 1969. – 457 p.
405. Rodriguez-Pose A. Convergence or divergence? Types of regional responses to socio-economic change in Western Europe / A. Rodriguez-Pose // Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. – 1999. – Vol. 90 (4). – P. 363-378.
406. Sibert H. Regional Economics Grown: Theory and Policy / H. Sibert. – Scranton, 1969. – 580 p.
407. The 2009 Global Corruption Barometer Report / Transparency International; [ed.: J. Riano, R. Hodess, A. Evans]. – B.: TI, 2009. – 36 p.
408. The Ukraine Competitiveness Report 2008. Towards Sustained Growth and Prosperity / World Economic Forum; [ed.: M. Drzeniek Hanouz, Th. Geiger]. – Geneva: WEF, 2008. – 266 p.
409. Walker R. Capital and Industrial Location. In Progressive Human Geography / R. Walker, M. Storpep. – NY, 1981. – P. 473-509.

410. <http://razumkov.org.ua/ukr/index.php> – веб-сайт Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова.
411. <http://uk.wikipedia.org/wiki/> – сайт Вікіпедії (Вільна енциклопедія). – укр.
412. <http://www.guds.gov.ua> – офіційний веб-сайт Головного управління державної служби України
413. <http://www.in.gov.ua> – офіційний веб-сайт Державного агентства України з інвестицій та розвитку
414. <http://www.kmu.gov.ua/control> – єдиний веб-портал органів виконавчої влади України
415. <http://www.me.gov.ua> – офіційний сайт Міністерства економіки України
416. <http://www.minregionbud.gov.ua> – офіційний веб-сайт Міністерства регіонального розвитку та будівництва України
417. <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control> – офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України
418. <http://www.nbu.gov.ua> – сайт Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського
419. <http://www.neia.gov.ua/nature/control/uk/index> – офіційний сайт Національного агентства екологічних інвестицій України
420. <http://www.niss.gov.ua> – веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень
421. <http://www.president.gov.ua> – офіційне інтернет-представництво Президента України
422. <http://www.transparency.org> – веб-сайт міжнародної організації Transparency International (the global coalition against corruption)
423. <http://www.ukrstat.gov.ua> – офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України
424. <http://www.weforum.org/en/index.htm> – офіційний веб-сайт Всесвітнього економічного форуму в Давосі (World Economic Forum)
425. <http://zakon.rada.gov.ua> – офіційний веб-сайт Верховної Ради України

5. СТРАТЕГІЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

5.1. Особливості сучасного макроекономічного стану України

Ефективне функціонування ринкової економіки можливе лише на засаді опанування нових форм, методів та принципів стратегічного управління. Стратегічне планування та прогнозування є основними складовими стратегічного управління розвитком економіки та економічної системи.

Можливі варіанти темпів зростання у довгостроковій перспективі викладені у Стратегії економічного та соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» (далі – Стратегія економічного та соціального розвитку). У відповідності з базовим варіантом прогнозу реальний ВВП України в 2015 р. майже в 2,4 рази повинен перевищувати рівень 2002 р. Для цього середньорічні темпи приросту ВВП в даний період повинні складати близько 6,5 %. Такий темп приросту в 2,2 рази перевищує середньорічний темп приросту світової економіки (2,9 %), що відповідає стратегічній задачі випереджуючого розвитку України в глобальному економічному просторі [238, с. 75].

Базовим сценарієм Стратегії економічного та соціального розвитку України передбачається, що прискорений інноваційний розвиток національної економіки забезпечить 60 % приросту ВВП [238, с. 77]. Це означає, що основою економічного зростання повинні стати нові технології, знання та інформація. Їх інтеграція дає можливість отримати бажаний результат – нову якість економічного розвитку.

Для прогнозування процесу розширеного виробництва якісних змін у національній економіці необхідно розробити систему макроекономічних індикаторів, які б відображали темпи і особливості їх протікання. У якості базових серед індикаторів можуть бути обрані наступні: динаміка ВВП; індекси

споживчих цін та цін виробників; індекси кількісної та якісної складових економічного зростання; доля інвестиційних і споживчих товарів у структурі промислового виробництва, імпорту та експорту; середній та реальний ефективний обмінний курс гривні до іноземних валют; індекси виробництва первинних ресурсів, які є матеріальною основою для стійкого розвитку внутрішнього ринку, відношення динаміки кінцевих споживчих видатків і валового нагромадження основного капіталу; динаміка питомої ваги залучених інвестицій (кредитні ресурси банківської системи, іноземних інвесторів, позабюджетних фондів, кошти населення та ін.) в їх загальному обсязі [208, с. 26].

Тому доцільно розглянути реальну ситуацію зміни основних макроекономічних показників впродовж 2000-2009 рр. (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Динаміка основних макроекономічних показників за 2000-2009 рр.

(наростаючим підсумком у % до попереднього року) [82]

Макроекономічний показник	Роки									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Реальний ВВП	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,9	102,3	82,2
Обсяг промислового виробництва	113	114	107	116	113	103	106	110	96,86	83,6
Валова продукція сільського господарства	109,8	110,2	101,2	89	119,7	100,1	102,5	93,5	117,5	100,1
Інвестиції в основний капітал	114,4	120,8	108,9	131,3	128	101,9	119	129,8	104,7	56,3
Експорт товарів та послуг	118,8	109,7	111,1	124,1	139	106,3	113,7	127,2	134,9	54,9
Імпорт товарів та послуг	116,6	112	107,4	134,7	126,9	125,8	124,8	134,5	140,3	48,7
Оборот роздрібною торгівлі	112	111,9	111,5	112,6	1113,5	139,6	137,7	128,8	118,6	83,7
Реальний наявний дохід населення	104,1	110	118	109,1	119,6	123,9	111,8	114,8	107,6	90,1

Закінчення табл. 5.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----

Реальна заробітна плата	99,1	119,3	118,2	115,2	123,8	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8
Індекс цін виробників промислової продукції	120,8	100,9	105,7	111,1	124,1	109,5	114,1	123,3	123	114,3
Індекс споживчих цін	125,8	106,1	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3

Згідно з табл. 5.1, у 2009 році спостерігається спад майже по всім основним макроекономічним показникам, особливо гостро це відчувається серед показників реального ВВП (82,2 %), обсягу промислового виробництва (83,6 %), інвестиціям в основний капітал (56,3 %), експорту (54,9 %), імпорту (48,7 %) та обороту роздрібної торгівлі (83,7 %). У 2007 та 2008 рр. спостерігалось суттєве підвищення цих показників, що загалом мало позитивну тенденцію для економічного зростання економіки України, але у 2009 р. зниження значень цих показників значно перевищило їх зростання. У 2009 р. спостерігається також зниження реального наявного доходу населення та реальної заробітної плати, що в цілому має негативну тенденцію для економічного розвитку країни.

Далі слід розглянути такий макроекономічний показник, як ВВП, бо він є одним з основних показників розвитку економіки і його динаміка використовується для оцінки загальної ефективності функціонування економіки країни (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Динаміка ВВП України за 2000 – 2009 рр. [82]

Рік	Млрд. грн.	У постійних цінах 2007, відсотків до відповідного періоду попереднього року	
		Зміна обсягу	Зміна дефлятора
1	2	3	4
2000	137,9	3,7	3,5
2001	183,3	4,8	4,5
2002	225,8	5,2	5,0
2003	267,3	9,5	8,1

Закінчення табл. 5.2

1	2	3	4
2004	345,1	12,1	15,1
2005	441,5	3,0	24,2
2006	544,2	7,4	14,7
2007	720,7	7,6	23,2
2008	949,9	2,3	28,8
2009	914,7	-15,1	13,7

Аналізуючи табл. 5.2, можна зробити висновок, що упродовж 2000-2008 рр. спостерігалось стабільне зростання ВВП, але уже у 2009 р. спостерігається різкий спад даного показника, що свідчить про погіршення тенденції розвитку економіки. Значення дефлятора ВВП свідчить про скорочення виробництва товарів та послуг в економіці, бо у 2009 р. він склав 13,7 % у порівнянні аналогічного показника у 2008 р. 28,8 %. Також скоротилася зміна обсягу ВВП на 17-20 % у 2009 р. у порівнянні з середнім зростанням цього показника на 3-5 % у попередніх роках, що свідчить про критичний стан економіки країни.

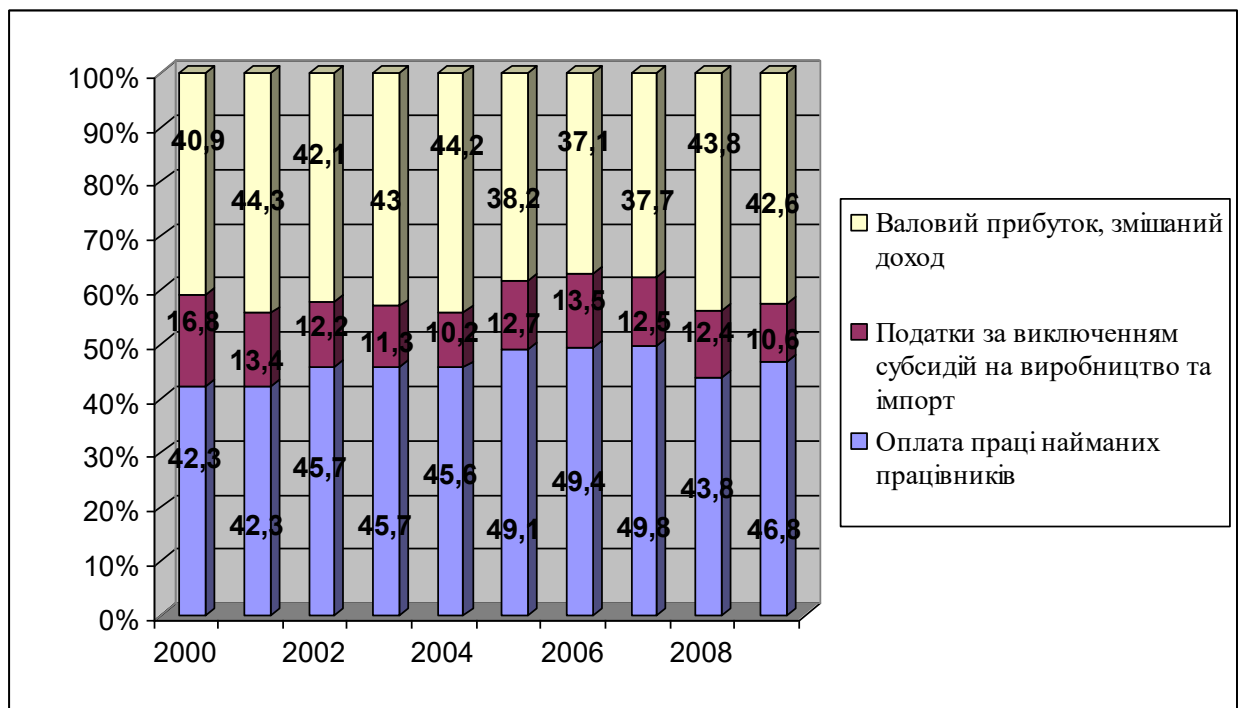

Рис. 5.1. Структура валового внутрішнього продукту за категоріями доходу за 2000-2009 рр. [82]

Рис. 5.1 наглядно демонструє нам детальну картину структури валового внутрішнього продукту за 2000-2009 рр. та показує, що протягом усього періоду спостерігається, що основними складовими ВВП є оплата праці найманих працівників та валовий прибуток, змішаний дохід.

Отже, можна зробити висновок, що відбувається значний спад виробництва товарів та послуг у країні, що у кінцевому випадку призводить до зниження рівня проживання громадян.

При вимірюванні величини ВВП істотне значення має не тільки реальний ВВП, повнота обліку самих товарів, що виробляються, і послуг, що надаються, але й ціни, які використовуються при обліку. Одним з індикаторів переходу економіки країни з фази рецесії у фазу стабілізації з подальшим зростанням виробництва є динаміка цін. Саме цінові індекси фіксують нові рівні рівноваги між попитом та пропозицією, а також дають сигнали виробникам щодо ступеню активності у суспільстві та економіці. Індекс споживчих цін (ІСЦ) характеризує зміни у часі загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання. Він є показником зміни вартості фіксованого набору споживчих товарів та послуг у поточному періоді до його вартості у базисному періоді. Тому необхідно більш детально розглянути динаміку споживчих цін (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Зміни споживчих цін грудень до грудня попереднього року за 2000 – 2009 рр., % [82]

Рік	Темп зміни споживчих цін
2000	25,8
2001	6,1
2002	-0,6
2003	8,2
2004	12,3
2005	10,3
2006	11,6

2007	16,6
2008	22,3
2009	10,1

Згідно до табл. 5.3, спостерігається стрімкий зростання споживчих цін у 2008 р. у порівнянні з 2007 на 22,3 % та у 2009 р. у порівнянні з 2008 на 10,1 %, що має негативну тенденцію для розвитку економіки, бо купівельна спроможність громадян суттєво знизилася та попит на споживчі товари також зазнав спаду. Упродовж 2000 -2007 рр. спостерігалось більш-менш стабільне зростання цін у середньому близько 10%, але в умовах кризи відбулося зростання цін при падінні реальних доходів населення та зниженні купівельної спроможності грошової одиниці.

Ціни виробників промислової продукції - це ціни на продукцію, призначену для реалізації на внутрішньому та зовнішньому ринках без податку на додану вартість та акцизного збору. Динаміка цін виробників промислової продукції відображена у табл. 5.4 та рис. 5.5.

Таблиця 5.4

Зміни цін виробників промислової продукції за 2000 – 2009 рр. (грудень до грудня попереднього року, %) [82]

рік	Ціни виробників промислової продукції
2000	1,2
2001	0,9
2002	5,7
2003	11,1
2004	24,1
2005	9,5
2006	14,1
2007	23,3
2008	23,0
2009	12,7

Індекс цін виробників промислової продукції (ІЦВ) є показником зміни цін у часі у сфері промислового виробництва. ІЦВ дозволяє відслідковувати та визначати тенденції змін цін як за видами економічної діяльності, так і виробництві конкретної продукції. Він використовується при створенні інформаційної бази для прогнозування і управління процесами ціноутворення у промисловості, перерахунку показників системи національних рахунків у постійні ціни та забезпечує можливість проведення міжнародних співставлень.

Згідно до табл. 5.4 та рис. 5.2, спостерігається суттєвий спад цін виробників промислової продукції по всім галузям промислової діяльності у 2009 р., що свідчить про зменшення витрат на виробництво, що, в свою чергу, призводить до спаду виробництва. Особливо гостро це відчувається у сфері виробництва та розподілення електроенергії, газу та води (0,8 %).

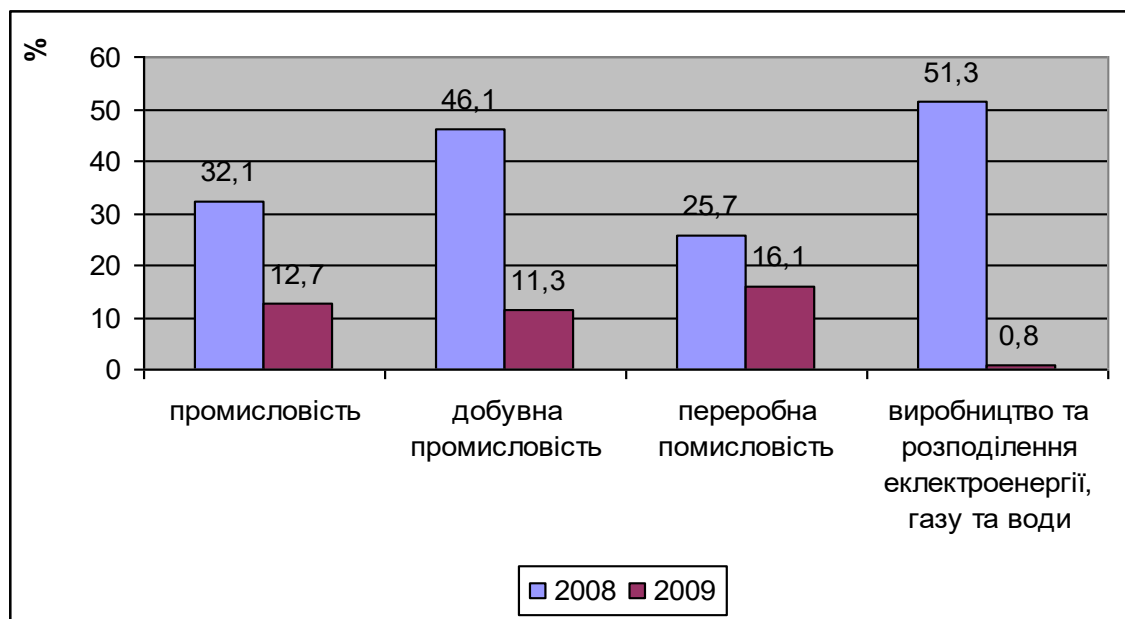

Рис. 5.5. Зміни цін виробників промислової продукції за основними видами промислової діяльності за 2008 – 2009 рр. (до грудня попереднього року) [82]

Для визначення динаміки фізичного об'єму виробництва добувної та переробної промисловості та комунального обслуговування використовується показник темпу зростання промислового виробництва. Індекс промислового виробництва – це показник динаміки обсягу промислового виробництва, його

збільшення або зменшення. Визначається у вигляді відношення поточного обсягу виробництва у грошовому виразі до його величини у базисному періоді.

Розвиток промислового виробництва – це, передусім, структурні зміни у виробництві, формування оптимальних ресурсних пропорцій, якісне вдосконалення складових виробничого прогресу та промислового потенціалу.

З табл. 5.5 видно, що впродовж 2001 – 2007 рр. відбувалося стабільне зростання індексу промислового виробництва, а саме у добувній промисловості у середньому на 4 %, у переробній промисловості у середньому на 11 % та у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води у середньому на 2,8 %.

Таблиця 5.5

Темпи зростання промислового виробництва до попереднього року за
2001 – 2009 рр., % [82]

Рік	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води
2001	103,3	117,2	102,6
2002	102,3	108,9	101,1
2003	105,5	118,2	104,7
2004	104,1	114,6	98,9
2005	104,4	103,0	102,9
2006	105,8	106,3	106,7
2007	102,7	111,7	103,2
2008	97,6	96,8	97,5
2009	85,6	68,8	85,0

Але у 2008 - 2009 рр. (табл. 5.5) відбувається зниження цього показника, особливо гострий занепад відчувається у переробній промисловості, бо її індекс знизився на 31, 2 %, далі йде виробництво та розподілення електроенергії, газу та води – на 15 % та добувна промисловість – на 14,4 %. Це свідчить про кризовий стан промисловості країни у цілому. Далі слід розглянути стан промисловості за видами промислової діяльності (рис. 5.3).

Рис. 5.3 ілюструє, що найбільш розвиненими галузями на 2009 р. є добування паливно-енергетичних корисних копалин (94 %), виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (93,5 %), целюлозно-паперове виробництво та видавнича діяльність (78,9 %), виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення (92,4 %) та виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (85 %), показники індексів яких перевищили загальний індекс промисловості по країні (73,6 %). Найбільш гостро криза впливає на виробництво мінеральної продукції (58,5 %), металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (66,6 %) та машинобудування (50,3 %). Тому саме ці галузі потребують стратегічних заходів щодо удосконалення їх діяльності.

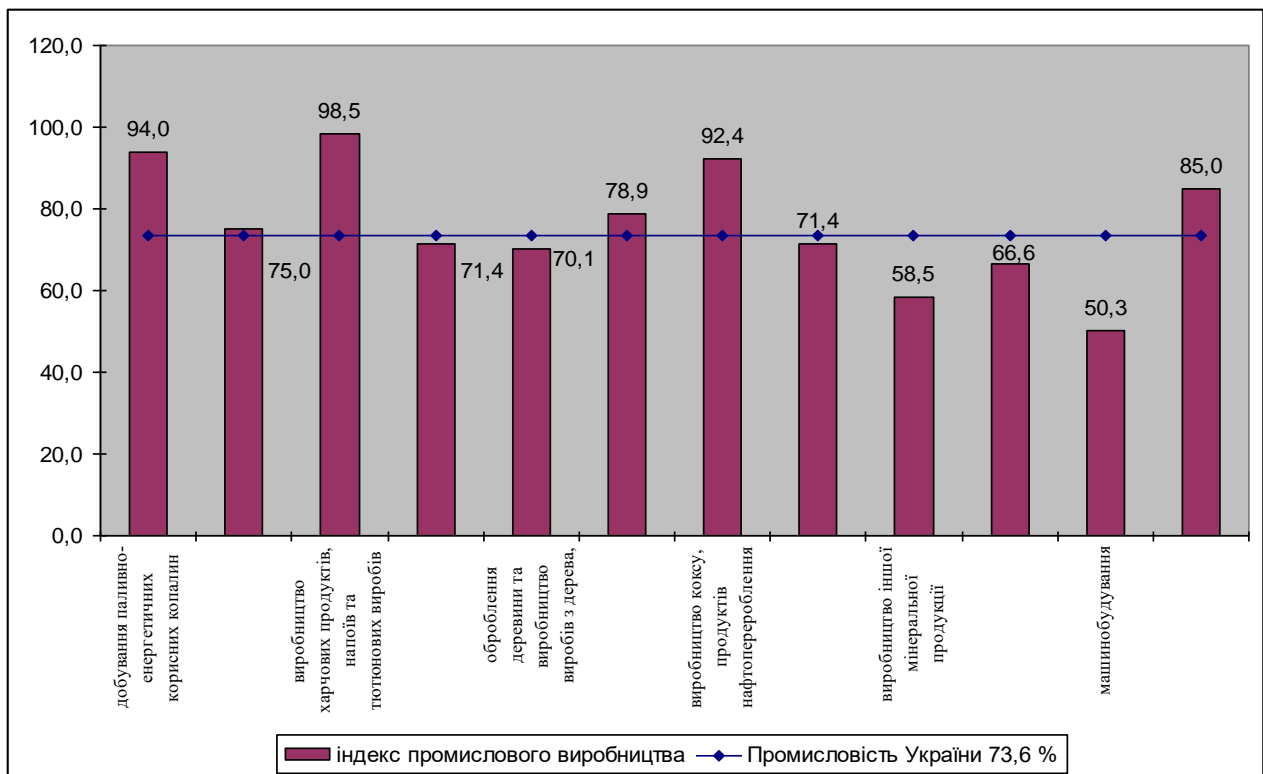

Рис. 5.3. Індекси промислового виробництва за видами діяльності у 2009 р., % [82]

Сільське господарство є однією з основних галузей національного господарства, оскільки виробництво продуктів харчування – перша умова

життя безпосередніх виробників. Водночас воно є сировинною базою легкої та харчової промисловості (рис. 5.4).

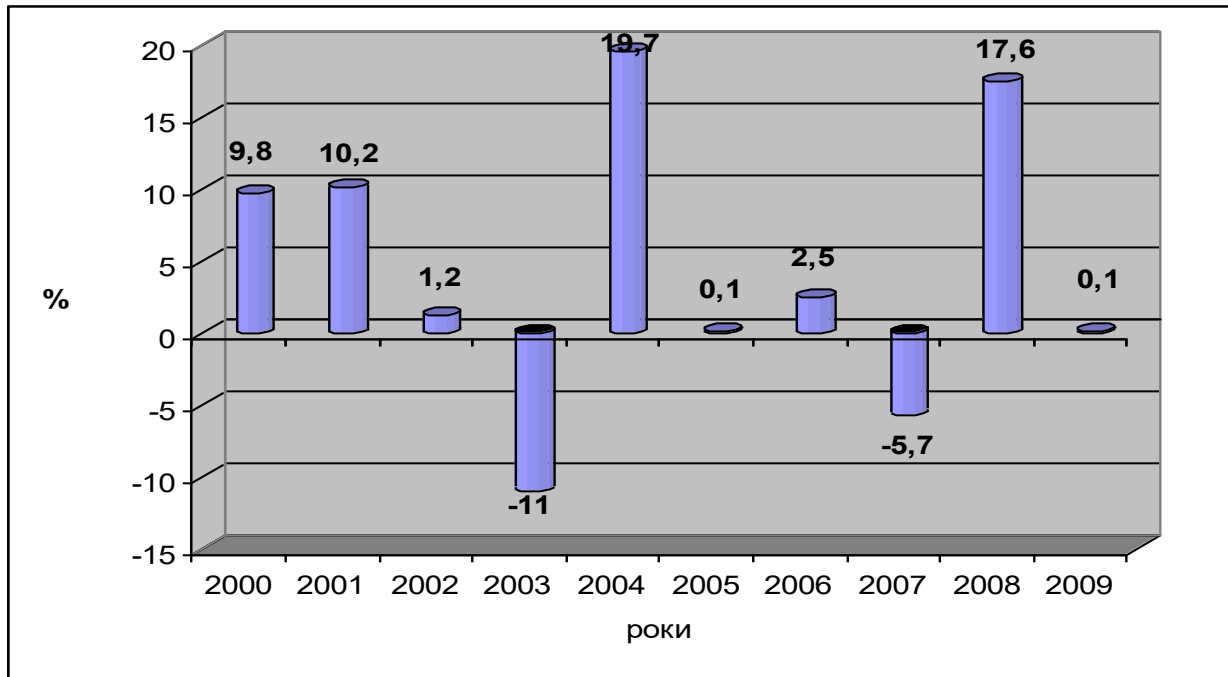

Рис. 5.4. Приріст (зниження) виробництва продукції сільського господарства за 2007 – 2009 рр., % [82]

З рис. 5.4 видно, що у 2008 р. відбулося збільшення обсягів виробництва сільського господарства на 17,6 %, що мало позитивну тенденцію для економічного зростання країни, але вже у 2009 р. приріст склав 0,1 %, що свідчить про кризовий стан сільського господарства України.

На рис. 5.5 наведено, що у 2007 р. відбувався спад виробництва сільськогосподарської продукції і за сільськогосподарськими підприємствами (-5,1 %) та господарствами населення(-6 %). Але вже у 2008 р. відбувається стрімкий підйом виробництва сільськогосподарської продукції сільськогосподарських підприємств (36,4 %), також відбувається зростання сільськогосподарського виробництва господарствами населення (5,8 %). Але ця позитивна тенденція для української економіки зазнала спаду, бо у 2009 р. ці показники склали (-0,3 %) та (0,3 %) відповідно.

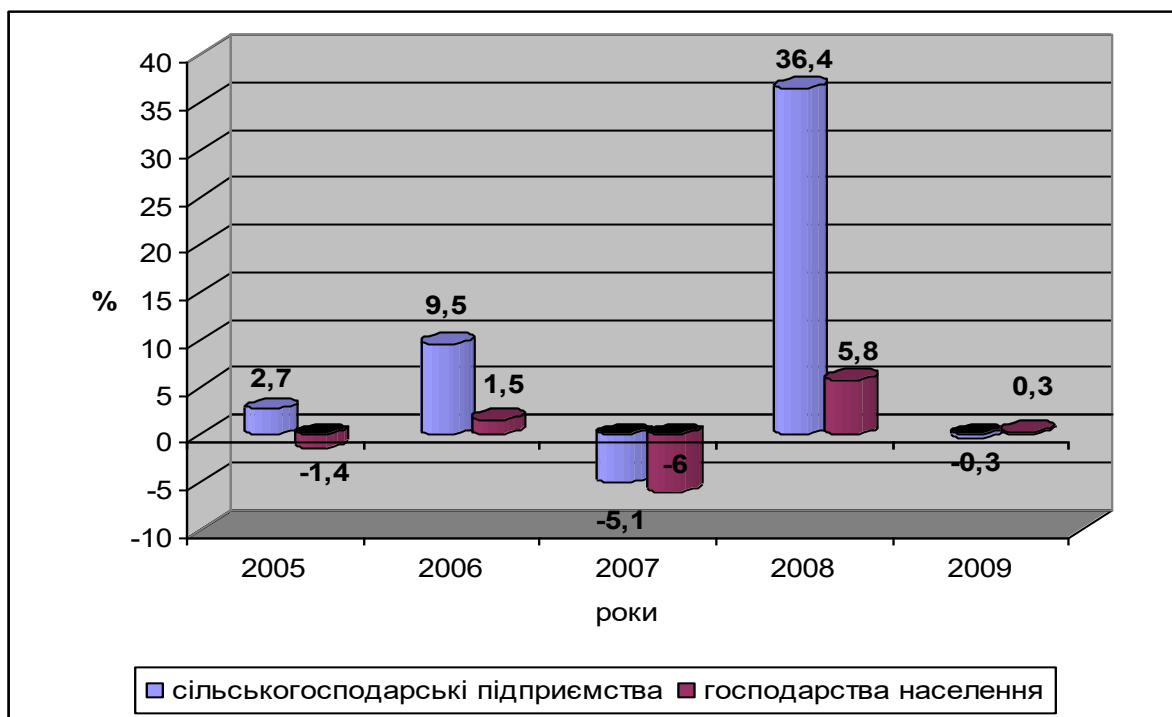

Рис. 5.5. Приріст (зниження) виробництва продукції сільського господарства за категоріями господарств за 2005 – 2009 рр., % [82]

Інвестиції мають велике значення для розвитку економіки країни. Інвестиції в основний капітал необхідні для розвитку виробництва, створення нових видів послуг і впровадження інноваційних рішень у галузях економіки.

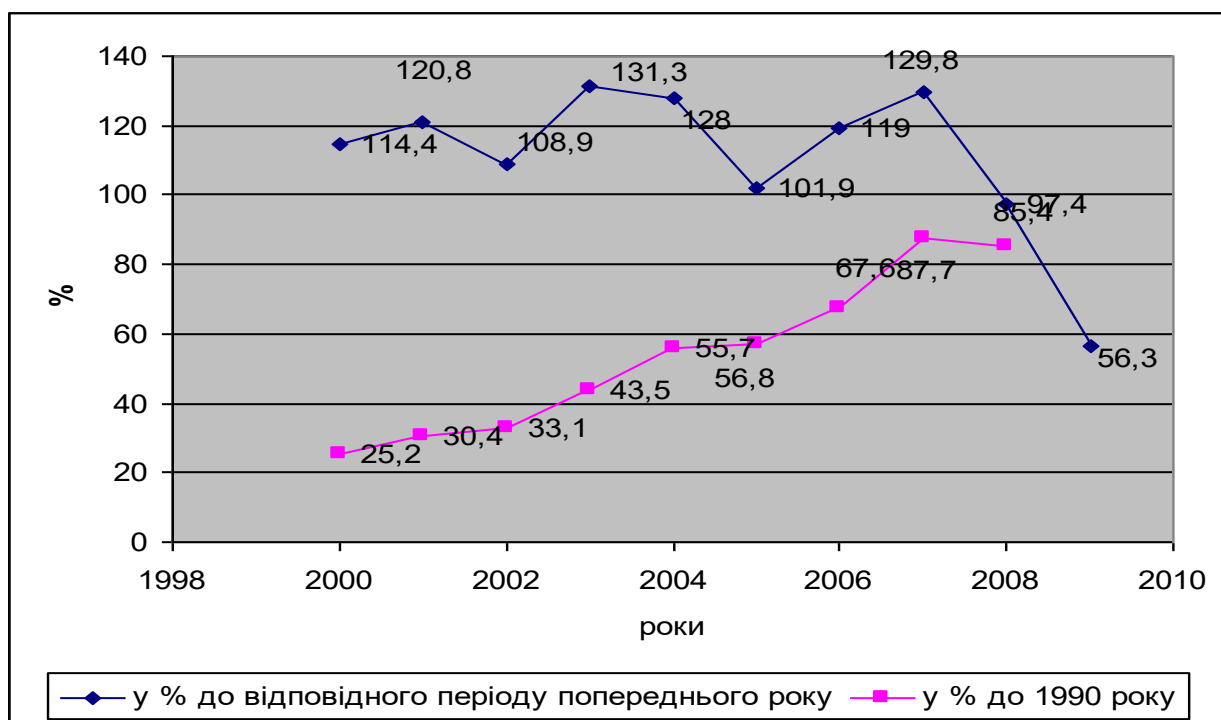

Рис. 5.6. Темпи зміни інвестицій в основний капітал за 2000 – 2009 рр., % [82]

Згідно до рис. 5.6, спостерігається значний спад інвестиційної активності в основний капітал, починаючи з 2008 р. (97,4 %) і в 2009 р. склала найнижчого рівня з 2000 р. (56,3 %). Це свідчить про негативну тенденцію інвестування економіки України протягом двох останніх років.

Метою інвестиційної діяльності є забезпечення ресурсами розвитку економіки країни та її ланок, збільшення обсягу інвестицій за рахунок усіх джерел фінансування.

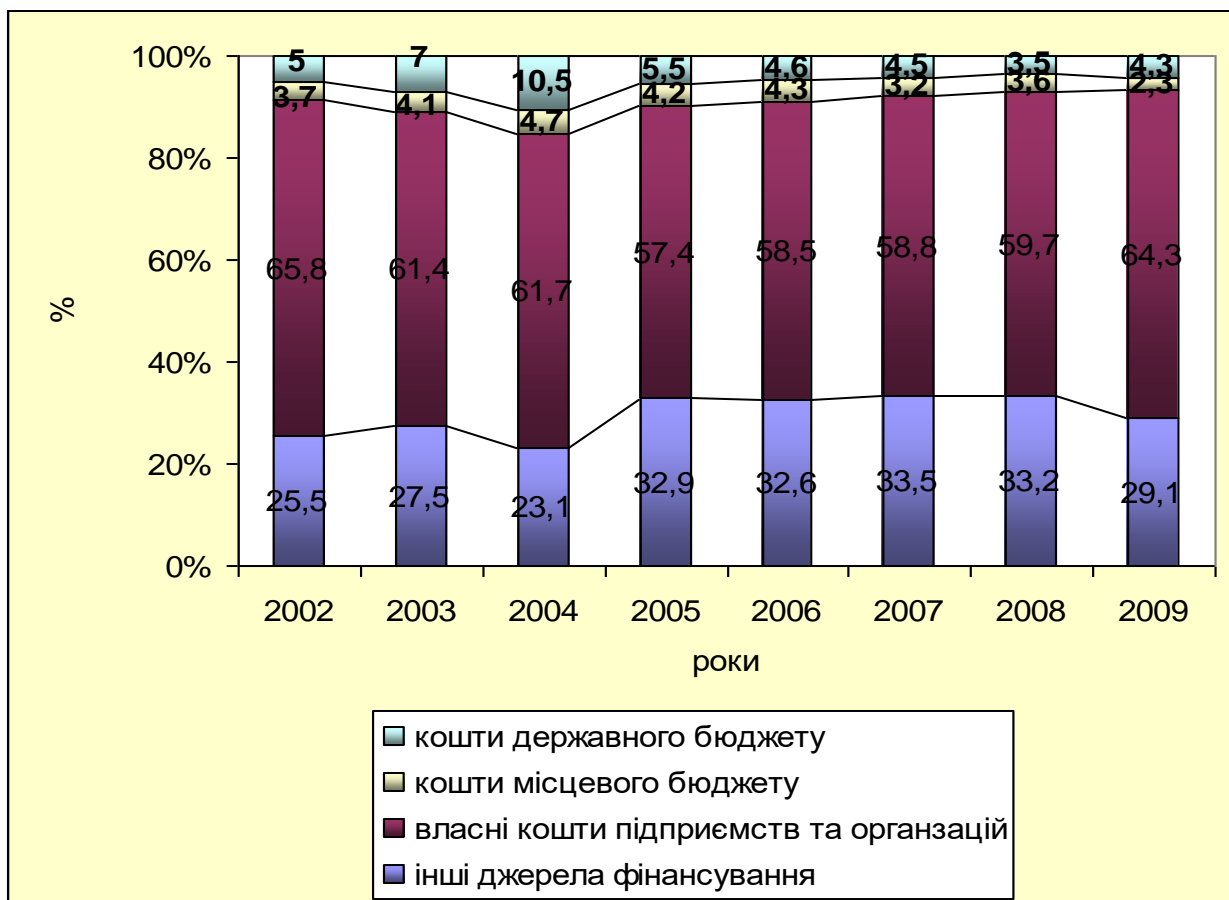

Рис. 5.7. Структура інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування за 2002 – 2009 рр. (у % до загального обсягу) [82]

З рис. 5.7 видно, що основну частину інвестицій в основний капітал складають власні кошти підприємств та організацій (близько 60 % протягом усього періоду.) та кошти інших джерел фінансування (близько 30 відповідно), які можуть складатися з коштів іноземних інвесторів, коштів населення,

кредитів банків та інших позик та ін. Кошти державного бюджету (близько 4-5 %) та кошти місцевого бюджету (близько 3 % відповідно) складають незначну частину інвестицій в основний капітал, тому стратегічним заходом є підвищення інвестиційної активності держави задля підвищення економічного зростання.

Закордонні інвестиції відіграють особливу роль серед форм міжнародного руху капіталу. При переході товарного виробництва від стадії світового ринку до стадії світового господарства виникає міжнародне переміщення вже не тільки товару, але і чинників його виробництва, насамперед капіталу у формі прямих інвестицій. Згідно методології МВФ прямі іноземні інвестиції - це закордонні інвестиції, величиною у понад як 10 відсотків статутного капіталу, що дає зацікавленій стороні право на участь в управлінні підприємством (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Приріст прямих іноземних інвестицій за 2000 – 2009 рр. [82]

Рік	Млн. дол. США	У % до відповідного періоду попереднього року
2000	593,2	125,9
2001	680,3	114,7
2002	916,6	134,7
2003	1322,6	144,3
2004	2252,6	170,3
2005	7843,1	348,2
2006	4717,3	60,1
2007	7935,4	168,2
2008	6180,7	77,9
2009	2972,1	36,8

Аналізуючи табл. 5.6, можна сказати, що упродовж 2003 - 2007 рр. відбувалося стрімке зростання прямих іноземних інвестицій в економіку країни та у 2007 р. їх обсяг склав найвищого значення для України в 7935, 4 млн. дол. США (68,2 % приросту). Але у 2008 р. відбувається різкий відтік прямих

іноземних інвестицій з України та у 2009 р. обсяг склав 2972,1 млн. дол. США (на 63,2 % зниження) (рис. 5.8).

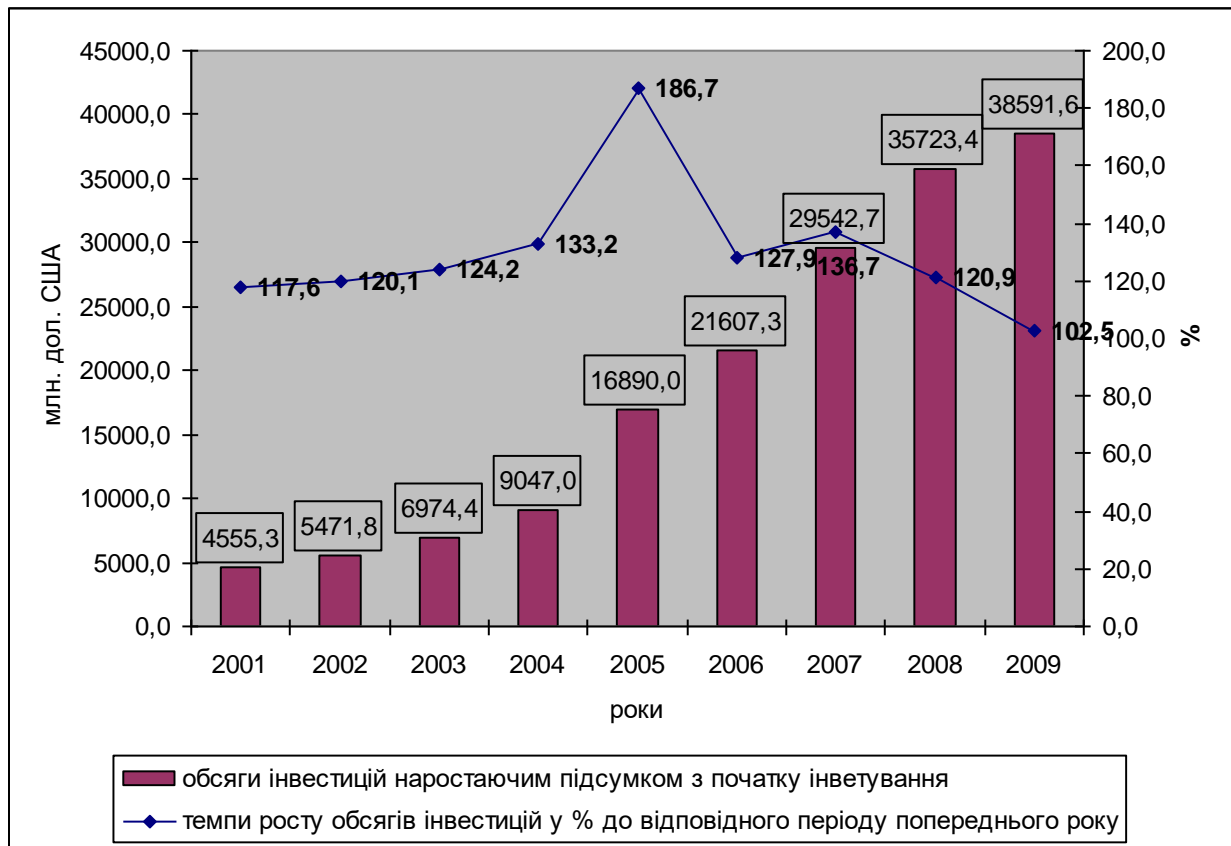

Рис. 5.8. Обсяги та приріст прямих іноземних інвестицій за 2001 – 2009 рр. [82]

З рис. 5.8 можна зробити висновок, що найбільшим темпом росту прямих іноземних інвестицій відрізнявся 2005 р. і склав 86,7 %, але з 2008 р. відбувається падіння цього показника і у 2009 р. він склав 2,5 %.

Недостатнє інвестування призвело до втрати конкурентоспроможності національної економіки, занепаду основних фондів, спаду виробництва та збільшення собівартості продукції, що загострило проблеми інвестиційних ресурсів і призводить до подальшого недоінвестування.

Зовнішня торгівля значною мірою впливає на соціально-економічне положення країни і забезпечення її економічної безпеки, тому має бути детально розглянута.

З рис. 5.9 видно, що впродовж 2000-2008 рр. відбувалося більш-менш стабільне зростання показників експорту та імпорту та складало у середньому

20,5 % та 24,7 % відповідно, але у 2009 р. відбувся різкий спад показників експорту і імпорту та вони знизилися на 45,1 % і 51,3 % відповідно, що свідчить про спад торгівельної активності країни у цілому.

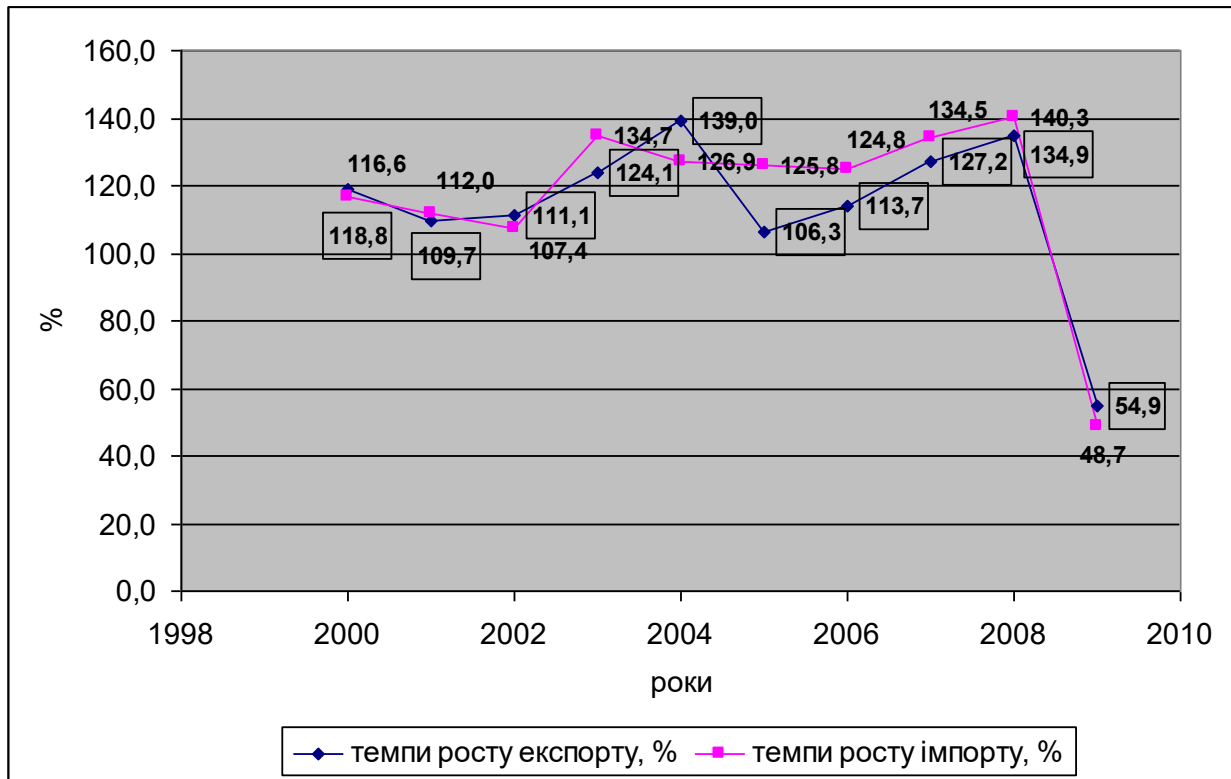

Рис. 5.9. Темпи зростання (зменшення) обсягів торгівлі товарами та послугами за 2000 – 2009 рр., % [82]

Сальдо торгівельного балансу - це різниця між грошовими надходженнями і витратами за певний проміжок часу.

Якщо експорт (надходження) перевищує імпорт (платежі), то сальдо додатне, а торговельний баланс активний. Якщо ж експорт (надходження) менший за імпорт (платежі), то сальдо від'ємне, а торговельний баланс пасивний. Рівність експорту та імпорту утворює нульове сальдо балансу, а сам баланс у таких випадках називається чистим, або нетто-балансом. Детально сальдо торгівельного балансу зовнішньої торгівлі розглянуто далі (рис. 5.10).

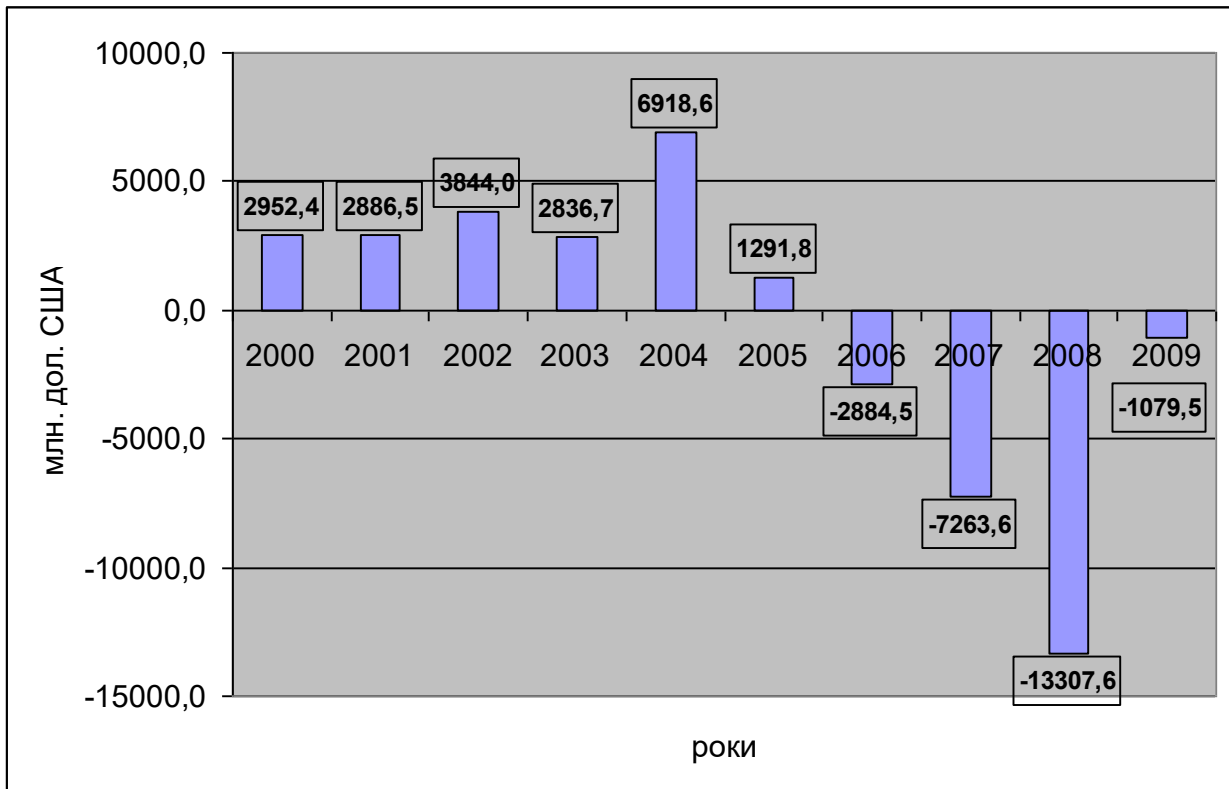

Рис. 5.10. Сальдо торгівельного балансу зовнішньої торгівлі за 2000 – 2009 рр., млн. дол. США [82]

Як видно з рис. 5.10, впродовж 2006 – 2009 рр. спостерігається від'ємне сальдо торгівельного балансу, що свідчить про пасивний торгівельний баланс, бо експорт (надходження) менший за імпорт (платежі), і, як наслідок, має негативну тенденцію для зовнішньої торгівлі України та для економіки у цілому.

Обсяги експорту визначають обсяги імпорту. За відсутності інших форм співробітництва у довгостроковій перспективі, обсяги імпорту мають дорівнювати величині експорту. Точніше, можливі коливання двох показників, які за результатами отриманого року можуть впливати на збільшення або зменшення зовнішньої заборгованості країни, або, навпаки, її кредитних активів. Але зростання значення інших сфер міжнародних послуг, передусім валютно-фінансових форм міжнародної економічної діяльності, веде до більшої незалежності імпорту товарів від їх експорту і до перенесення такої

«незалежності» на інші види господарської діяльності, результатом яких є приплив грошей, валютно-фінансових активів усередину країни.

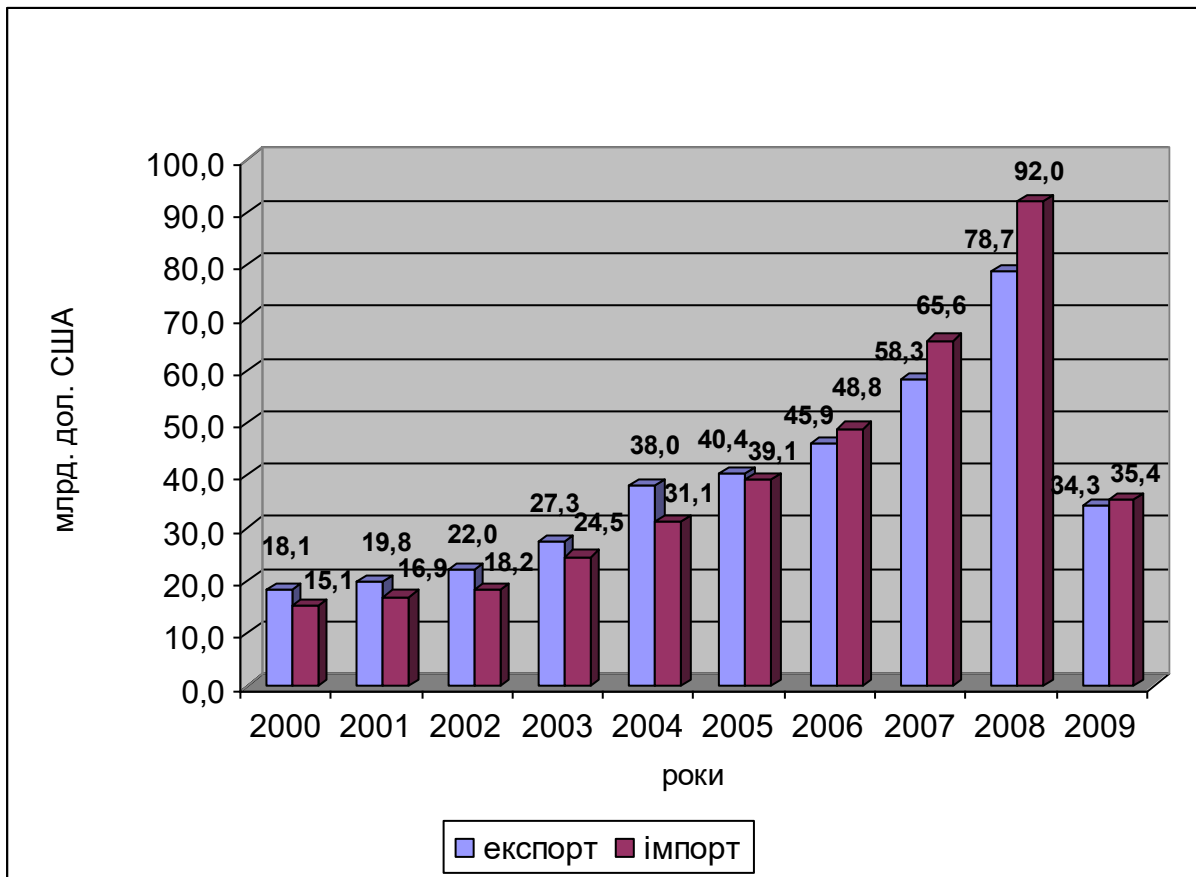

Рис. 5.11. Динаміка обсягів експорту-імпорту товарів і послуг за 2000 – 2009 рр., млрд. дол. США [82]

Згідно до рис. 5.11, упродовж 2000 – 2008 рр. спостерігається зростання показників експорту та імпорту, що свідчить про активну зовнішню торгівлю країни, але у 2009 р. спостерігається суттєвий спад цих показників.

Зміни умов торгівлі безпосередньо впливають на національний дохід і платіжний баланс країни, тому вони є індикатором добробуту країни. Погіршення умов торгівлі означає необхідність інтенсифікації експорту або обмеження імпорту з метою збереження сальдо торговельного балансу. В зв'язку з цим розробка регулятивного механізму повинна передбачати необхідність адаптації виробництва до змін пропорцій відносних цін. У той же час фінансові аспекти економічної політики, спрямованої на пристосування економіки до змін умов торгівлі, мають дуже обмежений характер.

Теоретичного узагальнення та об'єктивного аналізу потребує формування політики, спрямованої на досягнення стійкої позитивної динаміки зміни умов торгівлі на макроекономічному рівні, напрямів інтеграційних процесів, а також формування стратегії подальшого стимулювання розвитку експортного потенціалу та прогнозування розвитку зовнішньої торгівлі.

Бюджет є важливою фінансовою категорією, невід'ємною частиною державних та муніципальних фінансів. Бюджет задовольняє потреби держави в грошових коштах, його динаміку проаналізовано далі (рис. 5.12).

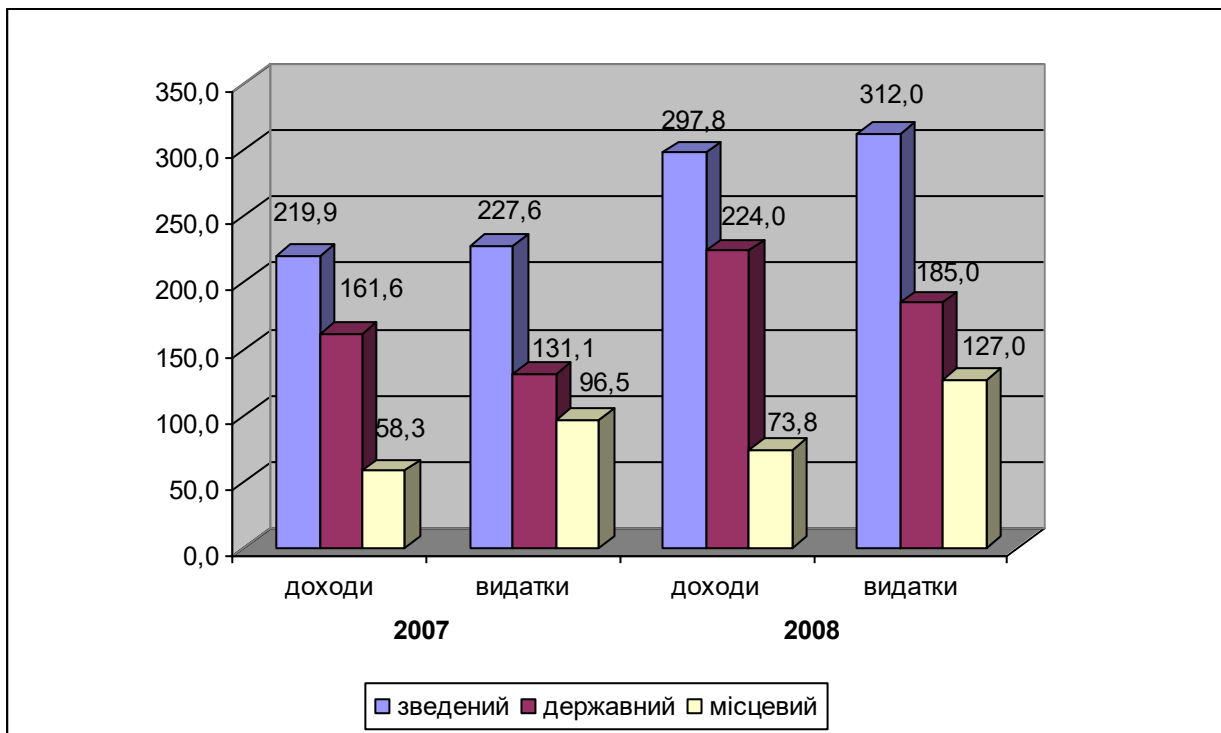

Рис. 5.15. Доходи та видатки бюджету України за 2007 – 2008 рр., млрд. грн. [82]

З рис. 5.12 видно, що у 2007 – 2008 рр. видатки перевищують доходи зведеного бюджету України, що свідчить про наявний дефіцит бюджету України.

Дефіцит бюджету - перевищення видатків бюджету над його доходами.
Профіцит бюджету - перевищення доходів бюджету над його видатками.

Прийняття Державного бюджету України або місцевих бюджетів на відповідний бюджетний період з дефіцитом дозволяється у разі наявності

обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету з урахуванням особливостей, визначених Бюджетним кодексом.

Профіцит бюджету затверджується виключно з метою погашення основної суми боргу та на забезпечення збереження розміру оборотної касової готівки.

Джерелами фінансування дефіциту бюджетів є державні внутрішні та зовнішні запозичення, внутрішні запозичення органів влади Автономної Республіки Крим, внутрішні та зовнішні запозичення органів місцевого самоврядування, а також вільний залишок бюджетних коштів із дотриманням умов, визначених Бюджетним кодексом.

Далі необхідно розглянути доходи та видатки зведеного бюджету, і проаналізувати наявність дефіциту або профіциту бюджету (табл. 5.7) [82].

Таблиця 5.7

Доходи і видатки зведеного бюджету України за 2000 – 2008 рр., млрд. грн.

Рік	Доходи	Видатки	Дефіцит (-)/профіцит (+)
2000	49,1	48,1	1,0
2001	54,9	55,5	-0,6
2002	61,9	60,3	1,6
2003	75,3	75,8	-0,5
2004	91,5	102,5	-11,0
2005	134,2	142,0	-7,8
2006	171,8	175,5	-3,7
2007	219,9	227,6	-7,7
2008	297,8	312,0	-14,2

Згідно до табл. 5.7 та рис. 5.13, спостерігається тенденція дефіцитності зведеного бюджету України, виключенням стали лише 2000 та 2002 рр., профіцити яких склали 1 та 1,6 млрд. грн. відповідно. Найбільша бюджетна дефіцитність спостерігається у 2008 році та складає 14,2 млрд. грн., що свідчить про недосконалість бюджетної політики держави та негативно впливає на розвиток економіки країни.

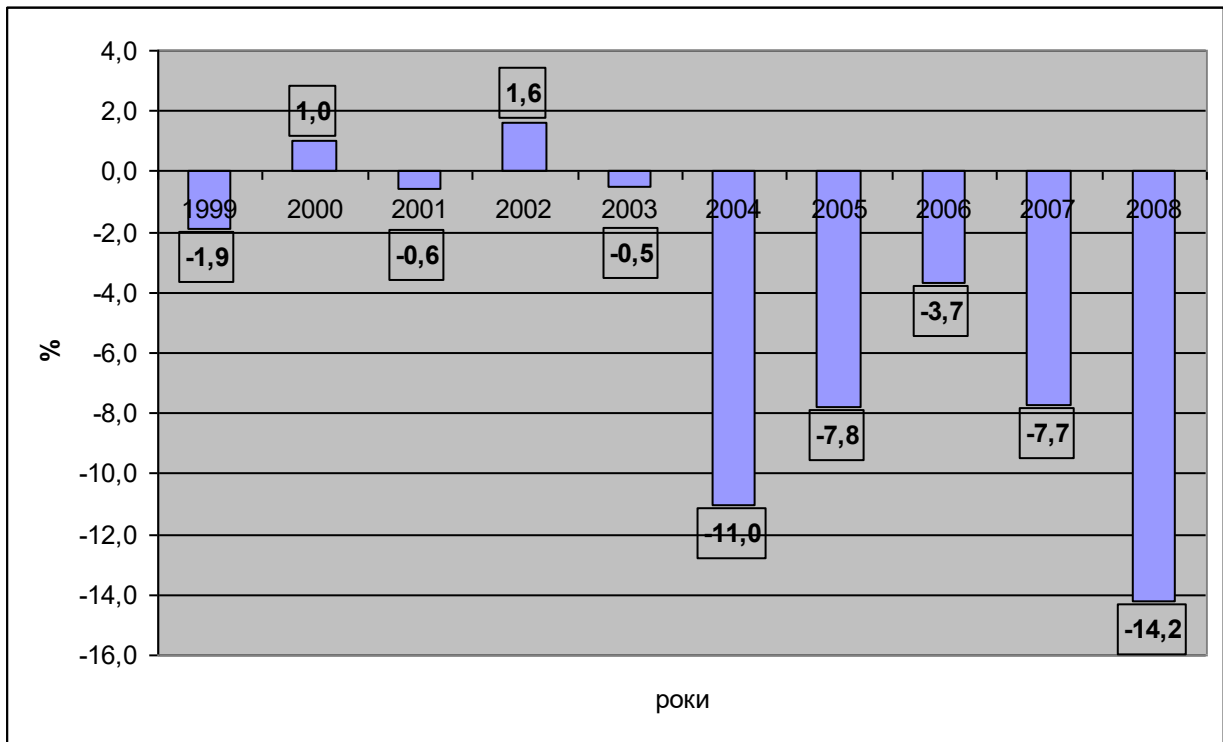

Рис. 5.13. Дефіцит зведеного бюджету України за 1999 – 2008 рр., грн. [82]

Узагальнюючи вищевикладене, можна дійти висновку, що в Україні відбувається спад економічного зростання України, а саме зменшення обсягів промислового та сільськогосподарського виробництва, відтік іноземних інвестицій, зменшення обсягу інвестицій в основний капітал, тобто недоінвестування економіки, від'ємне сальдо торгівельного балансу, зменшення обсягів експорту та збільшення обсягів імпорту, суттєве зменшення обсягів торгівлі товарами та послугами про що свідчить динаміка основних макроекономічних показників, таких, як ВВП, споживчі ціни та ціни виробників, показники промислового виробництва, показники виробництва продукції сільського господарства, інвестиції в основний капітал, прямі іноземні інвестиції, експорт та імпорт товарів і послуг та доходи і видатки бюджету України, згідно з якою в українській економіці відбуваються кризові явища.

5.2. Соціальна складова стратегії розвитку економіки України

Досвід зарубіжних країн свідчить, що соціальна політика може активно впливати на економічне зростання шляхом збільшення сукупного попиту, підвищення продуктивності людського капіталу, зміцнення соціальної стабільності й поліпшення підприємницького та інвестиційного клімату. Соціальна політика, по-перше, зменшує витрати підприємств на ведення бізнесу, охорону здоров'я, праці, охорону майна тощо. Наявний в Україні дефіцит платоспроможного попиту вказує на значний потенціал використання активної соціальної політики як чинника економічного зростання.

По-друге, вона потребує уваги до політики доходів і видатків (підвищення реальних доходів населення, реформування податкової системи й податкових стимулів); демографічної політики (сприяння відтворенню населення з метою формування людського капіталу).

По-третє, використання певної частини доходів населення на примусове страхування, на платні послуги у сфері освіти й охорони здоров'я може зменшити платоспроможний активний попит на внутрішньому ринку.

Вихід української економіки на нову траєкторію економічного зростання закономірно ставить проблему невідкладної перебудови соціальної сфери. В теперішній час головним і визначальним у проведенні реформ є суттєве посилення їх соціальної спрямованості. Соціальна сфера повинна стати ефективним сектором економіки і стимулом прискорення економічного прогресу.

Для характеристики матеріальних засад, сучасного стану і напрямів розвитку народного добробуту необхідно розглянути:

рівні та структуру доходів, витрат на споживання населенням матеріальних благ і послуг;

стан споживчого ринку;

стан ринку праці та зайнятості;

стан соціальних гарантій малозабезпеченим верствам населення.

Економічно активне населення згідно з концепцією робочої сили – це населення обох статей віком 15-70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг. Економічно активними вважаються особи, зайняті економічною діяльністю, яка приносить дохід (зайняті), та безробітні.

Аналіз рівня економічної активності населення працездатного віку за показниками зайнятості населення наведений далі (табл. 5.8) [82] .

Таблиця 5.8

Економічна активність населення працездатного віку за 2000 – 2009 рр.

Показник	Роки									
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Зайняте населення, тис. осіб	18520,7	18540,9	18624,1	18694,3	18886,5	18520,7	19179	19324	19306	18330
Рівень зайнятості, у %	64,5	64,4	64,5	64,6	65,4	64,5	66,4	67,2	67,5	64,6
Безробітне населення, тис. осіб	2630,0	2128,6	1994,0	1888,2	1595,2	2630,0	1418	1385	1400	2008
Рівень зареєстрованого безробіття, у % до економічно активного населення працездатного віку	12,4	10,3	9,7	9,2	7,8	12,4	4,0	3,4	3,0	4,1
Економічно неактивне населення, тис. осіб	7562,4	8140,2	8262,8	8365,4	8410,3	8318,0	8267	8042	7879	8034

Згідно до табл. 5.8, спостерігається досить стабільне зростання показників зайнятого населення, але в 2009 р. відбулося зниження зайнятого населення на 976 тис. осіб, а рівень зайнятості знизився на 2,9 % у порівнянні з аналогічними показниками 2008 р. Не втішними для населення України є показники безробіття у 2009 р., кількість безробітного населення збільшилася майже у півтора рази та склала 2008 тис. осіб (на 43,4 % більше) у порівнянні з

2008 р., рівень безробіття збільшився на 3,1 %, рівень зареєстрованого безробіття на 1,1 %, що свідчить про кризовий стан ринку праці у країні.

Стан зайнятості та безробіття на Україні розглянутий на рис. 5.14.

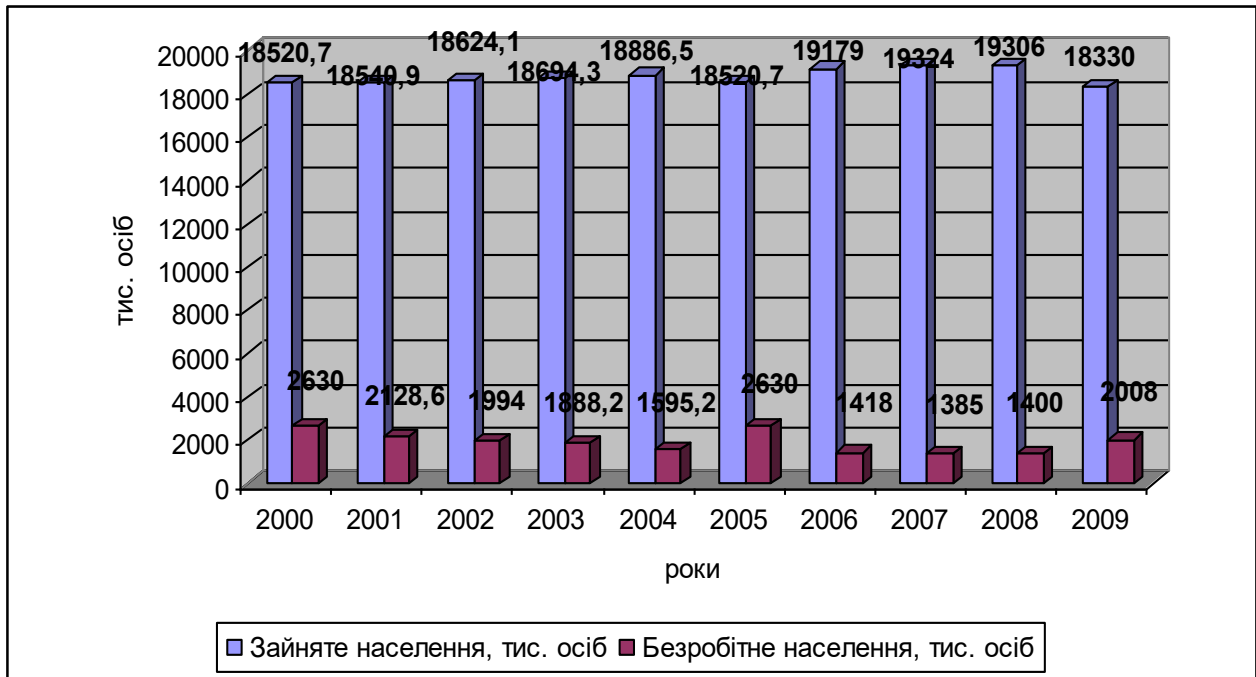

Рис. 5.14. Зайняте та безробітне населення України у 2000-2009 рр. (тис. осіб) [82]

З рис. 5.14 видно, що безробітне населення має тенденцію до збільшення та у 2009 р. склало 2008 тис. осіб, що свідчить про низький рівень соціально-економічного розвитку країни. Виходячи з вищевикладеного, можна сказати, що проблема безробіття є ключовим питанням у ринковій економіці, і, не вирішивши його неможливо налагодити ефективну діяльність економіки. Особливо гостро проблема безробіття стоїть зараз перед Україною, тому що стан економіки України зараз обтяжуючий.

Чисельність зайнятого та безробітного населення за областями України розглянута у додатках Д.1 та Д.2 відповідно. Аналіз цих показників свідчить, що упродовж 2008-2009 рр. відбувається зниження рівня зайнятості та зростання рівня безробіття за всіма областями.

Доходи населення включають обсяг нарахованих в грошовій та натуральній формі: заробітної плати, прибутку та змішаного доходу, одержаних

доходів від власності, соціальних допомог та інших поточних трансфертів. Наявний дохід населення - це максимальний обсяг грошових доходів, які призначені для використання домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Вони включають оплату праці, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти в грошовій формі за виключенням сплачених, зокрема поточних податків на доходи та майно. Реальний наявний дохід населення - це наявний дохід, який скоригований на індекс споживчих цін. Витрати та заощадження населення включають: витрати на придбання товарів та послуг; сплачені доходи від власності, поточні податки на доходи, майно та інші поточні трансферти; нагромадження основного капіталу та матеріальних оборотних коштів.

Тому далі доцільно розглянути рівень доходів громадян (табл. 5.9)

Таблиця 5.9

Наявний дохід громадян [82]

Рік	Млрд. грн.	% до відповідного періоду попереднього року
1	2	3
2000	96,6	133,5
2001	119,0	123,2
2002	141,6	119,2
2003	162,6	114,8
2004	212,0	130,4

Закінчення табл. 5.9

1	2	3
2005	298,3	140,7
2006	363,6	121,9
2007	471,0	129,5
2008	646,3	137,2
2009	159,8	105,5

З табл. 5.9 видно, що наявний дохід населення у 2009 р. суттєво знизився, темп росту доходу у 2009 р. склав лише 5,5 % проти середнього росту наявного доходу за 2000 – 2008 рр. у 27,5 %.

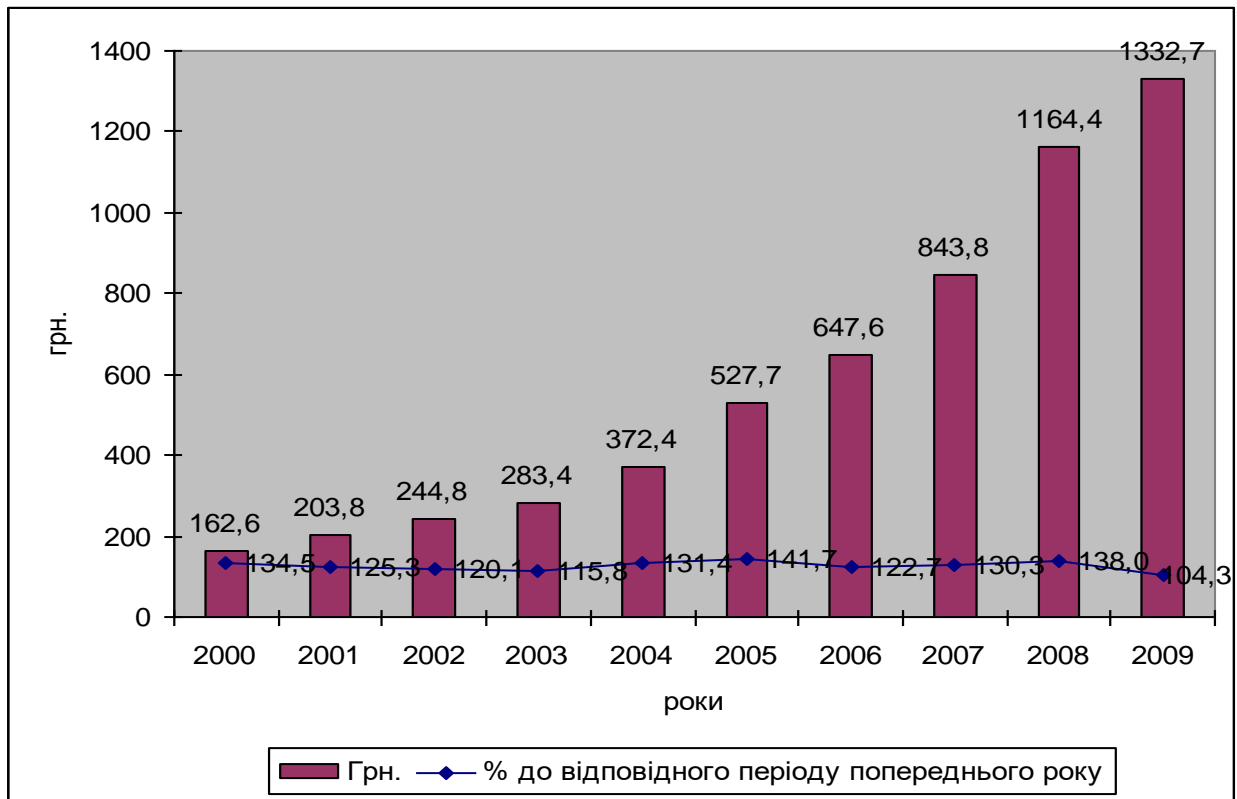

Рис. 5.15. Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу [82]

Аналізуючи рис. 5.15, можна сказати, що темп росту наявного доходу у 2009 р. склав 4,3 % проти 38 % у 2008 р., що свідчить що середньомісячний наявний дохід у розрахунку на 1 особу також знизився.

Таблиця 5.10

Темпи зростання реального наявного доходу населення, % [82]

Рік	До відповідного періоду попереднього року	До 1991 року
2000	104,1	34,3
2001	110,0	37,7
2002	118,0	44,5
2003	109,1	48,6

2004	119,6	58,1
2005	123,9	72,0
2006	111,8	80,5
2007	114,8	92,4
2008	109,6	101,3
2009	87,1	x

З табл. 5.10 видно, що протягом 2009 р. відбувається зниження рівня темпів зростання наявного реального доходу, та у 2009 році впали на 12,9 %,, хоча упродовж 2000 – 2008 рр. цей показник мав чітку тенденцію до зростання та у середньому складав 12,3 %. Цей факт свідчить про погіршення рівня наявних доходів населення та про погіршення рівня життя громадян.

Питання про співвідношення доходів є найголовнішим питанням та показником розвитку економіки країни. Саме співвідношення доходів визначає не лише рівень життя громадян в країні, не лише перспективи розвитку країни, але і рівень політичної культури, і рівень суспільної моралі, що, в свою чергу, має безпосередній вплив на економічне зростання країни.

Рис. 5.16 демонструє, що основну частинну доходів громадян складає заробітна плата (44,0 5 та 42,5 % у 2008 та 2009 рр. відповідно) та соціальної допомоги та інших поточних трансфертів (39,7 % та 41,7 % відповідно), тому далі доцільно розглянути показники заробітної плати.

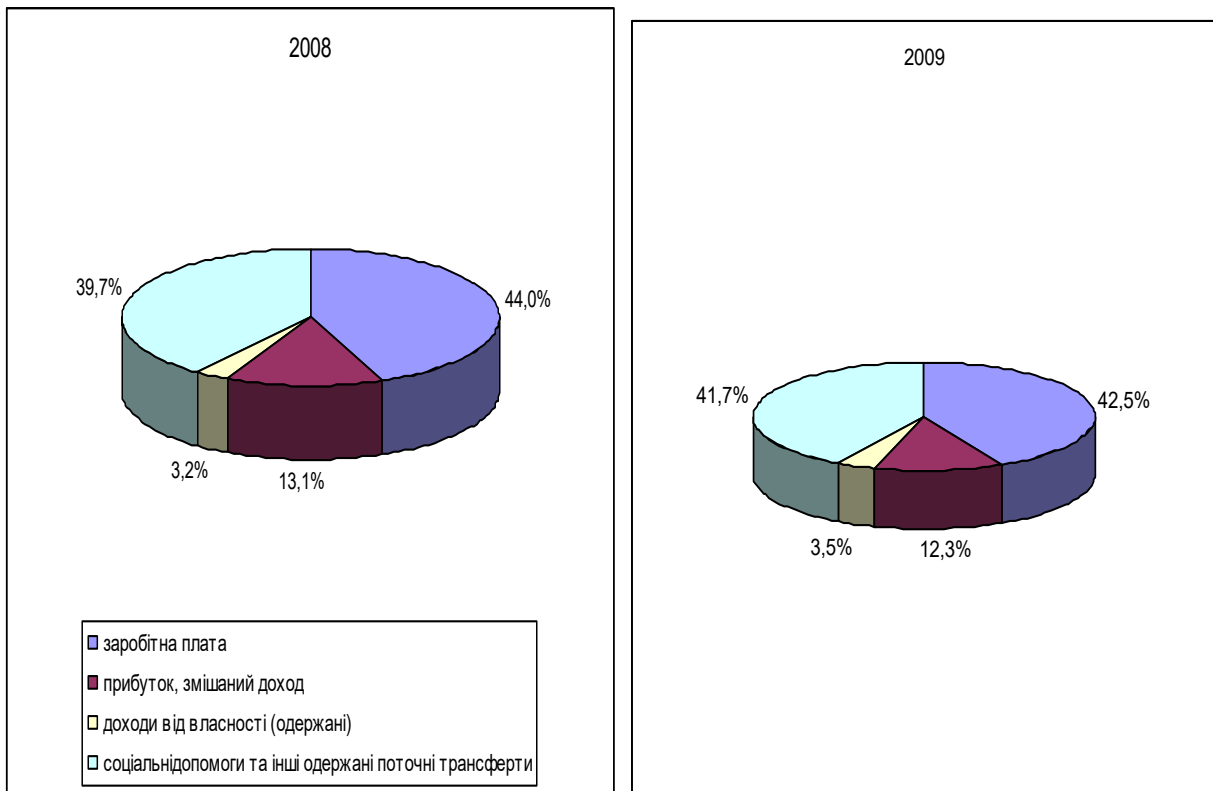

Рис. 5.16. Структура доходів громадян за 2008-2009 рр. [82]

Далі доцільно розглянути динаміку середньомісячної номінальної та реальної заробітної плати, а також її значення у відсотках до попереднього періоду (табл. 5.11). Детально динаміка номінальної та реальної заробітної плати розглянута на рис. 5.17.

Таблиця 5.11

Середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата за 2003–2009 рр.

[82]

Рік	Грн.	У % до відповідного періоду попереднього року	
		номінальна	реальна
2003	462	122,8	115,2
2004	590	127,5	123,8
2005	806	136,7	120,3
2006	1041	129,7	118,3
2007	1351	129,7	112,5
2008	1806	133,5	106,3
2009	1870	104,6	89,6

Згідно до табл. 5.11 спостерігається зростання величини номінальної заробітної плати, яка у 2009 р. склала 1870 грн. з темпом росту у 4,6 %, при тому, що реальна заробітна плата цього ж року знизилася на 10,4 %, що свідчить про суттєве зростання рівня цін, тобто про зниження купівельної спроможності номінальної заробітної плати.

Далі слід проаналізувати рівень добробуту населення, ураховуючи рівень заробітної плати працівників (рис. 5.18)

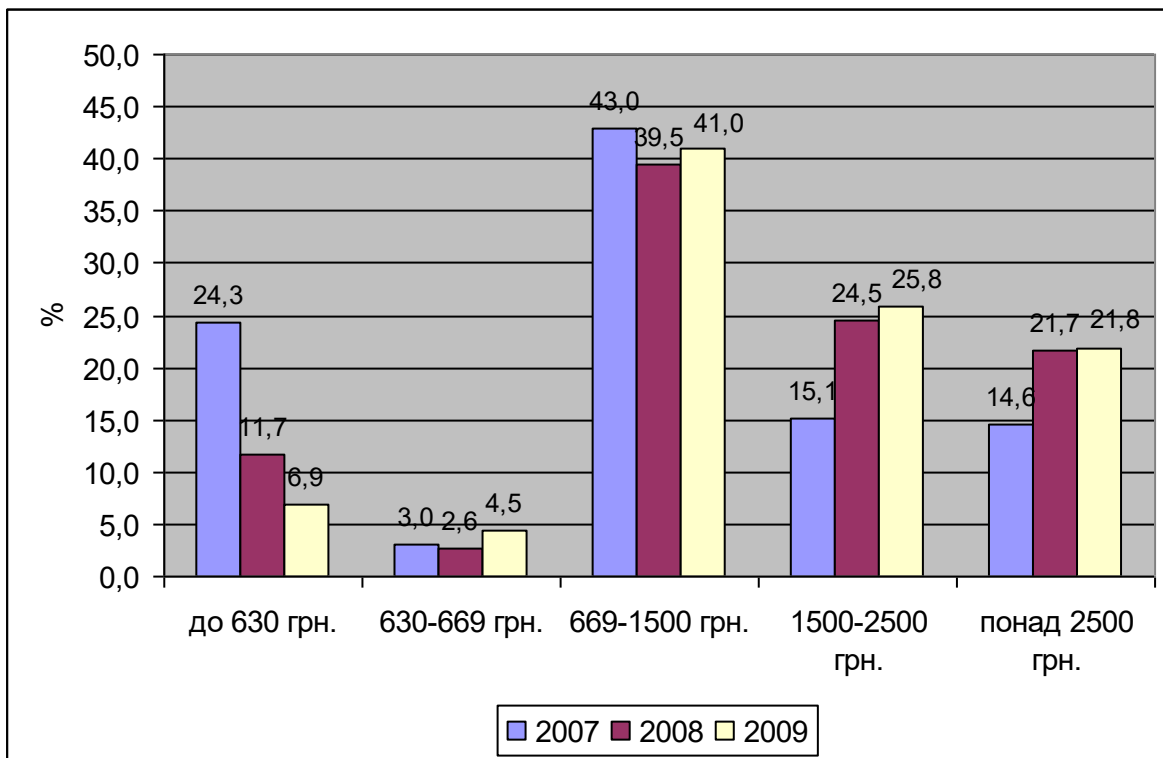

Рис. 5.18. Розподіл працівників за рівнем заробітної плати за 2007 – 2009 рр. [82]

На 2009 р. мінімальна заробітна плата громадян склала 650 грн., а прожитковий мінімум на працездатну особу – 669 грн., як видно з рис. 5.18, на 2009 р. кількість населення, яка одержує кошти менше та на рівні прожиткового мінімуму склали 6,9 % та 6,5 % відповідно, що свідчить про низький рівень життя населення. Переважає кількість населення з рівнем заробітної плати від 669 – 1500 грн. упродовж 2007 – 2009 рр. та у 2009 р. вона склала 41 %.

Працівники з рівнем заробітної плати 1500-2500 грн. та понад 2500 грн. у 2009 р. склали 25,8 % та 21,8 % відповідно.

Рівень середньомісячної заробітної плати на одного штатного працівника за областями України показує, що за всіма областями заробітна плата на одного штатного працівника серед областей України у середньому складає 1500 грн., що свідчить про недостатній рівень забезпеченості населення коштами.

Далі необхідно розглянути стан рівня заборгованості із виплати заробітної плати.

Заборгованість з виплати заробітної плати – це сума своєчасно невиконаної заробітної плати всім категоріям працівників, а саме: штатним працівникам; сумісникам та працюючим за договорами; звільненим працівникам. Заборгованість з виплати заробітної плати може утворюватися за рахунок власних коштів підприємства, а також місцевого та Державного бюджетів (табл. 5.12).

Таблиця 5.12

Заборгованість із виплати заробітної плати на початок року у 2002 – 2009 рр. [82]

Рік	На 1 число, млн. грн.	У % до	
		1 січня попереднього року	Фонду оплати праці попереднього місяця
2002	2567	53,9	55,5
2003	2548	95,9	46,9
2004	2232	87,6	34,3
2005	1111	49,8	13,8
2006	960	86,4	8,2
2007	806	84,0	5,4
2008	669	82,9	3,4
2009	1189	177,8	5,3

Згідно з табл. 5.12, можна сказати, що на 1.01.2009 р. заборгованість із виплати заробітної плати становила 1189 млн. грн., що на 520 млн. грн. більше, ніж на 1.01.2008 р., темп зростання заборгованості становив 77, 8 %, що свідчить про кризові явища в економіці у сфері оплати праці.

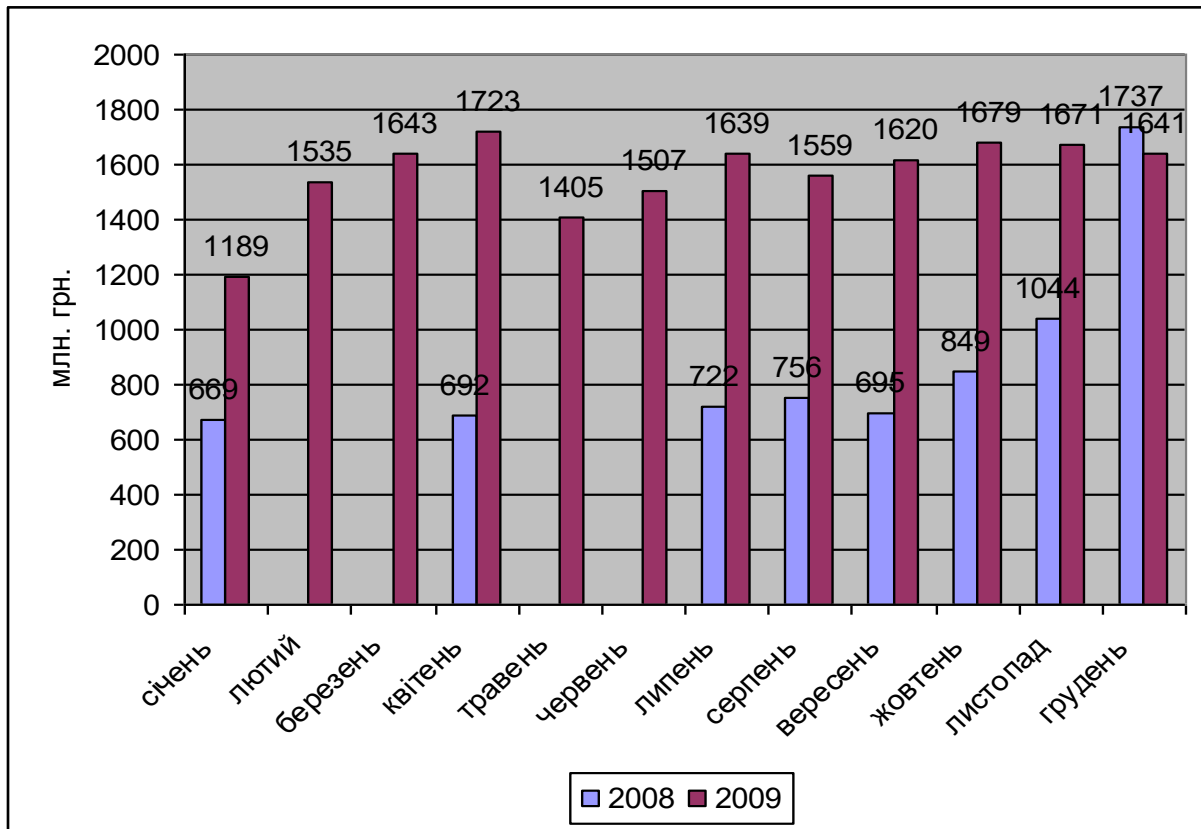

Рис. 5.19. Динаміка суми заборгованості із виплати заробітної плати (станом на 1 число відповідного місяця) [82]

Рис. 5.19 демонструє, що починаючи з липня 2008 р. та впродовж 2009 р. відбувається зростання заборгованості із виплати заробітної плати. Середня заборгованість із виплати заробітної плати за 2009 р. склала 1568 млн. грн., це свідчить про спад рівня життя населення, бо споживчі ціни мають тенденцію до підвищення.

З рис. 5.20 видно, що станом на 01.01.2009 р. сума заборгованості із виплати заробітної плати становила 1,2 млрд. грн., перевищивши аналогічний показник попереднього року на 0,5 млрд. грн.

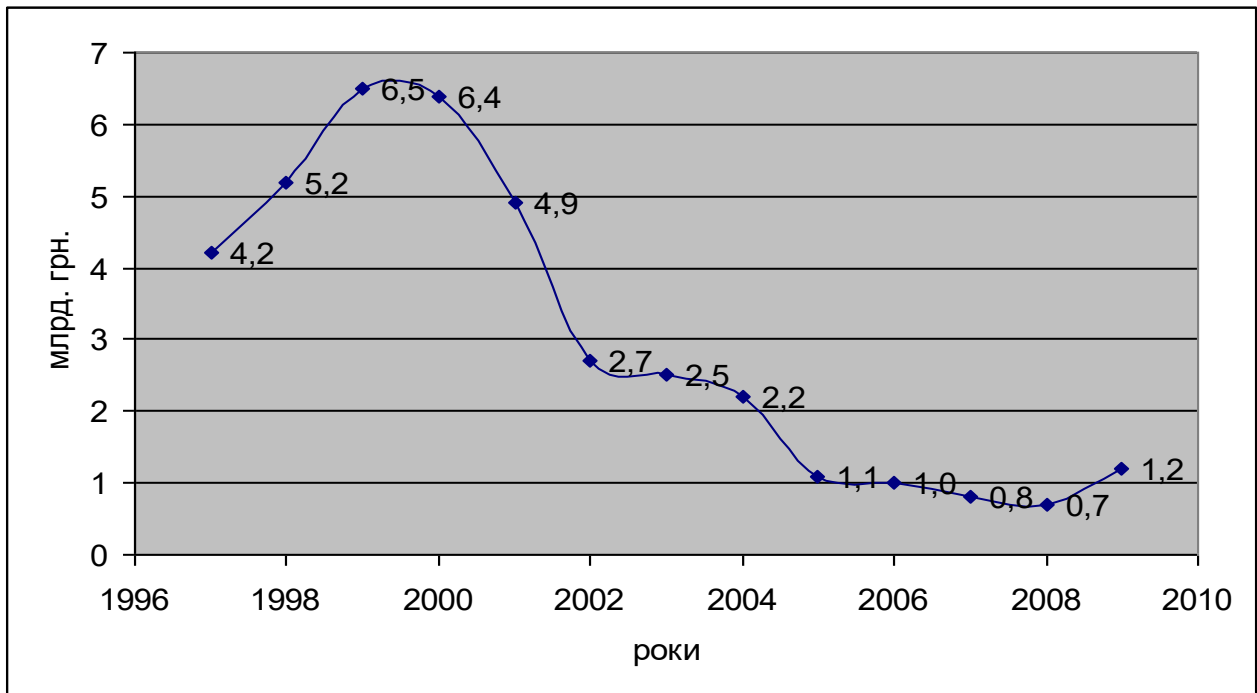

Рис. 5.20. Динаміка заборгованості із виплати заробітної плати за 1997 – 2009 рр., млрд. грн. [82]

Структура заборгованості з виплати заробітної плати за типами підприємств, таких, як економічно-активні, підприємства-банкрути та економічно-неактивні, наведена у табл. 5.13.

Таблиця 5.13

Структура заборгованості з виплати заробітної плати за типами підприємств у 2009 р. [82]

Найменування	Усього	У тому числі		
		економічно активні	підприємства-банкрути	економічно неактивні
Млн. грн.	1671,0	1138,6	466,3	66,1
у % до загальної суми	100,0	68,1	27,9	4,0

Згідно з табл. 5.13, можна сказати, що загальна сума заборгованості по заробітній платі у 2009 р. становила 1671 млн. грн. Основна частина

заборгованості із виплати заробітної плати приходиться на економічно активні підприємства та складає 1138,6 млн. грн. або 68,1 %.

З рис. 5.21 можна зробити висновок, що у 2009 р. найбільший приріст заборгованості у 2009 р. відбувся у сфері комунальних і індивідуальних послуг (222,8 %), у фінансовій діяльності (146,7 %), у сфері освіти (102,3 %), у сфері готельно-ресторанного бізнесу (101,4 %) та у сфері рибництва (93,2 %). Ці сфери найбільш гостро відчувають проблеми заборгованості із виплати заробітної плати а сфери сільського та лісового господарства скоротили заборгованості з виплати заробітної плати на 14,9 % та 48,7 % відповідно.

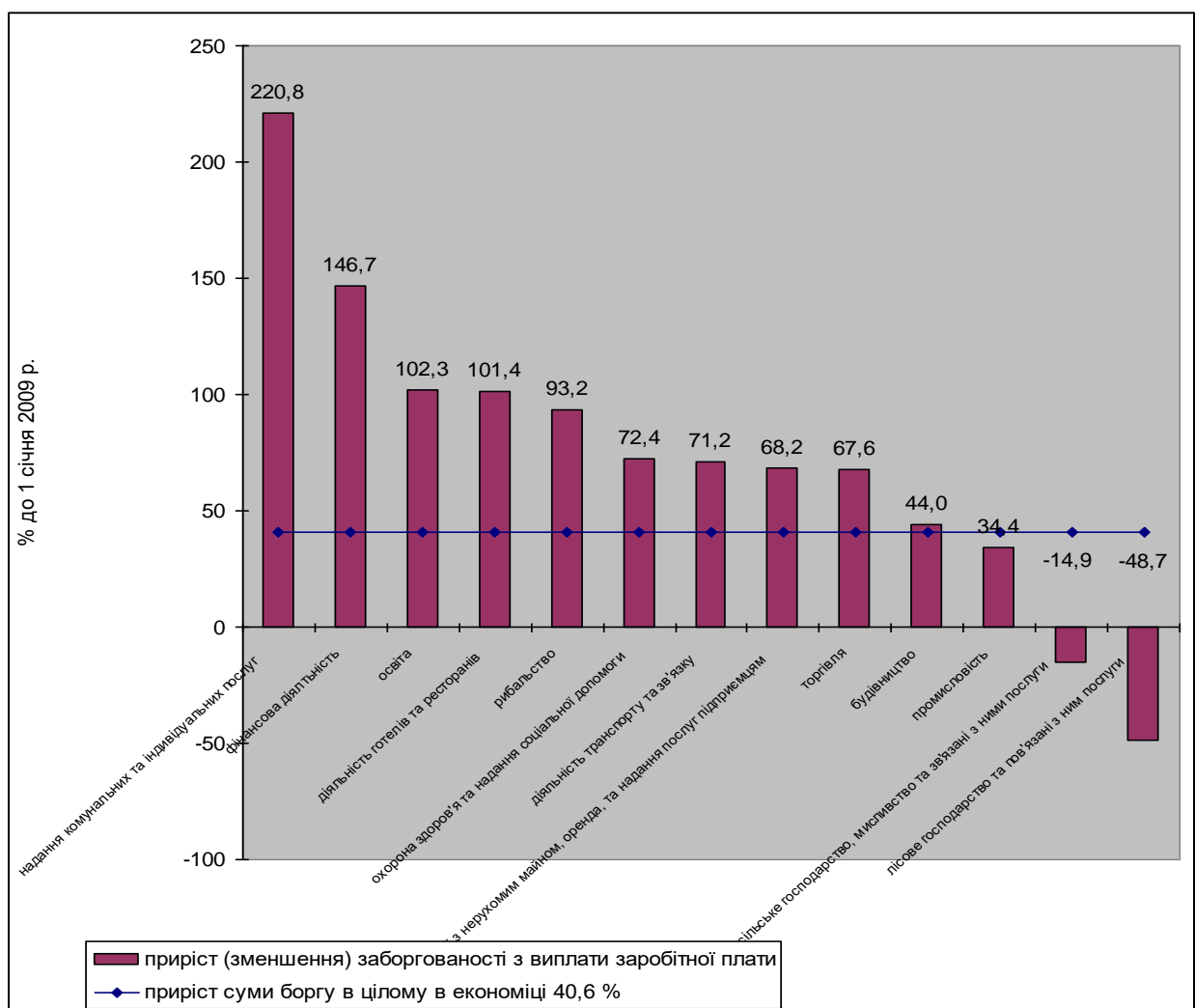

Рис. 5.21 Приріст (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати за 2009 р. [82]

З табл. 5.20 видно, що основна сума заборгованості приходиться на промисловість та складає 910 млн. грн., що становить 54,5 %, далі йде сфера

будівництва 273,1 млн. грн. та 16,4 % та сфера транспорту і зв'язку 126,8 млн. грн.. та 7,6 %.

Таблиця 5.14

Заборгованість із виплати заробітної плати за видами економічної діяльності у 2009 р. [82]

	Млн. грн.	У % до		
		1 січня 2009	Фонду оплати праці	Підсу м-ку
Усього	1671,0	140,6	8,0	100,0
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	73,2	85,1	8,5	4,4
Лісове господарство та пов'язані з ними послуги	6,5	51,3	6,0	0,4
Рибальство, рибництво	3,5	193,2	32,6	0,2
Промисловість	910,0	134,4	14,5	54,5
Будівництво	273,1	144,0	43,0	16,4
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	54,0	167,6	3,9	3,2
Діяльність готелів та ресторанів	6,3	201,4	5,5	0,4
Діяльність транспорту та зв'язку	126,8	171,2	5,5	7,6
Фінансова діяльність	5,7	246,7	0,5	0,3
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	137,5	168,2	9,6	8,2
Державне управління	3,6	285,7	0,2	0,2
Освіта	7,8	202,3	0,3	0,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	12,2	172,4	0,7	0,7
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	50,8	320,8	7,5	3,0

Далі доцільно розглянути рівень соціальної допомоги громадянам, зокрема субсидії (рис. 5.22).

З рис. 5.22 видно, що є тенденція. що кількість сімей, які звернулися за субсидіями, перевищує кількість сімей, яким призначено субсидії. Упродовж

січня 2007 р. до листопада 2009 р. включно відбувалося перевищення кількості заявлених сімей над сім'ями, яким призначено субсидію.

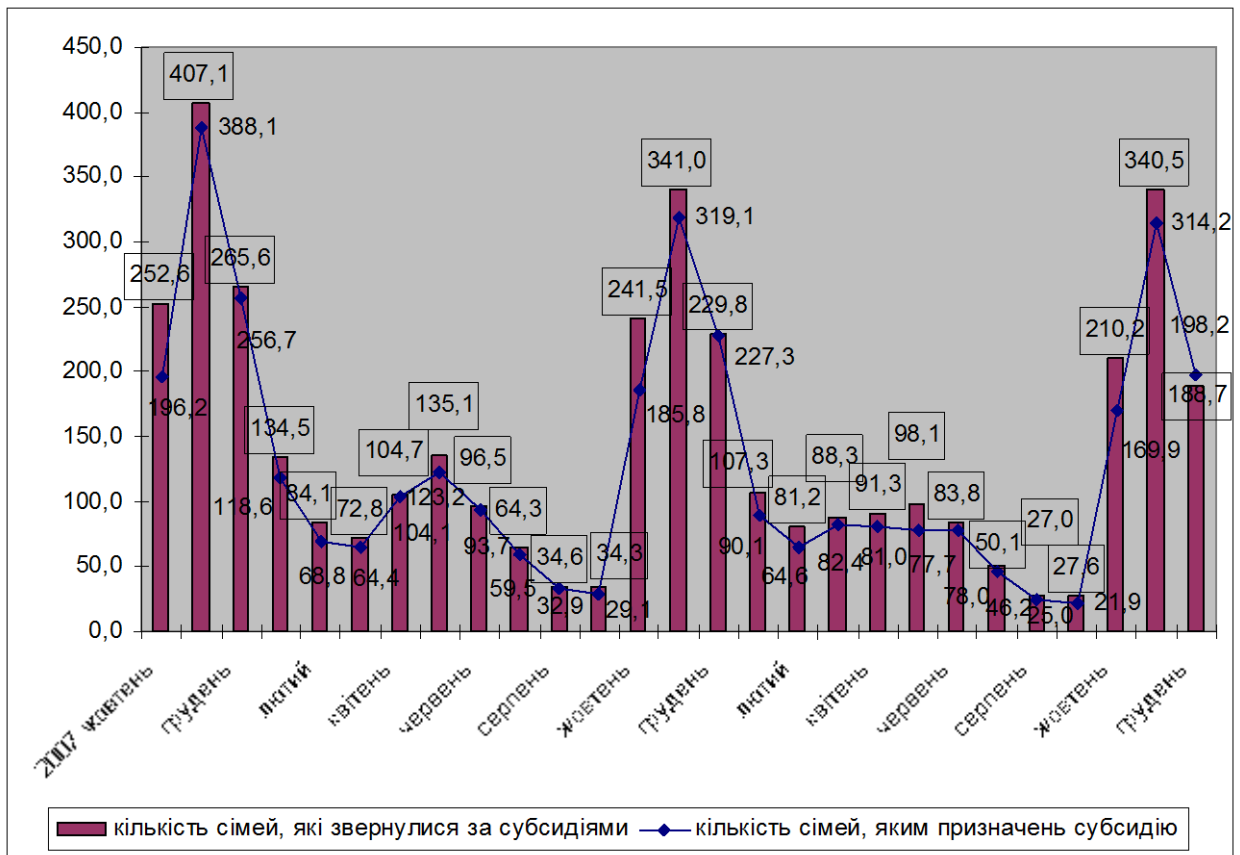

Рис. 5.25. Субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг у 2007 – 2009 рр., тис. сімей [82]

У грудні 2009 р. відбулося збільшення кількості сімей, отримавших субсидії над кількістю сімей, заявлених на субсидію (рис. 5.22), склавши 188,7 тис. сімей, які звернулися за субсидіями до 198 тис сімей, яким було призначено субсидію, якщо така тенденція триватиме і надалі, то це можна вважати позитивним зрушенням у сфері соціальної захищеності населення.

Згідно з табл. 5.15, спостерігається тенденція до збільшення кількості сімей, які отримували субсидії, що свідчить про зменшення доходів у населення та необхідності соціальної допомоги задля відшкодування витрат на оплату житлово - комунальних послуг. У грудні 2009 р. цей показник склав 5,1 %, що на 0,6 % вище, ніж у січня цього ж року.

Таблиця 5.15

Питома вага сімей, які отримували субсидії на оплату житлово-комунальних послуг у 2008 – 2009 рр., % [82]

Місяць	Роки	
	2008	2009
Січень	5,3	4,5
Лютий	5,5	4,8
Березень	5,7	5,1
Квітень	5,5	5,0
Травень	1,9	1,5
Червень	2,3	1,9
Липень	2,4	2,0
Серпень	2,4	2,0
Вересень	2,5	2,1
Жовтень	3,2	2,7
Листопад	4,7	4,1
Грудень	5,8	5,1

Спостерігається присутність терміну заборгованості місцевих бюджетів за субсидіями перед організаціями – надавачами послуг упродовж усіх 12 місяців 2009 р, а у листопаді-грудні 2009 р. відбулося збільшення цього показника та склало 1,3 місяці, що на 0,9 місяці вище ніж у жовтні 2009 р. (табл. 5.16).

Таблиця 5.16

Термін заборгованості місцевих бюджетів за субсидіями перед організаціями – надавачами послуг, місяців [82]

Місяць	Роки	
	2008	2009
1	2	3
Січень	0,7	1,4
Лютий	1,0	1,1
Березень	1,0	0,9

Закінчення табл. 5.16

1	2	3
Квітень	1,2	1,0
Травень	0,6	0,6
Червень	0,4	0,6
Липень	0,1	0,5
Серпень	-	0,4
Вересень	-	0,2
Жовтень	0,1	0,4
Листопад	1,1	1,3
Грудень	1,1	1,3

Табл. 5.16 показує, що протягом 2000 – 2009 рр. кількість сімей, які мають житлову площу в розрахунку на одну особу нижче санітарної норми складає понад 40 %, це, в свою чергу, свідчить про дуже низьку забезпеченість житлом серед населення України та про низький рівень життя громадян.

Таблиця 5.17

Кількість сімей, які мають житлову площу в розрахунку на одну особу нижче санітарної норми у 2000 – 2009 рр. (13,65 кв. м) [82]

Рік	Кількість сімей, тис.	У % до загальної
2000	8362	47,3
2001	8290	47,0
2002	7959	45,2
2003	7767	44,1
2004	7530	42,7
2005	7454	42,5
2006	7230	41,5
2007	7299	42,1
2008	7033	40,9
2009	7095	41,5

Надання житла державою населенню зображена на рис. 5.23.

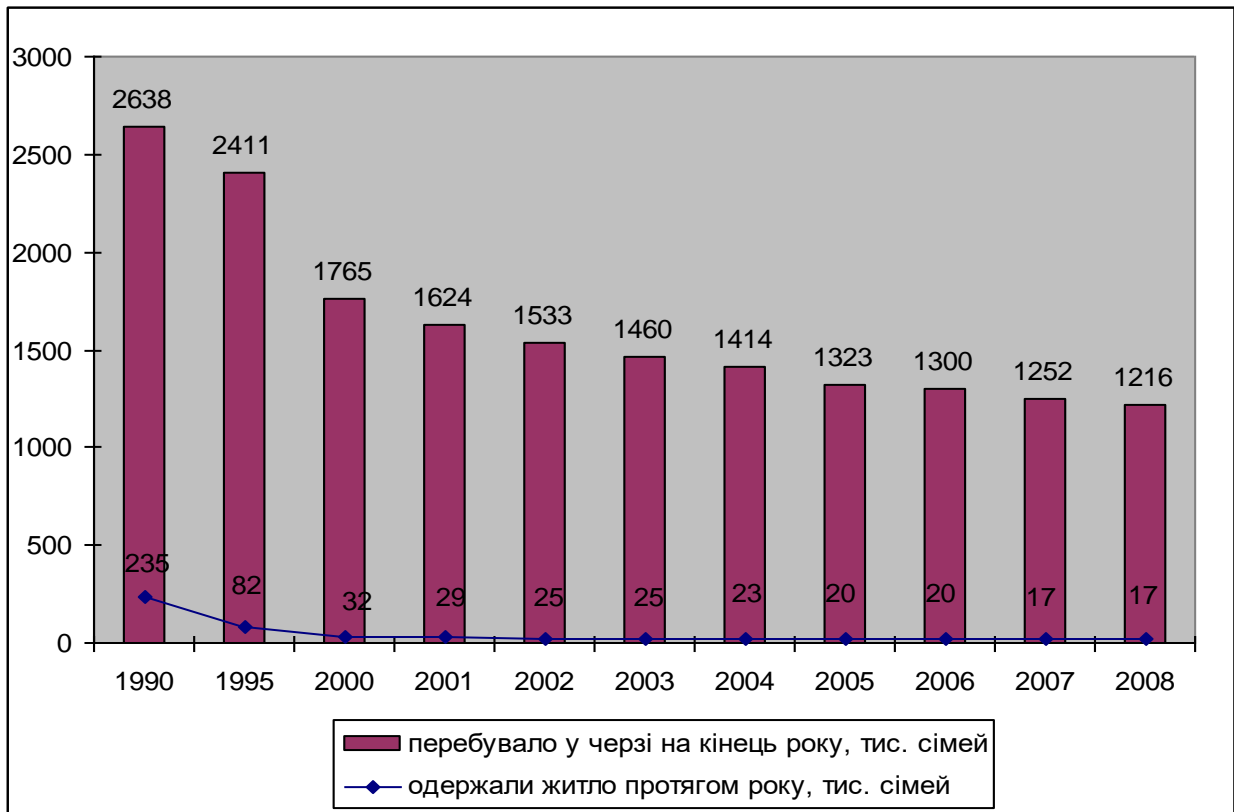

Рис. 5.23. Надання житла державою населенню у 1990 – 2008 рр. [82]

Рис. 5.23 демонструє, що спостерігається тенденція зменшення кількості сімей у черзі, але кількість сімей, одержавши житло складає дуже малий відсоток проти тих сімей, які перебувають у черзі. Протягом 2006 року у черзі біло 1300 тис. сімей, житло одержали лише 20 тис. сімей, тобто 1,54 %, у 2007 р. 1252 тис. сімей та 17 тис. сімей відповідно, що складає 1,36 % та у 2008 р. 1216 тис. сімей та 17 тис сімей, які одержали, тобто 1,4 %. Такі відсотки свідчать про недостатнє забезпечення житлом населення та про критичний стан рівня добробуту населення.

Згідно з рис. 5.24 упродовж 2000 – 2008 рр. найвищий темп росту спостерігався у 2007 р. та складав 18,7 %, але вже у 2009 р. цей показник скоротився до 2,5 %. Зважаючи також на дані рис. 5.26, можна зробити висновок, що стан житлового комплексу на Україні є критичним.

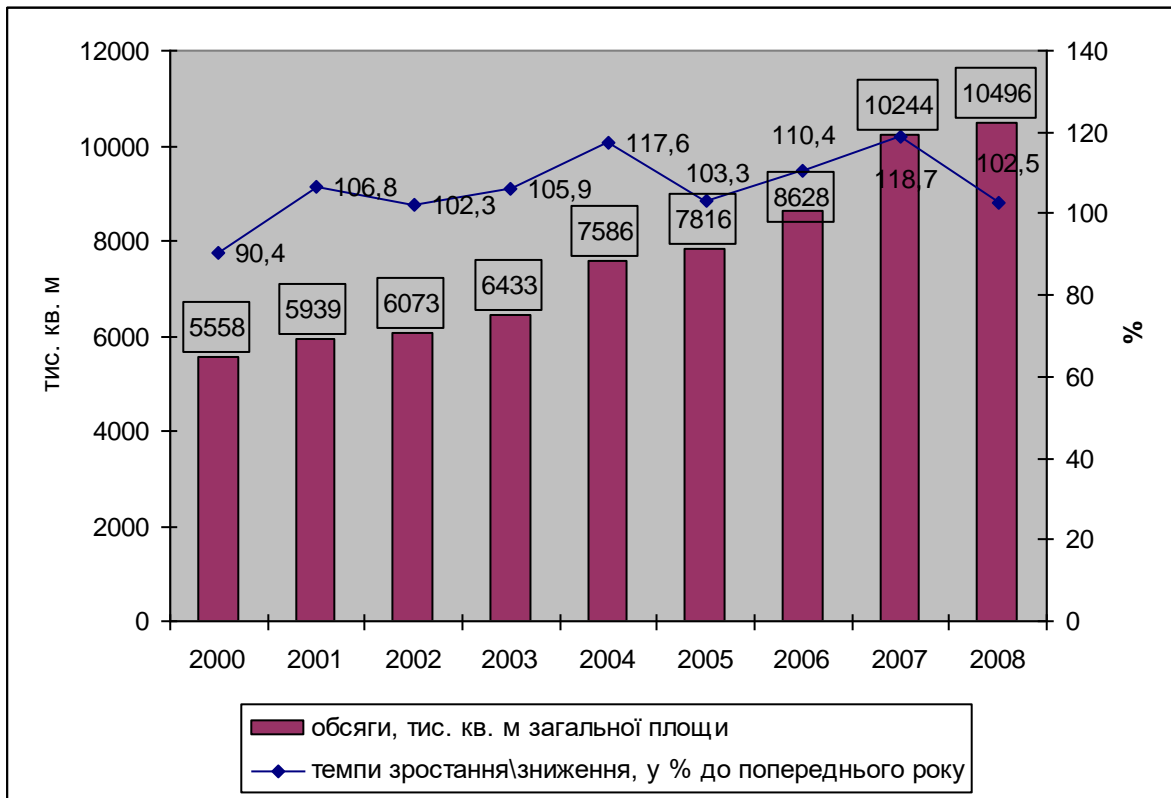

Рис. 5.24. Введення в експлуатацію житла у 2000 – 2008 рр. [82]

Узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що соціальна складова економічного зростання нашої держава знаходиться у кризовому стані, бо відбувається зростання рівня безробіття, попит на вільні робочі місця перевищує працевлаштування громадян, доходи населення мають тенденцію до зниження, також відбувається зменшення рівня реальної заробітної плати, переважаюча кількість працівників одержує заробітну плату на рівні мінімальної, заборгованість із виплати заробітної плати має тенденцію до підвищення, кількість виданих субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг менше кількості сімей, яким призначено субсидії, також відбувається зростання терміну заборгованості по субсидіям, кількість сімей, які мають житлову площу в розрахунку на одну особу нижче санітарної норми складає понад 40 %, а надання житла населення складає від 1 до 1,5 % до кількості сімей, які перебувають у черзі. Всі ці факти свідчать про соціальну незахищеність населення та про низький рівень життя та добробуту нації України.

5.3. Формування механізму економічного зростання України

Проведений аналіз свідчить, що здатність економіки протистояти наслідкам фінансової кризи залежить від цілої низки чинників, основними серед яких є: частка державного сектору в структурі економіки, дефіцит державного бюджету і рівень державного боргу. Ефективність урядових заходів із подолання наслідків кризи також залежить від стану економіки країни. На жаль, за експертними оцінками, Україна опинилася серед країн, уряди яких не здатні ефективно реагувати на наслідки фінансових потрясінь, включаючи розробку відповідної програми антикризових заходів (табл. 5.18).

Таблиця 5.18

Оцінка здатності урядів європейських країн ефективно реагувати на наслідки фінансових потрясінь [157, с. 17]

Ступінь протидії фінансовим потрясінням	Країни
Високий	Росія, Фінляндія, Данія, Нідерланди, Ірландія, Болгарія
Середній	Норвегія, Швеція, Казахстан, Німеччина, Чехія, Словенія, Югославія, Македонія
Низький	Великобританія, Бельгія, Португалія, Литва, Швейцарія, Австрія, Словаччина, Польща, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Румунія, Туреччина
Країна нездатна протидіяти фінансовим потрясінням	Угорщина, Ісландія, Україна, Франція, Італія, Греція, Грузія

Тому, виходячи з табл. 5.18, першочерговим напрямом діяльності для підвищення ефективності антикризових заходів є підсилення фінансового регулювання та контролю з боку держави.

Подолання кризового стану в країні вимагає від влади проведення ряду нетрадиційних дій, прийняття непростих політичних рішень. В умовах внутрішньої кризи держави прийнятті рішень має ряд особливостей порівняно з нормальним станом і стабільною ситуацією. Правильне використання

доступних засобів і розробка необхідних заходів стабілізують ситуацію, сприяють стабільності та розвитку економіки в заданому напрямку.

Для подолання управлінської кризи і виявлення чинників, що впливають на розвиток кризи в країні, доцільним є застосування SWOT-аналізу як сучасного інструменту дослідження з метою антикризового управління.

SWOT-аналіз досить широко застосовується у країнах ЄС, а останнім часом проходить апробацію на теренах України. Наразі SWOT-аналіз застосовується в різних сферах економіки та державного управління. Його універсальність дає змогу використовувати його на різних рівнях і для різних об'єктів. Відповідно даний метод як інструмент управлінського аналізу можна використовувати й для країни, щоб запобігти втягненню її в кризову ситуацію

Технологія SWOT-аналізу полягає в характеристиці внутрішнього середовища (з виділенням сильних і слабких сторін) і зовнішнього середовища (з виділенням можливостей і погроз) регіону. При цьому опис виконується за допомогою чинників, які не мають кількісного аналізу [116, с. 204].

Використовуючи для аналізу середовища метод SWOT-аналізу є достатньо широко визнаним підходом, який дозволяє провести спільне вивчення зовнішнього і внутрішнього середовища. Застосовуючи метод SWOT-аналізу, вдається встановити зв'язки між силою і слабкістю, які властиві управлінню країною, і зовнішніми погрозами і можливостями. Методологія SWOT передбачає спочатку виявлення сильних і слабких сторін, а також погроз і можливостей, а далі - встановлення ланцюжків зв'язків між ними, які надалі можуть бути використані для формулювання стратегії держави.

Таблиця 5.19

SWOT-аналіз можливостей і перешкод внутрішнього та зовнішнього середовища України

<u>Сильні сторони економічного комплексу</u>	<u>Слабкі сторони економічного комплексу</u>
<u>України</u>	<u>України</u>

<ul style="list-style-type: none"> - кваліфікована робоча сила; - сприятливе географічне розташування; - наявність багатих родовищ вугільної промисловості; - розташування на перетині автомобільних і залізничних шляхів; - диверсифікована економіка; - наявність унікальних виробничих комплексів та підприємств усіх сфер виробництва та послуг; - зростаюча кількість економічних суб'єктів, які підвищують рівень продукції та послуг, технологічних процесів і процесів управління; - добре розвинута наукова та освітня сфера. 	<ul style="list-style-type: none"> - економіка спирається на обмежену кількість великих підприємств, залежних від нестабільності політичних рішень; - незадовільний стан більшої частини площі дорожнього покриття; - надзвичайно складна економічна ситуація на території деяких областей і міст; - вплив кваліфікованої робочої сили; - технічна і технологічна відсталість більшості підприємств, що виробляють неконкурентоспроможну продукцію; - недостатня розвиненість фондового ринку; - недостатній рівень інвестицій; - недостатньо інтенсивне використання вигідного геополітичного положення.
<p style="text-align: center;"><u>Сприятливі можливості для розвитку економіки країни</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - інтеграція у світову систему фінансів та страхування; - розвиток внутрішнього ринку країни та підвищення рівня виробництва та конкурентоспроможності вітчизняної продукції; - підвищення рівня інвестицій в економіку країни; - залучення доходів від експлуатації родовищ паливно-енергетичного комплексу для розвитку країни; - міжнародна, міжрегіональна та транскордонна співпраця; - забезпечення пріоритетності спрямування бюджетних капітальних вкладень у прибуткові та стратегічно перспективні проекти. 	<p style="text-align: center;"><u>Загрози для розвитку економіки країни</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - повільне формування потужних регіональних фінансово-промислових груп; - тенденції до монополізації окремих секторів економіки фінансово-промисловими угрупованнями; - зниження обсягів видобутку паливно-енергетичних копалин через виснаження запасів великих родовищ; - наявність на ринку значної кількості закордонних споживчих товарів та послуг; - брак коштів на підтримку наукових досліджень та інновацій; - негативні демографічні тенденції – старіння та низький природний приріст населення, від'ємне сальдо міграції населення, відтік наукової еліти та обдарованої молоді за кордон; - повільні соціально-економічні зміни у сільській місцевості.

За результатами SWOT-аналізу проілюстровано, які саме слабкі складові економічної системи України гальмують її розвиток та вимагають розробки та реалізації стратегічних системних заходів. Доведено, що підвищення конкурентоспроможності економіки України має стати ключовим завданням державної економічної політики. Для реалізації цієї стратегічної мети має бути розроблена науково обґрунтована національна програма відповідних законодавчих актів та управлінських дій, ядром якої має стати інноваційна модель економічного розвитку, що базується на розвинутих та

ефективних інститутах ринкової системи, адаптованої до світових ринків. Усе це сприятиме успішному завершенню перехідного періоду, визнанню світовою спільнотою України як країни з економікою ринкового та інноваційного типу.

Можна виділити основні дві групи механізмів регулювання економічного зростання (рис. 5.25):

механізми прямого регулювання, які спрямовані на створення умов ефективного функціонування ринку й безпосередньо впливають на діяльність суб'єктів господарювання;

механізми непрямого регулювання зростання, додатково коригувальні дії власне ринкових регуляторів і регламентуюче поведження суб'єктів ринку опосередковано через створення певних економічних умов, що змушують їх діяти в напрямку, необхідному державі.

До першої групи належать нормативно-правові й програмні механізми регулювання економічного зростання, до другої – фінансові механізми. Нормативно – правове державне регулювання економіки охоплює регулювання прав власності, регулювання діяльності фінансово-кредитних інститутів, антимонопольне регулювання, регулювання податкових відносин, процесів приватизації й деприватизації

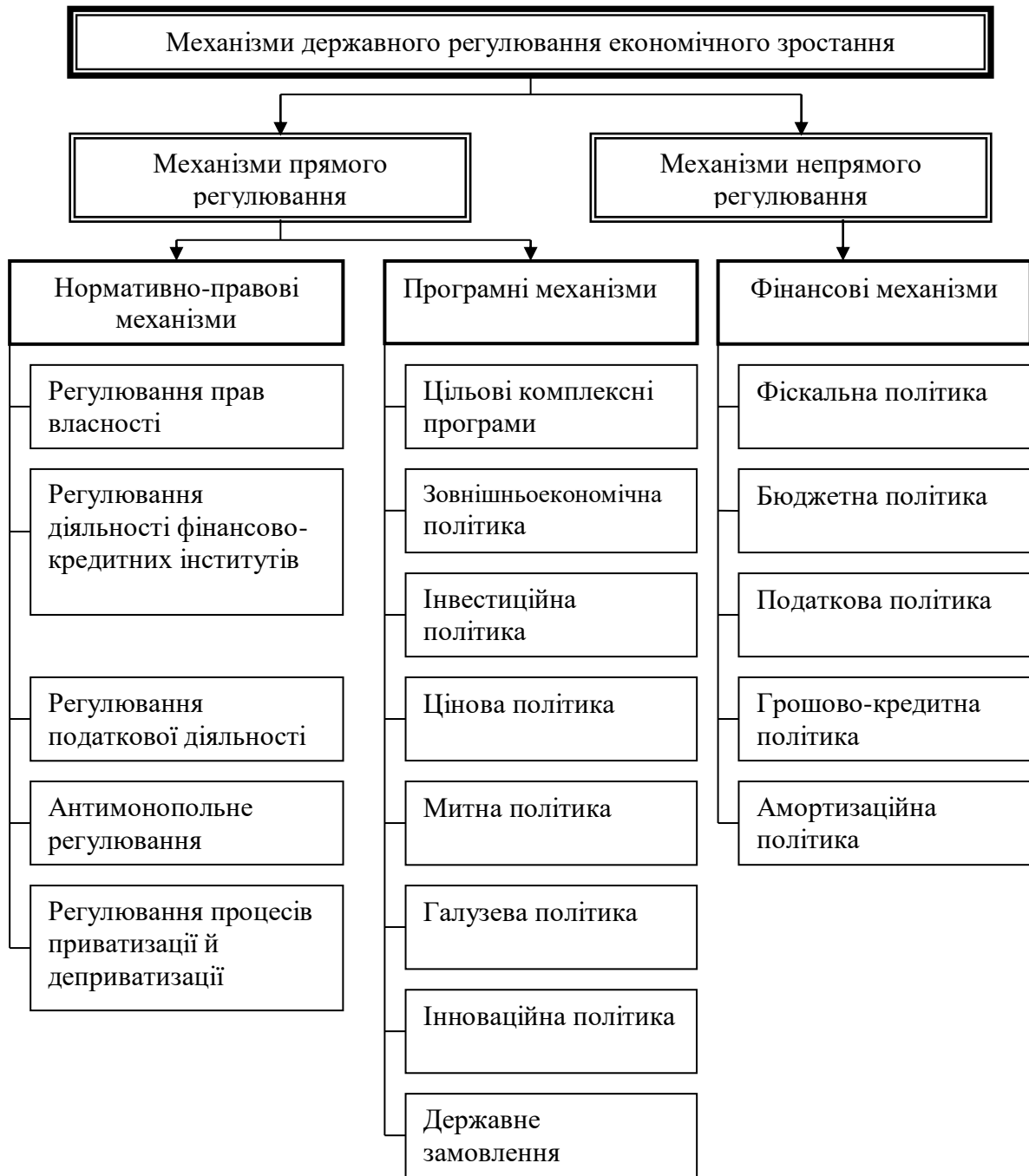

Рис. 5.25. Механізми державного регулювання економічного зростання

[123, с. 13]

Програмні механізми регулювання економічного зростання включають цільові комплексні програми, держзамовлення, цінову й митну політику, інвестиційну й інноваційну політику, зовнішньоекономічну й галузеву політику. Фінансові механізми складаються з бюджетної, фіскальної, грошово-кредитної й амортизаційної політики.

Таким чином, там, де ринок не може забезпечити оптимальний розподіл ресурсів і, отже, зазнає невдачі, ринкове саморегулювання замінюється й доповнюється різними формами державної участі. І навпаки, неефективність державних заходів і прямих форм втручання вимагають більш гнучких приватних і змішаних форм власності й підприємництва, непрямого економічного регулювання [123, с.12].

Але державне регулювання в економічній сфері України на сучасному етапі розвитку економіки знаходить під потужним впливом політичної кон'юнктури і головним чином спрямоване на (нейтралізацію) ліквідацію у пожежному порядку негативних симптомів, а не глибинних причин незадовільного відтворювальних процесів в економіці [167, с. 91].

Трансформаційні процеси, які відбуваються у державі, змінюють інститути державного управління. З іншого боку, змінюються умови економічної системи. Тому адаптація механізму реалізації взаємодії бізнесу та влади має відбуватися з комплексним урахуванням вказаних змін. .

Не зважаючи на численну кількість шляхів взаємодії фінансового розвитку та економічного зростання, в аналітичному обчисленні цих «взаємин» спостерігається така тенденція: за збільшення об'єму великих масивів даних економічних і фінансових показників, які характеризують аналітичне вираження змісту понять «фінансовий розвиток» та «економічне зростання», переважають показники власне фінансового розвитку, особливо у світлі подій останніх років, коли фінансова криза (показники рівня фінансового розвитку) вплинула на темпи економічного зростання та спровокувала економічну кризу. Фінансовий розвиток сприяє довгостроковому економічному зростанню, яке є стратегічною метою розвитку держави. Головними складовими економічного зростання є економічний, соціальний та фінансовий розвиток (рис. 5.26).

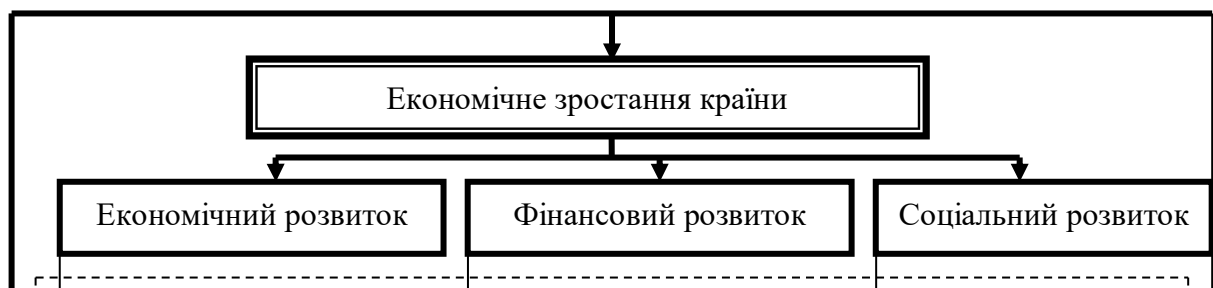

Рис. 5.26. Механізм економічного зростання країни

Головними складовими сталого економічного зростання є стабільність розвитку економічної, соціальної та фінансової систем. Економічний розвиток в системі економічного зростання означає якісний перехід від одного стану економіки до іншого, при якому розширене відтворення додатково характеризується виробництвом нових товарів і послуг із використанням інновацій та зростанням економічного добробуту країни протягом тривалого періоду часу. Соціальний розвиток є передумовою економічного зростання, бо визначає рівень зайнятості, забезпеченості та соціальної захищеності населення, що характеризує якість життя, підвищення якої є передумовою для підвищення рівня продуктивності праці громадян.

Фінансовий розвиток може впливати на економічне зростання країни за допомогою таких двох каналів: розвиток сектору фінансових посередників і

розвиток кадрового складу фінансових менеджерів у складі певної фірми, які допомагають економити підприємству та ефективно витратити обігові кошти, що призводить до збільшення виробничих потужностей та прибутковості фірми, а відтак і до прискорення темпів економічного зростання. Таким чином, і в першому, і в другому випадку саме економічна складова фінансового розвитку відіграє провідну роль у забезпеченні прискорення темпів економічного зростання країни. Крім того, фінансовий розвиток впливає не тільки на економічне зростання, але й на інші чинники такого зростання: облікову ставку, інвестиції, загальну продуктивність певної галузі економіки тощо. Таким чином, впливаючи на економічне зростання та на його складові, фінансовий розвиток вважається основним чинником і навіть мультиплікатором економічного зростання країни.

Збалансований розвиток економічної, соціальної та фінансової сфер, а також зважена зовнішньоекономічна та внутрішня політика та політична стабільність держави дозволить досягти стабільного економічного зростання (рис. 5.26).

Але, зважаючи, на сучасний стан економіки України, який характеризується як кризовий, необхідне вдале прогнозування із виходу країни з фінансової кризи.

Вдале прогнозування безпосередньо залежить від якості інформаційно-аналітичного забезпечення прогнозу, і SWOT-аналіз є необхідною складовою антикризового управління, а його ефективне використання – однією з умов вдалого реформування регіону.

Прогноз є передумовою планування. Процес планування ніколи не припиняється, він є безперервним. Уся інформація, зібрана під час процесу звітування, повинна аналізуватися для включення до наступної актуалізованої версії стратегічного плану. Після того як проаналізовано поступ у досягненні цілей та завдань, ця інформація стає вихідним пунктом для наступного циклу планування розвитку та реформування економіки.

Вирішальною складовою державного регулювання економікою є підсистема державної підтримки, економічний зміст якої полягає в створенні та впровадженні державних програм розвитку підприємств за такими напрямками, як науково-технічний прогрес, фінансове, кадрове, ресурсне забезпечення тощо. На цьому складному етапі тільки держава може дієво впливати на перебіг процесів, усуваючи перешкоди та вади, характерні для системної кризи в країні, а також створюючи умови для цивілізованого стрибка у майбутнє на основі практичного втілення формули прискореного (випереджувального) розвитку.

Однак непослідовна за змістом та неефективна за результатами нормативно-законодавча активність держави із питань антикризового розвитку конкурентних виробництв засвідчила незрілість інвестиційних умов, необхідних для ефективною фінансовою адаптації. Йдеться насамперед про розбудову сталої та орієнтованої на виробництво системи комерційних банків і адекватної ринковим відносинам системи розрахунків (за параметрами прозорості, швидкості, відповідальності). Розвинена банківська система мала б компенсувати втрати реального сектора від порушення схем централізованих державних фінансових потоків, перебираючи на себе перерозподільну функцію та забезпечуючи її реалізацію за ринково-комерційними принципами і критеріями.

Державна підтримка економічних суб'єктів може здійснюватися у формах: безпосередньо фінансовою підтримки (спрямованої на збільшення фінансових ресурсів у підприємстві); опосередкованою підтримки (спрямованої на зменшення потреб у фінансових ресурсах). Безпосередня фінансова підтримка має дві форми прояву (рис. 5.27).

Рис. 5.27. Державна підтримка економічних суб'єктів

Дослідження показують, що фінанси в загальному їх трактуванні означають застосування різноманітних способів розподілу внутрішнього валового продукту (ВВП) на централізовані та децентралізовані фонди грошових ресурсів

В Україні фінансову систему утворюють: державний і місцевий бюджети, або так званий консолідований бюджет; фінанси підприємств усіх форм власності; централізовані державні та інші фонди; фондовий ринок.

Функціональні основи державної антикризової підтримки, такі як матеріально-технічне забезпечення визначаються діяльністю державного матеріального резерву, що здійснює ефективний

перерозподіл ресурсів, отриманих після ліквідації підприємств. Звичайно, можна дискутувати стосовно того, належить цей вид підтримки до прямого фінансування чи до опосередкованого. Ураховуючи той факт, що переважна більшість боржників не виконують своїх кредитних зобов'язань перед кредиторами, державні гарантії трансформуються в одну із форм бюджетних субсидій чи позик (якщо кошти все ж вдається повернути), а отже, правомірним є віднесення цієї форми підтримки до прямого фінансування, яку можна найлегше ідентифікувати. Субсидії можуть виділятися окремим підприємствам або галузям, але найбільш дієвим способом регулювання є субсидіювання пріоритетної галузі індустрії. Так, найбільш відомим прикладом такого субсидіювання стала ініціатива створення авіаційної індустрії світового класу в Європі. Багато європейських підприємств одержали субсидії на покриття стартових витрат.

Формування системи протидії банкрутству на рівні держави спрямовано на створення необхідних передумов для нормальної взаємодії між окремими суб'єктами господарювання на принципах рівності та порядності, створення загальних умов їх функціонування, збереження кожного життєздатного підприємства, діяльність якого вигідна суспільству

Детальніше питання забезпечення виходу з кризи та розвитку підприємств за рахунок різних форм державної фінансової підтримки відображено в табл. 5.20 [116, с. 205].

Наведені дані у табл. 5.20 свідчать про широкий діапазон фінансової підтримки різних суб'єктів. Це говорить про те, що принцип відповідальності спрямований на підвищення вимог до управлінського персоналу вищих урядових ланок національної економіки, які приймають рішення щодо змін політики сприяння розвитку підприємств і організацій. Щодо фінансової підтримки держави на незворотній основі, то така програма здійснюється на основі даних експертної комісії в таких випадках: у разі, коли збитки, завдані

суб'єкту господарювання стихійним лихом, перевищують суми відшкодувань, визначених чинним законодавством про обов'язкове страхування; у разі фінансування втрат на відновлення платоспроможності підприємств, діяльність яких пов'язана з особливо важливими державними (суспільними) інтересами, у разі відшкодування збитків відповідним підприємствам у випадку, коли чинним законодавством визначено умови господарювання, за яких не забезпечується покриття витрат на виробництво продукції (робіт, послуг), що може призвести до банкрутства (кризи).

Таблиця 5.20

Форми фінансової підтримки підприємств

Пріоритетні напрями діяльності підприємств	Форми фінансової підтримки
У промисловості	
Упровадження прогресивних ресурсощадних технологій. Розроблення та випуск конкурентоспроможної продукції. Здійснення інноваційної діяльності. Вихід на міжнародні ринки.	Надання пільгових кредитів та державних позик на впровадження прогресивних технологій. Державне замовлення на виробництво продукції. Крос субсидіювання та протекціонізм. Прискорена амортизація.
У сфері освіти та науки	
Системна модернізація освіти і науки в напрямку відповідності стандартам ЄС, потребам держави та суспільства. Забезпечення потреб особи у виборі освітнього рівня та кваліфікації. Підвищення рівня адаптації особи до зміни вимог ринку праці. Розроблення нових технологій, зокрема ресурсощадних, управлінських, комп'ютерних. Наукове обслуговування підприємств. Науково-технічна експертиза. Аудит, консалтинг. Формування банків науково-технічної інформації.	Державне фінансування модернізаційного проекту. Державне замовлення на кадри. Державне замовлення на наукові дослідження в пріоритетних для вітчизняної економіки напрямках. Цільові субсидії. Звільнення науково-дослідних організацій від податку на прибуток, надання пільг в оподаткуванні. Створення інвестиційних центрів, фондів для підтримки наукового обслуговування.
У сфері надання послуг	
Розширення сфери послуг. Формування ринків нових послуг. Зниження вартості послуг. Впровадження прогресивних технологій	Державне замовлення на виконання важливих послуг екологічного, соціального характеру. Пільгові кредити та позики на

у сфері послуг. Створення мережі фінансово-кредитних установ з використанням банківських технологій.	впровадження прогресивних технологій у сфері послуг. Звільнення від податків на період становлення нових підприємств.
---	--

Вивчаючи пріоритети державної політики у сфері підтримки реального сектора економіки, слід ретельно здійснювати аналіз витрат і вигод. Рішення на користь фінансової підтримки треба приймати лише в тому разі, якщо позитивні ефекти від державних чинників переважатимуть негативні. Проблема визріває у складності розрахунків величини відповідних ефектів, оскільки вони здебільшого мають не монетарний вираз. Негативні ефекти державної підтримки підприємств пов'язані насамперед з деформуванням конкуренції внаслідок створення привілейованих умов господарювання для окремих учасників ринку, зі зниженням ефективності діяльності суб'єктів господарювання, зловживанням державної бюрократії, бюджетними витратами та можливими протекціоністськими заходами у відповідь з боку країн-імпортерів продукції відповідних підприємств (чи галузей). До основних аргументів на користь підтримки підприємств (позитивні ефекти) слід віднести:

протицію спаду виробництва та зростання безробіття;

стимулювання експорту;

підтримка секторів, де неналежно діють ринкові механізми.

Нормативно-правове забезпечення передбачає розроблення, затвердження нового та вдосконалення чинного законодавства; встановлення певних нормативів діяльності для державних підприємств (наприклад, норматив рентабельності), які характеризують якісний стан підприємства, а також застосування заходів адміністративного регулювання – державної реєстрації підприємств, ліцензування, сертифікації та стандартизації.

Формування інституційних засад розвитку підприємства передбачає створення ринкової інфраструктури, яка функціонує через фінансово-кредитний, організаційно-технічний, інформаційно-аналітичний механізми. Крім цього, держава має піклуватися про кадрове та науково-методичне

забезпечення діяльності господарських суб'єктів через залучення до процесу реформування установ науки та освіти.

Функціональні основи державного регулювання зумовлені здійсненням матеріально-технічної, інноваційної, фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки підприємств, які проявляються через переоснащення виробництва, поширення нових технологій, податкове регулювання та інвестиційні методи впливу на бізнес-середовище [116, с. 205-206].

На Саміті Євросоюзу, який відбувся у Брюсселі 11–12 грудня 2008 р. в Лондоні, був розроблений план антикризових заходів задля порятунку економіки ЄС.

План передбачає зниження податків, надання допомоги сім'ям, інвестиції в інфраструктуру та ключові галузі, такі, наприклад, як автомобілебудування. Загалом суть плану зводиться до пропозиції чи дозволу країнам Євросоюзу на такі рекомендації, які детально розглянуті у табл. 5.21.

Таблиця 5.21

Характеристика антикризових заходів для країн Євросоюзу та України

Країни ЄС	Україна
<p>збільшення витрат коштів на економіку; зниження на деякий час податків, у т.ч. ПДВ; розширення пільгового кредитування малого бізнесу за рахунок державних коштів; субсидювання частини або навіть усіх відсотків по кредитах, насамперед іпотечних; перевищення жорсткого 3-відсоткового нормативу дефіциту бюджету відносно ВВП.</p>	<p>забезпечення державної підтримки об'єктів інфраструктури житлового будівництва соціального призначення; підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів, що забезпечить стабілізацію роботи промисловості; продовження кредитів, отриманих підприємствами та населенням, що зазнали збитків у період кризи; стабілізація цін шляхом впровадження мораторію на підвищення цін на товари і послуги для населення; збереження діючої системи соціальних пільг та підвищення ефективності Програми житлових субсидій; досягнення балансу обсягу бюджетних зобов'язань з реальними можливостями за рахунок економії бюджетних витрат.</p>

Що стосується національних антикризових заходів, то вони мають бути скоординованими, але не ідентичними. Втім, спільним є їхня соціальна

орієнтованість. Антикризові заходи насамперед покликані компенсувати зниження купівельної спроможності населення, адже без споживання економіка не зростатиме.

Саме виконання запропонованих антикризових заходів щодо мінімізації негативних наслідків економічної кризи дозволить подолати Україні внутрішні проблеми економічного розвитку та в подальшому забезпечити стале економічне зростання.

5.4. Розвиток дієвої стратегії соціально-економічного розвитку України

Аналіз основних програмних документів, нормативно-правових актів та програм розвитку щодо забезпечення стійкого високого економічного зростання України показує, що проблема економічного прориву та підвищення добробуту нації є в них основною. Однак більшість заяв та програмних документів є несистемними.

Проведений аналіз основних макроекономічних показників свідчить про кризовий стан економіки та їх значення на душу населення є критичними, що свідчить про низький рівень життя населення. Тому необхідно розробити дієву стратегію динамічного та стійкого соціально-економічного зростання.

Зважаючи на той факт, що в українській практиці вже мала місце розробка стратегічних програм економічного і соціального розвитку, жодна з яких не була реалізована, у представників політичних сил, бізнесових кіл та громадськості виникають сумніви щодо документу стратегічного характеру. Однак досвід високо розвинутих європейських країн, США та Росії переконливо свідчить про доцільність на необхідність реалізації засад стратегічного планування на рівні держави, оскільки воно виступає одним з дієвих засобів впливу на розвиток усієї соціально-економічної системи країни [132, с. 39-40].

В цілях досягнення ефективності впровадження дієвої стратегії соціально-економічного розвитку необхідно:

розробити системний механізм формування та реалізації цієї стратегічної програми;

створити нові й удосконалити існуючі методики розробки стратегічних планів на усіх рівнях;

передбачити систему моніторингу стратегії соціально-економічного розвитку;

визначити ступень досягнення стратегічної мети.

Далі доцільно розглянути програмні документи щодо економічного та соціального розвитку (рис. 5.1).

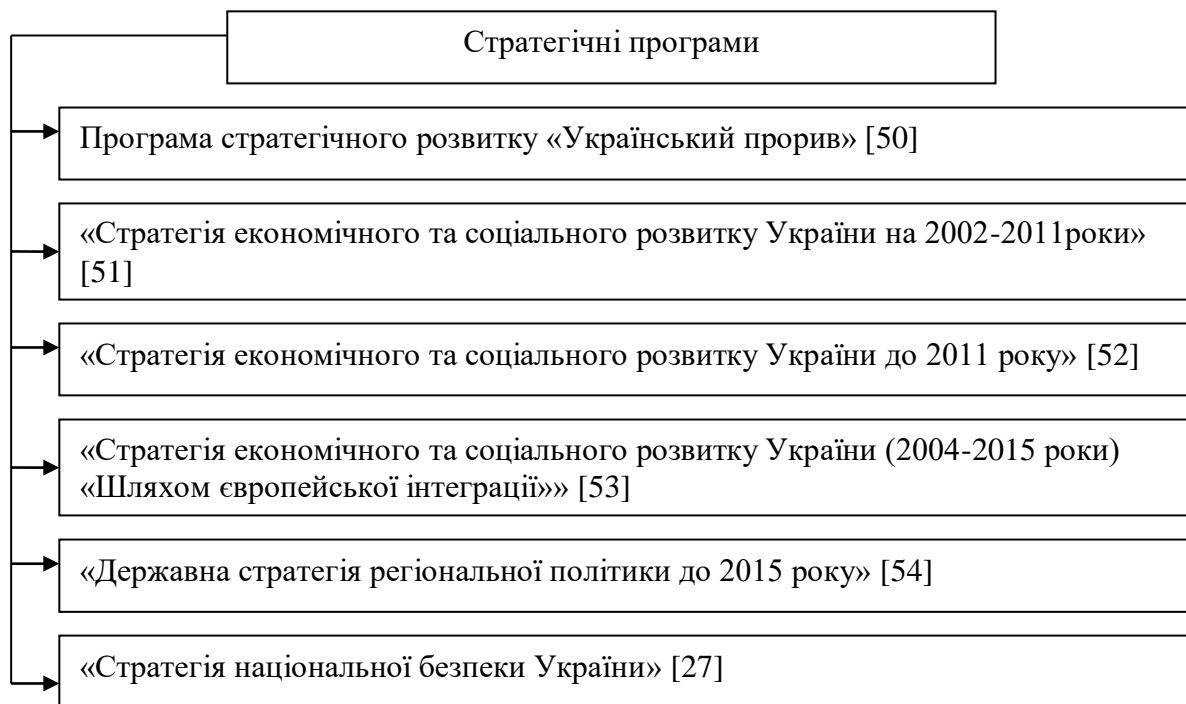

Рис. 5.1. Законодавчі програмні документи стратегічного управління України

Існуючий механізм стратегічного управління в Україні, до складу якого входять зазначені стратегії, має інформативний чи методичний характер, не містить чітких, конкретних цілей і засобів їх впровадження та не урахується на етапі планування та розробки бюджету.

Також неможливо не погодитися з думкою О.В. Панухника [170, с. 156], що на сучасному етапі немає єдиної комплексної методики формування стратегічних планів, а також системи стратегічного планування на макро- та мезорівнях, не пов'язаних з системою мікрорівня ні в науковому, ні в організаційному аспектах. Окреслені недоліки методичного забезпечення стратегічного планування негативно впливають на ефективність проведення стратегічного аналізу та вибору стратегічних напрямів розвитку, унеможлиблюють формування дієвого механізму реалізації стратегічних цілей, внаслідок чого прийняті стратегії не виконуються.

На сучасному етапі розвитку економіки необхідна розробка цілісного механізму стратегічного планування в державі, який включав би наступні елементи, які зображені на рис. 5.2.

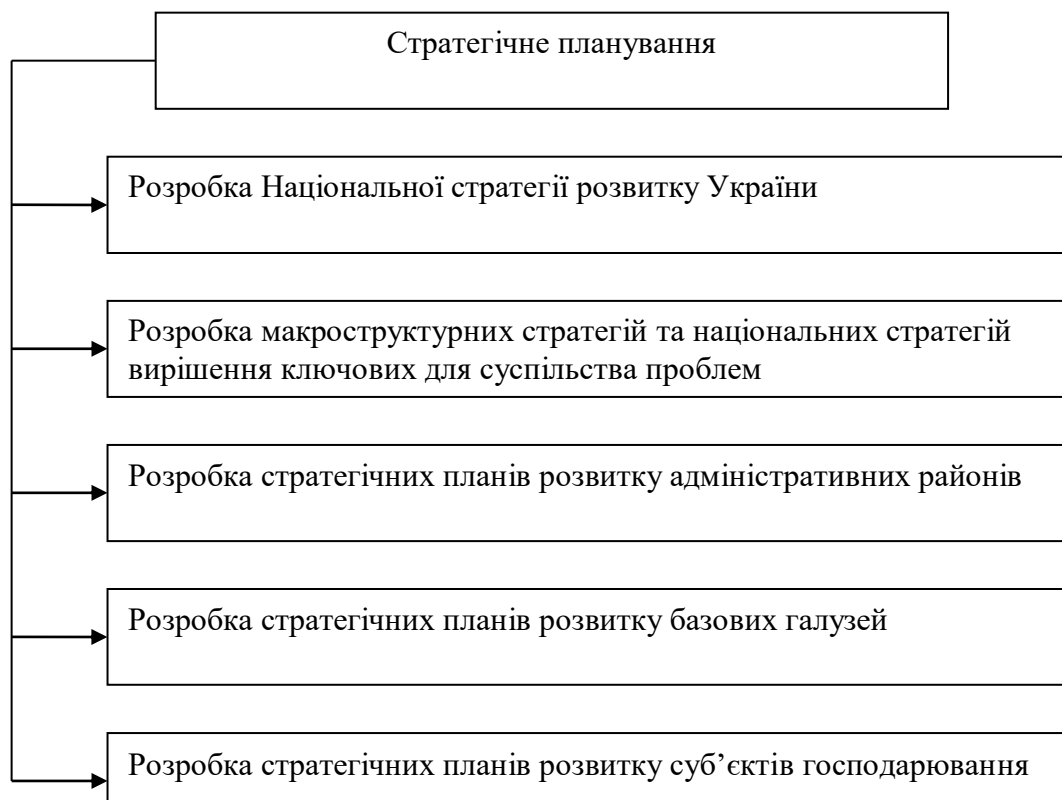

Рис. 5.2. Механізм стратегічного планування економічного розвитку

Згідно до рис. 5.2, необхідні розробка та впровадження у практику розробки та формування Національної стратегії соціально-економічного

розвитку України з урахуванням формування та реалізації, Державної стратегії регіональної політики, методики використання стратегічних планів господарювання підприємств та інших стратегічних документів, які визначають організаційні, нормативно-правові та економічні аспекти діяльності підприємств, що у перспективі призведе до передумови розробки дієвих стратегічних планів та ефективних засобів їх реалізації.

Як уже зазначалось, стержнем управління соціально-економічними системами є його планування. Прогнози, програми і плани, які розробляються на всіх рівнях національної економіки, - найбільш важливі інструменти реалізації політики відповідних суб'єктів управління. Вони дозволяють організувати чітку, продуману, всебічно обґрунтовану роботу для досягнення поставлених перед суспільством і суб'єктами господарської діяльності завдань [215, с .21].

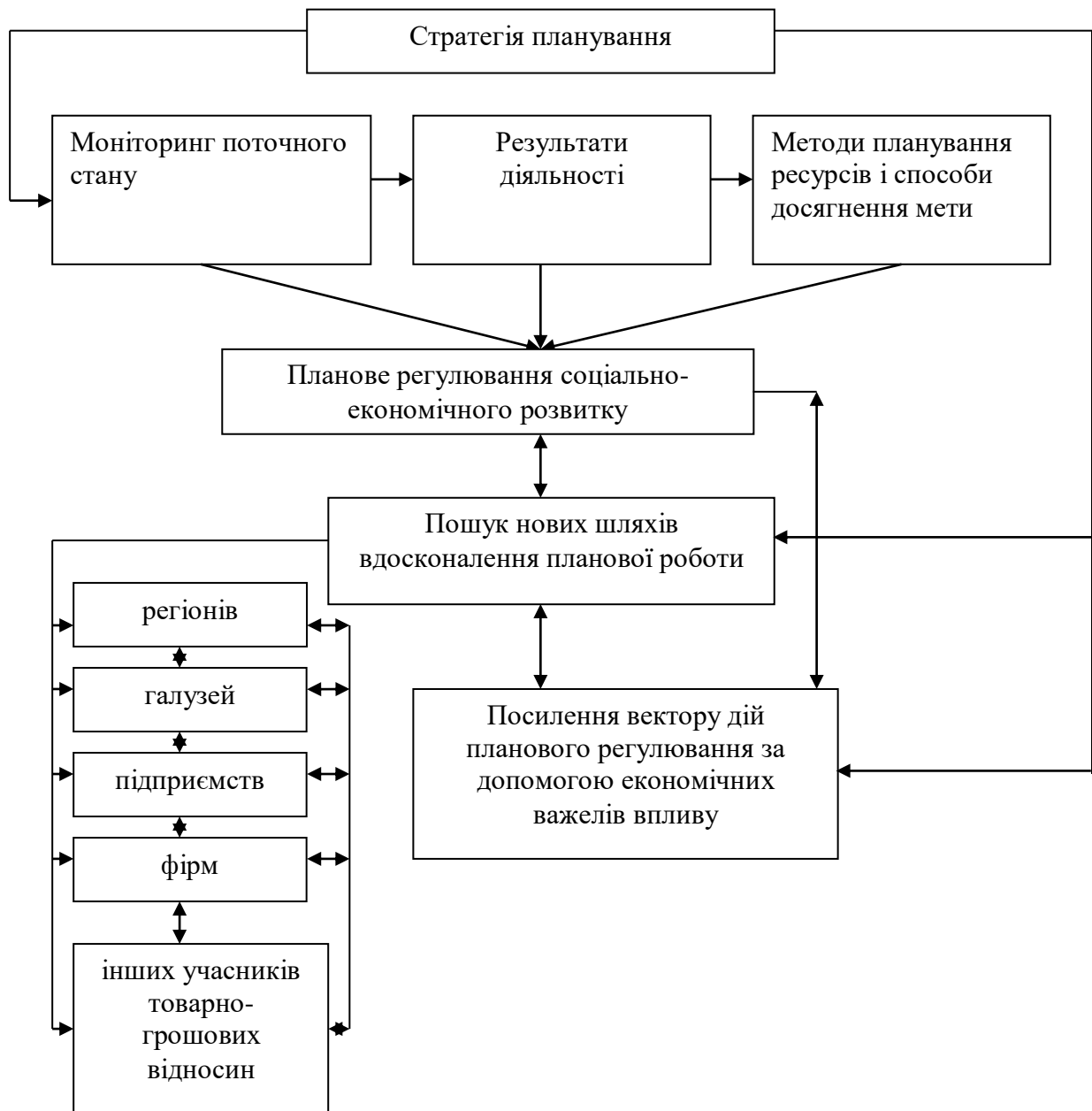

Рис. 5.3. Логіко-структурний механізм стратегії планування України

Як показано на рис. 5.3 на всіх етапах розвитку економіки держава проводить державне регулювання економічних процесів, в першу чергу їх прогнозне та планове забезпечення.

Одним із основних завдань стратегічного управління є розробка дієвих механізмів забезпечення економічного розвитку та зростання національної економіки; розширення межі виробничих можливостей економічної системи, яка б задовольняла зростаючі потреби населення в товарах та послугах; вдосконалення структури економіки; максимальну реалізацію конкурентних

переваг національної економіки ті її регіонів; створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їхнього динамічного розвитку та усунення значних міжрегіональних диспропорцій; зростання інвестиційної активності економіки та підвищення життєвого рівня населення.

Але усі ці розробки (рис. 5.4) часто є неврахованими, бо органи влади дуже часто першочергово вирішують поточні справи без урахування стратегічних прогнозів на перспективу. Це призводить до накопичення проблем, особливо у сфері довгострокового планування соціально-економічного розвитку, бо здійснюється планування розвитку лише на наступний рік. Через брак коштів на розвиток такі річні плани передбачають головним чином вирішення поточних проблем без послідовної роботи на перспективу, що не сприяє належній ефективності використання обмежених бюджетних коштів. Тому необхідне втілення дієвого стратегічного плану соціально-економічного розвитку держави (рис. 5.5).

Суть стратегічного прогнозування економічного зростання - визначення основних пріоритетів розвитку національної економіки, головну роль у реалізації яких відіграє держава. Ці напрямки набувають статусу цільових державних програм.

Прогнозування економічного зростання – це інструмент реалізації планових стратегічних цілей, який дозволяє державі орієнтувати економіку через інститути дослідження економічного зростання, здійснюючи вплив на структуру соціально-економічного розвитку.

Рис. 5.4. Інститути дослідження економічного зростання в Україні

Програма характеризується чітко визначеними системою заходів та завдань на досягнення намічених в плані (прогнозі) цілей, узгоджених за термінами реалізації та складом виконавців.

Рис. 5.5. Етапи розробки стратегічного плану соціально-економічного розвитку держави

Вибір пріоритетних напрямів розвитку спирається на результати проведеного аналізу нинішнього соціально-економічного розвитку держави, виявлених потенційних можливостей щодо можливих перспектив розвитку різних аспектів господарського клімату. Виконання плану стратегічного розвитку можливе тільки за наявності необхідного потенціалу для його реалізації (рис. 5.6).

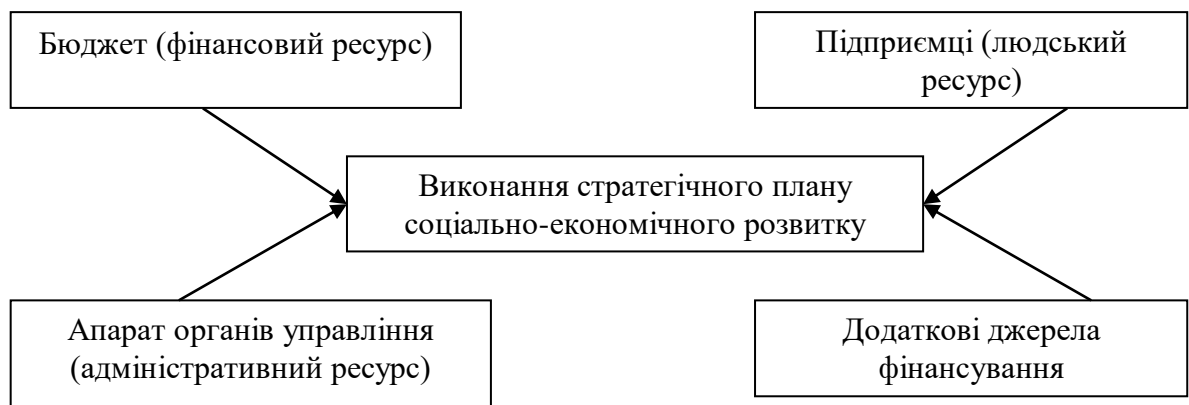

Рис. 5.6. Джерела фінансування виконання стратегічного плану соціально-економічного розвитку в Україні

Але на сучасному етапі розвитку економіки реалізація стратегічних планів соціально-економічного розвитку перебуває на етапі розробки в планових документах. Зрозуміло, що відсутність механізму оцінки реалізації стратегічних планів розвитку негативно впливає на об'єктивну оцінку економічних процесів, що відбуваються. Розробка й застосування такого механізму, загальні етапи якого представлені на рис. 5.7, дозволить підтримувати і покращувати високі темпи економічного зростання, високий рівень функціонування соціальної компоненти економіки, що створить передумови для дієвої інтеграції усіх учасників ринкових відносин на умовах забезпечення гарантій щодо досягнення завдань майбутнього розвитку. Тому існує необхідність розробки дієвого механізму впровадження стратегічних планів соціально-економічного розвитку (рис. 5.7).

Таким чином, виходячи з аналізу рис. 5.7, ефективність використання механізму реалізації стратегічних планів соціально-економічного розвитку залежить не тільки від умов функціонування соціально-економічної системи «держава», але й від досягнень у формуванні високих темпів розвитку окремих суб'єктів міжнародних інтеграційних відносин на рівні макроуровень (держава), мезоуровень (регіон), мікроуровень (окремі суб'єкти інтеграційного процесу).

Враховуючи те, що Україна запровадила практику стратегічного планування на державному, регіональному і місцевому рівнях щодо визначення баченні перспективного розвитку, необхідно, щоб вибір стратегічних цілей регіональних стратегій повинен відповідати ряду умов, а саме: стратегічні цілі повинні відображати національні інтереси, сприяти зростанню економічної активності країни та регіону, бути спрямовані на розв'язання проблем регіону, забезпечувати конкурентоспроможність та інноваційну активність територій [265, с. 571].

Рис. 5.7. Етапи реалізації стратегічних планів соціально-економічного розвитку України

Формування стратегічного прогнозу розвитку зображено на рис. 5.8 та включає такі типи прогнозів, як базовий, песимістичний та оптимістичний, а також джерела їх формування. З рис. 5.8 видно, що стратегічною метою є формування оптимістичного прогнозу за рахунок зростання кількісних і якісних характеристик соціально-економічного розвитку країни.

Рис. 5.8. Формування стратегічних прогнозів соціально-економічного розвитку

Слід зазначити, що розробка стратегії та стратегічного плану або прогнозу це різні, але взаємозалежні процеси. Стратегія сталого розвитку – це процес, який полягає в забезпеченні економічної та соціальної стабільності і спрямований на досягнення такого стану системи., який може зберігатися тривалий час за допомогою властивих і регулюючих засобів [68, с. 25].

Очевидно, що визначених на рис. 5.9 орієнтирів соціально-економічного розвитку не можна досягнути без вдосконалення механізму реалізації обраної стратегії.

Рис. 5.9. Механізм стратегічного управління сталим соціально-економічним розвитком країни

Тому, погоджуючись з автором О.В. М'який [142, с.12], визначаємо, що метою механізму реалізації стратегії соціально-економічного розвитку є: підвищення якості реалізації стратегії з дотриманням методології цього

процесу, зосередження уваги на відповідальності за розробку та її реалізацію, вдосконалення функцій управління державою і контролю за процесом реалізації стратегії, оцінкою ефективності здійснюваних заходів із порівнянням зміни визначених показників та індикаторів (рис. 5.10).

Рис. 5.10. Механізм реалізації стратегії соціально-економічного розвитку

Як видно з рис. 5.10, механізм реалізації стратегії соціально-економічного розвитку за своєю сутністю повинний: являти собою циклічний процес планування на принципах управління заходами в напрямі досягнення цілей за допомогою моніторингу; бути заснованим на повторюваних циклах аналізу прийняття рішень, плануванні та впровадженні завдань із конкретними цілями та визначеним терміном їх вирішення; містити постійний моніторинг та оцінку

досягнення цілей за змістом стратегії та обраними заходами; сприяти координації дій виконавців стратегії із застосуванням моніторингу, аналізу та наявністю джерел фінансування заходів.

Моніторинг необхідно розглядати як ключовий елемент у структурі механізму реалізації стратегії, що підтверджено зарубіжною практикою та дозволяє забезпечити не тільки якість реалізації самої стратегії, але й розвиток соціально-економічної сфери країни – як головної мети загальнодержавної політики [142, с. 13].

Уявляючи механізм моніторингу реалізації стратегії соціально-економічного розвитку як інструмент використання в управлінні державою і заходами за змістом стратегії, а також як систему формування ефективності та якості її реалізації у сукупності стає очевидним, що в ньому повинні бути структурованими відповідні функції забезпечення, управління, принципи керування та інструментарій використання в практичній діяльності виконавчих органів на загальнодержавному рівні. Таким чином, механізм моніторингу реалізації стратегії соціально-економічного розвитку за своїм змістом і сутністю є засобом підвищення її якості шляхом узгодженої взаємодії всіх учасників та сторін, які зацікавлені в розвитку країни, що не можливо без урахування специфічних принципів: облік і звітність; контроль та аналіз досягнутих результатів; ефективність витрат фінансових ресурсів за заходами реалізації стратегії соціально-економічного розвитку; стимулювання виконавців до якісної реалізації заходів; відповідальність виконавців за їх реалізацію та витрату фінансів; належна кваліфікація виконавців [142, с. 14] (рис. 5.11).

Моніторинг реалізації стратегії соціально-економічного розвитку - це процедура відстеження змін з метою своєчасного втручання й одержання максимальних результатів мінімальними ресурсами. Головне завдання - відслідковування ключових індикаторів соціально-економічного розвитку, рання діагностика негативних процесів та оцінка їхнього впливу.

Рис. 5.11. Механізм моніторингу реалізації стратегії соціально-економічного розвитку

Таким чином, управління механізмом моніторингу залежить від організації дії та використання інструментарію за визначеними функціями та

принципами, що є основою ефективної та якісної реалізації ССЕРР за умов належного контролю та оцінки.

Але в умовах кризи генеральним вектором теорії і практики державного управління стає не орієнтація на кінцеву, хай навіть дуже прогресивну мету (наприклад, побудова правової держави), а розробка антикризової стратегії, впровадження оптимальних процедур пошуку і узгодженого прийняття управлінських рішень всіх рівнів, передбачення в цих процедурах реальних можливостей корегування помилок і врахування випадковостей.

Хоча кожна стратегія є унікальною за своєю природою, а процес її формування та прийняття буде постійно ускладнюватись особливостями ситуації, можна виокремити деякі загальні вимоги до цього процесу, які полягають у такому [87, с. 6-7]:

ситуаційна виправданість розробки, прийняття та реалізації стратегії, яка сприяє вирішенню виникаючої проблеми, запобігає її загостренню;

існування чіткої уяви про механізм (алгоритм) реалізації, а саме мету дії, завдання, порядок їх виконання (організацію, мотивацію, контроль), можливості вчасно визначати необхідні організаційні зміни в системі, орієнтуючись при цьому на досягнення кінцевої мети;

максимальне використання потенційних можливостей системи та навколишнього середовища в процесі реалізації стратегії;

ресурсна забезпеченість усіх етапів підготовки та реалізації стратегії;

можливість адекватного корегування стратегії при зміні ситуації;

відкритість доступу виконавців до інформації.

Процес формування антикризової стратегії в державному управлінні можна розглядати як процес прийняття управлінського рішення, яке потребує проходження таких етапів у своїй підготовці та реалізації, які детально розглянуті на рис. 5.15.

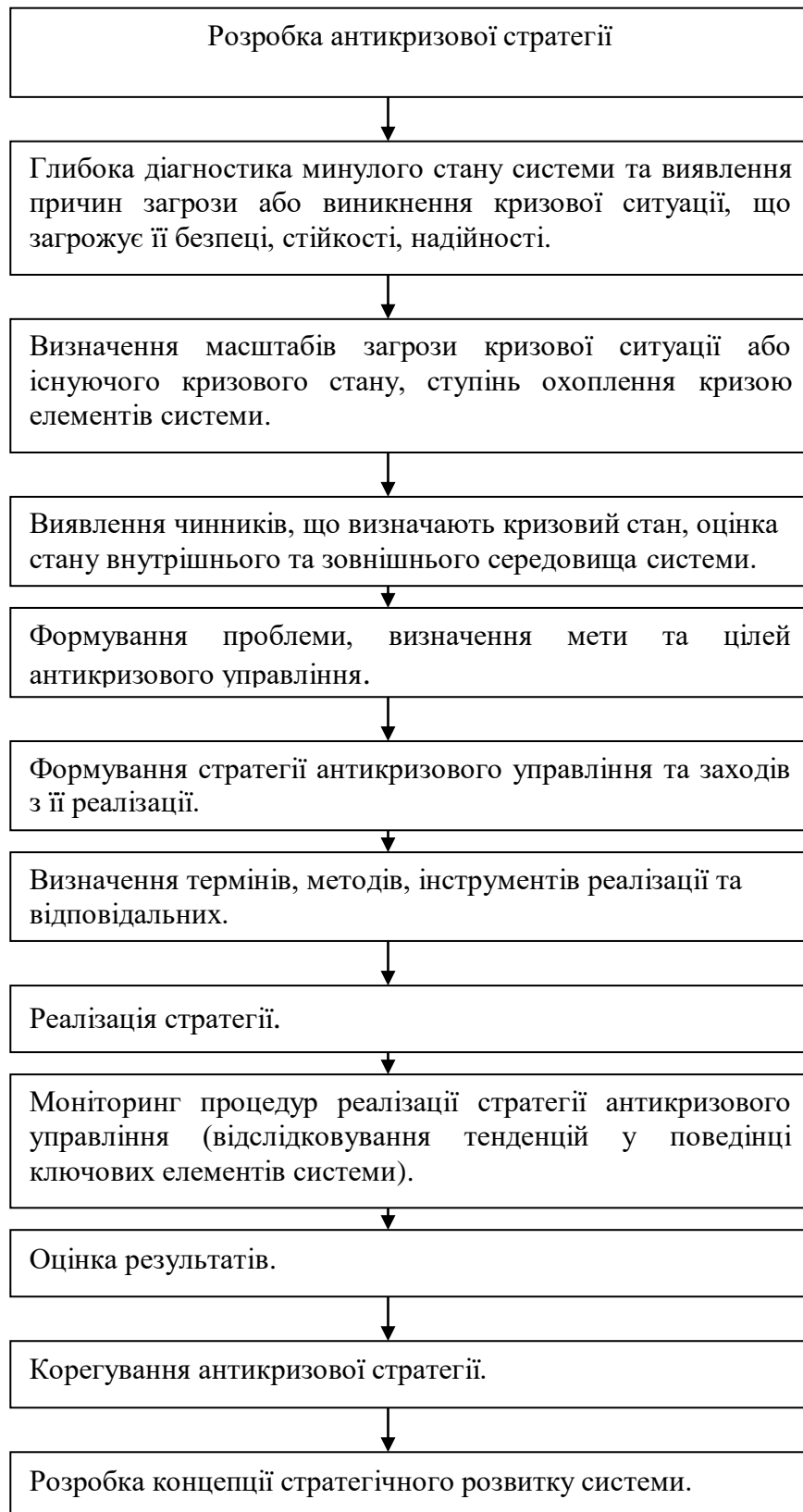

Рис. 5.15. Розробка антикризової стратегії розвитку

Разом з тим аналіз організаційного, методичного та інформаційного забезпечення процесу розробки і реалізації стратегії соціально-економічного розвитку та дослідження структури самої стратегії показує, що цей процес потребує вдосконалення за наступними напрямками:

формування стратегії потребує удосконалення, починаючи з базового рівня складання, оскільки показники, які подаються підприємствами для врахування їх у стратегії, у більшості випадків недостатньо обґрунтовані реальними можливостями виробництва і станом справ, що склався;

сучасна кон'юнктура вкрай нестабільна в усіх своїх формах — економічній, технічній, соціальній і політичній. Тому необхідно здійснювати прогнози на 1–5 років з урахуванням перспективи. Показники стратегії соціально-економічного розвитку повинні постійно переглядатися й уточнюватися. Варто також запровадити сценарне планування, яке зумовлює розробку 2–3 варіантів розвитку подій на всю глибину прогнозного періоду;

більшій увазі потрібно приділити питанню створення і контролю за діяльністю відділу зі складання і реалізації стратегії соціально-економічного розвитку;

необхідно використовувати спеціальні методи узгодження цілей та ресурсів, встановлення кількісних співвідношень між ними з урахуванням чинника часу, раціоналізації шляхів та способів використання ресурсів.

Література до розділу 5

1. Cassels E. Book 1 Introduction. В 820 Strategy, The Open University, Walton Hill, Milton Keynes, 2000, p. 1-16.
2. Global Financial Stability Report/ Containing Systemic Risks and Restoring Financial Soundness. – Washington^ International Monetary Fund. – April 2008. – 192 p.
3. Glueck W.F. Bussiness Policy and Strategic Management – New York McGrow – Hill, 1980.
4. Shendel D.E., Hatter K.L. Business Policy or Strategic Management^ A. Broader View for an Emerging Discipline // Academy of Management Proceeding. – 1972. – August.
5. Азаров М.Я. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Моногр. У 6 т. Т. 1. Пріоритети бюджетної політики та економічне зростання в Україні / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, В.М. Геєць, В.В. Близнюк, В.М. Бородюк; Н.-д. фін. ін-т при М-ві фінансів України. - К., 2004. - 638 с.
6. Азаров М.Я. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: У 6 т. Т. 4. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, О.І. Амоша, С.С. Гасанов, М.Я. Дем'яненко - Н.-д. фін. ін-т при М-ві фінансів України. - К., 2004. - 364 с.
7. Александров О.І. Майбутнє України: стратегія поступу: монографія / І.О. Александров, О.І. Амоша, В.П. Антонюк, І.В. Багорова, Н.О. Балтачєєва, С.О. Біла, І.І. Гомаль, В.М. Гриньова, Л.І. Дмитриченко, В.В. Дорофієнко; НАН України, Ін-т економіки пром-сті України, Акад. екон. наук України. - Донецьк: Юго-Восток, 2008. - 303 с.
8. Алексєєва К.А. Удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання інноваційної діяльності / К.А. Алексєєва // Економіка та держава. – 2008. - № 9. – С. 30 – 32.

9. Амоша А.И. Стратегия управления социально-экономическим развитием региона на период до 2010 года (Донецкая область - 2010): Материалы секции "Приоритет. направления развития отраслей материал. пр-ва" регион. науч.- практ. конф., г.Донецк, 28 - 30 сент. 1999 г. / Ред.: А.И. Амоша; Ин-т экон.-прав. исслед. НАН Украины, Донец. гос. техн. ун-т. - Донецк, 2000. - 283 с.
10. Амоша О. Підґрунтя інноваційного розвитку. Проблеми і перспективи взаємодії академічної науки й освіти / О. Амоша, А. Землянкін, Г. Моїсєєв // Вісник НАН України. - 2006. - № 10. - С. 3-16.
11. Амоша О. Проблеми та шляхи забезпечення соціальної орієнтації економіки України / О. Амоша, О. Новікова // Журн. європ. економіки. - 2005. - 4, № 2. - С. 173-184.
12. Амоша О. Стратегія вдосконалення господарського механізму / О. Амоша // Вісник НАН України. - 2002. - № 1. - С. 11-15.
13. Амоша О.Г. Регулювання регіонального розвитку в Україні / О.Г. Амоша, В.П. Вишневський, А.І. Землянкін, М.Г. Чумаченько // Економіка промисловості. – 2006. - № 2. – С. 51 – 66.
14. Амоша О.І. Економічні проблеми промислового розвитку в Україні: Тези доп. і повідомл. Всеукр. наук.-практ. конф. , 19 - 20 трав. 2005 р. / Ред.: О.І. Амоша; Від-ня економіки пром-сті НАН України, Ін-т економіки пром-сті НАН України, Донец. нац. ун-т, Донец. нац. техн. ун-т, Донец. ун-т економіки і права. - Донецьк, 2005. - 367 с.
15. Амоша О.І. Організаційно-економічні механізми активізації інноваційної діяльності в Україні / О.І. Амоша // Економіка пром-сті. - 2006. - № 5. - С. 15-21.
16. Амоша О.І. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: нац. доп. / О.І. Амоша, Є.І. Андрос, Р.В. Бажал, М.П. Балагутрак, О.М. Балакірева, С.І. Бандур; НАН України. - К., 2009. - 687 с.
17. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 358 с.

18. Бабич А. Теоретико-методологічні засади реформування антикризового управління: регіональний аспект / А. Бабич // Вісник Національної академії державного управління. – 2007. - № 3. – С. 199 – 207.
19. Базилевич В.Д. Визначення режиму валютного курсу і його вплив на темпи інфляції та економічне зростання / В.Д. Базилевич // Економіст. – 1999. – № 12. – С. 44 - 49.
20. Базилевич В.Д. Закономірності розвитку національного ринку в глобалізованому світі / В.Д. Базилевич // Економіка і управління. – 2004. – № 2. – С. 5 - 10.
21. Базилевич В.Д. Посилення ролі фінансів у трансформаційній економіці / В.Д. Базилевич // Фінанси України. – 2004. – № 5. – С. 5 - 9.
22. Базилевич В.Д. Розвиток внутрішнього ринку в умовах глобалізації: тенденції та суперечності / В.Д. Базилевич // Європейський вектор економічного розвитку. Збірник наукових праць. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2005. – С. 137 - 142.
23. Базилевич В.Д. Формування сучасної парадигми економічної теорії: тенденції та суперечності / В.Д. Базилевич // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: Економіка і право. Серія 18. – 2005. – Вип. 3. – С. 3 - 8.
24. Бакуш Г.М. Статистичний моніторинг стратегії розвитку регіону / Г.М. Бакуш, С.А. Шимко // Науковий вісник ГЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.10. – С. 173 – 176.
25. Барановський М.О. Депресивність регіонів Полісся: методика визначення, конкретні результати, чинники формування України / М.О. Барановський // Регіональна економіка. - 2007. - №1. – С. 116 - 127.
26. Барановський М.О. Депресивність регіонів України: теорія та практика досліджень / М.О. Барановський // Збірник наукових праць викладачів природничо-географічного факультету. – Вип. 1. – Ніжин, 2006. – С. 74 - 81.
27. Барановський М.О. Методичні підходи до визначення індикаторів депресивності аграрних регіонів України / М.О. Барановський// Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. - №4. – С. 121 - 129.

28. Барановський М.О. Про механізми забезпечення збалансованого розвитку депресивних аграрних територій / М.О. Барановський // Економіка АПК.- 2006. – № 11. - С. 124 - 128.
29. Белейченко О.Г. Державне управління ефективністю економіки / О.Г. Белейченко // Економіка та держава. – 2009. – № 4. – С. 24 – 27.
30. Бобров Є.А. Аналіз причин виникнення світової фінансової кризи та її вплив на економіку України / Є.А. Бобров // Фінанси України. – 2008. - № 12. – С. 33 – 43.
31. Бондар Т.В. Соціально-економічний розвиток сільської місцевості регіону та напрями його удосконалення: Дис. канд. екон. наук: 08.07.02 / Тетяна Володимирівна Бондар. - Херсон, 2006. – 236 с.
32. Бондаренко Т.М. «Точки зростання» економіки: критерії та методичні підходи до визначення / Т.М. Бондаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. - № 5 (71). – С. 41 – 46.
33. Бражко О.В. Соціально-економічний розвиток території / О.В. Бражко // Держава та регіони. – Серія «Державне управління». – 2010. - № 1. – С. 186 – 192.
34. Брюшкова Н.О. Визначення пріоритетів соціально-економічного розвитку України як наслідок взаємозв'язку стратегічного та бюджетного планування / Н.О. Брюшкова // Менеджер. – 2007. - № 4 (42). – С. 8 -15.
35. Брюшкова Н.О. Соціально-економічний розвиток регіонів / Н.О. Брюшкова // Держава та регіони. – Серія «Державне управління». – 2008 р. - № 1. – С. 40 – 46.
36. Буковинський С.А. Концептуальні підходи до формування перспективного бюджетного плану / С.А. Буковинський // Фінанси України. – 2006. - № 3. – С. 21 – 28.
37. Бухтеев Н.И. Отечественная модель управления как фактор выживания страны / Н.И. Бухтеев // Вестник Донецкого отделения социологической ассоциации Украины. – 2006. - № 2. – С. 22 – 34.

38. Важинський Ф.А. Основні методи прогнозування соціально-економічного розвитку регіону / Ф.А. Важинський, І.Ф. Коломієць // Збірник науково-технічних праць Українського державного лісотехнічного університету. – Науковий вісник. – 2004. – Вип.. 14.7. – С. 166 – 170.

39. Вакуленко В. М. Стратегічне планування економічного розвитку великого міста як інструмент підвищення ефективності його управління: Дис. канд. наук з держ. управління: 25.00.04 / Володимир Миколайович Вакуленко. - К., 2003. - 216 с.

40. Василенко В.А. Кластеризация малых предприятий и конкурентные стратегии их развития / В.А. Василенко, А.Н. Диденко // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. Выпуск. 10. Экономические науки. – Симферополь: НИЦ КИПУ, 2007. – С. 73 - 78.

41. Василенко В.А. Управление качеством системы менеджмента / В.А. Василенко // Экономика Крыма. – 2007. – № 19. – С. 67 - 70.

42. Василик О. Д. Державні фінанси України / О. Д. Василик, К.В. Павлюк. – К. : НІОС, 2002. – 608 с.

43. Василик О. Д. Теорія фінансів / О.Д. Василик – Київ: НІОС, 2003. – 416 с.

44. Василик О.Д. Актуальні питання реформи системи оподаткування / О.Д. Василик // Фінанси України. – 2009. - № 12. – С. 79 – 86.

45. Василик О.Д. Фінансова стабілізація: суть, заходи, проблеми / О.Д. Василик, С.А. Буковинський, К.В. Павлюк // Фінанси України. – 1996. - № 3-4. – С. 5 - 19.

46. Вахненко Т.П. Фінансова криза в Україні: фактори, механізми дії, заходи подолання / Т.П. Вахненко // Фінанси України. – 2008. - № 10. – С. 3 – 21.

47. Возна Л. Основні суперечності та перспективи використання соціально-економічного потенціалу регіонів / Л. Возна // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1. – С. 167-174.

48. Гальчинский А. Монетарная составляющая стратегии экономического развития / А. Гальчинский // Экономика Украины. - 2002. — № 7. - С. 4 - 9.

49. Гальчинський А. Становлення інвестиційної моделі економічного зростання України / А. Гальчинський, С. Львовчкін // Економіка України. — 2004. - № 6. - С. 4 - 11.

50. Гальчинський А.С. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна: Моногр. / Ред.: А.С. Гальчинський; С.В. Львовчкін; В.П. Семиноженко; Нац. ін-т стратег. дослідж.. - К., 2004. - 261 с.

51. Гальчинський А.С. Інноваційна стратегія українських реформ / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах, В.П. Семиноженко. - К.: Знання України, 2002. - 336 с.

52. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку / А.С. Гальчинський. - К., 2009. - 391 с.

53. Ганіч А.Є. Суть державного бюджету та його вплив на соціально-економічний розвиток України / А.Є. Ганіч // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. Вип.. 20. 6. – С. 180 – 185.

54. Геєць В. Каталізатором фінансової кризи в Україні була світова криза, але значна частина передумов має внутрішнє походження / В. Геєць // Вісник НБУ. – 2009. – Лютий. – С. 16 – 18.

55. Геєць В.М Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / В.М. Геєць, О.І. Амоша, Т.І. Приходько, В.П. Александрова, В.В. Близнюк; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. - К.: Наук. думка, 2008. - 384 с.

56. Геєць В.М. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / В.М. Геєць, В.П. Александрова, О.І. Барановський, В.В. Близнюк, І.В. Богдан, О.Ю. Болховітінова, З.С. Варналій, Ю.В. Василенко; Ін-т екон. прогнозування НАН України. - К.: Форт, 2000. - 422 с.

57. Геєць В.М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку: Моногр. / В.М. Геєць, В.П. Александрова, Т.І.

Артюмова, Ю.М. Бажал, О.І. Барановський, В.В. Близнюк, О.Ю. Болховітінова, Є.В. Бридун, Т.П. Вахненко, В.І. Голюков; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. - К.: Фенікс, 2003. - 1006 с.

58. Геєць В.М. Економічне зростання в 2000 - 2002 рр. та складові політики розвитку в довгостроковому відношенні / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. - 2002. - № 1. - С. 11-23.

59. Геєць В.М. Економічні передумови стабільного соціального розвитку в середньостроковій перспективі / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. - 2002. - № 2. - С. 9 - 33.

60. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / В.М. Геєць; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. - К., 2000. - 344 с.

61. Геєць В.М. Перспективи розвитку економіки України та можливий вплив на нього інноваційних факторів / В.М. Геєць // Наука та наукознавство. - 2006. - № 3. - С. 24 - 28.

62. Геєць В.М. Політика стабілізації, валютна криза та економічне зростання в Україні (продовження) / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. - 2001. - № 2. - С. 7-25.

63. Генералова Ю. Економічне зростання в умовах переходу до постіндустріального суспільства / Ю. Генералова // Актуальні проблеми економіки. - 2006. - № 11. - С. 14 - 21.

64. Герасимчук З.В. Геоінформаційна система - ефективний метод управління просторовим розвитком міста / З.В. Герасимчук, Т.О. Нощик // Економіка і управління. - 2010. - № 2. - С. 77 - 81.

65. Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення / З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдінок. - Луцьк: Надстир'я, 2006. - 244 с.

66. Герасимчук З.В. Економічна сутність інвестиційної інфраструктури регіону / З.В. Герасимчук, Ю.А. Подерня-Масюк // Регіональна економіка. - 2008. - № 5.2. - С. 1 - 9. - Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En/RE/2008_5_2/zbirnuk_RE_2_6.pdf.

67. Герасимчук З.В. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації: монографія / З.В. Герасимчук, В.Л. Глушак. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 246 с.
68. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації / З.В. Герасимчук відп. Ред., Долишній М.І. – Луцьк: Настир'я, 2001. – 527 с.
69. Глазьев С. Формирование макроэкономических русловий устойчивого развития / С. Глазьев // Проблемы теории и практики управления. – 2007. - № 6. – С. 8 – 18.
70. Головач О.В. Місце бюджетної політики в системі управління бюджетом на рівні місцевих органів влади в Україні / О.В. Головач // Державне управління. – 2006. - № 2. – С. 1 – 10. – Режим доступу до журналу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2006-2/txts/SOCIALNA%5C06govovu.pdf>.
71. Гольдштейн Г.Я. Стратегические аспекты управления / Г.Я. Гольдштейн. - НИОКР: Монография. – Таганрог: Издательство ТРТУ, 2000. – 115 с.
72. Гонта О.І. Вплив глобалізації на соціальний розвиток регіонів України та напрями підвищення його ефективності / О.І. Гонта // Збірник наукових праць ЧДТУ. – Серія: Економічні науки. – 2009. – Вип.. 22. – С. 147 – 153.
73. Губерна Г.К. Інфляція як відображення макроекономічної нестабільності / Г.К. Губерна, Е.О. Іващенко // Менеджер. – 2009. - № 2. – С. 18 – 24.
74. Губерна Г.К. Природа современного кризиса / Г.К. Губерна // Економіка промисловості. – 2009. - № 2. – С. 209 – 218.
75. Данилишин Б. Украина в международных рейтингах устойчивого развития / Б. Данилишин, О. Веклич // Экономика Украины. – 2008. – №7. – С. 13-23.

76. Дедекаєв В.А. Засади стратегічного аналізу в управлінні економікою / В.А. Дедекаєв, Н.П. Пелепей // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. - № 2 (49). – С. 4 – 10.

77. Дем'янчук О.І. Соціальний капітал як елемент сталого економічного розвитку суспільства // О.І. Дем'янчук // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Розділ І. Економічна теорія. - 2007. - № 12. – С. 25 – 28.

78. Демченко С. Управление структурными изменениями в экономике / С. Демченко // Проблемы теории и практики управления. – 2008. - № 9. – С. 90 – 96.

79. Дергачова В.В. Стратегія розвитку національної економіки в умовах глобалізації сучасної світової господарської системи / В.В. Дергачова // Збірник наукових праць ДонНУЕТ. – 2007. - Вип. 1. – С. 21 – 31.

80. Дергачова В.В. Теоретико-методологічні основи дослідження економічного зростання держави / В.В. Дергачова // Торгівля і ринок України. Тем. зб. наук. праць. Вип. 21. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. – С. 23 31.

81. Державний комітет статистики України Статистичний довідник «Україна у цифрах 2007» / Державний комітет статистики України. - К.: Консультант, 2008. – 260 с.

82. Державний комітет статистики України. – Статистична інформація. – Режим доступу до даних: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

83. Джигалов С. О. Система оподаткування та її вплив на соціально-економічний розвиток і фінансове забезпечення регіону: Автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / С.О. Джигалов. - Ірпінь, 2006. - 19с.

84. Диба Л. Становлення енергетичної політики України у контексті її економічного зростання / Л. Диба // С. 1 – 5. Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evu/2009_13/Diba.pdf.

85. Диденко А.Н. Основы стратегического управления развитием конкурентоспособности малых рекреационных предприятий / А.Н. Диденко,

В.А. Василенко // Науковий вісник Полтавського ун-ту спожив. кооп. України. – 2007. – № 4 (12). – С. 61 - 65.

86. Дорибуш Р. Макроекономіка / Р. Дорибуш, С. Фішер // Пер. з англ. В. Мусієнко та В. Овсієнко. – К.: Основи, 1996. – 814 с.

87. Дороніна Н.В. Системний підхід до формування антикризової стратегії в державному управлінні / Дороніна Н.В. // Економічні журнали. – 2007. - № 2. – С. 1 – 10. - Режим доступу до журналу: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2007-2/doc/1/05.pdf>.

88. Дубовой О.Ф. Методика визначення тенденцій економічного розвитку України та чинники, що на них впливають / О.Ф. Дубовой, О.В. Кіндрат, Б.І. Кабаці // Науковий вісник НЛТУ. – 2010. Вип. 20.10. - С. 155 – 161.

89. Економічний словник-довідник / за ред.. д-р екон. наук, проф.. С.В. Мочерного. – К.: Фоміна, 1995. – 368 с.

90. Євтушенко Н. Вплив бюджетної політики на соціально-економічний розвиток країни / Н. Євтушенко // Економічний вісник університету. – Серія «Фінанси, грошовий обіг, кредит». - Випуск 13. – Режим доступу до журналу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evu/2009_13/Evyushenko.pdf.

91. Єрошкіна О.О. Бюджетний механізм державного регулювання розвитку депресивних регіонів: світовий досвід / О.О. Єрошкіна // Держава та регіони. – Серія «Державне управління». – 2010. - № 1. – С. 136 – 139.

92. Єрошкіна О.О. Бюджетний механізм державного регулювання розвитку депресивних регіонів / О.О. Єрошкіна // Держава та регіони. – Серія «Державне управління». – 2009. - № 4. – С. 111 – 115.

93. Жаворонкова Г.В. Економіка знань як результат економічного розвитку держави / Г.В. Жаворонкова, В.О. Жаворонков // Сталий розвиток економіки. – 2010. - № 2. – С. 3 – 8.

94. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку». – 2000. - № 25, ст.. 195. – Режим доступу до закону: <http://www.uapravo.net/data2008/base57/ukr57060.htm>.

95. Закон України «Про ціни та ціноутворення» № 508-XII (508-12) від 03.12.1990 р. Режим доступу до Закону: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=507-12>.

96. Заставний Ф.Д Проблеми репресивності в Україні (соціально-економічної, екологічної, демографічної): монографія / Ф.Д. Заставний. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 348 с.

97. Затоначка Т. Г. Роль держави у забезпеченні та регулюванні соціально-економічного розвитку країни / Т.Г. Затоначка // Науковий вісник БДФА. – 2008. – Вип.3ч.І– С.43-51.

98. Затоначка Т.Г. Державне регулювання соціально-економічного розвитку України / Т.Г. Затоначка // Вісник ДДФА. – 2009. - № 1. – С. 5 – 10. – Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vddfa/2009_1/1/1.%20Zatonazkaj.pdf.

99. Затоначка Т.Г. Проблеми та перспективи формування бюджетного механізму стимулювання інвестиційних процесів / Т.Г. Затоначка // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2010. – Вип. 21. – С. 200 – 206.

100. Захарченко В. Новая экономика для новой Украины / В. Захарченко // Економіст. – 2009. - № 2. – С. 16 – 22.

101. Зверяков М.І. Перспективи формування нової якості економічного зростання / М.І. Зверяков // Фінанси України. – 2007. - № 9. – С. 59 – 66.

102. Зінковський С.В. Регіоналізація зовнішньоекономічних відносин України з країнами ЄС / С.В. Зінківський // Режим доступу до статті: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-3/Zinkovskiy_308.htm.

103. Іващенко А.І. Вплив фінансової кризи на економічну систему / А.І.Іващенко // Проблемы и перспективы становления финансовой системы Украины: XII всеукр. науч.-практ. конф. 14-17 октября 2009 г. – Севастополь, 2009. – С. 195 – 196.

104. Іващенко А.І. Значення макроекономічних показників для управління соціально-економічним розвитком України / А.І. Іващенко // Економіка та фінанси в умовах глобалізації: досвід, тенденції та перспективи розвитку: I міжнар. наук.-практ. конф., 22-24 квітня 2009 р. Макіївка. Т. III: збірка тез. – Макіївка, 2009. – С. 89 -92.

105. Іващенко А.І. Значення стратегічного управління для економічного розвитку України / А.І. Іващенко // Формування ефективних фінансових механізмів державного управління економікою України: теорія та практика: всеукр. наук.-практ. конф., 9-11 листопада 2009р. – Донецьк, 2009. – С. 7- 10.

106. Іващенко А.І. Механізми управління економічним розвитком України / А.І. Іващенко, Н.С. Орлова // Збірник наукових праць ДонДУУ Серія: «Економіка». – 2010. – Т. XI, вип. 154. – С. 114 -125.

107. Іващенко А.І. Основні макроекономічні показники як запорука стратегії розвитку України / А.І. Іващенко // Прометей. – 2009. - № 1 (28). – С. 53 – 57.

108. Іващенко А.І. Стратегічні заходи економічного зростання країни / А.І. Іващенко // Економіка та фінанси в умовах глобалізації: досвід, тенденції та перспективи розвитку: II міжнар. наук.-практ. конф., 21-23 квітня 2010 р. Макіївка. Т. I: збірка тез. – Макіївка, 2010. – С. 44 -46.

109. Іващенко А.І. Стратегія управління розвитком економіки України / А.І. Іващенко // Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів: II міжнарод. симпозіум, 10 грудня 2009 р. Харків. Матеріали II між нар. симпозіуму . – Харків, 2009. – С. 153 – 154.

110. Іващенко А.І. Удосконалення механізму оцінки сталого соціально-економічного розвитку України / А.І. Іващенко // Економіка: проблеми теорії та практики. – Збірник наукових праць. - 2010. - Вип. 263. – Том VIII. - С. 2132 – 2139.

111. Іващенко А.І. Удосконалення механізму стратегічного управління соціально-економічним розвитком України / А.І. Іващенко // Формування ефективних фінансових механізмів державного управління економікою

України: теорія та практика: всеукр. наук.-практ. конф., 9-11 листопада 2010 р. – Донецьк, 2010. – С. 13 – 14.

112. Кабаці Б.І. Особливості економічного зростання в Україні / Б.І. Кабаці // Науковий вісник НЛТУ. – 2006. – Вип.. 16.1. – С. 369 – 373.

113. Кабаці Б.І. Механізм державного регуляторного впливу на динаміку економічного зростання / Кабаці Б.І. // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. - 2007. – Вип.. 17.2. – С. 165 – 177.

114. Кабаці Б.І. Особливості економічного зростання в Україні / Б.І. Кабаці // Науковий вісник Львівської КА. – 2006. – Вип.. 16.1. – С. 369 – 373.

115. Кадыров М.С. Система стратегического управления как основа реструктуризации бизнеса / М.С. Кадыров // Вестник ТИСБИ. – 200. № 2. – С. 12- 14.

116. Капрунь І.Н. Державні антикризові заходи фінансової стабілізації підприємств / І.Н. Капрунь // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип.. 19. 2. – С. 202 – 208.

117. Карлін М.І. Проблеми і шляхи розвитку депресивного регіону (на прикладі областей Поліського економічного регіону) : монографія / за ред.. М.І. Карліна. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім.. Лесі Українки, 2006. – 332 с.

118. Кемпбел Р. Макконелл Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Частина 1: Макроекономіка / Кемпбел Р. Макконелл, Стенлі Л. Брю // Пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1997. – 671 с.

119. Коврига О.С. Особливості інституційних процесів в Україні на регіональному рівні / О.С. Коврига // Державне будівництво. – 2008. – №2. – С. 1 – 11. Режим доступу до журналу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2008-2/doc/2/22.pdf>.

120. Конституція України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 30, ст. 141. Режим доступу до Конституції: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

121. Корнійчук Л. Устойчивое развитие и глобальная миссия Украины / Л. Корнійчук, В. Шевчук // Экономика Украины. - №5. - 2009. – С. 4-14.
122. Кравченко І. Криза та регулювання фінансової системи: уроки і перспективи / І. Кравченко, Багратян Г. // Вісник НБУ. – 2009. – Січень. – С. 19 – 23.
123. Крейдич І.М. Державна політика управління економічним зростанням / І.М. Крейдич // Економіка та держава. – 2009. - № 6. – С. 10 – 14.
124. Кривицький А.Ф. Соціально-економічний розвиток територіально-виробничого комплексу міста: теорія, методологія, практика (На прикладі м.Луцька): Автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.10.02 / А.Ф. Кривицький. - Львів, 1995. - 24с.
125. Кривобороденко Г.П. Економічне зростання в Україні та його тенденції / Г.П. Кривобороденко, А.М. Антонюк // економіка та держава. – 2008. - № 8. – С. 8 – 11.
126. Кривобороденко Г.П., Економічне зростання в Україні та його тенденції / Г.П. Кривобороденко, А.М. Антонюк // Економіка та держава. – 2008. - № 8. – С. 8 – 11.
127. Крупка М. Проблеми соціально-економічного розвитку України в умовах глобалізації / М. Крупка, В. Дорош // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 62 – 72.
128. Кудряшов В.П. Державна підтримка економічного зростання в Україні / В.П. Кудряшов // Фінанси України. – 2008. - № 9. – С. 42 – 53.
129. Кульчицький М. Вдосконалення бюджетної політики України в умовах застосування програмно-цільового методу адміністрування державних видатків / М. Кульчицький, Д. Ванькович, М. Заплатинський // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 352 – 357.
130. Курмаєв П.Ю. Дослідження зарубіжного досвіду управління соціально-економічним розвитком на регіональному рівні / П.Ю. Курмаєв //

Економічний простір : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2009. - №25. – С.16-23.

131. Лаврів Л. А. Стратегічне планування у системі управління національним господарством: дис. канд. екон. наук.: 08.00.03 / Лілія Андріївна Лаврів. - Т., 2008. – 256 с.

132. Лаврів Л. Оцінювання методичного забезпечення стратегічного планування в Україні / Л. Лаврів // Наука молода. – 2008. № 9. – С. 39 – 42.

133. Лепинська І. Сутність та основні характеристики банківського регулювання // І. Лепинська // Вісник НБУ. – 2008. – Жовтень. – С. 66 – 67.

134. Литвин В.В. Економічне зростання і добробут нації: механізм взаємозалежності та суперечності / В.В. Литвин // Торгівля і ринок України. Тем. зб. наук. праць. Вип. 20. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – С. 47-52.

135. Лукашевич О. Значення стратегічного аналізу в системі стратегічного управління господарськими організаціями / О. Лукашевич // Економічний вісник університету. – 2010. – №14. – С. 1 – 6. – Режим доступу до журналу:

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evu/2010_14/Lukashevich%20OM.pdf.

136. Лунина І.О. Формирование местных бюджетов в контексте задач административно-территориальной реформы / И.О. Лунина // Экономика Украины. – 2006. - № 1. – С. 20 – 25.

137. Луніна І.О. Державні фінанси України у перехідний період / І.О. Луніна. – Х.: Форт, 2000 – 296 с.

138. Луніна І.О. Міжбюджетні відносини в Україні: концептуальні підходи до реформування / І.О. Луніна // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 10–16.

139. Луніна І.О. Шляхи мінімізації впливу фінансової кризи на бюджет України / І.О. Луніна, Каліцька В.В., Короткевич О.В., Фролова Н.Б. // Фінанси України. = 2008. - № 12. – С. 22 – 31.

140. Луніна, І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин: монографія / І. О. Луніна. – К. : Наукова думка, 2006. – 432 с

141. Лушин С. Бюджетная реформа / С. Лушин // Экономист. – 2005. - № 2. – С. 38 – 45.
142. М'який В.О. Моніторинг реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіону: механізм формування / В.О. М'який // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2009. - № 3 (46). С. 10 – 17.
143. Мазур А.Г. Регіональна економіка: проблеми відтворення і управління: Монографія / НАН України . – Вінниця: Колос, 2000. – 263 с.
144. Макогон Ю.В. Регіональна складова економічної стратегії України: сутність та проблеми / Ю.В. Макогон // Стратегічні пріоритети. – 2006. - № 1. – С. 150 – 158.
145. Мартинова Т.О. Удосконалення діючих механізмів фінансового забезпечення соціально-культурної сфери / Т.О. Мартинова // Наукові праці КНТУ. – Економічні науки. – 2010. – Вип.. 17. – С. 1 – 7. – Режим доступу до журналу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Npkntu_e/2010_17/stat_17/37.pdf.
146. Матусяк С.В. Чинники соціального розвитку та ефективної реалізації соціальної політики / С.В. Матусяк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. - № 5. – Т.2. – С. 56 – 59.
147. Матюшин А.В. Роль финансовой системы в обеспечении экономического роста / А. В. Матюшин // Фінанси промисловості. – 2008. - № 3 (42). – С. 127 – 133.
148. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, А. Майкл, Х. Франклин. – Пер. с англ. Москва: Издательство "Дело", 1997. - 704 с.
149. Микитенко В. Політика економічного зростання: природа, цілі, проблеми та перспективи / В. Микитенко // Вісник НАН України. – 2008. - № 8. – С. 42 – 53.
150. Михайличенко А.О. Соціально-економічний розвиток регіону та його ресурсне забезпечення (на матеріалах Чернігівської області): Дис... канд. екон. наук: 08.10.01 / Алла Олексіївна Михайличенко. - К., 2006. – 197 с.

151. Мізюк Б.М. Стратегічне управління / Б.М. Мізюк. – Львів: «Магнолія 2006», 2007. – 392 с.
152. Міщенко В. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні / В. Міщенко // Вісник НБУ. – 2009. – Лютий. – С. 3 – 7.
153. Міщенко С. Критерії та показники оцінки стабільності функціонування фінансового сектору / С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2008. – Вересень. – С. 36 – 45.
154. Момот Т.В. Дослідження підходів до оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіонів / Т.В. Момот, О.В. Тофанюк // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. - № 4. – С. 41 – 52.
155. Мороз А.М. Національний банк і грошово-кредитна політика / А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. — К.: КНЕУ, 2005. - 556 с.
156. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія: Т 3 / С.В. Мочерний. – К: «Академія». – 2002. – 952 с. (19, 10)
157. Науменкова С. Проблеми підтримки фінансового сектору в умовах світової кризи / С. Науменкова // Вісник НБУ. – 2009. Червень. – С. 12 – 18.
158. Некоторые подходы к разработке системы индикаторов мониторинга финансовой стабильности. – М.: Институт экономики переходного периода, 2006. – 305 с.
159. Огліх В.В. Стабілізація макроекономічних процесів в Україні / В.В. Огліх // Бізнес інформ. – 2009. - № 2 (1). – С. 71 – 74.
160. Огонь Ц.Г. Програмно-цільовий метод та ефективність бюджетних програм / Ц.Г. Огонь // Фінанси України. – 2009. - № 7. – С. 20 – 29.
161. Опарін В.М. Фінанси (загальна теорія) / В.М. Опарін. – К.:КНЕУ, 2002. – 240 с.
162. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) / В.М. Опарін. – К.: КНЕУ, 2005. – 240 с.

163. Опарін В.М. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення / В.М. Опарін // Вісник НБУ. – 2000. - № 5. – С. 8 – 12.
164. Орлова Н. С. Стратегічне управління розвитком економіки України / Н.С. Орлова, А.І. Іващенко // Економіка та держава. – 2009. - № 6. – С. 18 – 21.
165. Орлова Н.С. Удосконалення напрямів реалізації стратегії соціально-економічного розвитку / Н.С. Орлова, А.І. Іващенко // Ефективна економіка. – 2010. - № 9. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua>
166. Орлова Н.С. Формування боргової політики в системі державного управління / Н.С. Орлова, А.І. Іващенко // Збірник наукових праць ДонДУУ Серія «Державне управління». – 2007. – Т. VIII, вип. 86. – С. 16 – 26.
167. Осіпчук С.Г. Деякі проблеми питання державного регулювання в умовах перехідної економіки / С.Г. Осіпчук // Економіка та держава. – 2008. - № 12. – С. 91 – 94.
168. Офіційний сайт Національного банку України. Фінансовий моніторинг: рекомендації та роз'яснення. Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>.
169. Пампура О.І. Напрямки удосконалення державного регулювання фінансування інноваційної діяльності в Україні / О.І. Пампура, А.І. Іващенко // Менеджер. – 2007. - № 1 (39). – С. 13-19.
170. Панухник О.В. Методичне забезпечення стратегічного планування в регіонах України / О.В. Панухник // Актуальні проблеми економіки. – 2009. - № 1 (91). – С. 152 – 157.
171. Панченко О.В. Проблеми ефективності використання бюджетних коштів органами виконавчої влади в Україні / О.В. Панченко // Наукові праці НДФІ. – 2008. - № 1(42). – С. 78 – 85.
172. Пасічник В. Соціально-економічна складова стратегії європейської інтеграції України / В. Пасічник // Науковий вісник. – 2010. – Вип.. 5. – С. 1 – 7. – Режим доступу до журналу: <http://www.lvivacademy.com/visnik5/fail/+Pasichnyk.pdf>.

173. Пасічник В. Соціально-економічні аспекти стратегії європейської інтеграції України / В. Пасічник // Державне будівництво [електронне видання Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України]. – 2007. – №2. – Режим доступу до журн.: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2007-2/doc/5/08.pdf>.

174. Пасічник Ю.В. Бюджетне гарантування економічної безпеки / Ю.В. Пасічник // Актуальні питання регіонального економічного розвитку. – 2008. - № 4.2. – С. 1 – 9. – Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/aprer/2008_4_2/60.pdf.

175. Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: Монографія / Ю.В. Пасічник. – Донецьк: ТОВ «ЮгоВосток,ЛТД». – 2005. – 642 с.

176. Пасічник Ю.В. Державна фінансова політика у сфері соціального страхування / Ю.В. Пасічник // Науковий вісник. – 2009. - № 4. – С. 1 – 3. – Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvfbi/2009_4/Magazine_04_09_st1_pp6-8.pdf.

177. Пасічник Ю.В. Національна фінансова система: правові аспекти / Ю.В. Пасічник // Науковий вісник. – 2010. - № 1. – С. 1–8. – Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvnudpsu/2010_1/2010_1_Pasichnik.pdf.

178. Пастухова В. Розвиток теорії та практики стратегічного управління в Україні / В. Пастухова // Вісник КНТЕУ. – 2006. - № 2. – С. 10 – 15.

179. Петруня Ю. Економічний розвиток в контексті інституційних перетворень / Ю. Петруня, О. Івашина // Науковий журнал. – С. 1 – 5. – Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/iver/2008_1_1/chapters/chapter_1/chapter_1_part_4.pdf.

180. Петрушевська В.В. Стимування іноземних інвестицій в економіку України / В.В. Петрушевська, А.І. Іващенко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2007. - № 6. – С. 126-130.

181. Пила В.І. Новітні стратегії розвитку транскордонного співробітництва в Україні / В.І. Пила, Т.В. Терещенко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика в Україні: сучасні форми та методи реалізації. Збірник наукових праць НАН України. – Львів, 2005. – Вип. 4. – С. 246 – 258.

182. Пила В.І. Проблеми сучасного соціально-економічного розвитку регіонів та шляхи їх подолання / В.І. Пила // Університетські наукові записки Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2007. - № 3 (23). – С. 163 – 166.

183. Пила В.І. Сучасна регіональна політика і транскордонне співробітництво / В.І. Пила, О.С. Чмир, О.А. Гарасюк, Т.В. Терещенко. Хмельницький: ХУУП, 2006. – 412 с.

184. Пирог О.В. Сталий соціально-економічний розвиток України в умовах формування інвестиційної політики держави / О.В. Пирог, Л.І. Катан // С. 1 – 6. – Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Aprer/2008_4_2/63.pdf.

185. Письменна Т.В. Зміна ідеології бюджетного контролю у контексті бюджетної реформи в Україні / Т.В. Письменна // Галицький економічний вісник. – 2009. - № 2. – С. 121 – 131.

186. Підгірний В.В. Особливості стратегічного управління соціально-економічною трансформацією: місце й роль регіонального напрямку / В.В. Підгірний // Економіка підприємництва. – 2010. - № 2. - С. 1 – 9. – Режим доступу до журналу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Dtr/ep/2010_2/files/EC210_33.pdf.

187. Підгорецька В.М. Бюджетний процес в Україні та програмно-цільовий метод бюджетного планування / В.М. Підгорецька, М.В. Ключевська // Науковий вісник БДФА. – 2010. - № 1 (18). – С. 73 – 77. – Режим доступу до

журналу:

[http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvbdfa/2010_1/1\(18\)_2010_articles/1\(18\)_2010_PidgoretskaKliuchevska.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvbdfa/2010_1/1(18)_2010_articles/1(18)_2010_PidgoretskaKliuchevska.pdf).

188. Пікула М.М. Роль стратегічного управління в практиці державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів / М.М. Пікула // Економічний простір. – 2008. - № 17. – С. 117 – 126.

189. Плєскач В.Л. Методологічні засади державного регулювання фінансово-економічного розвитку / В.Л. Плєскач, А.В. Кулик // Фінанси України. – 2009. - № 10. – С. 27- 35.

190. По внесення змін до Бюджетного кодексу України та деяких законодавчих актів України: проект Закону України від 6 черв. 2007 р., розроб. Міністерством фінансів України. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/news_article?art_id=81539611.

191. По схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 № 538-р // Офіційний вісник України. – 2002. - № 38. – С. 241.

192. Поважний О.С. Державний механізм стимулювання самоорганізації в економіці: формування «точок росту» / О.С. Поважний, С.С. Степанчук, І.Є. Кривенко // Збірник наукових праць ДонДУУ Серія «Державне управління». – 2007. – Т. VIII, вип. 77. – С. 5 – 17.

193. Поважний О.С. Розвиток механізму реалізації інвестиційної політики України / О.С. Поважний, В.П. Пшенична // Держава та регіони. – Серія: «Державне управління». – 2009. - № 3. – С. 54 – 58.

194. Поважний С.Ф. Готовність до оволодіння професійною управлінською діяльністю: теоретичний аналіз проблем / С. Ф. Поважний // Філософські та психолого-педагогічні засади управління. – Т. 6, Вип. 3. – 2007. – С. 5 – 19.

195. Поважний С.Ф. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 1-3 / Редкол. С.Ф. Поважний та ін. // К.: Академія. 200 – 864 с.

196. Поважний С.Ф. Місце державного управління в складі механізму соціально-економічної системи суспільства / С.Ф. Поважний, Л.І. Дмитриченко, К.Є. Мойсеєнко // Удосконалення механізму державного управління зовнішньоекономічної діяльності. – 2007. – Т: 7: вип.. 73. – (Державне управління). – С. 3 – 15.

197. Поважний А.С. Политические альянсы будущего и место Украины в новом мироустройстве / А.С. Поважний, И.В. Сытник, В.А. Матюша, Р.Е. Фабаровский // Збірник наукових праць ДонДУУ Серія «Державне управління». – 2007. – Т. VIII, вип. 86. – С. 6 – 16.

198. Показатели финансовой устойчивости. Руководство по составлению. – Вашингтон: Международный валютный фонд, 2007. – 63 с.

199. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу. Документ п0003100-10, редакція від 03.06.2010. Режим доступу до Послання: <http://www.president.gov.ua/news/17307.html>.

200. Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Декларації цілей та завдань бюджету на 2010 рік (Бюджетної декларації)» від 25 лютого 2009 р. N 151, Київ. Режим доступу до Постанови: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=151-2009-%EF>.

201. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів» від 4 лютого 2004 р. N 113. – Режим доступу до Постанови: <http://www.uazakon.com/document/fpart78/idx78891.htm>.

202. Постанова Кабінету Міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету» від 26 квітня 2003 р. N 621, Київ (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 165 (165-2004-п) від 11.02.2004). Режим доступу до Постанови: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=621-2003-%EF>.

203. Постанова Кабінету міністрів України «Про схвалення декларації цілей та завдань бюджету на 2009 рік (Бюджетної декларації)» від 5 березня

2008 р. N 160. – Режим доступу до Постанови: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=160-2008-%EF>.

204. Потеряйло І. Середньострокове планування в бюджетному процесі України / І. Потеряйло // Вісник КНТЕУ. – 2009. - № 4. – С. 38 – 46.

205. Програма діяльності Уряду "Український прорив: для людей, а не політиків" Програму затверджено Постановою КМ N 14 (14-2008-п) від 16.01.2008. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001120-08>.

206. Прокопенко О.А. Податкова система як фактор впливу на соціально-економічний розвиток регіону / О.А. Прокопенко // Економіка та держава. – 2008. - № 2. – С. 19 – 23.

207. Прокопенко О.Ю. Ефективна модель стратегічного підходу до управління місцевим соціально-економічним розвитком / О.Ю Прокопенко // Економіка і регіон. – ПолтНТУ. – 2008. - № 4 (19). – С. 12 – 16.

208. Пустовойт О. Количественная и качественная составляющие экономического развития Украины: управленческие аспекты // Экономика Украины. – 2006. - № 2. – С. 20 – 26.

209. Ракша Н.В. Етапи формування організаційно-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності малих підприємств в умовах змінного зовнішнього середовища/ Н.В. Ракша, З.В. Герасимчук// Економіка: проблеми теорії та практики. - 2009. - Вип. 252. - С.1626-1636.

210. Реверчук О.С. Класифікація видів економічного зростання: історико-аналітичний огляд / О.С. Реверчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип.. 18.4. – С. 145 – 151.

211. Ремига Ю.С. Концептуальні положення і пріоритети стратегічного розвитку України / Ю.С. Ремига, П.О. Станко // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. - Збірник наукових праць: Випуск 26. – Київ: НАУ, 2010. – Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/ppei/2010_26/Remiga.pdf.

212. Рібун Л.В. Стратегія макроекономічних перетворень в Україні / Л.В. Рібун // Збірник науково-технічних праць Національного лісотехнічного університету України. – 2010. – Вип. 20.2. – С. 114 – 116.

213. Рульєв В.А. Місцеві бюджети як основа соціально-економічного розвитку регіонів / В.А. Рульєв, Когут І.А. // Науковий вісник ФБІ. – 2009. - № 4. – С. 42 – 47. – Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvfbi/2009_4/Magazine_04_09_st7_pp42-47.pdf.

214. Савельєв Є.В. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри: моногр. / Є.В. Савельєв, С.І. Чеботар, Д.А. Штефаніч, В.В. Адамик, О.І. Амоша. - К.: Знання, 2007. - 595 с.

215. Савченко В.Ф. Теоретичні засади регулювання соціально-економічного розвитку держави та регіонів / В.Ф. Савченко // Наукові праці. - 2008. – Том 99 (випуск 86). – С. 18 – 23.

216. Самошкіна О.А. Перспективне прогнозування видатків бюджету та його вплив на соціально-економічний розвиток / О.А. Самошкіна // Наукові праці НДФІ. – 2008. - № 4 (45). – С. 112 – 117.

217. Самюельсон П.Е. Макроекономіка / П. Е. Самуельсон, Нордгауз В.Д. // К.: Основи, 1995. – 544 с.

218. Сардак С.Є. Механізм управління соціально-економічною системою / С.Є. Сардак // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – № 1 (8). – С. 191 – 201.

219. Свірський В. Роль фінансової системи у соціально-економічному розвитку держави / В. Свірський // Світ фінансів. – 2008. - № 3 (16). – С. 47 – 56.

220. Семенець А.О. Розвиток стратегічного фінансового планування в сучасних умовах / А.О. Семенець // Економічний простір. – 2008. - № 12/1. – С. 194 – 198.

221. Симоненко В.К. Основи єдиної системи державного фінансового контролю: макроекономічний аспект / В.К. Симоненко. – К.: Знання України, 2006. – 26 с.
222. Симоненко В.К. Регіоналізм в Україні: проблема чи вихід з безвихіддя / В.К. Симоненко // Трибуна. – 1996. - № 5-6. С. 12 – 15.
223. Симоненко В.К. Становлення інноваційної моделі розвитку економіки України: проблеми центральної влади і регіонів / В.К. Симоненко // Регіональна економіка. – 2009. - № 3. – С. 7 – 15.
224. Ситник Л.С. Відновлення платоспроможності підприємств державного сектору економіки / Л.С. Ситник // Збірник наукових праць ДонДУУ Серія: «Економіка». – 2010. - Т.ХІ – Вип.154. - С. 279 - 294.
225. Ситник Л.С. Стратегічне управління розвитком регіонів України в системі державного управління країною / Л.С. Ситник // Збірник наукових праць ДонДУУ Серія: «Економіка». – 2010. – Т.11. - Вип. 166. – С. 206-217.
226. Ситник Л.С. Тенденції розвитку антикризового управління економікою / Л.С. Ситник // Вісник ХНУ. – 2009. - №3, т. 2 (131). – С. 27 - 30.
227. Ситник Л.С. Типи розвитку національної економіки / Л.С. Ситник // Вісник економічної науки України. – 2010. - № 1 (17) – С. 97 - 101
228. Сімонова В.В. Еволюція категорій «стратегія» та «стратегічне управління» / В.В. Сімонова // Актуальні проблеми економіки. – 2006. - № 5 (59). – С. 117 – 120.
229. Смолова О.С. Розробка методичного підходу до прогнозування та макроекономічного планування національної економіки / О.С. Смолова // Збірник наукових праць ДонДУУ. Серія «Економіка». – 2007. – Том VIII, вип. 76. – С. 152 – 158.
230. Стародубова О.А. Проблеми правового регулювання парламентського контролю за формуванням державного бюджету України / О.А. Стародубова // Право і безпека. – 2009. - № 3. – С. 1 – 4. – Режим доступу до журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2009_3/PB-3/PB-3_22.pdf.

231. Стельмахук Ю.А. Особливості переорієнтації економічного розвитку країни з кількісних на якісні параметри росту / Ю.А. Стельмахук // Інноваційна економіка. – 2010. - № 1. – С. 78 – 82.

232. Стеченко Д.М. Аспекти регіональної стратегії управління інноваційно-інвестиційною діяльністю / Д.М. Стеченко // Науковий вісник Чернівецького університету. - 2002. Вип. 141-142. Економіка. – С. 43-48.

233. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки / Д.М. Стеченко. – К.: МАУП, 2000. – 176 с.

234. Стеченко Д.М. Соціально-економічні проблеми та перспективи розвитку підприємницької діяльності. Монографія. / За наук. ред.. Д.М. Стеченка – Донецьк. ТОВ „Юго-Аосток; ЛТД. – 2006. – 430 с.

235. Стеченко Д.М. Формування і використання регіонального інноваційно-інвестиційного потенціалу / Д.М. Стеченко // Стан і проблеми трансформації фінансів та економіки регіонів у перехідний період. - Зб. наук. праць. - Хмельницький економічний університет. – 2006. – С. 66-71.

236. Стеченко Д.М. Формування міської політики забезпечення якості життя населення / Д.М. Стеченко // Університетські наукові записки. - Часопис Хмельницького університету управління та права. - 2005. - №1-2 (13-14). – С. 332-336.

237. Столяров Н. Стратегическое управление и контроль / Н. Столяров // Концептуальные основы управления. – 2006. - № 8. – С. 8 -16.

238. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004 – 2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції». Авт. кол. : А.С. Гальчинський, В.М. Геєць (та ін.). К., 2004, 150 с.

239. Сукач О.М. Напрями вдосконалення механізму фінансового вирівнювання бюджету території / О.М. Сукач // Вісник Національного університету "Львівська політехніка".- 2007.- №23(606).- С. 413-418.

240. Сунцова О.О. Фінанси та економічне зростання: теоретичні аспекти / О.О. Сунцова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. - № 6 (96). – С. 49 – 55.

241. Теремцова Н.В. Актуальні питання правового регулювання бюджетних відносин / Н.В. Теремцова // Фінансове право. – 2009. - № 3 (9). – С. 23 – 27.

242. Топчієв О.Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики / О.Г. Топчієв, Т.М. Безверхнюк, З.В. Тітенко. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – 224 с.

243. Тофан А.Л. Стратегія планування розвитку регіону за критерієм конкурентоспроможності / А.Л. Тофан // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. - Сборник научных трудов. – 2008. – Часть 1. – С. 413 – 417.

244. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України / В. Трегобчук // Вісник НАН України. – 2002. - № 2. – С. 31 – 40.

245. Тульчинський Р.В. Соціально-економічна роль державного бюджету України / Р.В. Тульчинський, Т.П. Ткаченко // Держава та регіони. – Серія «Економіка та підприємництво». – 2009. - № 6. – С. 210 – 214.

246. Туровцева І.Г. Стратегія виходу України на світовий фінансовий ринок в умовах глобалізації / І.Г. Туровцева // Вісник Донецького університету. – Серія: Економіка і право. – 2007. – Вип.. 1. – С. 637 – 641.

247. Указ Президента України Про Стратегію національної безпеки України від 12 лютого 2007 року N 105/2007. Режим доступу до Указу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=105%2F2007>.

248. Федулова Л. Прогнозування інноваційно-технологічного розвитку економіки як складова вибору стратегії виходу з кризи / Л. Федулова // Економіка і прогнозування: науково-аналітичний журнал. – 2009. № 3. – С. 5 – 17.

249. Філатова Т.В. стратегія залучення фінансових позик на міжнародному фінансовому ринку / Т.В. Філатова // Вісник Донецького університету економіки та права. – 2009. - № 2. – С. 51 – 53.

250. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку. Історія і сучасність. / А.С. Філіпенко. – К., «Знання» - 2007. – 240 с.
251. Фролов С.М. Бюджетне регулювання розвитку регіонів / Фролов С.М. // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2009. – Вип. 27. – С. 98-106.
252. Фролова Г.І. Роль регіонів у розробці стратегій соціально-економічного розвитку / Фролова Г.І. // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2009. - № 3 (7). - С. 64 – 69.
253. Хорошун В.В. Розробка інформаційно-аналітичної системи підтримки прийняття рішень щодо бюджетного планування / В.В. Хорошун // Бизнес информ. – 2009. - № 2 (2). – С. 98 – 101.
254. Цугунян А.М. Розвиток системи засобів регулювання макроекономічними процесами / А.М. Цугунян // Наукові праці НДФІ. – 2008. - № 2 (43). – С. 74 – 81.
255. Чабан Я.І. Світовий досвід фінансування соціально-економічного розвитку області за рахунок податкових надходжень / Я.І. Чабан // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип.. 18.10. – С. 135 – 141.
256. Чвалюк А.М. Етапи формування закону про державний бюджет / А.М. Чвалюк // Форум права. – 2007. - № 3. – С. 272 – 277. – Режим доступу до журналу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07campdb.pdf>.
257. Чистов С.М. Державне регулювання економіки / С.М. Чистов, Никифоров А.Є., Куценко Т.Ф. – К.: Видавництво «КНЕУ», 2004. – 440 с.
258. Чугунов І. Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання. / І.Я. Чугунов. - К.: НДФІ, 2005. - 260 с.
259. Чугунов І.Я Бюджетна система в інституційному середовищі суспільства / І.Я. Чугунов, Л.В. Лисяк // Фінанси України. – 2009. - № 11 (168). – С. 3 - 11.
260. Чугунов І.Я. Теоретично - методологічні засади удосконалення програмно - цільового методу планування видатків бюджету/І. Я. Чугунов, О. А. Самошкіна // Фінанси України. – 2004. - № 9.- С. 37 – 45.

261. Чумаченко М.Г. Актуальні проблеми забезпечення економічної незалежності України (Результати аналізу та пропозиції по вирішенню) / М.Г. Чумаченко, О.І. Амоша, В.О. Алимов, С.В. Баранов, Б.М. Біренберг. - НАН України. Ін-т економіки пром-сті. - Донецьк, 1997. - 68 с.

262. Чумаченко М.Г. Подальший розвиток теоретичних проблем менеджменту / М.Г. Чумаченко, О.С. Поважний // Менеджер. – 2006. - № 3. – С. 223 – 228.

263. Чумаченко Н. К проблеме сочетания государственного регулирования и рыночной саморегуляции / Н. Чумаченко // Экономика Украины. – 2006. - № 8. – С. 79 – 81.

264. Шеховцева Л.С. О некоторых понятиях стратегического управления / Л.С. Шеховцева // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. - № 6. – С. 13-16.

265. Шимко С. Інноваційна стратегія регіону у контексті його соціально-економічного розвитку / С. Шимко, Г. Бакуш // Вісник Львівського університету. – Серія «Економіка». – 2008. – Вип.. 39. - С. 570 – 573.

266. Шинкаренко П. Модернизация экономики и государство / П. Шинкаренко // Проблемы теории и практики управления. – 2006. № 5. – С. 31 – 37.

267. Шпачук В. В. Стратегічне управління державним зовнішнім боргом України: Дис... канд. наук з держ. упр. 25.00.02 / Віталій Васильович Шпачук. - К., 2004. - 196 с.

268. Юрійчук С.М. Проблеми адміністративно-територіального реформування місцевих бюджетів в Україні / С.М. Юрійчук // Вісник інженерної академії України. – 2009. - № 1. – С. 235 – 239.

269. Янов В. Теоретические подходы к стратегическому управлению развитием экономики / В. Янов // Проблемы теории и практики управления. – 2007. - № 9. – С. 15 – 22.

270. Яцків М.І. Соціально-економічний розвиток регіону та рівень життя населення / М.І. Яцків, Т.М. Степура // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип.. 19.8. – С. 139 – 145.

6. МАКРОРЕГУЛЯТОРНІ МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

6.1. Розвиток бізнесу України в умовах глобальної конкуренції

Сучасна парадигма світогосподарського розвитку формується через системне дослідження явищ, процесів і проблем інтернаціоналізації з урахуванням їх багатопланової природи. Як масштабний, динамічний і певним чином структурований процес, інтернаціоналізація на мікрорівні виявляється в інтенсифікації залучення фірм до міжнародних операцій, а на макрорівні — у розширенні та поглибленні світогосподарських зв'язків завдяки підвищенню міжнародної мобільності факторів і результатів виробництва.

В умовах *глобального економічного розвитку*, який характеризується інтеграцією національних господарств у всесвітню систему за допомогою зовнішньої торгівлі, прямих іноземних інвестицій, що здійснюються транснаціональними корпораціями, потоків короткострокового капіталу, переміщення трудових ресурсів, а також міжнародного обміну технологіями, поширюється невизначеність на світовому ринку внаслідок підвищеного ступеня утворення ризикоформуючих факторів.

Сучасний стан світового економічного середовища характеризується лібералізацією світової торгівлі та міжнародної економічної діяльності країн внаслідок послаблення державного контролю та посилення впливу глобальних конкурентних сил.

Наслідки сучасної глобальної фінансово-економічної кризи здобули масштабного та інтенсивного характеру у всьому світі, і серйозно загрожують глобальному соціально-економічному розвитку (табл. 6.1) [56].

Показники динаміки останніх рецесій у світовій економіці
(1975, 1982, 1991, 2009 роки), %

Рік	1975	1982	1991	2009
Динаміка ВВП на душу населення (ПКС)	-0,13	-0,89	-0,18	-2,5
Промислове виробництво	-1,6	-4,33	-0,09	-6,23
Світова торгівля	-1,87	-0,69	4,01	-11,75
Рух капіталу	0,56	-0,76	-2,07	-6,18
Споживання нафти	-0,9	-2,87	0,01	-1,5
Рівень безробіття	1,19	1,51	0,72	2,56
Споживання на душу населення	0,41	-0,18	0,62	-1,11
Інвестиції на душу населення	-2,04	-4,72	-0,15	-8,74

Особливістю кризи, що протікає в цей час, є те, що вона носить системний характер, охоплює всю світову економіку й різні сегменти фінансового ринку. Світове економічне співтовариство зштовхнулося із проблемами, яких не знала світова практика й економічна наука за всі попередні роки.

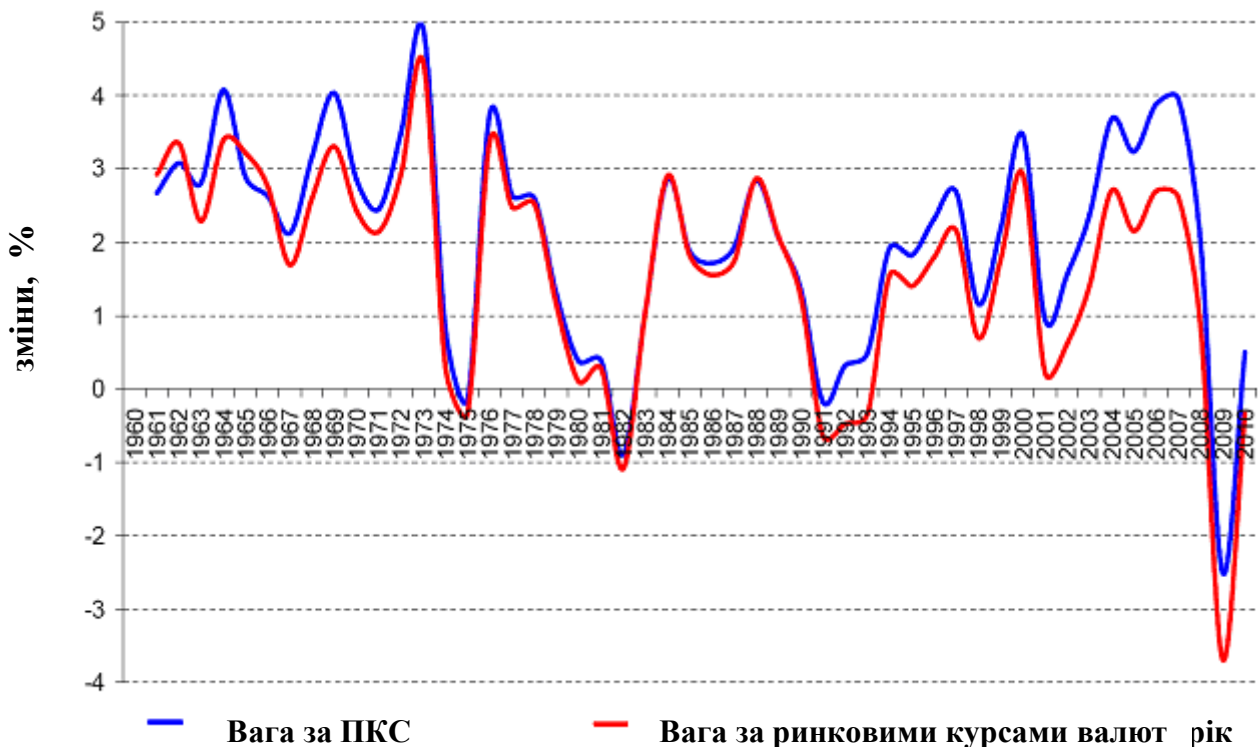

Рис. 6.1. Динаміка світового ВВП на душу населення, 1960-2010 рр. [180]

Для того щоб віднайти шляхи виходу із кризи, необхідно, насамперед, зрозуміти глибинні джерела кризи й виявити об'єктивні й суб'єктивні фактори, які сприяють розвитку даної кризи.

Дана криза за часом збігався із завершенням висхідної хвилі п'ятого довгострокового економічного циклу Н.Кондратьєва [50]. Початком п'ятого циклу можна вважати 1973-1978р. В 1973 році в розвинених країнах світу вибухнула найжорстокіша криза, що супроводжувалася падінням обсягу промислового виробництва в США на 13%, у Японії - на 20%, у ФРН - на 22%, у Великобританії на - 10%, у Франції - на 13%, в Італії - на 14%. Курси акцій тільки за рік - із грудня 1973 по грудень 1974 - упали в США на 33%, у ФРН - на 10%, у Великобританії - на 56%, у Франції - на 33%, в Італії - на 28%. У 1973 році відбулася також перша енергетична криза, що почалася з поштовху країн - членів ОПЕК, які знизили обсяги видобутку нафти.

Таблиця 6.2

Хронологія великих циклів Н.Кондрат'єва

Хвилі	Повишувальна стадія			Понижувальна стадія			Тривалість хвилі, р.р.
	початок	кінець	тривалість	початок	кінець	тривалість	
I	1785 -1790	1810 -1817	25-27	1810 -1817	1844 -1851	34	59-61
II	1844 -1851	1870 -1875	24-26	1870 -1875	1890 -1896	20-21	44-45
III	1890 -1896	1914 -1920	24	1914 -1920	1929 -1933	13-15	38-40
IV	1929 -1933	1953 -1955	22-24	1953 -1955	1974 -1981	21-26	43-50
V	1974 -1981	2001 -2006	24-25	2001 -2006	2014 -2015	10-14	34-40
VI	2014 -2015	2030 -2035	15-20				

за даними джерела 50

В основі зміни тренду й переходу від понижувальної стадії економічного циклу до висхідної лежать також корінні зміни в технологічному укладі, впровадженні у виробництво нових технологій, матеріалів і інших інновацій. У першій половині 70-х років був зроблений технологічний прорив у створенні елементної бази й покладений початок розвитку комп'ютерних і інформаційних технологій. Це стало початком зародження п'ятої хвилі циклу.

Бурхливий і стійкий розвиток світової економіки в 90-х роках минулого сторіччя призвів до створення різного роду теорій, що економічні цикли перестають функціонувати, і економіка розвинених країн не піддана циклічним

коливанням. Однак пік п'ятої хвилі був пройдений в 2001-2006 рр., після якого спостерігається спад (рис. 6.2).

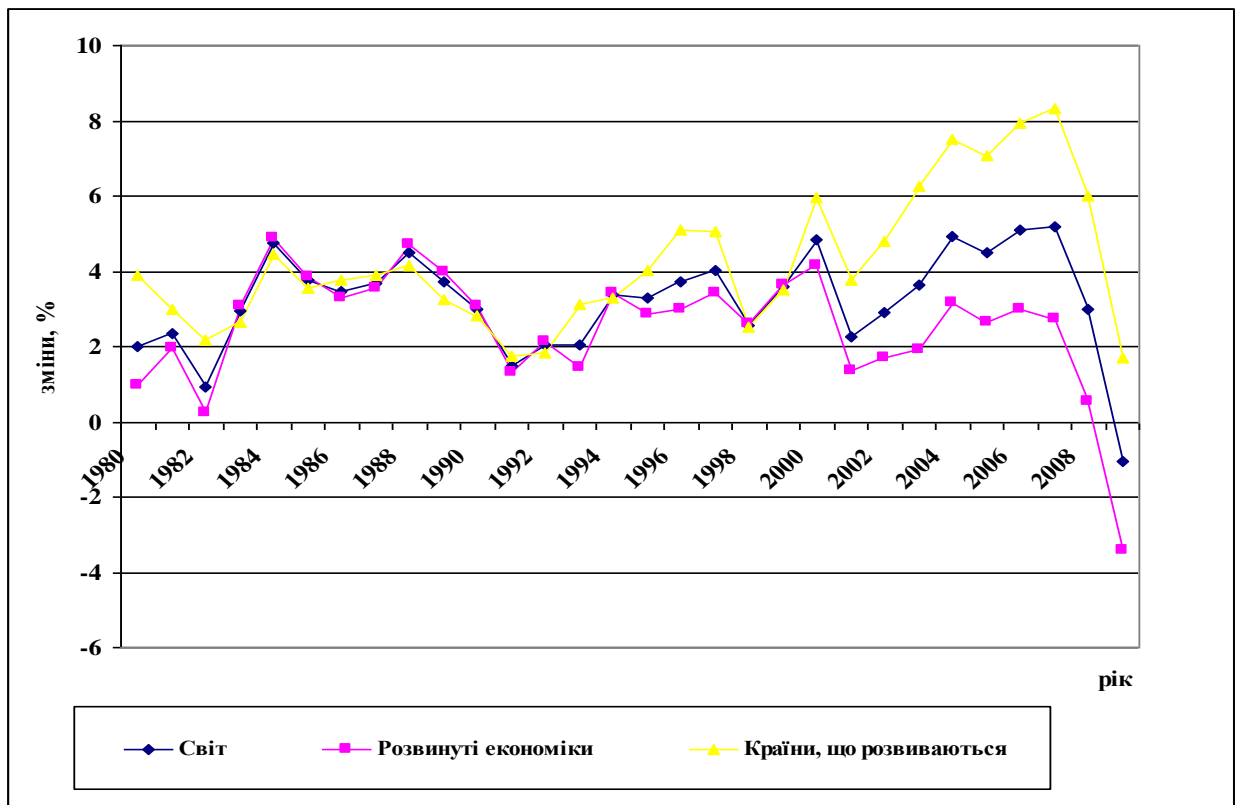

Рис 6.2. Динаміка росту світового ВВП, %, 1980-2009 рр.

Циклічний характер економічного розвитку підтверджується нинішньою кризою, що триватиме кілька років. За оцінками експертів спадна хвиля завершиться в 2014-2015р. Тому в цей час світова економіка перебуває на початку кризового шляху.

Початок сучасної п'ятої хвилі збігся з кардинальними змінами, що відбулися у світовій фінансовій системі. Відмова від Бреттон-Вудської системи, перехід до політики плаваючих валютних курсів і закріплення за американським доларом статусу світової резервної валюти призвели до колосального роздування грошової маси й виникнення принципово нового явища у світовій економічній системі, яке отримало назву "пухирчаста економіка".

За період з 1973р. по 2006 р. світова грошова пропозиція збільшилася майже в 24 рази, тобто більше, ніж за попередні 100 років. Долар перетворився в засіб накопичення, про що свідчить обсяг валюти на руках у населення, який

в 2007 році склав майже 900 млрд. дол. проти 70 млрд. дол. в 1970 році.

Міжнародні валютні резерви, номіновані у доларах США з 1970 року зросли більш ніж на 2000%.

Безконтрольне роздування грошової маси привело до виникнення системи бульбашок, які охопили практично всі ринки: кредитний, іпотечний, фондовий, сировинний, ринок похідних фінансових інструментів. Ці бульбашки рано або пізно неминуче повинні були лопнути, що й трапилося: спочатку лопнула бульбашка на ринку Інтернет послуг у США в 2001 році, потім – бульбашка на ринку іпотечного кредитування в 2007 року, що потягнуло за собою інші ринки. Тому глибина кризи дуже істотна, тому що торкає практично всі сфери економіки.

На сьогоднішній день можна констатувати наступні результати. Після вживання безпрецедентних заходів політики й появи перших ознак позитивних змін у реальній економіці відбулося істотне скорочення системних ризиків. Роста впевненість у тому, що світова економіка пройшла кризовий поріг, і це сприяє поліпшенню ситуації на фінансових ринках.

Однак ризик повторного посилення циклу негативного зворотного зв'язку між реальним і фінансовим секторами буде залишатися значним, доти поки банки продовжують перебувати у стресовому стані, а населенню й фінансовим організаціям досі необхідно скорочувати частку позикових засобів.

У країнах з розвинутою економікою державні інтервенції привели до стабілізації економічної активності, а в ряді країн навіть сприяли поверненню до невеликого позитивного зросту.

Країни з ринком, що формується, і країни, що розвиваються, у цілому більше просунулися в досягненні підйому. Провідну роль у цьому зіграла активізація росту в країнах Азії. Ціни, що підвищилися за останній період, на біржові товари й вживання підтримуючих заходів політики сприятливо позначаються на економіці багатьох із цих країн. Багато країн Європи з ринком, що формується, і Співдружності Незалежних Держав особливо постраждали від кризи, і розвиток ситуації в цих країнах у цілому відстає від

інших країн. Підйом усе ще проходить повільно, і активність залишається набагато нижчою у порівнянні з докризовим рівнем.

Головні ризики сьогодення в основному пов'язані з можливістю погіршення ситуації: передчасна відмова від державної підтримки через враження, що відновлення економіки відбувається без сторонньої допомоги; нова фінансова катастрофа, геополітичні проблеми, різкий ріст цін на нафту, низька здатність економіки впоратися з новими шоками; втрата довіри до податково-бюджетної політики або сумніву щодо збереження незалежності центральних банків.

Світова економіка перебуває в стані найтяжчої фінансово-економічної кризи із часів Другої світової війни. Її наслідки здобули масштабний і інтенсивний характер у всьому світі, і серйозно загрожують глобальному соціально-економічному розвитку.

У сучасних умовах, локальні економіки окремих країн поступово втрачають потенції саморозвитку і все більше інтегруються в загальнопланетарний організм. Прогрес кожної країни тісно пов'язаний з рівнем і характером її взаємодії з іншими державами. Тому інтернаціоналізація економіки України є не тільки основною умовою її піднесення, а питанням виживання для всієї країни. Включення економіки країни у міжнародний поділ праці дає можливість значно посилити позиції України в світовому співтоваристві.

Міжнародний поділ праці, система світогосподарських зв'язків передбачають використання так званих конкурентних переваг. Кожна країна, виходячи із своїх конкретних умов, використовує ті чи інші переваги. Мета такого вибору полягає в тому, щоб виробляти і експортувати товари, що користуються попитом на світовому ринку і виготовлення, яких у даній країні вимагає мінімальних затрат, а реалізація – забезпечує максимальну різницю між світовими цінами й виробами виробництва [29, 48].

Неоднозначне положення України у міжнародному територіальному поділі праці пояснюється впливом низки передумов, насамперед природних, демографічних, історико-економічних, геополітичних.

Природні передумови. На відміну від найбільших країн світу (Росія, США, Китай, Канада) Україна не забезпечує себе повністю мінеральними ресурсами; проте вона має значний природно-ресурсний потенціал і в цьому відношенні знаходиться у більш вигідному положенні, ніж деякі економічно розвинуті країни (Японія, Італія). Кажучи про природні передумови, треба виділити агрокліматичні умови, які здавна сприяли перетворенню України на великий регіон сільськогосподарського виробництва, особливо зернового господарства, буряківництва, скотарства, свинарства. Ці умови створюються унікальними чорноземними ґрунтами, достатньою кількістю тепла, помірною вологістю, переважно рівнинним характером території. Ми маємо чималі ресурси корисних копалин; деякі з них мають світове значення: залізні та марганцеві руди, кухонна сіль, кам'яне вугілля.

Значний рекреаційний потенціал країни — це узбережжя теплих морів, гірничоландшафтні комплекси Карпат і Криму, мінеральні джерела, лікувальні грязі лиманів, озокерит.

Деяких важливих ресурсів у нас обмаль: нафта, газ, більшість руд кольорових металів, деревина. В останнє десятиріччя значно зменшились рибні ресурси Чорного та Азовського морів.

Загалом, за природними ресурсами наша країна перебуває у стані певної рівноваги: дефіцит (а отже, імпорт) одних видів ресурсів компенсується достатньою кількістю інших, не менш важливих [30, 37-38].

Демографічні передумови. Маючи 48,0 млн. чол. населення, Україна використовує значні трудові ресурси й потенційно широкий ринок збуту споживчих товарів. У працездатному віці знаходиться 56% населення, у суспільному виробництві зайнято 25 млн. працівників. Трудові ресурси країни характеризуються високим рівнем кваліфікації та освіти; питома вага фахівців з вищою та середньою освітою становить 29%, усе доросле населення освічене.

Високий інтелектуальний потенціал країни: у науково-дослідних та дослідно-конструкторських роботах (НДДКР) зайнято майже 250 тис. фахівців. Всесвітньовідомі такі наукові центри, як Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона, Український фізико-технічний інститут, Інститут надтвердих

матеріалів та багато інших. Чималі заслуги українських учених та інженерів у ракетно- та авіабудуванні, кібернетиці, біофізиці та біохімії, а також у дослідженні проблем циклу гуманітарних наук. Значна частина інтелектуальної еліти країни донедавна була зайнята у військово-промисловому комплексі. Високий професійний рівень трудових ресурсів, наявність розвинутої науково-дослідної бази сприяє виробництву складної, наукомісткої продукції, що користується попитом на світових ринках.

Що стосується внутрішнього ринку збуту споживчих товарів, у тому числі імпорتنих, то він формується не тільки простою чисельністю населення, але і його купівельною здатністю. З покращанням добробуту народу купівельна спроможність зростатиме і ринок України приваблюватиме закордонних виробників товарів народного споживання [31, 71].

Історико-економічні передумови. Протягом століть, аж до недавня, вельми великі території України завойовувались або захоплювались тими або іншими державами. Тому з погляду територіального поділу праці її економіка працювала, перш за все, на внутрішній ринок тієї держави, до якої вона входила повністю або частково, і економіка нашої країни розвивалася за принципом доповнюваності: у нас розміщувались лише ті галузі виробництва, які тут були найефективніші з погляду міжрегіонального обміну. Так, наявність високоякісної залізної руди та коксівного вугілля, відносно густа мережа залізниць, достатня кількість трудових ресурсів, вигідне географічне розташування зумовили перетворення Донецько-Придніпровського району на першу металургійну базу не існуючої вже держави СРСР. Ці ж фактори сприяли розвитку метало місткого машинобудування, теплоенергетики, основної хімії. При цьому виробництво набагато перевищувало власні розумні потреби України. Зокрема, за її межі йшло 43% чорних металів, 25% залізної та 82% марганцевої руди, 20% коксопродуктів, значна частина тепловозів, гірничошахтного обладнання, азотних добрив, кальцинованої соди і, цементу, вугілля, електроенергії. За багатьма найважливішими видами виробництва важкої промисловості частка України була набагато вища за її питому вагу в території, населенні, валовому суспільному продукті колишнього СРСР. Окрім

того, Україна вивозила за свої межі 42% виробленого цукру, 25% олії, а також м'ясо, вершкове масло, борошно, овочі, вино [61].

Водночас країні не давали можливість розвинути деякі види й, навіть, цілі галузі виробництва. Маючи високу щільність населення, і висококваліфіковані трудові ресурси, вона помітно відставала за трудомісткими видами виробництва, особливо щодо текстильної промисловості, інструментального машинобудування, автомобілебудування, електроніки (за винятком виробництва телевізорів). Не відповідав трудовому та загальноекономічному потенціалу України й рівень розвитку машинобудування.

Україна перетворилась на базу матеріаломісткого та енергомісткого виробництва. З погляду загальносоюзного поділу праці це вважалось виправданим, бо розміщення таких галузей в Україні давало більший ефект, ніж у цілому по Союзу. Але з часом ефективність функціонування їх тут почала знижуватись. По-перше, світовий науково-технічний прогрес об'єктивно заохочує зниження матеріаломісткості (металомісткості) виробництва та збільшення попиту на наукомістку продукцію. Отже, структура виробничого потенціалу України дедалі більше застаріває. По-друге, надмірна територіальна концентрація матеріаломістких та енергомістких видів виробництва у нас призвела до екологічної напруженості. По-третє, недостатньо використовуються кваліфіковані кадри та інтелектуальний потенціал. Наслідком централізованого "міжреспубліканського" поділу праці стали посилені трудові міграції, запланований перерозподіл матеріальних і фінансових ресурсів;

Другою складовою історико-економічних передумов зовнішньоекономічних зв'язків України були її орієнтація на країни Східної Європи, особливо після створення Ради Економічної Взаємодопомоги. Це також впливало передусім з політичних міркувань. Україна постачала у ці країни залізну та марганцеву руду, прокат чорних металів, електроенергію, азотні добрива, верстати та обладнання, а натомість вона одержувала продукцію машинобудування (верстати, транспортні засоби, електроніку), легкої та харчової промисловості, фармацевтичні товари. На "країни РЕВ"

припадало 70% українського зовнішнього товарообігу. Водночас зв'язки з країнами "несоціалістичної" системи розвивалися повільно, що також було наслідком політичних причин. Відносно успішно розвивалися торговельні стосунки з Індією, а з країнами Західної Європи, Північної, Америки та Японією товарообіг був незначний [32, 66].

Геополітичні передумови. Економіко-географічне положення України досить вигідне для активної участі у міжнародному територіальному поділі праці. Вона розташована поблизу економічно високорозвинутого регіону Західної Європи, у безпосередній близькості до Росії, Білорусії та країн Східної Європи. Морським шляхом вона пов'язана з Середземномор'ям, Близьким Сходом та країнами басейну Індійського океану. Через Україну проводять важливі транзитні магістралі (залізниці та автомобільні дороги, нафтопроводи й газопроводи) з країн СНД до Європи та чорноморських портів.

Особливість сучасної геополітичної ситуації в Україні полягає в тому, що зв'язки з країнами СНД зазнають змін через нові реалії в галузі економічного і політичного суверенітету та орієнтацію на світові ціни. Одночасно поліпились перспективи для економічної співпраці України з економічно розвинутими країнами, причому не тільки Європи, але й США, Японією, Канадою. З'явилась можливість проводити активнішу торговельну політику стосовно країн, що розвиваються, особливо на Близькому та Середньому Сході, в Південній та Південно-Східній Азії. Ці регіони можуть постачати нам нафту, бавовну, джут, чай, каву, натуральний каучук в обмін на метал, машини та обладнання, зерно, цукор, тобто товари, попит на які у цих країнах та регіонах розширюється [33].

Здійснення зовнішньоекономічної діяльності направлене на створення сприятливих умов для економічного розвитку країни і захисту її інтересів, збалансованого розвитку економіки, рівноваги внутрішнього ринку, стимулювання прогресивних структурних змін у зовнішньоекономічних зв'язках суб'єктами економічної діяльності і створення найсприятливіших умов для залучення власної економіки в систему світового поділу праці.

Особливим завданням процесу регулювання ЗЕД є підтримка загальнонаціональних пріоритетів у зовнішньоекономічній сфері і досягнення наміченої мети за допомогою певних заходів.

Основними складовими політики у галузі зовнішніх економічних відносин України є зовнішньоторговельна політика (що включає експортну та імпорتنу політику), політика у сфері залучення іноземних інвестицій і регулювання національних, капіталовкладень за кордоном, крім цього, ЗЕД має виконувати завдання щодо географічної збалансованості зовнішньоекономічних операцій з окремими державами та регіонами, що пов'язане з економічною безпекою країни.

В теперішній час Україна здійснює всі види зовнішньоекономічної діяльності, включаючи зовнішню торгівлю, на принципах правового регулювання на взаємовигідній основі. Це визначило відповідну інфраструктуру і систему регулювання ЗЕД [34, 118].

Правові та організаційні основи. Розглянемо основні регулюючі органи зовнішньоекономічної діяльності в Україні:

- регулююча роль Верховної Ради України складається в прийнятті законів в області ЗЕД;
- напрацюванням і здійсненням зовнішньоекономічної політики України у відповідності з законодавством займається Кабінет Міністрів України. В його функції входить координація діяльністю міністерств, що задіяні у зовнішньоекономічній діяльності, торгових представництв України за кордоном, прийняття нормативних актів по управлінню ЗЕД, укладання і контроль за виконанням міжурядових договорів, здійснення заходів щодо раціонального використання засобів валютного фонду України;
- міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики, координацію діяльності всіх її суб'єктів, контроль за дотриманням законів і умов міжнародних договорів, реєстрацію окремих видів зовнішньоекономічної діяльності, контрактів;

- безпосереднім виконанням митної політики покладено на митні органи України: Державний митний комітет України, митниці, територіальні митні управління та інші митні організації;
- галузеве управління зовнішньоекономічної діяльності входить в функції відповідних Міністерств і відомств.

Основним нормативним актом, що регулює зовнішньоекономічну діяльність в Україні, є Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність в Україні”, згідно з яким зовнішньоекономічна діяльність — це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце, як на території України, так і за її межами.

Формами державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності є:

- встановлення режиму здійснення валютних операцій. Такий режим встановлений Законом “Про порядок розрахунків в іноземній валюті”. Декретом Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” та іншими нормативно-правовими актами;
- митне регулювання, яке здійснюється згідно із Законами “Про зовнішньоекономічну діяльність”, “Про Єдиний митний тариф”, Митним кодексом України тощо;
- встановлення в окремих випадках, передбачених законодавством, режиму ліцензування та квотування.

Відповідно до ст. 16 Закону “Про зовнішньоекономічну діяльність” в Україні запроваджуються такі види експортних (імпортних) ліцензій (належним чином оформлене право на експорт (імпорт) протягом встановленого строку певних товарів або валютних коштів з метою інвестицій та кредитування) [35]:

- генеральна (відкритий дозвіл на експортні (імпортні) операції по певному товару (товарах) та/або з певною кращою (групою країн) протягом періоду дії режиму ліцензування по цьому товару (товарах);
- разова (індивідуальна) разовий дозвіл, що має іменний характер і видається для здійснення кожної окремої операції конкретним суб'єктом

зовнішньоекономічної діяльності на період не менший, ніж той, що є необхідним для здійснення експортної (імпортної) операції);

– відкрита (індивідуальна) (дозвіл на експорт (імпорт) товару протягом певного періоду часу (але не менше одного місяця) з визначенням його загального обсягу), причому по кожному виду товару встановлюється лише один вид ліцензії. Ліцензії на експорт (імпорт) товарів видаються Міністерством зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі на підставі заяв суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Квотування здійснюється шляхом встановлення режиму видачі індивідуальних ліценцій, причому загальний обсяг експорту (імпорту) за цими ліцензіями не повинен перевищувати обсягу встановленої квоти.

Зовнішньоекономічна діяльність здійснюється на підставі відповідних договорів, які укладаються між суб'єктами даного виду діяльності. Усі зовнішньоекономічні договори можна умовно об'єднати в такі групи:

- купівлі-продажу (експорт, імпорт, реекспорт, реімпорт);
- зустрічних поставок (бартер, холдинг);
- торгово-посередницькі (доручення, комісія, консигнація),
- змішані тощо.

Чинним законодавством України строго регламентовані питання укладання та оформлення названих договорів. При їх укладанні сторонам слід керуватись: Законами “Про зовнішньоекономічну діяльність”, “Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті”; Указом Президента України “Про застосування Міжнародних правил інтерпретації комерційних термінів у редакції 1990р. (правила ІНКОТЕРМС)”, Указом Президента України “Про регулювання бартерних (товарообмінних) операцій у сфері зовнішньоекономічної діяльності”, постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України “Про типові платіжні умови зовнішньоекономічних договорів (контрактів) і типові форми захисних застережень щодо зовнішньоекономічних договорів (контрактів), що передбачають розрахунки в іноземній валюті”, наказом Міністерства зовнішніх

економічних зв'язків і торгівлі України від 5 жовтня 1995 р. "Про затвердження положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)" тощо.

Певна категорія зовнішньоекономічних Договорів (контрактів) підлягає державній реєстрації згідно з Указом Президента України від 31 листопада 1994 р. № 659 "Про облік окремих видів зовнішньоекономічних договорів (контрактів) в Україні". Питання реєстрації таких договорів регулюється також наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків України від 18 листопада 1994 р. № 210 "Про заходи Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків щодо забезпечення виконання Указу Президента України від 7 липня 1994 р. № 659/94"; наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків України від 6 грудня 1994 р. № 221 "Про внесення змін і доповнень, уточнень та роз'яснень до наказу Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків України" № 210 від 18 листопада 1994 р.; наказом Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків України від 19 січня 1995 р. № 3 "На виконання Указу Президента України від 13 січня 1995 р, № 35/95" тощо.

Україна належить до країн із високою експортною квотою у валовому внутрішньому продукті (51,48 % у 2005 р., 46,62% у 2006 р., 45,33 % у 2007 р.). В середньому кожний другий український продукт або послуга реалізуються за допомогою зовнішніх економічних зв'язків, що відіграють помітну роль у національній економіці та істотно впливають на темпи і пропорції економічного зростання, на створення конкурентного ринкового середовища і на весь системний трансформаційний процес.

Ключові проблеми розвитку зовнішньої торгівлі України пов'язані з диверсифікацією її геополітичних або регіональних пріоритетів, з оптимізацією структури експорту й імпорту, з гармонізацією національного законодавства відповідно до вимог і норм СОТ.

Стратегічна мета полягає в реалізації у світовій економіці порівняльних і конкурентних переваг України, що об'єктивно існують у різних галузях її господарства і можуть знайти практичне втілення в діяльності українських підприємств і фірм на міжнародній арені.

Важливого значення набуває також необхідність враховувати різну фактороінтенсивність українських товарів і послуг порівняно з закордонними, цінові та інші відмінності, що формують конкурентні переваги національних економік у міжнародній торгівлі.

Значний стримуючий вплив на український експорт справляє комплекс ендогенних і екзогенних факторів, серед яких можна виділити такі найважливіші:

–низька конкурентоспроможність вітчизняної промислової продукції, насамперед, машинотехнічних виробів;

–важкий фінансовий стан більшості підприємств обробної промисловості і конверсійних виробництв, що робить практично неможливим інвестування в перспективні, орієнтовані на експорт проекти за рахунок внутрішніх ресурсів;

–штучне стримування курсу гривні в рамках "валютного коридору" звужує можливості використання курсового фактору з метою просування експорту;

–недостатній розвиток вітчизняних систем сертифікації і контролю якості експортної продукції на фоні значного підсилення в останній час вимог до споживчих і екологічних характеристик, а також до безпеки продукції, яка реалізується на ринках промислово розвинутих країн;

–випереджаючий ріст цін на продукцію та послуги природних монополій в порівнянні з збільшенням цін на вироби обробної промисловості і продукцію АПК;

–недостача спеціальних знань і досвіду роботи в сфері експорту у більшості українських підприємців, а також недостатня координованість їх діяльності на зовнішніх ринках;

–розрив традиційних виробничих зв'язків на пострадянському економічному просторі і з країнами колишньої РЕВ без завоювання нових постійних "ніш" на світовому ринку;

–збереження елементів дискримінації українських експортерів за кордоном, застосування методів обмежувальної ділової практики, зокрема картельних угод для витіснення чи недопущення України на перспективні, ємні ринки;

–низький світовий рейтинг надійності України для кредитів та інвестицій, що утрудняє використання іноземних фінансових ресурсів для розвитку експортного потенціалу країни;

–норми українського законодавства, які закріплюють відповідальність постачальника за недоброякісну продукцію, не відповідають принципам, що прийняті в міжнародній практиці.

Враховуючи весь комплекс факторів, що визначають стан і перспективи розвитку українського експорту, назріла необхідність невідкладних кроків щодо формування цілісної системи заходів державного стимулювання експорту, які повинні знайти відображення в спеціальній Національній програмі розвитку і реалізації експортного потенціалу України з метою визначення конкурентних переваг України у міжнародній економічній діяльності на світовому ринку.

6.2. Визначення критеріїв зовнішньоекономічної політики для суб'єктів міжнародного бізнесу в Україні

Підтверджено, що цілеспрямовану на якісне структурне оновлення інтернаціоналізацію української економіки ускладнюють об'єктивні та суб'єктивні фактори: внутрішні (негативний вплив перманентно невизначеної політичної ситуації, неспроможність створити сприятливий підприємницький та інвестиційний клімат, тінізація бізнесу, корупція) і зовнішні (посилення нецінової конкуренції на світових ринках, дискримінація українських експортерів із застосуванням традиційних та нових форм протекціонізму). Їхня дія спричинила низьку національну конкурентоспроможність на світовому ринку, звуження потенціалу постіндустріального розвитку.

Економіка будь-якої країни на сучасному етапі не може обійтися без виходу на світові ринки. Розширення меж такого виходу за допомогою збільшення обсягів і асортименту продукції національних товаровиробників забезпечує нарощування потужності держави і сприяє зміцненню її конкурентоспроможності на світових ринках.

З розпадом єдиного радянського простору перед молодими суверенними державами виникла проблема проникнення на світові ринки зі своїми товарами. Глибока ступінь їх глобалізації і вже існуюча структура привели до того, що молодим державам доводиться вступати в конкурентну боротьбу з більш економічно розвиненими країнами або об'єднаннями країн. При цьому держави, що знаходяться на шляху до ринкових реформ, мають витратити значні зусилля, концентруючи їх на окремих напрямках, найбільш доступних з огляду на існуючі умови господарювання. У цих умовах і виникає питання про конкурентоспроможність національної економіки як можливості реалізації конкурентних переваг країни на зовнішніх ринках.

З одного боку, конкурентоспроможність є однією з форм прояву об'єктивної економічної категорії - конкуренції, а проблема її підвищення звичайно розглядається в контексті розвитку міжнародних економічних відносин і просування країни на зовнішніх ринках. З іншого боку, внаслідок міжнародного розподілу праці і необхідності для всіх економік, незалежно від надбудовних чинників, виходу на ринки, економіки всіх країн номінально конкурентоспроможні.

Сучасне розуміння конкурентоспроможності національної економіки неможливе без вирішення цілого ряду методологічних проблем, пов'язаних, по-перше, із з'ясуванням самої суті конкуренції, по-друге, створенням чіткої, структурованої системи показників для її аналізу і, по-третє, з'ясуванням можливості їх використання з метою отримання моделі, придатної для комплексної оцінки конкурентоспроможності і прогнозування її динаміки.

Динаміка показників конкурентоспроможності національної економіки формується під впливом валютного курсу, який є важливим регулятором зовнішньоекономічних відносин і впливовим важелем у розвитку економіки, особливо української, у зв'язку із довготривалою загальною кризою і незавершеністю формування ринкової інфраструктури.

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується процесом глобалізації. Україна бере участь у сучасних процесах глобалізації як невід'ємна складова світової економіки. Але цей об'єктивний процес

відбувається досить повільно, супроводжується значним ускладненням та загостренням суперечностей. Вітчизняна економіка ще має пройти тривалий шлях ефективного інтегрування у системі міжнародного поділу праці і товарообміну, подолати певні технологічні та інші перешкоди на цьому шляху, вирішити проблеми здійснення прогресивних структурних зрушень, це зокрема передбачає посилення уваги до раціональної організації зовнішньоекономічних зв'язків нашої країни, забезпечення їх динамічного зростання і оптимізації в умовах глобалізації.

Використання вигод від участі у міжнародному поділі праці дозволяє кожній країні постійно підвищувати свою економічну ефективність і результативність. Збільшення частки країни у світовому експорті спричиняє покращення її економічного стану, якщо зростання експорту продукції галузей з високою продуктивністю супроводжується підвищенням питомої ваги цієї продукції в загальному обсязі виробництва даної країни. Проте важлива не стільки частка країни у світовому експорті, скільки те, що саме країна експортує. Перехід на експорт більш складних наукомістких товарів підтримує зростання продуктивності у країні, навіть якщо обсяг експорту зростає повільно.

У зв'язку з цим не можна визначити раціональною структуру вітчизняного експорту, в якому домінують сировина та продукція з низьким рівнем переробки. Експортний профіль України визначають продукти з низькою часткою доданої вартості, а також товари, випуск яких пов'язаний з шкідливим, екологічно небезпечним виробництвом (продукція чорної металургії та основної хімії). Подібна експортна спеціалізація України склалася ще за радянських часів, певною мірою визначалася наявністю відповідних природних ресурсів (вугілля, залізна і марганцева руда тощо). До того ж виробництво та експортування цих товарів є значно більш простою справою, ніж виробництво і реалізація на зовнішньому ринку продукції високотехнологічних галузей економіки. Цим зумовлена переважно сировинна спрямованість вітчизняного експорту, що призводить до невігідних пропорцій міжнародного товарообміну.

Рівень розвитку продуктивних сил – один з вирішальних чинників, які насамперед сприяють підвищенню ефективності участі України у системі міжнародного поділу праці і міжнародному товарообміні. За кількісними характеристиками виробничого науково-технічного та інтелектуального потенціалу наша країна може бути гідним партнером світогосподарських взаємовідносинах. За сприятливих умов цей потенціал дозволяє послідовно вирішувати завдання оптимізації її зовнішньогосподарських зв'язків. Крім того, розв'язанню цього завдання сприяють такі об'єктивні чинники, як багаті природні ресурси, вигідне географічне положення нашої країни, наявність необхідної інфраструктури, що обслуговує зовнішньоекономічні зв'язки тощо. Проте націленість України на більш ефективне включення у систему міжнародного поділу праці і світового товарообміну в умовах глобалізації потребує здійснення прогресивної структурної перебудови економіки і відповідного реформування її орієнтованого на експорт сектора.

Основу цього сектору, крім традиційних галузей видобувної та металургійної промисловості, які виступають зараз основним джерелом валютних надходжень від експорту, можуть скласти високотехнологічні, наукомісткі галузі, пов'язані зі створенням, зокрема, нових поколінь літаків, ракетноносіїв, створенням нових матеріалів, розвитком електрозварювального виробництва, рівень яких не поступається кращим закордонним аналогам. За даними світового банку, щодо розвитку науки і технологій Україна посідає досить високе місце, що виступає необхідною передумовою для її прогресивної переорієнтації з експорту сировинних матеріалів на готову наукомістку продукцію та на нові технології.

Значний експортний та конкурентний потенціал мають також галузі агропромислового комплексу, модернізація яких спроможна вивести наше сільське господарство до складу високоефективних галузей, які поряд з іншими визначатимуть економічний профіль України у системі міжнародного поділу праці. При цьому розширення експортної орієнтації сільськогосподарського виробництва може стати одним з основних факторів економічного зростання галузі та підвищення конкурентоспроможності її продукції.

Нарешті, необхідно краще використовувати вигідне географічне положення України. Транзитні перевезення вантажів, використання створеної мережі нафто- і газопроводів виступають також суттєвим джерелом валютних надходжень. Біля двох десятків європейських країн отримують газ, що надходить через українські газові магістралі. Але існуюча система газопроводів потребує значного оновлення та нарощення потужностей, оскільки 17% газопровідної мережі вже відпрацювали свій строк, а 15% наближаються до нього.

Разом з тим необхідно здійснювати додаткове більш глибоке обґрунтування наших зовнішньоекономічних пріоритетів, зумовлених розгортанням процесів глобалізації світової економіки.

За цих обставин важливою умовою зміцнення позицій України на світових ринках є коригування її зовнішньоекономічної політики у напрямку створення конкурентоспроможних транснаціональних корпорацій, озброєних технологіями стратегічного маркетингу на глобальному ринку. Державна підтримка таких високотехнологічних корпорацій об'єктивно необхідна для реалізації великих коопераційних проектів. Специфіка ефективної міжнародної спеціалізації України теж вимагає розробки обґрунтованих маркетингових програм та організації державної підтримки щодо створення міжнародних конкурентних переваг для вітчизняних товарів на світових ринках.

Економіка України є відкритою системою, яка знаходиться під безпосереднім та опосередкованим впливом оточуючого світогосподарського середовища. Підтримання її конкурентоспроможності обумовлює необхідність системного врахування характеру такого впливу.

В умовах тривалих кризових явищ в економіці України великого значення набувають не тільки заходи щодо їхнього подолання, а й створення сприятливого середовища для суб'єктів внутрішнього ринку країни у майбутньому. Оскільки через негаразди сьогодення переваги національних суб'єктів у перспективі в практичному розумінні не враховуються, необхідним видається створення умов для динамізму та поступового зростання продуктивності національного господарства. Підвищення добробуту нації на

основі високого рівня конкурентоспроможності є не тільки основною метою уряду, а й загальнонаціональним завданням, до вирішення якого мають бути залучені всі верстви українського суспільства. Вже сьогодні зрозуміло, що без загальнонаціональної соціально-економічної ідеї, навколо якої може відбутися консолідація усіх прогресивних сил суспільства на різних його рівнях, майбутній шлях України буде примарливим і нагадуватиме деморалізовану сукупність населення, підпорядковану чужим інтересам та знесилену суперечками між певними кланами всередині країни. Така загальна деморалізація є вкрай небезпечною у багатьох аспектах. Економічна деморалізація буде найвразливішим її наслідком, адже найвідчутнішого удару суспільству завдасть соціальна дезінтеграція, що спричинить його хаотичність та значно посилить його вразливість з боку зовнішніх загроз.

Сучасні міжнародні економічні відносини перебувають у стані трансформації. Для них дедалі частіше стають характерними нові явища, що раніше не мали такого масштабного прояву: суттєві зрушення у міжнародній економічній системі, які посилюють взаємозалежність і взаємопов'язаність національних ринків; глобальні зміни у процесах конкуренції, що впродовж останніх років розвивалися під впливом усунення бар'єрів між стабільним ринковим середовищем капіталістичних країн та протилежною системою країн колишнього соціалістичного табору – все це демонструє світовій громадськості недоліки теоретичної бази у сфері регулювання сучасних МЕВ, а іноді й повну її відсутність.

Тому виявляється певна неспроможність спільних заходів у подоланні наслідків стихійної інтеграції, відбувається загострення кризових явищ на різних світових ринках. Про швидкість процесу об'єднання свідчить таке порівняння: інтеграційний процес у Європі триває понад 50 років з поступовою ліквідацією бар'єрів, недоречностей та суперечок, а економічна інтеграція України і країн СНД у значно більших масштабах де-факто відбулася не менше, ніж за 10 років (з моменту розпаду СРСР) без проведення необхідного комплексу заходів щодо уніфікації умов економічного розвитку країн-партнерів.

Зміна економічної ситуації у світі, що пов'язана з суттєвими зрушеннями у процесах конкуренції, перетікання капіталу, товарів і послуг, міграція робочої сили, спричинила значні деформації у розвитку практично всіх країн світу. Нині не доцільно говорити про кількість країн або економічних систем, які виграли або програли, оскільки наслідки приєднання зараз виявляються частковими, а повною мірою стануть наявними лише у майбутньому.

Передусім світова трансформація (уже можна говорити про встановлення нового світового порядку в системі економічних відносин) сприяла суттєвому посиленню мобільності ресурсів і новим зрушенням у розташуванні продуктивних сил у світі. Динамізм та швидкість зазначених процесів створили значні викривлення у світовій конкуренції.

Фактичне усунення одного з надпотужних конкурентів – СРСР – надало можливості основним конкурентам захопити його позиції та встановити монополізм в окремих напрямках. Однак національні регулювання певних країн реагували на ці зміни надто повільно. Внаслідок некерованих зрушень на різних світових ринках виникали ситуації надлишку або дефіциту ресурсів (праці, капіталу, товарів), що дуже швидко було використано багатьма суб'єктами МЄВ, які мали з цього неабияку вигоду. У такий спосіб значного поширення набуло накопичення капіталів, зароблених не за рахунок ефективної праці, а за допомогою спекулятивних ігор з цінами.

Зокрема, одностороннє відкриття кордонів за умов нерівномірності розвитку країн-партнерів створило стимули для дешевих ресурсопотоків у країни, що мають високий рівень розвитку продуктивних сил, використання яких дає надприбутки. Реалізація готових товарів, вироблених із значно вищою ефективністю, у менш розвинутих країнах за умов дефіциту цих товарів також підвищує рентабельність угод. Проте такий процес «гри» на цінах є обмеженим у часі, оскільки згодом ситуація врівноважується, можливість отримувати прибутки на різниці цін зникає – встановлюються приблизно рівні умови.

Сучасний етап розвитку МЄВ відзначається викривленнями конкуренції. Вони полягають у тому, що ефективність виробництва товарів відходить на

другий план, а провідну роль починають відігравати фактори вартості ресурсів у різних економічних системах і можливість отримання більшої рентабельності, не зумовленої ефективністю використання ресурсів. Таким чином, стали наявними усі протиріччя злиття нерівномірно розвинених економічних систем на не паритетній основі. Для конкурентоспроможності це означатиме руйнацію її базових засад [50, 303]

Українська економічна модель, як і економічні моделі країн, що утворилися на просторі колишнього СРСР, – це особливий господарчий комплекс, що формувався понад 70 років. Розбіжності з капіталістичним світом спостерігалися насамперед у мотиваційному полі, на яке значною мірою впливали ідеологічні настанови. Ринок, у тому числі й український, формувався не за рахунок еволюційного розвитку форм і методів ринкової саморегуляції та демократії, а внаслідок настанов, що у деяких випадках ішли у розріз з об'єктивними економічними законами.

Модель СРСР характеризувалася автаркічністю, у зв'язку з чим на світові ринки виходила обмежена кількість виробників певних секторів економіки. Виробники користувалися містким внутрішнім ринком, що споживав великі обсяги продукції, яка вже на той час була менш привабливою, ніж іноземна. Радянській системі була властива патерналістська політика щодо збиткових виробництв, чиє марнотратство відшкодовувалося державою, і що практично неможливе у капіталістичному світі. Цим пояснюється практична відсутність на момент розпаду Радянського Союзу значної кількості конкурентоспроможних виробників на світових ринках.

Безперечно, сильною стороною СРСР були наукоємні галузі, що розвивалися завдяки державній підтримці та всебічному стимулюванню освіти та науки.

З розпадом СРСР Україна успадкувала протиріччя радянської системи управління економікою.

Стосовно зовнішньоекономічної діяльності, то участь України у світовій торгівлі обмежується 0,27% світового експорту, що відповідає 17,03% ВВП. Це – найнижчий показник виробництва експорту серед партнерів на душу

населення (низький показник Китаю пояснюється значною чисельністю населення), до того ж експорт мав переважно сировинне походження.

Змагання за ринки, що постійно посилюється, вимагає від фірм більших зусиль та потужностей, а для країн їх базування – зваженої внутрішньої та зовнішньої політики.

Найболіснішим наслідком від неконкурентоспроможної економіки для України є втрата населення. Сьогодні країна поступово втрачає не тільки наукову еліту та висококваліфіковані кадри, які спроможні значно підвищити конкурентоспроможність держави, а й робочу силу взагалі. Фактор людських ресурсів у системі конкурентоспроможності відіграє одну з провідних ролей, а збереження його потенціалу виступає пріоритетним питанням для держави.

На сучасному етапі не можна говорити про використання в Україні конкурентних переваг будь-якого порядку (дешева робоча сила, рівень ресурсозабезпеченості деякими видами сировини), адже офіційний сектор економіки є неефективним. Натомість найближчі конкуренти країни широко застосовують конкурентні переваги вищого рівня: високі та запатентовані технології, стимулювання виробництва унікальних товарів, всебічне залучення наукової еліти, у тому числі громадян з колишніх республік СРСР та з країн СНД, можливість кредитування інновацій тощо. Таким чином, використовуючи ці переваги, розвинуті країни світу зменшують ціну споживання та оволодівають новими ринками збуту.

Зазначені негативні явища в економіці України порівняно з її найбільшими торговельними партнерами свідчать про відсутність зваженої комплексної стратегії щодо розвитку конкурентоспроможності національної економіки. Деструктивний вплив нерівноцінних економічних відносин має бути якнайшвидше зупинений, і особливу роль у цьому має відіграти зміцнення національного виробника на основі його ефективної роботи.

Підсумовуючи, можна виділити основні причини, що певною мірою стримують зростання українського експорту:

– помітне посилення міжнародної конкуренції і зростання державної підтримки свого експорту у провідних зарубіжних країнах;

- значно ускладнений вихід на світові ринки для українських підприємств внаслідок протекціоністських заходів з боку ряду країн щодо захисту власних ринків;
- низька конкурентоспроможність значної частини української промислової продукції;
- недостатній розвиток систем сертифікації та контролю якості експортної продукції при зростанні на світових ринках вимог не тільки до науково-технічних параметрів, а і до споживчих та екологічних характеристик, що примушує вітчизняних експортерів збувати свою продукцію за зниженими, а то і демпінговими цінами;
- відсутність досвіду та спеціальних знань щодо виходу на світові ринки у більшості підприємств, низький рівень маркетингової діяльності, нескоординованість дій на державному рівні;
- розрив традиційних виробничих та коопераційних зв'язків з підприємствами країн СНД та з Східної Європи;
- низький рівень співробітництва з країнами, що розвиваються;
- критично недостатнє інвестування експортноорієнтованих проектів за рахунок внутрішніх ресурсів та обмежені можливості використання з цією метою іноземних інвестицій і кредитів внаслідок низького міжнародного рейтингу надійності України.

Гальмами у зростанні обсягів вітчизняного експорту є також такі чинники: низька ефективність виробництва, висока енерго та металомісткість продукції, високий ступінь старіння основних виробничих фондів, відсталість технологічної бази більшості галузей народного господарства. До цього слід додати велику залежність від імпорту енергоносіїв, проміжної продукції, машин та устаткування, невиправдане ввезення багатьох споживчих товарів, фактична відсутність фінансової, організаційної та інформаційної структури державної підтримки експорту, слабкий експортний та валютний контроль.

З приведеного аналізу випливає такий основний висновок: для стабілізації і подальшого зміцнення економіки України необхідні докорінна перебудова структури зовнішньої торгівлі, удосконалення всієї системи

зовнішньоекономічної діяльності країни, як одного з вагомих важелів її успішного розвитку.

Проблеми підвищення ефективності зовнішньоекономічної політики держави набувають на сучасному етапі виняткового значення.

Це пов'язано, по-перше, з рядом факторів внутрішнього характеру: знаходженням економіки країни на перехідному етапі до ринкової системи господарювання, яка перебуває в ситуації об'єктивної незбалансованості структури економіки і її повільної структурної перебудови; надмірною енерго- і ресурсоміскістю галузей народного господарства; низькою конкурентоспроможністю національного виробництва; поступовим занепадом науково-технічного і високотехнологічного промислового потенціалів та ін.

По-друге, це обумовлено системою зовнішніх факторів: надмірною (від 20 до 90%) залежністю економіки України від монопольних імпорتنих ринків постачання стратегічно важливих товарних позицій (енергоносіїв, сировинних та інших матеріальних ресурсів) для життєво важливих галузей виробництва; наявністю тисяч українських підприємств, задіяних у виробничих циклах, кінцева продукція яких виробляється за межами України; високою) залежністю процесу структурного та технологічного реформування економіки України від різних форм зовнішніх джерел фінансування; відсутністю розвинутої зовнішньоторговельної інфраструктури (інформаційної, законодавчої, маркетингової, організаційної, трейдерської, біржової, виставочної, рекламної тощо); зберіганням Україною статусу «торговельного аутсайдера» світової торгівлі, а через це слабкою конкурентозахищеністю зовнішньоекономічної діяльності України в умовах жорсткої конкурентної боротьби на міжнародних ринках товарів, капіталів і послуг; певним тиском інших країн на зовнішньоекономічну діяльність України через прямі та побічні форми різноманітних торговельних, інвестиційних торговельно-стандартних, фітосанітарних, технологічних і фінансових обмежень.

Поліпшення макроекономічних показників та економічної стабільності можливе, перш за все, за умов оздоровлення державних фінансової та податкової систем, подальшої економічної реструктуризації й чіткої грошово-

кредитної та валютної політики. Для досягнення стабільного економічного розвитку Україна потребує значних іноземних інвестицій. Напрямок, за яким розвиватиметься економіка, так само, як і темпи економічного зростання, буде залежати від джерел інвестицій - наприклад, від того, будуть ці інвестиції здійснені російськими підприємствами, західними компаніями або фінансовими установами, що мають українське походження і повертаються з-за кордону.

Доступ зарубіжних експортерів на внутрішні ринки України досі не врегульований. Зміна тарифних ставок мита за більш як 1500 товарними позиціями і за 25% обсягу фактичного імпорту не дала очікуваного результату щодо обмеження імпорту тих товарів, які виробляються або можуть вироблятися в достатній кількості в Україні. Зберігаються значні розбіжності в розмірах митних зборів. Не зняті досі проблеми захисту зовнішньоекономічних інтересів вітчизняних виробників.

Держава має підтримувати безперешкодний та недискримінаційний доступ основних експортних товарів і послуг до ринків ЄС; надавати стабільну технічну допомогу реалізації проектів, що безпосередньо стосуються динамічних структурних зрушень й формування конкурентноспроможної економіки. В ході інтеграції України в європейські економічні структури слід на державному рівні визначити пріоритетні, першочергові завдання. Необхідно передусім адаптувати національне законодавство до вимог системи ГАТТ/СОТ, до уніфікованого законодавства ЄС. Слід вжити заходів щодо створення інфраструктури ринку, адаптованої до взаємовигідного співробітництва з ЄС та країнами СНД, які вже приєдналися до ГАТТ/СОТ. Ідеться про перехід до жорстких міжнародних вимог і стандартів: спрощення та зведення до мінімуму експортних та імпорتنих формальностей щодо товарів за контрактами (митна та будь-яка інша реєстрація, видання ліцензій і т.д.).

Для захисту зовнішньоекономічних інтересів товаровиробників, з методичної точки зору, важливим є опрацювання техніки визначення ряду специфічних показників. Серед них-рівень захисту внутрішнього ринку, або відношення компенсаційних платежів (митний збір, що стягується понад

звичайні ввізні митні збори) до ціни світового ринку і рівень субсидування (підтримки) експорту товарів як відношення субсидій до цін світового ринку.

Складність механізму зовнішньоекономічної політики визначає різноманіття її цілей та завдань. Вони можуть бути класифіковані на стратегічні (довгострокові), що передбачають структурну перебудову секторів економіки, безпосередньо пов'язаних з зовнішніми ринками, і тактичні, короткострокові, зумовлені поточними потребами.

Зовнішньоекономічна політика - політичне оформлення міжнародних економічних зв'язків країни. При цьому міжнародні економічні відносини охоплюють всі економічні операції, що здійснюються між господарськими суб'єктами певної країни та їхніми іноземними партнерами (імпорт та експорт товарів, капіталу, послуг, рух робочої сили і грошей).

Економічна інтеграція країни з економічними системами інших країн також може бути засобом досягнення економічної рівноваги в широкому розумінні. При цьому ступінь єдності визначає ступінь інтеграції, її конкретні форми.

Для України сьогодні актуальні такі цілі зовнішньоекономічної політики:

1. Інтеграція України в світове господарство та динамізація її зовнішньоекономічних зв'язків.

2. Органічне поєднання заходів щодо послідовної лібералізації сфери зовнішньоекономічних зв'язків з регулюючою роллю держави в цій сфері при переважному використанні засобів регулювання.

3. Орієнтація на цілеспрямоване формування та ефективну реалізацію експортного потенціалу країни.

4. Багатовекторність зовнішніх економічних зв'язків України.

Для реалізації зазначених цілей в Україні розробляється концепція довгострокової зовнішньоекономічної політики та державна програма розвитку експортного потенціалу.

Активна зовнішньоторговельна політика може стати дієвим інструментом структурної перебудови економіки, підвищуючи ефективність і конкурентноспроможність національного виробництва. Більше того, сьогодні

ми не бачимо альтернативи послідовній лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків, якщо ми дійсно хочемо реформувати економіку і зробити її складовою міжнародного розподілу праці.

Саме лібералізація включить механізми ринкового ціноутворення, визначаючи структуру та обсяги виробництва. Важливим інструментом реструктуризації виробництва має стати конкуренція між національними та іноземними виробниками на українському ринку.

Недосконалість українського законодавства (складність процедур відкриття та реєстрації нових підприємств, наявність значної кількості суперечливих нормативних документів з питань оподаткування, непрозорість процедури сертифікації), низький технологічний рівень підприємств, домінування політичних популістських гасел – виступають додатковими протекціоністськими бар'єрами як розвитку ділового співробітництва, так і впливу світового господарства на економіку України.

Існуючий і підсилюючий захист внутрішніх виробників від зовнішньої та внутрішньої конкуренції в свою чергу консервує існуючу структуру економіки, а наявність бартерних та не грошових схем спотворює дію цінового механізму, що гальмує темпи реформувань. Тому лібералізація є необхідною умовою макро- і мікроекономічної стабілізації в Україні.

Зазначимо, що ціллю лібералізації зовнішньої торгівлі є розвиток наступних аспектів нового ринкового середовища:

- реалізація економічної самостійності підприємств шляхом зниження ступеня економічного втручання держави;
- встановлення зв'язку між внутрішніми та світовими цінами, що націлена на надання виробникам цінових сигналів, котрі дозволяють ефективно розподіляти ресурси і скористатись порівняльними перевагами країни;
- включення вітчизняних виробників у конкурентну боротьбу на зовнішніх ринках, розвиток ринкових конкурентних середовищ.

Підкреслимо, що лібералізація зовнішньої торгівлі зовсім не означає відмову від участі держави у формуванні зовнішньоекономічної сфери. Навпаки, роль держави виходить на сучасний рівень, притаманний переважній

більшості країн. Нова роль держави полягає у встановленні необхідної нормативної бази та інституційної структури, котра б підтримувала і гарантувала розвиток підприємництва та встановлення надійних партнерських зв'язків.

Очевидно, для того, щоб подолати успадковану та існуючу економічну та технологічну відсталість, необхідний перехід до нової моделі зовнішньоекономічної діяльності – виробничо-інвестиційної, тобто не просто розвитку торгівельного обміну, а швидше взаємодії з іноземними партнерами на всіх стадіях виробничого процесу. Український бізнес сьогодні міг б запропонувати Європі свої відносні переваги у первинній чи проміжній переробці, зміцнюючи співробітництво і покращуючи рівень інтеграції у світові та європейські потоки товарів, капіталу, технологій.

Проте, навіть у існуючій моделі експорт та імпорт сьогодні суттєво обтяжуються, крім тарифних, передусім нетарифними заходами, причому цей тягар зростає:

- Індикативні ціни. Після того, як у 1996 році було скасовано більшість експортних квот, було зроблено спробу знову поставити експорт під адміністративний контроль за допомогою так званих індикативних цін (мінімальних експортних цін).

- Валютний контроль. Адміністративний валютний контроль за виручкою був посилений після економічної кризи влітку 1998 року, що суттєво обмежило можливості експортерів використовувати свої валютні кошти, а для імпортерів введені обмеження доступу до придбання валюти.

- Стандартизація та сертифікація. Імпортні товари підлягають складним і дорогим процедурам стандартизації та сертифікації, котрі не стільки захищають українського споживача, скільки створюють перешкоди на шляху торгівлі.

- Внутрішні кордони. Навіть кордони між областями утворюють перешкоди для перевезення товарів. Ці “кордони” не мають ніяких правових підстав і створюють безліч торгівельних перешкод та сприяють поширенню корупції.

– Нестабільність. У тарифному та нетарифному регулюванні в Україні часто проводяться зміни із зворотною силою, що примушує бізнес закладати підвищені ризики у ціну товару та послуг.

Одним із найактуальніших завдань на сьогоднішньому етапі розвитку України є припинення вивозу національного капіталу за її межі при здійсненні різноманітних експортно-імпортних операцій. За їхньою допомогою під виглядом міжбанківських міжнародних розрахункових операцій здійснюється розкрадання валютних коштів, ухилення від сплати податків, приховування валютної виручки тощо.

Найчастіше мають місце такі механізми експорту капіталів:

- завищення контрактної ціни при імпорті товарів, техніки, технологій і послуг з виведенням різниці між контрактною і реальною ціною на зарубіжні рахунки учасників угоди;
- заниження контрактної ціни при експорті продукції і послуг з виведенням різниці між реальною ціною купівлі і вказаною в контракті на зарубіжні рахунки експортерів;
- вивіз капіталів шляхом організації фіктивної закупівлі імпорту чи неповернення коштів за експортовану продукцію;
- проведення розрахунків за здійснювані в Україні угоди на зарубіжні рахунки учасників і посередників цих угод;
- незаконний (контрабандний) вивіз за кордон валютних і матеріальних цінностей, технологічної і воєнно-стратегічної інформації.

Більшість країн світу, в тому числі - й високорозвинені, вживають протекціоністські заходи для захисту національної економіки. Зокрема, імпортне мито на тверді сири у Франції сягає понад 260 %, тоді як середньозважений рівень тарифів по всіх товарах - лише 7 %. Серед найбільш вдалих стратегій протекціонізму треба відзначити приклади Японії, Китаю.

Тарифне регулювання потребує дуже виважених підходів, бо повинно збалансувати взаємо протилежні принципи:

- захисту вітчизняного виробника;
- захисту вітчизняного споживача;

– відкритості країни для імпорту з метою інтегрування її у міжнародний поділ праці.

При цьому воно не повинне руйнувати ринкового конкурентного середовища, яке стимулює науково-технічний прогрес і розвиток виробництва. Недостатня підтримка вітчизняних товаровиробників не дає змоги витримати напружену конкуренцію ззовні, а надмірний протекціонізм ставить виробника поза конкуренцією, не стимулює удосконалення та підвищення ефективності виробництва.

Економіка будь-якої країни на сучасному етапі не може обійтися без виходу на світові ринки. Розширення рамок такого виходу за допомогою збільшення обсягів і асортименту продукції національних товаровиробників забезпечує нарощування потужності держави і сприяє зміцненню її конкурентоспроможності на світових ринках.

З розпадом єдиного радянського простору перед молодими суверенними державами виникла проблема проникнення на світові ринки зі своїми товарами. Глибока ступінь їх глобалізації і вже існуюча структура привели до того, що молодим державам доводиться вступати в конкурентну боротьбу з більш економічно розвиненими країнами або об'єднаннями країн. При цьому держави, що знаходяться на шляху до ринкових реформ, мають витратити значні зусилля, концентруючи їх на окремих напрямках, найбільш доступних з огляду на існуючі умови господарювання. У цих умовах і виникає питання про конкурентоспроможність національної економіки як можливості реалізації конкурентних переваг країни на зовнішніх ринках.

З одного боку, конкурентоспроможність є однією з форм прояву об'єктивної економічної категорії - конкуренції, а проблема її підвищення звичайно розглядається в контексті розвитку міжнародних економічних відносин і просування країни на зовнішніх ринках. З іншого боку, внаслідок міжнародного розподілу праці і необхідності для всіх економік, незалежно від надбудовних чинників, виходу на ринки, економіки всіх країн номінально конкурентоспроможні.

Сучасне розуміння конкурентоспроможності національної економіки неможливе без вирішення цілого ряду методологічних проблем, пов'язаних, по-перше, із з'ясуванням самої суті конкуренції, по-друге, створенням чіткої, структурованої системи показників для її аналізу і, по-третє, з'ясуванням можливості їх використання з метою отримання моделі, придатної для комплексної оцінки конкурентоспроможності і прогнозування її динаміки.

Динаміка показників конкурентоспроможності національної економіки формується під впливом валютного курсу, який є важливим регулятором зовнішньоекономічних відносин і впливовим важелем у розвитку економіки, особливо української, у зв'язку із довготривалою загальною кризою і незавершеністю формування ринкової інфраструктури.

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується процесом глобалізації. Україна бере участь у сучасних процесах глобалізації як невід'ємна складова світової економіки. Але цей об'єктивний процес відбувається досить повільно, супроводжується значним ускладненням та загостренням суперечностей.

Вітчизняна економіка ще має пройти тривалий шлях ефективного інтегрування у системі міжнародного поділу праці і товарообміну, подолати певні технологічні та інші перешкоди на цьому шляху, вирішити проблеми здійснення прогресивних структурних зрушень, це зокрема передбачає посилення уваги до раціональної організації зовнішньоекономічних зв'язків нашої країни, забезпечення їх динамічного зростання і оптимізації в умовах глобалізації.

Використання вигод від участі у міжнародному поділі праці дозволяє кожній країні постійно підвищувати свою економічну ефективність і результативність, даючи їй можливість зосереджуватись на виробництві тих товарів та послуг, по яких вона має переваги у конкурентоспроможності у порівнянні з іншими країнами. Збільшення частки країни у світовому експорті спричиняє покращення її економічного стану, якщо зростання експорту продукції галузей з високою продуктивністю супроводжується підвищенням питомої ваги цієї продукції в загальному обсязі виробництва даної країни.

Проте важлива не стільки частка країни у світовому експорті, скільки те, що саме країна експортує. Перехід на експорт більш складних наукомістких товарів підтримує зростання продуктивності у країні, навіть якщо обсяг експорту зростає повільно.

У зв'язку з цим не можна визначити раціональною структуру вітчизняного експорту, в якому домінують сировина та продукція з низьким рівнем переробки. Експортний профіль України визначають продукти з низькою часткою доданої вартості, а також товари, випуск яких пов'язаний з шкідливим, екологічно небезпечним виробництвом (продукція чорної металургії та основної хімії).

Подібна експортна спеціалізація України склалася ще за радянських часів, певною мірою визначалася наявністю відповідних природних ресурсів (вугілля, залізна і марганцева руда тощо). До того ж виробництво та експортування цих товарів є значно більш простою справою, ніж виробництво і реалізація на зовнішньому ринку продукції високотехнологічних галузей економіки. Цим зумовлена переважно сировинна спрямованість вітчизняного експорту, що призводить до невігідних пропорцій міжнародного товарообміну.

Рівень розвитку продуктивних сил – один з вирішальних чинників, які насамперед сприяють підвищенню ефективності участі України у системі міжнародного поділу праці і міжнародному товарообміні. За кількісними характеристиками виробничого науково-технічного та інтелектуального потенціалу наша країна може бути гідним партнером світогосподарських взаємовідносинах. За сприятливих умов цей потенціал дозволяє послідовно вирішувати завдання оптимізації її зовнішньогосподарських зв'язків.

Крім того, розв'язанню цього завдання сприяють такі об'єктивні чинники, як багаті природні ресурси, вигідне географічне положення нашої країни, наявність необхідної інфраструктури, що обслуговує зовнішньоекономічні зв'язки тощо. Проте націленість України на більш ефективне включення у систему міжнародного поділу праці і світового товарообміну в умовах глобалізації потребує здійснення прогресивної структурної перебудови економіки і відповідного реформування її орієнтованого на експорт сектора.

Основу цього сектору, крім традиційних галузей видобувної та металургійної промисловості, які виступають зараз основним джерелом валютних надходжень від експорту, можуть скласти високотехнологічні, наукомісткі галузі, пов'язані зі створенням, зокрема, нових поколінь літаків, ракетноносіїв, створенням нових матеріалів, розвитком електрозварювального виробництва, рівень яких не поступається кращим закордонним аналогам. За даними світового банку, щодо розвитку науки і технологій Україна посідає досить високе місце, що виступає необхідною передумовою для її прогресивної переорієнтації з експорту сировинних матеріалів на готову наукомістку продукцію та на нові технології.

Значний експортний та конкурентний потенціал мають також галузі агропромислового комплексу, модернізація яких спроможна вивести наше сільське господарство до складу високоефективних галузей, які поряд з іншими визначатимуть економічний профіль України у системі міжнародного поділу праці. При цьому розширення експортної орієнтації сільськогосподарського виробництва може стати одним з основних факторів економічного зростання галузі та підвищення конкурентоспроможності її продукції.

Нарешті, необхідно краще використовувати вигідне географічне положення України. Транзитні перевезення вантажів, використання створеної мережі нафто- і газопроводів виступають також суттєвим джерелом валютних надходжень. Біля двох десятків європейських країн отримують газ, що надходить через українські газові магістралі. Але існуюча система газопроводів потребує значного оновлення та нарощення потужностей, оскільки 17% газопровідної мережі вже відпрацювали свій строк, а 15% наближаються до нього.

Разом з тим необхідно здійснювати додаткове більш глибоке обґрунтування наших зовнішньоекономічних пріоритетів, зумовлених розгортанням процесів глобалізації світової економіки.

За цих обставин важливою умовою зміцнення позицій України на світових ринках є коригування її зовнішньоекономічної політики у напрямку створення конкурентоспроможних транснаціональних корпорацій, озброєних

технологіями стратегічного маркетингу на глобальному ринку. Державна підтримка таких високотехнологічних корпорацій об'єктивно необхідна для реалізації великих коопераційних проєктів. Специфіка ефективної міжнародної спеціалізації України теж вимагає розробки обґрунтованих маркетингових програм та організації державної підтримки щодо створення міжнародних конкурентних переваг для вітчизняних товарів на світових ринках.

Україна, на думку автора, має адаптувати і розвинути у контексті сучасних правил міжнародної економічної поведінки такі інструменти заохочування експорту як субсидування, кредитування і страхування експортно-імпортних операцій, податкові пільги, активізуючи участь держави у розробці і просуванні конкурентоспроможних товарів і послуг шляхом довгострокових капіталовкладень у спеціальні експортні виробництва, спрямовані на розвиток експорту валютного регулювання, організаційно-технічного сприяння.

6.3. Механізми інституціональної взаємодії національної економіки зі світовим господарством в умовах глобальної конкуренції

У дисертації акцентовано увагу на тому, що в системі регулювання зовнішньої торгівлі більшості країн світу важливу роль відіграє стимулювання національних експортерів, склад і співвідношення численних інструментів якого залежить від рівня їх економічного розвитку та інтегрованості у світогосподарську систему, експортного потенціалу, ступеня і стилю втручання держави у зовнішньоекономічну діяльність.

Встановлено, що реалізація *стратегії забезпечення національної конкурентоспроможності* має здійснюватися у принципово нових економічних, політичних, правових, інформаційних і соціальних умовах з урахуванням дії основних рушійних сил: розвитку глобалізації як всеохоплюючого процесу та посилення глобальної конкуренції; інтенсифікації процесу формування глобального попиту і пропозиції; формування глобальної фінансової системи й інформаційної мережі, створення інтегрованих блоків країн та регіональних угруповань.

Розглядаючи середньострокові перспективи, відзначено, що найбільш істотні ризики стійкого зростання в основному пов'язані з країнами із розвиненою економікою, зокрема: зниження рівня суспільної підтримки реструктуризації фінансового сектора; погіршення стану державних фінансів в зв'язку з реалізацією антикризових програм (зокрема, в щодо підтримки фінансового сектора).

Доведено, що найважливішим завданням у 2010 році залишатиметься забезпечення рівноваги між підтримкою економіки та поступовим скороченням нетрадиційних заходів (фінансових та грошово-кредитних) антикризового регулювання. Подальше відновлення світової економіки буде відбуватись повільно, заходи державної антикризової політики скоротяться, а відновлення заощаджень домашніх господарств гальмуватиметься високим рівнем безробіття.

З метою підвищення конкурентоспроможності та економічного зростання країни в умовах глобального конкурентного розвитку ***розроблено механізм інституціональної взаємодії національної економіки зі світовим господарством в умовах глобальної конкуренції***, основою формування якого є структуровизначальні тенденції глобалізації (рис. 6.1).

Зроблено висновок, що в світовій економіці посилюються дії ризиків фінансової стабільності, до яких слід віднести ризики бюджетної кризи, пов'язані з зростанням державних боргів; проблеми виникнення другої хвилі кризи, пов'язаної з ринками державних цінних паперів (облігацій) в зв'язку із підвищенням рівня державних запозичень, поглинанням ненадійних активів та зниженням довіри до світових валют; ризик гальмування економіки Китаю, що може стати шоком для міжнародних ринків капіталу, та як наслідок, виникнення ризику нераціонального розподілу капіталу, посилення його спекулятивного характеру.

Україна, на думку автора, має адаптувати і розвинути у контексті сучасних правил міжнародної економічної поведінки такі інструменти заохочування експорту як субсидування, кредитування і страхування експортно-імпортних операцій, податкові пільги, активізуючи участь держави у розробці і просуванні

конкурентоспроможних товарів і послуг шляхом довгострокових капіталовкладень у спеціальні експортні виробництва, спрямовані на розвиток експорту валютного регулювання, організаційно-технічного сприяння.

В комплексі економічних заходів щодо стимулювання зовнішньої торгівлі України найбільш ефективним засобом є фінансове сприяння держави вітчизняним експортерам, в тому числі із залученням коштів державного бюджету, яке передбачає використання механізмів кредитування експорту, страхування експортних кредитів, надання державних гарантій.

При цьому заходи щодо стимулювання експорту за рахунок коштів держбюджету повинні відповідати нормам і вимогам СОТ, що визначають прийнятий в світовій практиці порядок надання державної підтримки експорту, а також враховувати узгоджені умови взаємодії України з цією авторитетною світовою організацією.

В рамках подальшого розвитку і удосконалення механізму фінансової підтримки вітчизняних експортерів доцільно вивчити питання щодо можливості кредитування за участю держави орієнтованих на експорт науково-дослідних та експериментальних робіт, освоєння наукоємної і високотехнологічної продукції, закупівлі обладнання для розвитку експортного виробництва (кредити та тривалий період в залежності від терміну окупності проектів), а також кредитування виробництва експортної продукції з тривалим циклом виготовлення, включаючи закупівлю сировини і матеріалів, які не виробляються в Україні.

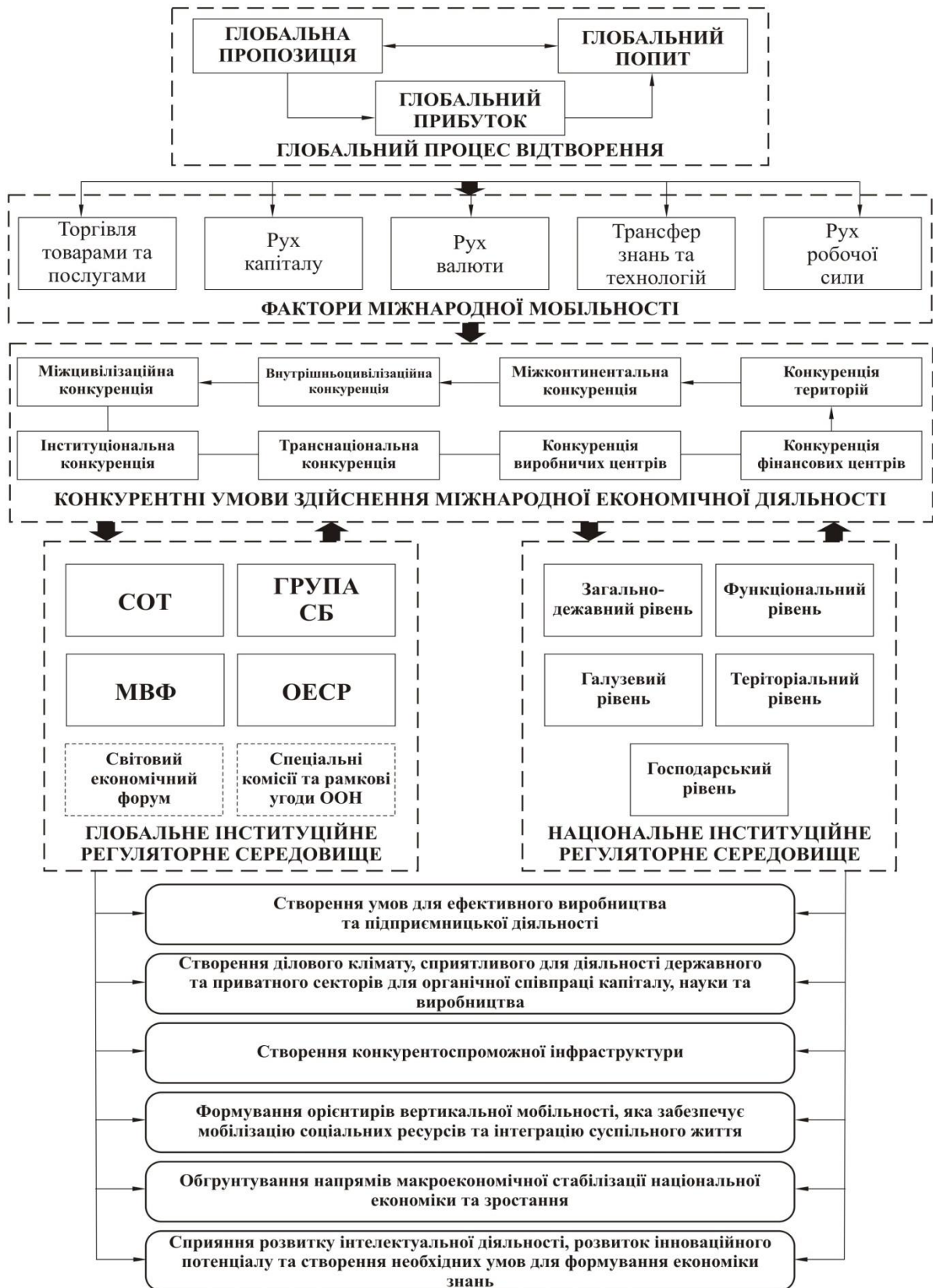

Рис. 6.1. Механізм інституціональної взаємодії національної економіки зі світовим господарством в умовах глобальної конкуренції

Враховуючи сучасний стан української економіки і актуальність проблем розвитку зовнішньоторговельного потенціалу країни, домінантними завданнями в галузі фінансового сприяння експорту є:

- надання державою гарантійних зобов'язань щодо кредитних ресурсів, які залучаються уповноваженими банками для забезпечення обіговими коштами виробництв і організацій, орієнтованих на експорт своєї продукції;
- надання державних гарантійних зобов'язань і страхування експортних кредитів від комерційних та політичних ризиків для забезпечення захисту експортерів.

Серед інших напрямків фінансового сприяння, що можуть спричинити значний стимулюючий вплив на вітчизняний експорт, доцільно розглянути можливість застосування на практиці наступних заходів:

- надання державних гарантій банкам, що фінансують експортні поставки на основі комерційного кредиту;
- забезпечення гарантій щодо кредитів для участі в міжнародних тендерах та торгах;
- страхування операцій з освоєння зовнішніх ринків;
- надання зв'язаних кредитів країнам-імпортерам української продукції (як це практикують Ексімбанки Німеччини, Японії та інших країн).

Враховуючи хронічний дефіцит держбюджету, найбільш доцільним на сучасному етапі, на нашу думку, є здійснення, насамперед, заходів із стимулювання вітчизняного машинотехнічного експорту.

З метою організації системи страхування експортних кредитів і надання державних гарантій назріла потреба створення в країні спеціального експортно-імпортного товариства. Такі товариства з допомогою механізму перерозподілу ризиків серед страхових компаній (в т.ч. і закордонних) змогли б підвищити вірогідність повернення державних експортних кредитів, а також забезпечити поповнення власних коштів, які в майбутньому можна було б використати для експортного страхування в умовах обмеженої державної підтримки, а потім і взагалі без неї.

Одним із найважливіших напрямків підтримки експорту, особливо товарів з високим ступенем обробки, є використання важелів податкового регулювання. В зв'язку з цим в процесі удосконалення діючої податкової системи України в напрямку підсилення її стимулюючого впливу на вітчизняних продуцентів доцільно вивчити та апробувати можливі форми податкового заохочення експортерів для внесення відповідних коректив у існуючі законодавчі акти, в тому числі:

- відміна ПДВ на вироби, що виготовляються з ліцензіями як для зовнішнього, так і внутрішнього ринку. Без цього, як правило, ліцензійна продукція машинобудування не стане конкурентоспроможною (в порівнянні з витратами виробництва у ліцензіара українське підприємство - ліцензіат несе додаткові витрати зі сплати ПДВ та мита на імпортні комплектуючі);

- розробка комплексу заходів щодо зниження непрямого оподаткування експорту послуг і приведення механізму регулювання його у відповідність з вимогами СОТ;

- звільнення експортерів від сплати податку на рекламу експортних товарів;

- зниження розмірів державного мита при розгляданні в арбітражних судах позовів, пов'язаних з виробництвом та наступним експортом товарів і послуг.

В подальшому в міру покращання економічної ситуації в країні, з'явиться можливість вжиття ряду заходів, спрямованих на укріплення закордонної інфраструктури зі збуту та обслуговування експортного устаткування (створення збутових фірм, дилерської мережі, сервісних центрів тощо).

Крім того, доцільно дослідити можливості стимулювання використання промислового устаткування для виробництва експортної продукції шляхом зниження ставки податку на майно чи за допомогою його часткової компенсації через зменшення інших обов'язкових платежів.

На сучасному етапі економічних перетворень важливого значення набувають цілеспрямовані зусилля держави щодо удосконалення нормативної

бази, організаційного та іншого забезпечення експортної діяльності українських продуцентів.

З послабленням втручання держави у підприємницьку діяльність, в тому числі в сферу зовнішньої торгівлі, істотно збільшується роль посередницьких (неадміністративних) форм її участі в реалізації загальнонаціональних цілей і задач в цій галузі.

Проблема розвитку та реалізації зовнішньоторговельного потенціалу України вимагає також докорінного поліпшення інформаційного забезпечення зовнішньоторговельної діяльності. Першочерговим завданням в цьому напрямку є створення системи зовнішньоторговельної інформації.

Для ефективного функціонування даної системи буде потрібно сформувати розгалужену мережу інформаційно-консультативних служб, які змогли б забезпечити оперативне надання зовнішньоторговельної інформації у зручній для клієнта формі.

Серед найбільш актуальних і перспективних проектів в галузі інформаційного забезпечення експорту можна виділити наступні:

- створення Українського інформаційно-консалтингового центру сприяння експорту, в якому концентрувалася б повна база даних українських підприємств та їх торгових партнерів з питань комерційних заявок і пропозицій, нормативно-правових та законодавчих актів, з метою надання послуг суб'єктам господарської діяльності в сфері експорту;
- створення Українського інформаційного центру СОТ щодо стандартизації, сертифікації і технічних бар'єрів у торгівлі;
- створення і розвиток системи інформатизації щодо сучасних досягнень української та закордонної науки і техніки, передового виробничого і підприємницького досвіду з використанням можливостей науково-дослідних центрів та українських закордонних установ;
- створення автоматизованої системи інформаційно-аналітичного забезпечення з питань зовнішньоторговельних зв'язків України з іншими країнами на основі запровадження аналітичних програмних систем нової

генерації, які можна охарактеризувати як системи інтелектуального аналізу даних для підтримки аналітичних розробок.

Для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках великого значення набуває організація в країні ефективної системи сертифікації експортної продукції. Наприклад, як варіант, можна рекомендувати створення в країні державної інспекції з якості експортних та імпортованих товарів. Ця установа змогла б не тільки служити бар'єром на шляху проникнення недоброякісної продукції на зовнішні ринки, але і сприяла б випуску конкурентоспроможної продукції з урахуванням сучасних вимог іноземних споживачів до її якості.

Важливим аспектом цієї діяльності є участь України в роботі міжнародних та регіональних організацій із сертифікації з метою взаємного визнання результатів оглядів та тестування експортованої продукції.

На основі дослідження і узагальнення світогосподарського досвіду обґрунтовано, що головним критерієм ефективності державної регулятивної системи є її здатність не тільки забезпечувати залучення і раціональне використання іноземних інвестицій у необхідних обсягах, а й сприяти становленню структурно збалансованої національної економіки через формування прогресивних довгострокових тенденцій. Для формування сприятливого підприємницького клімату та іміджу України необхідно розвивати селективне регулювання іноземних інвестицій з використанням апробованих у світогосподарській практиці організаційно-економічних форм – вільних (спеціальних) економічних зон, територій пріоритетного розвитку, кластерів. При цьому визначальними, на думку автора, є законодавчо-нормативна урегульованість, стабільність та передбачуваність змін.

В сучасних геополітичних і гео економічних умовах розвитку Україні необхідно методологічно впорядкувати і відповідно стратегічним національним інтересам активізувати організаційно-правовий державний вплив на участь у регіональних та субрегіональних інтеграційних угрупованнях – СНД (СЄП), ОЧЕС, ГУАМ, погоджуючи його з принципами та нормами міжнародних економічних організацій глобального типу.

В сучасних взаємовідносинах України з ЄС важливо мотивувати та інституалізувати зростаючі торговельно-економічні зв'язки. Стратегія виходу на євроринок певний час поєднуватиме сировинно-енергетичний напрям з проникненням і закріпленням на ринках високотехнологічної продукції, для чого потрібна системна діагностика українських товарів і послуг у реально і потенційно конкурентоспроможних галузях. Запропонований Україні десятирічний формат "сусідства з ЄС" має оцінюватись в якості не бар'єру її євроінтеграційним устремлінням, а певного адаптаційного періоду (зона вільної торгівлі) для українських товаровиробників. У подальшому уможлиблюється масштабне інвестиційно-виробниче співробітництво, соціально-економічна гармонізація для асоційованого і повного членства України в ЄС.

Інтеграційна політика України як прагматично (безпосереднє сусідство, об'єктивно обумовлені виробничо-коопераційні і торговельні взаємозв'язки, схожість споживчих уподобань), так і загальноцивілізаційно (спільний етнос, ментальність та історично обумовлена перспектива) має враховувати потенціал розвитку співробітництва з СНД – у російському напрямі на основі інтенсифікації та раціоналізації еквівалентного і прогнозованого торговельно-економічного обміну.

В умовах формування континентальних і міжконтинентальних центрів економічного розвитку і впливу із консолідованим протекціонізмом та експансією на основі наднаціональної інституалізації, Україні потрібні нові підходи та ініціативи, орієнтовані на прогресуючий і безпечний національний розвиток у середовищі, де виникають системні недоліки інерційного міжнародного економічного порядку, а відставання державного регулювання від глобальної ринкової практики стає все очевиднішим.

Як суб'єкт міжнародних економічних відносин Україна має свідомо входити до системи світогосподарських зв'язків з метою як найефективного використання усіх їхніх можливостей та підвищення рівня конкурентоспроможності.

З метою підвищення рівня національної конкурентоспроможності України, запропоновано *систему державного регулювання міжнародної економічної діяльності країни за такими напрямками:*

- збільшення ВВП на душу населення,
- посилення науково та освітнього потенціалу нації,
- формування попиту на високотехнологічну продукцію,
- стимулювання впровадження та фінансування інноваційних проектів та посилення інституціонально-регуляторної бази.

З урахуванням виявлених резервів та диспропорцій в економічному розвитку України, запропоновано *пріоритети забезпечення конкурентоспроможності на рівні країни*, які базуються на принципі продуктивності використання ресурсів з реалізацією наступних напрямів:

- мобілізація резервів використання техніко-технологічних ресурсів за рахунок;
- активізації інноваційної діяльності підприємницького сектору; обґрунтування оптимального співвідношення обсягу експорту та імпорту в контексті збільшення обсягів експортної продукції з вищою доданою вартістю;
- впровадження вищезазначених напрямів повинно здійснюватися послідовно від факторно-орієнтованої до інноваційної економіки знань.

Література до розділу 6

1. Аврашков, Л. Я. Эффективность бизнеса в условиях кризисных явлений рыночной экономики / Л. Я. Аврашков // Аудитор. – 2009. - № 6. – С. 41 – 43.
2. Азроянц Эдуард Арсеньевич. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? : Современ. тенденции мирового развития и полит. амбиции / Эдуард Азроянц. - М. : Новый век, 2002. - 414 с.
3. Амоша Александр Иванович. Каноны рынка и законы экономики / А. И. Амоша, Е. Т. Иванов ; НАН Украины; Ин-т экономики пром-сти. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. - Кн. 2 : Процесс производства. - 1999. - 518 с.
4. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації / Л. Л. Антонюк - Київ: КНЕУ, 2004. - 275 с.
5. Архипов, В. Я. Мировой финансовый кризис: сценарии развития / В. Я. Архипов // Финансы. -2009. - № 4. – С. 63 –65.
6. Барановський О.І. Сутність та різновиди фінансових криз / О.І. Барановський // Фінанси України. – 2009. - №5. – с. 3-20.
7. Барановський О.І. Сутність та різновиди фінансових криз / О.І. Барановський // Фінанси України. – 2009. - №6. – с. 3-13.
8. Барановський О.І. Сутність та різновиди фінансових криз / О.І. Барановський // Фінанси України. – 2009. - №8. – с. 19-31.
9. Басюк А. Истоки и последствия мирового ипотечного кризиса / А. Басюк, В.А. Кравченко // Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, сталі економічне зростання: праці восьмої міжнар. наук. конф. студ. та молодих учених. - Донецьк, 2007. - Ч.3. - С. 33-35
10. Бекарев. А. А. Финансовая эпидемия: основные причины современного кризиса кроются в самой структуре мировой экономики / А. А. Бекарев // Эко. -2009. - № 1. – С. 14 – 19.
11. Бирюков, С. Мировой кризис и страны Европы / С. Бирюков // Свободная мысль. – 2009. - № 8. – С. 39 – 52.

12. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. — К.: Основи, 2003. — 240 с.
13. Бураковський, І. В. Глобальна фінансова криза: уроки для світу та України [Текст] / І. В. Бураковський, О. В. Плотніков. - Харків : Фоліо, 2009. - 299 с.
14. Бурлай Т. Прогнозная эконометрическая модель для оценки изменений реального ВВП Украины с учетом потенциальных шоковых влияний / Т. Бурлай // Экономист. – 2009. - №6. – с. 62-68.
15. Бухарин, Н. Мировой кризис и страны Центрально-Восточной Европы / Н. Бухарин // Свободная мысль. – 2009. - № 1. – С. 45 – 54.
16. Возна Людмила Юрїївна. Особливості циклічності в розвитку економіки України на сучасному етапі : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. Наук: 08.01.01 / Л.Ю. Возна; Ін-т економіки. - К., 2001. - 20 с.
17. Воронов, Ю. П. Теоретический анализ причин кризиса / Ю. П. Воронов // Эко. - 2009. -№ 3. –С. 65 – 88.
18. Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ. [Текст] / Гальчинський А. Геєць В., Кінах А., Семиноженко В.. — К.: Знання України, 2002. — С. 324.
19. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання. — К.: Форт, 2000.
20. Головин М. Влияние финансовой глобализации на денежно-кредитную политику: теоретические аспекты и реакция на финансовые кризисы / М. Головин // Фінанси України. – 2009. - №7. – с. 3-19
21. Глобализация и экономическое развитие: национальный аспект / [Ю. В. Макогон, В. В. Дергачева, Е. А. Пашко, П. А. Фильянов] - Донецк : ДонНУ, 2006. - 260 с.
22. Голубцова, В. Г. Бюджетная политика в условиях финансового кризиса / В. Г. Голубцова // Финансы. – 2009. - № 9. – С. 6 – 12.
23. Горбатов Валерий Миронович. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса / В. М. Горбатов - Харьков: ИНЖЭК, 2006. - 591 с.

24. Григорьев, Л. Финансовый кризис – 2008: вхождение в мировую рецессию / Л. Григорьев // Вопросы экономики. – 2008. - № 12. – С. 27 – 45.
25. Губський Б. В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. — К., 1998. — С. 389.
26. Гугля Ольга Сергеевна. Моделирование процессов управления предприятием в условиях циклических изменений рыночной среды : дис.канд. экон. наук 08.00.11 / - Донецк, 2007. - 161 с.
27. Гузенко І. Глобалізація науково-технічного розвитку та проблеми міжнародної технологічної безпеки України / Гузенко І. // Глобалізація і безпека розвитку / Під ред. О. Г. Білоруса, Д. Г. Лук'яненка. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 404—410.
28. Делягин М. Г. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. — М.: Инфра-М, 2000. — 300 с.
29. Дергачова В.В. Міжнародна конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації : дис. на здоб. наук. ступ. д-ра экон. наук: 08.00.02 / Вікторія Вікторівна Дергачова. - Донецьк, 2007. - 550 с.
30. Динкевич, А. И. Мировой финансово-экономический кризис: опыт структурно-функционального анализа / А. И. Динкевич // Деньги и кредит. – 2009. - № 10. – С. 23 – 30.
31. Динаміка зростання та ризику нестабільності економіки України в 2008 році / [Я. А. Жаліло та ін. ; за заг. ред. В. Є. Воротініна] ; Національний ін-т стратег. дослідж. - Київ: НІСД, 2008. - 106 с.
32. Довбенко М. В. Криза економіки / М. В. Довбенко. - Київ : Академія, 2009. - 303 с.
33. Долан Эдвин Дж. Макроэкономика / Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. - СПб. : СПб. оркестр, 1994. - 412 с.
34. Егорова Л.И. Экономическая интерпретация последствий "слабых сигналов" кризисного характера / Л.И. Егорова // Праці вузівської конференції професорсько-викладацького складу та студентів за підсумками науково-дослідницької роботи: Економіка підприємства, менеджмент, маркетинг,

міжнародна економіка, управління трудовими ресурсами, кількісні методи: (Донецьк, квіт. 2003 р.). - Донецьк, 2003. - С.101-105.

35. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / [Я. А. Жаліло, О. С. Бабанін, Я. В. Белінська та ін.] ; Нац. ін-т стратег. дослідж. - Київ : НІСД, 2009. - 141 с.

36. Жиляєв, Ігор Борисович. Платіжна криза в Україні: стан, тенденції та шляхи подолання / І. Б. Жиляєв. - К. : Громад. контроль, 2005. - Ч. 4 : Циклічність немонетарної економіки. - 2005. - 58 с.

37. Жуков, Е. Ф. Ипотечный кризис в США и его социально-экономические последствия / Е. Ф. Жуков // Финансы. - 2009. - № 4. - С. 60 - 62.

38. Економічний простір: зб. наук. пр. / [редкол.: Ю. В. Орловська (голов. ред.) та ін.] ; Придніпровська держ. акад. буд-ва та архіт. та ін. - Дніпропетровськ : ПДАБА, 2009. - № 26. - 2009. - 299 с.

39. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : зб. наук пр. / [редкол.: О. І. Черевко (відп. ред.) та ін.] ; Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. - Х. : ХДУХТ, 2005-. - Вип. 1(5) : у 2 т., Т. 1. - 2007. - 560 с.

40. Іваненко, І. А. Ринок єврооблігацій в умовах фінансової глобалізації: дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук : 08.00.02 / Іваненко Ірина Анатоліївна ; наук. кер. О. Б. Чернега ; Донецький нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського. - Донецьк, 2008. - 262 арк.

41. Іванюта Світлана Миколаївна. Антикризове управління : навч. посіб. для студ. вузів / С. М. Іванюта ; Держ. комітет статистики України ; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту. - К. : Центр учбової л-ри, 2007. - 287 с.

42. Івченко, Ірина Юріївна. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій : Навч. посіб. для студ. вузів / І. Ю. Івченко. - К. : ЦУЛ, 2007. - 343 с.

43. Иноземцев, В. Кризис: природа и перспективы / В. Иноземцев // Свободная мысль. - 2009. - № 7. - С. 95 - 108.

44. Игольников А. Пути преодоления кризисных явлений в экономике Украины / А. Игольников, З. Коровина // Экономика Украины. - 2002. - №12. - С.51-56.
45. Загородній, А. Г. Фінансово-економічний словник [Текст] / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. - К. : Знання, 2007. - 1072 с.
46. Карбау, Роберт. Міжнародна економіка : [Підручник] / Роберт Карбау ; Пер. с англ. Р. Косодія. - 7-е вид. - Суми : Козац. вал, 2004. - 651 с.
47. Кашин, В. А. Мировой финансовый кризис: причины и последствия / В. А. Кашин // Финансы. – 2009. - № 1. – С. 14 – 19.
48. Ковалёв В.В. Методы предупреждения валютно-финансовых кризисов / В.В. Ковалёв // Банковское дело. - 2005. - №2.-с. 43-46.
49. Колмыкова Л. И. Фундаментальный анализ финансовых рынков / Л. И. Колмыкова ; [Междунар. акад. бирж. торговли "Форекс Клуб"]. - 2-е изд. - Москва [и др.] : Питер, 2009. - 281 с.
50. Кондратьев Николай Дмитриевич. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения : Избр. тр. / Н. Д. Кондратьев - М. : Экономика, 2002. - 767 с.
51. Кочура Євген Віталійович. Моделювання макроекономічної динаміки : [Навч. посіб. для студ. вузів] / Є. В. Кочура, В. М. Косарев ; Дніпропетр. ун-т економіки і права. - К. : Центр навч. л-ри, 2003. - 235 с.
52. Криклій А.С. Банківська система України в умовах розбалансування фінансових ринків: реалії та очікування / А.С. Криклій // Економіка та держава. - 2008. - №4. - С.20-22.
53. Кругляк А.М. Роль держави в підвищенні ефективності антикризового управління економікою / А.М. Кругляк // Держава та регіони. - 2007. - №6. - С.73-80. - (Сер.: Економіка та підприємництво).
54. Кудинов, Анатолий Александрович. От кризиса к успеху : Практик. пособие / Кудинов А. А. - М. : Анкил, 2003. - 311 с.
55. Кузьминов Сергій Васильович. Трансакційні витрати: механізм формування та впливу на економічну циклічність : Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. Наук: 08.01.01 / С.В. Кузьминов. - Донецьк, 2001. - 19 с.

56. Кулешов, В. В. Финансово-экономический кризис: нынешняя ситуация и условия выхода / В. В. Кулешов // Эко. – 2009. - № 9. – С. 3 – 21.
57. Кураташвили А.А. Мировой финансово-экономический кризис и проблемы институционального обеспечения социальной ориентации рыночной экономики / А. А. Кураташвили // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. пр. - К., 2009. - Вип. 19. - С. 130-134.
58. Кушлин, В. Факторы экономического кризиса и базис его преодоления / В. Кушлин // Экономист. – 2009. - № 3. – С. 3 – 11.
59. Линдблом Чарльз Э. Политика и рынки: политико-экономические системы мира / Чарльз Э. Линдблом ; [пер. с англ. А. И. Петренко и др.]. - М. : Ин-т комплекс. стратег. исслед., 2005. - 446 с.
60. Малик О.С. Последствия мирового ипотечного кризиса для Украины / О.С. Малик, В.В. Пилипенко // Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, сталі економічне зростання: праці восьмої міжнар. наук. конф. студ. та молодих учених. - Донецьк, 2007. - Ч.3. - С. 183-185.
61. Макогон Ю.В. К новой модели торгово-экономических отношений / Ю.В. Макогон // Діловий вісн. - 2002. - №3(94). - С.14-15.
62. Макогон Ю.В. Стратегическое управление : Курс лекций / Ю.В. Макогон, С.В. Громенкова. - Донецк : ДонНУ, 2003. - 206с.
63. Макогон Ю.В. Глобализация и Украина в мировой экономике: Учебник / Ю.В. Макогон, Т.В. Орехова. - Донецк : ДонНУ, 2004. - 478с.
64. Макогон Ю.В. Механизм формирования новой региональной политики в условиях интеграционных процессов в мировой экономике / Ю.В. Макогон // Проблемы развития внешнеэкономических связей привлечения иностранных инвестиций: Региональный аспект. - Донецк, 2005. - Ч.1. - С. 10-26.
65. Макогон Ю.В. Глобализация и экономическое развитие: национальный аспект / Ю.В. Макогон, В.В. Дергачева, Е.А. Пашко, П.А. Фильянов. - Донецк : ДонНУ, 2006. - 260с.

66. Макогон Ю.В. Кризис мировых рынков и внешние экономические связи Украины / Ю.В. Макогон // Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових співробітників і аспірантів Донецького національного університету за підсумками науково-дослідної роботи за 2007-2008 рр. - Донецьк, 2009. - Т.2. - С. 259-260. - (Суспільно-гуманітарні науки).

67. Макогон Ю. Стратегия выхода экономики Украины из кризиса / Ю. Макогон // Экономист. - 2009. - №6. - С. 28-32.

68. Макушкин, А. О сценариях развития мирового экономического кризиса / А. Макушкин // Международная жизнь. - 2009. - № 4. - С. 56 – 62.

69. Маслій, В.В. Фінансова статистика: навч. посіб. для студ. вузів / В. В. Маслій ; Тернопільський нац. екон. ун-т. - Тернопіль : Карт-бланш, 2007. - 298 с.

70. Масурашвили, И. Мировой финансовый кризис / И. Масурашвили // Эко. – 2009. - № 8. – С. 77 – 82.

71. Механизмы и модели управления кризисными ситуациями / [Т. С. Клебанова, В. И. Грачев, Е. В. Раевнева и др.] ; под ред. Клебановой Т. С. ; Нац. акад. наук Украины ; Науч.-исслед. центр индустр. пробл. развития. - Х. : ИНЖЕК, 2007. - 197 с.

72. Мир после кризиса. Глобальные тенденции-2025: меняющийся мир: доклад Национального разведывательного совета США / [под ред. Г. Павловского]. - Москва : Европа, 2009. - 184 с.

73. Миронов, В. В. Цепная реакция финансового кризиса: обзор мировой экономики. / В. В. Миронов // Банковское дело. – 2008. - № 11. – С. 22 – 26.

74. Мочерний С. В. Основи економічної теорії / С. В. Мочерний, С. А. Єрохін, Л. О. Каніщенко - К. : Академія, 2002. - 472 с.

75. Новоселова, Л. КНР: инвестиции в преодолении кризиса / Л. Новоселова // Российский экономический журнал. – 2009. - № 1 – 2. – С. 61 – 73.

76. Орловська Ю.В. Підвищення міжнародної конкурентоспроможності підприємств України за рахунок використання інноваційного продукту / Орловська Ю.В., Проскуріна В.Є. // Економічний простір. – 2008. № 14 – С. 5-12.
77. Орловська Ю.В., Кобзар Н.І., Варламова О.А., Зайченко О.О., Дугінець Г.В. Глобалізаційні впливи на регіональну економічну політику держав / Придніпровська держ. академія будівництва та архітектури / Ю.В.Орловська (ред.). — Д.: Наука і освіта, 2005. — 213с
78. Паливода К. Загроза фінансової кризи в Україні в контексті порівняння з Казахстаном / К. Паливода, П. Гайдуцький // Економіст. - 2008. - №1. - С. 17.
79. Попов Ринад Александрович. Антикризисное управление : Учеб. для студентов вузов / Р. А. Попов. - М. : Высш. шк., 2003. - 429 с.
80. Попрозман Н.В. Організація і умови адаптації організаційно-управлінських рішень до економічних циклів / Н. В. Попрозман // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць. - К., 2008. - Вип. 11(90). - С. 131-137.
81. Потапов М. А. Экономика современной Азии/ М. А. Потапов, А. И. Салицкий, А. В. Шахматов. - Москва : Междунар. отношения, 2008. - 254 с.
82. Портер М. Конкуренция: Пер с англ. — М.: Издательский дом «Вильямс», 1993. — 495 с.
83. Паламарчук Г. М. Конкурентна політика в перехідній економіці / Паламарчук Г. М. // Актуальні проблеми економіки. — 2001. — № 3—4. — С. 20—26.
84. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения: Сборник соч.: В 5 т. — М.: Госполитиздат, 1941. — Т. 1. — 280 с.
85. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции. — М.: Прогресс. 1986. — 471 с.
86. Реалії економічної кризи: чи є підстави для оптимізму? / [Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, О. С. Бабанін та ін.] ; Нац. ін-т стратег. дослідж. - Київ : НІСД, 2009. - 123 с.

87. Селицкая, Н. М. Типы антикризисной политики / Н. М. Селицкая // Эко. – 2009. - № 6. – С. 23 – 37.
88. Семкова Л.В. Міжнародна економічна діяльність країн в умовах глобального інвестиційного співробітництва / Семкова Л.В. // Проблемы и перспективы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. - Сборник научных трудов. 1 часть. Донецк: ДонНУ, 2009. – С. 458-462
89. Семкова Л.В. Стратегічні пріоритети підвищення конкурентоспроможності національної економіки / Семкова Л.В. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. Часть 2. Донецк: ДонНУ, 2008. - С. 882-886.
90. Семкова Л.В. Міжнародна економічна діяльність країни в умовах глобального фінансового конкурентного розвитку / Семкова Л.В. // Фінансова система України. Збірник наукових праць. - Острог: Видавництво «Національний університет „Острозька академія”, 2008. -Випуск 10. -Ч.1.- С. 501-508.
91. Семкова Л.В. Позичування національної економіки у глобалізуючому світовому фінансовому просторі / Семкова Л.В., Сиволап Л.А. // Економічний простір: Збірник наукових праць. - № 14. -Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. - С.27-35.
92. Семкова Л.В. Інвестиційне позиціонування України на світовому фінансовому ринку / Семкова Л.В., Сиволап Л.А. // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль: «Економічна думка» ТНЕУ. №5, 2008. – С. 159-163.
93. Семкова Л.В. Міжнародна економічна діяльність підприємств Донецької області з країнами ЄС в 2007 році / Семкова Л.В., Сиволап Л.А. // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУУАМ. -Сборник научных трудов. Одесса-Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Одесса, РФ НИСИ в г. Донецк, 2008.- Том 1. - С. 387-390.

94. Семкова Л.В. Принципи формування в Україні конкурентоспроможної економіки: зовнішньоекономічний аспект / Семкова Л.В. // Вісник Хмельницького національного університету, № 4, Том 1 (93). Хмельницький, 2007. -С.184-187.

95. Семкова Л.В. Фінансовий аспект розвитку зовнішньоекономічної діяльності України на сучасному етапі / Семкова Л.В. // Фінансова система України. Збірник наукових праць. - Острог: Видавництво «Національний університет „Острозька академія”, 2007. - Випуск 9. - 4.4. - С.58-65.

96. Семкова Л.В. Методологічні підходи до визначення Балто-чорноморського бізнес-середовища у розвитку міжнародної економічної діяльності України / Семкова Л.В. // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. -Сборник научных трудов. – Ливадия-Донецк: ДонНУ, 2007.- С. 354-358.

97. Семкова Л.В. Макроекономічні показники розвитку міжнародної економічної діяльності України / Семкова Л.В. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. Часть 2. Донецк: ДонНУ, 2007. - С. 369-374.

98. Семкова Л.В. Интеграционные приоритеты экономики Украины в условиях глобализации / Семкова Л.В. // Вісник Донецького університету Серія В „Економіка і право, Донецьк: ДонНУ, 2006. - С.214-221.

99. Семкова Л.В. Удосконалення міжнародної маркетингової стратегії підприємства / Семкова Л.В. // Матеріали XI підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДГУ: Зб. наук. праць / За загал. редакцією К.В. Балабанова. - Маріуполь: МДГУ, 2009. - С. 100-102.

100. Семкова Л.В. Державне регулювання міжнародної економічної діяльності України в умовах глобалізації / Семкова Л.В. // Проблеми соціально-економічного розвитку регіонів в контексті сучасних процесів міжнародної інтеграції. Збірник наукових праць. - Херсон: ПП Вишемирський, 2008. -С. 151-15.

101. Семкова Л.В. Принципи формування в Україні конкурентоспроможної економіки / Семкова Л.В. // Матеріали X підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДГУ: Зб. наук, праць. - Маріуполь: МДГУ, 2008. - С. 80-82.
102. Семкова Л.В. Євроінтеграційний вектор розвитку міжнародної економічної діяльності України / Семкова Л.В. // Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Фінанси України». - Том 4. - Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. -С. 83-86.
103. Сенчагов, В. К. Финансовый кризис: механизм преодоления / В. К. Сенчагов // Эко. – 2009. - № 1. – С. 49 – 60.
104. Сивульський М.І. Національні особливості фінансової кризи. / М.І. Сивульський // Фінанси України. – 2009. - №7. – с. 3-19.
105. Ситник Л.С. Стан і перспективи кризис-менеджменту / Л.С. Ситник, І.Ф. Череповська // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Управление человеческими ресурсами: государство, регион, предприятие: Сб. науч. тр. - Донецк, 2004. - Т.2. - С. 193-199.
106. Сливоцький А. Міграція капіталу: як у замислах на кілька років випередити своїх конкурентів: Пер. з англ. — К.: Пульсари, 2001. — 296 с.
107. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Соцэкгиз, 1962. — 683 с.
108. Современное экономическое и социальное развитие: проблемы и перспективы: сб. науч. ст. / [редкол.: А. Н. Асаул (отв. ред.) и др.] ; Ин-т проблем эконом. возрождения. - Санкт-Петербург : АНО ИПЭВ, 2008. - Ч. 1. - 2008. - 315 с.
109. Смирнов, Е. Е. Антикризисная стратегии развития государства / Е. Е. Смирнов // Аудитор. – 2009. - № 6. – С. 11 – 15.
110. Ставицький А.В. Моделювання циклічності світової економіки / А.В. Ставицький // Фінанси України. – 2008. - №9. – С. 94-102.
111. Сухоруков, А. І. Фінансова безпека держави : навч. посіб. для студ. вищ. навчал. закладів / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк ; Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини "Україна", Рівненс. ін-т. - К. : Центр учбов. л-ри, 2007. - 192 с.

112. Суэтин, А. А. Финансовый кризис: оправдано ли вмешательство государства? / А. А. Суэтин // Аудитор. -2009. - № 3. – С. 54 – 63.
113. Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. праць / Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; Інститут конкурент. сусп-ва ; [редкол.: А. В. Шегда (відп. ред.) та ін.]. - Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2003 - . - Вип. 20. - 2009. - 298 с.
114. Туган-Барановский Михаил Иванович. Избранное : Период. пром. кризисы : История англ. кризисов. Общ. теория кризисов / РАН. Ин-т экономики ; Редкол.: Л. И. Абалкин (отв. ред.), Г. Н. Сорвина (сост.), Н. К. Фигуровская. - М. : Росспэн, 1997. - 574 с.
115. Тютюнник, А. В. Причины кризиса и сценарии выхода из него / А. В. Тютюнник // Деньги и кредит. – 2009. - № 10. – С. 31 – 33.
116. Унковська Тетяна Євгеніївна. Фінансова рівновага торговельного підприємства та шляхи її досягнення: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра екон. Наук: 08.07.05/. Т.Є. Унковська - К., 1997. - 36 с.
117. Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання, міжнародна наукова конференція студентів та молодих учених (9 ; 2008 ; Донецьк). Праці [Текст]: [в 5 ч.] / [редкол.: С. В. Беспалова (голова) та ін.]; Донецький нац. ун-т; Рада молодих учених екон. ф-ту; Інститут економіки пром-сті. - Донецьк: ДонНУ, 2008. - Ч. 4. - 2008. - 298 с.
118. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. — М.: Инфра-М, 2000. — 387 с.
119. Фінансова енциклопедія / [О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, І. Б. Заверуха та ін.] ; за заг. ред. О. П. Орлюк ; Академія прав. наук України. - Київ : Юрінком Інтер, 2008. - 470 с.
120. Флейчук М.І., Мокій А.І. Зовнішньо та внутрішньо-економічні передумови конкурентоспроможності економіки // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сб. науч.тр. – Донецк: ДонНУ, 2006. - С.860-866

121. Флейчук М.І. Макроекономічні критерії припливу портфельних інвестицій / Зелена книга: Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки 2007 Монографія. За ред. Рубана Ю.Г. К.: НІСД, 2007. – 538 с. С.271-278.

122. Флейчук М.І., Мокій А.І., Бабець І.Г. Врахування несприятливих внутрішніх і зовнішніх чинників соціально-економічного розвитку України. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. Ю.Г.Рубана. – К.: НІСД, 2008. – 744 с.– С.424-432

123. Фролов А. К прогнозированию и проектированию социально-политических последствий кризиса / А. Фролов // Рос. экон. журн. - 2009. - №3-4. - С. 64-77.

124. Хансен Э. Классики кейнсианства : В 2 т. : [Пер. с англ. / Предисл. и сост. А. Г. Худокормов]. - М. : Экономика, 1997. - Т. 1, Ч. 1 : К теории экономической динамики / Р. Харрод. Ч. 2 : Экономические циклы и национальный доход / Э. Хансен. - 1997. - 416 с.

125. Хансен Э. Классики кейнсианства : В 2 т. : [Пер. с англ. / Предисл. и сост. А. Г. Худокормов]. - М. : Экономика, 1997. - Т. 2. Ч. 3 - 4 : Экономические циклы и национальный доход / Э. Хансен. - 1997. - 431 с.

126. Хамел Г., Прахалад К. Конкурируя за будущее. — М.: Олимп-Бизнес, 2002. — 216 с.

127. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал. — М.: Прогресс, 1993. — 487 с.

128. Циклы воспроизводства капитала / [С. Н. Козьменко, Т. А. Васильева, И. Д. Складар и др.] - Сумы : Деловые перспективы, 2005. - 221 с.

129. Шелудько Н.М. Фінансові кризи на ринках, що розвиваються: теоретичні і емпіричні аспекти аналізу / Н.М. Шелудько // Фінанси України. – 2009. - №2. – с. 3-21.

130. Шульц Світлана Леонідівна. Циклічність соціально-економічного розвитку господарського комплексу великого міста: питання теорії і практики (на прикладі м. Львова) : Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. Наук: 08.10.01 / С.Л. Шульц - Л., 1997. - 27 с.

131. Шумпетер Йозеф А. История экономического анализа : В 3 т. / Йозеф А. Шумпетер; Пер. с англ. под. ред. В. С. Автономова ; С.-Петербург. ун-т экономики и финансов ; Высш. шк. экономики. - СПб. : Экон. шк. и др., 2004. - Т. 3 : [С 1890 по 1914 г. и далее]. - 2004. - XI, С. 989-1664.

132. Янковский, Н. А. Инновационные и классические теории катастроф и экономических кризисов / Н. А. Янковский, Ю. В. Макогон, А. М. Рябчин; - Донецк : ДонНУ, 2009. - 330 с.

133. Япония: смена модели экономического роста / [И.П. Лебедева, С.Б. Маркарьян, И.С. Тихоцкая и др. ; отв. ред. И.П. Лебедева, А.И. Кравцевич ; предисл. А.И. Кравцевич] ; АН СССР. Ин-т востоковедения. - М. : Наука, 1990. - 318 с.

INTERNET-ДЖЕРЕЛА:

134. Державний комітет статистики України <www.ukrstat.gov.ua>

135. Євростат <epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>

136. Статистична база МВФ <www.imf.org/external/data.htm>

137. Статистична база Світового банку <econ.worldbank.org>

138. Статистична база ОЕСР www.oecd.org/statsportal/0,3352,en_2825_293564_1_1_1_1_1_1,00.html

139. Aiginger K. (2002): The New European Model of the Reformed Welfare State', European Forum Working Paper 2/2002, Stanford University.

140. Balassa B. Intra — Industry Specialization: a Cress-Country Analysis // European Economic Review 30. — 1986. — KeBr. — № 1. — P. 27—42.

141. Bulding confident: Electronic commence and development. — New York and Geneva: United Nations. — 2000.

142. China and the knowledge Economy; Seiring the 21st Century / The World Bank and OECD, 2002.

143. Clobal Economic Prospects and Developing Countries. Washington. — 1997.

144. Closing the gap in education and technology / David de Ferranti, William F. Maloney, Carolina Sanchez-Paramo. World Bank. Latin American and Caribbean studies. Washington, 2002.
145. Cornelius P. K. et al. 2002. «Introduction». In The Global Competitiveness Report 2001—2002. New York: Oxford University Press for the World Economic Forum.
146. Denison Edvard F. Trends in American Economic Growth (1929—1982). — Washington: The Brookings Institution, 1990.
147. Development Data Group. The World Bank, Washington, 2003.
148. Doryan E. An Institutional Perspective of Competitiveness and Industrial Restructuring Policies in Developing Countries // Journal of Economic Issues. June 1993. № 2 — P. 10—15.
149. Eltis W., Higham D. Closing the UK Competitiveness Gap // National Institute Economic Review. November. 1995 — P. 37—46.
150. Erlich M., Hein J. The competitive position of us Exporters. — № 4. The conference Board. — 1996. — № 101. — P. 7—70.
151. European innovation Scoreboard 2003, SEC (2003) 1255 European Commission, Luxembourg, 2003.
152. European Commission (2002 a): The EU Economy 2002 Review, European Economy, No. 6, Brussels, 2002.
153. European Commission (2003b): 'Employment in Europe 2003', Brussels, 2003.
154. European Commission SEC (2002) 1299 European competitiveness report 2003 Commission staff working document. Italy, 2002.
155. European competitiveness report 2003 SEC (2003) 1299 Commission staff working document. Luxembourg, 2003.
156. Eurostat yearbook 2010. The statistical guide to Europe. Data 2008—2008. European Commission. Luxembourg, 2010.
157. Gordon R. J. (2002): Two Centuries of Economic Growth: Europe Chasing the American Frontier, paper prepared for the Economic History Workshop, Northwestern University, October 2002.

158. Hamel G. (2000) *Leading the Revolution*. Harvard Business School Press, Boston, Mass.
159. IMD. *World Competitiveness Yearbook. Methodology*. www.02.imd.ch/wcy/methodology.
160. Jorgenson D. W. Griliches. *The Explanation of Productivity Change* // *Review of Economic Studies*. — 1967. — № 34. — PP. 394—383.
161. Kanter R. (1997) *Innovation: Breakthrough thinking at 3M, DuPont, GE, Pfizer and Rubbermaid*. Harper Business, New York.
162. *Korea and the knowledge — based economy o Making the Transition* / The World Bank and OECD, 2000.
163. Krugman P. (1995), *Growing World Trade: Causes and consequences*, in: *Brookings Papers on Economic Activity*, Washington, 1995. — PP. 327—377.
164. Linder, Staffan Burenstam. *An Essay on Trade and Transformation*. New York: John Wiley and Sons, 1961.
165. Markusen J. R., Venables A. J. *The theory of endowment, intra-industry and multi-national trade* // *Journal of International Economics*. — 2000. — № 2 (52). — P. 209—234.
166. McArthur J. W. and J. D. Sachs. 2002. «The Growth Competitiveness Index: Measuring Technological Advancement and the Stages of Development». In *The Global Competitiveness Report 2001—2002*. New York: Oxford University Press for the World Economic Forum, 2002. www.weforum.org.
167. O'Mahony M. *Productivity and Convergence in the EU* // *National Institute Review*. — 2002. — № 180. — PP. 72—82.
168. OECD (2001): *The New Economy: beyond the hype, Final Report on the OECD Growth Project*, OECD, Paris.
169. Porter M. *Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Microeconomic Competitiveness Index*. www.weforum.org.
170. Porter M. E. *Clusters of Innovation Initiative: Regional Foundations of U.S. Competitiveness*. Washington, DC: Council on Competitiveness, 2001.
171. Posner, Michael V. «International Trade and Technical Change». *Oxford Economic Papers*, New Series, 13, no. 3 (October 1961), pp. 323—341.

172. Rapkin P. David and Jonathan R. Strand. Is International Competitiveness a Meaningful Concept? In C. Roe Goddard, John T. Passesmith and John G. Conklin, eds. *International Political Economy: State Market relations in the changing Global Order* Boulder, CO; Lynne Rienner, 1996.

173. Solow R. M. (1956) A contribution to the Hreory of Economic Growth // *Quartenty of Economic*.

174. The C.Word Strikes Back // *The Economist*. June 1st 1996.

175. The competitiveness of European industry. Based on the working document of Commission services Luxembourg. European Communities, 1997. — p. 7. www.europa.eu.int.

176. The Global Competitiveness Report 2002—2003. Oxford University Press, 2003.

177. Toffler A. *The Adaptive Corporation*. Aldershot. — 1985.

178. Vernon R. The Product Cycle Hypothesis in a new International environment // *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 41. — 1979 / — Nov. — № 4. — p. 255—267.

179. World Development Report (1998/99); Knowledge for Development. — The World Bank. 1999.

180. World Economic Outlook. IMF, Washington, December 2009.

7. КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

7.1. Формування оптимістичного сценарію забезпечення конкурентоспроможності національної економіки

В сучасних кризових умовах уразливість української економіки обумовлена високими обсягами зовнішнього боргу, слабкістю фінансової системи, залежністю від припливу іноземного капіталу й твердою прив'язкою гривні до долара США.

Безпосередніми ж ознаками кризи у фінансовому сегменті економіки України, передусім, стали:

1. Загострення проблем ліквідності в Україні на основі кризи ліквідності на світових ринках. Кредити стають дорожчими і менш доступними, що спричиняє згортання внутрішнього виробництва і інвестиційної активності, а також призводить до зростання проблем у банківському секторі.

2. Скорочення обсягів кредитування українських компаній на зарубіжних кредитних ринках, зумовлені кризою довіри і дефіцитом ліквідності із супутнім зменшенням чистого припливу іноземного капіталу в економіку України та сповільненням темпів зростання внутрішніх інвестицій в основний капітал, зниженням споживчого попиту, зменшенням темпів зростання доходів населення.

3. Зростання світових цін на продовольство і внутрішніх тарифів природних монополій за можливого підвищення зарплат працівникам бюджетної сфери, як передумови для збереження високих темпів інфляції.

Додатково на цьому тлі слід зазначити, що збільшення бюджетного фінансування соціальної сфери може не перекрити уповільнення темпів зростання інвестицій і доходів основної частини населення, а відтак динаміка споживчого попиту сповільниться і це приведе до зниження темпів зростання

роздрібного товарообігу.

Стосовно реального сектора економіки стає очевидним, що кризовий стан багатьох підприємств України в сучасній ситуації зумовлюється їх неоптимальними фінансово-господарськими параметрами. Така неоптимальність в свою чергу, спричиняється неправильною або хибною стратегією з неадекватною організацією в них бізнесу і, як наслідок, слабкою адаптацією до вимог ринку в кризових умовах. Тому на таких кризогенних підприємствах необхідні інноваційні, принципово нові методи управління як їх персоналом, так і діяльністю підприємств загалом, а це вже безпосередньо залежить від професійного рівня керівників, а також від методів поточного управління, що мають, як зазначалося, сполучатися з антикризовим управлінням.

В цілому, щоб вивести господарство України із стану депресії, необхідно аналізувати досвід подолання економічних криз у різних країнах світу, розглядаючи, в першу чергу, ті держави, де спочатку були безпосередньо впровадженні засоби пом'якшення наслідків криз, за очевидних умов принципово нових обставин кризи (причин і масштабів), її місця і часу. Наприклад, у США слід окремо аналізувати період «Великої депресії» 30-х років ХХ ст., коли глибока економічна криза була подолана «мозковим трестом» найбільш професійних науковців-економістів та менеджерів на чолі з президентом Ф. Рузвельтом, та період 80-х років, коли глобальну світову економічну рецесію 90-х років було попереджено застосуванням механізмів «рейганоміки». У Японії, Італії та Німеччині – це період після Другої світової війни. Так, в Німеччині, після Другої світової війни німецький народ під керівництвом канцлера К. Аденауера та міністра економіки ФРН Л. Ерхарда заповзято відбудовував «добробут для всіх». Нині (2009 р.) таку програму ніби проголошено й урядом України, але до конкретного наповнення її складовими подолання кризи, а більш широко – й попередження кризогенності економіки, ще дуже далеко [51].

Вивчаючи зарубіжний досвід подолання економічних криз, доцільно

звертатися і до вже згадуваних зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів, які розглядали економічний розвиток через призму його кризогенності, зокрема до українського економіста М. Туган-Барановського, котрий першим у світі виклав систему промислових криз ще наприкінці XIX ст. на прикладі Великої Британії [275]. Вже тоді ним були запропоновані нові способи подолання кризи за допомогою структурно-інвестиційної та соціальної політики, спрямованої на забезпечення стабілізації та зростання виробничої сфери й поліпшення життя народу. У 1925 р. в СРСР його учнем М. Кондратьєвим було створено теорію «великих циклів кон'юнктури». Цей російський вчений відкрив названі його іменем цикли, що потім набули назви «кондратьєвських довгих хвиль» або «К-хвиль», де на початку кожної з них знаходиться сформований ще у кризовий період попередньої хвилі кластер взаємодоповнювальних базових нововведень [108].

Видатний австро-американський вчений Й. Шумпетер, який, до речі, називав М. Туган-Барановського найкращим слов'янським економістом, працюючи на території сучасної України, у Чернівцях, що належали тоді Австро-Угорській імперії, у 10-х роках XX ст. створив інноваційну теорію підприємства. На базі цієї теорії він подалі розвинув «кондратьєвську циклічну парадигму» в напрямку інноваційної теорії «довгих хвиль», котра була ним викладена у фундаментальному двотомнику «Ділові цикли», що вийшов у світ 1939 р. Складовими великого цикла кон'юнктури, за Й. Шумпетером, виступають дві фази: інноваційна (де щось робиться принципово вперше) та імітаційна (де зроблене вперше запозичається, вдосконалюється і розповсюджується), де друга фаза є довготривалішою стосовно першої за рахунок інерційного розповсюдження усіх типів нововведень з їх удосконаленнями, включаючи модернізацію виробництва [306].

З цих позицій, М. Кондратьєв і Й. Шумпетер розглядали економічну кризу, що раніше, звичайно, сприймалась як певний автономний і самодостатній процес, як складову фазу економічного циклу, за котрою настає фаза стабілізації та економічного піднесення. Індикаторами кризи на макрорівні

є стан динаміки й обсяги виробництва, а також безробіття, які можуть бути підсилені невчасною монетарною політикою, що має позитивні наслідки тільки у фазі підйому економіки. Це було підтверджено в період кризи 90-х років – у 1995 р. в Мексиці, у 1997 р. в країнах Південно-східної Азії, а також у багатьох країнах СНД (зокрема, певною мірою і в Україні) у зв'язку з дефолтом 1998 р. в Росії. Якщо М. Кондратьєв і Й. Шумпетер в обґрунтуванні кризової циклічності виходили переважно із процесів в реальній економіці, то М. Фрідман, один із перших (1976 р.) Нобелівських лауреатів з економічних наук, обґрунтував це з позицій фінансової економіки. Саме в час «економічного буму» світового господарства 50-60-х років ХХ ст. ним було створено теорію «монетаризму», котра відповідає теорії «довгих хвиль» М. Кондратьєва, за якою кризові фази припадали на 30-ті та 90-ті роки (зазначимо, що вони були прогнозовані вченими ще в 1925 р.). Таким чином, економічна реальність підтвердила справедливість висновків і прогнозу дієвості кондратьєвської моделі «довгих хвиль» та циклічної парадигми взагалі.

Досить символічно, що світова наукова думка чи то забула, чи то взагалі не знала про ідеї М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва, Й. Шумпетера в 40-60-ті роки, тобто в період Другої світової війни та післявоєнного економічного підйому. І тільки після валютної 1971 р. та нафтової 1973 р. криз вона повернулася до ідей цих видатних учених-економістів, результати досліджень яких є актуальними саме в період погіршення світової кон'юнктури. Через 36 років після появи двотомника Й. Шумпетера, у 1975 р. вийшла у світ книга німецького економетрика Г. Менша «Технологічний пат: інновації долають депресію» [305], в якій було розкрито механізм занурення економіки у кризову яму в останній фазі кондратьєвського циклу. Для цього автором було запропоновано класифікацію інновацій, котрі поділяються на базові, або такі, що покращують певні технології, та псевдоінновації. Саме останні мають найнижчу ефективність виробництва, яка спричиняє промислові кризи, періодичність виникнення яких доводив ще М. Туган-Барановський. Таким чином, розвинута західними економістами фундаментальна теорія глобальних

економічних циклів на сьогодні найвірогідніше розкриває суть системної економічної кризи (кризи економічної системи), її параметри та фактори, запобігання яким і дає змогу вчасно попередити й швидко подолати кризу. На цьому базується і нинішня концепція антикризового управління (нагадаймо – як певна прото-метатеорія антикризового управління), котра за допомогою структурної інноваційної політики має випереджати за часом період депресії та рецесії економіки на кілька років, можливо, навіть на десятиріччя.

Відтак в науковій думці на сьогодні починає переважати погляд, що найуспішніше подолання кризових явищ в економіці може бути досягнуте тільки поєднанням макро- та мікроекономічних методів антикризового управління, які відображають взаємодію її реального і фінансового секторів. Це, на тлі світової кризи 90-х років ХХ ст. демонструє динаміка господарства США. Саме там, вже наприкінці 70-х років, на основі підрахунків А. Лаффера, за якими збільшення податків має межу наповнення бюджету, було розроблено антициклічну економічну політику, що в подальшому була названа «рейганомікою». Тому, на початку 80-х років, в американській економіці було суттєво послаблено податковий тиск. Крім того, США свідомо пішли на великий зовнішній борг, але його не «проїли», як в Україні, а спрямували інвестиції в найбільш інноваційні галузі економіки. Така спрямованість економічної політики рельєфно виявляє себе тим, що після кризи 1973 р. у Західній Європі практично не було створено жодного нового робочого місця, у той час як у США за цей час з'явилося більше 40 млн. нових робочих місць, хоча населення в цій країні на третину менше. Навпаки, коли в період економічного буму 50-60 рр. ХХ ст. процент безробіття у Європі був нижчий, ніж у США, то в середині 90-х років він став удвічі вищим (10,8 проти 5,4% у 1995 р).

Звідси в Україні, в контексті кризових проблем її економіки і вже існуючих можливостей антикризового управління, на часі термінове розроблення способів створення сучасної інфраструктури для структурної перебудови економіки на інноваційних засадах і механізмів для інвестиційного

регулювання процесу відтворення суспільного продукту. Це має дозволити за посткризової стабілізації економіки перейти від вкрай звуженого відтворення на консервативній технологічній основі до модернізованого і розширеного, яке тільки й може забезпечити стійкий розвиток національної економіки, причому з досить великим темпом зростання.

Подальше дослідження циклічних закономірностей соціально-економічного розвитку приводить до висновку, що великі цикли кон'юнктури, котрі розпочинаються на рубежі та в середині століть, по суті, якісно не однакові. У перших – акцент перетворень спрямовується на зміну технологічних укладів (ТУ), які за теорією, що створена на рубежі 80-х – 90-х років ХХ ст. російським економістом С. Глазьевим [62], відповідають визначеному еталону світових рівнів галузевого розвитку, пов'язаних в єдину систему ТУ. У других відбуваються процеси, котрі приводять у відповідність до цих ТУ соціальні інститути, що регулюють суспільні відносини. Розбіжність у часі між цими двома видами циклів породжує соціально-політичну напругу кризовості і все більше – у глобальному масштабі. Слід зазначити, що на загал людство ще не навчилося долати процеси, визначені в історії як кризові, мирним шляхом. Так, згаданої відповідності було досягнуто в середині ХІХ ст. через Велику буржуазну революцію 1848 р., а в середині ХХ ст. – через Другу світову війну. І хоча соціально-економічний генезис має еволюційний характер, точки зламу циклоїди його траєкторії супроводжуються революційними подіями, аж до суспільних катастроф. Чергові з них відбуваються на наших очах у формі глобальних екологічних та фінансово-економічних криз, що посилюються до того ж соціально-політичними катастрофами у різних макрорегіонах земної кулі (в Югославії, на Кавказі, Афганістані, Ірані, Ізраїлі, Іраку тощо).

Відтак трансформація ТУ та організаційної структури виробництва – у тому числі і в превентивному контексті антикризового управління – повинна бути фундаментальною основою всіх економічних реформ. Вона має відповідати не стільки сучасному стану виробничо-економічного потенціалу

України як самостійної держави, скільки перспективним можливостям створення вільної економіки, яка повинна бути ефективною, гнучкою, здатною до реагування на динамічні зміни умов ринку й орієнтованою на задоволення реальних потреб соціуму. При цьому принциповими є саме технологічні зміни в економіці.

Слід зазначити, що економіка України з її негативною соціально-економічною динамікою не є винятком із загальної тенденції розвитку економіки більшості країн в 90-х роках минулого століття, на які припав «патовий» депресивний період розвитку світової економіки у великому циклі кон'юнктури М. Кондратьєва. Наприклад, в економіці США така динаміка проявлялась вже у 1990–1991 рр. Тоді промисловість за півтора роки зменшила свої обсяги на 9%, а будівництво – на 15%. Але в цілому американська економіка вистояла і загального спаду виробництва валового національного продукту в США не сталося, оскільки промисловість, сільське господарство й будівництво становлять трохи більше чверті у структурі ВВП країни. Тому, навіть зменшення обсягів їх виробництва не призвело до загальноекономічного спаду. Інші галузі, і, передусім, пов'язані із створенням і підтримкою інфраструктури господарства спинили колапс економіки США. Навпаки, оскільки в українській економіці частка цих галузей становить трохи більше 10%, то вони в принципі не в змозі змінити вкрай негативну тенденцію до падіння [45].

Із циклічної парадигми розвитку світової економіки виходить, що в США структура економіки наближається до особливостей згаданого постіндустріального (інформаційно-мережевого) суспільства, а господарство та соціум України свій шлях до нього тільки розпочинає. Одними монетаристськими маневрами, як було показано, з кризи не вийти, більш того, зловживання фінансовою складовою економіки, орієнтація на її виключну пріоритетність, взагалі може завести в «пастку фінансоміки». Необхідна структурна перебудова економіки, і, передусім, – її реального сектора, тому розпочинати вихід з економічної кризи треба з гармонізації її технологічної

структури, тобто з вирівнювання якісних показників різних галузей, котрі нині в Україні ще не відповідають світовим, і не збігаються з відповідними «К-хвилями». Інакше, з такою розбалансованою технологічною структурою українська економіка не зможе динамічно розвиватися навіть після кризової стабілізації та відновлення свого стану самовідтворення.

Така структурна перебудова має від початку здійснюватися на новій цивілізаційній платформі, передусім, із переорієнтацією розвитку національної економіки України з екологічно брудних – сировинних і оборонних галузей – на цивільні наукоємні галузі та ті, що забезпечують споживчий попит. Очевидно це не є простим самоплинним процесом, оскільки потрібні значні субвенції – і, в першу чергу, – в інфраструктуру сільського господарства та переробні галузі АПК, спроможні підняти їх якісний технологічний рівень, котрого вже досягли розвинуті країни. Це стосується і автошляхів та потужностей АПК, що вже довгий час не може задовольнити своїх споживачів за найкращих у світі чорноземів продукцією вітчизняного виробництва. Показовим тут є те, що Україна за рівнем життя за останні роки змістилася з групи відносно розвинутих країн до групи країн, котрі розвиваються, до якої належать найвідсталіші африканські та південноамериканські країни. І це стосується перш за все продовольчого кошика, який впливає на всю заробітну платню вітчизняних виробників і в середньому по Україні вже знизився до межі виживання народу. Можна навіть казати про певну «від'ємну гармонізацію» якісної (технологічної) структури української економіки, що відбувається не за рахунок підтягування відсталих виробництв до рівня розвитку високотехнологічних галузей, а, навпаки, за рахунок зниження випуску продукції саме в останніх. Зрозуміло, що за несприятливого інвестиційного клімату й суттєвого зниження інвестиційної активності, яка забезпечує тільки звужене відтворення суспільного продукту, важко сподіватись на щось інше.

Особливим моментом в так орієнтованій інтеграції структурної модернізації економіки України і релевантного антикризового управління має бути певний спільний компонент, який для першої складової виконує функції

економічного підґрунтя, а для другої – інструментальні функції. Подібним компонентом повинні бути надбудовані один над одним нинішній, що знаходиться в фазі активного розвитку і застосування, – п'ятий ТУ (який базується на електронній промисловості, обчислюваній та оптико-волоконній техніці, програмному забезпеченні, телекомунікації та роботобудуванні) і ще майбутній шостий ТУ (контури якого позначаються біотехнологіями на основі досягнень молекулярної біології та генної інженерії, нанотехнологією, системами штучного інтелекту та глобальними інформаційними мережами). Будучи технологічним підґрунтям майбутнього модерного економічного розвитку, в інструментальному відношенні він має бути певною «нервовою системою» чи «біокомп'ютером» антикризового управління. Якщо застосувати історичні паралелі, то це повинна бути новітня колишня СОФЕ (Система Оптимального Функціонування Економіки) – по суті, по-справжньому так і не реалізована для управління соціалістичної економіки, але яка має діяти в принципово інших умовах ринкової економіки, і її цільових завдань [38, с. 58]. Відтак її основою має бути не попередня оптимізація економіки, а самоорганізація економіки (синергетика), виходячи із засад як самоорганізації позитивної (сталого економічного розвитку, сполученого із «загальним» сталим розвитком), так і негативної самоорганізації (власне, демпфірування кризової самоорганізації).

Відтак, Україні необхідно виходити з економічної кризи, маючи великі як загальноекономічний, так і інвестиційний спади – тобто орієнтуючись одночасно і на наявні реалії, і на ще не використані засади економічного розвитку та антикризового управління. Та, як свідчить досвід, іспанська економіка, зокрема, мала в 1992 р. спад інвестиційної активності, який, наприклад, у будівництві дорівнював 60%. Навіть в Україні не було такого значного темпу спаду, хоча до цього, після смерті каудільо Ф. Франко в 1975 р. з відновленням конституційної монархії на широкому тлі громадянських свобод економіка Іспанії була однією з найдинамічніших в Європі кінця 70-80-х років минулого століття. Нинішня політична та економічна ситуація в Україні у

певному сенсі близька до іспанської на початку 80-х років. Адже ми живемо в посттоталітарній країні з часовим лагом щодо Іспанії на одне-два десятиріччя. Тому не США чи Японію, а саме Іспанію можна було б розглядати своєрідним європейським еталоном визначення інноваційних та інвестиційних пріоритетів як ключової ланки модернізації економіки України. Тим більше, що за своїми стартовими позиціями ці країни дуже близькі і стосовно першочергових проблем, які необхідно вирішувати нині в нашій економіці, і стосовно ступеню розвитку галузей, котрі є пріоритетними за науково-технологічними критеріями. Такими в 90-х роках в Іспанії були нові матеріали, інформаційні технології та засоби зв'язку, біотехнології, мікроелектроніка, космічні дослідження, технології харчової промисловості, виробництво медичного обладнання та ліків, розвиток яких, значною мірою, відбувався по-риноковому – спонтанно. Але подібна спонтанність в нових умовах 2000-х років є вже явно недостатньою, і як це починається розумітися – в принципі і в перспективі – шкідливою. Настає час «нової керованості» економікою – і в сенсі надання їй «цивілізаційного обличчя», і в сенсі демпфірування її кризогенності [38, с. 98].

За таких нових обставин, господарство і соціум України, зберігаючи та підсилюючи певні свої наробки світового рівня у п'ятому та четвертому ТУ (літако- та суднобудування, технології освоєння космосу, створення нових матеріалів), інтенсифікуючи і стимулюючи розвиток вже існуючих деяких нарбок у рамках п'ятого ТУ (інформаційні технології, робототехніка, методи розпізнавання образів та програмування, штучний інтелект тощо – наприклад, на базі Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова) та формуючи необхідні «точки зростання» шостого ТУ (передусім, в біотехнології) – тобто реалізуючи все це «чисто економічно», а також відтворюючи себе неповторно культурно і толерантно-цивілізаційно тільки й зможе «вписатися» в парадигму «нової керованості» економікою.

Слід зазначити, що при оптимізації міжкомпонентних зв'язків національної економіки мають, в першу чергу, враховуватися ті нові внутрішні обмеження її зростання, котрі зумовлені недостатнім розвитком транспортної й

енергетичної інфраструктури й дефіцитом кваліфікованих інженерних і робітничих кадрів на ринку праці, оскільки за збереження сформованих тенденцій дія цих факторів буде призводити до значного гальмування економічного зростання й наростаючого відставання від провідних країн [48].

Особливим є те, що дія цих структурних обмежень підсилюється нерозв'язаністю ряду соціальних та інституціональних проблем, котрі також мають бути конструктивно зняті. Серед найважливіших із них є:

- високий рівень соціальної нерівності й регіональної диференціації;
- значний рівень ризиків ведення підприємницької діяльності в Україні, у тому числі, високий рівень корупції й адміністративних бар'єрів, недостатня захищеність прав власності, заплутана система земельних відносин, низька корпоративна культура;
- слабкий розвиток форм самоорганізації й саморегулювання бізнесу й суспільства, низький рівень довіри в сполученні з ефективним державним управлінням;
- низький рівень конкуренції на цілому ряді товарних ринків та ринків послуг, що не створює для підприємств стимулів до підвищення продуктивності праці й конкурентоспроможності;
- недостатній розвиток національної інноваційної системи за слабого взаємозв'язку освіти, науки й бізнесу.

Таким чином, вирішення завдання створення інституціонального забезпечення модернізації існуючої соціально-економічної бази гарантувало би, щонайменше, посткризове відновлення виробництва. За існування в таких умовах макроекономічної стабільності національної економіки, Україна одержала б передумови підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Втім, це потребує, як зазначалося, і відповідного інституціонального забезпечення на рівні світової економіки (нового світового економічного порядку) і власного рушія оновлення [283].

Проблемність реалізації сценарію підвищення конкурентоспроможності національної економіки з позицій її інституціонального забезпечення (на

національному і світовому рівні) кореспондує із проблемністю його здійсненності з позицій рушія розвитку. Ключовим в ідентифікації такого рушія є те, що він має сполучатися саме з реальним сектором економіки – і як з балансом – протидією розростанню згадуваної фінансовіки, і як з одним із основних засобів демпфірування нинішньої фінансово-економічної кризи. Відтак виникає, власне, проблема «рушійності рушія», а їм є ТУ.

Концепція ТУ [287] виходить із реальної динаміки послідовного заміщення крупних комплексів технологічно сполучених виробництв, власне, – ТУ. Динаміка ТУ характеризується своїм життєвим циклом, який охоплює діапазон часу біля сторіччя, із його домінуванням в розвитку економіки від 40 до 60 років за наявної тенденції послідовного прискореного скорочення тривалості циклів від минулого в майбутнє. Структурно, в ТУ комплекс базисних сукупностей технологічно сполучених виробництв утворює ядро ТУ, технічні нововведення, які сприяють утворенню укладу, виконують функцію ключового фактора, а галузі виробництва, що мають провідну роль в розповсюдженні нового ТУ, є його тяговими галузями.

На сьогодні в світовому техніко-економічному розвитку вже здійснилися (на рівні високорозвинених країн) життєві цикли п'ятьох ТУ – від першого (з ядром ТУ на основі текстильної промисловості та виплавки чавуну) до п'ятого (з ядром ТУ на основі електронної промисловості та інформаційних послуг), а високорозвинені країни вже входять у шостий ТУ. В функціонуванні ТУ є декілька характерних особливостей. По-перше, це те, що виникнення формування нового ТУ – тривалий процес, котрий має два якісно різних етапи. На першому – формується його ключовий фактор і ядро за умов домінування попереднього ТУ, який обмежує можливості функціонування нового ТУ, аж до виснаження своїх власних можливостей, коли з початком другого етапу цей новий ТУ «надбудовується» над своїм попередником. Новий ТУ доцільно залишає старому певні обмежені сфери діяльності, виходячи в своєму домінуванні на нову довгу хвилю економічної кон'юнктури. Мовою синергетики це означає, що розвиток ТУ відбувається за принципом т.зв.

немарковських процесів [298], коли властивості попередньої системи певною мірою визначають властивості наступної. В техніко-економічному плані це можна охарактеризувати як принцип «спадкової сталості» ТУ – тобто ланцюг змін ТУ не повинен перериватися. Іншими словами, навіть за умов світового трансферту технологій, певна країна, відстала у науково-технологічному розвитку, не повинна повністю «купувати» новий ТУ, а мусить, хоча би в прискореному масштабі часу «дозріти» до нього. Це створює і певні техніко-економічні можливості вирівнювання підтягування на основі довгих хвиль ТУ станів соціально-економічного розвитку різних країн, і є операціонально ефективним стосовно використання ТУ «привласненого» таким чином.

Другою особливістю є характер гетерогенності (неоднорідності) розподілу типів синхронно діючих ТУ за країнами та регіонами світу. Так, при тому, що для розвинених країн I світу вже відбувається перехід від п'ятого до шостого ТУ, домінуючим для України (як і для переважної більшості країн пострадянського простору) є четвертий ТУ – з ядром на базі виробництва товарів тривалого користування, синтетичних матеріалів та органічної хімії, і навіть третій ТУ – важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, неорганічна хімія. Відтак, у відношенні можливостей посткризового розвитку за оптимістичним сценарієм і на основі ТУ, як його рушія, це створює певні додаткові можливості зазначеного прискореного «підтягування» соціально-економічного стану країни як форми її посткризового відновлення.

По-третє, це те, що в розвитку ТУ діє і інший синергетичний чинник, котрий вже визначає стан нового ТУ не «від минулого» (немарковський процес), а «від майбутнього» – т.зв. телеономічна причинність. Особливим є й те, що паралельно із прискореним скороченням тривалості життєвих циклів ТУ, кореспондування поточного ТУ з майбутнім ТУ через телеономію набуває все більших рис смислових, ціннісно-цільових уточнень від прийдешнього, котрі характеризуються як т.зв. «макросув» (Е. Ласло) [304]. В цьому відношенні, стосовно прийдешнього – шостого ТУ – «макросув» вже починає сприйматися як сьомий ТУ з його ядром – виробництвом смислів людського буття [315].

Відтак оптимістичний сценарій підвищення конкурентоспроможності національної економіки, ґрунтуючись на ТУ, як рушії цього розвитку і виходячи із структурної гетерогенності наявних в національній економіці репрезентативних типів ТУ – від третього до п'ятого – повинен сам бути гетерогенним і містити дві складові, котрі умовно можна позначати як периферійну і базову.

Периферійній складовій мають відповідати виробництва третього і четвертого ТУ із їх прискореним підтягуванням до цільового для економіки України шостого ТУ. Таке підтягування повинно діяти ніби понад «прохідним» для виробництв п'ятим ТУ (і четвертим ТУ – для виробництв, нині пов'язаних з третім ТУ) в сенсі синергетичного метасистемного переходу, тобто діяти як надбудова нових можливостей виробництва над попередніми, котрі в дещо змінному режимі також продовжують функціонувати. Це має бути при певному залишенні для виробництв основної спрямованості їх діяльності (металургійна, машинобудівна, хімічна промисловість тощо) – тобто того, що визначає характер їх ядра, а в реальній економіці пов'язано з усталеним міжнародним поділом праці, регіональними особливостями, зайнятістю населення – «переформатування» виробництв під технології шостого ТУ, під його ключовий фактор.

Відтак, базовій складовій сценарію мають відповідати виробництва п'ятого ТУ економіки України з необхідним рівнем переформатування (в сенсі метасистемного переходу) їх ядра, ключового фактора і тягової галузі в напрямку шостого ТУ.

Особливостями цього – шостого ТУ, що має забезпечити підйом національної економіки на новій довгій хвилі економічного зростання, а відтак, виводячи на траєкторію посткризового розвитку, є: біотехнології, засновані на досягненнях молекулярної біології й генної інженерії, нанотехнології, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі й інтегровані високошвидкісні транспортні системи (рис. 7.1).

Їхня реалізація має забезпечувати багаторазове підвищення ефективності виробництва, зниження його енерго- і матеріалоємності. Подальшого розвитку в шостому ТУ прогнозовано набуватимуть: гнучка автоматизація виробництва, космічні технології, виробництво конструкційних матеріалів із заздалегідь заданими властивостями, атомна промисловість, авіап перевезення. Зростання атомної енергетики й споживання природного газу доповнюватиметься розширенням сфери використання водню як екологічно чистого енергоносія, істотно розшириться застосування поновлюваних джерел енергії. Відбудеться ще більша інтелектуалізація виробництва, перехід до безперервного інноваційного процесу в більшості галузей економіки і безперервного підвищення освіти в більшості професій.

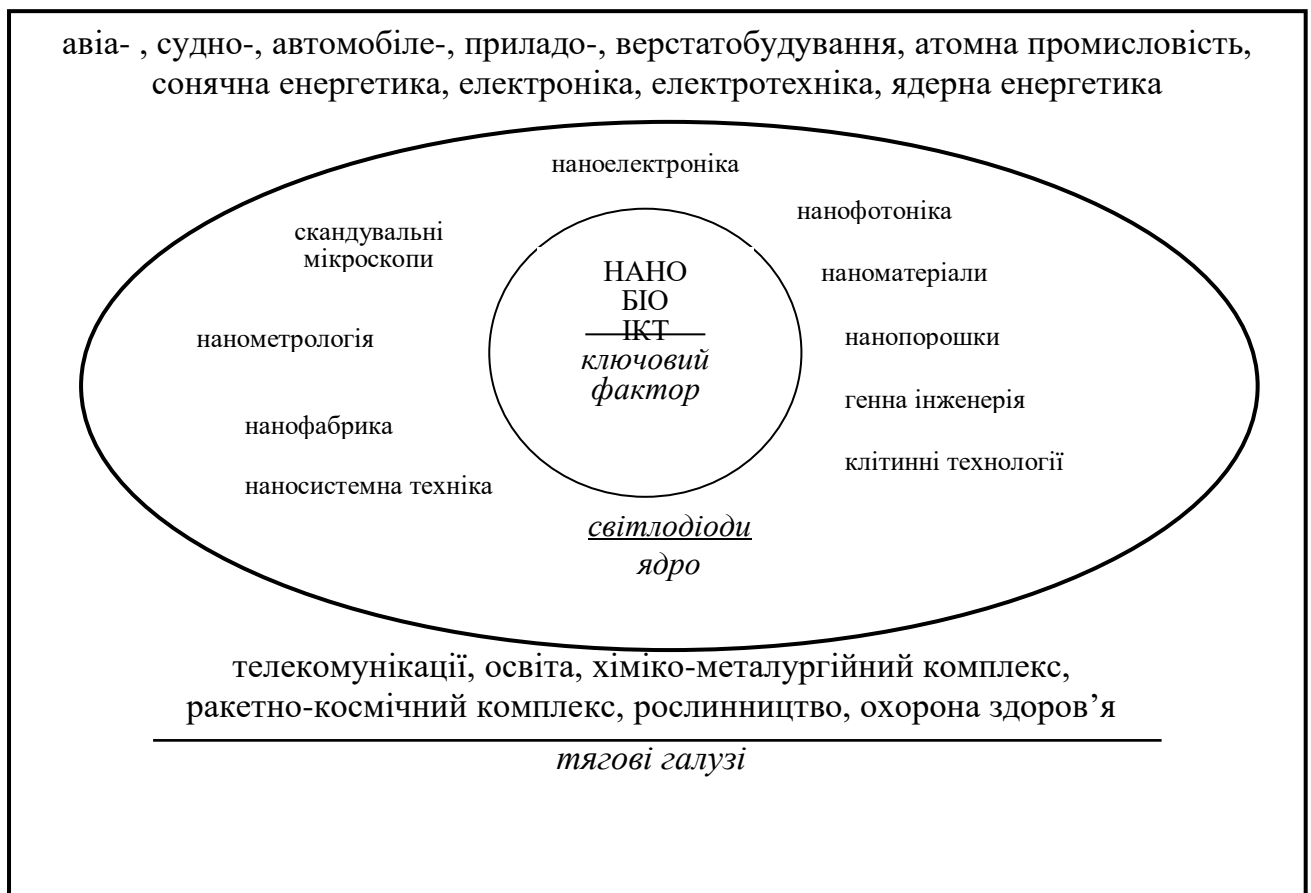

Рис. 7.1. Структура нового шостого технологічного укладу [315, с. 37]

Завершиться перехід від економіки масового виробництва до економіки знань, де основною цінністю є не засоби виробництва, а навички дії, від

«суспільства масового споживання» – до «суспільства творчого споживання», «суспільства розвитку», у яких найважливішої ваги набуватимуть науково-технічний потенціал і інтелектуальний капітал, а також вимоги до якості життя й комфортності середовища проживання. Виробнича сфера перейде до екологічно чистих і безвідхідних технологій. У структурі споживання домінуюче місце займуть інформаційні, освітні, медичні послуги.

Істотні зміни прогнозуються у культурі управління. Подальший розвиток одержать системи автоматизованого проектування, які разом з технологіями маркетингу й технологічного прогнозування дозволять перейти до автоматизованого управління усім життєвим циклом продукції, скоротивши до мінімуму фази впровадження й освоєння нової техніки. Особливістю базисних технологій нового ТУ є їхня висока інтегрованість, яка вимагає політики комплексного розвитку, що передбачає одночасне створення кластерів технологічно сполучених виробництв і відповідної їм сфери споживання й культури управління. Успішна робота в умовах економіки знань, що розвивається інноваційним шляхом, вимагає істотного підвищення кваліфікації менеджерів, творчого підходу до вирішення завдань розвитку підприємств, оволодіння методиками винахідницької діяльності.

Зрозуміло, що такі прогнозовані виключно позитивні властивості шостого ТУ з його впливом як на техніко-економічні можливості соціуму, так і на екзистенціально-буттєві предикати людства, можуть стати реальними – але і із своїм полем проблемності – тільки за умови «метасистемного визрівання» в первісних кодах наступного – сьомого ТУ з його базовим цивілізаційним смисловим макрозсувом.

Шостий ТУ нині – навіть у розвинених країнах І світу – тільки із ембріональної фази розвитку переходить у фазу зростання. Його розширення стримується як незначним масштабом і невідпрацьованістю відповідних технологій, так і неготовністю соціально-економічного середовища до їхнього широкого застосування. Хоча витрати на освоєння новітніх технологій і масштаби їхнього застосування ростуть по експоненті, а обсяги виробництва в

ядрі нового ТУ, незважаючи на кризу, збільшуються з темпами близько 35% за рік, питома вага їх в структурі сучасної економіки залишається незначною. Якісний стрибок і вихід на чергову довгу хвилю економічного росту може відбутися лише після завершення структурної перебудови провідних економік світу на основі нового ТУ, очікуваного в середині наступного десятиліття. Оскільки при цьому економічне зростання стане істотно менш енергоємним і матеріалоемним, то попит на енергоносії й сировину буде рости суттєво меншими темпами в порівнянні з випуском готової продукції – через багаторазове підвищення ефективності базисних технологій, що певною мірою вирішують проблему меж цивілізаційного зростання [299].

В такому ж – цивілізаційному контексті – подальше підвищення конкурентоспроможності буде визначатися взаємодією двох процесів – руйнування структур колишнього ТУ й становлення структур нового. При цьому існуючі нині фінансові, господарські й політичні інститути або набудуть змін відповідно до потреб зростання нового ТУ, або взагалі припинять своє існування. Історичний досвід показує, що зі зміною ТУ і виходом світової економіки на нову довгу хвилю економічного зростання змінюється не тільки технологічна структура економіки, але і її інституціональна система, а також склад лідируючих фірм, регіонів і країн. Чим швидше та або інша структура зможе вийти на траєкторію зростання нового ТУ, тим меншою буде потреба в інвестиціях для цього. І, навпаки, вхід для тих, хто запізнився, з кожним роком ставатиме все дорожчим. Із вступом технології у фазу зрілості її відтворення в наздоганяючих країнах стане безмежно дорогим.

Для України, як і для будь-якої держави світу необхідною умовою формування державної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки за оптимістичним її сценарієм є передусім, наявність власної стратегії, орієнтованої як на збереження свого економічного потенціалу, так і випереджальне створення передумов і ключових виробництв нового ТУ. В крайніх позиціях реалізації сценарію це потребує захисту стратегічних активів і внутрішнього ринку від натиску іноземного

спекулятивного капіталу, а також проведення активної науково-технічної й структурної політики зі створенням конкурентоспроможних підприємств на перспективних напрямках економічного зростання. Зрозуміло, що останнє неможливо без наявності національної фінансово-інвестиційної системи, що опирається на внутрішні джерела кредиту й захищена від дестабілізуючих впливів світового фінансового ринку.

7.2. Концептуальні положення оптимізації конкурентоспроможності на державному рівні

Конкурентоспроможність країни в усій структурній неоднорідності її економічного буття – регіонів, галузей та окремих суб'єктів господарювання – є основою її стійкого розвитку, за умов відкритої ринкової економіки стосовно інших акторів світової економіки (від окремих суб'єктів господарювання до національних економік). Стійкість через конкурентоспроможність певної економічної системи в синхронному часовому аспекті сполучається з її ЕБ, а в діахронному потребує відповідної системи управління, у тому числі й його антикризового компонента.

На сьогодні конкурентоспроможність, за усієї різноманітної палітри її сутнісного розуміння – від бачення конкурентоспроможності як певної самоцілі економіки до її інструментального призначення, від ототожнення із продуктивністю [201] до визнання конкурентоспроможності самостійною економічною категорією, від її формально-математичного визначення до інтуїтивного «прочитання» – є однією з найвпливовіших концепцій економіки розвитку та практичної політики, оскільки не лише охоплює суто економічні показники, а й оцінює економічні наслідки важливих для стабільного зростання неекономічних явищ, таких, як якість політичних процесів і управління суспільством, рівень освіти, наукова база, верховенство закону, культура, системи цінностей та інформаційна інфраструктура.

Відтак, на фоні зростаючої відкритості національних економік і глобалізації економічних відносин, майже кожний уряд оголошує конкурентоспроможність одним із головних завдань своєї економічної політики. Власне так було зроблено Сполученими Штатами шляхом створення Комісії з питань конкуренції при президентові США у 1985 р., а потім Ради з політики конкурентоспроможності в 1986 р. Цьому наслідували інші національні держави – передусім, Великобританія та Франція – і, через деякий час, Європейський Союз, держави-члени котрого прийняли у 2001 р. т. зв. Лісабонську декларацію [240].

Тому, на загал, застосовувана сьогодні на практиці багатьма розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, концепція конкурентоспроможності виявляє, в першу чергу, як політика національного уряду сприяє розвитку конкурентного національного, соціально-відповідального бізнесу на благо процвітання нації, які корективи в таку політику слід вносити.

В зазначеному інструментальному, все більш поширюваному, розумінні конкурентоспроможність – це не тільки і не стільки продуктивність праці чи прибутковість бізнесу, як певна синтетична категорія, котра має свої специфічні виміри дії та мети, відрізняючись від звичайних економічних показників передусім тим, що завжди включає певний «свідомо керований» довгостроковий аспект розвитку. За великим рахунком, це здатність економіки країни досягати й підтримувати високі темпи економічного зростання як прямого підґрунтя добробуту свого населення, що вже може контролюватися певною системою відповідних оцінок – ВВП на душу населення (Всесвітній економічний форум), добробуту (Міжнародний інститут розвитку менеджменту – *IMD*), рівня життя (Рада з конкурентоспроможності США), рівня життя і соціального добробуту (Європейська Комісія). Тобто конкурентоспроможність, по суті, має двовекторний характер, де «економічний вектор» відповідальний за створення і підтримку середовища, конкурентоспроможності суб'єктів національної економіки, а другий вектор – сприяє високому рівню якості життя населення.

Зрозуміло, що в умовах глобалізації належну конкурентоспроможність набуває країна, в національній економіці якої існує «критична маса» стійких конкурентоспроможних економічних суб'єктів, здатних самостійно, без особливих адміністративних преференцій, але в «силовому полі» державної підтримки і заохочення конкурентоспроможності, ефективно та узгоджено будувати свою діяльність у національному та глобальному економічному середовищі, реалізуючи, набуті таким чином, національні конкурентні переваги.

Слід зазначити, що згідно оцінок рейтингу конкурентоспроможності за 2009 р., який, паралельно з іншими міжнародними оцінками статусу конкурентоспроможності – Індексу зростання конкурентоспроможності (ІЗК) та Індексу поточної конкурентоспроможності (ІПК) – розробляється *IMD*, провідні позиції належать США, в той час як Україна знаходиться на 54-му місці. Наявність такої ситуації свідчить про існування глибинних проблем стосовно розвитку держави в сфері формування прийняттого конкурентного середовища та про невідповідні їй потенційним можливостям позиції на світовій арені. Кризові явища 2007–2009 рр. з переходом їх на 2010 р. значно погіршують наявну ситуацію та ускладнюють проведення державою політики підтримки власної конкурентоспроможності. Водночас це ставить нагальну проблему оптимізації конкурентоспроможності на державному рівні. Перспективним розв'язання проблеми бачиться у двох взаємопов'язаних аспектах, котрі можна умовно назвати автономним і загальним. Автономний аспект передбачає стосовно конкурентоспроможності створення відповідного державного інституту, загальний – включення конкурентоспроможності і як проблеми, і як засобу в систему антикризового управління.

З позицій автономного аспекту поліпшення ситуації в сфері конкурентоспроможності потребує такої системи заходів, котрі мають бути складовими стратегії її забезпечення. Така стратегія передбачає застосування взаємоузгоджених інструментів мотивації суб'єктів господарювання до конкурентної поведінки в різних сферах економічної діяльності, які разом

становитимуть злагоджену, несуперечливу систему державного регулювання економіки. Реалізація подібної системи вимагатиме відповідного інституційного середовища, котре складатиметься з ієрархічно різних державного, регіонального, галузевого, виробничого та громадського рівнів, з різними ступенями повноважень та відповідальності.

Ключовим елементом цього середовища має стати створена в 2005 р. за підтримки інвестиційного фонду *Western NIS Enterprise Fund* (США) і ВАТ «Укрексімбанк» Рада національної конкурентоспроможності – основний координаційний центр, який повинен проводити моніторинг, узгодження, розробку комплексу програмних документів, супровід та контроль відповідних рішень [242, с. 286]. Рада має регулювати конкурентоорієнтований економічний розвиток країни на рівнях галузей, конкретних виробництв, елементів громадянського суспільства. Здійснення узгоджених заходів у напрямку забезпечення конкурентоспроможності економіки України має відбуватися згідно затвердженої на законодавчому рівні Державної програми. Програма має передбачати комплекс спеціальних заходів, орієнтованих на цілеспрямоване формування конкурентоспроможних ринкових суб'єктів.

Крім Ради національної конкурентоспроможності автономний аспект має безпосередньо бути притаманним і поточній діяльності уряду. Діяльність уряду держави, стосовно управління конкурентоспроможністю, повинна мати певний «рутинний» характер і концентруватися на наступних основних напрямках:

- створення і підтримка стабільного та передбачуваного загального економічного та політичного середовища;
- формування сприятливих рамкових умов для динамічного та вільного від бюрократичного свавілля функціонування ринків (розвиток інфраструктури, конкурентна політика, регуляторна реформа, забезпечення доступу до стратегічної інформації);
- створення середовища, сприятливого до інновацій й технологічної модернізації, адекватного стратегічному баченню загальних перспектив економічного розвитку країни та регіонів;

- сприяння усвідомленню переваг, що можуть отримати суб'єкти економічної діяльності внаслідок обміну знаннями та утворення виробничих мереж;

- забезпечення підтримки та запровадження механізмів заохочення кооперації між суб'єктами економічної діяльності, підготовка «мережових брокерів» (фахівців із організації виробничо-збутових мереж) та посередників, які сприяють об'єднанню різних суб'єктів економічної діяльності у кластери;

- сприяння процесам утворення виробничих мереж (запровадження спеціальних державних та регіональних програм, заходів політики в галузі державної підтримки та державних закупівель тощо) та налагодженню інформаційного обміну;

- формування мережі для формального та неформального обміну науковою інформацією;

- запровадження програм часткового державного фінансування проведення спільних з приватним сектором наукових досліджень на конкурентних засадах;

- забезпечення доступу до стратегічної інформації (інформація про технологічні новинки та прогнози, проведення стратегічних кластерних досліджень);

- сприяння зміцненню зв'язків між освітніми і науковими закладами (університетами, науково-дослідними інститутами, незалежними дослідницькими центрами і інституціями) та промисловими підприємствами відповідного профілю.

З позицій загального аспекту – включення конкурентоспроможності в систему антикризового управління – таке управління має ґрунтуватися на двох сполучених вимірах часу: синхронному і діахронному, де синхронний вимір часу інформаційно-субстратно – за спільністю економічних характеристик – пов'язує в собі показники економічної безпеки та конкурентоспроможності певної економічної системи, а дещо ширше – і відкритості економіки – як умови і способу їх функціонування. Відтак когерентність економічної безпеки,

конкуреноспроможності і відкритості економіки є, власне, необхідною і достатньою підставою взаємооберненого контролювання їх станів, де, з загальних позицій антикризового управління відповідний стан економічної безпеки є пошукованим управлінським результатом, а стани конкуреноспроможності та відкритості економіки – факторами досягнення такого стану економічної безпеки. Більш конкретно, це зумовлюється спільними показниками, які лежать в основі індикаторів економічної безпеки, конкуреноспроможності та відкритості економіки і звичайно використовуються для їх побудови (табл. 7.1).

Першою позицією в діахронному часовому вимірі антикризового управління через державну політику підтримки національної конкуреноспроможності є врахування стадії конкуреноспроможності, в якій знаходиться чи вся національна економіка, чи її окремі економічні системи (регіони, галузі, підприємства, фірми й організації).

Таблиця 7.1

Структура інформаційної спільності індикаторів

конкуреноспроможності, економічної безпеки та відкритості економіки

№ п/п	Спільні вихідні показники за їх змістом	Конкуреноспроможність	Економічна безпека	Відкритість економіки
1	Ступінь зношеності основних заходів	+	+	
2	Інвестиційна відкритість економіки	+	+	+
3	Частка імпорту у внутрішньому споживанні товарів та послуг		+	+
4	Питома вага експорту товарів з високим ступенем перероблення в загальному експорті	+	+	+
5	Коефіцієнт покриття експорту товарів імпортом		+	
6	Зовнішньоторгова квота		+	+
7	Дефіцит/профіцит торгового балансу країни по відношенню до загального обсягу зовнішньої торгівлі	+	+	
8	Рівень інфляції	+	+	
9	Зовнішня заборгованість по відношенню до ВВП	+	+	
10	Відношення зовнішнього боргу до річного експорту товарів та послуг		+	
11	Коефіцієнт платоспроможності національної економіки		+	
12	Відношення дефіциту/профіциту	+	+	

	державного бюджету до ВВП			
13	Відношення обсягу зовнішнього боргу до ВВП		+	
14	Відношення галузевого виробництва (по ключових галузях) до галузевого експорту	+		
15	Розмір внутрішнього ринку країни	+		+
16	Різниця між середньогалузевою рентабельністю виробництва, інвестицій по ключових галузях та відсотковими ставками по банківських довгострокових кредитах	+		

Пропонується змістовно вирізняти її три основних стадії, котрі мають конкретизувати рішення в політиці підтримки конкурентоспроможності:

1. Факторна стадія, в якій перебувають галузі з найбільш низьким рівнем розвитку, для котрих мобілізація основних виробничих факторів є основною умовою макроекономічного зростання. В цій стадії основним напрямком дій уряду – збалансовано з оптимізацією конкурентоспроможності – повинно бути забезпечення загальної стабільності та достатньої кількості вільних ринків для можливості реалізації сировинних товарів, як безпосередньо вітчизняними виробниками, так і через додаткове залучення іноземних інвестицій. Для цієї категорії галузей ціна стає головним активом в конкурентоспроможності, а рушієм просування до більш розвиненої щодо конкурентоспроможності – наступної стадії – є асиміляція технологій через імпорт, прямі іноземні інвестиції та імітацію виробництва товарів високого технологічного рівня (що має діяти як коректна – не-брендова імітація).

Для економіки України факторна стадія охоплює, передусім, металургійну та хімічну промисловість, котрі працюють як єдиний комплекс, та є одночасно експортоорієнтованими та енергоємними/ресурсоємними виробництвами. Відтак тут поточне управління конкурентоспроможністю/антикризовістю звужується майже до принципів цінової конкуренції, маневр якою, в межах антидемпінгового законодавства іноземних країн, значно ускладнюється зазначеною високою енергоємністю виробництв із загальною світовою тенденцією зростання цін на енергоносії та залежністю їх поставок майже від одного постачальника – Російської

Федерації. Це водночас формує й управлінське завдання на майбутнє – модернізацію металургійного та хімічного виробництв, що діють ще в рамках третього технологічного укладів, компонентами п'ятого та шостого технологічного укладів з виведенням їх на рівень високотехнологічних, нересурсоємних та неенергоємних конкурентоспроможних галузей.

7. Інвестиційна стадія, що стосується галузей, котрі мають статус середньої доходності, зростання яких безпосередньо залежить від інвестицій, а конкурентоспроможність досягається шляхом використання вже готових світових технологій у внутрішньому виробництві. Прямі іноземні інвестиції, спільні підприємства і аутсорсинг (як передача певним виробником неосновних для нього процесів стороннім виконавцям на умовах субпідряду) дозволяють перейти на наступну стадію. На цій стадії метою підвищення рівня конкурентоспроможності має бути оптимізація «фізичної» інфраструктури (шляхи, порти, мережі інформаційних та трубопровідних сполучень) та правової бази (митниця, податки, законодавство про діяльність підприємств) для сприяння більшої інтеграції економіки в глобальні ринки.

По всіх зазначених позиціях Україна має великі, ще не реалізовані, можливості (які з часом перетворюються у можливості невідворотно упущені). Так, значний потенціал модернізаційних перетворень містить агросфера економіки України з ще ненасиченим внутрішнім ринком, слабкими позиціями на зовнішньому ринку і переважаючими сільськогосподарськими технологіями на рівні другого та третього технологічних укладів. Навпаки, попередні сильні позиції України в світовому поділі праці в судно- та авіабудуванні (ще у складі Радянського Союзу) вимагають значної підтримки на рівні стратегічного менеджменту за сприяння уряду як у плані технологічного оновлення виробничої бази та виходу на нові, перспективні зразки продукції, так і в плані маркетингу – від ринків збуту до виробничої кооперації.

Широкі можливості для менеджменту конкурентоспроможності/антикризовості на інвестиційній стадії в економіці України є в аутсорсингу – як на базі попереднього, незадіяного виробничого потенціалу (зокрема ще того,

що зберігся від попереднього військово-промислового комплексу), так і на базі новітнього, на новій технологічній та освітній основі. Зокрема, є великі перспективи для аутсорсингу інформаційних технологій, де у світовому рейтингу виробництва програмного забезпечення Україна займає 15 місце, а в цілому в ній розробкою програмного забезпечення займається біля тисячі компаній із 25-30 тисячами фахівців. Особливо вразливим місцем втрачених можливостей на інвестиційній стадії є неподолана втеча капіталу із країни за вкрай недосконалого законодавства в області економіки, оптимізація якого значною мірою була пригальмована затяжною політичною кризою 2008–2009 рр [93].

3. Інноваційна стадія, що відповідає галузям з високим рівнем економічного розвитку. Такі галузі здійснили перехід від економіки, яка імпортує технології новітніх та поточних технологічних укладів, до економіки, котра формує новітні уклади із відповідними їм технологіями. В цьому разі існує критичний зв'язок між конкурентоспроможністю і високим рівнем освіти (особливо, в сфері точних та природничих наук) та здатністю швидко переходити до нових технологій. Подібний перехід, в той же час, є важкоздійсненним, оскільки розвиток, що ґрунтується на інноваціях, вимагає безпосередньої участі держави в заохоченні високих темпів інновацій через інвестиції, як приватні, так і державні, в наукові дослідження та розробки, забезпеченні високоякісної освіти та вдосконалення ринків капіталу, і що особливо, такої правової бази, котра стимулює відкриття нових високотехнологічних підприємств.

Зрозуміло, що безпосередньо українського антикризового менеджменту та управління конкурентоспроможністю в просторі інноваційної стадії не існує, оскільки вона, як така, більш-менш масштабно ще не діє для національної економіки. Можна лише казати про необхідність підготовки для інноваційної стадії відповідного управлінського потенціалу – від кадрового до інструментально-методичного.

Другою позицією в діахронному часовому вимірі антикризового

управління через конкурентоспроможність є прийняття управлінських рішень з їх біфуркацією на застосування стандартного (цінова конкуренція) чи нестандартного (нецінова конкуренція) підходів. Раціональним для антикризового управління національною економікою України має бути певне цільове взаємодоповнення у використанні цих підходів. Підхід на основі цінової конкуренції має бути значно масштабнішим, оскільки переважна більшість економічних систем національної економіки знаходиться у факторній стадії конкурентоспроможності, де головним, як зазначалося, є цінова політика. Значно обмеженішим, для окремих підприємств і організацій, – власне, таких, що інноваційно-технологічно вже зараз орієнтовані у майбутнє, актуально знаходячись в інвестиційній стадії конкурентоспроможності, і певною мірою, потенційно – в інноваційній стадії, має застосовуватися другий підхід на основі нецінової конкуренції.

Нагадаймо, що нецінова конкуренція, а на її базі й конкурентоспроможність, виходять із можливості (і необхідності) не успадкування конкурентних переваг (стандартний підхід), а їх створення (нестандартний підхід) [95, с. 30], а саме створення конкурентоспроможності має здійснюватися на основі т.зв. «ромба конкурентоспроможності» чотирьох груп взаємодіючих факторів. Це:

- умови факторів виробництва (персонал, фізичні ресурси та ресурси знань, наявний капітал, інфраструктура);
- умови попиту (структура та особливості динаміки внутрішнього та зовнішнього ринків);
- галузі забезпечення і підтримки (конкурентоспроможні постачальники та супутні виробництва);
- стратегія, структура та суперники (методи управління, мета та місія діяльності, внутрішня та галузева конкуренція, тощо).

Особливим є те, що нецінова конкуренція не може ефективно здійснюватися «точково» – тобто, в окремій економічній системі (компанії, фірмі, підприємстві, організації), а потребує певної «просторовості зв'язків» в

межах свого найближчого соціально-економічного оточення – т.зв. кластерів. Такі кластери, – як географічно сконцентровані взаємозв’язані компанії, спеціалізовані постачальники (ресурсів, товарів, послуг), підприємства у супутніх галузях, необхідні установи (від державних до наукових і освітніх), по-перше, впливають на зростання конкурентоспроможності через три основні вектори своєї дії – загальний (принципи взаємодоповнення та синергії), інноваційний (пришвидшене розповсюдження технологічних знань та інновацій) та стимулювання (заохочення створення в кластерному середовищі працівниками вже діючих підприємств своїх нових підприємств шляхом відокремлення – т.зв. *spin-off*). По-друге, кластерність нецінової конкурентоспроможності явно визначає проблему просторовості конкурентоспроможності, а відтак і проблему просторовості антикризового управління через конкурентоспроможність. Це власне позначає третю позицію діахронного виміру антикризового управління.

На загал, стосовно масштабів просторовості, можна виділити чотири рівні антикризового управління: мега-, макро-, мезо- та мікрорівні. Мегарівень відповідає антикризовій конкурентоспроможності певних транснаціональних утворень, наприклад, Європейському Союзові, де управління здійснюється, переважно, на основі згадуваної Лісабонської декларації, положення якої мають нежорсткий, рекомендаційний характер. Макрорівень охоплює національну економіку відповідної країни із різними ступенями жорсткості стосовно положень антикризового управління – від жорстких для підприємств державної форми власності і до рекомендаційних для приватних, і від особливостей звичайно автономної поведінки в цьому відношенні Національного банку до автономних можливостей проведення антикризової політики окремими регіонами, територіями і муніципалітетами. Специфічно те, що макрорівень антикризового управління конкурентоспроможністю є системоутворюючим і в сенсі делегування певних своїх повноважень «нагору» (за умови існування мегарівня управління), і в сенсі спрямування імпульсів управління (з різним ступенем жорсткості) «вниз» – на мезо- та мікрорівні, і в сенсі інституалізації

своєї управлінської діяльності (від Уряду до інших особливих структур, як, наприклад, згадувана Рада національної конкурентоспроможності в Україні).

Мезорівень, який звичайно відповідає адміністративно-територіальному поділу країни на регіони (в Україні – 24 області, Автономна Республіка Крим та міста Київ і Севастополь), фіксує для управління ті особливості певного регіону, котрі значною мірою втрачаються на макрорівні і знаходяться «за кадром» для мікрорівня. Це, передусім [118, с. 295]:

- специфіка природно-економічної однорідності регіону;
- структура господарства;
- характер спільного для регіону агровиробництва;
- енерго- і ресурсозабезпечення;
- система регіонального розселення;
- структура і щільність комунікацій;
- група іманентних проблем, притаманних регіону.

Мікрорівень – рівень окремого підприємства, фірми, організації в сенсі антикризового управління є особливим у двох відношеннях. По-перше, оскільки тільки в контексті підприємства реально створюється вартість (М. Портер), саме підприємство є реальним, вихідним джерелом формування конкурентоспроможності. По-друге, саме на мікрорівні просторовість значною мірою визначається не «фізичними» характеристиками території, яку займає підприємство, а організаційними, кореспондуючи з віднесеністю до відповідної стадії розвитку конкурентоспроможності – від «точковості» факторної стадії до «кластерної території» інноваційної.

Оскільки антикризове управління окремою економічною системою (фірмою, підприємством, організацією) через її конкурентоспроможність відносно її державного (макрорівневого) управління є управлінням на мікрорівні, то перехід на мікрорівень потребує не просто відповідного масштабування дій державних управлінських заходів на рівні цієї системи, а й врахування того як і до заходів, а ширше – до самої кризи ставиться ділове середовище системи. Тому, управління конкурентоспроможністю економічної

системи, для конкретності – фірми, що знаходиться в кризовому стані, – передбачає, передусім, визначення її управлінської стратегії і типу поведінки у взаємодії із суб'єктами ділового середовища фірми. На загал, все різноманіття конкурентної поведінки фірми у зовнішньому середовищі можна звести до декількох основних типів:

- використання т.зв. ефекту масштабу в його позитивному і негативному варіантах;
- випуск продукції з унікальними властивостями;
- випуск радикального інноваційного продукту;
- заповнення ринкових ніш шляхом освоєння нових видів послуг.

Зрозуміло, що в кінцевому підсумку поведінка фірми має визначатися всією сукупністю явних і неявних, поточних та очікуваних обставин в яких вона діє. Так, для конверсійних фірм з їх жорстко обмеженими фінансовими можливостями, а діяльністю пов'язаною з перетворенням вже існуючої виробничої системи в принципово іншу і яка найбільш широко виявляє проблеми і можливості антикризового управління, переважним типом конкурентної поведінки можна вважати другий, а саме: пристосування до вузьких сегментів широкого ринку шляхом випуску продукції з унікальними властивостями. Досягти цього їм звичайно дозволяє вихідна висока технологічна оснащеність і культура виробництва. Наступним їх кроком у взаємодії з діловим середовищем може бути третій тип конкурентної поведінки, а саме: вихід на ринок з радикально новим продуктом, що є досяжним лише для технічно високорозвинених промислових фірм як результат попередніх поетапних конверсійних перетворень.

Створення виробів, котрі не мають аналогів за відповідної – майбутньої – споживної вартості, є іншим варіантом досягнення найвищої конкурентоспроможності в мікрорівневому антикризовому управлінні. Оскільки ця принципово нова продукція, орієнтована на суспільні потреби що тільки формуються, та за відсутності бази для цінового порівняння, може бути оцінена досить високо, то такий шлях антикризових дій є, по суті, стратегією

відходу від прямої конкуренції. Одним із засобів її здійснення є формування, більше того, мовою психології – «навіювання» нових потреб, що досягається, наприклад, у виникаючому постіндустріальному (інформаційно-мережевому) суспільстві, не тільки шляхом розвитку існуючих потреб, їх розширення та розробки нових виробів, а й шляхом т.зв. «керованої деструкції» [117], із цілеспрямованим знищенням виробів попередніх поколінь, ще цілком придатних до споживання, але, які чи знімаються з ремонту та обслуговування, чи взагалі виготовляються із «матеріалів саморозпаду» («*smart materials*») із заздалегідь обмеженим терміном функціонування.

7.3. Стратегічні завдання політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в контексті антикризового управління

Місце та можливості державної політики забезпечення конкурентоспроможності визначаються рівнем розвитку інноваційної економіки в антикризовому управлінні та підвищенні рівня безпеки на всіх рівнях національної економічної системи – макrorівні (економічна система країни в цілому), мезорівні (регіони та галузі системи) і мікрорівні (окремі підприємства, фірми, виробництва та організації), що є особливим за існування в інноватиці трьох автономних векторів антикризової дії. Ці вектори умовно можна позначити як вектори *прямої, опосередкованої та інструментальної* демпфіруючої і блокувальної дії на кризові явища і процеси.

Вектор прямої антикризової дії інноваційної економіки (економічних знань та моральної соціальної поведінки) [159] узагальнюється в двох її характерних особливих складових – гнучкості або адаптивності (як спроможності оперативно-достатньо переформатовувати свою діяльність синхронно і, навіть, випереджувально відносно негативних кризових впливів, значною мірою їх пом'якшуючи) та нелінійності (як здатності за несиметрично малих витрат пом'якшувати значні масштабні кризові впливи). Все це впливає

із сутності інноваційної економіки, котру можна подати як таку економіку суспільства, що ґрунтується на знаннях, інноваціях (нововведеннях), на доброзичливому сприйнятті нових ідей, принципів, систем та технологій, на готовності до їх практичної реалізації в різноманітних сферах людської діяльності. Ключовою в інноваційній моделі економіки є роль знань та інновацій, передусім, наукових знань, оскільки під впливом наукових та похідних від них технологічних знань традиційні сфери виробництва трансформуються і радикально змінюють свої основи, а ті нові виробництва, що виникають в рамках інноватики, практично «не стикуються» із своїми попередниками. Відтак нове виробництво в інноваційній економіці і потребує, і формує, і розвиває свій власний новий попит, а тому будь-яка попередня господарська діяльність, що діє «паралельно» цій основній модерній, не спираючись на нові знання та інновації, виявляється нежиттєздатною. Інформаційні технології, комп'ютеризовані системи, високі виробничі технології є базовими компонентами інноваційної економіки. Вони в своєму розвитку кардинально вдосконалюють всі засоби отримання, обробки, передачі та виробництва як інформації, так і самої матеріальної «речовини» господарської діяльності, радикально технологізують інтелектуальну діяльність, що супроводжує матеріальне виробництво (від автоматизації проектування і технологічної підготовки виробництва до багатомовного автоматизованого перекладу та діагностики із розпізнавання образів певних виробничих ситуацій).

Особливим є те, що інноваційна економіка, подібно до будь-якої творчоорієнтованої діяльності, і, навіть, вирізняючись такими вихідними динамічними параметрами як гнучкість та нелінійність, не є економікою самоплинного, інерційного розвитку, а має характер самопідтримуваного (мовою синергетики – автопоетичного) розвитку. Іншими словами, інноваційна економіка діє тільки там і тоді, коли вона створює умови власного існування і реалізується в них – тим більше за обставин системної («власної») чи глобальної («імпортованої») кризи. Такими умовами є базові принципи

інноватики та її інфраструктури: заміщення капіталів, надлишковість і конкуренція, ініціація нових ринків та принципи різноманітності ринків [196].

Заміщення капіталів, як оновлення «речовини» господарювання, відбувається безперервно в ході інноваційних процесів, визначаючи, власне, їх етапність і ритміку при ключовій ролі державних інститутів (як законодавчо-правових так і фінансових). Тому держава звичайно фінансує фундаментальну науку (за усіх відмінностей конкретних моделей фінансування, що тяжіють до певних основних видів таких моделей – США, Японії та Західної Європи) через наукові гранти та вкладення в інноваційну інфраструктуру. Це приваблює різноманітні наукові колективи, котрі конкурують між собою за отримання фінансування тієї множини досліджень і розробок, які є потенційно інновативними але нездійсненними за власних можливостей науковців. Такий підхід дозволяє генерувати той надлишок інноваційних ідей, котрий (за кібернетичним принципом необхідного різноманіття У.Р. Ешбі) містить і потенціал науково-технологічного прориву, а, з цих позицій, і можливі антикризові рішення. Оскільки частина ідей, як запатентовані винаходи, купуються приватними фірмами (а через їх акції – інвесторами, в надії отримання надприбутків), то інноваційна економіка отримує додаткове джерело фінансування вже за рахунок приватних інвесторів. Таким чином, ще до етапу доведення первісних науково-технологічних ідей до рівня дослідних розробок, ринок «розігривається», приваблюючи нових інвесторів та нові виробничі фірми, які купують ті розробки, на основі котрих вони у найближчому майбутньому зможуть «запустити» технологічні новинки. Особливим є те, що заміщення капіталів відбувається на декількох ринках одночасно, що власне, «підстраховує» гнучкість та нелінійність інноватики, причому на кожному наступному етапі інноваційного процесу заміщення відбувається з усе більшою вигодою. Відтак, інноваційна економіка ґрунтується на тому, що ще неіснуючі розробки або ідеї, значна частина котрих сама по собі не має практичного значення (тобто, без створеного «під них» попиту), вже заздалегідь закладається в основу нових ринків інноваційних товарів та послуг.

Надлишковість і конкуренція, як другий базовий принцип, виходить із того, що автопоезис інноваційної економіки, будучи її синергетичним рушієм, потребує певної «надмірності» елементів самоорганізації інноватики («самоорганізованої критичності» – мовою синергетики) – знань, ідей, розробок, патентів, фірм, підприємств, інфраструктур, оскільки «виживуть» і стануть затребуваними не всі. Це характеризує сутнісну відмінність інноваційної економіки від звичайного ланцюга впровадження: наука → НДДКР → виробництво → споживач, який діє одноваріантно (лінійно), і негнучко (жорстко детерміновано конкретними обставинами реалізації кожної попередньої ланки ланцюга). На відміну від цього, інноваційна економіка орієнтована на одночасне зростання певної варіантної множини ринків, яка забезпечується тільки за існування відповідного інноваційного надлишку, причому надлишок науково-технологічних відкриттів та ідей оцінюється поза залежності від того, чи будуть вони колись доведені до виробництва та споживача. Паралельно з генеруванням надлишку відкриттів та ідей відбувається стимулювання утворення різноманітних фірм-розробників. Це здійснюється за рахунок будівництва центрів колективного користування науковим устаткуванням, технопарків, особливих податкових зон, пільг та дотацій – т.зв. інфраструктури інноватики. Одночасно з цими двома векторами формування надлишковості має створюватися надлишок фінансових інститутів, задіяних в інноваційній економіці для стимулювання конкуренції між інвесторами.

Ініціація нових ринків як принцип інноваційної економіки реалізується через утворення певних модерних ринків, додамо, ринків в широкому розумінні. На основі таких нових, спеціалізованих ринків – ідей, розробок, інтелектуальної власності, інноваційних продуктів – демонтуються попередні, старі структури економіки і переводяться у нову якість. На засадах окремого ринку створюється і ринок різноманітних розробок організаційних форм діяльності для фірм та структур інноваційної економіки. Широко використовуються такі, що вже стають для інноватики «класичними»,

організаційні форми, як технопарки при університетах, корпоративні учбові центри, кластери малого бізнесу, бізнес-інкубатори для інноваційних фірм, центри трансферу технологій при науково-дослідних інститутах, спеціальні торговельні площадки для інноваційної сфери.

Принцип різноманітності ринків інноваційної економіки – як господарський «відповідник» згаданого принципу необхідного різноманіття У.Р. Ешбі – формує ту їх розгалужену мережу, котра, власне, є промоутером інноватики. Особливим є те, що цей ринок, на відміну від звичайного ринку, який визначається ситуацією теперішнього часу та певного середньострокового майбутнього, тобто «стріла часу» спрямована від минулого у майбутнє, а поведінка детермінується відповідною залежністю від попередніх ринкових ситуацій (мовою синергетики – немарковськими процесами), детермінується майбутнім. Подібна детермінація майбутнім (мовою синергетики – телеономізм [204]) визначає особливість ринків інноваційної економіки як таких, що знаходяться в діапазоні від пасивного очікування майбутнього до активного «формування» майбуття. Серед основних інноваційних ринків визначаються:

- споживчих та виробничих очікувань;
- інтелектуальної власності;
- інвестицій;
- знань та ідей;
- нових організаційних форм інноваційної економіки;
- інтелектуального та управлінського потенціалу;
- послуг (експлуатація, лізинг та оренда складного наукового та високотехнологічного устаткування).

Базові принципи, за їх коректної реалізації, визначають рівень т.зв. інноваційної активності відповідної мікро- мезо- чи макроекономічної системи як її інноваційно-поведінкового потенціалу, тобто здатності трансформувати (відносні) інноваційні переваги у прямі (вартісні) економічні здобутки, а опосередковано і займати відповідні оптимальні позиції стосовно ЕБ та антикризового управління. За усього різноманіття методів оцінювання рівня

інноваційної активності, це, звичайно, певна агрегована характеристика, котра більш-менш адекватно відображає інноваційний «стан речей», що сприймається інтуїтивно. Так, за вимірювання активності у %%, інноваційна активність української економіки знаходиться на рівні 15-18% (від максимально, теоретично можливих 100%), тоді як у країн-аутсайдерів Європейського Союзу – Португалії та Греції – це відповідно, 26 та 29%%, а у країн-лідерів у цій галузі, таких як Нідерланди – 62%, Австрії – 67%, Німеччині – 69%, Данії – 71% та Ірландії – 74%. Тобто, розрив між рівнем інноваційної активності в країнах Європейського Союзу та в Україні становить від двох до п'яти разів [213, с. 96].

Якщо коректне, операціональне виконання базових принципів інноваційної економіки зумовлює відповідний рівень її активності, то самі базові принципи фундуються інфраструктурою інноваційної економіки. Зазначимо, що інноваційна інфраструктура є основним інструментарієм і механізмом інноваційної економіки, являючи собою організаційну, фінансово-кредитну, інформаційну та матеріальну базу для створення умов, що сприяють ефективному розподілу засобів та наданню послуг для розвитку інноваційної діяльності, технологічного трансферту і комерціалізації науково-технологічної продукції. Характер інфраструктури залежить від рівня економічного та технологічного розвитку. Так, для країн що вже мають розвинену виробничу інфраструктуру або «жорстку» – *hard infrastructure* – інфраструктуру, є притаманною побудова інноваційної інфраструктури з позицій її «софтизації» (або «м'якої» – *soft infrastructure* – інфраструктури), що супроводжується підвищенням ролі неречових, нематеріальних факторів виробництва, інформатизацією суспільства. Софтизація відбувається паралельно із «сервізацією» – випереджувальним розвитком сфери послуг. Таким чином, формуються реальні підстави створення мережі консалтингових, інжинірінгових, сервісних, інформаційних послуг, які сприяють підтримці інноваційних процесів.

При становленні ринкової економіки в країнах пострадянського простору,

в тому числі і в Україні, а також за умов кризи економічної природи (фінансової, фінансово-економічної, економічної) інноваційна інфраструктура є середовищем, спроможним знижувати негативну невизначеність інноваційних процесів та сприяти ризиковій діяльності. В цьому аспекті вона діє і на мікрорівні окремого суб'єкта господарювання (фірма, підприємство, виробництво), і на мезорівні регіонів та галузей економіки, і на макрорівні національної економіки. На загал, інноваційна інфраструктура акумулює фінансові ресурси, діючи як інвестиційний механізм інноваційних процесів. Поєднуючи капітали інвесторів, інфраструктура при цьому не тільки фінансує високі технології та наукоємне виробництво, а й виступає у ролі антикризового демпферу, оскільки інфраструктура бере на себе плату за ризик, тобто ризик тут діє як об'єкт купівлі-продажу.

За усієї множини можливих конкретних форм інфраструктури, вона є певною ієрархією взаємозв'язаних рівнів, де крайні позиції займають, кажучи умовно, «ідеальний» та «матеріальний» рівні.

«Ідеальний», або нормативно-інституціональний рівень відповідає правовій основі забезпечення інноваційної та сполученої з нею інвестиційної діяльності, що, звичайно, визначається певною сукупністю «інновативноорієнтованих» державних законів. Так, в Україні, зазначену сукупність передають, передусім, Конституція України та низка відповідних законів [142]:

«Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим»;

«Про місцеве самоврядування в Україні»;

«Про Кабінет Міністрів України»;

«Про місцеві державні адміністрації»;

«Про інвестиційну діяльність»;

«Про інноваційну діяльність»;

«Про режим іноземного інвестування»;

«Про концесію»;

«Про загальні засади створення та функціонування спеціальних (вільних)

економічних зон»;

«Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні»;

«Про цінні папери та фондовий ринок»;

«Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»;

«Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій».

«Матеріальному» рівню інноваційної інфраструктури відповідають такі її компоненти, як науково-технічні парки, бізнес-інкубатори, технополіси, центри високих технологій і т.д. Всі вони, незалежно від назви та внутрішньої організації, мають спільну мету: формування умов, сприятливих для розвитку інноваційної діяльності; підтримка створення і розвитку венчурних фірм, зайнятих розробкою нових наукових ідей і перетворенням їх в нові технології та продукти; селекція і підтримка перспективних наукових проєктів; комерціалізація результатів наукових досліджень і науково-технічних розробок. Тобто, в цих компонентах інфраструктури, за зазначеної відмінності їх конкретної реалізації, і формуються якісно нові підходи до науково-дослідної діяльності відносно інноватики і, одночасно, додатково вирішуються ключові проблеми економічного розвитку – від створення нових робочих місць до сприяння структурній перебудові і переходу традиційних виробництв на нові технології. Особливе місце тут належить технопаркам, котрі в залежності від орієнтації на певну фазу інноваційного циклу можна поділити на дослідницькі (наукові), технологічні та промислові.

Спеціалізація технопарків є такою, що дослідницькі парки забезпечують умови для ефективного проведення наукових розробок, а технологічні - сприяють організації малих наукоємних виробництв, орієнтованих на трансферт високих технологій та комерціалізацію результатів науково-технічних розробок. Промислові парки займаються розміщенням малих наукоємних виробництв на певній замкненій території із створенням виробничих приміщень на робочих місцях.

Стосовно цього – «технопаркового» – рівня інноваційної інфраструктури,

Україна, як і в інноваційній активності, займає ще доволі слабкі позиції. Так, на кінець 2009 р. в ній, на загал, створено 16 технопарків, з яких діє тільки 8. Це, передусім:

- Технопарк ІЕЗ ім. Є.О. Патона;
- ЗАТ «Технологічний парк «Інститут монокристалів»»;
- Науковий парк «Київська політехніка»;
- Технологічний парк «Інститут технічної теплофізики»;
- Технологічний парк «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» [126].

Вектор опосередкованої антикризової дії інноваційної економіки характеризується тим, що інноваційність тісно пов'язана (когерентна) з конкурентоспроможністю економічних систем в усіх її форматах (на мікро-, мезо- та макрорівнях). З позицій синергетики, між конкурентоспроможністю та інноваційністю, як факторами антикризового управління, існують відносини певної несиметричної кільцевої зумовленості, де інноваційність більше сприяє конкурентоспроможності, ніж конкурентоспроможність інноваційності. Наразі, це пояснюється тим, що інноваційність є «творчо сформованим» феноменом, який має характер автопоетичного (тобто, цільовим чином самопідтримуваного) процесу, тоді як конкурентоспроможність визначається, за усіх інших обставин, певною зовнішньою ситуативністю, або вона не може бути «гарантовано створюваною». Другою особливістю антикризової взаємодії інноваційності та конкурентоспроможності є те, що інноваційність своїм впливом на конкурентоспроможність звичайно «індукує» в ній і додаткову адаптивність – як здатність прилаштуватися до змін зовнішнього середовища – в тому числі і середовища кризогоенного.

Вектор інструментальної антикризової дії інноваційної економіки генетично зумовлюється тим, що інноваційність, маючи властивості синергетичного автопоезису, і потребує відповідної управлінської технології, адекватної до цих специфічних процесів, що відбуваються в інноватиці, і сама формує, породжує такі технології. Назагал, зазначені управлінські технології

можуть застосовуватися і «всередині» інноваційної економіки – для її власного вжитку, і «зовні» - по-перше для використання в певних периферійних (межевих) зонах інноватики, де вона стикується з іншими економічними процесами і ще може використовувати свій власний інструментарій, чи, по-друге, навіть «поза» інноватикою, де діють певні соціально-економічні процеси, морфологічно подібні до процесів інноватики, якими, наприклад, є процеси розвитку кризових явищ – з їх неординарністю, динамічністю та нелінійністю. Якщо застосування власної управлінської технології для потреб самої інноваційної економіки певною мірою «приховує» потенціал інструментального вектору антикризового управління, то «зовнішнє» використання управлінського інструментарію інноватики робить цей потенціал очевидним. Відтак виникає й проблема його структуризації.

В цьому відношенні, управлінські технології, що знаходяться в колі дії інноваційної економіки, можна поділити на «невласні» та «власні». Особливим тут, по-перше, є те, що «невласні» технології в широкому спектрі апробованих управлінських підходів – від методу «Дельфі» (що застосовується для формування однозначної експертної оцінки на основі вихідної множини оцінок) до множини методів шкалювання та квантифікації (що виконують конвертування вербальної інформації в кількісну) – діють на мікрорівні інноваційного управління і узагальнюються на макрорівні «власними» методами інноватики. Таких базових «власних» управлінських технологій в інноватиці є три: Форсайт, *CALS* та дорожня карта. Другою особливістю є те, що всі ці три технології, за усієї відмінності їх інструментальних призначень, є однаково придатними для управління різними сферами інноваційної економіки, тоді як для застосування власне в антикризовому управлінні найбільш доцільним методом є дорожня карта. Це визначається специфікою базових технологій.

Так, Форсайт (від англ. *Foresight* – погляд у майбутнє), виходить із тих принципів, що майбутнє, передусім, є створюваним, залежачи від тих зусиль, котрі докладаються для його побудови. Окрім того, майбутнє – варіативне,

тобто, існує в певній множині своїх варіантів, не детермінуючись безпосередньо обставинами минулого, а телеономічно визначаючись доцільністю тих зусиль, що застосовуються для його реалізації в конусі певних можливостей. Але, навіть у цьому конусі, є особливі зони, стосовно яких можна висувати прогнози, щодо їх реалізації, проте, досяжність їх не є гарантованою. Відтак, коли майбутнє не вдається коректно прогнозувати, треба бути до нього готовим. Таким чином, Форсайт є певною «керованою енергетикою» ставлення до інноваційного майбутнього – конструювання його там, де можливо (у більшості ситуацій) і гнучкого, кон'юктурного реагування на майбутнє там, де воно значною мірою є невизначеним (у меншості випадків).

На відміну від Форсайту, який майбутнє «тільки» конструює, *CALS*-технології (від англ. *Continuous Acquisition and Life cycle Support* – тобто, безперервна інформаційна підтримка постачань та життєвого циклу) діють вже в умовно сформованому майбутньому, забезпечуючи проектування та виробництво високотехнологічної та наукоємної продукції на всіх стадіях їх життєвого циклу. Це гарантує однаковість способів управління процесами та взаємодіями всіх учасників циклу: замовників продукції, постачальників/виробників продукції, експлуатаційного та ремонтного персоналу – все у відповідності до вимог системи міжнародних стандартів на основі переважно електронного обміну даними.

Нарешті, дорожня карта [59] діє як певне наочне подання покрокового сценарію розвитку відповідного об'єкта інноватики, тобто таке картування пов'язує між собою бачення, стратегію і план розвитку об'єкта, вибудовуючи в часі основні можливі риси цього розвитку за принципом «минуле – теперішнє – майбутнє». Відтак дорожні карти дозволяють виявляти не тільки ймовірні сценарії такого розвитку, але і їх потенційну рентабельність, та, більш того, обирати оптимальні шляхи з точки зору ресурсної витратності та економічної ефективності розвитку. В цьому відношенні, наприклад, сама інноваційна економіка – як середовище та засіб антикризового управління – може бути подана з позицій дорожньої карти (рис 7.2).

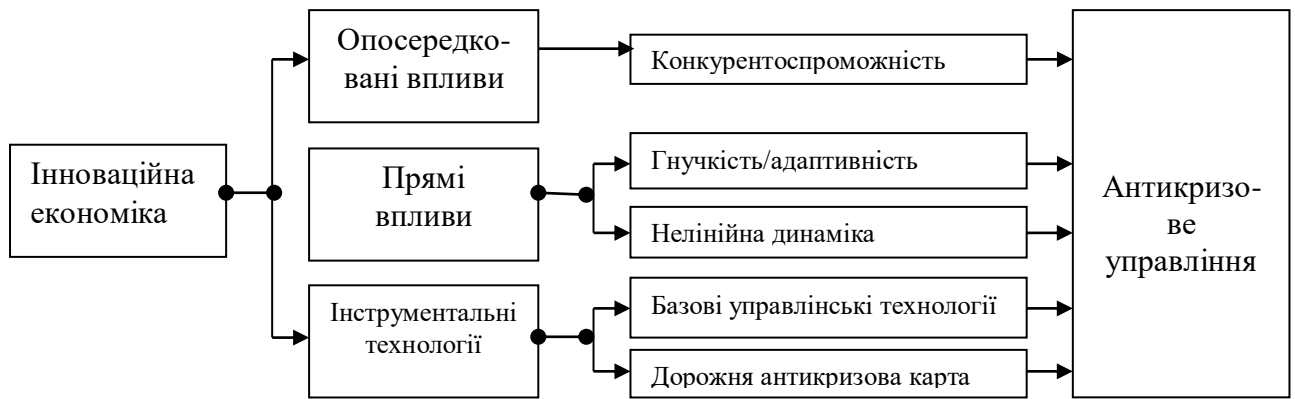

Рис 7.2. Антикризовий потенціал інноваційної економіки

Конкретно і предметно, дорожня карта вже набуває сталого застосування як на мікрорівні інноватики (конкретні вироби та виробники) так і на макрорівні національної економіки (наприклад: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів»). Поле «зовнішнього» застосування цієї інноваційної управлінської технології саме в антикризовому управлінні є ще доволі обмеженим (наприклад, державна програма подолання кризових явищ Республіки Казахстан «Дорожня карта» [60]), хоча структура кризових проблем є когерентною до можливостей цього нового виду управління.

Стратегічні завдання державної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в контексті антикризового управління є реалізацією безпосередніх цілей діяльності економічної (соціально-економічної, соціоприродної) системи будь-якого її ієрархічного рівня за умов дії кризових явищ і процесів як екзогенного (глобального, національного, регіонального), так і ендогенного походження. В цьому сенсі стратегічні завдання стосовно слабких сигналів державної політики формування конкурентоспроможності є «прямим» режимом управління, оскільки кризовість для стратегічних завдань є певним додатковим управлінським контекстом, котрий за усіх інших умов треба враховувати – як в негативному, так і позитивному відношенні, тоді коли для слабких сигналів кризовість – саме мета управлінських дій. Іншими словами, стратегічні

завдання дозволяють «провести» стратегічний план відповідної системи через ситуацію кризовості певним чином план коригуючи, тоді як слабкі сигнали антикризового управління, ідентифікуючи ситуацію кризовості визначають, власне, необхідність, масштаб і напрямок цих коригувань. Відтак стратегічні завдання і слабкі сигнали знаходяться в режимі взаємодоповнення, що зумовлює цілісність державної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в контексті антикризового управління.

Стратегічні завдання, як такі, – це майбутні події або всередині відповідної системи, або за її межами, котрі можуть суттєвим чином впливати на її спроможність досягати своїх цілей, що формалізуються у стратегічному плані системи [6]. Розв’язання таких завдань може бути бажаним і відображати нові можливості, котрі виникли в зовнішньому середовищі системи, якими слід скористатися (наприклад, нові партнери чи/та ринки для системи-країни). Навпаки, ці завдання можуть бути наслідком зовнішньої загрози або певним «слабким місцем» системи (наприклад, вузька експортна орієнтація української економіки переважно на металургійну та хімічну промисловість), що підсилюються під час глобальної кризи. Нерідко зовнішні загрози (кризові і некризові) є певним «меседжем», що сигналізує про суттєві дискретні зміни у зовнішньому середовищі, які можуть бути перетворені у сприятливі можливості завдяки коректному розв’язанню стратегічних завдань (наприклад, кризовий «меседж» про необхідність структурних змін української економіки в напрямку просування до нових ТУ).

Основною необхідністю співіснування стратегічного плану [31] і стратегічних завдань (точніше – системи стратегічних завдань) є їх розбалансованість у часі. Так, стратегічний план відповідної системи, що має на меті реалізацію певного масштабного бажаного, «проривного», а тому і віддаленого у майбутнє щонайменше на 10, а то й на 20 чи 50 років результату, за визначенням є довготривалою метою і не може неодноразово переглядатися у своїй основі як специфічний налагоджений інструментарій «формування майбутнього». В той же час, динаміка змін нинішнього цивілізаційного буття, з

можливістю спонтанного виникнення як нових зовнішніх та внутрішніх станів цієї системи (у тому числі – і станів кризових), так і певних нових створюваних радикальних артефактів буття (науково-технічних, соціокультурних, світоглядних тощо) – тобто усього того, що було відсутнім в період формування стратегічного плану, ставить проблему врахування таких змін в плані. Проблемність полягає, власне, в тому, щоб максимально зберігаючи вихідну ідентичність стратегічного плану адекватно «вписувати» його в оновлювані реалії цивілізаційного буття.

Зазначена проблемність вирішується на основі системи згадуваних стратегічних завдань, котрі в режимі реального масштабу часу (тобто діючи як контролінг), безперервно і в проміжках між періодами формування стратегічного плану, необхідно (і достатньо) коригують вихідний план із збереженням його сутнісної (загальної мети, засад, тенденцій) ідентичності. Особливим є те, що контролінг стратегічних завдань, на відміну від контролінгу слабких сигналів, який має проблемний характер, ідентифікуючи зміни середовища систем і регламентуючи порядок захисного реагування на них, має продуктивний характер – ідентифікуючи в змінах те, що слід використовувати для вдосконалення плану. Це зумовлює структуру моделі функціонування системи стратегічних завдань антикризового управління (рис. 7.3).

За моделлю в ній діють три вихідних блоки, що зумовлює варіативну необхідність коригувань стратегічного плану:

- динаміка змін зовнішнього і внутрішнього середовища відповідної (економічної, соціально-економічної, соціоприродної) системи, котра відображає спонтанну – у тому числі й кризову – самоорганізацію соціально-економічних процесів;
- динаміка цивілізаційних артефактів, яка відображає творчо-продуктивні зміни науково-технічного, соціально-культурного та світоглядного (ідеологічного) характеру;

- цивілізаційні імперативи – певні ціннісно-цільові та моральні сталі орієнтири людського буття.

Рис. 7.3. Модель функціонування системи стратегічних завдань державної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в контексті антикризового управління

Відтак тією мірою, якою в слабких сигналах міститься «меседж» про необхідність (і можливість) позитивних структурних змін у системі конкурентоспроможності, ці сигнали надходять в контролінг стратегічних завдань де з'ясовується суть необхідних перетворень в стратегічному плані. Динаміка цивілізаційних артефактів напряду надходить в контролінг стратегічних завдань для відповідного «дешифрування» і врахування в коригуваннях стратегічного плану, а цивілізаційні імперативи напряду сполучаються з стратегічним планом для забезпечення його цивілізаційної стабільності за умов потенційних системних змін плану.

Другою – після контролінгової основи – особливістю стратегічних завдань є те, що стратегічний план, з яким вони взаємодіють, повинен мати індикативну природу – тобто бути не директивним, а рекомендаційним, орієнтувальним планом [31]. Така індикативність, що є відображенням властивості можливого іманентного вдосконалення стратегічного плану через стратегічні завдання, містить водночас і дві взаємопов'язані проблеми – інформаційну і організаційну.

Інформаційною проблемою є те, що «нежорсткість» показників стратегічного плану робить їх, власне, «незручними» для коригувань з боку стратегічних завдань. Організаційна проблема полягає в тому, що конкретна система відповідно до її ієрархічного рівня – макрорівень країни, мезорівень галузі чи регіону, мікрорівень окремої організації чи фірми – повинна мати притаманний власне для цього рівня ступінь жорсткості індикативного стратегічного плану. Очевидно, найбільший ступінь «жорсткості» індикативності має бути на мікрорівні, найменший – на макрорівні систем (при когерентній сполученості індикативності на різних рівнях).

Третьою особливістю стратегічних завдань державної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в контексті антикризового управління є те, яким чином буде реалізуватися, власне, сам стратегічний план, в режимі доповнення до котрого, як показано, мають діяти стратегічні завдання. І тут також існують дві свої проблеми. Умовно їх можна позначити як проблему інституалізації стратегічного плану і проблему його функціонального забезпечення.

Інституалізація стратегічного плану має діяти в широкому діапазоні сприяння його здійсненності – від нормативно-законодавчого до формування відповідного корпусу управлінсько-інформаційних технологій. В цілому, інституалізація стратегічного планування має виходити із низки ключових положень і, передусім:

1. Прийняття закону «Про стратегічне планування», із визначенням цілей і пріоритетів довгострокового, середньострокового й річного соціально-економічного розвитку. В законі повинно регламентуватися формування плану як відповідного економічного інструментарію із розробкою концепцій і програм його реалізації та порядку нормування планування. Мають встановлюватися засади контролю роботи суб'єктів планування та виконання плану: інститутів розвитку (як певних фінансово-кредитних установ), держкорпорацій, державних агентств, а також декларуватися вимоги до виконавців державних цільових програм.

7. Надання концепції довгострокового соціально-економічного розвитку України на період до 2020 року правового статусу планового документу. Він має враховуватися при розробці державного бюджету, формуванні цільових програм, планів регіонального та галузевого розвитку, планів діяльності державних корпорацій, агентств і органів виконавчої влади. Паралельно із основною – «мобілізаційною» – складовою план у всіх своїх різновидах має містити і «страхувальну» складову – програму антикризових заходів.

3. Розроблення 5-річної програми модернізації економіки на засадах т.зв. «ковзного планування» і на основі нового технологічного укладу. Програма має виходити із динаміки змін у середині ТУ, і передбачати заходи щодо випереджувального розвитку відповідних виробничо-технологічних комплексів, становлення конкурентоспроможних інтегрованих структур із сприятливим соціально-економічним середовищем і формуванням адекватних їм інститутів і контурів управління.

4. Встановлення цільових показників роботи державних інститутів розвитку, корпорацій і агентств по напрямках своєї діяльності, із створенням виробництв нового технологічного укладу, конкурентоспроможних на світовому ринку, та формуванням механізмів відповідальності за їхнє своєчасне здійснення.

5. Створення управлінської культури, адекватної вимогам інноваційного розвитку із введенням принципів конкурентності, професіоналізму й об'єктивності у систему підбору й розміщення керівних кадрів та топ-менеджерів. Розширення прав трудових колективів в управлінні акціонерними підприємствами на основі принципу партисипативності, застосування об'єктивних критеріїв оцінки діяльності керівників державних відомств.

6. Стимулювання застосування передових технологій управління на мікро-, мезо- і макрорівнях систем управління (принципів самоорганізації і нелінійної динаміки, автоматизованого проектування й керування життєвим циклом продукції, системи контролю якості, методики винахідницької діяльності, евристики прийняття рішень).

7. Форсованого впровадження інформаційних технологій у роботу державних і недержавних підприємств і установ із суттєвим підвищенням продуктивності та якості праці робітників апарату управління до рівня передових держав.

8. Введення жорстких нормативів терміну розгляду заявок на проведення сертифікації, дослідницьких, стендових і клінічних випробувань із скороченням обов'язкових процедур одержання дозволів на застосування нових технологій.

9. Модернізація системи освіти із приведенням програм середньої й вищої освіти у відповідність до вимог економіки знань і інноваційного розвитку.

Особливим є й те, що існуюча податково-бюджетна політика, котра як компонент підтримки стратегічного плану в нормальному – сталому – функціонуванні виконує роль певного «ресурсного рушія» реалізації плану, забезпечуючи можливість конверсії цього вихідного ресурсу в його конкретні форми: фінансові, матеріальні, енергетичні, інформаційні тощо, держави потребує відповідних коригувальних дій, серед яких основними є:

- збереження запланованих витрат державного бюджету із здійсненням фінансування його дефіциту за рахунок резервного фонду Кабінету Міністрів України й розміщення довгострокових низькопроцентних державних зобов'язань;

- приведення структури витрат державного бюджету, починаючи з 2012 року, у відповідність до загальноприйнятих у світі пропорцій фінансування витрат на цілі розвитку, включаючи подвоєння частки витрат на науку й стимулювання інноваційної активності, півторакратне збільшення частки витрат на охорону здоров'я й освіти;

- забезпечення своєчасного фінансування запланованих державних і міждержавних цільових програм, а також інвестиційних проектів, прийнятих до фінансування державними агентствами, банками, фондами й корпораціями, із введенням стовідсоткового авансування витрат на виконання державного оборонного замовлення;

- повномасштабне використання засобів інститутів розвитку для фінансування перспективних інвестиційних проектів за спрощених правил і скорочення термінів розгляду інвестиційних проектів та введення механізму відповідальності керівників за своєчасне й ефективне освоєння виділених коштів;

- розширення джерел бюджетних доходів за рахунок: прибутку Національного банку України, у тому числі, що утворився в результаті переводу неринкових державних зобов'язань у ринкові за попередній період; збільшення акцизів на алкоголь, тютюн, дорогі автомобілі, введення акцизів на предмети розкоші та нерухомість; відновлення на новій основі прогресивної шкали прибуткового податку й платежів за забруднення навколишнього середовища відповідно до норм ЄС;

- прийняття комплексу заходів податкового стимулювання інноваційної і економічної активності, що включає зменшення податкової бази з податку на прибуток на суму витрат на НДДКР, капітальні вкладення, освоєння й виробництво наукомісткої продукції, придбання нового устаткування, здійснення реконструкції, модернізації, технічного переозброєння;

- дозволу підприємствам (фірмам, організаціям) утворювати інноваційні фонди або перераховувати кошти в існуючі позабюджетні фонди фінансування НДДКР із віднесенням відповідних витрат на собівартість продукції в межах 2%;

- надання підприємствам можливості проведення переоцінки основних фондів, виходячи з їхньої відновлюваної вартості;

- звільнення від податків заново створюваних малих підприємств та індивідуальних підприємців, що займаються інноваційною діяльністю;

- спрощення системи звітності й значне підвищення ефективності діяльності працівників контрольно-фіскальних органів;

- введення мораторію на проведення перевірок підприємств (фірм, організацій) по податкових платежах за минулі роки.

Національна фінансово-інвестиційна система як другий компонент підтримки функціонування стратегічного плану має виконувати роль «точкового донора» для відповідних стратегічних сфер економіки держави. Подібна система має бути, передусім, сформована і сформована на відповідних засадах. Ними є:

- розширення цілей державної грошово-кредитної політики й НБУ із цільовими завданнями забезпечення економічного росту, зайнятості, стійкості фінансової системи держави;
- перехід на непряме регулювання грошової пропозиції через регулювання ставки рефінансування з відмовою від адміністративного планування кількості грошей;
- зниження ставки рефінансування до рівня, що відповідає середній нормі рентабельності обробної промисловості в межах 4-6% із подальшим погоджуванням змін ставки рефінансування відповідно до цілей підтримки економічної активності на оптимальному рівні;
- збільшення в середньому до 3-4 років строків кредитів, що надаються НБУ на цілі рефінансування комерційних банків під кредитні зобов'язання виробничих підприємств і державні зобов'язання;
- створення державного агентства зі страхування кредитів, що надаються кредитними організаціями, для стимулювання банківського кредитування реального сектора економіки й підвищення довіри між банками і підприємствами;
- введення 100% гарантій по гривневих внесках громадян в усіх банках, що входять у систему страхування внесків, з одночасним скасуванням страхування вкладів в іноземній валюті;
- відмова, виходячи із звичайної гео економічної заангажованості, від використання рейтингів іноземних агентів, із зобов'язанням НБУ визначити стандарти оцінки рейтингів і стимулювати розвиток вітчизняних рейтингових агентств.

Оскільки стратегічний план може стало реалізовуватися тільки за умов стабільної фінансової системи держави, то це регламентує відповідні заходи щодо стабілізації фінансового ринку як третього функціонального компоненту плану, серед котрих основними є:

- відновлення валютного контролю шляхом введення дозвільного порядку операцій з капіталом зі збереженням вільного придбання іноземної валюти для фінансування поточних операцій, при резервуванні засобів по сумнівних зовнішньоекономічних операціях;
- відновлення правила обов'язкового продажу валютного виторгу на внутрішньому ринку;
- м'які форми фіксації обмінного курсу гривні відносно вартості кошика основних іноземних валют;
- надання комерційним банкам можливості переводу торговельних коштовних паперів (акцій і облігацій) в інвестиційні портфелі за ціною придбання із відмовою від маржинальних вимог з боку НБУ, банків із держучастю й одержувачів субординованих кредитів;
- встановлення мораторію на застосування до кредитних організацій санкцій за порушення нормативу у розмірі ризику на позичальника та заборона комерційним банкам переглядати умови кредитних угод в односторонньому порядку;
- введення тимчасового регулювання ставок відсотка по кредитах і депозитам, ув'язаного зі ставкою рефінансування та обмеження граничної величини банківської маржі в 1,5%;
- розширення кола цінних паперів, які можуть бути прийняті для покриття страхових резервів страховика із дозволом страховим організаціям здійснювати облік фінансових вкладень за вартістю прийняття до бухгалтерського обліку;
- загальне упорядкування фінансового ринку, що, передусім, включає: зняття зайвих повноважень і адміністративних бар'єрів; завершення створення моделі інтегрованого нагляду за фінансовим сектором економіки (фінансового

мегарегулятора); розширення сфери саморегулювання; посилення нагляду за фінансовим станом професійних учасників, чесністю ціноутворення й рівнем ризиків ринку.

Цінова політика держави в забезпеченні сталого функціонування стратегічного плану – як його четвертий компонент підтримки – має впливати на реалізацію плану опосередковано, через синхронне виконання своїх трьох основних завдань: проведення цінової лібералізації, державного регулювання цін (тарифів) на окремі види товарів (послуг) та здійснення контролю за їх стримуванням. Ці завдання, в свою чергу, потребують певної модифікації існуючої цінової політики, що має полягати у:

- встановленні відповідного – за часом – мораторію на зростання тарифів природних монополій, з урахуванням необхідності скорочення витрат природних монополій на непрофільні активи й зниження вартості реалізації їхніх інвестиційних програм через падіння цін на сировину й матеріали;
- проведенні обмежувальної цінової політики в секторі найкрупніших компаній з державною участю, комунальних, транспортних й інших інфраструктурних послуг;
- використанні держзамовлень по низьких лімітних цінах з метою впливу на цінову кон'юнктуру;
- впровадженні міжнародних цінових співставлень у практику антимонопольного регулювання й держзамовлення;
- проблемно-орієнтованому антимонопольному регулюванні діяльності суб'єктів економіки;
- введенні реєстру рекомендованих цін на основні продукти харчування, паливо, сировинні товари;
- прийнятті закону про регулювання торговельної діяльності із можливістю обмеження максимальної торговельної націнки на основні соціально значимі продовольчі товари першої необхідності.

Забезпечення сталого функціонування стратегічного плану значною мірою залежить від того, що можна охарактеризувати як «гарантовану

реальність» реального сектора економіки. Це потребує низки заходів щодо захисту й розширення внутрішнього ринку та збереження виробничого потенціалу як п'ятого функціонального компоненту стратегічного плану. Основними із них мають бути:

- здійснення державних закупівель, а також закупівель контрольованих державою підприємств, переважно у вітчизняних товаровиробників;
- введення тимчасової правової норми на обмеження державних замовників і підприємств в розміщенні замовлень на поставки товарів, виконання робіт, надання послуг у іноземних постачальників за можливості забезпечення таких потреб за рахунок товарів (робіт, послуг), виготовлених українськими підприємствами;
- скасування усіх пільг по сплаті мит і ПДВ для імпортерів;
- утримання від зниження експортних мит на сировинні товари нижче рівня вирівнювання рентабельності експортних поставок із поставками на внутрішній ринок;
- посилення контролю за якістю імпортованих товарів із наданням функцій перевірки відповідності вітчизняним сертифікаційним організаціям;
- формування й реалізація системи заходів щодо захисту внутрішнього ринку перспективних видів продукції нового ТУ;
- державна підтримка великих приватних компаній, які мають базове значення для реального сектора вітчизняної економіки і знаходяться в стані тимчасової системної кризи;
- прийняття закону про порядок проведення націоналізації з можливістю націоналізації неплатоспроможних системоутворюючих підприємств.

Шостим компонентом забезпечення сталості стратегічного плану є оптимальне функціонування інфраструктури економіки в діапазоні від її модернізації за наявного стану до формування в інфраструктурі відповідних «точок зростання» нового – постіндустріального суспільства. Це визначає заходи щодо розвитку інфраструктури національної економіки, серед яких основними є:

- законодавче стимулювання освоєння вітчизняних енергозберігаючих, матеріалозберігаючих і екологічно чистих технологій нового ТУ із введенням норм щодо заборони експлуатації енергомарнотратних і екологічно брудних технологій, а також пільг споживачам передової техніки;

- розробка й здійснення програм модернізації транспортної, житлово-комунальної й енергетичної інфраструктури та інфраструктури зв'язку на українській технологічній базі із застосуванням нововведень нового ТУ;

- реалізація заходів державної підтримки житлового будівництва з наданням усім громадянам, які потребують, земельних ділянок на безоплатній основі;

- розробка й реалізація комплексних програм реконструкції житлово-комунального господарства на основі вітчизняних матеріалозберігаючих технологій;

- розробка і формування стартової інфраструктури постіндустріального (інформаційно-мережевого) суспільства.

Заходи щодо захисту інтересів і стимулюванню ділової активності соціуму є останнім – сьомим – функціональним компонентом сталості стратегічного плану. Вони мають здійснюватися як:

- реалізація програми відновлення дореформених заощаджень громадян із цільовим використанням відновлюваних внесків на інвестиційні цілі, витрати на освіту й медичну допомогу та комунальні послуги при вільному розпорядженні відсотками;

- розгортання програми перенавчання безробітних новим професіям створеного постіндустріального (інформаційно-мережевого) суспільства;

- законодавчо гарантоване надання трудовим колективам збанкрутілих підприємств права на їхнє перетворення в т.зв. народні з виділенням державних субсидій на фінансове оздоровлення цих підприємств;

- надання трудовим колективам права на представництво в радах директорів і участь в управлінні великими підприємствами на основі принципу партисипативності.

Відтак державна політика забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в контексті антикризового управління, виходячи із нової природи фінансово-економічних криз, що характеризуються, передусім, спонтанністю виникнення і масштабністю розповсюдження, для адекватної керованості кризових процесів та явищ має протидіяти їм певним чином «на випередження» – протиставляючи нові засади такого управління. В методологічному відношенні таке протиставлення повинно бути переважанням «управлінської синергетики» (комплексу самоорганізації управлінських рішень на основі релевантної інформації) над «кризовою синергетикою» (комплексом самоорганізації негативних фінансово-економічних впливів). Нові засади управління окрім цього, як показано, мають виходити і із принципу надбудови системи антикризового управління над «рутинною» системою соціально-економічного управління, власне, над його «ядром» – стратегічним плануванням. Така надбудова (відома в синергетиці як згадуваний метасистемний перехід [155, с. 98]) дозволяє, зберігаючи попередні управлінські функції і можливості, – у даному випадку стратегічне планування, – і на його основі реалізувати додаткові управлінські можливості – тут, власне, антикризове управління, здійснювати певний «симбіоз» стратегічного планування і антикризового управління. Подібний симбіоз, згадуваною взаємодією стратегічного планування конкурентоспроможності національної економіки в контексті антикризового управління, через об'єднувальний інтерфейс контролінгу має по-управлінськи «оречевлювати» пропоновану і, як стає все більш і більш очевидним, за умов перманентної кризогенності постіндустріального суспільства – затребувану – метатеорію антикризового управління.

7.4. Інформаційно-знаннєва складова забезпечення конкурентоспроможності

Антикризове управління за своєю демпфівальною природою є, по суті, цілеспрямованою організацією дії певної сукупності факторів на негативні впливи кризи з метою їх пом'якшення і блокування. Переважна частина цих факторів має характер прямої блокувальної дії і є конвенціонально економічною – фінанси, чинники інвестиційності, конкурентоспроможності та інноваційності. Соціальне партнерство в антикризовому управлінні відображає вже характер опосередкованої дії і не має генетично «чисто» економічних властивостей, а вирізняється соціально-економічною природою.

Інформаційна спроможність адаптивного антикризового управління ґрунтується на згадуваній суті інформації як певного алгоритму можливих дій [89], наразі – дій демпфірування кризових явищ і процесів у відповідній системі (економічній, соціально-економічній, соціоприродній) і на її конкретному рівні – макро-, мезо- чи мікрорівні. Інформаційна спроможність виявляє себе в основних предметних інформаційно-аналітичних аспектах управління, серед яких можна умовно вирізнити:

- загальні вимоги інформаційно-аналітичного забезпечення;
- типи застосовуваної інформації;
- модель формування інформаційно-аналітичного забезпечення;
- «фільтри» руху інформації.

Загальні вимоги інформаційно-аналітичного забезпечення характеризують необхідний ступінь релевантності інформації до завдань антикризового управління:

- зменшення рівня невизначеності кризогенних процесів та явищ;
- гнучке формування цілей, завдань та системи показників антикризового управління;
- можливість використання адекватних рівню невизначеності інструментів (наприклад, див. далі – «слабких сигналів») інформаційно-

аналітичної підтримки антикризового управління;

- інформаційна когерентність (сполученість) антикризового управління на його макро-, мезо- і мікрорівнях;

- відкритість до модифікації і нарощування новими показниками.

Наступний аспект інформаційно-аналітичної предметності регламентує спроможність антикризового управління з позицій необхідного різноманіття застосовуваних ним типів інформації, де вирізняються шість типів інформації:

- ендогенний та екзогенний;
- синхронний та діахронний;
- апостеріорний та апріорний.

Ендогенний (внутрішній) та екзогенний (зовнішній) типи інформації як аспекти інформаційної спроможності антикризового управління вирізняються тією особливістю, що вони мають два виміри: просторовий і операціональний. Характерним для просторового виміру є те, що попереднє чітке визначення певного об'єкта антикризового управління як ендогенного (коли він територіально знаходиться в сфері дії відповідної – економічної, соціально-економічної, соціоприродної – системи) та як екзогенного (коли він знаходиться поза такою сферою) значною мірою «розмивається», оскільки згадувана геоэкономика породжує той тип суб'єктів своєї діяльності (ТНК), котрі не можуть бути однозначно просторово ідентифіковані. Операціональний вимір інформації ендогенного та екзогенного типів пов'язаний із спроможністю управлінського впливу (ендогенний тип) чи його відсутністю (екзогенний тип) на джерела цієї інформації. Відтак тут може породжуватися певна типологічна дуальність, коли одне й теж джерело, наприклад, за просторовим виміром може бути ендогенним, а за операціональним – екзогенним (або – навпаки).

Синхронний (одночасний) тип інформації відображає детермінований за часом – «одномоментний» – стан об'єкта управління (економічної системи, соціально-економічної чи соціоприродної системи) виходячи із певної темпорально однорідної сукупності його характеристик, чи пов'язаних з відповідним конкретним моментом часу у минулому, теперішньому або

майбутньому, чи взагалі безвідносно до будь-якої часової ознаки. Такій інформації відповідають, наприклад, фактори-складові ЕБ (табл. 3.1), які конкретними величинами наближення до індексу порогової ситуації свідчать про певний рівень захищеності об'єкта управління за відповідним напрямком (економічні відносини, соціальна сфера, демографічна ситуація і т.д.). Те, що такі показники сполучаються з необхідними ресурсами їх підтримки, робить показники керованими в сенсі можливості для них в межах наявних ресурсів в умовах дії економічної (фінансово-економічної) кризи забезпечувати певний досяжний рівень безпеки. В цьому відношенні зазначені показники можна охарактеризувати і як показники ендогенної інформації, оскільки функціонування їх (збільшення, зменшення, фіксований стан) значною мірою знаходиться в межах управлінських повноважень країни чи регіону. В топологічно-часовому вимірі показники цієї інформації діють ніби «поперек» розвитку кризових процесів, по можливості їх демпфіруючи у внутрішньому середовищі системи.

Діахронний (в напрямку стріли часу) тип інформації, власне, характеризує розвиток кризи як такої. Показники такої інформації є принципово динамічними, зважаючи на те, що зміни їх величини, послідовно від одного до іншого моменту часу свідчать про характер, інтенсивність і перспективи розвитку кризи. Особливим для показників цієї інформації є те, що вони мають переважно екзогенну природу, тобто система антикризового управління повинна їх відстежувати і реагувати на них, але практично не може на них впливати. Екзогенність в даному випадку має подвійну природу. По-перше, джерело (джерела) кризовості, як такої, звичайно знаходиться за межами відповідної країни-економіки (наразі – України), часто і не маючи чіткої територіальної дислокації. По-друге, як це дедалі все більше сприймається науковою думкою, екзогенність зумовлюється тим, що криза формується, власне, поза економікою, маючи своїм джерелом певні антропоцивілізаційні «хиби», але, індукуючись в економіку, швидко набуває там фінансово-економічних ознак.

Тому виникає нагальна проблема раннього «маркерування» виникнення і розвитку кризи і цьому мають слугувати показники діахронної інформації. Наразі такі показники – критерії кризовості – практично відсутні, відсутня і вихідна інформація (статистика) рівня національних рахунків для їх побудови. Можна висловити припущення, що в подібних показниках повинна відображатися певна внутрішня «патологічність» економічних процесів за умови співвідношення одних «кризово-нейтральних» показників з іншими. Умовно, такими показниками, наприклад, могли би бути показники девіації (як оцінка ступеня відхилення сукупності засобів існування соціуму – в широкому розумінні сукупності актуалізованих ним усіх потреб – від потреб дійсно необхідних) та віртуалізації (як міри розходження претензій фінансового сектора економіки та можливостей реального сектора).

В поданому ракурсі показники діахронної інформації стосовно кризовості в теоретичному плані мали би виводити на розуміння глибинних джерел виникнення криз, відтак і їх цивілізаційного блокування. В практичному плані антикризового управління вони стають основою управління по т.зв. «слабких сигналах» – тобто управління в умовах детермінованої невизначеності.

Апостеріорний (той, що визначається вже реалізованим станом речей) та апріорний (той, що визначається заздалегідь до реалізації фактичного стану речей) типи інформації мають відповідати орієнтації антикризового управління на певні зафіксовані – фактичні чи необхідні – стани об'єкта управління (апостеріорна інформація) та стани можливі у майбутньому (апріорна інформація). Перший тип фіксується моніторингом антикризового управління і слугує базою для визначення подальших дій антикризового управління за самим фактом показників апостеріорної інформації, другий тип інформації створює, власне, сценарії спрямованості необхідних дій антикризового управління у майбутнє на основі апріорного бачення цього майбутнього.

Модель формування інформаційно-аналітичного забезпечення функціонування державної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки (інформаційна модель) є системним поданням потоків

інформації, які характеризують структурні властивості інформації за джерелами її походження в об'єкті управління, форматуванням і зберіганням інформації та можливостями управлінського впливу через інформацію на об'єкт (рис. 7.2).

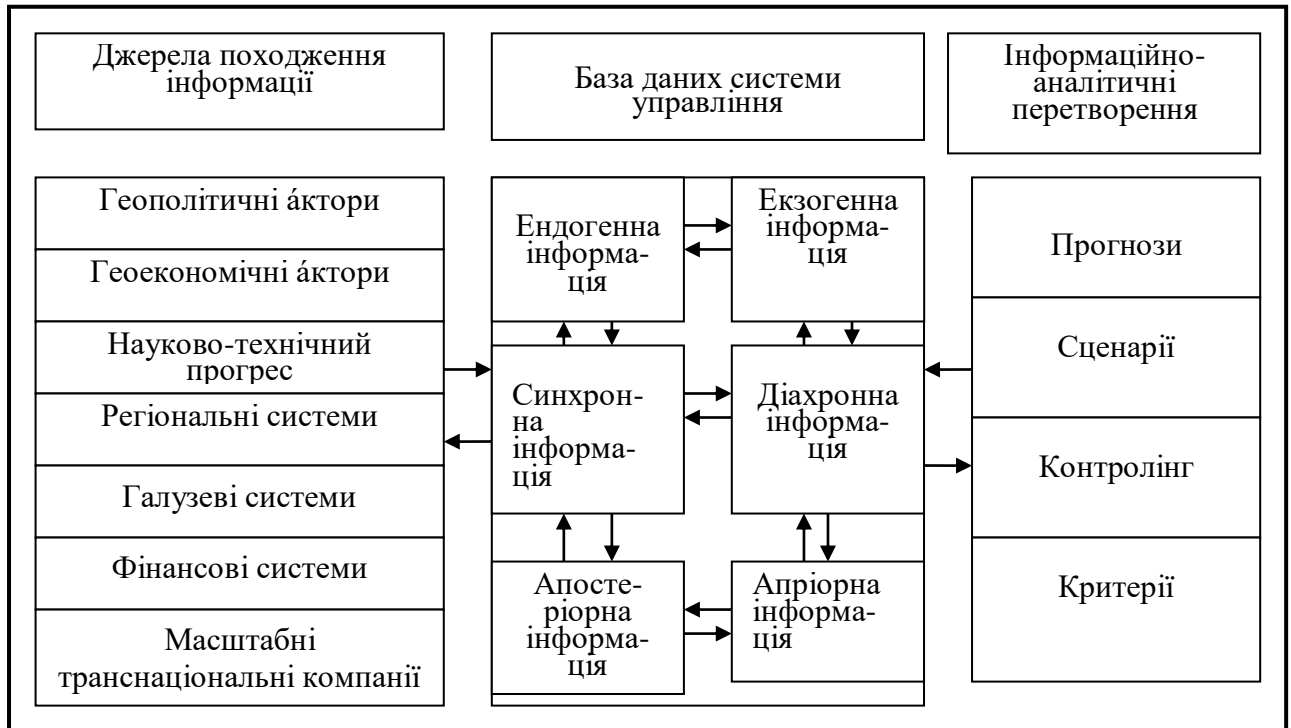

Рис. 7.2. Інформаційна модель забезпечення функціонування державної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки

Відповідно до моделі, вона складається із трьох цільових сегментів функціонального застосування інформації – 1) джерела походження інформації; 2) база даних системи управління; 3) інформаційно-аналітичні перетворення – і певної кількості секторів по кожному із сегментів.

Перший сегмент змістовно узагальнює основних «адресантів» формування імпульсів кризовості – від явних (наприклад, певні гео економічні актори) до неявних (приміром, зміни в технологічному укладі), і від зовнішніх (наприклад, конкретна ТНК) до внутрішніх (приміром, металургійна галузь України в нинішній фінансово-економічній кризі).

Другий сегмент форматує типи вживаної – через базу даних – інформації, яка використовується в антикризовому управлінні, третій сегмент – типологізує ті інформаційно-аналітичні перетворення, котрі відповідають основним

аналітичним інструментарієм антикризового управління. Серед інструментарію вирізняються: прогнози – дескриптивний (яким чином буде відбуватися «самоплинний» розвиток кризових процесів) та нормативний (коли кризові процеси вийдуть на певний оціночний рівень); сценарії – як комплексний опис можливих шляхів розвитку кризи та їх подолання; контролінг – як управління антикризовим демпфіруванням у реальному масштабі часу; критерії – агреговані (кількісні та якісні) оцінки стану запобігання кризовості (в першу чергу - оцінки стану ЕБ) та самої кризовості.

Особливим є процес «інформаційної самоорганізації», що відображається в моделі як взаємодія між її сегментами, коли в процесі антикризового управління певним чином коригується зміст і склад секторів відповідних сегментів, та самоорганізація всередині сегмента бази даних – між її окремими секторами.

«Фільтри» руху інформації, як інформаційно-аналітичний аспект антикризового управління, є тими, значною мірою неформалізованими (евристичними) елементами функціонування управління, котрі в його процесі дозволяють одночасно відбирати необхідні (можливі) механізми інформаційної аналітики і відкидати (блокувати) некоректні (зайві, нерелевантні) механізми. В антикризовому управлінні (подібно до стратегічного управління [236]) можна виділити два таких фільтри: метода і психологічний.

Фільтр метода орієнтує на застосування того інформаційно-аналітичного інструментарію антикризового управління, котрий відповідає складності кризогенного середовища. Іншими словами, складність цього середовища, що характеризується як система другого порядку, повинна мати певну однозначно-зіставну оцінку для адекватного вибору необхідного інструментарію за очевидною залежністю функціонування більш складного інструментарію при наявності більш складного середовища. Проблемним є те, що ні існуючий ступінь складності середовища як системи, ні потрібний ступінь складності інструментарію (як системи першого порядку) на рівні існуючих знань нинішньої теорії систем не можуть бути безпосередньо визначені (за тієї

загальної умови, що ступінь складності системи « S » залежить від тих можливих станів, котрі вона може набувати і тільки для найпростіших систем звичайно визначається як $S = \log_2 N$, де N – кількість можливих станів системи). Специфіка системи-середовища і системи-управління потребують певного опосередкованого, емпірико-евристичного підходу до оцінки складності цих двох систем. Подібний підхід, на основі переходу від вербального до кількісного опису складності, вже розроблений в стратегічному управлінні [236], є доцільним для використання в антикризовому управлінні і міститься у двох положеннях.

По-перше, на основі певної школи нестабільності (в балах – від «0» до «10» балів) і за двома вимірами – 1) можливостями опису стану кризогенного середовища (за структурою звичність подій ↔ темп змін ↔ передбачуваність майбутнього) (вісь « X ») і 2) властивостями складності стану середовища (вісь « Y ») – наявний і очікуваний стан складності кризогенного середовища отримує бальну оцінку.

По-друге, певним діапазоном рівня складності кризогенного середовища в напрямку його (рівня) зростання ставляться у відповідність блоки інформаційно-аналітичного інструментарію системи антикризового управління із загальною тенденцією зростання в блоках властивостей нелінійної динамічності (синергетичності) інструментарію. Іншими словами у вимозі відповідності рівнів складності середовища і інструментарія діє не тільки принцип необхідності різноманітності У.Р. Ешбі, а й т.зв. принцип «леза Оккама», стосовно того, що для відносно низьких рівнів складності середовища не повинен використовуватися неадекватно ускладнений для нього інструментарій (і в силу потреби економії управлінських ресурсів, і в силу засад управлінської коректності). За такою диспозицією за рівнем складності можна вирізнити три змістовно різних групи блоків інформаційно-аналітичного інструментарію антикризового управління. Перша група буде орієнтуватися на застосування екстраполяційної методології в інструментарії, друга – має вже переходити на методологію використання життєвого циклу компонентів

середовища. Високий рівень складності середовища (мовою синергетики – його значну нелінійну динаміку), з яким буде мати справу інструментарій третьої групи, зумовлюватиме застосування в ній синергетичної методології і, передусім, використання в методології згадуваних атракторних структур.

Психологічний фільтр в інформаційно-аналітичному аспекті антикризового управління виконує ту водночас і необхідну, і важкоформалізовану функцію, що має привертати управлінську увагу до двох в принципі протилежних речей. По-перше, – до зовні ординарних, навіть таких, котрі сприймаються як безперечно позитивні, речей в середовищі певної економічної системи, але котрі можуть містити в собі зародки кризогенності (наприклад, значне економічне зростання в країнах І світу напередодні останньої фінансово-економічної кризи, яке ґрунтувалося на «пузирях» фінансоміки). По-друге, навпаки, до речей настільки економічно неконвенціональних, що вони – за усього свого великого реального впливу на економічне буття – практично знаходяться поза полем зору антикризового управління (наприклад, згадувана ідеологія постмодернізму, що через антропні виклики формує феномен рефлексивних процесів).

Подібну – не конвенціонально-економічну – природу має і також вирізняється своєю непрямою дією ще один ключовий фактор антикризового управління – інформаційно-знаннєвий. Дві особливості визначають цей фактор за його місцем в антикризовому управлінні. По-перше, він є хронологічно «молодшим» за інші антикризові фактори, належачи, власне, до інтелектуального капіталу (ресурсів) вже виникаючого постіндустріального (інформаційно-мережевого) суспільства, що як особливий вид ресурсів «надбудовується» над природними, трудовими та матеріальними ресурсами попередніх суспільних формацій. По-друге, в силу своєї природи, цей фактор не має будь-яких цільових обмежень за величиною в антикризовому управлінні, подібно до інших факторів (приміром, конкурентоспроможність не повинна досягати свого максимально можливого значення, а має набувати певну доцільну величину – і з автономних позицій економічного розвитку, і з позицій

свого місця в антикризовому управлінні). Це, власне, визначається сукупною природою зазначеного фактора – і інформація, і знання не мають меж для свого зростання. Третьою особливістю інформаційно-знаннєвого фактора в антикризовому управлінні, яка сполучається з другою, є те, що на відміну від інших чинників, котрі є цільовими параметрами управління – тобто, визначаються за величиною, виходячи із загальної мети управління та їх збалансованістю між собою, – має відкритий, «самоорганізаційний» характер, зумовлюючись в процесі самого управління, як певна міра його коректності і ефективності, або інформаційною взаємодією процесів антикризового управління.

Нагадаймо, що інформаційна взаємодія є таким процесом обміну інформації між певними активними об'єктами (системами), при котрому хоча б один із них вдосконалює, змінює свої знання [97]. За того наукового погляду, що інформація існує тільки в живій природі, причому у трьох видах – генетичної інформації, поведінкової інформації та інформації-знання, котрі у відповідних «системах-власниках» інформації послідовно «надбудовуються» одна над одною, хоча би однією із активних систем має бути система із людським началом, тобто, там де діє інформація-знання. Коло таких систем є доволі широким – від самої людини та соціальних систем, де людське начало присутнє у «чистому вигляді», – до різного роду композиційних та змішаних систем (об'єднано –людинорозмірних): економічних, соціально-економічних, управлінських тощо.

Стосовно державної політики забезпечення конкурентоспроможності інформаційна взаємодія відбувається між системою антикризового управління, в якій в процесі управління має збільшуватися рівень знань стосовно суті і методів демпфюваних явищ та процесів кризовості, та економічною системою, де діє кризовість, і відносно котрої управлінське демпфювання кризовості повинно включати і ефект зростання управлінських знань.

Предметно, ефект зростання рівня знань за інформаційної взаємодії реалізується як певна міжсистемна узгодженість на основі вертикальної

ієрархічної структуризації кожної системи на однакову кількість рівнів, де кожен рівень характеризується еволюцією змін інформаційних властивостей з їх ускладненням від початкових рівнів до кінцевих. Порівневі інформаційні властивості, де рівні мають йти послідовно, певною мірою «перекриваючи» один одного, фіксують в собі, по-перше, відповідні іманентні характеристики інформаційної взаємодії, серед яких основні:

- провідна роль належить не енергії або речовині, а інформації в різних формах її проявів;
- інформаційна взаємодія не силова, а тому може здійснюватися за допомоги дуже слабких сигналів;
- при інформаційній взаємодії головними операціями є операції зі смислами, образами, емоціями – або, іншими словами, передається ідеальне;
- інформаційні взаємодії потребують того чи іншого рівня складності пам'яті у взаємодіючих об'єктів.

Другою предметністю інформаційної взаємодії є тип взаємодіючих об'єктів. Назагал, тут вирізняються три можливих типи об'єктів, де може мати місце інформаційна взаємодія:

- штучні системи (від найпростіших регуляторів до глобальних комп'ютерних мереж);
- композиційні або змішані системи (виду «живий організм – штучний орган», «людина – машина» і т.д.);
- органічні системи (де взаємодії здійснюються на об'єктах та в межах від молекулярно-генетичного рівня до рівня соціальних спільнот).

Третьою предметною особливістю інформаційної взаємодії є характер її ієрархічних рівнів, де вирізняються рівні фізичний, сигнальний, лінгвістичний, семантичний та колективної поведінки, а також рівень навчання, відтворення і еволюції [104]. Ці рівні інваріантно існують в тому чи іншому ступені для усіх трьох типів об'єктів інформаційної взаємодії (табл. 7.6).

Таблиця 7.6

Інваріантна структура рівнів і типів об'єктів інформаційної взаємодії

Рівні інформаційної взаємодії		Тип об'єкта інформаційної взаємодії		
№№	Характер	Штучний (технічний)	Комплексний/змішаний	Органічний (живий)
1	Фізичний	Елементи обчислювальної техніки. Пристрої вводу-виводу	Фізичні основи сенсомоторики. Елементи штучних органів	Морфологія та фізіологія рецепторів і ефекторів
2	Сигнальний	Системи автоматичного оброблювання і перетворювання сигналів	Інтерактивні системи первинного оброблювання інформації. Штучні органи	Механізми і функції нейронів. Первинне оброблювання сенсорної інформації
3	Лінгвістичний	Обчислювальні машини. Системи автоматичного управління і системи перекладу текстів	Людино-машинні системи управління і оброблювання інформації. Формальні граматики і мови програмування	Словник і синтаксис природної мови. Узгоджена робота органів почуттів
4	Семантичний	Системи автоматичного формування і використання знань	Автоматизовані системи наукових досліджень, моделювання, управління, проектування і програмування	Логіка і феноменологія, принципи асоціацій, узагальнень та умовиводів
5	Колективної поведінки	Телекомунікаційні системи і комп'ютерні мережі. Взаємодія роботів	Системи масового обслуговування і колективна поведінка локально-організованих систем	Управління в соціальних системах. Колективна взаємодія та формування моралі
6	Навчання, відтворення та еволюції	Автоматизовані системи навчання, розпізнавання образів та прийняття рішень	Системи навчання та автоматизована побудова об'єктів за їх описами	Педагогіка. Біологія розвитку та еволюції

Така інваріантна структура рівнів і типів об'єктів інформаційної взаємодії дає підстави для розгляду її в «кодах» антикризового управління із детальним виділенням в ньому, по-перше, об'єктів взаємодії та, по-друге, рівнів взаємодії, котрі б одночасно сутнісно відповідали і еволюції ускладнення характеру рівневої взаємодії, і цими рівнями сполучалися з реаліями економічного буття.

Стосовно типів об'єктів інформаційної взаємодії, то для антикризового управління це має бути, передусім, тип комплексного або змішаного об'єкта, оскільки економічне буття – буття взаємодії природного, людського і штучного (інструментального) начал, з різним їх акцентуванням та взаємодією в

залежності від рівня економічного розвитку (від домінування природного начала в постіндустріальній економіці до домінування інструментального начала в постіндустріальній/інформаційно-мережевій економіці). Крім того, структура комплексності/змішаності є, очевидно, змінною і в синхронному плані. Це виражається у вже обраних об'єктах взаємодії в напрямку змін ускладнення рівнів інформаційної взаємодії із тенденцією зростання їх певного «примусового вдосконалення» як в людському (освіта, тренінг), так і інструментальному (зростаючі можливості перетворень) началах. Сам же принцип взаємодії, що з інформаційних позицій передбачає виділення щонайменше двох різних об'єктів взаємодії, зумовлює вибір таких об'єктів, як зазначені економічна система та система антикризового управління. Економічний погляд на інформаційну взаємодію дозволяє структурувати вихідну економічну систему на реальний та фінансовий сектори економіки, таким чином виділяючи у взаємодії два її контури: «внутрішній» та «зовнішній». Внутрішній контур утворює взаємодія реального та фінансового секторів економіки (додамо, де незбалансованість взаємодії цих секторів із гіпертрофованим превалюванням фінансового сектора є однією із основних причин нинішньої фінансово-економічної кризи), а зовнішній – взаємодія системи антикризового управління з економічною системою в цілому (де незбалансованість взаємодії породжує і проблему, і можливість зростання інформаційно-знаннєвої складової антикризового управління).

Змістовно, сектор реальної економіки як сектор, безпосередньо пов'язаний з матеріальним виробництвом, отриманням прибутку та наповненням бюджету, структурно-адресно формують первинний (галузі, що виробляють різноманітні види сировини – сільське господарство, гірничовидобувна промисловість тощо), вторинний (обробна промисловість, будівництво і т.д.), третинний (послуги транспортних, посередницьких, страхових компаній та осіб вільних професій) та четвертинний (інформаційні технології, освіта, наукові дослідження, глобальний маркетинг та фаховий менеджмент) сектори, в тому чи іншому ступені притаманні як світовій

економіці, так і економіці України, зокрема. Натомість, фінансовий сектор економіки, як частина економіки, пов'язана з діяльністю фінансово-кредитних інститутів, подається в розгляді інформаційної взаємодії як його активний об'єкт цілісно, без виділення в ньому його автономного банківського сектора.

Структуризація цих трьох об'єктів інформаційної взаємодії в економічному вимірі за характером її рівневих виразників і за зазначеної загальної умови ускладнення характеру виразників від рівня до рівня має певні особливості, залежні від конкретних об'єктів.

Так, характер рівневої взаємодії реального сектора економіки кореспондує із «поведінковими» особливостями технологічних укладів (ТУ) – тими, що відійшли у минуле, актуальними зараз (V та VI-м ТУ), та сьомим ТУ, що нині тільки формується [42]. Але «зниклі» ТУ діють тут на засадах їх певного «сліду», генетично залишаючи свої, вироблені тоді особливості діяльності, як ознаки інформаційної взаємодії компонентів первинного – четвертинного секторів реальної економіки.

Рівнева взаємодія фінансового сектора економіки, навпаки, може бути охарактеризована виходячи із сучасних функцій фінансової системи [37] економіки. Ці функції, діючи синхронно в нинішній економіці, містять виразний вектор їх еволюції, ускладнення, що сполучається із ускладненням компонентів реального сектора.

За таких особливостей змісту та рівневої інформаційної взаємодії реального та фінансового секторів економіки, система державної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в її рівневій структуризації має діяти саме як «арбітр», по-перше, рівневої узгодженості секторів (по горизонталі), і, по-друге, їх послідовно-ієрархічної збалансованості (по вертикалі). Саме це створює потенціал зростання знання в державній політиці забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, причому в напрямку від базового раціонального знання до ціннісно-цільових структур в системі знання, а, отже, визначає і перспективу збільшення коректності та ефективності управлінського знання (табл. 7.7).

Таблиця 7.7

**Структура-матриця інформаційної взаємодії компонентів забезпечення
конкурентоспроможності національної економіки**

Рівні інформаційної взаємодії		Об'єкти інформаційної взаємодії		
№№	Характер	Реальний сектор економіки	Фінансовий сектор економіки	Система антикризового управління
1	Фізичний	Видобування природних ресурсів та сільське господарство на органічній основі	Переміщення економічних ресурсів у часі та просторі із одного регіона в інший, із однієї галузі та виробництва в інші	Кількісна та якісна відповідність фінансових і матеріальних ресурсів
2	Сигнальний	Збагачення природних ресурсів та виробництво енергії на основі природних ресурсів, сільськогосподарська селекція без застосування генної інженерії	Управління ризиками фінансових капіталів, застосовуваних виробниками	Відповідність «фізичних» ризиків виробництва їх фінансовим відповідникам та методам переміщення ризиків
3	Лінгвістичний	Електротехнічне і важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, неорганічна хімія, екстенсивне сільське господарство	Розрахунково платіжна система, спроможна виконувати клірингові операції і здійснювати платежі, способами, що стимулюють обмін товарами, послугами і активами	Забезпечення виробництва ефективними засобами здійснення платежів відповідно до масштабів та характеру їх діяльності
4	Семантичний	Авто- тракторобудування, кольорова металургія, органічна хімія, атомна енергетика, інтенсивне сільське господарство	Механізм об'єднання фінансових засобів для заснування крупномасштабних підприємств та для поділу капіталу крупних підприємств на паї серед більшої кількості власників	Адекватність механізмів агрегації та дезагрегації фінансових засобів динаміці зростання та поділу підприємств
5	Коллективної поведінки	Мікроелектроніка і обчислювальна техніка, інформаційні технології та біотехнології, матеріалознавство, лазерна техніка	Система цінової інформації, спроможна узгоджувати між собою незалежні рішення, які приймаються в різних сегментах економіки	Адекватність системи цінової інформації по проектах незалежних рішень можливим наслідкам їх практичної реалізації
6	Навчання, відтворення та еволюції	Нанотехнології, біоінформатика, інформаційно-комунікаційні технології, термоядерна енергетика	Системи розв'язання психологічних проблем активізації фінансової активності за неповноти інформації по фінансових операціях	Адекватність спрямованості фінансової активності реальним і глибинним проблемам нинішнього і майбутнього людства

Слід зазначити, що за такого принципу дії інформаційно-знаннєвої складової державної політики забезпечення конкурентоспроможності національної економіки приріст управлінського знання може відбуватися не тільки внаслідок фіксації неузгодженостей дій реального і фінансового секторів економіки «по горизонталі» чи «по вертикалі» (внаслідок порушення принципу безперервної еволюції складності в порядку зміни рівнів інформаційної взаємодії). Приріст знання може відбуватися і за зовнішньо благополучного стану взаємодії компонентів структури-матриці, передусім, за хибного вектора взаємодії. Так, наприклад, аналіз вже першого – фізичного – рівня взаємодії реального і фінансового секторів в експортноорієнтованому сегменті економіки України, за збалансованості потоків матеріальних і фінансових ресурсів, про що мав би свідчити відповідний рівень антикризового управління, дає й те додаткове випереджувальне знання, що сировинні галузі та галузі із низьким рівнем технологічної обробки, котрі орієнтовані на експорт, є найбільш потужним збудником інфляції (оскільки будь-який значний потік валюти з-за кордону для незбалансованої економіки стимулює в ній інфляцію).

Література до розділу 7

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление / Д. Аакер. – СПб.: Питер, 2007. – 496 с.
2. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации: Учебное пособие: Диалектика прогрессивной линии развития как гуманная общечеловеческая философия для XXI века / Р.Ф. Абдеев. – М.: ВЛАДОС, 1994. - 336 с.
3. Абрамов В.Л. Маркетинговое управление конкурентоспособностью экономических систем / В.Л. Абрамов // Маркетинг в России и за рубежом. – 2005. – № 5(49). – С. 100–107.
4. Азроянц Э.А. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции. - М.: Новый век, 2002. - 414 с.
5. Акофф Р.Л. Планирование в больших экономических системах / Р.Л. Акофф; пер. с англ. – М.: Советское радио, 1972. – 224 с.
6. Александрова О. Конкуренція: благо чи зло. Специфіка та тенденції розвитку / О. Александрова, О. Зубчик. – К.: Обрії, 2006. – 144 с.
7. Алексеев Р. Европейское экономическое сообщество / Р. Алексеев, В. Михайлов // Международная жизнь. – 2000. – № 11. – С. 30–33.
8. Алещенко В.В. Теоретико-методологические вопросы конкурентоспособности экономической системы / В.В. Алещенко // Маркетинг в России и за рубежом. – 2005. – № 1(45). – С. 106–112.
9. Амиров В. Страны АСЕАН – разные пути выхода из кризиса / В. Амиров // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 5.
10. Амоша О. Конкурентоспроможність вітчизняного промислового виробництва та проблеми вступу України до світової організації торгівлі / О. Амоша, Л. Збарзська // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2002. – № 8-2. – С. 70–73.

11. Андріанов В. Конкуентоспособность России в мировой экономике / В. Андріанов // Мировая экономика и международные отношения. - 2000. — №3. — С.39.
12. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: Питер, 1999. – 416 с.
13. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації. Монографія. - К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
14. Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізація : монографія / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 326 с.
15. Арах М. Европейский союз. Видение политического объединения / М. Арах. – М. : Экономика, 1998. – 142 с.
16. Арин О. Азиатско-Тихоокеанский регион: мифы, иллюзии и реальность. Восточная Азия: экономика, политика, безопасность / О. Арин. – М. : Флинта : Наука, 1997. – 214 с.
17. Архиреев С.И. Конкуентная среда предприятий: международный аспект / С.И. Архиреев, Т.А. Дяченко // Наукові записки Харківського економіко-правового університету. – 2005. – № 2(3). – С. 117–122.
18. Афонцев С.А. Проблема глобального управления мирохозяйственной системой: теоретические аспекты / С.А. Афонцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 5. – С. 65–70.
19. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек. – М.: ПРОГР.-ТРАД., 2001. – 304 с.
20. Білоус О. Глобалізація і національна стратегія. – К.: ВО “Батьківщина, 2006, 300с.
21. Богомоллов О.Т. Анатомия глобальной экономики / О.Т. Богомоллов. – М.: UKIS “Академкнига”, 2003. – 216 с.
22. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – М., 2002 – 1280 с.

23. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін. – К.:”Заповіт”, 1996. –240с.
24. Базиліук Я.Б. Конкуєнтоспроможність національної економіки України. – К.:НІС, 2002. – 132 с.
25. Байє М.Р. Управление экономикой и стратегия бизнеса / М.Р. Байє. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 642 с.
26. Бард В.С. Инвестиционные проблемы российской экономики / В.С. Бард. – М. : Экзамен, 2000. – 384 с.
27. Башнянин Г.І. Становлення інтегрованих корпоративних мікроекономічних систем в економіках перехідного типу / Г.І. Башнянин, О.І. Ковтун, П.Ю. Лазур, О.В. Хом’як, Т.П. Яхно. – Л. : Вид-во Львівської комерц. акад., 2003. – 186 с.
28. Бильчак В.С. Региональная экономика : монография / В.С. Бильчак, В.Ф. Захаров ; под ред. В.С. Бильчака. – Калининград : ГИПП Янтарный сказ, 1998. – 316 с.
29. Бізнес-середовище в Україні 2005// Міжнародна Фінансова Корпорація. – К., 2005. – 77 с.
30. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. Пер. с англ., 4-е изд. - М.: Акад. нар. хоз-ва : Дело ЛТД, 1994. – 687 с.
31. Богатуров А. Стратегия разравнивания в международных отношениях и внешней политике США / А. Богатуров // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 2. – С. 20–29.
32. Борко Ю. Европейский союз: углубление и расширение интеграции / Ю. Борко // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 8. – С. 9–13.
33. Боумен К. Основы стратегического менеджмента / К. Боумен. – М.: Банки и биржи, Издат. об-ние «ЮНИТИ», 1997. – 153 с.
34. Братимов О.В. Практика глобализации: игры и практика новой эпохи / О.В. Братимов, Ю.М. Горский, М.Г. Делягин, А.А. Коваленко. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 344 с.

35. Буравльов Є., Стогній В. Від глобалізації економіки до регіонального і глобального сталого розвитку / Є. Буравльов, В. Стогній // Вісн. НАН України. – 2003. - №10. – с.42-49.
36. Бэттлер А. Контуры мира в первой половине XXI века и чуть далее (теория) / А. Бэттлер // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 1. – С. 73–81.
37. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2007 рік // ІБСЕД, Проект “Реформа місцевих бюджетів в Україні”, RTI International. – К., 2008. – 136 с.
38. Василенко С.Д. Європейський вибір України : монографія / С.Д. Василенко. – О. : ОНМА, 2003. – 212 с.
39. Васильева З.А. Иерархия понятий конкурентоспособности субъектов рынка / З.А. Васильева // Маркетинг в России и за рубежом. – 2006. – № 2(52). – С. 83–90.
40. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост. общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайдено; Комментар. А.Ф. Филиппова. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
41. Веблен Т. Теория праздного класса / Пер. с англ., вступ. ст. С. Г. Сорокиной; Общ. ред. В. В. Мотылева. - М.: Прогресс, 1984. - 367 с.
42. Вітер І. Трансформація місця та ролі держави в умовах глобалізації розвитку // Вісн. Терноп. акад. нар. госп-ва. – 2008. – № 8-12. – С.30-37.
43. Віткін Л. Місце України у світовій та європейській якості / Л. Віткін // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2002. – № 3. – С. 43–49.
44. Владимирова И.Г. Исследование уровня транснационализации компаний / И.Г. Владимирова // Менеджмент в России и зарубежом. - 2001. - № 6. - С.99-114.
45. Вольфганг Бурр. Концепція стійкої конкурентної переваги.// Проблемы теории и практики управления. – 2004. - № 4. - С. 107-113.
46. Вольчик В.В. Институционализм: вторичность нового мифа? (возможности и пределы институциональной экономики) // Экономический

вестник Ростовского государственного университета. – 2003. – Т.1. – №1. – С. 126-134.

47. Воронов А. Конкуренция в XXI веке / А. Воронов // Маркетинг. – 2001. – № 5. – С. 16–24.

48. Врублевський В. Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та національні інтереси : монографія / В. Врублевський, В. Хорошковський. – К. : Демократична Україна, 1997. – 425 с.

49. Всесвітній економічний форум (WEF) The Global Competitiveness Report.— Oxford University, 2001. www.weforum.org

50. Гельвановский. М.И. Конкурентоспособность национальной экономики: проблемы статистического сопровождения / М.И. Гельвановский // Вопр. статистики. - 2004. - N 7. - С.3-15.

51. Гоффе Н. Социальная составляющая региональной политики на Западе / Н. Гоффе // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. - №4. - С. 63.

52. Гаєвський Б.А. Основи науки управління / Б.А. Гаєвський. – К.: МАУП, 1998. – 112 с.

53. Галло Ж. Антимонопольні гаранті Європи // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2002. – №3. – С. 57-59.

54. Гальчинський А.С., Геєць В.М., Кінах А.К., Семиноженко В.П. Інноваційна стратегія українських реформ.- К.: Знання України, 2002.- 336 с.

55. Гальчинський А.С. Україна на перехресті геополітичних інтересів / А.С. Гальчинський. – К. : Знання України, 2002. – 180 с.

56. Геєць В, Семиноженко В. Спеціальні економічні зони: «чорні діри» чи точки економічного зростання? // Дзеркало тижня. – 2006. – № 44 (623).
Режим доступу до газети: <http://www.dt.ua/2000/2020/55122/>

57. Геєць В. Деякі порівняльні ознаки трансформаційних моделей економіки України і Росії // Економіка України. – 2005. – №5. – С. 4-17.

58. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / В.М. Геєць. – К.: НАН України, Ін-т екон. прогнозування, 2000. – 344 с.

59. Герасимова Г.Е. Международные стандарты ISO серии 9000: принципы и терминология / Г.Е. Герасимова // Методы менеджмента качества. – 2000. – № 9. – С. 9–14.
60. Герчикова И.Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности / И.Н. Герчикова. – М. : КОНСАЛТБАНКИР, 2000. – 624 с.
61. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г.Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
62. Глазьев С.Ю. Место России в меняющихся взаимоотношениях центра и периферии мировой экономики // Философия хозяйства. - 2002. – №3. – С. 18-35.
63. Головинська В. Україна і світова організація торгівлі: стан, проблеми, перспективи інтеграції : монографія / В. Головинська. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 168 с.
64. Головченко В.І. Міжнародні відносини і зовнішня політика країн Центральної та Східної Європи (середина 40-х – середина 90-х рр. ХХ ст.) / В.І. Головченко, А.Є. Тамм. – Х. : ІСМВ “ХК”, 2001. – 114 с.
65. Горник В. Г. Бюджетно-податкова політика в стратегії забезпечення конкурентоспроможності держави / В. Г. Горник // Економіка та держава. – 2011. – № 5. – С. 102-123.
66. Горник В. Г. Вплив глобалізації на модифікацію чинників конкурентоспроможності держави / В. Г. Горник // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління» Вип. 2/2011. Державне управління та місцеве самоврядування / За заг. ред. В. К. Присяжнюка, В. Д. Бакуменка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління. – 2011. – С.88-95.
67. Горник В. Г. Вплив світогосподарських зв'язків на конкурентоспроможність держави / В. Г. Горник // Інвестиції : практика та досвід. – 2008. – № 19. – С. 56-58.

68. Горник В. Г. Грошово-кредитна політика як чинник впливу на конкурентоспроможність національної економіки / В. Г. Горник // Економіка та держава. – 2011. – № 4. – С.93-95.

69. Горник В. Г. Державна політика забезпечення конкурентоспроможності національної економіки: умови, важелі та механізми: [монографія] / В. Г. Горник. – Донецьк: Юго-Восток, 2011. – 400 с.

70. Горник В. Г. Державна політика забезпечення конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу / В. Г. Горник // Інвестиції : практика та досвід. – 2008. – № 20. – С. 59-61.

71. Горник В. Г. Державна політика сприяння розвитку бізнес-середовища / В. Г. Горник // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – №5. – С. 80-83.

72. Горник В. Г. Державне регулювання розвитку зовнішньої торгівлі / В. Г. Горник // Економіка та держава. – 2008. – № 8. – С. 104-106.

73. Горник В. Г. Елементи забезпечення конкурентоспроможності економіки України / В. Г. Горник // Економіка та держава. – 2009. – № 7. – С. 125-127.

74. Горник В. Г. Етапи підвищення конкурентоспроможності держави в умовах глобалізації / В. Г. Горник // Інвестиції : практика та досвід. – 2009. – № 17. – С. 85-87.

75. Горник В. Г. Заходи державного регулювання інвестиційної діяльності у національному виробництві / В. Г. Горник // Науково-методичний журнал. – Т. 147. Вип. 135. Державне управління. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С.86-89.

76. Горник В. Г. Зміна ролі держави в умовах структурної модернізації національної економіки / В. Г. Горник // Інвестиції : практика та досвід. – 2011. – № 8. – С. 79-81.

77. Горник В. Г. Інвестиційно-інноваційний розвиток промисловості: монографія / В. Г. Горник, Н. В. Дацій. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – 200 с.

78. Горник В. Г. Конкуентоспроможні механізми державної політики розвитку підприємництва / В. Г. Горник // Інвестиції : практика та досвід. – 2009. – № 18. – С. 83-86.

79. Горник В. Г. Механізми державної політики розширеного відтворення та створення достатнього рівня потенціалу національної економіки // [Електронний ресурс] / В. Г. Горник // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – № 11. – Режим доступу до журналу : <http://www.dy.nauka.com.ua>

80. Горник В. Г. Механізми формування конкурентних переваг країни, які забезпечують національну безпеку і відповідають національним інтересам / В. Г. Горник // Інвестиції : практика та досвід. – 2011. – №4 – С. 64-68.

81. Горник В. Г. Міждержавне регулювання інвестиційних проектів в умовах глобалізації / В. Г. Горник // Інвестиції : практика та досвід. – 2011. – №3. – С. 68-71.

82. Горник В. Г. Модифікація чинників конкурентоспроможності держави / В. Г. Горник // Економіка та держава. – 2008. – № 6. – С. 115-117.

83. Горник В. Г. Обґрунтування стратегії забезпечення конкурентоспроможності держави / В. Г. Горник // Економіка та держава. – 2009. – № 3. – С. 104-106.

84. Горник В. Г. Оцінка ролі держави в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків [Електронний ресурс] / В. Г. Горник // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2010. – № 12. – Режим доступу до журналу : <http://www.dy.nauka.com.ua>

85. Горник В. Г. Оцінка ролі та місця України у міжнародних економічних відносинах / В. Г. Горник // Економіка та держава. – 2011. – № 3. – С. 125-128.

86. Горник В. Г. Пріоритети державної стратегії забезпечення конкурентоспроможності економіки України / В. Г. Горник // Інвестиції : практика та досвід. – 2011. – № 7. – С.72-75.

87. Горник В. Г. Раціональне управління фінансами як найважливіший елемент забезпечення ефективності і конкурентоспроможності держави / В. Г. Горник // Інвестиції : практика та досвід. – 2011. – № 9. – С. 86-88.

88. Горник В. Г. Реалізація інноваційної моделі розвитку промислового комплексу та його адаптації до вимог світової організації торгівлі / В. Г. Горник // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління» Вип. 4(14). Державне управління та місцеве самоврядування / За заг. ред. В. К. Присяжнюка, В. Д. Бакуменка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління. – 2010. – С.55-64.

89. Горник В. Г. Сутнісна складова державної політики забезпечення конкурентоспроможності / В. Г. Горник // Економіка та держава. – 2010. – № 2. – С. 121-123.

90. Горник В. Г. Сутність державної промислово-інноваційної політики / В. Г. Горник // Інвестиції : практика та досвід. – 2010. – №21. – С. 62-66.

91. Горник В. Г. Фактори формування конкурентоспроможності національної економіки / В. Г. Горник // Економіка та держава. – 2010. – № 11. – С. 97-100.

92. Горник В. Г. Фінансове забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності промислового комплексу України / В. Г. Горник // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління» Вип. 3/2010. Державне управління та місцеве самоврядування / За заг. ред. В. К. Присяжнюка, В. Д. Бакуменка. – К. : Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління. – 2010. – С.275-282.

93. Горник В. Г. Формування методології державної політики до адекватних умов ринку та її ефективного інтегрування у світову економічну систему / В. Г. Горник // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління» Вип. 1/2011. Державне управління та місцеве самоврядування / За заг. ред. В. К. Присяжнюка, В. Д. Бакуменка. – К. :

Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління. – 2011. – С.95-103.

94. Грималюк А. Особливість сучасної конкуренції / А. Грималюк // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2005. – № 1(16). – С. 22–26.

95. Губський Б.В. Конкуренентоспроможність економіки України. Посттрансформаційна перспектива. К.: Наукова думка, 2004. – с.30.

96. Губайдуллина Ф.С. Крупные транснациональные корпорации на новых рынках // ЭКО. - 2003. - №3. - С. 20-33.

97. Гутник В. Евроленд: экономическое развития новой группировки / В. Гутник, И. Подколзина // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 8. – С. 18–22.

98. Дайнеко А.Е. Расширение Европейского Союза: экономические и правовые аспекты / А.Е. Дейнеко, Г.В. Забавский, Ф.А. Дмитракович. – М. : Изд-во деловой и учеб. лит., 2004.– 336 с.

99. Де Сото Э. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение в остальном мире: Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2001. – 276 с.

100. Де Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. – М.: Catallaxy, 1995. – 320 с.

101. Державна допомога виробникам в Україні: реформування відповідно до норм СОТ та ЕС / За ред. С. Касьянова. – Київ.: Нора-друк, 2004. – 86 с.

102. Дидковская Л. Методологические подходы к трактовке категории «экономическая конкуренция» и их практическое значение / Л. Дидковская // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2006. – № 2(21). – С. 29–34.

103. Дихтль Е. Практический маркетинг / Е. Дихтль, Х. Хершген. – М.: ИНФРА-М, Высш. шк., 1996. – 225 с.

104. Длігач А. Аналіз розходжень у системі стратегічних маркетингових рішень / А. Длігач // Маркетинг в Україні. – 2006. – № 4. – С. 40–46.
105. Доклад о мировом развитии. Создание институциональных основ рыночной экономики: Пер с англ. – М.: Весь мир, 2002. – 250 с.
106. Драган І.О. Роль держави у світовій економіці ХХ століття // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 11. – С.25-40.
107. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI веке / Питер Ф. Друкер; пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. – 272 с.
108. Дубовик О.В. Управління маркетинговими дослідженнями у процесі формування конкурентних переваг: [монографія] / О.В. Дубовик. – Л.: ЛБІ НБУ, 2005. – 230 с.
109. Дэнисон Э. Исследование различий в темпах экономического роста. – М., 1971. – 645 с.
110. Дюмулен И.И. Всемирная торговая организация / И.И. Дюмулен. – М.: Экономика, 2003. – 271 с.
111. Економіка України: інвестиційно-інноваційні проблеми розвитку/ Колективна монографія. За ред. В.Ф.Бесєдіна, А.С. Музиченка. – К.: НДЕІ. – 2006. – 592 с.
112. Економічна енциклопедія: [у трьох томах] / Редкол.: С.В. Мочерний (відп.ред) [та ін.]. Т.1. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
113. Економічна енциклопедія: [у трьох томах] / Редкол.: С.В. Мочерний (відп.ред) [та ін.]. Т.2. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
114. Економічна енциклопедія: [у трьох томах] / Редкол.: С.В. Мочерний (відп.ред) [та ін.]. Т.3. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
115. Емельянов С.В., «Международная конкурентоспособность производителей: факторы, определяющие положение на рынках и конкурентные преимущества (на примере США)» I-net журнал «Корпоративный менеджмент» // <http://www.cfin.ru/press/marketing/2002-1/11.shtml>

116. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): Наукова монографія. – К.: Видавництво “Світ Знань”. - 2002. – 528 с.

117. Желіховська М.В. Сучасні тенденції побудови стратегії конкурентоспроможної компанії / М.В. Желіховська, Т.В. Донченко // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: Сб. науч. тр. – Донецк: ДонНУ, 2006. – Ч. III. – С. 1024–1029.

118. Жовнірчик Я.Ф. Усунення та нейтралізація дії загроз національним інтересам на регіональному рівні // Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права. 2009. – № 2 (30). – Хмельницький, 2009. – С.291-297.

119. Жук О.П. Конкурентоспроможність як умова підвищення ефективності зовнішньоторговельної діяльності підприємств / О.П. Жук // Вісник Львівської державної фінансової академії. Сер.: «Економічні науки». – 2004. – № 5. – С. 90–98.

120. Зевин Л.З. Национальные экономические системы в глобальных процессах. Мировая экономика и международные отношения, 2003, №11.- с. 17-24.

121. Завьялов Ф.Н. Ранговая оценка конкурентоспособности массового товара / Ф.Н. Завьялов, О.В. Каплина, Д.А. Зайченко // Маркетинг в России и за рубежом. – 2005. – № 3(47). – С. 90–103.

122. Звіт про глобальну конкурентоспроможність. Електронний ресурс: http://www.weforum.org/pdf/Gcr/GCR_04_05_Table_Contents.pdf

123. Иноземцев В.Л. Глобализация: иллюзии и реальность /В.Иноземцев //Свобод. мысль XXI. – 2000. - № 1. – С.26-36.

124. Иноземцев В.Л. Пределы "догоняющего" развития. - М.: Экономика, 2000. – 295с.

125. Ігнат'єва І.А. Стратегічний менеджмент: теорія, методологія, практика / І.А. Ігнат'єва. – К.: Знання України, 2005. – 250 с.

126. Інститут конкурентного суспільства. Міжнародний індекс прав власності. Режим доступу: <http://www.ics.org.ua/ua/news.php?id=236&start=0>
127. Історія економічних вчень / В.М. Лісовицький: Навч. посіб. – К.: ЦНЛ, 2003. – 220 с.
128. Колодко Г. В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. / Г.В. Колодко. - К.: Основні цінності, 2002. – с. 248.
129. Кастельє М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. - М.: РУ-ВШЭ, 2000. – 608 с.
130. Каніщенко О.Л. Фактори конкурентної поведінки українських підприємств в умовах глобалізації / О.Л. Каніщенко, Н.Г. Каніщенко // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2006. – Вип. 211. Т. II. – С. 417–426.
131. Кваснюк Б.Є. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / За ред. В.Є.Кваснюка. – К.: ІЕП, 2003. - С.97.
132. Кендюхов О.В. Функції управління: сутність, зміст, класифікація / О.В. Кендюхов // Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського. Серія: «Економічні науки». – 2003. – №3(19). – С. 113–122.
133. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство/ Пер. с англ. под ред. проф. А.Н. Романова . - М.: ЮНИТИ – ДАРА, 2001. - 239 с.
134. Кларк Дж.Б. Распределение богатства / Ассоциация российских вузов / Под ред. Д.Страушинского, А.Бесчинского. – М.: Гелиос АРВ, 2000. – 367 с.
135. Кобиляцький Л.С. Формування системи управління конкурентоспроможністю підприємства / Л.С. Кобиляцький, Ю.С. Чишевський // Наукові праці МАУП. – 2003. – Вип. 10: «Управління конкурентоспроможністю в умовах глобалізації». – С. 94–97.
136. Козик Л.П. СНГ: реалии и перспективы / Л.П. Козик, П.А. Кошно. – М. : Юридический мир, 2001. – 146 с.
137. Конкурентная Россия. Метаморфозы конкуренции. Конкурентная политика, Экономический рост / Редакционный совет издания: И.Ю. Артемьев,

А.Н. Голомолзин, В.А. Димов, О.В. Коломийченко, Н.Е. Фонарева, И.А. Южанов. – М.: Издательство Московского университета, 2004 – 416 с.

138. Конкуентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: [монографія] / За ред. Жаліла Я.А. – К.: НІСД, 2005. – 388 с.

139. Конкуентоспроможність національної економіки / За ред. Кваснюка Б.Є. – К.: Фенікс, 2005. – 582 с.

140. Конкуентоспроможність української економіки / За ред. Кваснюка Б.Є. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2006. – 96 с.

141. Конкуенция в Украине. Аналитический доклад о состоянии, тенденциях и проблемах развития экономической конкуренции в Украине в 2000-2005 годах. – К.: Антимонопольный комитет Украины, Центр комплексных исследований по вопросам антимонопольной политики, Государственное учреждение Институт экономики и прогнозирования Национальной академии наук Украины, 2006. – 40 с.

142. Конкуенційне законодавство України: Юридичний збірник. – К., 2002. – 296 с.

143. Коно Т. Стратегия и структура японских предприятий / Т. Коно; пер. с англ.; общ. ред. и вступ. О.С. Виханского. – М.: Прогресс, 1987. – 384 с.

144. Конституція України від 28.06.1996р., № 254к/96-ВР. Електронний ресурс: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

145. Король С. Внешняя окружающая среда организации как фактор роста ее эффективности / С. Король, Р.М. Хусейн // Проблемы теории и практики управления. – 2007. – № 5. – С. 43–50.

146. Коршунов Д. Чи потрібні нам стандарти на номенклатуру показників якості? / Д. Коршунов // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2003. – № 5. – С. 29–33.

147. Косарев В.М. Повышение конкурентного статуса предприятия на основе компьютерной системы поддержки принятия маркетинговых и управленческих решений / В.М. Косарев, Е.А. Паршина, Ю.И. Паршин //

Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – Вип. 201. Т. V. – С. 1190–1199.

148. Костерин А.Г. Практика сегментирования рынка / А.Г. Костерин. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.

149. Костусев А., Пугачева М. Состояние конкурентной среды в экономике Украины // Конкуренция. Вестник Антимонопольного комитета Украины. – 2004. – № 1(10). – С. 10-18.

150. Костусев О. Інституціональні фактори, що обмежують конкуренцію в Україні // Вісник Антимонопольного комітету України. – 2005. – № 3(18). – С. 4-9.

151. Костусев О.О. Конкурентна політика в Україні: Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 310 с.

152. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг. – [2-е европ. изд.]. – М., СПб., К.: Издательский дом «Вильямс», 1999. – 1152 с.

153. Кочетов Э.Г. Осознание глобального мира / Э.Г. Кочетов // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 5. – С. 71–77.

154. Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України. – К.: Наукова думка, 2004. – 317 с.

155. Кувалдин В. Грани глобализации. Трудные вопросы современного развития – Международный общественный фонд социально-экономических и политических исследований (Горбачев-Фонд). – М., Альпина Паблишер, 2003.- 366 с.

156. Куликов В.Г. Японський менеджмент и теория международной конкурентоспособности. — М.: «Экономика», 2000. — 247 с.

157. Кунц Г. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций: [в 2 т.] / Г. Кунц, С. О'Доннел; пер. с англ. – М.: Прогресс, Т.1. – 1981. – 495 с.

158. Леонтьев В. Экономические ссе: Теории, исследования, факты и политика: Пер. с англ. - М.: Политиздат, 1990. – 415 с.

159. Лейбин В. М. "Модели мира" и образ человека. Критический анализ идей Римского клуба / В.М. Лейбин. - М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
160. Лобань Т. Особливості розвитку сучасного суспільства в умовах глобалізації: політологічний аспект / Т. Лобань // Людина і політика. – 2004. - №2. – С. 68-73.
161. Ламбен Ж.Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива / Ж.Ж. Ламбен. – СПб.: Наука, 1996. – 589 с.
162. Ланкастер К. Перемены и новаторство в технологии потребления: Теория потребительского поведения и спроса / К. Ланкастер; пер. с англ. Е. Рябов. – М., 1999. – Т. 1. – 380 с.
163. Лебедева В.К. Экономическая синергетика и перемена деятельности / В.К. Лебедева, В.Н. Тарасевич. – Д.: Січ, 2004. – 68 с.
164. Линдерт П.Х. Экономика мирохозяйственных связей / П.Х. Линдерт. – М. : ЮНИТИ, 1992. – 836 с.
165. Лисьонкова Н.М. Развитие концепції управління підприємством / Н.М. Лисьонкова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2003. – Вип. 3. – С. 25–28.
166. Лифиц И.М. Формирование и оценка конкурентоспособности товаров и услуг / И.М. Лифиц. – М.: Юрайт-Издат, 2004. – 335 с.
167. Лозова Г.М. Формування конкурентного середовища в транзитивній економіці: Дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Київський національний торговельно-економічний ун-т. – К., 2003. – 210 арк.
168. Лоскутов А.Ю. Введение в синергетику / А.Ю. Лоскутов, А.С. Михайлов. – М.: Наука, 1990. – 272 с.
169. Луцишин З.О. Глобалізація світу та проблеми економічної безпеки держави / З.О. Луцишин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К. : Київський національний університет ім. Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин. – 2001. – Вип. 25. – С. 34–42.

170. Лучко М.Л. Конкурентные стратегии ТНК: стратегические альянсы, слияния и поглощения // Вестник Московского университета. Серия 6. Экономика. - 2004. - №1. - С. 31-56.
171. Лютенс Ф. Организационное поведение / Ф. Лютенс; пер. с англ. – [7-е изд.]. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 692 с.
172. Мегатренды мирового развития: (Сб. ст.) / Центр исслед. постиндустр. о-ва; Под ред. М.В. Ильина, В.Л. Иноземцева. - М.: Экономика, 2001. - 295с.
173. Мовсесян А. Американские ТНК в современной мировой экономике // США—Канада: экономика, политика, культура. — 2000. — № 12. — С. 106.
174. Магаш И. Мировая экономика конца тысячелетия (движущие силы глобализации) // Пробл. теории и практики управления. - 2001. - N 3. - С.56-62.
175. Маевский В. Условия развития высокотехнологического комплекса / В. Маевский // Вопросы экономики. – 2003. – № 2. – С. 26–33.
176. Мазаракі А. Модель Кано в системах управління якістю / А. Мазаракі, Г. Пугачевський // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2004. – № 3. – С. 55–58.
177. Майер Джеральд М. Основні проблеми економіки розвитку / М. Майер Джеральд, Е. Раух Джемс, А.С. Філіпенко ; пер. з англ. Антон Філіпенко (кер. проекту та наук. ред.). – К. : Либідь, 2003. – 684 с.
178. Макарян А.С. Глобализация и человеческий потенциал: демографическое измерение. Международный аспект / А.С. Макарян. – М.: Экономик, 2003. - 160 с.
179. Макконнелл К.Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с 14-го англ. изд. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 972 с.
180. Макогон Ю.В. Формы и направления межрегионального экономического сотрудничества : монография / Ю.В. Макогон, В.И. Ляшенко. – Донецк : ТОВ “Юго-Восток, Лтд.”, 2003. – 512 с.

181. Маланичев А.Г. Исследование потенциала повышения цены товара на основе анализа его конкурентоспособности / А.Г. Маланичев // Маркетинг в России и за рубежом. – 2007. – № 1(57). – С. 76–81.
182. Мансуров Р.Е. Об экономической сущности понятий «конкурентоспособность предприятия» и «управление конкурентоспособностью предприятия» / Р.Е. Мансуров // Маркетинг в России и за рубежом. – 2006. – № 2(52). – С. 91–94.
183. Мартин Г., Шуманн Х. Западная глобализации. М.: Альпина, 2001 - 335 с.
184. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3 т.: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. Т. 1. – 1993. – 310 с.
185. Меньшиков С. Условия перехода к быстрому и устойчивому росту – демонтаж системы олигархического капитализма // Российский экономический журнал. – 2004. – № 1. – С. 3-9.
186. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Дело, 1994. – 680 с.
187. Миль Дж. Основы политической экономии: в 2 т. М., 1980. Т. 2. – 496 с.
188. Минцберг Г. Стратегический процесс. Концепции. Проблемы. Решения / Г. Минцберг, Дж.Б. Куинн, С. Гошал. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
189. Минцберг Г. Школы стратегий / Г. Минцберг, Б. Альстрэнд, Дж. Лэмпэл; пер. с англ.; под ред. Ю.Н. Каптуревского. – СПб.: Питер, 2000. – 336 с.
190. Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет/Под ред. И.С.Королева. - М.: Юристъ, 2003. – 604 с.
191. Миронюк Г. Державна політика у сфері якості / Г. Миронюк // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2001. – № 4. – С. 32–34.
192. Михайлова Н.В. Основні умови розвитку конкурентоспроможного підприємства / Н.В. Михайлова // Регіональні перспективи. – 2004. – № 3-5(40-42). – С. 261–264.

193. Міжнародна економічна інтеграція на початку ХХІ століття : монографія / за ред. А.С. Філіпенка. – К. : Знання України, 2003. – 320 с.
194. Мних О.Б. Актуальні проблеми формування інтегрованої системи стратегічного управління розвитком підприємства / О.Б. Мних // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер.: «Логістика». – 2004. – № 499. – С. 196–203.
195. Московкин В.М. Европейский опыт регионального развития и создания межрегиональных тематических сетей / В.М. Московкин, В.Н. Коваленко // Бизнес Информ. – 2004. – № 5–6 (299–300). – С. 28–36.
196. Московкин В.М. Тематические сети инновационных регионов Европы: опыт для постсоветских европейских стран / В.М. Московкин, А.Х. Раковская-Самойлова, В.Н. Коваленко // Вестник международного славянского университета. Серия : Экономические науки. – 2005. – Т. 8. – № 1–2. – С. 3–11.
197. На пороге ХХІ века: доклад о мировом развитии 1999-2000pp.-М.: Весь мир, Всемирный банк, 2000 с.
198. Наливайко А.С. Сучасні тенденції в розвитку ТНК - світова глобалізація в майбутньому // Збірник наукових праць студентів магістратури/ Ред. К.К. Рубішевська. - К.: Ін-т економіки та права "Крок", 2002. - 417 с.
199. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю.М. Пахомов, Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський. – К.: Україна, 1997. – 237 с.
200. Нельсон Р.Р., Уинтер С.Дж. Эволюционная теория экономических изменений: Монография / И.о. Акад. нар. хоз-ва при Правительстве РФ; Пер. с англ. Каждан М.Я.; Науч. ред. перевода Макаров В.Л. – М.: Изд-во “Дело”, 2002. – 536 с.
201. Николаева Н.А., Конкурентоспособность міста: погляд зарубіжних учених. Ерасмусський університет, Роттердам, Нідерланди Опубліковано в номері: Маркетинг в Росії і за рубежом №6 / 2001)
202. Новиков В.М. Розробка систем якості та аналіз вимог ISO/IEC 17025 / В.М. Новиков, О.А. Никитюк. – К.: Нора-прінт, 2002. – 226 с.

203. Норт Д.С. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики \ Пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

204. Норт Д.С. Парадокс Запада. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.ie.boom.ru/Referat/North3.htm>

205. Оболенский В. Глобализация мировой экономики и Россия / В. Оболенский // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 3. – С. 23–34.

206. Островский Г. Конкурентоспособность предприятия как объект управления / Г. Островский // Консультант директора. – 2001. – № 20. – С. 34–36.

207. Пестель Э. За пределами роста: Глобал. пробл. современности и деятельность междунар. орг. Рим. Клуб / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1988. – 268 с.

208. Переход к устойчивому развитию: глобальный, региональный и локальный уровни. Зарубежный опыт и проблемы России: К 10-летию Конференции ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 1992 г./ Отв. ред. Г.В.Сдасюк. - М: КМК, 2002. - 444 с.

209. Позняк С. В. Конкурентні переваги і конкурентоспроможність / С.В. Позняк // Актуальні проблеми економіки. – 2002. - №1. – С.50 – 54.

210. Попов А.К. О колониальной глобализации и ее сикофантах. Экономическая теория на пороге XXI века - 7: Глобальная экономика /Под ред. Ю.М. Осипова, С.Н.Бабурина, В.Г.Белолипецкого, Е.С. Зотовой. - М.: Юристъ, 2003. – 992 с.

211. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. - М.: Междунар. отношения, 1993. – 896 с.

212. Портер Майкл. Конкуренция. /Пер с англ, Учеб пособие/ Я.В. Заблоцкий (ред) – СПб и др.: Вильямс, 2000. – 495 с.

213. Поручник А.М. Інноваційний потенціал України та його реалізація в міжнародному науково-технічному співробітництві / А.М. Поручник // Міжнародна економічна політика. – 2004.- № 1. – С. 94-128.

214. Павлова В.А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення: [монографія] / В.А. Павлова. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2006. – 276 с.

215. Паршина Е.А. Актуальные вопросы повышения конкурентоспособности инновационной продукции в условиях интеграции Украины в мировую экономику / Е.А. Паршина // Академічний огляд: Економіка та підприємництво. – Дніпропетровськ: ДУЕП, 2008. – № 2. – С. 113–121.

216. Паршина О.А. Управління конкурентоспроможністю машинобудівної продукції: [монографія] / О.А. Паршина. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2008. – 280 с.

217. Пахомов Ю. Развитие как коррекция инерционного роста в контексте глобальной конкуренции // Економічний часопис – XXI. – 2004. - №3. - С. 3-11.

218. Перру Ф. Институционально-социологическая традиция во Франции / Ф. Перру // История экономических учений (современный этап). – М. : Инфра-М, 1998. – 562 с.

219. Печенкин А. Об оценке конкурентоспособности товаров и товаропроизводителей / А. Печенкин, В. Фомин // Маркетинг. – 2000. – № 2. – С. 23–26.

220. Пісьмаченко Л.М. Державне управління зовнішньоторговельною діяльністю в Україні: регулювання та контроль : монографія / Л.М. Пісьмаченко. – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток. Лтд.”, 2008. – 366 с.

221. Поглиблена вільна торгівля між Україною та Європейським Союзом: машинобудування, хімічна, легка промисловість / Аналітична записка. Міжнародний центр перспективних досліджень – Київ, 2006. – 32 с.

222. Пригожин И. Порядок из хаоса / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Мир, 1986. – 429 с.
223. Пугачова М., Щербак А. Конкурентне середовище в Україні: тенденції останніх років // Конкуренція. Вісник АМК України. – 2005. – №2. – С. 19-24.
224. Пшенников В.В. Японский менеджмент. Уроки для нас / В.В. Пшенников. – М.: ЗАО «Япония сегодня», 2000. – 334 с.
225. Родионова И.А. Промышленность мира : территориальные сдвиги во второй половине XX в. - М.: Московский Лицей, 2002. - 368 с.
226. Радева М.М. Конкурентоспроможність підприємств в умовах глобалізації економіки / М.М. Радева // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2004. – № 1(25). – С. 127–130.
227. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – 2-е изд., испр. – М.: ИНФРА-М, 1998.- 477 с.
228. Раковская-Самойлова А.Х. Организация межрегиональных взаимодействий на основе идентификации и согласования региональных преимуществ и недостатков / А.Х. Раковская-Самойлова, В.М. Московкин, В.Н. Коваленко // Вестник международного славянского университета. Серия : Экономические науки. – 2004. – Т. 7. – № 1. – С. 80–83.
229. Рамазанов С.К. Вибір форм та моделі управління підприємством в умовах нестабільного зовнішнього середовища / С.К. Рамазанов, О.О. Яковлева // Новое в экономической кибернетике. – 2004. – Вып. 3: «Модели и методы управления экономическими объектами». – С. 18–25.
230. Региональная интеграция и Европа / под ред. проф. Л.И. Глухарева. – М. : Изд-во МГУ, 2001.– 200 с.
231. Рей А. Конкурентные стратегии государства и фирм в экспортно-ориентированном развитии / А. Рей // Вопросы экономики. – 2004. – № 8. – С. 46–51.

232. Решетникова Т.П. Методы оценки конкурентоспособности предприятия / Т.П. Решетникова // Вісник Східноукраїнського національного університету. – 2001. – № 9(43). – С. 166–173.

233. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: Сочинения : пер. с англ. / Д. Рикардо. – М. : Госполитиздат, 1955. – Т. 1.

234. Робсон М. Практическое руководство по реинжинирингу бизнес-процессов / М. Робсон, Ф. Уллах; пер. с англ. – М.: Аудит, «Юнити», 1997. – 224 с.

235. Ролз Дж. Теория справедливости / Науч. ред. проф. В.В. Целищев; пер с англ. В.В. Целищева, В.Н. Карповича, А.А. Шевченко. – Новосибирск: Изд-во Новосибирск. ун-та, 1995. – 536 с.

236. Росецька Ю.Б. Аналіз стану внутрішньогалузевої конкуренції в Україні на прикладі підприємств легкої промисловості // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – Київ, 2007. – №1 (24). – С. 27-33.

237. Рубинштейн Т.Б. ВТО: практический аспект / Т.Б. Рубинштейн. – М. : Гелиос АРВ, 2004. – 528 с.

238. Руденко Л.В. Глобальні тенденції розвитку транснаціональних корпорацій на основі їх бізнес-моделей / Л.В. Руденко // Вчені записки : наук. зб. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. 7 / відп. ред. А.Ф. Павленко. – С. 131–137.

239. Румянцев А.П. Економічна інтеграція в сучасному світі / А.П. Румянцев. – К. : Либідь, 1994. – 254 с.

240. Савельєв Є.В. Європейська інтеграція і маркетинг: Наукові нариси / Є.В. Савельєв. – Тернопіль : Карт-бланш, 2003. – 482 с.

241. Савінова Ю.М. Роль конкурентоспроможності підприємства в сучасних умовах господарювання / Ю.М. Савінова // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкова трансформація України: проблеми та перспективи. – 2004. – Вип. 1(XLV). – С. 195–201.

242. Сакович А.Є. Управління конкурентоспроможністю українських підприємств в умовах світової та економічної інтеграції / А.Є. Сакович //

Вісник Львівської державної фінансової академії Сер.: «Економічні науки». – 2005. – № 9. – С. 282–286.

243. Сакс Джеффри Розуміння конкурентоспроможності на світовому рівні // Экономическое обозрение. – 2001. - № 44 (444)/30. – С. 33-35.

244. Салицкий А. Вызовы глобализации и проблемы крупных полупериферийных стран / А. Салицкий // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 2. – С. 15–19.

245. Самсонов А. Глобализация или устойчивое развитие / А. Самсонов // Экология и жизнь. – 2001. - №5. – с.4-7.

246. Самофалов В. Создание украинских ТНК - требование времени // Персонал. - 2003. - №3. - С. 68-71.

247. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон. – М. : КноРус, 2000. – 800 с.

248. Сахал Д. Технический прогресс: концепции, модели, оценки / Д. Сахал; пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 366 с.

249. Свиткин М. Интегрированные системы менеджмента / М. Свиткин // Стандарты и качество. – 2004. – № 2. – С. 56–61.

250. Сидоренко О. Методологічні та прикладні аспекти оцінювання якості та конкурентоспроможності товарів / О. Сидоренко // Стандарты и качество. – 2005. – № 1. – С. 63–67.

251. Синцеров Л. Длинные волны глобальной интеграции / Л. Синцеров // Мировая экономика и международные отношения. - 2000. - N 5. - С.56-64.

252. Ситніченко В. Тенденції якості у новому тисячолітті / В. Ситніченко // Сіваченко І.Ю., Козак Ю.Г., Єхануров Ю.І. та ін. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємств. К.: Центр навчальної літератури, 2006.–456с.

253. Сіденко С.В. Соціально-економічний вибір сучасної глобалізації / С.В. Сіденко // Міжнародна економічна політика. – 2004.- № 1. – С. 72-93.

254. Словарь основных понятий мировой проблематики Римского клуба. Римский клуб/Сост. Д.М.Гвишиани, А.И.Колчин, Е.В.Нетесова, А.А.Сейтов. – М.,1997. – 678 с.
255. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Изд. дом «Вильямс», 1998. – 276 с.
256. Современные теории внешнеэкономических отношений / С. Линдер, Ж. Лафай ; под ред. Л.А. Зубченко. – М., 1992. – 140 с.
257. Соколов В. Контуры будущего мира: нации, регионы, транснациональные общности / В. Соколов // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 3. – С. 3–15.
258. Спірна М.В. Стратегія управління конкурентоспроможністю підприємства / М.В. Спірна // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 8. – С. 176–182.
259. Стандартизація, сертифікація, якість. – 2001. – № 1. – С. 54–56.
260. Старостіна А. Суперечливі шляхи економічної глобалізації / А. Старостіна, О. Каніщенко // Економіка України. – 2008. – № 5. – С. 58–65.
261. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації : монографія / за ред. Д.Г. Лук'яненка. – К. : КНЕУ, 2001. – 538 с.
262. Стукало А., Авдеева Т. Глобализация мировой экономики / А. Стукало, Т. Авдеева // Международная жизнь. – 2000. - №5. - С. 52.
263. Сухорська У.Р. Концептуальні засади конкурентоспроможності товару і підприємства / У.Р. Сухорська, П.Г. Ільчук // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2006. – Вип. 212. Т. II. – С. 319–323.
264. Тішакова І.В. Проблеми стратегій розвитку транснаціональних корпорацій у країнах Центральної та Східної Європи на сучасному етапі Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб./ Ред. О.П. Степанов. - К.: КНЕУ.-Вип. 2 (9). - 2002.-567с.
265. Тойнби А.Д. Цивилизация перед судом истории / А.Д.Тойнби. - СПб.: Ювента, 1996. – 477 с.

266. Тавер Е. Объект управления при управлении качеством / Е. Тавер // Стандарты и качество. – 2001. – № 2. – С. 72–73.
267. Тараненко І.В. Методологія системного дослідження конкурентоспроможності / І.В. Тараненко // Академічний огляд: Економіка та підприємництво. – Дніпропетровськ: ДУЕП, 2008. – № 2. – С. 12 – 23.
268. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства: [монографія] / За заг. ред. Іванова Ю.Б. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 384 с.
269. Титаренко М.Л. Стратегия развития России и АТР / М.Л. Титаренко, В.В. Михеев // Международная жизнь. – 2001. – № 4. – С. 77–89.
270. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
271. Тоффлер Б.Э. Словарь маркетинговых терминов / Б.Э. Тоффлер, Дж. Имбер. – М.: Инфра-М, 2000. – 432 с.
272. ТупчіЙ Ю.І. Конкуренція в торгівлі: види, сили та фактори, що її визначають / Ю.І. ТупчіЙ // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2003. – № 5. Ч. 2. Т. 1: «Економічні науки». – С. 267–269.
273. Уманців Ю. Активізація процесів злиття та поглинання як чинник глобалізації світової економіки // Економіка. – 2004. - №2. – С. 129-130.
274. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Монографія: У 2 т. – Д.Г.Лук'яненко, А.М.Поручник, Л.Л.Антонюк та ін.; За заг. ред. Д.Г.Лук'яненка, А.М.Поручника. – К.: КНЕУ, 2006. – 816 с.
275. Управление эффективностью бизнеса: Концепция Business Performance Management / Е.Ю. Духонин, Д.В. Исаев, Е.Л. Мостовой и др.; под ред. Г.В. Генса. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 269 с.
276. Устинова Г.М. Информационные системы менеджмента: Основные аналитические технологии в поддержке принятия решений / Г.М. Устинова. – СПб.: Издательство «ДиаСофтЮП», 2000. – 368 с.

277. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление / А.И. Уткин. - М.: Логос, 2001. - с.5-6
278. Фасхиев Х. Модель управления конкурентоспособностью предприятия / Х. Фасхиев // Проблемы теории и практики управления. – 2008. – № 2. – С. 69–80.
279. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Инфра-М. – 2000. – 387 с.
280. Федуняк С.Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі / С.Г. Федуняк. – Чернівці : Рута, 2009. – 336 с.
281. Філіпенко А.С. Економічний розвиток. Європейський контекст / А.С. Філіпенко. – К. : Знання України, 2001. – 120 с.
282. Хайек Ф. А. Конкуренция как процедура открытия // Международная экономика и международные отношения. – 1989. – №12. – С. 71-85.
283. Халецька А.А. Приоритетні цілі державного регулювання щодо удосконалення системи установ соціального захисту населення в умовах макроекономічної нерівноваги // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 6. – С.62-66.
284. Хамел Г., Прахалад К. Конкурируя за будущее. – М.: Олимп-бизнес, 2002, - с.231.
285. Харченко П. Критерії добросовісної конкуренції / П. Харченко // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2004. – № 4(13). – С. 28–33.
286. Хикс Дж.Р. Стоимость и капитал / Дж.Р. Хикс. – М. : Прогресс, 1988. – 488 с.
287. Хмелєвський С.В. Транснаціональні корпорації та глобалізація світової економіки // Збірник наукових праць студентів магістратури/ Ред. К.К. Рубішевська. - К.: Ін-т економіки та права "Крок", 2002. - 417 с., С. 289-305.
288. Хохлов М.. Глобалізація економіки в ракурсі еволюції відносин власності // Економіка України, 2004. № 2. с.65-73

289. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю.Н. Пахомов, С.Б. Крымский, Ю.В. Павленко и др.; Под ред. Ю.Н. Пахомова. – К.: Наук.думка, 2002 - 632 с.
290. Чешков М. Развитие: философская идея и конкретные исследования. // Мировая экономика и международные отношения. - 2004. - №8. - с. 70 – 81.
291. Черненко С.О. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні: Монографія. – К.: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2006. – 171 с.
292. Чистилин Д.К. Самоорганизация мировой экономики: Евразийский аспект - М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2004. - 237 с.
293. Чужиков В.І. Стратегія та механізми регіонального розвитку України в контексті наближення до стандартів ЄС // К.: ІСЕМВ, 2002 – с. 69 – 84
294. Чужиков В.І. Регіональна інтеграція в умовах глобалізації / В.І. Чужиков // Науковий вісник ЧНУ. Економіка : зб. наук. пр. / наук. ред. І.Ф. Комарницький. – Чернівці : ЧНУ, 2002. – Вип. 141–142. – С. 81–89.
295. Чумаченко Н.Г. Принятие решений в управлении производством / Н.Г. Чумаченко, А.П. Савченко, В.Г. Коренев. – К.: Техника, 1978. – 192 с.
296. Чухно А. Нова економічна політика (теоретико-методологічні засади) // Економіка України.- №6.-2005.-с.4-10.
297. Чухно А. Науково-технологічний розвиток як об'єкт дослідження еволюційної економічної теорії / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 12–22.
298. Швиданенко О.А. Глобальна конкурентоспроможність: теоретичні та прикладні аспекти: Монографія. – К.: КНЕУ, 2007 – 312 с.
299. Шевчук В.О. Відкритість трансформаційних економік для зовнішньої торгівлі: емпіричні оцінки / В.О. Шевчук // Зовнішня торгівля: право і економіка. – 2006. – № 1. – С. 6–11.
300. Шерер Ф.М., Росс Д. Структура отраслевых рынков: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 698с.

301. Шеховцева А. Конкуренентоспособность региона: факторы и метод создания / А. Шеховцева // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 4. – С. 11–15.
302. Шиман М. Роль и влияние транснациональных корпораций в конце XX столетия / М. Шиман // Проблемы теории и практики управления. – 1999. - №3. – С. 24-31.
303. Шишков Ю. О Гетерогенности глобалистики и стадиях ее развития // МЭиМО, 2001. - №2 - с.57-60.
304. Шнипко О.С. Конкуренція як специфічна форма конфлікту і співіснування суб'єктів ринку / О.С. Шнипко // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 1. – С. 33–44.
305. Шнирков О.І. Конкурентна політика Європейського Союзу : монографія / О.І. Шнирков. – К. : Вид.-поліграфіч. центр “Київський університет”, 2003. – 217 с.
306. Шумпетер И. Теория экономического развития. - М.: Прогресс, 1982 – 457 с.
307. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. - М.: Экономика, 1995. - С. 183.
308. Экономическая теория на пороге XXI века – 7: Глобальная экономика / Под ред. Ю.М. Осипова, С.Н. Бабурина, В.Г. Белолипецкого, Е.С. Зотовой. – М.: Юристъ, 2003. - 992 с.
309. Экономические факторы мирового развития /А.Е. Дайнеко и др.; Под ред. А.Е.Дайнеко. - Дикта, 2007. - 392 с.
310. Экономика СНГ: 10 лет реформирования и интеграционного развития. Исполком СНГ. – М. : Финстатинформ, 2001. – 198 с.
311. Экономическое развитие: цивилизационный подход / А.С. Филипенко. – М. : Экономика, 2002. – 260 с.
312. Эллман М. Теория мировой системы: Докл. на IV Междунар. Кондратьевской конф. "Диалог и взаимодействие цивилизаций Востока и Запада: альтернативы на XXI век". Москва, 15-17 мая 2001 г. М., 2001.

313. Эльянов А. Глобализация и догоняющее развитие / А. Ульянов // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. - №1. – С. 4.
314. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю.В. Яковец. - М.: Экономика, 2001. - 346 с.
315. Янковський М. Міжнародний обмін технологіями як фактор науково-технічного розвитку / М. Яновський // Економіст.-2001.-№12.- с. 36-38.
316. Ячеистова Н.И Международная конкуренция: законодательство, регулирование и сотрудничество. – Нью-Йорк и Женева: Конференция ООН по торговле и развитию, 2001. – 468 с.
317. Aaker David A. Strategic market management / David A. Aaker. – USA: John Wiley & Sons, Inc., 1995. – 379 p.
318. Barnett W.P., McKendrick D. The Organizational Evolution of Global Technological Competition. 2001.- 483 p.
319. Ben-David D., Nordstrom H., Winters L. Trade income disparity and poverty.- Geneva: WTO. 2000, 69 p.
320. Charles J. Corbett, Maria J. Montes Does ISO 9000 certification pay? / Charles J. Corbett, Maria J. Montes (Чарльз Корбетт, Марія Монт Чи окупається сертифікат ISO 9000? / Чарльз Корбетт, Марія Монт) // Менеджмент систем з ISO. – 2002. – № 4. – С. 17–19.
321. Economic Trend №610 The Offis of National Statistics. UK. London. 2004. P.62; Eurostat. Luxembourg. 2002. 216 p.
322. Friedman T. Undestanting Globalization. The Lexus and the Olive Tres. N.Y., 2000.- p.394
323. IMF, World Economic Outlook, September 2006 – p.353-84
324. Interregional and International Trade, ohlin - Cambridge, MA: Harward University Press, 2002. – p.617
325. Kotler Ph., Hainer D.H., Rein I. Marketing places.-New York: The Free Press, 1993.-346 с.

326. Lypez-Claros A., Porter M.E. and Schwab K., The Global Competitiveness Report 2005-2006 Policies Underpinning Rising Prosperity New York: Palgrave Macmillan, 2005 - 660 p.

327. Parshina E.A. Analysis of scientific approaches to the notion, evaluation and management of competitiveness / E.A. Parshina // Nauka i Studia. – Przemysl: Nauka i Studia, 2008. – Nr 1(6). – S. 21–26.

328. Rowley Ch., Benson J.(eds) Globalisation and Labour in the Asia Pasific Region, Frank Cass, London.Portland, Or., , 2000, p.93-113.

329. Rugman, Alan M. & Alain VERBEKE. “Multinational Enterprises and Clusters: An Organizing Framework”. In: Working Paper. University of Oxford. England,2002.-24p.

330. Sassen S. Territory and Territoriality in the Global Economy // International Sociology. - 2000. - №2. – P. 377.

331. Toffler L’avenir du future//Politique intern.-P, 2000.-№86

332. UN, World Investment Report 2006 – 366 p.

333. World Economic Forum, Palgrave Macmillan.The Global Competitiveness Report 2006-2007 – 608 p. www.weforum.org

ВИСНОВКИ

Встановлено, що система змішаної економіки відображається не як еkleктичне поєднання капіталістичних і соціалістичних форм, а як об'єктивно зумовлений та історично закономірний етап еволюції ринкових відносин в напрямі соціалізації суспільства. Ринкова економіка змішаного типу на сьогоднішній день постає у сучасних теоріях українських і зарубіжних дослідників найбільш досконалою системою. Вона є найбільш пристосованою до внутрішніх і зовнішніх умов, що змінюються, тобто гнучкою. Перевагою змішаної економіки також є ефективність використання ресурсів і економічна свобода виробників. Важливим неекономічним аргументом на користь змішаної економіки виступає її ставка на особисту свободу. Змішаною економікою України слід вважати таку, в якій органічно переплетено різні форми власності і різні форми організації продуктивних сил, багатоманітні типи суб'єктів господарювання, неоднакові методи управління, отже різні економічні відносини неоднакового походження щодо їх історичних, техніко-технологічних та соціально-економічних підвалин.

Аналіз головних ознак і відносин національної економіки в Україні довів, що однією з головних проблем сучасної економіки нашої країни є соціальна несправедливість статусу людини у суспільстві різних верств населення як в економічному, так і в соціальному відношенні. Однак соціальна ефективність ринкових перетворень і розбудова ефективної змішаної економіки є неможливою без ефективної системи державного регулювання, створення і розвитку соціальної інфраструктури. Впровадження нової конструкції, у тому числі і інституційної, вимагає часу на наладку і адаптацію. Для інституційних інновацій, що зачіпають інтереси мільйонів людей, особливо важливо мати проект перехідного режиму, включаючи створення проміжних інститутів. Одним з важливих завдань реформ є вилучення перехідної ренти на користь

держави, з тим щоб не допустити невиправданої диференціації доходів і криміналізації суспільства.

Функціональна модель технологічної системи суспільства ілюструє підпорядкованість функцій її підсистем цільовому призначенню технологічної системи – здійсненню впливу на оточуюче середовище з метою пристосування або його перетворення для досягнення наміченого соціального ефекту. У ХХІ столітті розвиненість або відсталість технологічної системи, її здатність або нездатність оновлюватися на інноваційній основі є одним із найбільш суттєвих чинників лідерства або відставання країни у ринковому глобальному змаганні, фактором істотної відсталості окремих країн та регіонів від розвинутих держав фактично по всім найважливішим соціально-економічним параметрам життєдіяльності суспільства.

Основні причини, які зумовлюють погіршення технологічної структури національної економіки можна звести у три групи. Перша група причин носить технолого-економічний характер і пов'язана з негативними тенденціями в економічній системі суспільства, які не тільки не сприяють, а навіть заважають технологічному прогресу України. Друга група – причини інституціонального характеру, що охоплюють особливості технологічної культури трудових ресурсів вітчизняної економіки, їх готовності до особистісної зміни відповідно до вимог НТП, а також специфіки ведення бізнесу суб'єктами ринкової економіки України, взаємовідносин бізнесу та влади. До третьої групи можна віднести причини політико-управлінського характеру, які відображають рівень готовності інститутів влади ініціювати позитивні зміни у технологічній системі країни та послідовно їх впроваджувати у суспільну практику.

Через об'єктивні труднощі перехідного періоду та прорахунки в стратегії ринкової трансформації, вітчизняна економічна система зайняла у світовій економіці роль постачальника переважно сировинно-ресурсної та низько-технологічної продукції. В Україні спостерігається наявність істотного розриву між галузями, орієнтованими переважно на експорт, і

галузями, орієнтованими на внутрішній ринок, що закріплює гіпертрофовану сировинно-експортну структуру її економіки. Для суттєвої зміни такого стану в країні необхідно зупинити руйнування експортного потенціалу з одночасним нарощуванням експорту у відповідності з вимогами НТР, міжнародного поділу праці, потенційними ресурсними і конкурентними перевагами України.

Ключовим елементом якісних змін в технологічній сфері України повинен стати певний синтез науково-обґрунтованої державної структурної політики з формуванням критичної маси необхідних передумов для вивільнення саморегулюючих чинників інноваційної активності економічних суб'єктів. Через концентрацію ресурсів у точках економічного зростання, тобто у декількох базисних інноваціях, функціонування яких визначатиме технологічне лідерство України у системі глобального розподілу праці, сформуванню умов для широкої дифузії інновацій в суміжні галузі національної економіки і, тим самим, підвищити загальний рівень технологічної та економічної конкурентоздатності вітчизняної економіки на світовому ринку.

В період масштабної модернізації національної економіки жодний набір заходів «класичних» видів стабілізаційного регулювання не буде сприяти структурній перебудові економіки і її виходу з кризового становища у новій якості. Тільки економічна політика, спрямована на підвищення мотивації економічних суб'єктів до інноваційного оновлення технологічної бази своєї діяльності, відповідатиме вирішенню завдання формування нової технологічної структури національної економіки. Потоки інвестиційних ресурсів, які спрямовуються у старі технологічні уклади без попереднього розкриття інноваційних «точок» економічного зростання, тільки відтермінують розвиток глибокої кризи національної економічної системи.

За результатами проведеного аналізу соціально-економічного розвитку та виявлення структурних зрушень у регіональних господарських системах запропоновано ряд концептуальних підходів до формування ефективних механізмів регіонального розвитку, націлених на підвищення рівня керованості

та сталості регіонального розвитку, однорідності економічного простору, зростання рівня міжнародної регіональної конкурентоспроможності задля покращення соціальних стандартів та якості життя.

Серед основних механізмів регіонального розвитку є такі, що стимулюють інноваційний розвиток регіональних господарств через створення ефективно функціонуючої регіональної інноваційної системи, чільне місце в якій відводиться інноваційній інфраструктурі. Впровадження сучасної інноваційної стратегії регіонального розвитку є однією з умов протікання трансформаційних зрушень у регіональному вимірі, що вимагає формування відповідного інституціонального забезпечення.

Новий гео економічний вимір процесів регіонального розвитку повністю переконфігурує його інституціональну структуру, змінює уявлення про пріоритети розвитку та призводить до створення його нового інструментарію. Необхідною передумовою забезпечення добробуту регіонів стає перехід від конкурентної боротьби між регіонами до їх інтеграції та підвищення міжнародної конкурентоспроможності.

Зміни, які відбуваються на початку третього тисячоліття, вимагають обґрунтування імперативів конкурентоспроможності в контексті глобальних прогресивних тенденцій. Результати дослідження конкурентоспроможності країн з урахуванням тенденцій розвитку зовнішнього глобального середовища їх існування, дозволяють визнати основними такі імперативи конкурентоспроможності: інформатизацію; інноваційність; економічну демократизацію; безпеку розвитку.